

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ.....

1-БАП.....

1-БӨЛҮМ. ЖАЛАЛ-АБАДДЫН ЫЙЫК ЖЕРЛЕРИ.....

КИРИШҮҮ.....

ЖАЛАЛ-АБАДДАГЫ ЫЙЫК ЖЕРЛЕРДИН СҮРӨТТӨМӨСҮ.....

Тогуз-Торо району.....

Сузак району.....

Базар-Коргон району.....

Ноокен району.....

Аксы району.....

Ала-Бука району.....

Чаткал району.....

Токтогул району.....

Жалал-Абад шаары.....

Кочкор-Ата шаарчасы.....

Майлуу-Суу шаары.....

Таш-Көмүр шаары.....

Кара-Көл шаары.....

2-БӨЛҮМ. ЫЙЫК ЖЕР - ЖАКШЫЛЫКТЫН ӨБӨЛГӨСҮ

КИРИШҮҮ

Түйүмкан эне:

Мазардан кийин ишибиз жакшы жүрүшө баштайт

М. ава,

Тиричилигибиз мазардын жанында өтөт

КУБАТБЕКОВ Алмаз:

Мал-жандын аманчылыгын сурашат

Рая:

Ушул жерден агарып-көгөрдүм

ДОСУМБЕТОВ Замирбек:

Пайгамбарлардын улуту айтылбайт

ОМОРОВ Үсөн:

Чаткалдын астында Нур деген шаар болгон

АСЫЛБЕКОВ Акылбек:

Ар жактан элдер келет

3-БӨЛҮМ. БАЛАҢ ҮЧҮН КАНТИП МАЗАР БАСПАЙСЫҢ

СЫЙДАЛИЕВ Төрөбек:

Касиеттүү Шумкар-Атам баламды сактап калган...

Күлүйпа:

Балам Кара-Жыгач мазарынан айыккан

СЕЙИТКУЛОВА Сергил:

Мазар касиетин бирөөдөн уксам ишенет белем?

Ж. эже:

Кайын сиңдим жакында төрөйт

СООРБЕКОВ Дурусбек:

Апамды сыйынып жүрүп табышкан экен

ОРОЗАЛИЕВА Сонунбү:

Баба-атадан бала тапкан эки жакыным бар

АНАРБАЕВА Айша:
Мазар касиетинин күчтүүлүгүнө ишенип калдым
КАРАБАЛАЕВА Зейнеп:
Тилеген тилегибиз кабыл болду деп ойлойм
КОЖОНОВ Улукбек:
Балам Кожо-Атанын келининен жакшы болду
БОТАЛИЕВ Муратбек:
Биздин айылда төрөбөй калган бир да аял жок

4-БӨЛҮМ. МАЗАР – ЖАН АЙЛАСЫ

ОРОЗАЛИЕВА Сонунбү:
Иним да, балам да Шүдүгүр-Атадан жакшы болду
АТАМКУЛОВ Алиярбек:
Бул жердин суусу тишке пайдалуу
Сааткан эне:
Жүрөгүм ооруп Имам-Атага баргам
Луиза:
Андай жерге көзү ачык адамды ээрчип барыш керек
АЛИМБЕКОВА Жумакан:
Мен бул жерге келгенде өзүмдү аябай жеңил сезем
Б.эже.
Ушул булактан жакшы болдум

5-БӨЛҮМ. ЖЕР СЫРЛАРЫ

СЫЙДАЛИЕВ Төрөбек:
Кара-Жыгачка байланыштуу сырлар
Күлүйпа:
Аттын кошкурганы угулгандай болгон...
СЕЙИТКУЛОВА Сергил:
Ал жердин олуялары салкынын салып коет дешчү...
БОТАЛИЕВ Муратбек:
Бул мазардын ээси – ак жылаан
Сабира эже:
Бул жерге жалгыз-жарым адам келбейт
АБДЫШЕВА Жайкал:
Тегерек-таштын ээси – жылаан
НАДЫРБЕКОВА Анаркан:
Көп атчандын дүбүртү угулуптур...
АБДУЛЛАЕВА Нускайым:
Ыйык жерлердин касиети колдоп элге кошулдум
Сааткан эне:
Бул жердин мазарларынын баарынын ээси бар
Алмаз:
Бул жердин ээси жактырбай калды...
КАЗЫБЕКОВ Эгемберди:
Эн, ыйык жерде түнөсө болбойт
АЙТАЛИЕВА Уулбүбү:
Мындай жерлердин ээси болот

6-БӨЛҮМ. КЫРГЫЗЧЫЛЫКТЫН ООР ЖҮГҮ КИРИШҮҮ

АЖЫБАЕВ Эргешбай:

Үй-бүлөмдү дагы, башканы дагы ойлобой, алардын айтканын кылдым.

ӨМҮРБЕК кызы Гүлсина:

Өзөгүндө эмне туура, эмне туура эмес экенин Кудай бар болгон үчүн билет экенбиз

АБДУЛЛАЕВА Нускайым:

Ушул көргөн күнүм, ичкен суум, баскан-турганым – мен үчүн бейиш

Сажида:

Көзү өткөн кайын атам жүк берип ийиптир...

АБДЫРАМАНОВ Кошбай:

Заман кандай жылса, ошого карата өзгөрүү болот

ЧЫНЫБЕКОВ Бекмурза ажы:

Мен окуган дуба куранда жок

МААТКАЛЫКОВ Эсенаалы:

Куучулуктун өз шарты болот тура

АБДУЛЛАЕВА Нускайым:

Жан дилиме салганды айтпасам ооруп калам

Базаркан эже:

Кыргызчылык тукум кууйт

МАМАКЕЕВ Шерден:

Кыргызчылык биздин ата-бабабызда болгон экен

7-БӨЛҮМ. ЖЕРДИН КУТУ ЖАНА ӨНӨР КИРИШҮҮ

СОРОНОВ Омор:

Балалыгым тарыхый жерде өткөн

АКБАРОВ Атантай:

Чаткал деген – чамгарагы дүйнөнүн...

СЕЙИТБЕКОВА Бактыгүл:

Мазар дегенди апам аркылуу тааныгам

ЧОТУРОВА Бактыгүл:

Көл алдында эл жашаган жер калды...

ИМАНАЛИЕВ Элмирбек:

Башыбызга иш түшсө базарга эмес, мазарга барабыз

8-БӨЛҮМ. АДАМ КАСИЕТИ КИРИШҮҮ

АБДЫЛДАЕВ Аскараалы:

Бийик жер. Байдөөлөттүн керемети. Молдаалы калпанын айтымчылыгы. Аракбай. Кут

АБДЫШЕВА Жайкал:

Бийик жерлерге барганым үчүн касиетим күчөдү окшойт

КУЛТАЕВ Алымбек ажы:

Жаратылышка жакын болгонубуз үчүн, кудайдын бизге айтаары көбүрөөк

9-БӨЛҮМ. ЭЛ МЕНЕН ЖЕР КИНДИКТЕШ КИРИШҮҮ

АБДЫЛДАЕВ Аскараалы:

Чарбадагы тажрыйбам. калбай карыянын “университети”. бүгүнкү мактанычым

СУЛТАНКУЛОВ Токтомажин:

Адамдан коркпогон эч нерсе жок

КАРАБАГЫШЕВ Мөкүш:

Азыр эмгек кылса, гүлдөй турган шарт

АБДЫЛДАЕВ Элеман:

Тогуз-Торо тоолору менен айырмаланат
МАТАНОВ Эсенаалы:
чолук чоң ата. тогуз-торо. ыйык жердин сыры
ШЕРИПОВ Бекмамат:
Тайкула жөнүндө
МААТКАЛЫКОВ Эсенаалы:
Бизде мелжегенин жаза кетирбеген мергендер өткөн
РЫСПЕКОВ Болот:
Тогуз-Торо - бозонун борбору
ШЕРИПОВ Бекмамат:
Биздин бозо өзгөчө

10-БӨЛҮМ. ЖЫЛДЫЗДАР ЭМНЕ ДЕЙТ? **КИРИШҮҮ**

ЖУМАЕВ Төрөм:
Кыргыз кылымдар бою жылдызга карап иш кылган
МАТАНОВ Эсенаалы:
Илгеркилер тогоолго карап оокат кылган
НУРГАЗИЕВ Самаган:
Табият тууралуу мен билгендер

11-БӨЛҮМ. ЖАРАТЫЛЫШ КУБУЛУШТАРЫ **КИРИШҮҮ**

СЕЙДАЛИЕВА Эркингүл
Ат туйлап такка чыкмак беле, шартка ыңгайлашабыз да
ОРМОНОВ Шекербек
Таш-Көмүрдүн ысыгы мээ кайнатат
МОЛДОБАЕВА Гүлазим
Түшүм климатка түз баш ийет
АНДАШЕВА Гүлмира
Биздин жер малга жайлуу
АРЗЫБАЕВА Кутбүбү
Биздин климат өзүнчө эле табышмак да...
БОРБИЕВА Жумагүл
Аба-ырайынын түркүнүн көргөнбүз
ОРМОНОВ Бектен
Биздин жер бейши да...
КАРАБАЛАЕВА Зейнеп
Жараткан кандай кылам десе өзү билет
КАДЫРБЕКОВ Козубай:
Кыштын кыштай... болгону жакшы
АБДЫЛДАЕВА Жумагүл:
Мен жаңы келин болгондогу кыш башкача эле
Луиза:
Биздин аба-ырайы адамга жагымдуу
АБДЫЛДАЕВ Аскараалы:
Баягы тогуз-торо жок
КАДЫРМАТОВ Нурбакас:
ГЭС курулганы оңуп эле калбадыкпы

12-БӨЛҮМ. ЖАНЫБАРЛАР МЕНЕН ӨСҮМДҮКТӨР

КИРИШҮҮ

СЫЙДАЛИЕВ Төрөбек:

Биздин жерде эмне бар?

БЕКБОЕВА Жүзүм:

Мындай жерге ишенип баруу керек

Күлүйпа:

Ушул жашка келгени догдурга барганым эсимде жок

СЕЙИТКУЛОВА Сергил:

Жаңгак менен жан багабыз

Сааткан эне:

Эрмен, жалбыз жана башкалар

СООРБЕКОВ Дурусбек:

Кожогат менен кайың

ОРОЗАЛИЕВА Сонунбү:

Ар бир чөп ар башка ооруга дары

АБДЫШЕВА Жайкал:

Мен билген чөптөр кайсы?

НАДЫРБЕКОВА Анаркан:

Кирпинин эти

АНАРБАЕВА Айша:

Догдурдун дарысын ичкенден коркосунь

АБДУЛЛАЕВА Нускайым:

Кээ бир адамдар биотокту айдан, күндөн алышат

ТУРАЛИЕВА Анипа:

Биздин эл мылтык колдонбойт

БАКИРОВ Муратбек:

Биздин жердин карагайынын сагызы да дары

БОТАЛИЕВ Муратбек:

Ачкачылыкта арам тамак дагы желет тура

Түйүмкан эне:

Дарынын баары өзүбүздөн чыгат

ӨМҮРАЛИЕВА Гүлнара:

Ден соолук маселесин ар ким ар кандай чечет

АНАРБАЕВА Сайран:

Дарылык касиети бар өсүмдүк көп

СЕЙИТКУЛОВА Сергил:

Жаңгактын пайдасы көп

АТТОКУРОВ Бакыт:

Эмне менен дарылоону келинчегим жакшы билет

АНДАШЕВА Гүлмира:

Тиричилик деп тытынган калк болот экенбиз

ТОРОГЕЛДИЕВА Убайкан:

Эл бекер дарыга – чөпкө өтүп алышты

Шарипа:

Бизде адамдар көп деле оорушпайт

АШЫРОВА Умсун:

Жаныбар майынын эч кандай зыяны жок

КАДЫРБЕКОВ Козубай:

Дарыга акча жок болсо, чөп-чар колдоносунь да

ЖУНУСАЛИЕВ Руслан:

Илгерки билерман адамдар азыр аз калды

Сажида:

Бир эле чөп бир канча ооруга дары

2-БАП

ИЛИМИЙ МАКАЛАЛАР

АЙТПАЕВА Гүлнара, АЛДАКЕЕВА Гүлмира, ЭГЕМБЕРДИЕВА Аида:

Катардагы ислам өкүлдөрү же азыркы , кыргызстандагы молдолор феномени (талас областынын мисалында)

Ь

КИРИШҮҮ

Буга чейинки беш жыл ичинде «Айгине» маданий-изилдөө борбору Талас жана Ысык-Көл өрөөндөрүндө ар кыл өңүттөгү изилдөөлөрүн жүргүзсө дагы, негизги иш ыйык жерлерге багытталган. Жыйынтыгында «Талас жергесиндеги кылым карыткан мазарлар» (Бишкек, 2005), «Касиеттүү Нылды-Ата» (2006), «Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде» (2007, кыргыз жана англис тилдеринде) жана «Ысык-Көлдөгү ыйык жерлер: касиет, зыярат, өнөр» (2009, кыргыз, орус жана англис тилдеринде) китептери жарык көргөн. Талас өрөөнүндөгү Манас-Ордо, Нылды-Ата, Боз-Тектир, Зулпукор, Ак-Тайлак ыйык жерлеринин негизинде беш тасмасы жарыкка чыгып, Улуттук жана ЭлТР каналдары аркылуу 2008-жылы журтчулукка көрсөтүлгөн. Ысык-Көлдөгү сарт-калмак эли жөнүндөгү тасмасы аталган областтын теле көрсөтүүсү аркылуу элге сунушталган. Окурмандардын сунушу менен ыйык жерлерге байланыштуу маалыматтар мектеп окуучуларынын жаш өзгөчөлүгүнө ылайыкталып, «Мурас таануу» (2008) деген ат менен жарык көргөн. Ал Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин, Кыргыз Билим берүү академиясынын, Бишкек шаардык мэриянын билим берүү башкармалыгынын жактыруусу менен республиканын айрым мектептеринде ийгиликтүү окутулуп жатат.

«Атаң барда эл тааны, атың барда жер тааны», - дейт кыргыз. Чакан өлкөбүздүн булуң-бурчундагы элибиздин маданиятына үңүлө көз чаптыра келгенде, билгенден али биле элегиз көп экен. Ыйык жерлерге байланышкан ырааттуу изилдөөсүн «Айгине» 2009-жылдын жаз айларынан тартып Жалал-Абад областында улантты. Бир куштун кош канатындай болгон түндүк менен түштүк, эки эл тең ыйыктыкты ыйык деп бирдей таанып, кыргыздын баалуулуктарын бирдей урматтайт. Деген менен, бир түшүнүктү эки башкача кабылдаган дүйнө таанымдагы бир аз айырма дагы байкалбай койгон жок. Айталы, «мазар» түшүнүгү буга чейин биз иликтөө кылган Талас менен Ысык-Көлдө булак, тоо, таш, дарак, кумурсканын уюгу же кайсы бир кадырлуу адамдын, олуянын сөөгү коюлган жерди ж.б. түшүндүрсө, Жалал-Абаддагы кабылдоодо ал адам сөөгү коюлган жерди, башкача айтканда, мүрзөнү гана билдирет. Бирок эл үчүн ошол мүрзөнүн ыйыктыгы бар. Бул көрүнүштү эске алып колуңуздагы китепте, балким, «мазар» деп атоого тийиш болгон нерселерди дагы, «ыйык жер» деп берүүгө аракет кылдык. Муну менен, биринчиден, эл түшүнүгүндөгү кылдай айырманы жоюуну, экинчиден, аталган сөздөн («мазар») жаралуучу кандайдыр бир кооптуулукту болтурбоону ниет кылдык.

Изилдөө адаттагыдай эле аталган өрөөндөгү жергиликтүү калктын жардамы менен ишке ашырылды. Көпчүлүк маалыматтар ошол ыйык жерлер жайгашкан айылдарда «Айгиненин» кызматкерлери тарабынан жазылып алынды. Китепте кайсы бир райондун ыйык жерлери арбын, экинчисиники азыраак учурап калган учурлар жашырын эмес. Айталы, Аксы району боюнча маалыматтын көптүгү, балким, биз буга чейин эле аталган чөлкөмдүн адамдары менен иштешип келгендигибиз менен байланыштуу. Аксынын кулундары, изденүү жолунда жүргөн Кеңешбек Айтикеев менен Эргешбай Ажыбаевдин ысымын окурмандар биздин буга чейинки китептерибизден эле учураткан. Биздин иштин багытын илгиртпей түшүнгөн бул эки адам максатташ катары, Талас менен Ысык-Көлдө өткөргөн ар кандай мүнөздөгү иш-чараларыбыздын активдүү катышуучулары болушкан.

Жалал-Абадда «мазар» деген түшүнүктү билдирген жайлар Таласта олуялардын, Ысык-Көлдө көбүнесе акелердин, болбосо Эр Табылды сыяктуу элдик баатырлардын, жана албетте, Манастын ысымы менен байланышат. Жалал-Абаддан байкалган өзгөчө нерсе, андагы ыйык жерлерди жергиликтүү калк көбүнчө пайгамбарлар, алардын өмүр таржымалдары менен байланыштырышат экен. Мунун өзү бул чөлкөмгө исламдын эрте баш багып, аны элдин оңой кабылдоосу менен байланыштырууга болот. Ал эми аталган дин өзгөчө орун алган жерде кыргызчылыктын орду канчалык экендиги китептеги

баяндардан белгилүү. Бул нерселерди айтуу менен биз тиги же бул чөлкөмдүн маданиятынын өзгөчө көрүнүштөрүн сөз кылууну гана максат кылабыз.

Кыргызчылык демекчи, Талас менен Ысык-Көлдө иликтенген бул маселенин сыры, табышмагы, көмүскө жактары Жалал-Абад чөлкөмүн иликтегенде деле ачыла койгон жок. Иш жүрүшүбүздө улам жаңы адамдар менен маектешип келе жатабыз. Бирок өз тагдырларына баш баккан бул касиеттин чоо-жайын улуусу деле, кичүүсү деле, эркек адамдар деле, аял заты деле, жогорку билими жогу деле, жогорку билимдүүсү деле «бул мындай» деп айкын түшүндүрүп бере албачудай. Дегенибиз, убагында өлкөбүздөгү жалгыз университет болгон КМУнун чет тил бөлүмүн, ага чейин Ош пединститутун, университеттен кийин медучилищени окуп, педагогикалык да, медициналык да билими бар, ал тургай орто жерден илимий иш жазууга белсенген, 20 жыл политехникалык институтта сабак берген, «Манасты» иликтеп жүргөн, дүйнөнү астейдил туя билген музыкалык терең жөндөмү бар, убагында клиника ачып, өзгөчө касиеттегилер менен иш алып барган адам деле эч нерсени ачык айтып бере алган жок. Бул каарманыбыз - өлкө эгемендик алган мезгилдеги бүбү, табып атыгып, элге «жарк» эткен алгачкы карлыгачтардын бири Гүлзина Өмүрбек кызы. Ал өзүндөгү болгон көрүнүштөрдү «космос», «үчүнчү өлчөм», «клиникалык өлүм», «түз байланыш», «карма», «аномалдык кубулуш», «мона ыкмасы» деген түшүнүктөр менен сүрөттөп берип жатса дагы, бардык эле өз багытташтарындай «тигилердин» ким экенин анчейин айтып бере албайт. Анын баяны аркылуу деле кыргызчылык күнүрт, бүдөмүк, мунарык нерсе.

Дал жогорку кейипкерибиз сыяктуу өзүн-өзү иликтеп, өзүндөгү сырдын жандырмагын издеген адам – карапайым мугалим Эргешбай Ажыбаев. Өмүр бою мектепте иштеп, ардактуу эс алууга чыккан учурунда башталган өзүндөгү башкача абалдын жандырмагын ал «автоматтык жазуу» деп түшүндүрөт жана бүгүнкү күндө дагы китептен китеп окуп, психология жагдайындагы ар кандай семинарларга катышып, илимпоздор менен маектешип, тынбай изденүү үстүндө. Китепте бул адамдардын жана абалдарын азырынча сүрөттөп айтып берүү менен гана чектелип, анын аркы жагындагы табышмактарга анчейин байкоо сала элек башка кейипкерлердин баяндары берилген.

Дегеле адам кандай табышмактуу болсо, табияттын дагы дал ошончо ачыла элек сырлары бар экен. Адам менен табият качан бирине бири баш ийип, түшүнүшүп, бирине-бири жол издегенде гана экөөнө байланыштуу бардык башка нерселер өз жолунда болот. Байыркы эл катары кыргыз тегерегиндеги гана табиятты байкоос албастан, асмандагы жылдыздардын дагы сырын айгине түшүнгөн экен. Китепте мезгил, убакыт, мейкиндик алкагындагы адамдардын күнгө, айга, жылдыздарга карата мамилеси, тыянагы бул жагдайдагы тажрыйбалуу дагы, али кызыгдар дагы адамдардын баяны аркылуу ачылат.

Табияттын койнундагы жан-жаныбарлар адамга дос, азык болуп келген. Бир айыл элди мегенчилер баккан учурлар тарыхта айтылат. Көзгө атаар мергендик өнөргө байланышкан сырлар, окуялар китепте баяндалат.

Жылдар өтүп, айыл жергесинде салттуу карылардын суюлуп бараткандыгы «Ушул кадырман адамдардан баалуу сөз, алтындай акылды жетишээрлик алып кала алдыкпы?», - деген түпөйүл ойду жаратат. Бул дүйнөдө түбөлүктүү эч ким болбогон соң, ар бирибиз улуулардын салтын, элдик билимди кийинки муунга өткөрүүдө колдон келген иш-аракетти жасасак деген тилек бар. Кыргыздын жеринин ыйыктыгын башка эч ким өзүндөй сезип-туя албайт эмеспи. Жер сырлары менен катар, ошол жер боорундагы тиричиликтин дагы миң-миңдеген кырлары бар. Кыргыз мал жандуу эл болгон соң, ошол малды күтүүнүн дагы, нан табуунун дагы жазылбаган эрежелери бар экен. Бул жагдайда өмүрүнүн 63 жылын айыл чарбасына арнаган тогуз-торолук аксакал Аскараалы Абдылдаевдин жана башка билермандардын баяндары бар.

Кыргыз жери түрдүү жаныбарларды гана кучагына албастан, анын ыйык, бийик тоолорунда өскөн түркүн чөптөр ар кандай оорунун табылгыс дарысы экендигин өз тажрыйбаларында талдап көргөн элдик дарыгерлер өсүмдүктөр менен жаныбарлардын дарылык касиети жөнүндө ой бөлүшөт.

Ылайым элдин ишеними өчпөсүн демекчибиз. Болбосо, ыйык жердин ыйыктыгын далилдеп, көзгө көрсөтүп бере турган ким бар? Кыргыздын ишеними гана кыргыздын жерин ыйык кылып турат. Китебибиздин 85 жаштагы каарманы Аскараалы Абдылдаев аттуу карыяга атасы баяндап бергендей, «Биз куттуу үйбүз», - деп ар бири өз алдынча сыймыктанган тогуз-торолук элдин коргошундан куюп алып, өздөрү сандыкка катып аздектеген куту, көрсө, ошол элдин эртеңин бекемдеп келген тура.

Гүлнара Айтпаева,
«Айгине» маданий-изилдөө борборунун жетекчиси,
филология илимдеринин доктору, доцент

1-БАП

1-БӨЛҮМ

ЖАЛАЛ-АБАДДЫН ЫЙЫК ЖЕРЛЕРИ

КИРИШҮҮ

Бул бөлүмдөн окурман Жалал-Абад өрөөнүндө жайгашкан ыйык жерлердин сүрөттөмөсү жана оозеки тарыхы менен тааныша алат. Буга чейинки изилдөөлөрүн Талас жана Ысык-Көл жергелери боюнча жүргүзгөн «Айгине» маданий-изилдөө борборунун алгачкы китеби жарык көргөндө, мазарлар баянын берүүнүн ушул эле тартиби сакталган. Бул ирет дагы “Айгине” борборунун мүчөлөрү өз көзү менен көрүп, сүрөттөмөсүн түзүп, эл оозунан ал ыйык жердин пайда болуш таржымалын иликтегенден кийинки маалыматтар окурманга сунушталып отурат.

Жалал-Абаддагы ыйык жерлердин түрлөрүн талдап көрсөк, пайда болуу жагынан алар деле эки негизги түргө бөлүнөт: табигый жана адам тарабынан тургузулган жайлар¹. Бирок Жалал-Абаддагы ыйык жерлердин көбү, Талас менен Ысык-Көлдөгүдөй эле, - аралашма жайлар. Мисалы, Чаткалдагы Ыдырыс пайгамбардын күмбөзү ыйык жайын алсак, ал күмбөздөн, таш менен булактардан турат. Зыяратка баргандар күмбөзгө кандай зыярат кылса, таш менен булактарга дагы ошондой зыярат кылат.

Жалал-Абаддагы ыйык жерлерден байкалган негизги өзгөчөлүктөрдүн бири – андай жайлардын көбү пайгамбарлардын ысымы менен байланыштырылат. Имам-Ата, Баба-Ата, Падыша-Ата, Камбар-Ата, Чолпон-Ата дегендердин бардыгын бир тууган пайгамбарлар катары, ал эми Кара-Кыз энени алардын эң кенже карындашы катары көрсөткөн аңызда каапырлардан качкан ал пайгамбарлардын ар кайсы жерде турукташып калгандыгы, алардын сөөгү коюлган жерлер ыйык экендиги айтылат. Алардын катарында Бозбу-Ата, Шумкар-Ата, Шүкүр-Ата дегендери дагы бар имиш. Ал эми пайгамбар бир туугандардын саны канча экендигин эч ким так, анык айта албайт, болгону жети же тогуз деп ыйык санда көрсөтүүгө аракет кылышат.

«Чаткал, Чаткал, чай чыныга баткан жер,
Чалкарлыгы чексиз бирок бу жайдын.
Коен сымал суу жүгүргөн коктуда
Колдорунун изи калган Кудайдын.

Пайгамбарым Ыдырыс да Чаткалды
Паана кылып, акка моюн сунаарда
Аскар тоонун өңүрүнөн өпкөн да,
Андан ары аттап кеткен Кудайга.

Шылдың кылып турат мында пастыкты,
Зыңгыраган бийик тоолор, дабандар.
Олимп тоодо жашагандай Кудайлар,
Жашайт мында ыйык, бийик адамдар”,

- деп Чаткалдын кулуну, акын Атантай Акбаров жазгандай, аталган чөлкөмдүн адамдарынын өз тууган жериндеги ыйык жерлерди пайгамбарлар менен байланышта карап, дымактары чоң. Ошол дымак менен ызаат, сыймык менен урмат жерге болгон өзгөчө мамилени жаратат. Кайсы гана кейипкердин сөзүнө кулак төшөбө, агынан төгүлө баян кылып, бир да кыргыз көзү менен көрбөгөн пайгамбардын жанында өзү кошо жүргөндөй ишеничтүү кеп кылат. А демек, алардын жерине болгон өзгөчө мамилесине эч ким шек кыла албайт. Бул жакшы көрүнүш.

¹ Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде. – Б., 2007. 9– 6.

“Ар кимге өз тууган жери – Мисир”, - дейт кыргыз. Мунусу ар кимге өзүнүн жери бейиш дегенди туюнтат. Жалал-Абаддагы кыргыздарга биз мурда изилдөө кылган Талас менен Ысык-Көлгө салыштырмалуу ислам дини эртерээк кирип, жеңилирээк кабылдангандыгынан улам алардын оюн “пайгамбар” түшүнүгү өзгөчөлөп тургандай.

Ырас, тарыхка чейинки же мифтик деп айтууга боло турган мындай ыйык жерлерге катар тарыхый ыйык жерлер бар экендигин дагы баса белгилеп өтүү керек. Анын айкын мисалы – Курманбек баатырдын күмбөзү. “Күмбөз Жалал-Абад шаарынын чыгышындагы Калмак-Кырчын айылынан батышты карай 3 чакырым алыстыкта жолдун оң тарабында жайгашкан. Күмбөздүн бийиктиги 8 метр келип, тең тараптуу. Жагынын узундугу - 6 метр. Күмбөз эки кабаттан турат. Биринчи кабаты жердин астында, жертөлө таризинде салынып, ал жерде баатырдын сөөгү коюлган. Тепкич менен түшүп барып, сөөктүн жанында куран окулат. Күмбөз курчоого алынып, короосуна отуруп эс алууга, куран окуганга ыңгайлашкан тактай отургучтар орнотулган”, - деп сүрөттөмөсү берилген бул ыйык жердин оозеки тарыхына келгенде, “Элдин ишениминде жана дастанда айтылган боюнча, Курманбек баатыр дал ушул жерден курман болгон”. Тарыхта Курманбек деген баатырдын болгондугу, анын калмактар менен болгон чабышы жөнүндө айтылат. Калмак-Кырчын деген айылдын болушу дагы аталган жайда чын эле баатырдын сөөгү коюлгандыгына ишенимди жаратат.

Ыйык жерлердин аталышын түзгөн “ата”, “баба”, “буа”, “эне”, “ажы”, “эшен” сөздөрүнөн улам, Жалал-Абаддагы ыйык жерлер көбүнесе адам баласынын урматына байланыштуу экендиги байкалса дагы, “булак”, “таш”, “көл” өңдүү сөздөр коштогон аталыштардан улам табият бөлүкчөлөрүнүн дагы, “тайлак”, “бугу” делген жаныбар өкүлдөрүнүн дагы атын камтыган ыйык жерлер арбын экендигин байкатат. Аталыштардын өзүнөн эле көрүнгөндөй, анда кыргызчылыктын сыяктуу эле, мусулманчылыктын дагы кабары байкалат. Айтылуу Сафет-Булан ыйык жери болсо – өзүндө таш, тоо, коргонду жана мечитти камтып, ислам түшүнүгүнүн даана көрүнүшүн чагылтат.

Айрым ыйык жерлер мезгилдин өтүшү менен өзүнүн түпкү маанисин өзгөртүп, жаңы функцияга ээ болгон. Айталы, Азирет-Айып ыйык жери баштапкы аталышынан алыстап, Жалал-Абад курорттук жайына айланган. Сууларынын дарылык касиетин эс алуучулар танбаса дагы, бул жердин дарылыктан дагы алда канча бийик ыйыктык жагдайы бар экендигин ар бир эле эс алуучу түшүнө бербейт. Анын келгиндери азыркы күнү “зыяратчы” эмес, “эс алуучу” аталат.

Жалал-Абад өрөөнүндө деле ыйык жерге келгенде, зыяратчыларды ыйык жер кабыл алат же кабыл албайт деген түшүнүк бар. Бул өзгөчө Тогуз-Тородогу Жылаңач-Бугу мазарына байланыштуу айтылат. Ага келген адамдардын ниет-пейилине жараша табият өзүнүн жайдары же каардуу мамилесин көрсөтөт. Айтор, бул бөлүмдү окуган окурман Жалал-Абад өрөөнү республиканын биз буга чейин изилдөө кылган башка аймактарына салыштырмалуу кандай кеңири болсо, анда орун алган ыйык жерлердин көрүнүштөрү дагы ошондой кенен, такыр ар башка, көп учурда карама-каршылыктуу экендигин байкайт. Мунун өзү, жогоруда айткандай, айрым жерден кыргыз дүйнөсүнүн, башка жерден исламдын илеби сезилип тургандыгына байланыштуу.

Бул ыйык жерлердин айрымдары жеке эле кыргыздар эмес, коңшу өзбек, тажик адамдары үчүн дагы ыйык жер экендиги байкалат. Айрым жерлердин шайыктары - өзбек улутунун өкүлдөрү. Бул көчмөн эл үчүн гана эмес, отурукташкан эл үчүн дагы ыйык жерди таануу мүнөздүү экендигин билдирет.

Ырас, жакшы жери, айрым ыйык жерлерге башка-башка улуттун өкүлдөрү каттагандыгына карабай, ага ээлик кылуу атаандаштыгы, дегеле ыйык жерлерди менчиктөө маселеси байкалбайт. Өкмөттүн карамагындагылары өз тиричилигин, элдик ыйык жерлер өз тиричилигин жүргүзөт. Ылайым жерлерге карата элдин ыйыктык сезими абалкысындай сакталып, анын зыяратчылары кадимки ынактыгын жоготпосо экен деп тилек кыласың.

ЖАЛАЛ-АБАДДАГЫ ЫЙЫК ЖЕРЛЕРДИН СҮРӨТТӨМӨСҮ

Тогуз-Торо району

Жылаңач-Бугу

Казарман айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Казарман айылынын түндүк тарабында, Молдо-Тоо тоо кыркасынын эң бийик чокусунда жайгашкан. Айылдан тоо этегине чейин болжол менен 80 чакырым, ал эми тоонун бийиктиги - 5000 метр.

Ыйык жердин түрү - тоо. Ыйык жер жайгашкан тоо эки катмардан турат: субтропикалык таштак адыр жана ал улам бийиктеп, чокуга 500 метрдей калганда кесек шагыл таштуу аскага айланат. Чоку, мазар жайгашкан жер түздөк келип, аянты болжол менен алганда, 0.15 гектарды түзөт. Ал жерде зыяратчылар тарабынан таштардан тургузулган кичинекей дөбөчөлөр бар жана ошондой эле ар кандай ритуалдык белгилер: чүпүрөк байланган темир жана жыгач таякчалар бар. «Макмал» алтын кени тарабынан тургузулган, «Манас-1000» деп жазылган белгини көрүүгө болот. Чоку негизинен таштак келип, кээ бир жерлеринде боз топурактуу ылайлар бар. Булар камыр топурак деп аталып, элдер сөөк коюлган жерлер деп билишет. Зыяратчылар камыр топурактан ооз тийишип, ырым-жырымдарды аткарышат.

Жашыл чөптүү адырлар бүтүп, таштуу аска башталганда, төштө майдараак таштуу чуңкурду көрүүгө болот. Ошол чуңкурда Айкөл Манастын сөөгү коюлган дешет. Чуңкурдун үстүнө чыгып турганда, шылдырап аккан суунун үнү угулат.

Оозеки тарыхы:

Жергиликтүү тургун Султанкулов Токтомажиндин айтымына караганда, «Тиягында ойдо карагай бар, ошол карагайда бугу көп болгон экен. Илгерки кишилер айтып калчу, тоонун жылаңач жагынан бугу чыгып кеткен дешип. Же бугу касиет менен ошерге жайылып калган».

Тешик-Таш

Атай айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Атай айылынын түштүк тарабында, айылдан 30 чакырым алыстыкта жайгашкан. Жолдун батыш тарабында чоё агын суу жана адырлар бар. Суунун боюнда топ тал-теректер өскөн жерде, адырдын бетинде, 100 метр бийиктикте, тандыр меши сыяктуу топурактан турган табигый дөңсөө бар. Ошол дөңсөө мазар болуп эсептелинет.

Саймалуу-Таш

Атай айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Атай айылынын батыш-чыгыш жагында жайгашкан. Көгарт дабаны менен Миң-Текенин ортосунда Беш-Берен деген капчыгай бар. Анын башы Саймалуу – Таш. Ортосунан Көгарт суусу агат. Ал суу Атай айылынан 45 чакырым алыс турат. Капчыгайдын оозуна, Беш-Беренге чейин машина менен берсе болот, мурда бекер, азыр акча алып, кире бериштен ат беришет. 15 чакырымдай жол басасың. 3 сааттык жол. Атын берчүлөр бүгүнкү күндө чет элдиктерден 300 сом алып коюп атышат.

Ыйык жердин түрү – таштар, ошол таштар жайгашкан өрөөн. Үстүндө көл бар. Он сотуктай көл, таштардын ортосунда. Жээгине сыйынышат. Көлдү үнүлүп тиктесең, түбүнөн дарак көрүнөт дешет. Эртең менен азан айткан үн, намаз окуган кишилер көрүнөөрүн айтышат.

Көк-Таш

Тогуз-Торо району

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер колоттун оозу болуп кетет. Ал Камбар-Ата ГЭСинен 10 чакырым бери, Казармандан ары 40 чакырым аралыкта жайгашкан. Колоттун ичинде бир гектардай айдоо жер бар. Азыр ал жерди эч ким айдабайт. Бир кезде Байдөөлөт деген эшен айдап, жанында оокат-тиричилик өткөргөн экен. Түбүнөн Нарын суу агат. Жанында күмбөз, тигилген өрүктөр бар, өрүктөрдү Байдөөлөт эшен тиккен дешет. Түлкүнүн күмбөзү деген мүрзө да бар (Аскараалы Абдылдаевдин маалыматы).

Мазардын түрү – таш. Таштын өңү көк, батыш жагы кызгылтым көк.

Ак-Колот

Тогуз-Торо району

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Көк-Таш мазарынын маңдайында, Токтогул менен Тогуз-Торонун ортосундагы Чаар музоо деген кыштоонун эң этек оозунда, Нарын суунун жээгинде жайгашкан.

Мазардын түрү - терек. Сайдын жээгинде көп теректер өсүп турат. Байдөөлөт деген белгилүү калпа өзү Көк-Таштын жанында жашап, аркы өйүзгө өтүп, ошерге барып намаз окучу экен. Кейпи эки мазарга алмак-салмак барып турса керек. “Булар тиги өйүзгө барып окуйт, алар бул өйүзгө келип окуйт”, - деп айтып калчу экен. Ал кандайдыр бир күчтөрдү көрүп турчу го.

Оозеки тарыхы:

Адам ниетин бузуп, ынсабын кетирбесе, жашоосу жакшы эле болот. Ынсап кылып жашагыла дейм өзүмдүн балдарыма дагы. Оокат күтпөй, жалаң жанагы терекке сыйынып жүрүп өлгөн адамды ошерге койгонго, ак колотко дейм. Качканак сопу деген адам жашачу. Күндө эмес, жумасына ошерге барып намаз окуп турам дечү. Сопу өткөндөн кийин балдары барбай калды (Аскараалы Абдылдаевдин маалыматы).

Беш-Көл

Тогуз-Торо району

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Казарман айылынан 80 чакырым алыс жайгашкан, 5 көлү бар. Эң негизгиси - Чоң көл, ар жагында Самын көл дегени бар, майланышып турат. Бир тарабында - Кичи Көл, Экинчи тарабында Балыр-Көл, Бешинчисинин аты - ...

Ыйык жердин түрү – көл. Чоң-Көлдө аңыр деген өрдөк сыяктуу жаныбар кыйын тууйт. Жергиликтүү эл барып, жумуртка терип келишет. Илгери бул жерлерде аркар, кийиктер көп болчу. Аркар, кулжа койдой жайылчу. Азыр жок. Бугу бар болчу илгери. Кетмен-Төбө кабагында, Жумгал кабагында бугу бар болчу. Канаттуудан илгери кудай ургандай көп тоодак болчу эле. Индюктан чоң, жапайысы. Улар. Тоодак көп болчу, эти каздыкындай, 8 кг га чейин. Эл уясын бузуп атып жок кылышты окшойт, кийинки он жылдан бери көрүнбөй калды.

Баракандын күмбөзү

Кароолчусу жок

Атай менен Казармандын ортосунда жайгашкан. Атай суусу менен Кылдоо суусунун ортосунда. Казармандан 7 км алыстыкта. Бараккан деген баатыр болгон Манас атабыздын чоролорунун балдары. Күмбөзү эчкини майына жуурулган аябай чоң аны элдер алышып печкага. Жылдан жылга бузулуп бара жатат жакында барып көрүп келдим. Кишилер барышып куран окутушуп турушат Бараккандын күмбөзү атактуу жер да. Көкарт суусунун боюнда Казармандан Атай жакка бара жатканда сол жагында. Кирпичтен жасалган күмбөз.

Дүпкүр

Кароолчусу жок.

Казармандын Нарын дарыясы бир колоттон агып чыгып кетет. Ошонун сол жагында Дүпкүр деген жер бар илгери чеп болгон. Узуну 100м туурасы 100 м калдыктары бар жатат. Ичи 1.5 гектар азыр айдоо жер огород кылып айдап алышкан бурчтары чыгып турат чоң-чоң болуп. Казармандын Нарын дарыясынын Токтогулду көздөй кетип бара жатканда колоттон чыгып кетип жаткан суунун куюшунда. Көкарт суусу менен Нарын суунун кошулган жеринде жээгинде бир гектардан ашыгыраак жер бар ар жак бер жагы тосулган жер.

Сузак району

Эмчек-Үңкүр

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Сузак районуна караштуу Кара-Алма айылынан бир жарым сааттык аралыкта, түндүктө жайгашкан. Машина жарым жолго чейин барат. Андан ары жарым саат жөө жүрүү керек.

Ыйык жердин түрү - үңкүр. «Айтып отурса бул үңкүрдүн керемети бир башкача. Үңкүрдүн бийиктиги адам бою бар, анан төр жагы бара-бара кууш тартып, адам сойлоп гана жеткидей болуп үңкүр түгөнөт. Үңкүрдүн ичинде бөлмөлөрдү элестеткен үңкүрчөлөр бар. Ошол ар бир үңкүрчөдө ар бир жаныбардын эмчегинин таризин элестеткен таштар бар. Үңкүрдүн төбөсүндө малдын эмчеги сыяктуу таштар бар. Бул таштардын бирөө уйдун эмчегин, экинчиси койдун эмчегин элестетип турат. Ошол таштардан суу тамчылап агып турат. Ал жакка зыярат кылып баргандар ошол тамчылап аккан сууну идишти коюп, топтоп алып ичишет. Аны ичкен адамдын ооруган жери сакайып кетет деген ишенич бар» (Казыбеков Эгемберди, 51 жашта, Сузак району, Кара-Алма айылы).

Намаздык-Ата

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Майлуу-Суу шаарчасынан батыш тарапты карай жарым күндүк аралыктагы, 25-27 чакырым жерде жайгашкан. Бул жер жайлоо болгондуктан, машина барбайт, ат менен жетсе болот.

Ыйык жердин түрү - тоо. Ал жерде Намаздык-Атанын кабыры бар.

Кыз-Көл

Сузак району

Акталаа айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Жалал-Абад шаарынан 32 чакырым алыстыкта жайгашкан. Түштүк тарабында токойчо бар. Көлдөн суу агып чыкпайт. Тегерегин камыш менен кара жыгач бадам жана бадалдар тегеректеген. Ал дарактар куурап калса да, жергиликтүү эл кыйгандан коркот. Көлдүн жээгинде жолдун жанында бадам бар, ошол бадамга ары өткөн, бери өткөн адамдар тилегин айтып, шактарына таза чүпүрөк байлап турушат.

Ыйык жердин түрү - көл. Анын узуну – 100, туурасы – 50 метр. Кызкөл менен Каракөлдүн түбү бир дешет. Кызкөлгө жаз мезгилинде келишет., Денеге жара чыкса дарылашат. Аксакалдар көлгө түшүүгө уруксат бербейт. Ар жылы көлдүн жээгинде кудайы өткөрүлөт.

Оозеки тарыхы:

«Биз жашап жаткан айылдын Кызкөл, Келинташ жана Аккөйнөк аталышы баары бир күндө болгон окуя.

Илгери өткөн заманда бир кыз ата-энесинен ажырап, жетим калат. Бараар жери жок, бир тууган акесиникинде калат. Жеңеси аябай тилдүү болгондуктан, кыз чүнчүп чоңоет. Бир күнү айылда чоң той болуп калып, кыздын кийип бараарга көйнөгү жок болуп, жеңесинин көйнөгүн уурдап кийип барат. Кыз тойго барса, жеңеси көйнөгүн таанып калып, «Чеч көйнөктү», - деп артынан кууп жөнөйт. Кыз жеңесинен качып бир маалда айылдын этегине жеткенде, «Ал көйнөгүңдү», - деп ыргытып жиберет. Ушул айылдын ылдый жагы Аккөйнөк деп аталып калган.

Андан жогору көздөй жүгүрүп барып, мелтиреген көлгө боюн таштаарда жеңесин «Таш бол!», - деп каргап, көлгө чөгүп кетет. Кызды кууп жетпей, көлдүн жээгине келип, кыздын каргышына калган жеңеси таш болуп катып калат. Ошондон кийин көлдүн чекеси Келинташ аталып калган. Мурда көлдүн жанында турчу экен. Анан нары өткөн, бери өткөн элдер келин таштан коркушат. Бир чечимге келишип, мазарга алып барып коюшкан экен. Азыркы учурда келин таш мазарда турат.

Илгери көл мелтиреп жолго чейин толуп турчу экен. Бул көлдү ыйык көл дешип, ошол көлдүн жанына кудай өткөрүшүп, жети токоч салышып, куран окуп турушчу экен. Ошол көлдүн ээси Ак Тайлак деп аталып жүрөт. Бул көлдүн түбү жок деп да айтышат. Мурда колхоздоштуруу маалында ушул Кыз-Көл айылында орустар жашашчу экен. Бир күнү бир орус көлгө түшүп, кайра чыгып, «Бул көлдүн түбү жок эмес, бар экен. Көлдүн бир жерин ачып, эгиндерди сугарабыз», - деп айтып, кийин ачыптыр. Көлдөн чыккан суу башка сууларга кошулбай агыптыр. Көлгө суу кирсе да, суу чыкса да, башка сууларга кошулбайт деп айтышат. Ошол көлдү ачкан адамдын көп өтпөй эле мойнуна жара чыгып, үй-бүлөсүнө жугуп, анан үй-бүлөсү менен тукум курут болуп калган экен.

Элдин башына оор күндөр түшкөндө, жамандыктарда көлдүн үстү кыпкызыл болуп калат. Айтылып жүргөн сөздөргө караганда, 1941-жылдан 1945-жылга чейинки согушта, согуш башталгандан аяктаганга чейин, көлдүн бети кыпкызыл кан болуп турган дешет. Согуш аяктаган маалда көлдүн бети тазарып, кайра мурунку абалына келиптир. Көлдүн жанындагы өсүп турган дарактарды да кыйса, көлдүн бети кызарат экен. Көлдүн ыйыктыгын далилдеген дагы көптөгөн сөздөр бар.

Ак-Тоок айылынан чыккан жазуучу Шабданбай Абдыраманов Кызкөл жөнүндө чыгарма жазыптыр. Белгилүү Кызкөл айылына суктанган адамдардын бири ошол чыгарманы окуп, атайын көлдү көргөнү келип, Шабданбай Абдырамановго: «Э Шабданбай, эки бака зорго баткан көлүңдү мактап жазыптырсың да», - деп айткан экен.

Менин атамдын бир тууган иниси катуу ооруган учурда жети күн ооруп, туруп кетчү экен. Кийин ооруган учурда бир айга жакын тура албай жатып калыптыр. Ооруканага барып шыпаа таппайт. Акыры эмне кылаарын билбей, сыйынып келейин деп көлгө барат. Тизелеп чөк түшүп, куран түшүрүп отурган кезде көлдөн түктүү нурлар көтөрүлүп, ортосунан чоң кобра жылан атырылып чыгып, оозун чоң ачып карап туруп, көл нурга айланып сонун көрүнүптүр. Кобра жыланды акем коркпой тиктеп, кайра-кайра куран түшүрүп сыйыныптыр. Жээгиндеги сайма-сайып жаткан кыздарды көрүптүр. «Сага таазим кылып келдим, оорума шыпаа таап бер», - деп кайра-кайра жалынып, тиленип, оомийин деп бата кылып келе бериптир. Көлдүн ортосунда турган кобра жылан карап кала бериптир. Ошол боюнча сергип үйүнө кайтыптыр. Ошондон кийин акемдин көзү ачылып, бардык нерселерди көрүп калган.

Шам жагып, куран түшүрүп жети токоч бышырган учурда: «Мен сага ар дайым таазим кылып, сыйынамын. Ушул бышырган токочумдун чыгарган жытынын сообу сага

тийсин. Кызкөлдөгү эли журтумду колдо, ошолордун катарында ата-энемди, бир туугандарымды колдо», - деп айтыш керек.

Көлгө деп атаган чачты алаарда, аш демдеп, кан чыгарып, токоч бышырып атап, башына бару керек, куран түшүрүп наристенин көлгө аталган чачын алып түйүнгө түйүп, болбосо балалуу болгондор сураса берүү керек. Ушуну менен бала кежир болбой чоңоё берет» (Мамарасулов Абдывахап, Акталаа айылын да төрөлгөн, 51 жашта).

Тогуз-Булак
Барпы айылы
Кароолчусу жок
Бул ыйык жер...

Оозеки тарыхы:

«Ал жерде көп эмес, бир уруудай эл жашаган экен. Анан ал тоодогу кандайдыр бир духтар алардан кутулуу үчүн ар түрдүү ооруларга аларды чагыштырган экен. Анан ошол жерде тогуз кыз бар экен. Алар элге жардам берүүнү каалашкан. Бир күнү ошол духтар элди катуу бир оору менен оорутуп коюшат. Ошондо жанагы тогуз кыз ар бири өзүнчө чөптөрдөн дары даярдашып, элге жардам беребиз дешет. Даярдалган суюк дарыларын кумарага окшогон бир идишке куюп, айылга келишет. Келсе, бүт эл ошол оорудан кыйналып, өлүп жатышкан экен. Жардам берүүгө аракет кылышат. Бирок кеч болот. Ошондо жанагы колундагы дарылар жерге түшүп, идиштер сынат экен. Дары суюктук тогуз түрдүү, ысык да болот. Анан ошол жерден булак пайда болгон экен. Булактардын даамы бири-бирине окшобойт. Мына ушундай. Ал жерге мага окшоп, кандайдыр бир оорудан айыкпаган адамдар көп барышат.

Мен анда төрт жашта элем. Азыр анча эсимде жок. Билем, бутума жара чыккан. Апам бутума түрдүү майларды, дары чөптөрдөн даярдалган дарыларды сүйкөдү. Бирок жардамы анча тийген жок. Ошондо чоң энем мени ошол жерге алып барган экен. Азыр чоң энем өтүп кетти. Ошол жерден менин бутумду өтө көп сууга жууганы эсимде. Көрсө тогуз түрдүү сууга жууган экен. Ал жерде биз төрт күн жүргөн экенбиз. Ошол» (Тилек, Барпы айылы).

Курманбек баатырдын күмбөзү

Калмак-Кырчын айылы

Кароолчусу жок

Күмбөз Жалал-Абад шаарынын чыгышындагы Калмак-Кырчын айылынан батышты карай 3 чакырым алыстыкта жолдун оң тарабында жайгашкан. Күмбөздүн бийиктиги 8 метр келип, тең тараптуу. Жагынын узундугу - 6 метр. Күмбөз эки кабаттан турат. Биринчи кабаты жердин астында, жертөлө таризинде салынып, ал жерде баатырдын сөөгү коюлган. Тепкич менен түшүп барып, сөөктүн жанында куран окулат. Күмбөз курчоого алынып, короосуна отуруп эс алууга, куран окуганга ыңгайлашкан тактай отургучтар орнотулган.

Оозеки тарыхы:

Элдин ишениминде жана дастанда айтылган боюнча, Курманбек баатыр дал ушул жерден курман болгон.

Базар-Коргон району

Арсланбап

Базар-Коргон айылы

Кароолчусу бар

Бул ыйык жер Базар-Коргон айылынын түндүк-батыш тарабында 15-16 чакырым жерде жайгашкан.

Ыйык жердин түрү - эски, илгертеден калган күмбөз.

Оозеки тарыхы:

Арсланбап Ата мазары кайсы жылдарга таандык экени белгисиз, бирок баатыр болгон экен. Ал айкол адам болгон. Анын касиети чоң болгондуктан, ага кандай жоо келсе дагы, жеңбей койгон эмес. Арсланбап элин баккан, элдин кадыр- баркына жеткен, элим деп жанын берген. Арсланбаптын бир касиети - эч убакта жоодон келген жаанын огу да, найза да ага эч убакта тийген эмес. Ошентип элин багып жургон мезгилде анын аялы орус улутунан болот. Арсланбаптын аялынын бир туугандары Арсланбапка каршы чыгат экен. “Бул адамдын бир касиети бар, сен сырын айтпай жатасың” - деп бир туугандары сураса, аялы Арсланбаптан сурап билип, анын сырын төкпөй-чачпай бир туугандарына айтып берип коюп, өзү каза болот.

Көрсө сыры мында экен: ага ок намаз окуп жаткан учурунда гана өтөт экен. Аны уккан душмандары ал намаз ташка чыгып намаз окуп жаткан жеринен атышат экен, анан Арсланбап олумго моюн сунуп жатып: “Менин сөөгүмдү ушул намаз таштан ылдый карай алып жөнөгүлө. Дем алганыңарды эсептеп, жетинчи дем алган жерге мени койгула”, - деп керээзин айтат. Ошентип өлгөндөн кийин анын сөөгүн жүктөп алып, дем алган жерге нан таштап кете беришет. Жетинчи жерге жеткенде Арсланбаптын сөөгү коюлат. Ал эми дем алган жети жерден тең булак чыгып, жетөө тен ыйык жерге айланат. Намаз таш азыркы кунгөө чейин намаз таш деп аталып калган. Бирок азыр ыйык жер катары эмес, эс алуучу жер катары болуп булгана баштады, тилекке каршы зыярат кылгандар аз болуп жатат.

Бул жердин ыйыктыгы жана Арсланбап атанын талыкпаган эмгегинин натыйжасында Фергана тоолорунун этегиндеги дуйнөдө жок эн ири жангак токой массиви пайда болгон. Бүгүнкү күнгө чейин Арсланбап эмес, Базар-Коргон элинин көбү жангак менен жашап келишет, жангакты табигый байлык катары эсептеп калышты (Самаган).

Жергиликтүү адам Замир Калмырзаевдин маалыматы: “Намаз таш деген ыйык жер бар. Ал жерге Арсланбап намаз окуп жатканда душмандары жаа менен атып өлтүргөн жер. Намаз ташта Арсланбаптын колдорунун издери, саждага баргандагы чекесинин, колдорунун жана тизесинин тийген издери бар. Муну чыныгы тарых деп биз чындыкка айландырып келебиз. Андан кийинки жети булакты да айтпай кетпесек болбойт. Арсланбап өлгөндө сөөгүн жүктөп келе жатып эс алган жерлерде кадимкидей булак чыгып калган экен, ар бир булактын өзүнүн аттары бар, жетөө тең ыйык жер деп эсептелет. Мындан башка ыйык жер деп ата-бабаларыбыз сыйынып келген дагы мен билгенден Коңур-дөбө бар, бирок бул тууралуу толук маалымат жок. Бирок бала тилеп, ден-соолук тилеп, бак тилеп чүпүрөк байлап келишчү. Азыр болсо ошонун үстүнө дискотека салып коюшкан. Ошол жерге мата байланган жерди аралап барып дискотека кылып, бий бийлешет. Ал жерге ар кандай абалда, кээде гана таза адамдар барбаса, көбү мас абалда эс алганы барышат. Эс алуучуларга болгон көз карашым өтө терс. Мен Орусияда жүрүп эс алганы табигый жерлерге барганыбызда, жаратылышка карап суктанып эс алчубуз. Бул жерде болсо көпчүлүгү жергиликтүү кыргыздар жана өзбек улутунун жаштары жаратылышты гана эмес, бул ыйык жерлерди булгап жатышат Азыр болсо туристтер да көп келе баштады. Ушундай абалда кете берсек, биздин табигый кооз жерлерибиз, бизде ыйык туткан эч нерсе калбай калат.

Намаз таш бизден алыс болгон үчүн гана таза турабы же өзүнүн да кандайдыр бир касиети күчтүүбү дейм. Себеби намаз окуганда түшкөн колдун издери канчалаган жылдар бою жаан-жачындын жааганына туруштук берип турганы, ал тургай Арсланбап өлгөндө чачыраган кандарынын түсү да ушул күнгө чейин сакталып келгени да бир сыр”.

«Мен Арсланбап айылында туулгамын, курулуш иштеринде иштейм. 2007-жылы үй куруп жатып жыгачтын зырабасы бутума кирип кетти. Ушул эле убакта бутуман чыгарып таштадым. Жакшы болуп кетем деп бир-эки күн жүрдүм. Бирок бутум барган

сайын ириңдеп, катуу ооруй баштагандан кийин, Жалал-Абаддагы ооруканага жаттым. Догдурлар бутума ар кандай дарыларды берип, эки жолу операция кылды, бирок бутум күндөн-күнгө оорлошуп, шиший берди. Врачтардын кылган ишинин натыйжасы болбоду. Алар бир күнү бутуму тез кесип ташташ керек экенин айтты. Аны уккандан кийин айылга врачтардан жооп сурап кеттим. Ал жерде мага бир көзү ачык аял жолугуп, Арсланбап ата мазарына барып сыйынышым керектигин айтты. Мен ага ишенип-ишенбей эртеси үй-бүлөм менен Арсланбап атанын мазарына барып, чозмо бышырып, куран окугандан кийин, пахтаны майга матырып от жагып, бутумдун жакшы болуп кетишин сурандым.

Үйгө кайтып келген күнүмдүн эртеси бутумдун зырабасынын жарымы калганын көрдүм, аны алып таштагандан кийин бутум барган сайын жакшы боло баштады. Ушундан баштап мен ушул ыйык жерлерге ишене турган болуп калдым. Себеби сыйынбай, ооруканада кала бергенimde, азыр менин бир бутум жок болот болчу. Ушундан улам мен ар жылы Арсланбап ата мазарына барып сыйынып турам.

Арсланбап башка жерлерден кооз, абасы, жаңгак токойлору, кичик-чоң шаркыратмалары менен башка жерлерден айырмаланып турат. Бул жерлерде сыйына турган «Ибн аббас», «Арсланбап ата», «Жума мечит», «Алмалык ата», «Көл мазар» жана башка жерлер аябай көп. Бул жерлерге көптөгөн мамлекеттерден адамдар келип сыйынып кетет. Бул жерлерде адамдар кой же болбосо тоок союп, чозмо бышырып, жыт чыгарышат жана шам жагышат. Мазар жерлерге даараты бар адамдар мусулманча кийимде барышат. «Арсланбап ата» мазары Арсланбап кыштагынын борборунда, «Арсланбап» универмагынын артында жайгашкан», - деген маалыматын Арсланбап айылынын 45 жаштагы тургуну Гүлүмжан Ахмедов билдирет.

Ак-Тайлак

Базар-Коргон айылы

Кароолчусу – Эргешов Тургунбай (уста, Ак-Тайлак күмбөзүн жана ошол жердеги мечиттерди салган адам).

Бул ыйык жер Базар-Коргон айылынын автобекетинен чыгыш жакты карай 10 мүнөттүк аралыкта жайгашкан.

Мазардын түрү - кабыр. Кабырдын жанында үч чоң мечит жайгашкан.

1-мечит кире бериште жайгашкан. 2-мечит 10 метрдей ары жакта турат. Ал эки кабат. 1-кабатына 3000 адам, 2-кабатына 3000 адам батат. 3-мечит 2-3 метр аралыкта жайгашкан, 3 кабаттан турат. Кароолчусу- ошол жердеги молдо.

Оозеки тарыхы:

Илгери бир пайгамбар ушул жол менен бара жатып, жолдон ооруп калат. Бул жерге келгенде жанындагылардан суранып, эс алышат. Анан ал пайгамбар эс алып жаткан боюнча оо дүйнөгө кете берет. Эртең менен адамдар ойгонсо, пайгамбар жаткан жерде ак тайлак жаткан болот. Адамдар пайгамбар ак тайлакка айланып калган турбайбы деп, ак тайлакты ошол жерге жашырышат. Мына ошол себептен бул жер Ак-Тайлак деп аталып калыптыр.

Ак-Буура

Базар-Коргон айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Базар-Коргон айылынын жайлоосунда, 24-25 чакырым аралыкта жайгашкан. Машина барбайт.

Ыйык жердин түрү - жайлоо. Анда булак жана тегерегинде ак теректер бар.

Дөөт-Пирим

Кааба айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кааба айылынын эле ичинде жайгашкан. Машина барат.

Ыйык жердин түрү - дарак жана булак.

Уянь-Терек

Кароолчусу жок.

Бул ыйык жер мурда Уй алуу Терек деп аталчу экен.

Ыйык жердин түрү - булак. Суусу бир аз эле чыгат, Бул суунун дегеле бир сайга кошулуп укканын көргөн жан жок. Илгертен бери эле ушул чыгышынан көбөйбөйт.

Оозеки тарыхы:

Жолборс атанын Уянь Ата, Тоскоол Ата, Казарман Аталардын жээни болгондугу айтылат.

Кулан-Ата

Арсланбап айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер тоонун аркасында күн чыгыш тарапта жайгашкан. Көлгө кар көп жаагандыктан, ал жер өтө суук болот. Июнь айында кар эрий баштайт. Ал көл эки тоонун ортосунда жйгашкандыктан, ал жерден эч нерсе көрүнбөйт. Көл чуңкур, кооз жана чоң.

Ыйык жердин түрү - көл. «Эң кызыктуусу көлдүн ортосунда тургузулган байрак бар. Ал байрак качан, ким тарабынан коюлгандыгы белгисиз. Көлдүн ортосуна өтүү өтө кыйын, бирок ошондой болсо да ал байракты коюшкан экен. Кээ бир элдердин сөзүнө караганда, бир жылы ошол байрак жыгылып калганда, бир адам аны тургузам деп сүзүп барып, тургузуп бүтүп, кайтып келатканда чөгүп кеткен дешет. Бул көл өтө чуңкур, анда сүзүү өтө кыйын. Суу көкмөк болуп көрүнүп турат. Суунун үстүнөн асман карагай, арчалар, булуттар музейди элестеткендей көрүнөт.

Өткөн беш-алты жылда бул жерде жалаң жыгачтан курулган үйлөр болгон. Адамдар бул жерге келишкенде ошол үйлөрдө үч-төрт күндөп түнөп кетишчү. Жакынкы эки-үч жылдан бери бул жерлерге чоң-чоң кыргыз үйлөр курулуп, сыйынууга барган адамдар үчүн ар кандай жакшы шарттар түзүлүп жатат.

Биз ал жерге көпчүлүк тууган-уруктарыбыз менен келгенбиз. Бул жерге жетүү үчүн эки күн жол жүрүүгө туура келет. Биз жолдо баарыбыз чарчап калгандыктан, жетип келген күнү жайгашып алагандан кийин, баарыбыз уктап дем алдык. Эртеси күнү айнек көлгө бардык, ал көлгө өтө турган жол таштын түбүндө жана өтө кичине. Жол, кыскасы, коркунучтуу: жогоруга карасаң, үстүңөн таштар кулап келе жаткандай сезилет. Ошентип, эптеп жолдон өтүп алдык да, айнек көлгө барып, дагы башка ыйык жерлерине барып зыярат кылдык.

Ал көлдө дагы бир «Тешик таш» деген таш бар. Таштын ичи тешик, ал таштын ичине колуңду салсаң түрдүү нерселер бар. Ошолордун ичинен колуңа киргенин аласың. Анткениндин себеби - бул көлгө кийин кайра келүүнү тилек кылганыңын белгиси. Кийинки жылы кайра ошол нерсени алып келип таштап кетүү керек болот. Ал нерсеге өзүң бир нерсе кошуп таштап кетесиң. Мен дагы барып колуму салсам, тыйын чыкты, аны алып, кийинки жылы кайра келүү үчүн сыйынып кеттим.

Кылган ниеттери, тилектери орундалыш үчүн, адамдар бул көлдүн жээгинде түнү бою уктабастан, тилек кылып чыгышат. Эгер ошол тилектери ишке аша турган болсо, анда көлдүн үстүнөн түнү ат көрүнөт дешет

Бул көлдүн суусуна кол жууганга уруксат берилбейт, бет жууганда да сууну идишке алып, анан жуушуң керек, бутуңду салганга эч кандай уруксат жок. Сыйынганы келгендер бул жердин шайыктарынан сүрөткө түшүп алуу үчүн уруксат алышат. Ошондо деле чекесинде эки-үч мүнөт турушат. Ал аябай муздак. Бул суудан сыйынганы келгендер чакан идиштерге алып кетет» Арзыкулов Кыргызаалы, 60 жашта).

Рахман-Ата

Базар-Коргон району

Правда айылы

Кароолчусу жок

“Ыйык жердин түрү – үңкүр. Үңкүрдөн тышкары булак да бар, ал жердин суусун ичип, бети-колун жуушат. Мен ал жерден курмандык чалып, шам жактым. Анан караңгыда ошол жерден жалдуу жылан чыкты. Жакшылыкабы, билбейм. Менин жүрөгүм ооруп, көрүнбөгөн жерим калган эмес. Ошондон бери кудайгашүгүр, жакшымын” (Абдыжапарова Нуркыз, Правда айылынын тургуну).

Куптан-Ата

Базар-Коргон району

Арсланбап айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер тоонун аркасында, күн чыгыш тарапта жайгашкан.

“Ыйык жердин түрү- көл. Көлгө кар көп жаагандыктан, ал жер өтөсуук болот. Июнь айында кар эрий баштайт. Ал көл эки тоонун ортосунда жайгашкандыктан, ал жерден эч нерсе көрүнбөй турат. Көл чуңкур, кооз жан чоң. Эңкызыктуусу – көлдүн ортосунда тургузулган байрак бар. Ал байрак качан, ким тарабынан коюлгандыгы белгисиз. Көлдүн ортосуна өтүү өтөкыйын, бирок ошондой болсо да, ал байракты коюшкан экен. Кээ бир элдердин сөзүнө караганда, бир жылы ошол байрак жыгылып каганда, аны тургузам деп бир адам сүзүп барып, тургузуп кайтып келе жатып чөгүп кеткен дешет. Көл өтөчуңкур, анда сүзүүтө кыйын. Суу көкмөк болуп көрүнүп турат. Суунун үстүнөн асман, карагай, арчалар, булуттар музейди элестеткендей көрүнүп турат.

Өткөн беш-алты жылда бул жерде жалаң жыгач үйлөр курулган болчу. Адамдар бул жерге келгенде, ошол үйлөрдө үч-төрт күндөп-түндөп түнөп кетишчү. Жакынкы эки-үч жылдан бери бул жерге чоң-чоң кыргыз үйлөр курулуп, сыйынууга барган адамдар үчүн ар кандай жакшы шарттар түзүлүп жатат.

Бул ыйык жерге эл сыйынганы, ойлогон ойлору ишке ашуусу үчүн ак ниеттери менен келишет. Ошондой эле балдарынын чачын алганы, балалуу болууну каалагандар келишет. Биз ал жерге көпчүлүк тууган-урук болуп келгенбиз. Бул жерге жетүүчүн эки күн жол жүрүүгө туура келет. Баарыбыз чарчагандыктан, жеткен күнү жайгашып, уктап дем алдык. Эртеси айнек көлгө бардык. Ал көлгө өтө турган жол таштын түбүдө жана өтө ичке, кыскасы коркунучтуу, жогору жагыңды карасаң, үстүңдөн таштар кулап келе жаткандай сезилет. Ошентип, эптеп өтүп бардык.

Ал көлдө Тешик таш деген да таш бар. Таштын ичи тешик, анын ичине колуңду салсаң, түрдүү нерселер бар. Ошолордун ичинен колуңа урунганын аласың. Бул көлгө кийинки кайра келүүнү тилек кылганыңдын бегиси болот. Кийинки жылы келип, кайра ошол нерсени таштап кетүү керек болот. Ал нерсеге өзүңдагы бир нерсе кошуп таштап кетесиң. Мен барганда колумду салсам, тыйын чыкты. Аны алып, кийинки жылы кайра келүүчүн сыйынып кеттим.

Көлдүн суусуна колуңду жууганга уруксат берилбейт. Бетти жууш үчүн ал суудан идишке сузуп алып, башка жерден жуушуң керек” (Арзыкулов Кыргызаали, 60 жашта, Арсланбап айылынын тургуну).

Ноокен району

Жылуу-Булак

Кудук-Сай айылы

Кароолчусу - Анипа

Бул ыйык жер Кудук-Сай айылынын башында, Бишкектен бара жатканда, кан жолдун оң жак тарабында, айылдын ичинде, Анипа деген эженин короосунун четинде жайгашкан. Канн жолдон ары 5 мүнөттүк жол. Машина барат.

Мазардын түрү - мелтилдеп агып турган чоң булак. Чекесинде камыш, теректер, алчалар оскон.

Оозеки тарыхы:

Бул жердеги булактын суусу кышында жыпжылуу болуп турат экен. Мына ошол себептен Жылуу-Булак деп аталып калыптыр.

Намаздык-Ата

Кудук-Сай айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Бишкектен бара жатканда, Кудук-Сай айылынан сол жакты көздөй бурулуп, тоо өрдөп чыгып кетет. Кудук-Сай айылынан 20-22 чакырым алыстыкта, Кудук-Сайдын тоолору менен Майлуу-Сай шаарынын тоолору кошулган жерде жайгашкан. Машина жарым жолго чейин барат, андан ары ат, эшек менен жетүүгө болот.

Мазардын түрү - бийик тоо. Тоонун башында кабыр бар.

Оозеки тарыхы:

Илгери бир кыргызчылыкты аябай колдонгон көзү ачык киши болгон экен. Анан ал киши орто жашап калганда, бир күнү түшүндө аян болот. Анда: «Сенин ажалың кара курттан болот», - деп айтылат. Аны уккандан кийин баягы киши жан айласы кылып кара курт жок суук жер деп ошол тоонун башына чыгып кетет. Жарым жыл өтөт, бир жыл өтөт. Анан бир жылдан кийин, анын кызыбы, же уулубу, түрлүү-түрлүү мөмө-жемиштерди, жүзүм, оокат-аштарды алып барат. Барып дасторконун ачса эле, жүзүмдүн арасынан кара курт чыгат. Анан баягы киши намазды окуп: «Баары бир, ажалым кара курттан экен» - деп, тилин тосуп берген экен. Анан ал кишини ал жерге таш менен коргондоп коюп коюшат. Эртең менен эрте ошол жерден намаз окуган адамдын үнү угулат экен. Ал жер ошондуктан Намаздык-Ата деп аталып калыптыр.

Көл-Тулпар-Ата

Хиля айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Ноокен районунун баш жагындагы тоонун арасында жайгашкан. Хиля айылынан 20-25 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ал жерге машина барбайт.

Мазардын түрү - көл. Тегерек чекеси - токой.

Оозеки тарыхы:

Ошол жерде бир чоң көл бар. Ал көлдөн дайыма түнкүсүн тулпар ат чыгат экен. Анан ошол себептен бул мазар Көл-Тулпар-Ата (Кайып) деп аталып калыптыр. «Ал тулпарды көрүш үчүн түнү менен уктабай, андып отуруш керек. Кээ бир адамдар атайын ошол көлгө барып, тулпар аттан кулун алып калыш үчүн, бир нече күндөр бою түндө уктабай, бээлерин ошол жакка жайып кетишет. Биздин Ноокен районунда той-тамашаларда кыргыздын улуттук оюндары көп ойнолот. Мисалы, улак тартыш, ат чабыш. Мына ушул оюндарга аябай чон байгелер сайылат, торпоктон баштап, майда буюм-тайымга чейин. Мына ушундай оюнга дайым катышып байге алып жүргөн адамдар бар. Эң күлүк аттар ошол тулпар аттан алынган кулундар деп айтышат. Ушундай эл арасында айтылып жүргөн аттардан жалпы кыргыз элине таанылуу Ак-Байпак деген күлүк бар. Ал бардык той-тамашаларда чоң байгени эч кимге бербей жеңип жүрчү, ошону ошол тулпардын кулуну деп айтышат.

Бул көлдөн 50-60 чакырым ары жакта дагы бир көл бар. Берки көлдөн көргөн тулпарды тигил экинчи көлдөн дагы көрүшөт экен. Андан башка ал көлдө төө, жылкы, кой, эчки, бүт малдын түрлөрү жашайт экен. Эсиме бир окуя түшөт: Ушул Ноокен айылынан ошол жакка жайлоого жайлап барышат экен. Анан бир үйдүн келини

кандайдыр бир себеп менен ошол көлгө түшүп кетиптир. Ар жактан издеп, бери жактан издеп, көлдөн да таппай, ошол бойдон белгисиз болуп кала берет. Андан кийин арадан бир топ убакыт өткөндөн кийин ошол Көл-Тулпар-Атадан чөккөн келиндин жоолугу аркы көлдөн табылыптыр. Бирок, келиндин өзүн таппай коюшуптур. Ошол эки көлдүн түбү бир экен деп айтышат. Болбосо, экөөнүн аралыгы бири-биринен 50-60 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ошол келинди таппай койгондон кийин: «Бул көлгө оңой менен адам чөкпөйт. Чөккөн адам периштеге айланып калат», - деп айтышкан. Ошол келин периге айланып калган дешет.

Бул жер ыйык жер болгондуктан, бардык эле нерсени тилеп бара беришет. Көбүнчө мал тилеп барышат. Ошол жерге барып, түнөп, куран окуп, эртеси кетээрде ошол жердеги дарактардын кагайган бутагынан ала кетип, үйүнө барып казык кылып, ошол казыкка мал байласа, ал адамдын малы тез эле көбөйүп, байып кетет деп айтышат. Ошол жердин олуясы: «Ушул жерди сыйлап алсан, бир малыңды он кылам, он малыңды жүз кылам», - деп айткан экен. Бирок, чын дилден ишенбесе, ал жерди сыйлап, ырым-жырымдарын жасабаса, баргандардын баарынын эле тилеги орундала бербейт. Болбосо кыргыздардын малы жерге батпай кетпейт беле. Элдер мал менен жанын багып эле, бул жагы Россия, тигил жагы Италия, Америка деп жумуш издеп кетпейт эле.

Ал жерге барганда куран окуп, мал союп, шам тигилиш керек. Анан атайын ал жерге мал тилеп, же кулун алабыз деп баргандар, түнү бою уктабастан отуруп, ошол тулпардын чыкканын көрүш керек. Түнү менен уктабай отуруп, көрөм деген адам дагы кандайдыр бир күчтүн таасири менен кантип уктап калганын сезбей калат экен. Ал эми ал тулпар тилеги кабыл боло турган адамга гана корунот экен» (Бакиров Муратбек, 39 жашта, Аксы району, Хиля айылы).

Ак-Бейит

Хиля айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Хиля айылында, мектептин күн чыгыш тарабында, 10 мүнөттө жеткидей ралыкта жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – булак.

Тоскоол-Ата

Ноокен айылы

Лесхоз аянты

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Ноокен айылынын Лесхоз деген аянтында, түндүк тарапта жайгашкан. Тегерегинде тал-терек жана башка өсүмдүктөрдүн бардыгы өсөт.

Мазардын түрү - эки мечит жана булак. Алыс жерден баргандар ошол мечитке түнөп калышат, ичине 60 тай киши батат. Ичинде жайнамаз, бардыгы бар. Салаа-салаа болуп турган таш бар, аны “камыр түш”, “кут” деп коюшат. Экинчи мечит булактын ары жагында.

Тоскоол-Атага кирип бара жатканда эле бир мазар бар ага биринчи зыярат кылмайын өтө албайсың ал жерден. Бир дарак бар 5 колдун салаасындай болгон, бир түп эле, өзү ак терек, чоң, кайсы жылдары жүз жыл болуп калган болуш керек, 4 адамдын кучагы жете тургандай. Булак да бар ошол жерде. Тоскоол-Атанын суусу өтөт шаркырап анын жанынан. Дагы бир булак чыгып турат, бул жагы токой, бул жагы ошол терек. Тоо бар, башында мөңгү бар, аппак болуп көрүнүп турат, булактары шылдырап акканы музыка шаркырап аккан суу, ал жерде жарым саат олтурсаң ушундай эс аласың, нерв эс алат.

Булак негизинен калың бака теректин арасында агып чыгат. Бул жер Тоскоол-Атанын кабыры (мүрзөсү) деп эсептелип, адамдар атайын сыйынганы келишет.

Жерден оргуп чыккан эки тунук булак жайында муздак, кышында тоңбогон өзгөчө касиетке ээ. Биринчи булак таза, ичүүгө ыңгайлашкан, ал эми экинчи булак шыпаа, дары булак аталат.

Бул булакка денесине жара чыккан, кулагынан ириң аккан оорулуулар келип сыйынып, жарасын жууп кетишет. Ошондой эле чач (көкүл) коюп, чач алдырып да жүрүшөт.

Бул булакка 3 жолу келип булактын суусуна жуунгандан кийин, кандай гана жара болбосун, так калбай айыгат дешет.

Булактын шайыгы, молдо Ибирагимов Абибилланын маалыматы төмөнкүдөй: “2004-жылда жашап калган, таза кийинген киши келип, өзү Оштон болоорун, кайсы бир илимдин кандидаты экендигин, денесин жара ташып (денесине жара чыгып. – Айгине), догдурдан шыпаа болбогондугун, барбаган жери калбагандыгын айтып, денесиндеги жараны шайыкка көрсөттү. Ошондо бир челек суу берип, атайын жайга барып, тилек кылып жуунуп кел дедим. Карап турсам, үстүнөн көк түтүн айланып турду. Тилекке каршы, ал адамдын аты- жөнүн сурабаптырмын. Арадан бир жыл өтүп, кийинки жылы жазында эки чоң сумка көтөргөн баягы киши келип, өзүнүн баягы келип жуунган адам экенин айтып, белек-бечкектерин берип, өзү көкүрөгүн көрсөтүп, таза айыкканын айтты эле.

Андан башка, союз учурунда чоңдор булактан пайда табуу максатында атайын төлөм коюп, навайчы алып келип нан жасатып, тамак жасатып саттырышкан эле. Навайчы арака жакын адам экен. Жергиликтүү элдин бир нече эскертүүсүнө карабай, арака сата баштайт. Көп узабай өзү катуу ооруп, кырысыктан көчүп кетүүгө мажбур болот. Ошондуктан жергиликтүү эл булак башына ичкен адамды келтирбейт. Башка зыярат кылуучуларды да эскертип турушат».

Оозеки тарыхы:

“Тоскоол ата деген олуя киши болгон. Көл толкуп, сел болуп, ошол аймакты бүт каптап калмак болот. Анан бир олуя: “Тоскоол ата, тос!”, - дегенде жанагы тоо пайда болуп, сууну тосуп калат, ошондон Тоскоол-Ата деп аталып калган. Ылдый жагында эл жашаган ал тоо мурда эле бар болчу. Тос дегенде жанагы тоо өзгөрүлүп, сегиз формасындай болуп, тоо болуп тоскондо, анан ортосуна көл пайда болот. Ошондон жанагы олуянын аты да Тоскоол-Ата аталып калган. Ал көлдөн суу агып чыгат, ал таза, иче турган суу.

Тоскоол-Атанын ээси - ак тулпар, анын бээси жок, бирок кулуну бар экендиги жөнүндө уламыш бар. Мен кулунун көргөм, керемет, аппак, актыгына фарфор да жетпейт.

Бир бай киши Тоскоол атанын ак тулпарын угуп жүрөт. Анан бир жай бою бээлерин көлдүн жанынан чыгарбайт, ошол жерге оттотуп, ак тулпарды аңдып, ошол тулпардан кулун алып калсам деп кудайдан суранып, тиленип отурат. Бир күнү ак тулпар көлдөн чыгып, бир бээсин токтотот. Аны көргөн бай кудай деп тобо кылып, 9 ай бою ал бээнин аркасынан аңдып, кудайы өткөрөт. 9 айдан кийин чындыгында эле жакшынакай, аппак, керемет кулун тууйт. Жаңы гана телчигип, туруп, энесин эмгени жатканда, көл толкуп, тулпар чыгып, кулунду сууга алып кирип кетет. Ал тукумун жер үстүнө бербейт экен да, берсе материалдык болуп калбайбы. Бактыма мен ошол кулунду көргөм, ойлоп көрсөм, ал кулундун керемет, шыңгыр үн менен кишенегенин жаш кезимден эле угуп жүрчү экемин.

Анда үй-бүлөбүз менен баарыбыз Сары-Челекке эс алганы барганбыз. Аркы бетке өтөлү деп атсак эле мен мелтиреп көлдүн үстүн карап олтуруп калдым. Көлдүн үстү жымырап, азыр ойлосо, ал нур окшойт, жылгым келбей эле карап отура бердим. Мени тарткылап атышкандарына болбой отура бердим. Акыры өтүп бараткан эки балама дагы көрүндү, алар “Аккула!”, - деп кыйкырышты. Аккула? Азыр ал мага жетпейт деп ойлонуп отургам. Бери жакын келип калды, карасам, кулун ушундай татынакай, сулуу экен, сулуулугун сөз менен жеткире албайм. Улам берилеп, төшүнө чейин көрүнүп калды. Анан

бир убакта кишенеген үн чыкты, атасы чакырды окшойт, ары булуңга кирип кетти. Булуң – булардын тамактануучу жайы.

Мен ал кезде жогорку уламыштан кабардар эмес болчум. Кийин автобуста келатсам, бир жакшынакай киши сүйлөшүп калды. Сөз арасында Сары-Челектен көргөн кулун жөнүндө айтып калсам, “Айланайын, кагылайын, сен ушу жакшы, касиеттүү адам окшойсуң”, - деп айланып, кагылат. Ошол киши анан уламышты жана ал кулун көрүнчү кишиге көрүнөөрүн айтып берди. Ал эми Тоскоол атанын сөөгү өзүнүн суранычы менен Сары-Челек көлүнө коюлган экен”, - дейт изденүү жолунда жүргөн Өмүрбек кызы Гүлсина.

Жолборс-Ата

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Тоскоол-Атанын күн батыш тарабында, токойдун төрүндө жайгашкан. Өзүнчө жайлоо. Мында Тоскоол-Атадагыдай шарт жок, алыстыгынан улам адамдар аз барат.

Беке-Чал

Беке-Чал айылы

Кароолчусу жок

Оозеки тарыхы:

“Илгери, мындан көп жыл мурун Беке чал деген балбан киши болгон экен. Ал балбандыгынан Кыргызстандын булун-булчунун элдери таанышчу экен. Бул Беке балбан карыганда бир тойдон бир келинди сүйүп калат. Келинге барып соз айтып тийишет: “Мага өмүрлүк жар бол, сага бут байлыгымды берем”, - дейт. Ушул учурда келин кылыктана: “Мага эч нерсеңиздин кереги жок, болгону сиздин чыныгы балбан экениңизди билишим керек. Ошондуктан мени бул турган жерден тээтиги тоонун (асканын) башына чейин эч тынымсыз көтөрүп чыгышыңыз керек. Ошондо мен сиздин чыныгы балбан экениңизге ынанып, башымды тартуу кылам, өмүрлүк жар болом”, - дейт.

Беке чал келинди алдына (колуна) көтөрүп аскага чыга баштайт. Эң чокусуна жетейин деп калганда, келин колундагы алмурутту чалга берет: “Меңиз, муну жеп алыңыз, мени көтөрүп чарчап калдыңыз”, - дейт. Чал көнбөйт, бирок акыры келиндин сөзүн жерге таштабай, колундагы алмурутту жеп коет. Келин сүйүнөт. Чал алмурутту жегенден кийин алсырап, келинди көтөрө албай калат. Бүт дарманы кетип алсыраганда, Беке чал намыстанып кетип, ошол аскадан боюн таштап жиберет. Мына ошол күндөн тартып бул аска-зоонун аты Беке чал аскасы, Беке чал жайлоосу деп аталып калган. Элдин айтуусунда бул жайлоого жайлаган элдердин өрүшү малга толуп, малынын төлү эгиздейт экен. Бул жердин адамдары да өзгөчө кайраттуу балбан келишет имиш. Мунун баарын Беке чалдын арбагы колдойт деп ишенишет экен. Бул жер - Кара-Көл менен Таш-Көмүрдүн ортосундагы жайлоо (Асира Үтүрова).

Жаталак

Чүйүт-Сай колоту

Кароолчусу жок

“Бул ыйык жер Ноокен районунун Кудук-Сай токойчулук бөлүмүнө караган жерде, колоттун күңгөй бетинде түз жерде жайгашкан. Ал – сайдын таштарынан кыналып көтөрүлгөн моло сымал бийиктиги адамдын көкүрөгүнөн келген кучак жетпеген дөбөчө. Мен бала кезде ушул көрүнүштө болчу. Кийинки кездерде жерлерди сүрүп тегиздегенде, таш дөбө калтырылганы менен жарымы топурак алдында калган, таштар бузулуп көчө берип чачылган. Үстүндө каман азуу деген бир түп тикенек дарагы өскөн” (Үмөталиев Маталы, Теңдик айылы).

Ыйык жердин түрү – дөбө.

Оозеки тарыхы:

“Илгери жедигер уруусунан чыккан Базыл баатыр калмак менен согушуп, кеч күз мезгили экен, жакында турган Нарын дарыясынан жоокерлерин аттарын сугартып алып, жоонун артынан кууп жөнөп ушул жерге жеткенде, бир эр жүрөк жоокеринин тулпары титиреп, калтырап, жата калып, тура калып, мүрт кетет. Ошондо атына ачынган жоокер аттын ит-кушка жем болушуна көзүкыйбай, баатырынан суранып, атты сайдын таштары менен корголоп көмүп дөбөчө кылып коет. Андан кийин да беш-алты ат титиреп, кыйнала баштайт. Муну көргөн Базыл баатыр муздак суудан аттардын ичи ооруп, түйүлгөнүн сезе коюп, мисте жыгачынын отунунан улуу жактырып жиберет. Жанагы үйүлгөн таштын үстүнө жагылган от ташты кызыткан кезде кол чаначында сууну ташка сээп, ооруган аттарды буулатып, отту айландырат. Аттар заматта тегеренип терге түшүп жакшы болот. Баатыр жоокерине кайрылып: “Сенин атыңдын өлүгү да башка аттарга даба болду, бул жер кийин да камбар-ата тукумуна шыпаа берген ыйык жер болуп калсын, оомийин”, - деп жөнөп кетет. Ошол күндөн бул жер Жаталак мазар аталып калган. Биз жаш кезден бүгүнкү күнгө чейин эл жылкылары, төө, уй, жандыктары ооруп калса, ушул дөбөчөгө тегерентип, куран жолдоп зыярат кылышат” (Үмөталиев Маталы, Теңдик айылы).

Короз-Ата

Шын-Сай айылы

Кароолчусу

“Бул ыйык жер Ноокен районуна караштуу Шын-Сай айылынын үстүндөгү белгилүү Чилмайрам тоосунун этегинде, Каразоонун капталында жайгашкан. Бул ыйык жер, аксакалдардын айтуусу боюнча, Улуу Жибек жолунун тээ Кетмен-Төбө, Көкбел белдерин ашып, Нарын дарыясынын оң жээги менен Таш-Көмүр шаарынын маңдайында Сары-Камыш капчыгайынын башынан Оңку-Жон аталган жонго көтөрүлгөндө кербен-соодагерлердин көңүлүн көтөрө дем алып өтүүчү жолунда жайгашкан топ кара жыгач өскөн калың көлөкөлүү жер болгон. Соодагерлер товарларын Шын-Сайга коюп, өзүлөрү ушул Короз-Атада тигилген үйлөрдө эс алып, андан ары Майлуу-Суу тарапка жолун улашкан” (Үмөталиев, Маталы, Таш-Көмүр шаары, Теңдик айылы).

Оозеки тарыхы:

“Илгери ушул жерде үч бир тууган жашап, соодагерлерге кызмат көрсөтүшүп, тиричилик өткөрүшөт. Улуусунун аты Бектур, ортончусунун аты Жабыл, кенжесинин аты Кожобек болгон. Үчөөнүн атасы илгертен ушул Короз-Атада жашап, кара жыгачтын калың жалбырак көчөтүн Анжиян тараптан алдыртып бак кылган. Дарактар жетилип, күн көрүнгүс көлөкөлүү кооз жайга айланат. Атасы үч уулун ишке үйрөтүп, Бектурга булбулдай сайрап, короздой кыйкырып, бүркүттөй шаңшыганды үйрөтөт. Жабылга киши бою тургузулган комозо идиштерге суу толтуруп, соодагерлердин жуунуп, даарат алуусуна кызмат кылууну үйрөтөт. Кенже уулу Кожобекке кербендердин ат көлүктөрүн жем-чөп менен камсыз кылып багып, туура иштөөгө такшалтат. Күндөр өтүп, балдардын атасы дүйнөдөн кайтат. Карыя балдарына эч качан бул жерди таштап кетпөөнү керээз кылган.

Үч бир тууган бой жетип, аткарган иштери боюнча чатакташа башташат. Бектур менен ордубузду алмашабыз деп эки иниси каяша кыла баштайт. Көрсө, Бектур эс алып жаткан кербендерге таң заардан булбулча сайрап, корозчо кыйкырып, уйкудан ойготот экен. Кызыккан кербендер Бектурду кээде жанына чакырышып, булбулдай сайратып, корозчо кыйкыртып, тамашага батып, мата-кече, тыйын-тыпырды көбүөөк берип, “короз”, “жөжө короз” дешип, сүймөнчүлүк менен мамиле кылышат. Тиги эки бир тууган болсо агасынын оозу менен иш кылып, көбүрөөк акы алганын көрө алышпайт. Алар бир түнү агасына билдирбей Наманган тарапка качып кетишет. Жылдар өтүп, үйлүү-жайлуу болушат. Дыйканчылык кылышып, коргондуу үй тургузушат. Байлык топтоп, кул жумшашат. Бай болуп кетишет. Улгая башташат. Макулдашып бир күнү агасынан кабар алганы мөмө-жемиш, күрүч артып, агасына келишет. Жолуккан кишиден агасын сурашса,

“А ал Бектур эмес, биздин урматтуу Короз атабыз, календерибиз, даанышманыбыз. Ал бар”, - деп келгендерди Бектурга баштап барат. Үчөө кубанычтуу учурашып, таарыныч-сагынычтарын жазышып, боорлошуп чер жазышат. Инилери өзүлөрү менен Бектур агасын бирге кетүүнү суранышат. Ошондо Бектур: “Оо менин кадырмандарым, боорлорум, мен атамдын керээзин аткардым, кербендер жүрбөй калганына да канча болду, бакты эл ыйык көргөн даражага жетилттим, чакан мечит салдырдым, мындан аркы өмүрүмдү кудай жолуна, шарият жолуна арнап өтсөм армансызмын. Атам мага койгон ысымым – Бектур, сөзүмө бек турамын, ата конушумдан алыс кетпеймин. Капа болбогула, жакын эле жерде экенсиңер, катташып туралы, боорлорум”, - деп коштошо, инилерине эки тумар карматып: “Тууган жердин топурагы, дайыма тагынып жүргүлө, буюрса силерди өз жериңерге чакыраар”, - деп коштошот.

Жабыл менен Кожобек мансап күтүп, агасынын насаатын эске алып, көркөмдүү үч бийик коргон, мечит тургузушат. Үчүнчү коргон агасы Бектур келгенде жатып турсун деп өзгөчөрөөк тургузулат. Жылдар өтүп Бектур каза болот, керээзи боюнча инилери агасын өз багына коюшат. Бышкан кыш жеткирип күмбөз тургузушат. Ал жер Короз-Ата мазарына айланат. Жабыл менен Кожобек курган үч бийик коргон азыркы Өзбек республикасынын Үч-Коргон району болуп, ушул күнгө чейин уламыш болуп айтылат.

Мезгил өтүп Үч-Коргондо Жабыл дүйнөдөн өтөт, мурасы боюнча аны агасы Бектурдун жанына коюуга алып жөнөшөт. Жабыл өлөөр алдында түш көрүп, атасы: “Малайларыңдан алдуу-күчтүүнү дайында, сен өлөсүң, сөөгүң салынган шаты эч жерге тийбей Бектурдун жанына жетсин, шатың жерге тийчү болсо ошол жерде каласың, билип кой, уулум”, - дейт.

Жабылдын сөзүн уккан иниси Үч-Коргондон Шын-Сайга, Короз-Атага малайлардын алмак-салмак көтөрүүсү менен таңга маалдан жөнөп, кеч бешимде жете келет. Атчан алдыга кеткен Кожобек малайларга: “Жетүүгө аз калды, жерге койбой, тиги көрүнгөн бакка бара бергиле”, - деп алдыга кетет. Тик жер менен бара жаткан малайлар тоо көрбөгөн немелер болгондуктан, жердин сулуулугуна, тоолордун бийиктигине суктанып баратканда, көк жашыл чөптүн арасынан жөжөлөрүн ээрчиткен кекилик чыгат. “Эй, бөдөнө!”, - дешип, шатыны жерге кое койгон малайлар жөжөлөрдү кубалап кетишет. Кайра келип табытты Кожобекке көрсөтпөй тез көтөрөлү дешсе, шаты козголбойт. Карай калган Кожобек: “Аттиң ай, аз калганда...”, - деп үшкүрүнөт. Жетип келип караса, табыт турган жерде тизе бою жер атайын ойгондой чуңкурайган экен.

“Буйруганы ушул жер экен. Убагында биз жерибизди жерип кеттик эле, жер эми бизди жериди”, - деп, сөөктү ошол жерге койдурат. Кийин бул жер адамдар коюлчу чон мүрзө мазарга айланат. Ата-балар коюлган ал жер Жабыл-Ата болуп аталып калат. Анча жылдар өтүп, Кожобек өзбек туугандарга билерман болуп, Кожайин-Бубага (Кожайыт-Бубага) айланат. “Жер жериген жерге батпайт”, - деп, Кожобек мага да тууган жерим сыр көрсөтпөсүн деп, Үч-Коргондо азыркы өз аты менен аталган Кожайын же Кожайыт-Буба мазарынын биринчи кору буйруган экен.

“Атанын сөзүн эки кылба, аткар, ата назары, ата каргышы ок” деген чын белем. Ата урматын кылган Бектур өз тазалыгы менен кудай жолунда, шарият жолунда бийикте Короз-Ата болуп, жалгыз бейитте жатат дешет. Убагында жеринен безип, өлгөндө сөөгү колун агасына сунуп Жабыл-Ата жатат дешет. Өз тагдырына тең берип, улуу Чилмайрамдын этегин карап Үч-Коргондо Кожобек Кожайыт-Бубага айланып жатат дейт. Үч бир тууган үч мазар.

Бүгүнкү күндө Короз-Атада күмбөз урап калган, топ кара жыгач 1980-жылдарда тегиз куурап калган. Эгер кайра тургузулса жакшы болмок, урпактарга аруулуктун, жерге болгон сүйүүнүн, атага болгон мамиленин өмүр сүрүшүнө үлгү болмок.

Короз-Ата дагы, Жабыл-Ата дагы бүгүнкү күндө кудайдан ыймандуу бала тилегендердин, алыска кеткенин күтүп, амандыгын тилегендердин, жакшылык тилегендердин мазарлары, ишине, максатына ак тилек кылгандардын мазары. Зыяратчы үзүлбөгөн мазар “ (Мырза аксакалдын айтуусу Үмөталиев Маматалынын кагазга түшүрүүсүндө).

Жабыл-Ата

Шын-Сай айылы

Кароолчусу

“Бул ыйык жер Ноокен районуна караштуу Шын-Сай айылынын үстүндөгү белгилүү Чилмайрам тоосунун этегинде, Каразоонун капталында жайгашкан. Мындан мурда сөз кылган Короз-Ата мазарынан жарым чакырым ... тарапта жайгашкан.

Оозеки тарыхы:

“Илгери... (бул ыйык жердин оозеки тарыхы жогорку Короз-Ата ыйык жеринин оозеки тарыхын окуганда айкын болот).

Аксы району

Жылуу-Булак

Жаңы-Жол айылы

Таштак айылчасы

Бул ыйык жер айыл бүткөн жерде, Таштак айылынын батышында, 100-200 метр аралыктагы эн бийик дөңсөөдө, тоо түбүнөн орун алган. Бул ыйык жердин тегерек чекесинде айылдар жайгашкан.

Ыйык жердин түрү - булак. Булактын жанында катыренки, мисте, ит мурун өсөт.

Элдин каттамы көп. Айылга жакын болгондуктан, ошол айылдагылар жана кошуна айылдагы адамдар зыярат кылып бат-бат келип турушат. Мал союлуп, куран окутулат, шам тигилет, тилек тиленип, чүпүрөктөр байланат, түнөп да кетишет. Бул булак илгертеден бери бар. Бул жерден кандайдыр бир керемет менен жайы-кышы жылуу суу чыккандыктан, Жылуу-Булак деп аталып калган.

Таштак айылынын 77 жаштагы тургуну Бекбоева Жүзүмдүн айтымында: «Кышында чыкылдаган чилдеде да, бул булакка колду салса, суусу жылуу, тунук болуп турат, эч тоңбойт. Бул булактын дагы бир өзгөчөлүгү, ал айылдын эн бийик жеринде, бийик тоолордун жанында жайгашкан. Анан бул булактын этек жагынан суусун ичкен адамдар көпкө жашашат. Мына мен 77 ге чыктым, менин апам Калбү 95 ке чыгып жашады. Кошунабыз 100 го жакындап калды, дагы деле бар. Ошол булактын жан-жакасында жашаган кошуналардын көбүнүн жашы 80 ден ашып калды. Бизде 80 ден өтүп жашаган адамдар көп. Анан балалуу-чакалуу, малдуу болушат, ошол жерде жашагандардын көбү - баатыр энелер. Мисалы, айта кетсек, Узакбай акенин 12 баласы бар, анын кошунасынын 9 баласы бар, Бете дегендин 12 баласы бар, айта берсе мындайлар коп. Себеби, булар бул ыйык жерге бат-бат барып, зыярат кылып турушат».

Таштак айылынын 77 жаштагы тургуну Сыйдалиев Төрөбектин айтымында: «Бул мазарга мурда жыл сайын кудайы өткөргөндө, же кургакчылык болуп баратса жамгыр тилеп, түшүмдүн мол болушун тилеп, мал союп, куран окутуп турушчу. Бирок ал жакка бала-чака тилеп барышпайт. Бул мазардын олуя-мүзүрүптөрү абдан күчтүү дешет».

Оозеки тарыхы:

Илгери бул жерде бир Бектемир деген бай жашаган экен. Ал убакта чоь айыл болгон эмес. Ар-ар жерде гана боз үй тигишип, боз үйлөрдө жашашкан. Бир күнү Бектемир ат менен келе жатса, ошол мазардын жанында катар-катар болуп отуруп алып, башына селде чалынган адамдар намаз окуп жатышыптыр. Анан «Бул кандай болуп кетти? Бул жерде бизден башка адам деле жашабайт. Мынча көп адам каяктан келди» - деп таңгалып, туруп калат. Карап турса баягы селдечендер намазын окуп бүтүп, баягы жердеги башаттын көздөрүн тазалап башташат. Анан алардын жанына бара албай, эти үркүп үйүнө келет экен. Анан ойлонуп отуруп бир кара башыл серкени алып барып союп, куран окуп, элдерден бата алат. Андан кийин эми ал жерде мал сойгондон кийин оттон калган чычалалар, күл-пүл калды, эми ошолорду тазалап койгула деп келиндерин

жөнөтсө, барса күл турмак бир да кыпындай чаң жок дейт. Ошол жердин ээлери таптаза кылып тазалап кетишиптир. Мына ошентип бул жер тээ илгертеден мазар болуп калган. Ошол жердин ээлери селде чалынган адамдар деп айтышат. Анан алардын ичинде бир аял бар дейт, этегин каккылаган. Мына ошол аял жактырбаган адамына же ал жерге шек келтирген адамына салкынын сала коет дейт. Башка селде оронгон адамдардын пейили кенен дешет, алар адамдарга зыян келтирбейт экен (Сыйдалиев Төрөбектин айтымында).

Шумкар-Ата

Жаңы-Жол айылы

Таштак айылчасы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Таштак айылынан ат менен жүрүп отурганда, 2 күндө жетээрлик алыстыкта, ошол айылдын түндүк тарабында жайгашкан, Арпа-Токту жайлоосуна карайт. Бул чоң жайлоо болуп эсептелинет, ошондуктан бул жакка чабандар жайында барышат. Сыйынганы атайлап барган адамдардын саны аз. Көпкө балалуу болбой, эч жерден жардам ала албай, үмүтүн үзгөндөр гана ошол жакка алыстыгына карабай барып, зыярат кылып келишет.

Мазардын түрү - бийик аска таш. Алыстан үйгө окшоп көрүнөт. «Чоңдугунан улам, ал ташты үч жолу тегеренгенде, күн кечкирет» (Таштак айылынын тургуну, 77 жаштагы Бекбоева Жүзүм). «Бийиктиги 300-400 метрден да ашат. Анан бети жылмакай. Башка тоолорго окшоп одур-бодур болсо дагы түшүп-чыкса болот эле, анан бул жер кандайдыр бир кудайдын керемети менен бети сыпсыйдам болуп, оңой-олтоң менен жан бара алгыс зоо. Ал жерге сыйынып барган адамдар башына чыга албайт, ошон үчүн бул зоону үч жолу тегеренишет. Ошол жерден тегеренип келип тешик таштан өтүшөт. Анан ошол тешик таштын үстүндө үй ордундай тегиз жер бар. Ошол жерде желбиреген тегиз чоп сыяктуу чым бар, бассаң тим эле былк-былк дейт. Жайы-кышы бир калыпта эле тура берет, же тоңбойт, же эзилип кетпейт. Муну дагы кудай таалам өзүнүн керемети менен ошол жерге алып барып коюп койгон да (Жаңы-Жол айылынын тургуну, 77 жаштагы Сыйдалиев Төрөбек).

Издөнүү жолунда жүргөн Айткеев Кеңешбек мындай маалыматты билдирет: «Шумкар-Ата Жаңы-Жол айылында тоонун башында турат. Айылдан канча чакырым десем, эми мен канча чакырым экенин айта албайм, бирок айылдан эртең менен саат 7.00 дө чыксаң кечки 7.00 дө Шумкар-Ата мазарына атчан жетип барасың. Мазар жайлоодо, тоонун башында жайгашкан. Айылдын түндүк-чыгыш тарабында. Биздин айыл Токтогул району менен чектешип турат. Ал жактан Токтогул районуна ашып кетсе болот. Токтогулдуктар менен биздин эл жайлоодон жолугушкан. Мамиле кылышкан. Мазардын алыстыгына карабастан, атайын алыстан келишип зыярат кылышат. Ошол жерден оору-сыркоо менен барабы же башка ниет менен барабы, ийгиликке жетишкендер бар. Биз кичинекей чакта аларды бүбүлөр деп койчу. Ошо бүбүлөр жума күндөрү сайрашчу. Өздөрүнчө эле рухтар менен байланышабы, айтор, оолугуп эле башкача абалга түшүшчү. Биздин уккан маалыматтарга караганда, өткөн улуу рухтар жума күндөрү Шумкар-Атада чогулу, жыйын курушат экен. Бир эле мисалды айтып кетейин: «Кырчын» деген балдардын журналы чыгат. Ошол журналдын башкы редактору - Тынчтыкбек Нурманбетов. Анын айтып бергени боюнча кичине кезинде Шумкар-Атанын бери жагында Жалгыз-Ата деген жайлоого жайлашчу экен. Таянесиникинде жүргөн. Таянеси бүбү болчу. Жума күндөрү малды эрте жайгаштырып, болгула деп, балдарды эрте төшөк салып жаткырып, коркпосун деп, анан сайрай баштайт экен. Эр Табылдыны билесиздер да. Мына ошол Эр Табылды кырк жигити менен келе жатат деп сайрай баштайт экен. Жанагы, Аксыда Көк-Сарай деген тоо бар. Ошол жерде Табылдынын ордосу болгон делет. Жума күнү ошол жерден Эр Табылды кырк жигити менен чыгат экен. Тынчтыкбектин таянеси келе жатышат деп сайрай баштайт. Бул жерге келди, түкүнчө жерге келди деп айтып отурат. Айылга жакындаганда айылдын иттери үрүп, тосуп чыгышат. Алар отурган жердин өйдө жагынан Шумкар-Атага жол өтөт. Иттер үрүп

жогору жакка узатып кетишет экен, бирок караса эч нерсе көрүнбөйт. Кадимкидей кишилерди тосуп, узаткандай болушат. “Мен жаш баламын. Башка балдар коркуп уктап калышат, мен кызыгып карап жатам. Таңга маал иттер кайрадан Шумкар-Ата жактан кишилерди тосуп, төмөн карай узатып жаткандай үрүшүп, кайра келишет. Мен муну угуп таң калып жатчумун. Таянем Эр Табылдылар келе жатат, өтүп жатат, кетип бара жатат деп айтчу. Мен кызыгып бир жолу сурадым. “Ээ таяне, эмне үчүн жума күндөрү бизди эрте жаткырып, Эр Табылды кырк жигити менен келе жатат, кетип бара жатат деп сайрайсыз?”, - десем, “Жума күндөрү ал жерде баатырлардын жыйыны болот. Жума күнү Эр Табылды жигиттери менен жыйынга келет, ошол жерде чогулушат”, - деди эле”, - дейт Тынчтыкбек. Эми бул айтылгандар болгон окуя. Ал жигиттин өз оозунан уккам. Андан бери ойлоп жүрөм, Шумкар-Ата мазары жөнөкөй жер эмес деп. Бул жер кыргыз улутунун кандайдыр бир өткөн рухтарынын ордосу, касиеттүү жери экен деп калдым. Таласка кетип жатканда Шумкар-Уя деп коюшат, ушундай жер бар. Мен абдан таң калдым, Шумкар-Ата экөөнүн окшоштугуна. Шумкар-Ата абдан бийик жерде жайгашкан. Өзүм ал жерге барып, зыярат кылган эмесмин. Ал кезде көз караш башка эле”.

Оозеки тарыхы:

Шумкар-Ата деп аталып калганынын себеби, Ала-Букада көп пайгамбарлар жума күнү мечиттен намазга жыгылышат экен да, кудайдан тилек тилешет экен. Ошондо душмандар капыстан кол салып, жарадар кыла баштаганда, пайгамбарларга канат бүтүп, душмандар жетпеген бийик аскаларга учуп чыгып: «Ачыл ташым, ачыл» дегенде, таш ачылат да, анан пайгамбарлар тирүү боюнча аскаларга кирип кеткен экен. Ошондон кийин, ушул ыйык Шумкар-Ата, Бозбу-Ата, Баба-Ата, Падыша-Ата, Арстанбап-Аталар пайда болгон дешет.

Таштак айылынын тургуну, 77 жаштагы Бекбоева Жүзүмдүн ою боюнча: «Бир пайгамбар мына ушул тоого кире качкан дейт. Ошон үчүн бул тоо Шумкар-Ата деп аталып калыптыр. Оо илгери Кызыл-Жарда бир Шарап деген молдо болгон экен. Анан ал ошол Шумкар-Атага барып жайында жайлап калат. Ошонун жети улагы Шумкар-Атанын төбөсүнө чыгып кетет экен. Бул тоо аябай бийик тоо, ал жакка жан-жаныбарлар эмес, адам да оңой менен чыга албайт, а чыкса түшө албайт. Анан баягы жети улагы ал жактан эч түшө албай коет. Ошентип жай өтүп, күз келип, эл кыштоого көчүп кете башташат. Баягы элдин баары көчүп кетип калышат. Анан молдонун айласы кеткенде баласын ээрчитип алып, куран китебин алып алып Шумкар-Атага келет экен. Анан баласына айтат: «Эми сен чык Шумкарга» - деп. Анан баласы коркуп: «Э ата, мен кантип чыгам? Бул жерге чыкканга мүмкүн эмес го», - дейт. Анан баласы чыга баштайт, молдо болсо түбүндө туруп алып куран китебин окуй берет. Бир жерге барганда, баласы: «Ата, мындан ары чыга албай калдым», - дейт. Атасы: «Жок, чыгасың», - деп көгөрөт. Анан бала дагы чыгайын деп аракет кылса, тырмагы бир кичинекей эле жерге илине калат. Анан ошол жерди кармап, тээп турган бутун тартканда эле, андан ары кантип чыгып кеткенин өзү да билбей калат. Ошону менен бала Шумкардын төбөсүнө чыгат. Ал жакта катары менен беш-алты очокто казан-казан эт бышып жаткан болот. Алардын жанында сакалдары белине түшкөн, аппак сакалчан, селде оронгон адамдар катар отуруп алып куран окуп жатышыптыр. Анан ал чалдардын бирөөсү баланы көрүп, колу менен «отур» дегендей белги берет. Баягы намаз билбеген жаш бала алардын катарына отура калып, ал деле намаз окуп баштайт. Окуй берет, окуй берет. Намазды окуп бүткөндөн кийин, ошол аксакалдардын бирөөсү балага: «Ушул жерде отургандарга казандагы этти тарт» - дейт. Анан бала эттерди жакшынакай кылып жиликтеп, баягы кишилерге тартат. Этти тартып бүткөндөн кийин, аксакалдардын бирөө: «Эми баланы түшүрүп койгула», - дейт. А асканын түбүндө атасы баласын күтүп отура берет. Түш болот, баласы жок, түш оойт, баласы жок. Ошентип, күүгүм кирип калат. Анан атасы баласын кыйкырып чакырат, баласынан жооп жок. Анан баягы молдо: «Кой эми, үйгө барып төшөк алып келип, түнү менен кыйкырып, түнү менен чакырайын» - деп, төшөккө кетет. Үйүнө барып чайын ичиپ, куран китебин алып, эми туруп жөнөйүн деп калганда, баласы эшиктен шып этип

кирип келет экен. Аны көргөн атасынын оозунан сөзү качып: «Ой, балам, кел-кел, сен кантип келдиң?» - деп сурайт. Анан баласы ал жактан көргөндөрүн бүт төкпөй-чачпай, ийне-жибине чейин атасына айтып берет. «Анан Шумкардын башындагы аксакалдардын бирөөсү шатыны таштап жиберди эле, ошол шаты менен түшүп келип калдым» - дейт. Анан баласынын аман-эсен келип калганына сүйүнүшүп атып уктап калышат. Эртең менен турушса, баягы Шумкарга чыгып кетип түшпөй койгон жети улак, эчкилеринин арасында жаткан имиш. Анан ал молдо ошол жерге мал союп, куран окуп, сыйынып, кыштоого көчүп келген дешет. Бул болгон окуя».

Кара-Жыгач

Жаңы-Жол айылы

Таштак айылчасы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Таштак айылынан чыгышты карай ат менен жүрүп отурганда жарым саат аралыкта жете турган жерде, Талдуу-Булак менен Шайтобо жайлоосунун ортосундагы ордун боорунда жайгашкан. Бул жерге жетиш үчүн жол тике тоо боорлоп кеткенине байланыштуу, жөө жүрсө 40-50 мүнөттө жетет (кайсыл жерден баштап жол жүрсө?). Мазардын турган жерине чейин машина барбайт, Талдуу-Булакка чейин машина менен барса болот. Таштак айылынан болжол менен 1,5-2 чакырым алыстыкта жайгашкан. Бул жердин айлана-тегерегинде адамдар жашабайт.

Мазардын түрү - булак. Анын тегерегинде түрлүү дарактар өсөт.

Элдин каттамы аз. Бийик тоо боорунда жайгашып, жолу татаал болгондуктан жана машина барбагандыктан, ал жакка көп катташпайт. Ал жерге негизинен атайылап келгендер жана жайлоого каттагандар сыйынышат. Зыяратка келишет, ар кандай тилектерди тилеп келишет.

Мал союлуп, куран окутулат, шам тигилет, тилек тиленет, түнөп да кетишет.

Бул Кара-Жыгач мазары качан пайда болгонун эч ким так билбейт.

Ал жерде кара жыгач деген дарактын түрү көп өсөт, ошол себептен Кара-Жыгач деп аталып калган экен.

Кара-Сакал

Жолборсту айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Жолборсту айылынын ортосунда жайгашкан. Мазардын турган жерине чейин машина барат.

Мазардын түрү - чоң-чоң, кучак жеткис саада дарактары.

Элдин каттамы аз. Бул жерди көпчүлүк эл билбегендиктен, жергиликтүү элдерден башка эч ким барбайт.

Оозеки тарыхы:

Жергиликтүү аксакалдардын айтуусуна караганда, илгери ошол жерде кытайлар жашаган экен. Кытайлар азыркыга чейин: «Кыргызстандын жеринде Кара-Сакал деген биздин чоң мазарыбыз калган, биз ал мазарды табышыбыз керек», - деп айтышат экен. Ал эми эмне себептен Кара-Сакал деп аталып калганын эч ким так билбейт.

Имам-Ата

Ак-Суу айылы

Мазар аянты

Кароолчусу – Жакай Жумабек уулу

Бул ыйык жер Аксы районуна караштуу, Ак-Суу айылынын Мазар деген аянтында, айылдын четинде жайгашкан.

Мазардын түрү - илгертеден калган эски кабыр. Кабырдын ичинде күмбөз, күмбөзгө жөлөнүп коюлган таш бар. Ал ташта арабчага окшогон жазуу бар, бирок бул

арабча эмес. Кайсыл тилде жазылганын, бул жазуу кандайча которулаарын ушул убакытка чейин эч ким чечмелей албай келет. Айлана-тегерегинде көп булактар агат. Тегерегинде жүзүм, алча, тал-терек жана башка өсүмдүктөрдүн бардыгы өсөт. Дагы бир өзгөчөлүгү - бизде өспөгөн, башкача бир чоң түп, бийиктиги 30 метрге чейин жеткен чынар терек бар. Бул ыйык жердин өзүнө машина барат.

Элдин каттамы көп. Жергиликтүү элдин айтымында, тарыхта бул жер экинчи Меке катары эсептелиниши мүмкүн экен.

Оозеки тарыхы:

«Илгери бир пайгамбарлардын үй-бүлөсү жашаптыр. Ал үй-бүлөдө балдары көп экен, анан бир гана жалгыз кызы бар экен. Ал эң кичинекей Кара-Кыз эне болгон экен. Анын улуу акелери - Имам-Ата, Баба-Ата, Падыша-Ата, Камбар-Ата, Чолпон-Ата. Булар пайгамбарлар болушкан. Анан буларды каапырлар кууп келет да, ошондо пайгамбарлар туш-туш тарапка, тоо-тоолорго качып, анан ошол жерлерде калып кетиптир. Имам-Ата ушул жерде калып, ыйык жер болуп калыптыр» (Сааткан эне, 72 жашта, Ак-Суу айылынын тургуну).

Мазардын кароолчусу Жакай Жумабек уулунун айтымында: “Мурда бул мазарды атам караган, атамдын каза болуп калганына бир топ жыл болуп кетти. Имам ата, Бау ата, Пача ата булар бир тууган болгон, анан ар бири ар бир жерде калып кеткен. Кара кыз деген мазар бар, ушулардын карындаштары болот экен. Ал мазардын ээсин кичине кезимде көргөм. Бактыгүл деген менин классташым бар эле, ошол экен десем, ал эмес. Көрсө анын кейпинде мазар ээсин көрүптүрмүн.

Имам-Атадагы арабча жазууларды бир кыз зыярат кылып барганда ыйлап окуп, кадимкидей которгон экен. Азыр ал Ташкөмүрдө турат экен. Кийин бирок көзүн ачып эсине келгенде, кайра өзү билбейт эмне деп которгонун. 1962-жылкыбы, атын Жыпар дешкен, микрорайон жакта турат экен, бир гана ошол окуп, которгон экен».

Каракыз-Эне (Ак-Пейил эне)

Ак-Суу айылы

Жаңы-Талап аянты

Кароолчусу жок

Бул мазар Ак-Суу айылынын Жаңы-Талап аянтынан бир чакырым алыстыкта, түндүктө жайгашкан. Машина жарым жолго чейин барат. Андан ары 10 мүнөт жөө жүрүү керек.

Мазардын түрү - кабыр. Мында Кара-Кыз эненин кабыры бар. Андан сырткары, 8 булак катарынан жайгашкан. Тегерегинде негизинен чон бай түп ак теректер көп. Андан сырткары алча, жүзүм жана башка өсүмдүктөр өсөт.

Булактарга сүрөттөмө:

Биринчи булак. Бул булак үңкүрдүн ичинен бир метр бийиктиктен агып түшөт.

Экинчи булак. Бул булак биринчи булактан бир метр аралыкта, оң жагында жайгашкан. Бул булак дагы кичинекей кырдын боорунан бир метр бийиктиктен таштын боору менен шаркыратма сыяктуу болуп агып түшөт.

Үчүнчү булак. Экинчи булактан бир-бир жарым метр аралыкта, оң жагында жайгашкан. Бул да ушул жердеги таштын боорунан 70-80 см. бийиктиктен шаркыратма сыяктуу агып түшөт. Бул булактын көзүнө баклашка коюп койгондуктан, суу баклашканын оозунан куюлуп турат.

Төртүнчү булак. Бул булак буралып өскөн бир түп дарактын түбүнөн оргуштап чыгып турат.

Ушул төрт булак бири-бирине жанаша жайгашкан. Бул төрт булактын суусу бир арыкка кошулуп, сайга агып түшөт. Булактын алдында төрт бурчтуу 1,5X1,5 метрдей өлчөмдө цемент куюлган. Анын бийиктиги - 80 см.

Бешинчи булак. Бул булак төрт булактан 2-3 метр аралыкта, оң жагында жайгашкан. Бул сайдан жогорураак жактан дагы булактардын суусу агып келип, ушул булактын суусуна кошулуп жолду кесип өтүп, сайга агып түшөт.

Алтынчы булак. Бул булак жолдун эле четинен (ал жерде жалгыз эле жол бар, бардык булактар ошол жолдун боюнан чыгат), бир таштын түбүнөн оргуштап чыгып турат.

Жетинчи булак. Бул булак алтынчы булактан 50 см аралыкта, оң жагында чыгып турат.

Сегизинчи булак. Бул булак жетинчи булактан 1,5 метр аралыкта, оң жагында, дарактын түбүнөн чыгат. Булактын көзүндө төрт бурчтук болуп цемент куюлган, ошондуктан бул жерде көлчө пайда болуп калган. Бул булактын көзүндөгү даракка чүпүрөктөр байланат. Бул булактын суусу дагы жолду кесип өтүп, сайга агып түшөт.

Сайда темир суу түтүкчөлөрү коюлган. Бул жерден чыккан булактын суулары ушул түтүкчө аркылуу айылга кетет.

Бул ыйык мазар качан пайда болгонун эч ким так билбейт.

Оозеки тарыхы:

Илгери Падыша-Ата, Баба-Ата, Бозбу-Ата, Ыйман-Ата деген бир тууган пайгамбарлар болушкан экен. Ошолордун эң кичүүсү Кара-Кыз эне болгон экен. Анан Кара-Кыз эне жаш кезинде эле анын бетине кара тактар түшүп кетип, ошол себептен Кара-Кыз эне элден безип, элге көрүнбөй ушул жерге келип жашырынып жашап жүргөн экен. Ушул жерден көзү өтүптүр, ошондуктан бул мазардын аты ошол эненин атынан Кара-Кыз эне мазары деп аталып калган дешет. Азыркы күндө бул мазарды Ак-Пейил эне мазары деп айтышат. Себеби, бул жерге ар жактан элдер келип, балалуу болбогондор балалуу болуп, ооруп келгендер айыгып, жөн келгендер ушул жерден сооп таап, иши жүрүшүп, бул булактын суусун ичкендер көпкө чыгып жашагандыктан, элдер бул мазарды пейли кенен, ак дешип, Ак-Пейил эне мазары деп да айтып жүрүшөт.

Көл-Башат

Ак-Суу айылы

Жаны-Талап аянты

Кароолчусу: Кутманаалы

Бул ыйык жер Аксы районуна караштуу, Ак-Суу айылынын Жаңы-Талап аянтында, айылдын четинде, батыш тарабында жайгашкан. Бир жак чети айыл, бир жагы чөп жайыт. Жанында көп мүрзөлөр бар. Бул ыйык жер сайда жайгашкан. Машина барат.

Мазардын түрү - чоң-чоң бай түп жапайы ак теректер.

Бул жер короолонгон. Эң башынан булак агып чыгат дагы, узундугу 4-5 метр, туурасы 1,5-2 метр болгон көлчөсү бар. Бул көлдө балыктар көп. Бирок ал балыктар ыйык деп эсептелинет дагы, аларды эч ким кармабайт дагы, жебейт дагы. Ак теректен башка ал жерде алча, ит мурун, тал, теректер өсөт. Мындан сырткары ал жерде 100 жыл мурда жашаган, карып, кагайып калган ак теректер да бар. Бул жер ыйык деп эсептелингендиктен, аларга эч ким тийбейт, отун катары колдонгону алып да кетишпейт.

Бул мазардын качан пайда болгонун эч ким билбейт.

Котур-Булак

Ак-Суу айылы

Жаны-Талап аянты

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер айылдын этегинде, чыгыш тарапта жайгашкан. Машина барат. Айылдан 10 мүнөттүк жол.

Мазардын түрү - булак. Булактын жээктерин камыш баскан, бул анын саздуу жер экендигин көрсөтөт. Тегерек-чекесинде бака теректер, алча, ит мурун сыяктуу дарактар

өсөт. Бул булак сайда. Сайдын эки жагы ошол жерде жашаган адамдардын үлүш жерлери. Ал жерлерде семичке, жүгөрү, беде жана башка нерселер эгилген.

Котур-Булак деп аталып калганынын себеби, бул булактын суусунун котур, аллергия, жарат-жураттарга, бут (муун) ооруларына дарылык касиети чоң.

Баба-Ата

Мукур айылы

Кароолчусу бар – Кутмидин, 32 жаш

Бул ыйык жер Мукур айылынын этегинен имерилип, Итагар суусун бойлоп кете берген капчыгайдын баш жагында жайгашкан. Мукурдан мазарга чейинки аралык - 7-8 чакырым. Ал жерге унаа менен бир саатка жетпеген убакытта жетүүгө болот. Машинадан түшкөн соң, бир аз аралыкты жөө басыш керек. Мукур айылы бүткөндө жолдун боюнда Итагар деген белги турат, ошол жерден бурулат. Мазар Көк-Сарай тоосунун түбүндө, чыгыш жагында жайгашкан.

Кыргызчылыкты алып жүргөн адам Эргешбай Ажыбаевдин айтымында, Баба-Атага үч жол менен барса болот: 1) Мукур; 2) Авлетим; 3) Пача-Ата аркылуу тоону ашып. Пача-Ата Көк-Сарай тоосунун батышында жайгашкан. Ал жагынан барганда, машина менен Көк-Сарайга чейин 5-6 чакырым жол жүрүп, андан ары жөө, тоону ашып түшө койсо болот.

Мазардын түрү - булак. Анын тегерегинде кайыңдар бар. Көбүнчө жаңгактар жана алмалар өсөт. Жергиликтүү эл бул жемиштерди терип алышат.

Оозеки тарыхы:

Илгери көп бир тууган пайгамбарлар жашаган экен. Алар дайыма жума күнү Совет-Буланга намазга жыгылганы барышчу экен. Совет-Булан – бул Ала-Бука районундагы эң ыйык жер. Ошол убакта каапырлар пайгамбарларды жок кылабыз деп, согушуп жүрөт экен. «Пайгамбарлар ар бир жумада Совет-Буланга чогулуп, намазга жыгылат экен» дегенди угуп, пайгамбарлар намаз окуп жатканда, каапырлар кол салып кырып жибершет. Ошондо пайгамбарлар шашканынан кудайдын күчү менен канат байлап, ар тарапка уча качышат экен. Ошол пайгамбарлардын бири ушул аскага тирүү боюнча кире качкан дейт. Ошол себептен бул ыйык жер Баба-Ата деп аталып калыптыр. Мындан башка Падыша-Ата, Бозбу-Ата, Шумкар-Ата, Шукур-Ата дегендер бар.

Пача-Ата (Падыша-Ата)

Кашка-Суу (Пача-Ата) айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Пача-Ата айылы бүтүп, андан ары башталган капчыгайдын кире беришинде, оң жагында, асканын түбүндө жайгашкан. Ошондо ал капчыгайдын ичинен башталып аккан Пача-Ата суусунун дагы оң жагында болуп калат.

Мазардын түрү - күмбөз. Күмбөз өзү кыштан тургузулган, мүрзөсү - ылай. Үйдүн ичине кирип куран окулат. Мал тилегендер барат. Зыяратка бара беришет, көбүнчө өзбекстандан келишет. Бүгүнкү күндө Падыша-Ата деп айтылат. Ал эми бүгүнкү күндө Пача-Ата айылы Кашка-Суу деп аталат. Советтер Союзу учурунда айылдын аты ушундайча өзгөртүлгөн.

Кербенге барып, Кербенден ары Пача-Атага 8 чакырым жол жүрүп барууга болот. Айылга барган машина түз күмбөздүн оозуна апарат. Айылды аралап барыш керек, асфальт жол бар.

Айылдын кулуну, кыргызчылыкты алып жүрүүчү Эргешбай Ажыбаевдин айтымында, Пача-Ата айыл өкмөтү өлөң-Булак, Чеч-Дөбө, Тосту деген айылдардан турат. Көпүрөдөн өткөндөн кийин сол жакка бурулуп, сууну бойлоп кетиш керек. Жаңы айыл Кара-Башат бүткөндө суу бойлой жүрүп отурса, күмбөзгө жетип калган жерде токойчулардын айылы бар. Ал Лесхоз деп аталат. Бул жерде илгери курорттор болгон,

Ташкен, Андижандан бери келип эс алышчу, азыр лагерь бар. Ошондо күмбөз Кара-Башат айылынан 5-6 чакырым алыстыкта болгон болот.

Оозеки тарыхы:

Бул ыйык жердин жаралышы деле жогорку Баба-Ата окуясына байланыштуу делет.

Шүдүгүр-Ата

Авлетим айылы

Кароолчусу – Абдували, 64 жаш

Бул ыйык жер Авлетим айылынын башындагы Тельман аянтынан чыгыш жакта, бир-бир жарым саат убакытта жете турган аралыкта, капчыгайдын ичинде жайгашкан. Мырза теректер же болбосо ак теректер дейбизби, абдан чоң теректер бар. Абдан көп жылдык. Капчыгайдын ичинде жайгашкан дөңсөөдө оң тарабында ошол чынар теректер жайгашкан жана дөңсөөдөн эки булак агып турат. Булактын суусу көзгө дары деп айтышат. Ошол булактан көздөрүнө тамызышып, көп адамдар барышат. Өзбекстандан да келишет. Көпүрөдөн өткөндөн кийин эле тоо тарапка бурулуп, суу бойлоп түндүктү карай кетүү керек. Жолдун оң, чыгыш жагында жайгашкан. Машина Шүдүгүр-Ата мазарынын өзүнө чейин барат.

Мазардын түрү - булак. Жанында бийик өскөн теректер бар, түрлүү-түрлүү бак-дарактар өсөт. Жанында бир гектардай жерде ак алма бактары бар. Бул бактар атайын отургузулган.

Мазарга негизинен ак тилек тилеп барышат.

“Чындыгында өтө ыйык жер. Ал жерден кандайдыр бир кубулуштарды түнкүсүн да байкаганмын. Анан оң тарабында Авлетим суусу агып өтөт, сол тарабында Ала-Булуң аскасы бар. Бийик аска. Ал жерге илгери шаты коюп чыгышчу. Ал жерде да ордо бар делет. Кызык жери рухтар адамдардын көзүнө көрүнүп байкалганын сездим. Мисалы, мен түндө саат 1-2 чамасында кол фонарик кармап бир адам кадимкидей эле түшүп келе жатканын көрүп таң калып, жанымдагы шеригиме: «Кызык, түн ортосунда адам түшүп келе жатат» - десем, ал көрүп, коркуп олтурган экен. А мен кадимки адамдай эле сезбей сүйлөй бериптирмин”, - дейт изденүү жолунда жүргөн Айтикеев Кеңешбек.

Оозеки тарыхы:

Илгери көп бир тууган пайгамбарлар жашаган экен. Алар дайыма жума күнү Совет-Буланга намазга жыгылганы барышчу экен. Ошол убакта каапырлар пайгамбарларды жок кылабыз деп ниеттенишет. «Пайгамбарлар ар бир жумада Совет-Буланга чогулуп, намазга жыгылат экен» дегенди угуп, пайгамбарлар намаз окуп жатканда каапырлар кол салып, кырып жиберешет. Намаз окуп жатышкандыктан, каапырлар кол салып жатканын билсе дагы, пайгамбарлар намазды таштап ордунан туруп кете алышпайт. Анан ошентип алдыдагы бир катар пайгамбарларга душмандар эми жеткенде, намаз убагы дагы бүтөт экен да, кудайдын керемети менен намаз окулуп жаткан жердин дубалы өзүнөн-өзү ачылып, алдыда бир катар отурган пайгамбарлар ошол жерден чыга качышат экен. Пайгамбарлар чыккандан кийин, дубалдын бардык жерлери жабылып калат. Ошентип пайгамбарлар кудайдын керемети менен аман калышыптыр. Мына ошол пайгамбарлардын бири ушул жерде жашап, ушул жерге сөөгү коюлган экен. Анан көзү өтүп баратканда: «Ушул жерден элдин керегине жараган булак чыксын», - деп тилек кылыптыр. Ошондо ушул булак пайда болгон дешет. Ошол себептен бул ыйык жер Шүкүр-Ата (Шүдүгүр-Ата) деп аталып калыптыр. Мындан башка Падыша-Ата, Бозбу-Ата, Шумкар-Ата дегендер бар.

Кожожаштын аскасы

Авлетим айылы

Кароолчусу бар (аты-жөнүн такташ керек).

Бул ыйык жер Шүдүгүр-Ата мазарынан жогору жакта жайгашкан.

Ала-Булуң аскасы

Авлетим айылы

Кароолчусу бар **(аты-жөнүн такташ керек).**

Бул ыйык жер Авлетим айылынан жети-сегиз чакырым түндүк тарабында жайгашкан (Кеңешбек Айткеев).

Ак-Моло

Тегене айылы

Кара тыт аянты

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Таш-Көмүр шаары менен Тегене айылынын ортосундагы кан жолдун (трассанын) боюнда, жолдун алды жагында, батышында жайгашкан. Таш-Көмүрдөн 7-8 чакырым, ал эми Ак-Жол айылынан жыйырма чакырым алыстыкта турат. Ал жерге унаа барат, кан жолдон ары чыгыш жакты карай 3 мүнөттүк гана жөө жол.

Мазардын түрү - бийиктиги 6-7 метр, радиусу 2-2,5 метрдей болгон аппак моло таш. Жанында чоң бир түп арча бар. Бул жалгыз аппак ташты талаанын ортосуна атайын коюп койгондой көрүнөт. Ошол таш турган жердин үстү дагы аппак, майда кумга окшогон таштар менен төшөлгөн. Жанында бир таш очок бар.

Оозеки тарыхы:

Илгери бир пайгамбардын баласы көз жумат экен. Анан ошондо пайгамбар ошол кырлардын ортосуна аппак кебез төшөп, ошол ташты орнотуп, аны да ак кебез менен ороп, баласын бешикке салып, ошол бешикти дагы ак кебезге ороп, анан жанагы таштын башына койгон дейт. Ошол себептен бул жерге балалуу болбогондор бала тилеп келишет. Таш дагы мына ошол себептен апаппак болуп калыптыр.

Тегерек-Таш

Тегене айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Тегене айылынын ортосундагы Таш-Көмүр-Сары-Челек кан жолунун боюнда жолдун үстү жагында жайгашкан. Тегене айылынын күн батыш тарабында, жолдун чекесинде, Таш-Көмүрдөн келе жатканда, жолдун сол тарабында, кырдын тубундо жайгашкан болуп калат. Ал эми Ак-Жол айылынын түштүк тарабы болуп, беш чакырым алыстыкта турат. Ал жерге машина барат.

Мазардын түрү - радиусу бир метрге жеткен тептегерек күрөң түстөгү таш. Жанында ташка жабышып өскөн жалгыз түп мисте бар. Ал мистеге чүпүрөктөр байланган. Мистенин түбүндө радиусу 30 см болгон тептегерек тариздеги, бирдей өлчөмдөгү үч таш жатат. Бул жердеги таштардын бардыгынын өңдөрү окшош – күрөң түстө.

Оозеки тарыхы:

Бул таш жөнүндө өзгөчө уламыштар айтылбайт. Эл арасында: «Бул таш кудайдын керемети менен асмандан түшкөн таш экен. Ошон үчүн бул жер ыйык делип, таштын таризине жараша Тегерек-Таш деп аталып калыптыр», - деп айтылып жүрөт. “Бул мазарга көбүнесе соода-сатык кылгандар зыярат кылышат, жолоочулар өздөрүнчө тилек тилеп, бата кылып өтүшөт”, - дейт изденүү жолунда жүргөн 34 жаштагы жигит Рыспаев Марат Керимбаевич.

Шаа-Тыт

Тегене айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Таш-Көмүр шаары менен Тегене айылынын ортосундагы кан жолдон солго бурулуп, тоо аралап 5-6 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ал жердин өзүнө чейин машина барбайт, Таш-Көмүр-Тегене кан жолунан түшүп калып, жөө жүрүү керек.

Мазардын түрү - башка эч жерде өспөгөн шаа тыттары. Алардын саны 7 түп, бардыгы тикесинен эмес, жатып өскөн. Ал жерде булак, дубал боюндай чоң-чоң таштар бар.

Төш-Башат (Таш-Башат)

Тегене айылы

Кароолчусу бар

Бул ыйык жер Таш-Көмүр шаарынан 6-7 чакырым аралыкта, Таш-Көмүр менен Тегененин ортосундагы трассанын оң жагында, күн чыгыш тарапта, жолдун эле боюнда жайгашкан. Машина барат. Ал жерден өткөн жүргүнчүлөр сөзсүз түрдө ошол жерге токтоп, зыярат кылып, эс алып өтүшөт.

Мазардын түрү - булак. Булактын үстү жагы аялдамалардагыдай кылынып, тегерек болуп тосулган. Анын боору түрдүү түстөгү кафелдин сыныктары менен кооздолуп, эки балканын сүрөтү тартылып, “Таш-Кумырское ШСУ, МУП СССР” – деп жазылып, андан башка түрдүү сүрөттөр тартылган. Жанында 3-4 түп долоно дарагы бар. Ал жерге азыр чоң ашкана курулуп жатат.

Бул жер жөнүндө эч кандай уламыштар айтылбайт. Бул булак төштүн (кырдын) түбүнөн чыгып калганы үчүн эле, Төш-Башат деп аталып калган.

Кайнар-Булак

Тегене айылы

Согот аянты

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Согот айылынан 2-3 чакырым аралыкта, түндүк-батыш тарабында, бийик кырда жайгашкан. Машина жарым жолго чейин барат.

Ыйык жердин түрү - чоң таш Жана кайнап чыккан булак.

Чоң-Мазар

Тегене айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Тегене айылында салынган мечиттин жанында, мүрзөнүн оң жагында, мектептин сол жагында жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – булак. Айылдагылар ошол булактан суу алышат. Суунун даамы шортек. Булактын жанында көптөгөн ак теректер өсөт. Жергиликтүү эл негизинен Тегенедеги булактардын суусунун шор экендигин, ошондуктан көнбөгөн адамдар иче албай тургандыгын, жергиликтүүкалкта тиш оору менен дерматологиялык (тери) ооруларынын сейрек кездешкендиги ушул суулардын касиетинен экендигин белгилешет.

Үч-Ордо (Каракол)

Тегене айылы

Бул ыйык жерди Манас атанын ордолорунун бири деп эсептешет.

Кара-Көл (Үч-Ордо)

Төрө булак, дакрактар, зоот бар.

Зоот-Көлдүн орду

Көл өзү кээде соолуп, кээде бар болуп калат. Жалгыз кыр, адырмактар, ага чейин үч колот бар, машина барат.

Үч-Ордо дегенди көп элдер билбейт. Ал пирамида сыяктуу, ошондуктан Үч-Ордо деп аталып калган. Бул жерде ажыдаардын, жыландын, азиздердин ордосу бар.

Манас атанын ордосу болгон деген дагы уламыш бар. Курманбектин ордосу деп да айтылып жүрөт, душмандар ордону чаап кетишкен. Ошол жердеги элдер Тегене айылына келип жашап калышкан. Ээси – ажыдаар. Кийин Каракол болуп калган, Үч-Ордо болгон.

Ушул мазарга барганда укмуштай бир сонун кошок айткан менин бир тууган жээним бар. Эмне болгонун сурасам, “Булуттун ичинде толтура кара кийинген энелер, келиндер кошок айтып жатышат. Мен дагы бир кезде ушул жерде жашаган экем, ошолордун бирөө мен болдум”, - дейт. Мен ал кошоктун бир куплетин жаттап алгам, азыр эсимден чыгып кетти, сөздөрү укмуш эле.

Бул ордур Тейит хандын ордосу болгон деп дагы айтышат. Мага Курманбек баатыр Тейит хандын баласы эместиги, ал кайыптан бүткөн баланы бир жашка жакындап калган кезде кайберен Тейит хандын эшигинин алдына таштагандыгы, эртең менен хандын кызматчылары эшикке чыкса бир татынакай бала жаткандыгы, аны хан өзүнүн мураскери кылып багып алгандыгы жөнүндө маалымат келген. Муну эл чогулган жерде айтып жүрөм. Асанбай деген жигит Курманбекти 600 бет кылып жакшы жазды.

“Диаблы” деген чоң китеп бар го, ошол китеп менин үйүмдө беш жыл турган, аябай жаман болуп, аны өрттөп салгандан кийин оңолгом. Аны өрттөгөнүмдө адамды куйкалагандай начар бир куйкум жыт чыккан. Мен аларды күйгүздүм, анан алар келип эле басып калышты да, мени күйгүзүштү. Колум күйүп калды, неберемдин колу беш жолу күйдү. Китептин да таасири болоорун ага чейин билчү эмесмин. Бир үй-бүлөдөн эки адам жин оору менен ооруп, мага көрүнгөнү келишкен, алардын үйүндө да ошол китеп турган. Аларга бирөөлөр белекке берген. Көрсө аларды өрттөбөш керек экен. /рттөсөң, кайра өрттөшөт экен, мен аны билген эмесмин.

Ак-Терек

Ак-Жол айылы

Күрп-Сай аянты

Тегене айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер айылдын кире беришинде, чоңжолдун боюнда жайгашкан. Өзгөчө көзгө көрүнө турган деле белги жок, болгону бир арык суу агат.

Ыйык жердин түрү- терек.

“Ушул эле суунун боюнда, ал жерде чынар теректер дагы болгон эле, алар куурап, бирок чоң-чоң талдар бар, булак чыгат ал жерден. Биздин айылдын эли ошол булактан ичишет. Анан ошол жерге келип зыярат кылышып, ниет кылып жүрүшөт. Мен дагы зыярат кылууну быссымылда дегенде эле ушул жерден баштагам. Үйүмдүн эле маңдайында, суунун наркы өйүзүндө турат. Мындайча айтканда, 200-300 метр. Ушул жерден келип оң жолго түшкөнбүз. Мунун касиети абдан чоң”, - дейт изденүү жолунда жүргөн Кеңешбек Айткеев.

Оозеки тарыхы:

Сакыш деген карыянын айтымында: “Согуш убагында (1941-45-жж.) ошол жерде чоң мазар болгон. Чоң ак теректерден кайсы маал болбосун шуудураган үндөр чыгып турчу. Согуштан кийинки жылдарда активдер мазардагы ак теректерди кыйдырган. Теректерди айылга мектеп салганга иштеткен. Кийинки жылдарда мазардын ордуна глизнавод курулган. Мен геологияда бульдозерчу болуп иштеп жүрүп, мазардын ылдыйкы тарабын сүрүп тегиздегем. Ошондо адамдардын көптөгөн сөөктөрү чыккан, аларды бир капка салып, жогорураак жакка көмүп койгонбуз. Карыялардан сураштырсак, ошол жерде илгери кыргыз менен калмак чабышкан экен. Бул мазарды мен түшүмдө аян түрүндө сездим. Түшүмдө бирөө мага: “Жума намазга бар, кааласаң мечитке, кааласаң Алча айылына бар”, - деди. Эртеси ойлонуп көрсөм Алча айылында мечит жок, сураштырсам Актерек деген чоң мазар болгон экен” (Актерек Тегене айылындабы же Алча айылындабы?).

Чат-Мазар

Ак-Жол айылы
Күрп-Сай аянты
Тегене айылы
Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Күрп-Сай ГЭСинин түндүк тарабында, сегиз чакырымдай тоого чыгат. Ошол жерде Ак-Жол айылына караштуу эл жашайт. Мына ушул жерде капчыгайдын ичинде, бир жагы аска, асканын асты жагынан суу өтөт. Ошол жерде Чат-Мазар мазары жайгашкан. Ал жер өтө сүрдүү, касиеттүү жер. Ал жерге элдер барып зыярат кылышып, түнөп, ниет кылып турушат. Ак-Жол айылынын түштүк чыгыш тарабында, жыйырма чакырым аралыкта.

Ыйык жердин түрү - ...

“Мен эми Аксыда жүргөндө мазар дегенди билген эмесмин. Ден соолукка байланыштуу зыярат кылып, касиеттүү адамдарга барып жолукканда, кыргызчылык кылып ниет кылып, аларды ээрчүүгө туура келди. Бирок ошол учурда мен мазарды кыдырып жүргөндө ишенген эмесмин, айткандын баарына маани берген эмесмин, кызыккан эмесмин. А кийин турмуш өзү бардык нерсени өз ордуна коют экен да. Бишкекке келгенден кийин кызыгуу пайда болду. Ал жерлер жөн жерлер эмес экендигин сездим. Ал эми бул мазарлар кыргызды аруулукка, тазалыкка тарбиялай турган өзүнчө мектеп экендигин туйдум. Өзү эле тарбиялаарын билдим. Ошол жерден өтүп кетип бара жатып башкача абалга туш болосунь. Ишенбейм десең да ошол жерден бир нерсени туюп, ошол жерге аяр мамиле жасап калат экенсиң. Мен ойлоп калдым, бул тарбиялоонун кайыптан келген мектеби болуш керек. Ал жерден өзүң эле башка абалга өтөсүң, баскан-турганыңды аярай баштайсың,” - дейт аталган мазардан улам баштаган сөзүндө агедил сырын төккөн адам, изденүү жолундагы Кеңешбек Айтикеев.

Тешик-Таш

Тегене айылы
Кара тыт аянты
Кароолчусу жок
Бул ыйык жер Тегене айылынын...

Ыйык жердин түрү – чакан, ак түстөгү таш. Ортосунда чоң эмес тешик бар. Анын касиети ушунда, наристелерди ырымдап ошол таштын тешигинен өткөрүшөт, ооруп калган наристелер ошол мазардан шыпаа таап, айыгып кетишет.

Мар-Кашка

Тегене айылы
Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Тегене айылынан Ак-Суу айылына кеткен жолдун боюнда жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – таш.

Оозеки тарыхы:

Изденүү жолунда жүргөн Рыспаев Мараттын айтымында: “Илгери Маркашка деген жигит өзүнүн бир тууган карындашын сүйүп калып, ала качып, Тегене айылынан Аксуу айылы тарапка кеткен жолдо капчыгайдын ичинде үңкүрдө жашап калышат. Туугандары бүтүндөй урууну шерменде кылды деп аларды өлтүрмөкчү болуп, артынан куугунтуктайт. Ошентип Маркашка куугунтук жеп элдин көзүнөн далдараак капчыгайдан орун алышат. Эптеп курсак тойгузштун амалын издеп, жолдон өткөн кербендерди тоноп, тиричилик өткөзүп турат. Такталбаган маалыматтарга караганда, изине түшүп калган куугунчулар Маркашканы атып өлтүрүшөт. Маркашкага жан тартып болушкан карындашын кошо

өлтүрүп, экөөнүн жансыз денелерин жерге жашырбастан таштап коюшат. Ары-бери өткөн кербенчилер бирден таш ыргытып олтуруп, көмүшкөн экен. Ошентип эки жерде таш үйүлүп, бейиш болуп калган экен”.

Калыгулдун ташы

Тегене айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Тегене айылынын Мазар аянтында жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – таш. Ал мүрзөдө жайгашкан, өзү чакан.

Оозеки тарыхы:

Изденүү жолунда жүргөн Рыспаев Мараттын айтымында: “Илгери келдей уруусунан чыккан Калыгул деген баатыр Чүй тараптан көчүп келе жатып төөнүн жүгү оой бергенден улам, молодого окшогон ташты жипке байлап, жүктүн жеңил жагына теңдеп коёт. Жолдо келе жатып моло таш Калыгулга кайрылып:

- Ой Калыгул баатыр мени муунтуп өлтүрөсүңбү? - деп сүйлөп жиберген экен. Ошол күндөн тартып Калыгул баатыр ташты дайыма жанына алып жүргөн экен. Узак жолго чыгаарда, же жоого аттанганда таш менен кеңешип, эгерде таш “жолуң болот” десе аттанып, “болбойт” десе барбай калчу экен. Калыгул баатырдын көзү өткөндөн кийин таш да сүйлөбөй калган экен. Баатыр көзү өтөөрдө:

- Менин көзүм өткөндөн кийин таш сүйлөбөйт, бирок кайсы бир убакта татыктуу адам табылса, таш сүйлөп берет”, - деп айткан дешет.

Илгери баатырлар каза болсо, көрүн душмандарга билгизбештин амалын издеп жашырчу. Калыгул баатырдын сөөгү дагы белгисиз бойдон калды. Тегене айылындагы мүрзөдө, бирок кайсынысы экени белгисиз. Кийинчерээк ташын мүрзөгө алып барып, божомолдоп бир дөңсөөнүн жанына орнотуп коюшкан. Ошол таш - ушул”.

Тулпар-Башат

Кичи Ак жол айылы

Райкомол аянты

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Райкомол аянтынан Бербулак аянтына кеткен жолдун жээгинде жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – булак. Ал зым тор менне курчалып, булактын жанында чакан көк таш бар. Ташта адам баласы мыкчып койгондой болуп, манжалардын изи бар.

Оозеки тарыхы:

Изденүү жолунда жүргөн Рыспаев Мараттын айтымында, “Уламыштарга таяна келсек, илгери бир пайгамбар булактан суу ичкени түшүп, ташты мыкчып туруп атын байлаган экен. Союз маалында Райкомолго “Эдельвейс” деген пионер лагери курулуп, лагерге эс алганы келгендерден эки бла таштын үстүңкү катмарын сындырып коюшкан. Имиш сөздөргө караганда ал балдар майып болуп калган”.

Бурана

Кара жыгач айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Таш-Көмүр-Сары-Челек кан жолунун жээгинде, Кара-Суу суусунун аркы өйүзүндө жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – кырка жар-жардан бөлүнүп турган, мунара сыяктуу кызыл колонна.

Оозеки тарыхы:

Издөнүү жолунда жүргөн Рыспаев Марат: “Элдин айтымында Курмабек баатырдын сөөгү ошол жерге коюлган. Мурда көчмөндөр Бурананын жанына түнөп калышса, адамдар да, малы да аман калышчу. Буранадан четирээк түнөшсө, же адамдар, же мал майып болуп калышчу экен. Мунун баары имиш кеп, аны ачык далилдеген фактылар жок”, - дейт.

Издөнүү жолунда жүргөн Айтিকেев Кеңешбек: “Бул жер жөнөкөй жер эмес, уникалдуу жер. Кандай гана адам болбосун жолдун аркы бетинде турса да, кан жолдун берки бетине өткөндө, сөзсүз Буранага көңүл бурат. Көп эле адамдардан уктум, бул жер жөнөкөй жер эмес, эр жер экендигин жүрөгү менен сезип турушат. Иши кылып чет өлкөлүк болобу, же кандай гана адам өтпөсүн, ошол жерге токтоп, мүмкүнчүлүгү болсо сүрөткө тартып, тиктеп, аңыз кылып кетишет. Өкмөт тарабынан курулган эмес, ал жерди табият жараткандыгы жөнүндө жаратылыш сүйүүчүлөр маалымат каражаттарында чагылдырып жүрүшөт. Ал жер эч кандай коргоого алынган эмес. Ал жердин маданий орду жок. Бирок, ал жерди билген адамдар аркылуу өзүнчө тарыхый маанисин жазып чыкса болот. Канча жыл башкарма болуп ушул аймакта иштедим. Иштеп жүргөндө маани бербептирмин. Аталган жердин ыйыктыгына сырт жерден баа бере баштайт экенсиң, күнүмдүк турмушка жөн гана аралашып жүргөндө көңүл бурган эмеспиз”, - деп аталган ыйык жерге карата өзгөчө мамилесин билдирет.

Көк-Таш

Кара-Жыгач айылы

Сыны аянты

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер айылдын эле ичинде, Сыны айылынын күн батыш тарабында, айылдын чок ортосунан ары жарым саат убакытта жете турган аралыкта жайгашкан. Машина Көкташ мазарынын өзүнө чейин барат. Тургунбай-Ата көпүрөсүнөн өткөндөн кийин бир аз аралыкта. Мектептен өткөндөн соң, 15-20 мүнөт убакытта жетсе болот.

Мазардын түрү - көк таш. Жанында алмурут өсөт.

Балбан-Таш

Райкомол айылы

Кароолчусу – Бокоев Нарбай (бул киши ошол чөлкөмдөгү беш мазарга шайык болуп шайланган. Учурда Мекеге барууга даярданып жүрөт).

Бул ыйык жер эки жолдун ортосунда жайгашкан?????

Ыйык жердин түрү – таш. Бетинде оюкчалары бар.

Оозеки тарыхы:

Издөнүү жолунда жүргөн Рыспаев Мараттын айтымында, Балбан таш мазарынын ээси Бабаназар балбандын Бокоев Майсалбекке – Бокоев Нарбайдын уулуна берген аяны:

Ассалоому алейкум адашуучу балдарым,

Ааламдан түшкөн байлыкка

Азайдыбы кардалың,

Абаң жардам бергенде

Майышат тоодой балбаның,

Байкадым бары-жогунду

Тилеймин оң жолунду.

Көктө теңириң колдойт

Бабаларыңдын баарысы колдойт.

Балбан ташты келтир баркына.

Бабаңдар батсын даңкына.

Келишип күчүн сынашып

Баркын билсин ыйык ташына.

Батасын алып баатырдын

Тулпары учсун закымдап.
Көркүнө көркү кошулсун
Жериьдин баркы көкөлөп.
Алыска жетет кабары.
Сынашуусу жай болсун
Билеги күчтүүбалбандар.
Элим деген эр күүлөр.
Бир келишип толгондо
Тобосун кылып кудайга
Бир көргөнгө зар болчу.
Жайдан болот жакында.
Бабаңдар күтүп коруган
Ар жамандын шорунан.
Ыйык жерди билишпей
Урпактар унут калбасын.
Тебеленди кылышпай
Теңирим сүйгөн жайларды.
Тазараак кылып кармасын.
Шайланган шайык аманат айт
Бабалар берген батаны айт.
Кетирген андан катаны айт.
Алыста жетпей Меккени ойлобой
Колунда турган мекенин айт.
Күч алган жиндүү караны
Көтөрүп урчу жерди айт.
Кейкейип жүргөн алсыздарга
Кетменге жетпес алсыздарга
Кетменге жетпес алы бар
Кентиктерге жеткире айт.
Кебелбес теңир болсун десе
Ойлоруңдун баарысын
Аткарууга ал даяр.
Элиьдин ичи бай болот
Эс алып кетчү жай болот.
Колдору толо май болот.
Айылдан чыгат баатырлар
Оњолот көп каапырлар
Төрт тараптан уккан эл,
Угушат баары закымдан.
Кудайдын жүзү бурулду.
Агытты тулпар кулунду.
Көркүнө кошуп булуңду.
Көтөрсүн теңир уулуңду.
Жамандык жолу буулду
Шайтандар сайдан куулду
Ар кимиси асылган
Жиндердин шайы куруду
Жөнү жок жерден доо аркан
Доңуздар итген куулду
Доңулдап сүйлөп сөз арткан
Доңкубай үнү буулду
Дөңгөчтү сүйрөп пул кылган
Дооруңар өттү суулду

Дагы эле болсо кайрылган
Дабагер болгон чоң кудай
Даңгыр жолго бурулду
Оозунан сүтү кете элек
Оо дүйнө менен сүйлөшкөн
Оргуштап бойго жете элек
Оюнан оюн кете элек
Отурса үйдө турбаган
Окууга көңүл бурбаган
Ойлонуп койсо баары бар
Ойлонуп чачы түшө элек
Ойнотуп жүрөм жетелеп
Ойлонсом али эселек
Ошондуктан жүрөт ал
Ойсоктоп бизге эркелеп
Отузга чыкса эртерээк
Оңой эле өз жолун
Орундатаар эртерээк
Оомийн

Кара-Сакал

Райкомол айылы
Бербулак аянты
Кароолчусу жок
Бул ыйык жер...

Ыйык жердин түрү – терек. Алардын саны бир топ. Жанында айыл бар.

Шумкар-Ата

Семиз-Бел жайлоосу
Кароолчусу жок

Бул ыйык жер аталган жайлоодо, Райкомол айылынын түндүк тарабында жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – бийик тоонун боорундагы эшикке окшогон өткөөл. Жактырбаган адамдарды өткөөл жабылып, өткөрбөй коет.

Сампа-Ата

Кызылбейит айылы
Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кызыл-Бейит айылынан Сары-Сөгөт жайлоосуна бара жатканда тоонун боорунда жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – жалгыз турган бийик тоо. Тоонун боорунан жактырбагандардын үстүнө таш кулап, аларды өткөрбөйт.

“Төрө тоо, чоң, бийик самолет боорунан өтөт, айылдан ат менен эки күндүк жол.

Сампа деген бай падышага олуя анын кызынын кара курт чагып каза болоорун айтат. Падыша кызын ушул тоонун бийик, көк жылгаяк жагынан шаты жасатып, үстүнө чыгартып, ижара куруп берип, кызын бактыртат. Бир күнү тамак алып барып беришет, жүзүмдөн чыккан кара курт кыздын колун чагып алат. Падышанын кызы ошондон каза болот. Кыздын руху ошол жердин ээсине айланып, ошол жерге сөөгү коюлган. Аябай алыс, үстү жагынан чыкса болот, ылдый жагынан жетпейсиң. Бул мазардын таасри аябай зор. Ошол жердеги жайлоо Сампа деп аталат” (Гүлсина Өмүрбек кызы).

Тамчы ата

Ирињжит

Кароолчусу жок

Бул ыйык жертоодо, бийик аскалуу жерде жайгашкан. Ошол жерден суу тамчылап турат. Жергиликтүүадам Шадыбеков Назиркандын айтымында “кээ бирөөлөргө чайнектен куйгандай болот, кээ бирөөлөр барганда, тамчы дагы тамбай коет”.

Мазар-Суу

Кой-Таш айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кой-Таш айылынан 12-13 чакырым алыстыкта, түштүк тарапта орун алган, машина жарым жолго чейин гана барат, андан ары жөө жүрүү керек.

Ыйык жердин түрү - кара жыгач дарактары. Мурда алардын жанында булак болгон экен, азыр булактын бар же жогоу так билинбейт.

Оозеки тарыхы:

Бул жерде илгери убакта булак болгон экен, ошол мазардан суу чыккан учун эле Мазар- Суу деп аталып калган.

Кароол-Таш

Кой-Таш айылы

Кароолчусу жок

Ыйык жер Кой-Таш айлынан 14-15 чакырым алыстыкта, айылдын түндүк тарабынан орун алган. Ал жерге машина барбайт, жөө баруу керек.

Ыйык жердин түрү - таш.

Оозеки тарыхы:

Ташкөмүр шаардык гезитинин башкы редактору Сатыбайдын айтымында: “Бул жерде Манас атабыздын сөөгү бар болуш керек. Манас атанын согушу 3 багытта жургон: 1. Каркыра, Нарынга ушул жактан кетсе. 2. Алай тарабы менен кетсе. 3.Таластан Чанач аркылуу ашып түшүп Чаткал, мына ушул биздин айыл аркылуу өткөн. Эпостогу көп жерлердин аталыштары бизде да бар. Мазар суу деген жер “Манас” эпосунда, “Семетейде” дагы айтылат. Биз эс тартып калган кезде Коңурбай деген жайда, Кароол таш атайы кол менен жасалган мунара сыяктуу чоң таш, андан башка дагы көп таштар бар эле, азыр бирөө эле калган.

Дагы бир нерсе Бара өлдү деген жер бар, Бара көрдү деп коюшат. Мен китептер менен салыштырып, өзүмчө Барак өлдү деп чечмелейм Барак деген баатыр болгон, “Манас” эпосунда бар. Коңурбайдын жери деп да аталышы бекер жерден эмес. Коңурбай менен Манастын салгылашы болгон болуш керек. Ошол жерден жарадар болгондо, ылдый алып түшүп эле көмүп коюшу мүмкүн, Кароол ташынын астына. Каныкейдин деле ал кезде алып кача тургандай чамасы жок болгон болуш керек. Дагы ошол Кароол таштын жанында Дүңкүлдөк деген жер бар. Эл өзү ары-бери өтүп жүрүп ошондой атап коюшкан. Ошол жерде бир чакан арык бар, ошол жерге барганда кадимкидей аттардын дүңгүрөгөн үнү чыгып турат” .

Жалпак -Таш.

Кой-Таш айылы

Кароолчусу жок

Ыйык жер Кой-Таш айлынан 20 чакырым аралыкта, түштүк-батышта жайгашкан.

Ыйык жердин түрү - таш. Жанында жаңгак токою жана булактар бар. Мындагы дарактарга ырым кылып чүпүрөк байлай беришкендиктен, ал бутактары соолуп, кургап калып атканын көрүшүп, бүгүн чүпүрөк байлоо ырымына тыюу салынган.

Оозеки тарыхы:

Ташкөмүр шаардык гезитинин башкы редактору Сатыбайдын айтымында: “Чоң-чоң таш көп болгондуктан, Жалпак таш деп атап койсо керек. Жалпак-Таштын өйдө жагында Садыкбай деген жеринде айрым адамдар киргенде кадимкидей үн чыгып сүйлөшүүлөр болоорун айрым адамдар сезишет. Жалпак-Таштын ошол өйдө жагы Садыкбай деп аталып калышынын себеби, мурда бир болгон Садыкбай деген мергенчи ошол жерде жашачу экен. Балким бул жер мурда эле ыйык болгондуктан, Садыкбай мерген пааналап калгандыр.

Мен бир жолу онунчу класста окуп жатканда классташтарым менен барып, ошол жерге конмок болуп, эч жата алган эмесмин. Кандайдыр бир үндөр чыгып, от жагылгансып, коркконумдан кайра кетип калгам. Мен анда мазар экенин кайдан билейин. Жеке адам барса коркуп калышы мүмкүн, бирок башка жактан келген, жергиликтүү көп эле адамдар бара беришет”.

Жарыкташ
Ак-Суу району
Кара-Суу айылы

Бозбу ата
Аксы району
Бозбу айылы

Ала-Бука району

Сафетбулан
Заркент айылы
Кароолчусу - Шайык Салижан

Бул ыйык жер Заркент айылынын чет жагында, өтө чоң коргондун ичинде, тоонун боорунда жайгашкан. Дарбазадан киргенде бир нече тапчан турат. Улам тереңдеп кирген сайын көптөгөн күмбөздөр бар. Ар күмбөздүн жанында шайык олтурат. Куран түшүрүп, күмбөздүн таржымалын айтып берет. Айрым күмбөзгө жалаң аялдарды, айрымына жалаң эркектерди киргизишет. Эл арасында Сафетбулан мазарын кичи Мекке деп да аташат.

Оозеки тарыхы (Шайык Салижандын айтуусунда):

Бул жер тоо бүтүндөй арча болгон. Мадинадан чыккан булар элдерге мусулман динин таратабыз деп дабатка чыгышкан бул жерге дагы келип анан бул жердин жаратылышы жагып калып ыйык дагы жер болгон. Анан жерге өзүнүн палатасын курган. Жолдо жолмо жол адамдарды мусулман динине өткөргөн өткөндөрү өткөн өтпөгөндөрү менен урушуп согушуп келген. Тиги жерде алардын штабы болгон ошол жерден окутуп мусулман тилин жайылтып дабат кылган. Бизде Касал деген жер болгон ал жердеги элдер экиге бөлүнүп калган жарымы мусулман динине өтөт жарымы өтпөйт. Өтпөй койгондордун башчысы Ыкшыт деген киши болгон ал Ташкентке өтүп, бул таманды Онкор Акун деген болгон анын башчысы Караван баш деген болгон ошого кат жазат ат чабар жиберет. Биз ушундай мусулмандар менен жеке-жеке уруш болбосун биз биригишибиз керек мен Түркстанга аскер сураганга кетип жатам мен келгенче сен жакшы мамиледе бол урушпастан деп дайындап кетет. Муну уккан Караван баш келип мусулмандардын башчысына айтат биз элибиз малыбыз менен өттүк сиз кандай буйрук кылсаңыз ошону аткарабыз дейт. Ишеничке кириш үчүн Булбула деген кызын аялдыкка берет. Ошол менен жашап калышат алар кезек-кезек ууга чыгып турушкан аялынын жанына бирөө таштайт жалгыз коркпосун деп. Мени менен алып кетейин десем кыйналып

каласынь бул жерге таштап кетейин десем көңүлүм тынч болбойт. Сен атаңдын үйүнө барып тур кайра уудан келе жатканда ала келем дейт. Аялы макул болуп атасынын үйүнө барат. Барса атсы жакшы кабыл албайт кызын эмнеге келдиң кет деп. Кызы ыйлап турганда апасы көрүп макул бүгүн атаңдын көзүнө көрүнбөй жатып ал эртең жарыкта кетесиң дейт. Макул деп жатып алат кызы түндө ойгонуп кетет ошондо сырттан кабар келген биз даярбыз согушка качан сиз кайсы күнгө айтсаңыз биз ошол күнгө даярбыз дейт айтканын ошону кызы угуп коёт. Кийин кызы күйөөсүнө айтат атам сага каршы урушкан жатат даярдыгыңды көр десе, койсоңчу алар мусулман динин кабыл алды, мен күйөө баласы болсом ал кайнатам кантип ушундай болсун деп ишенбей коёт. Мурда жашап жүргөндө аялы сураган бир эки мерте эмне үчүн мусулмандар жеңилбейт дегенде, 3-жолу сураганда эми сен аялымсың деп айткан биз дайыма ок өтпөй турган кийим кийип жүрөбүз аны намаз окуганда чечебиз деп айткан. Ошону тигилер угуп анан атайы жума күндү тандап намаз окуп жаткан маалды анан кийимдерин чечкенде деп жума күнү келишет. Булардын өздөрүнүн имамы болгон Үкүрүм деген ал айтат кыска сүрөө менен намазды окуп бүтүргүлө деген. Бирок алар 2-3 мүнөт окуй турган намазды алар 10-15 м созуп жиберешет. 2772 адамдын башын алган душмандар. Имам намазды окуп бүттү эми чыгып кетейин десе душмандар келип калган анан.

Ээ алла жең өзүң көрүүчүсүң баарын билүүчүсүң десе, Кудай бир жарык кылып ошол жерден чыгып кетет. Аялы тиги жакта аттарды даярдап турган урушуп баштаганда баары бир булар аздык кылат. Эми болбоду деп чегинишет мусулмандар. Ошондо бул күмбөз коргоочулары болгон Ибин Абдулла дегендин күмбөзү ал коргоочу болгон. Ич жагында дагы бир күмбөз бар ал Ахмат дегендин күмбөзү. Эртеси айтылат мусулмандарды капырлар жеңди деп. Жанагы Булбула менин ажыларым бар эле деп келип караса баардыгы кан 2272 баш жатат. Кан топурактан баштарды жууп, тазалап көмөт. Аны капырлар урушат, эмне үчүн сен каапыр болуп мусулмандардын башын жууйсуң деп. Булбула мен мусулман динин кабыл алгам менин ажыларым болгон деген. Бул ошол 2272 башты жууган таш.

Мурда бул жерде арапча жазылган таштар болгон азыр жок. Ичкериде бар андай таштар. Мындай таштарды күмбөздүн ичине Сулайман тоого алып кетишкен. 2272 адамдын бир жерге бир чуькурга коюшкан. Бул ар бир адамга коюлган эстелик таштар.

Бул XI кылымда курулган.

Союз убагында дагы зыярат кылышчу бирок жашырынып келип анда тыю салган. 1991-1992-жылдары тыю салына баштаган.

Бул кыз жанагы баштын баарын тазалап көмгөнгөндөн кийин аппак болуп агарып кетет чырайлы болуп өзү кара кыз болгон. Агарып кеткенден кийин Акбула деп коюшкан атын. Аты Булан Софет деген фарс тилинде ак дегенди билдирет. Ак кыз Софет Булан деп аталып калган. Бул төрөлгөндө атасы эшикке чыкканда булан көргөн булан деген кийиктин бир түрү. Буланды көргөндөн кийин кызынын атын булан койгон. Кийин кыз каза болот агарып кеткенден кийин көп өтпөй. Элдер бул кыз эрдик көрсөттү анча-мынча эркектер кылбаган ишти кылды деп нарктап көмүшөт.

Менин иштегениме 1 жыл болду бизде ушундай жаңырып турат. Жылда шайык алмашып турат ким келсе дагы бир жыл иштейт. Айыл өкмөтү алмаштырып турат.

Азирети-Буа

Баймак айылы

Кароолчусу – Калдаров Исраил

Ыйык жердин түрү – күмбөз. Мазар Баймак айылынын батыш тарабында, айылдан 4 чакырым аралыкта Келинчек-Таш тоосунун этегинде, Казан-Сай суусунун түндүк тарабында жайгашкан. Мазарда күмбөз, очоккана, жана зыяраткана бар.

Оозеки тарыхы (шайык Калдаров Исраилдин айтуусунда):

Бул Азирети деген адамдын күмбөзү. Ал Жараткан Алланын олуясы. Бул кишинин өз аты Эшенбуа. 5-6 адам буга кызматкер болуп жашаган. Ал көзү өткөндөн кийин сынамакчы болуп көп адамдар келген.

Падыша беш солдатты менен жанагы эшенди издеп келип ушул жерден табат. Буту-колун байлап кетээрде Эшен ата: “Мен сиздин тамагыңызды жедим, тузуңузду ичтим, наныңызды жедим, мени алып барып, кылычтап өлтүрөт” деген экен. Эшен ата: “кылычты урса да “аба” дегин” - дейт. Падыша беш солдатты менен барып дарга асса “аба” деген экен, дар үзүлүп кетет, кылычтап урса, “аба” дейт экен, кылыч өтпөйт. Ошентип падыша беш солдатты менен насип кылып өлтүрө албаптыр. Падыша “Абаң ким? табасың”, - десе ушул киши экен. Падыша: “Кошколудан инга атин сизга бердим” деп кудай жолуна коркконунан атты бериптир. “Касаптар жылкыны сойгула” дейт. Бул жерде бир жылкынын эти бата турган кырк кулактуу казан болгон экен. Эшен ата олуя киши болгон да, айткан экен: “Сөөгүн чаптастан бүтүн казанга салгыла”, - дейт. Жылкынын этин бышырып, этти тамак кылып жешип, сөөгүн дасторконго салып, эшен ата сөөктү таштап бул жакка келгенден кийин, баягы сөөк жылкы болуп, оозуна ооздугун салат. Падышага баягы атты тирүүлөй кайрып берет. Бул адам кудай, күчтүү олуя. Кудай ушул кишиге күчтү берген. Бул адамды сынамакчы болушуп, чоң табакка аш кылып, үстүнө бир итти союп астына алып келет. Беш-алты адам ага кызмат кылып, ошол жерге жатат. Дасторконду ачканда баягы ит кутурган ит болуп, кете берет. Кутурган ит капкан кишилер бул жерге келет. Кудайдын жолундагы кишилер зыярат кылса оңолуп кете берет.

Бул кишинин жери болгон. Таң эртеңден барып, кетменди чаап, анделекти сээп келет. Ошол убакта мейман келет. Анан кызматкер адамдарга: “Баргыла, анделек бышты, коноктор жейт”, - дегенде, “Эки саат мурун эксеңер кайдан бышат?”, - дейт. “Бара бербейсиңби”, - деген экен Эшен ата. Барса анделектер бышып жөөктө жаткан имиш. Анан анделекти жулуп келип меймандарга коюшкан экен. Бул киши кудайдын олуясы.

Бул жерден жазында адам тоюп кетет. Анжиян, Наманган, Кокон, Фергана району боюнча зыяраттуу жер. Бул жерге кишилер Кудайы кылышып жыт чыгарып, жандык алып келип союшат. Кудайдан тилеп ушул жерге келгенде, кудай урмат кылып, талабын аткарып, жардам кылып берет.

Бул ыйык суу - Хасан Сай. Чакыр- Төрдөн ушул жерге келет. Баласыз болгондор, оорулуулар ж.б. эмне болуп келбесин, зыяратка келгенде, аш кылабы, мал соебу, тапканын бышырып жеп, кудайдын жолуна куран окуп кетет.

Бул жер - кудайы кылып зыярат кыла турган жер. Эч кандай той болбойт.

Зыңжыр-Буа

Орток айылы

Мазардын түрү – күмбөз. Мазар айылдын Ленин жана Мамбетов көчөлөрүнүн кесилишинин батыш тарабында жайгашкан.

Оозеки тарыхы (Мамадалев Турсунбайдын айтуусунда):

Бул мазарга канча жыл болгонун билбейм мен сексенге келдим менден мурункулар дагы билбейт, улуу жай бул. Илгертен айтылат, Мадинага барышат го, ошолордон Зыңжыр буаны көрдүңбү деп сураган. Бул олуя киши болгон.

Бишкектен окумуштуулар келип, Кадамжайга чейин барып тарыхын табышпаган.

Эл чогулуп бирөө тамагын берип, бирөө акчасын берип, урмат көрсөтүп күмбөздү тургузуп коюшкан. Бирөө бир уй союп берди дагы бирөөсү акчасын берди.

Чаткал району

Ыдырыс пайгамбар

Жаңы-Базар айылы

Кароолчусу – Досумбетов Замирбек жана Ормонов Үсөн

Бул ыйык жер Жаңы-Базар айылынын чыгыш жагында, Жерге-Тал жана Мазар-Сай сайларынын ортосунда, Чаткал жана Чандалыш суулары кошулган жерде жол үстүндөгү дөңсөөдө, Аскар тоонун жанында орун алган. Ыдырыс пайгамбар күмбөзүнөн Чаткал өрөөнүнүн көпчүлүк жерлери көрүнүп турат. Мисалы, Пискем кырка тоолору, Чаткал кырка тоолору, Талас облусуна кеткен жол, ошондой эле Казак Республикасына ашкан ашуу, Бугулуу төр, Беш төр жана Ташкентке кеткен жактар толук алаканга салгандай көрүнүп турат.

Ыйык жердин түрү - күмбөз. Анын кароолчусу Досумбетов Замирбектин айтымында: “Ыдырыс пайгамбардын үч күмбөзү бар. Биринчиси: чилдеканасы. Бул жерде илим-билим алып, куран окуп, зикир чалып, пайгамбардын кырк күн отурган жери. Мындан эки рекет намаз окусаңыз болот. Экинчиси: аскер кызматкерлерине, элди-жерди сактап тургандарга арналып курулган. Ошолор перзенттүү, балалуу-чакалуу болсун деп бешик курулган. Бешиктин тилеги жакшы. Атайын зарлап келгендер Ыдырыс, Чаткалбай, Мухамет, Сулайман, Анаркан, Рыскүл, Ныязгүл, Ныязбек деген уул-кыздарды алладан тилеп алышкан. Мындай мисалдар арбын. Ошол бешиктин жанында ташта жазуу бар, бирок эч ким даана окуй албайт, бирок ага нур түшүп турат деп айтылат. Үчүнчүсү: Ыдырыс пайгамбардын кайып болгон жери.

Андан ары Супура таш жана камыр туруш бар. Мына ушул жерде пайгамбардын колдонгон буюмдары ташка айланып кеткен. Кийим тигүүчү машинасынын чөлмөгү, кыздарынын супурасы, камыр ачыткысы, нан жасагычтары, өзүнүн минип жүргөн аты, кайчысы ж.б.

Төмөн жакта Ыдырыс Пайгамбардын булактары дагы бар: 1. Обрахматы, рахмат суусу; 2. Обузам-зам. Бул суулар кышта чилдеде тоңбойт. Экинчи өзгөчөлүгү – канча убакыт турса да айныбайт. Үчүнчү касиети – адам баласынын денесиндеги жаралар - экзема, темиретки, ар кандай түрдүү оорулар болсо, ниет кылып ушул сууларга жуунса, айыгып кетишет. Зыяратчылар суудан куюп кетишет”.

Досумбетов Замирбек бул жерде аткарылчу ырымдардын түрүн төмөнкүчө белгилейт:

1. Чырак тигүү (7 даана).
2. Ойлоо салып жыт чыгаруу.
3. Кан чыгарып, бата алуу.
4. Даарат алып, сууларга жуунуу.
5. Өткөндөргө арнап куран окутуу.
6. Эркектер – калпак, аялдар – жоолук менен жогоруу чыгуу.

Пайгамбардын сол бутунун согончогунун изи таш бетине түшкөн. Ушул таштын жанындагы четин талга чүпүрөктөр байланган.

Ыйык жер жайгашкан жер Чаткал айыл өкмөтүнүн аймагына карайт.

Оозеки тарыхы:

Аталган ыйык жердин дагы бир шайыгы Оморов Үсөндүн айтымына караганда, “Ыдырыс пайгамбар - Адам атадан кийинки улуу пайгамбар. Адамзаттын эң биринчи кийимин тиккен тигүүчү жана колуна биринчи жолу калем кармап жазган пайгамбар. Пайгамбар жана периштелердин окутуучусу. Куран китептин Мариям суроосунун 56-57-аяттарында жазылгандай, табияттын жана өсүмдүктөрдүн сырын билген дили таза жана чынчыл инсан болгон. Эң алгачкы жолу физика, математика, астрономия илимдеринин негиздөөчүсү болгон. Кээ бир легенда, аңыздарга караганда, эң биринчи Түркия мамлекетинде шаар курдурган деп айтылат. Кээ бир божомолдордо өзүнүн күмбөздөрүнүн долбоорун өзү түзгөн деп айтылат. Бул күмбөздөр – Орто Азиядагы өтө уникалдуу күмбөздөрдөн.

Башка бир божомол боюнча, ааламды топон суу каптап турган мезгилде Искендер Зулкарнайн деген пайгамбар кеме менен сүзүп келип, күмбөздүн алдындагы булактын

чыга беришинде бир ташты кылычы менен жара чапкан деп айтылат. Азыркы Абу Зам-Зам булагынын төр тарабында “Аллах” деген жазуусу бар”.

Жергиликтүү Ырсаалы ажынын айтымында: “Бул Ыдырыс пайгамбарыбыздын өзүнүн аты - Ах Нух. Мисир шаарында туулган. Ал Алланын таажы ибадатын кылгандан кийин, “Ыдырыс” деген наам берген Алла таала. Ошон үчүн Ыдырыс эмне сураса Алла таалам жок деген эмес. Эмне сураса ошону берген”.

Ыдырыс пайгамбарыбыздын эң касиеттүү жери – булак болуп эсептелет. Булак дегенимдин себеби, биринчиси - Обрахман, экинчиси Обзамзам суу болуп эсептелет. Ыдырыс пайгамбарыбыздын булагынын касиети башка жерлерге караганда аябай айырмасы бар. Бул жерде көп жөрөлгөлөр өтөт. Балдардын чачын алдырса болот. Чырак тиксе, оймо салса болот. Чоң-ата, чоң-энелерге арнап ошол жерде элден бата алып, тилек кылып кеткендер бар. Уул тилеген, кыз тилегендер, оорусунан айыгайын дегендер бар. Ушуга окшогондун бардыгын ушул жерде өткөзсө болот. Не дегенде бул суубуздун касиети бар. Мисалы үчүн биздин Чаткалда аябай кыш оор. Эки метр кар жаайт. Кырк күн катуу чилде болгондо, агып жаткан дайралар тоңуп калат. А бул эки булагыбыз тоңбойт. Биринчи касиети дуба кеткен суулар болуп эсептелет. Экинчи касиети, мисалы, бир идишке суу коюп башка жакка коюп койсо суу айныйт, бул булактагы сууну жыл бою коюп койсо айныбайт. Күнү бүгүнкүдөй болуп тура берет. Үчүнчү касиети денебизде чыккан жаралар, экземе, суу чыгып, ай жаңырган сайын кайра-кайра жаңырган оорулар бар. Ошол ооруларды жууп койсо, кургап-кургап күбүлүп түшүп калат. Арабиядан, Турция, Казахстан, Таджикстандан келип жатышат. Ыдырыс пайгамбарыбыздын өзү бул илимий даражасы болуп эсептелет. Ал эми өзүнүн аты – Ах Бух. Илимий даражасы дегенде – азыркыча илимий кызматкер, профессор, доктор дейбиз. Ислам дининде фарс тилин, араб тилин окуп ошолору чогуу Идирис болуп эсептелет. Ошол “идирис” деген кеп мударис, илимдар адам дегенди билдерет. Ыдырыс пайгамбар жердин бетиндеги бардык жандык менен тил табыша билген. Мисалы: суу, жан-жаныбар, өсүмдүктөр дүйнөсү менен, айлана-чөйрөнү курчап турган нерселер менен тил табышып, ошолор менен мамиле кылып бардыгы менен сүйлөшө билген. Мындан сырткары Ыдырыс пайгамбарыбыздын касиети тирүү болуп эсептелет. Бул жөнүндө көп уламыштар бар. Ыдырыс пайгамбарыбыздын касиети чоң.

Арашан

Айгыр-Жал айылы

Кароолчусу бар – Ырсаалы ажы.

Арашан ыйык жери Айгыр-Жал айылынын күн батыш тарабында, тоонун түбүндө жайгашкан.

Ыйык жердин түрү - булак. Бири-биринен бир метр алыстыкта жайгашкан эки булактын бири муздак, экинчиси жылуу. Жердин астынан чыгат. Жанында салынган там бар.

Оозеки тарыхы:

“Адам ата, Обо эне Ыдырыс болгондо эле пайда болгон. Ыдырыс пайгамбар - өзүнчө пайгамбар. Ал өлгөн эмес, тирүү. “Кысаасыламия” деген китепте 73 пайгамбардын кысаасы айтылат. Ошондо төрт пайгамбар – Ыдырыс, Иса, Кыдыр, Ильяз айтылбайт. Ыдырыс асманга чыгып кеткен. Иса да ошенткен, орустар чокунуп калган го. Кызыр элдин ичинде. Ильяз деңиздин түбүнө түшүп кеткен экен”.

Арашан булагы – Ыдырыс пайгамбардын убагында ал даарат кылган булак экен. Арашан деп аталганынын себеби, жылуу суу бар, ошондон калган белги.

Ажы карыянын айтымында, “Арашанды курорт кылабыз деп кишилер текшерип, Кыргызстанда эки баалуу булак болсо бирөө ушул экен деп кетишиптирген. Адамдын ички аппаратына бүт пайдалуу экен”.

Бул булактардын суусун ичсе дагы болот. Жергиликтүү эл суусуна жуунуп турушат. Маал-маалы менен анын боюнда мал сою, түлөө кылышат. Төрөй албай жүргөндөр, денесине жара чыккандар зыяратка келишет.

Арашан булагы – Ыдырыс пайгамбардын убагында ал даарат кылган булак экен.

Дастопиян

Жаны-Базар айылы

Кароолчусу – Карабаев Болот, 72 жашта.

Бул ыйык жер Ала-Букадан келе жатканда аталган айылдын кире беришинде (айылга чейин болжол менен эки чакырым) Караңкол суусунун жээгинде жайгашкан. Уламыштарга караганда, Дастопиян баба Ыдырыс пайгамбардын бир тууган агасы болгон. Сопу болгондугу дагы айтылат. Дагы бир айтымга караганда, 4 калпанын шейит болуп, мууздамалган жери деп дагы айтылат.

Ыйык жердин түрү – булак. Булактардын саны – 7. Булактын суулары Караңколго куят.

Ак-Көл

Токтогул району

Шамшыкал-Ата

Токтогул шаарчасы

Кароолчусу – Акылбек

Кетмен-Төбөдөгү ыйык саналган жердин бири эсептелге Шамшыкал туз кени Токтогул шаарчасынан 30 чакырым чыгышта, деңиз деңгээлинен 1287 м. бийиктикте жайгашкан.

Ыйык жердин түрү – кабыр. Ал Шамшыкал тоосунда жайгашкан. Ал тоонун үстүнөн туз кени чыгат. Бүбү-бакшыларда “актыкты моюнга алуу” деген салт бар. Кабырдын жанынан ак матаны жазып, үстүнөн атташат экен. Матаны аттаган адам кудайдын адамы делип эл үчүн кызмат кылат экен, ал ак мата ошол жерде жайгашкан кабырдын жанындагы баканга байланат экен. Азыркы күндө ал нерсе бир аз азыйып баратат (атын жашырган адамдын маалыматы).

Кабырдын алдында туз казган карьер жайгашкан, ал жерге туура эмес жол менен келген (ичимдик ичип ж.б.) адамдар туз казса, чыкпай койчу экен. Ал эми казылган туздун орду кайра толуп турчу дейт. Транспорт өнүккөн мезгилде ошол жерден машина менен ала турган карьер ачылып, туура эмес пайдалангандан туз бербей койгон деп бүбү-бакшылар айтышат, ошол себептен туз казган машиналар ошол жерде калып калган экен (кийин алып кете алган эмес).(атын жашырган адамдын маалыматы)

Кабырдын чыгыш тарабында Чилтен деген үңкүр бар. Ичине жылаандар уялап турат. Ал жерге кырк чилтен деп сыйынып адамдар кырк күн болушат экен. Адамдар суу, тамак аш алып келип берип турушат.

Оозеки тарыхы:

Кароолчу Акылбектин айтымында: “Шамшыкал ата араб, пайгамбарыбыздын сакабаларынын бири болгон. Бир кезде дабат кылып жүрүп ушул жерден каза болуп, ушул жерге коюлуп калган. Өзүнүн аты –Самсы. “Самсы калды” деп айтылып жатып, ушул жер Самсыкалды деп аталып калган дагы, кийин Шамшыкалды болуп калган”.

«Шамшыкал атанын шайыктары жашаган Тоскоол ата, Мүйүздүү мазар ата, Кайнар булак, Кара булак деген мазарлар бар» (...).

Жергиликтүү Алмаздын айтканы: “Эл баккан адам болгон деп билем. Туз жүктөп келип, ошол жерге калып калган дешет. Ал жерден кийин тузду малга алмашып, элин

багып келген экен. Көзү ачыктардын айтымында Торкен айылынын үстүндө атынын жалы менен тосуп турат экен. Ал жердин чөбүн жеген мал да этин чымыр сактайт. Ошол жердин ыйыктыгынан мал эгиздүү да болот деген ата-бабалардын сөзү айтылып келсе, кийин СССРдин чабандары да сыймыктанып келген. Техника өнүгө электе бөлөк айылдан 40-50 адам ат менен келип казып кетип, эртеси ошол жер кайра толуп турган экен. Техника менен казган мезгилде да аттырылган жер эртеси билинбей турган. Туура эмес сүйлөп, ичимдик ичип барган адамдарга туз чыккан эмес деген да сөздөр айтылат. Туз алып жаткан мезгилде жакпаган адам мас абалда болуп сүйлөгөндө, жөн турган машинасы жүрүп барып жардан учуп кеткен экен”.

Шайык Керээз ата:

“Шамшы кал,
Тоскоол ата тозо көр,
Мүйүздүү мазар сүзө көр,
Көз жашым агылса булак чык,
Шор арылса туз чык”

- деп айтылган”.

“7 бир тууган болгон: Шамшыкал ата, Салп ата, Коргон ата, Каракаш ата, Карасакал ата, Кара булак ата, Кара кыз апа. Калгандары дгы - өздөрүнчө мазарлар”.

“Бул тоодо Кара-Булак, Ак байбиче, Ак кожо, Ак тайлак деген периштелер да бар. Кырк чилтен - кыргыз кожонун чилтени. Арстан деген Бүргөндүлүк бала жатып чыккан”.

Ислам институтун бүткөн Сүйүндүн пикири:

“Дин негизининен ыйык жерлерге каршы, бирок толук эмес. Ислам дини 73 фирхага бөлүнөт. Эң туурасы ошол бутак ахли сунет Валь жамаат – бизче сүннөткө бекем болгондор. Сүннөт – эң тазасы, улуу жетекчи, жол башчы, алар менен салыштырмалуу баарына тегиз мамиле жасаган. Азыр да андай жетекчи жок. Еврей ислам динине каршы. Мухаммед пайгамбар арабдан чыкты. Хизбуд Талибан еврей болгон, бул Ислам дининен кийин чыккан. Анын максаты Мухаммед башкарган дин бизден аз болуш керек деген, бирок Куранга өзгөртүү киргизе алган эмес, агымды бузат. Ал эми андан мурда чыккан шаманизм Адам атадан калган. Кудай: “Мен пенделериме кимден эмнени сураса, мен ал аркылуу ошол нерсени берем”, - деген. Мунун өзү мазар аркылуу сураганга мазар аркылуу берем деген мааниде. Мегн мазарларга сыйынбайм, бирок сыйлаймын”.

Айыл аксакалынын маалыматтары:

1) Шамшыкал тоосунун ыйыктыгына баа жеткис, бирок бул, менин оюмча, Кудайга сыйынуу үчүн бара турган точка деп эсептейм, Шамшыкал ата аркылуу кудайга сыйынам деп барыш керек. Шамшыкал ата кудайдын элчиси деген маалыматта болуу керек.

2) Шамшыкал деген адам төө менен туз ташып жүргөн мезгилде, ошол жерге эс алып олтурганда, белгисиз тараптан “Шамшы кал” деген үн чыгат.

3) Ошол тоодо кербендер өтүп жаткан мезгилде бир ботосу адашып калган деген да сөздөр бар. Ал бото боздоп ыйлап, көз жашы ошол жерге сиңип, жердин даамы да шор даамданган.

4) Илимпоздордун айтымында кен байлык туздун радиусу жер алдында - 100 чакырым. Борбору Шамшыкал тоосу болгон туз өзү да ыйык, Шамшыкал деген бийик даражалуу адамдын сөөгү ошол тоонун чокусуна өзүнүн өтүнүчү боюнча коюлган.

5) Шамшыкал ата деген - биз төрөлгөндө эле кулагыбызга сиңген сөз. Бизди ошол колдоп турат, булагынан майып балдар оңолуп кетет, илгертен көк жөтөл да ушул жердин булагынан айыккан. Анын өзүнүн булагын Киндик деп атап коюшат.

Замир Нургазиев: “Шамшыкал деген адам элин туз менен баккан. Ал Керимбай болуштун мезгилинде тузду малга алмашканы Талас жерине барып тузду “бул жаздык”, “бул болсо күздүк” - деп бөлүп берген экен. Ал жердин башчысы тоого алып чыгып, тузду өсүп чыгат деп эктирип салган экен”.

Балыкчылык менен кесип кылган адам: “Мен ыйыктыгына анча маани берчү эмесмин. Айылда жин оорусу менен бир кыз ооруп калган. Ошол кыз жаз мезгили келе баштаганда ошол тоону көздөй кача берчү экен. Бир күнү кийимдеринин баарын чечип

качып баратканын көрүп таң калганбыз. Күн суук болсо да үч күн ошол мазардын жанында тура бериптир. Анан бир агасы издеп барганда, машинанын үнү сыяктуу үн угулуп, жетип барса ошол жерде машина, карындашы гана турган болот. Кыз ошону менен айыгып кетет”.

«Менин билишимче Шамшыкал-Ата кудайдын кудурети менен жаралган. Илгери Азирети айып, Арстанбап, Шамшыкал деген үч бир тууган болгон. Бул ыйык жер ошолордун бири Шамшыкалдын атынан калган.

Бул жер илгерки ачкачылык учурунда канча деген пенделерибиздин өмүрүн сактап калган. Ал жакта булак бар. Жеп-ичерге эч нерсе таппаган адамдар ошондо туздан жалашып, анан артынан ошол булактан суу ичишип, турмуштун кыйын учурунда аман калышкан экен. Ошондой эле бул ыйык Шамшыкал-Атага канчалаган адамдар келишет. Көбүнчө бул жакка үчүнчү күнү нан, тококторун жасап алышып, бакыт тилегендер, балалуу болбогондор, иши жүрүшпөгөндөр, жолунан адашкандар келишет. Булакка зыярат кылышып, шам жактырып, төлгө ачтырып, жакшылыктан үмүт кылып, келип-кетип турушат.

Бул ыйык жердин эң башкы өзгөчөлүгү деп эмнени айткым келет? Канчалаган адамдар барып, ал тузду жардырып да, жөн да алып кетишсе да, анын орду эртеси эле кайра толуп калат. Мындай кудурети күчтүү жердин башка мазарлардан айрымасы ушунда болсо керек.

Мен өзүм бүбү болгондуктан, бул жалган жашоодо көптөгөн адамдарды көрдүм. Көпчүлүгү менен ушул Шамшыкал-Атага келип, төлгө да ачып берип жүрдүм. Баары эле күн мурунтан келишип, менин барып келишимди өтүнүшүп, өзүлөр алып барып, кайра үйгө чейин жеткирип коюшчу. Менин билишиме караганда, ошолордун көбүнүн кийин иши жүрүшүп, перзенттүү болушуп, үй-бүлө күтүшүп, өзүлөрүнүн бактыларын табышты. Мына ушуга да Шамшыкал-Атанын таасири тийди» (Аты-жөнүн атоодон баш тарткан бүбү, Көтөрмө айылынын жашоочусу).

Үч-Терек

Үч-Терек айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер

Ыйык жердин түрү - терек.

Оозеки тарыхы:

Илгери бул айылда бөксө дөбөдө үч терек болгон экен. Бул учур согуш мезгилине туура келет. Айылда аты белгилүү эле киши жокчулуктун айынан үч теректин бирөөсүн кыйып отун кылып жакмак болот. Айыл аксакалдарынын теректерди кыйбаш керек экендиги жөнүндөгү акылын укпайт. Теректи кыйып жаткан мезгилде аянычтуу үндөр угулат. Балта тийген сайын ал жеринен кан сызылат. Бир теректи кыйып бүткөнчө ал кишинин колдору калтырак болуп, өзүн алсыз сезе баштаган экен. Кыйып бүтүп эс алып олтурганда, көзүнөн, андан кийин кулагынан кан сызылып агыптыр. Акыры денеси калтырак болуп өлгөн экен. Атасынын өлгөнүн билбей жанына келген кичине баласы да эч себепсиз кайтыш болгон дешет. Муну сезип калган аксакалдар бул өлгөн кишинин калган кыздары аман калсын үчүн мал союп, кан чыгарып, теректерден кечирим сураган имиш. Теректин каарына калган ал кишинин тукуму курут болуптур (эркек уулдарынын баары өлгөн). Азыркы мезгилде ошол кишинин кыздарынын неберелери бар. Алар ошол теректерге алигиче сыйынып келишет. Кечкисин калган эки терек кыйылган шеригин жоктоп, бүгүн дагы коркунучтуу, ары сырдуу үн чыгарып шуулдашат. Ушул себептен айылдын аты да Үч-Терек деп аталып калган. Кийин согушка кеткен балдарынын амандыгын сурашып, жергиликтүү эл ошол теректерге барып бата тилешкен. Ошондон бери ошол айылдын эли сыйынып келишет.

«Уламыштарга караганда, Үч-Терек мазары баатырлар Жаныш, Байыштын убагынан бери келе жатат. Ошол кезде тигилген үч терек, андан бери канча жылдар өттү, жашап келе жатат.

Мунун өзгөчөлүгү, илгери Эсенбай деген киши үч теректин бирин кыйып коюп, өлөр-өлгүчө бүткөн бою тешилип, ириңдеп өлгөн экен. Теректи кыйып жатканда, теректен кан чыгып, чаңырган үн жаңырган дешет.

Илгери бирөөлөр балалуу болбой, балдары токтобой койгон экен. Ошол киши ушул жерге үч чырпык тиккен. Үчөө көктөп чыкканда, ал дагы үч балалуу болгон дешет. Үч-Терек мазарына сыйынганы келгендер бул жерге шам жагып, тилек айтышып, Кудайдан бала тилешет, балалуу болбогондор келишет. Куран окушуп, мазарга сыйынышып, ар кандай тилек кылып кетишет. 2008-жылы үч Терек мечити курулду. Ошол мечит курулуп жатканда, саргатылык биздин ырчы кызыбыз Канымжан Жаманбаева дагы сыйынып кеткен.

Ошол теректин түбүндө муздак булак агып турат. Булакты булгашпайт.

Бул аймакта оң көлдүн аркы бетиндеги айламpanyн астында Коңур мазар деген чоң мазар бар. Ал жерге илгери сыйынгандар таш тегеректеп коюшуптур. Жанына барып түнөп калсаң, кечиндеси кой айдагандай эле дабыш чыгып, дүңгүрөй берет. Кыйтуу деген кишинин аялы мазарды тегеректеген таштын жанынан бир чырпык алып, жагып коюп, катуу ооруп калып, биздин айылдагы чоң Калпа деген молдо дем салып айыктырган. Бул жер алыс болгондуктан, көпчүлүк биле бербейт. Бул жердин касиетүүлүгү чоң» (Айылчиев Сулайман аксакал, 82 жашта).

Арчалуу мазар ата

... айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Нарын суусу менен Торкен суусунун Токтогул көлүнө куйган жериндеги тоонун башында жайгашкан. Ал жерде өскөн арча азар болот. Арчанын үстүндө жыл сайын балапан чыгарган бүркүт бар.

Ыйык жердин түрү - арча.

Оозеки тарыхы:

“Жергиликтүү ак сакалдар мындагы бүркүттүн канча жылдан бери бул жерди уялаганын билишпейт. Жума сайын адамдар келип түнөшүп, сыйынышса, ошол адамдардан коркпой жашаган бүркүттө да бир касиет бар деп айтышат. Ал жерге куран окуганда Арчалуу мазар атага, Куш төрөөсү буудайыкка деп аташат. Ал жерге түнөгөн адамдар шам жагышып, оорулууга дем салып, Алка чакырып, кудайдан тилеп келишкен” (Майрамбек).

“Ошол арчаны бирөө кыйып түшүп, өзүнө, балдарына каргыш алган, өмүрүнүн акырына чейин арман кылып өткөн адам болгон экен. Каргыш кийин анын урпактарына да таасир эткен. Ал жерге бала сурап, оорулуулар ден соолук сурап сыйынып келишет” (атын жашырган адам). Бул арчага чүпүрөк байлашат.

Каракаш-Ата

Токтогул шаарчасы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Токтогул шаарчасынын борборуна жакын жерде жайгашкан.

Ыйык жердин түрү - токой. Бул токойдун ортосунда Карылар үйү курулган, ыйык булак жана мечит бар, мечиттин жанында кумурска да бар экен. Элдер сыйынганы келишет.

Оозеки тарыхы:

“Илгери ыйык, эли үчүн кызмат кылган адам өткөн экен. Каракаш деген жер табигый токой болгон деген да маалыматтар бар. Себеби ал жерде суу чыкпаган, боз

топурак кайрак жерде булак чыгып дайыма көгөрүп турган жер экен. Ал жерде адамдар да жашабаптыр. Кийин адамдар отурукташа баштагандан кийин да көркүн бузган эмес” (Байсал).

Бул жерге 3-4-5-күндөрү сыйынганы келишет. Ооруулулар, төрөбөгөн аялдар, бүбү бакшылар келип турушат. Мурда бул жердин шайыгы бар болгон экен, бирок азыр жок. Чүпүрөк байлоо дегенге бул жерге келген бүбү бакшылар жол бербейт, себеби алардын пикиринде периштелер муунат (зыяратчыдан алган Нургазиев Самагандын маалыматы).

Жалал-Абад шаары

Мадамин ажы

Жалал-Абад курорту

Кароолчусу бар – Рая

Бул ыйык жер Жалал-Абад курортунда жайгашкан.

Оозеки тарыхы:

Ыйык жердин шайыгы Раянын айтымында: «Мадамин ажы Жалал-Абаддан илгери Мекеге ажылыкка жөө барып келген, ажы болгон киши. Ошол киши ажы болуп келгенден кийин ооруп калып, ушул суудан ичип жүрүп оорусунан айыгат. Кийин Мадамин ажы ушул булакты тазалатып, элдер сыйынуучу жерге айландырат жана касиеттүү булак ошол кишинин аты менен аталып калат. Бирок ошол кишинин атын канча жылдан бери алып жүрөт билбейм».

Аюп-Булак

Жалал-Абад шаары

Кароолчусу жок

“Жалал-Абад курортунда ар түрдүү суулар, булактар бар, алар адамдын ден соолугуна өтө пайдалуу. Ал ыйык булакта жети түрдүү суу бар. Ал суулар өз-өзүнчө бөлүнүп агат. Бирин ичсен туздуу, бирин ичсең тузсуз, бири жылуу. Алар көп ооруларга пайдалуу. Эң таң калаарлык нерсе, бардык ошол ар түрдүүсуу бир булактан чыгат. Мына ушунун өз эле маанилүү. Бул булак- Аюп-Булак. Ал ашказан, боор ооруларына, жараларга дары.

Оозеки тарыхы:

Тээ илгерки заманда Аюп деген пайгамбар болот экен. Анын бүт денесине жара чыгып, элдин арасында жүрө албай, тоого чыгып кетет. Тоодо жүрүп бир булактан суу ичип, жуунуп, ал жердеги суулардын ар түрдүү экендигин байкайт. Ал булактардын көзүн ачып тазалап коет. Ошол сууга жуунуп, ичкендиги үчүн жаралары айыгат. Ошол булакты биринчи Пюп пайгамбарыбыз ачканы үчүн анын атынан аталып калган” (Тажыбаева Айгүл, 45 жашта, Жалал-Абад шаарынын тургуну).

Шор-Булак

Жалал-Абад шаары

Кароолчусу бар – Кадырова Киймат

Бул ыйык жер Жалал-Абад курортунда жайгашкан. «Мен ал жерге бардыгы үчүн барам, ал жерге сыйынганы да, дарыланганы да, эс алганы да барса болот. Ошондуктан ал жер ыйык. Ал курорт. Курортто ар түрдүү суулар, булактар бар, алар адамдын ден соолугуна өтө пайдалуу. Ал ыйык булакта жети түрдүү суу бар. Ал суулар өз-өзүнчө бөлүнүп агат. Бирин ичсең туздуу, бирин ичсең тузсуз, бири жылуу, жети түрдүү суунун касиети бар. Ал адамдардын көп ооруларына пайдалуу. Эң таң каларлык нерсе бардык ар түрдүү суу бир булактан чыгат. Мына ушунун өзү эле чечилгис маселе. Ал булак суусу дарылуу. Ал ашказан, боор ооруларына, жараларга даары. Деги эле санап берсем ого эле көп» (Тажыбаева Айгүл, 45 жашта, Жалал-Абад шаарынын тургуну).

Оозеки тарыхы:

«Бул жер Аюб пайгамбар менен тызыз байланыштуу. Өзү аты айтып тургандай эле суусу шор, жара, аллергия сыяктуу тери ооруларына дарылык касиети бар. Ошондуктан элдер бул жерге тез-тез келип турушат.

Аюб пайгамбар ооруганда, аны Сузакка алып келишет. Андан элдер таш бараңга алышканда, Лавдан-Карага (Жалал-Абад шаарына кире бериштеги айыл) аялы Рахима эне алып келет (Бирок ага чейин эмне болуп ооруганы, каяктан Сузакка алып келишкени жөнүндө маалымат жок).

Андан кийин Рахима эне баш болгон аялдары азыркы курорт жайгашкан жерге алып келишет. Элдеги маалыматтар боюнча Аюб пайгамбардын 5-6 аялы болгон. Рахима эне өтө сулуу, келишимдүү, узун чачтуу аял болгон экен. Күн сайын шаарга түшүп келип, көрүнгөндүн эшигин шыпырып, кирип жууп, эмне иши болсо аткарып, Аюб пайгамбардын күндөлүк оокат-ашын камсыз кылып жүрчү экен. Күндөрдүн биринде шаарга келсе эч ким иш да бербейт, аш да бербейт. Ошентип, ойлуу келатса, алдынан бир жөөт чыгат. Ал: «Сенин чачың ушунчалык кооз жана узун экен, мага эки өрүм чачыңды берсең, мен сага тамак-аш берем», - дейт. Ошондо Рахима эне: «Менин үйүмдө оорулуу киши бар, ал ордуна тура албайт. Күн сайын эки колу менин эки өрүм чачымы кармап турат», - деп макулдук бербейт. Бирок эч кандай тамак-аш таба албай, акырында макул болуп, кундуздай болгон чачын кыркып берет (Жөөт эки өрүм чачты кызынын самай чачына улап, үстүнөн топу кийгизип, күйөөгө берген экен).

Шайтандын күчтүүлүгүн кара, Рахима эне үйүнө жете электе, «Сенин аялың бузулуп кетти», - деп чагым салып, Аюб пайгамбарга жамандап барат. Анда Аюб пайгамбар кемпири келгенден кийин камчы менен уруп жазалайт. Кемпири болгон окуяны айтып берип, таяк жегенине деле макул болуп, күндөлүк тиричилигин уланта берет. Ошентип, Аюб пайгамбар эс алып отурса, эки кептер келип, канга боелгончо урушат да, булакка барып жуунуп кетишет. Ошол учурда Аюб пайгамбардын денеси эзиллип, курттап кеткен экен. Ошентип, Аюб пайгамбар эс алып, күнгө кактанып отурса, денесиндеги бир курт жерге түшүп кетет экен, ошондо Аюб пайгамбар куртту кайра денесине (кээ бир варианттарда оозуна) салып коет экен да, Кудайдан төмөнкүнү күн сайын тилечү экен:

- Мен келме келтирип, беш убак намаз окуш үчүн тилим менен жүрөгүмдү соо койсоң болду.

Ошондо Алла тааладан кабар болуп: «Сен эмне үчүн денеңдеги куртту кайра салып коюп жатасың, аны мен түшүрүп жатам», - десе, Аюб пайгамбар кайрадан: «Мен келме келтирип, беш убак намаз окуш үчүн тилим менен жүрөгүмдү соо койсоң болду», - деп жооп берет экен. Ошондо Алла таала ордуңдан тур деп буйрук бергенде, Аюб пайгамбар ордуна туруп кеткен экен. Басып жүргөн колуңдагы аса таяк менен жерди ур дегенде, жерди урса, жерден суу кайнап булак балуп атылып чыгат. Аюб пайгамбар булакка жуунганда денеси айыгып, өзү 18 жашар болуп, адам таанылгыс болуп өзгөрөт. Кайра кийинип алып отурса, Рахима эне келип аябай издейт. Ошондо Аюб пайгамбар эмнени издеп жатасың дегенде: «Менин оорулуу абышкам бар эле, анын бирдеме жей турган денесинде сөөгүнөн башка эти да жок эле», - дейт. «Жаш кезиндеги денесинде сиз таанып турган белги бар беле?», - деп сураганда, «Оң колтугунун астында калы бар эле», - дейт. Ошондо Аюб пайгамбар чапанын чечип, колтугунун астындагы калын көрсөтөт. Ошентип, кемпири да булактын суусуна жуунуп, 16 жашар кыздай жашарат. Ошондуктан, бул булак Кыз-Булак деп аталган. Алар кантип жашап, бала-чака күттүбү, качан каерде өлгөндүгү, сөөгү кайсыл жерде калгандыгы тууралуу кабар жок. Бирок алардын сөөгү Жалал-Абадга коюлбаган, айрым маалыматтар боюнча Меккеге коюлган (Кадилова Киймат, 67 жашта, Жалал-Абад шаары, Шор-Булак ыйык жери).

«Тээ илгерки заманда Аюп деген пайгамбар болот экен. Анын бүт денесине жара чыгып, элдин арасында жүрө албай тоого чыгып кетет. Тоодо жүрүп бир булактан суу ичип, жуунуп, ал жердеги суулардын ар түрдүү экендигин байкайт. Ал булактардын көзүн

ачып тазалап коет. Ошол сууга жуунуп, ичкендиги үчүн жаралары даба болот. Ошол булакты биринчи Аюп пайгамбарыбыз ачканы үчүн ошонун атынан аталып калган» (Тажыбаева Айгүл, 45 жашта, Жалал-Абад шаарынын тургуну).

Азирет-Айып

Жалал-Абад шаары

Бул ыйык жер – Жалал-Абад курорту.

Кирип бара жатканда төрдө алчадан алачык сыяктуу болуп калган, бир үйгө кирип бара жаткандай болосунь. Адырмак кичинекей бир токой сыяктуу. Бери жакта тосмо бар. Кыз-Булактын суусу ошого келип чогулат да, ал дары суу ошол жерден бөлмөлөргө бөлүнүп кетет.

Оозеки тарыхы:

Лекция окуп жүргөнүмдө мага сабакка келип жүргөн кыздардын өтү менен эртең мененки саат тогузда чыгып алып Азирет-Айыпка келдик. Ар бирибиздин өзүнчө тилегибиз бар. Эшиктн кирип бара жатсак, астыбыздан шам күйдү. Мен дагы пендемин да, бир нерсе деп айткандан бир аз тартынып турдум. 7-8 адам болуп барганбыз. Аяндуу кыздар тургай, унаабыздын айдоочусу дагы күбө болгон бул окуя түш эмес, толук чындык. Алдыбыздан каерде шам күйсө эле ны ээрчип илгерилеп жүрүп отурдук. Ошентип, акыркы күйгөн жерге чейин бардык. Бери жактан эл суусун ичип жаткан Кыз-Булак ошол жактан башталат. Аны эл тебелей берип, 4 метр ылдый түшүп кеткен. Анан ошол жерден маалымат бере баштады. Бир алчалар бар, алар бутактарын ийип, ичине киргидей коңул болуп калышкан. Ал жерге баргандан кийин кыздар өңгүрөп ыйлай башташты. Буктарын чыгарып алышсын деп мен дагы жөн койдум. Денесине жара чыгып Азирет пайгамбар 73 жыл ошол жерде ооруп жаткан.

Эртеси шыпырып, тегерегин тазалап коюп ал жерден кеттик. Башкы врачы жок болгондуктан, орун басарына кирип, өз кеңештеримди айтсам, “Сиз мени ошол жерди шыпырып тур деп турасызбы?”, - дейт. “Ооба, шыпырып тур деп айтам. Күндө ушул жерден ырыскы таап жатсаң, наныңды ушул жерден жеп жатсаң, эмне үчүн шыпырып койбойсуңар”, - дедим. Кийин алар макул болуп, тазалап турушту. Анан кийинчерээк ылдыйкы айылдан аян аркылуу бир аял келип, азыр шгайык болуп отурат.

Азирет айып пайгамбар падыша болуп турганда, жалгыз гана бир тууганы бар экен, ошол агасы ооруп калат. Ооруганда дагы тырмагынын учунан кирпичинин учуна чейин денеси бүт жара болот. Болгондо да чылпылдап суу чыгып турат. Анан бул киши башка падышачылыкты конокко чакырат. Ал кезде өзбектерде жокчулук убак, өзбектин падышасы келмей болот. Ошонда агасы Азирет пайгамбарга: “/мүр бою жарадан кутулган жокмун, бир тууган болсом дагы падышага берген жкшы чайыңдан дагы бир ичкен жокмун. Ушул падыша менен кошулуп чай ичем”, - дейт. Анда иниси: “Сен минтип эзилип турсаң, кантип бирге чай ерем, мейман ирежийт да “, - дейт. “Дал ушул айтканың үчүн мен кошулуп отурам”, - деп көгөргөн агасы падыша менен бирге конок болот. Эртеси жанагы жара Азирет айыпка көчө баштайт, денесине бүт жара чыгып, илдеттен айыгам деп бүтүндөй байлыгын чачат. Кесир сүйлөгөндүгү үчүн, кудайдын кудурети, ага биринчи сыр болгон. Азыркы курорттун ордун да ага сыр болгон, 73 жыл чирип жатып, денеси кадимкидей куртгайт.

Азирет айыптын 40 аялы болгон. Бардыг таштап кетип отуруп, Рахима апа гана калат жанында, багып, каралап отурат. Убакыт өтөт, байлыктары түгөнөт, эл дагы бир кездеги күчтүү ордону унутуп, анын ордунда жаман алачык гана калат. Аял эмне кылаарын билбей, ар кимдин жумушун кылып, кирип жууп, кирпичин тарап, нан таап келип, чалын багып жүрөт. Күндөрдүн биринде эл дагы андан обочолошот. Айласы кетип, узун өрүм чачынын бирин кыркып барып, бир нанга алмаштырып келет. Экинчи күнү экинчи өрүмүн сатып, нан алып келет. Анан андан аркы жашоолорун элестета албай, көз жашы кылып, анысын чалын көргөзбөй, бери бурулайын десе эле, 25 жаштардагы жаш

жигит аны атынан атап, колдон тартып калат. “Оњбогон жубарымбек, кемпир болгон мени атымдан атайсыњ”, - деп ачууланып, жанына жолотпойт. Анда жаш жигит: “Мен Азирет айыпмын. Сен ыйлаганда көз жашыњдан булак пайда болуп, мен ошол булакка жуунуп, ушундай өзгөрдүм. Сен дагы жуунсањ”, - дейт. Айткандай эле, Рахима дагы булактан жапжаш кыз болуп чыга келет. Ошентип, алар жашарып, анан кудай Азиретке пайгамбарлыкты берет. Кудай: “Канча сыноо берсем дагы, мага бир дагы ирет наразычылык айтпадыњ”, - деп ыраазы болот. Азирет айып канчалык кыйналып жатса дагы: “Ыраазымын кудай, кесир сүйлөдүм, өзүм күнөөлүүмүн”, - деп, бул дүйнөдө азап тартсак, тиги дүйнөдө жакшы болоор деп, тобокелчилик кылыптыр. Кудайдын берген сыноосун көтөрүп, “Кудай, чалым кыйналганча мени албайсыњбы, мен чирисем болот эле”, - деп Рахиманын далай ыйлаган күн-түндөрү болгон.

Кыздардын эмне үчүн ыйлашканын сурасам, перилерди көрүшкөнүн айтышты. Бир аксакал киши менен апа келип кайдан келгенибизди сурашыптыр, алар биздин үнүбүздү эшитип келишкен экен.

Мен карасам келишкен эки чынар турат, көзүмдү жумсам, бир гана чынар турат. Экинчиси кайсы жакта экенин сурасам, айланып, кагылып: “Сен көзү ачык турбайсыњбы. Тигине экинчи чынар”, - дешти. Кыйып салышкан го, бир дүмүр турат, андан ванна жасашат окшойт. Кыз-Булактын суусунан имарат жасашат. Чынардын бирин кыйышкан, экинчисин кыям дегендин баары оњбой калышкан.

Быйыл жайында бир барып келейин деп жатам. Мурда бир барганымда ал жерге тогсмо жасап кой деп мага тапшырма беришти эле. Мен бир жакшы балага дайындап келгем, эмне болгонун билбейм.

Кыз-Булак 4 м. түбүнө түшүп кеткен. Кайра коргоп, зыярат кылсак, дары суу кайра чыгат.

Кочкор-Ата шаарчасы

Жылуу-Булак

Кароолчусу жок.

Бул ыйык жер Кочкор-Ата шаарчасынан 1,5-2 чакырым алыстыкта, түндүк тарапта жайгашкан.

Мазардын түрү - булак.

Майлуу-Суу шаары

Калпа-Ата

Майлуу-Суу шаары

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер шаардан 3-4 чакырым алыстыкта, түндүктө жайгашкан. Машина барат.

Ыйык жердин түрү – ал жерде чоњ булак мелтилеп агып турат. Таш турат. Алчалар, теректер өскөн.

Бүбү-Эне

Майлуу-Суу шаары

Кароолчусу бар – Кебекбаев Раджап Камчыбекович

Бул ыйык жер Майлуу-Суу шаарынын Сары-Бээ аянтында Көпүрө-Баш деген айылда жайгашкан, айылдан өйдө түндүккө карай 1,5 чакырымдай. Зоонун астында көп дарактар, тоонун астында арча бар. Ал жер бир кылым мурда мазар, көп кишилердин жаткан жери болгон экен, мүрзөлөрү дээрлик жер менен жер болуп калыптыр. Азыркы убакытта да ошол жерде жашаган адамдардын көзүнө узун көйнөкчөн болуп, Бүбү-Эненин арбагы көрүнөт дешет. Жањгак, алча дарактарында чүүпүрөк, көкүл чачтар

байланып турат. Кээ бир дарактар абдан чоң, эки-үч киши кучактаса болот. Мечит, жатакана, бастырмалар, идиш-аяктар бар.

Оозеки тарыхы:

Бул жерге көп адамдар барышып, кудайдан тилек тилеп, зыярат кылышат. Ал жер өтө ыйык жер, ал жерден ооруган адамдар ден соолук, балалуу болбогон адамдар перзент тилешип, ар кандай тилек айтып сыйынышат. Бул жердин өзүнчө бир касиети бар, жакындап баратканда денең муздап баштайт. Ал жерде мөмөлүү алча дарак өсөт. Ал даракка балдардын көкүл чачтары, чүпүрөктөр бйланган. Ал байлангандардан балалуу болбогон аялдарга беришет. Ал жерден кой союп, май тооч салып, аш кылып, Куран окушат. Бала сурашат, ооругандар барышат, үй-бүлөлүк өйгөйлөрү менен катташат.

Бул жер – Бүбү-Эненин жаткан жери. Анын ким болгондугу тууралуу маалымат жок. Бүбү-Эненин Камыр турушу бар экен. Ал кадимки камыр туруштай болуп, бирок таштан экен, ал мечиттин ичинде скталып турат. Ошондой эле Бүбү-Эненин Бешик-Таш деген жери бар экен. Ал жерге барып да, сыйынышат. Совет учурунда бул жерде шахта болуптур. Шахтада иштегендерге ак кийимчен кемпирдин элеси көрүнчү экен.

Ыйык жердин шайыгы Раджап Кебекбаевдин өзүнүн ата-бабаларынын бирөө молдо болуп, ушул жерде жашаптыр. Анын көзүнө нак көрүнчү экен, анын мөмөлөрүнөн жеп турчу экен. Көрсө, ошентип энергия алчу экен. А молдо зоонун үстүнө чышып, жумса сайын жоголуп кетип келчү экен. Кайда барганын сурашса, Наманганга намазга барганын айтчу экен. Анын кебетесинен карасаң, кедей, кийими жыртык болуп, айрым адамдар жийиркенчү экен.

Бир бай киши бар экен. Анын баласы Бишкекте хирург болуп иштеп, үй-бүлөсү бүт догдурлар экен. Келини төрөбөй, булл мазарга келип, куран окуп кетишип, бир жылдан кийин балалуу болушкан.

«Жолдошум экөөбүздүн баш кошконубузга он эки жыл болду эле. Бирок перзентибиз жок болчу. Бир күнү айылыбыздагы бир эженин сиңдиси келип, Бүбү энеге чыгып, андан көп өтпөй эле боюна бүтүп, балалуу болгонун уктум. Анан менде да кандайдыр бир нерсе ошол жерге бар деп жатты. Ал жерге жылаңайлак чыгуу керек экен. Ооба, мен жылаңайлак чыктым, оюмда бир гана «кудай мага да бир перзент берсе экен, мен да ошол аялзатына окшоп эне болоюн» деген тилекти ичимден кайталап, бат эле чыгып калыптырмын. Ал жерде үч таш бар экен. Алардын ортосуна шам жагып, куран окуп, жанында чоң дарак бар, ага да ниет кылып жип байладым. Ошол жердеги шайыктан жаш баланын көкүлүн алдым. Азыр менин эки уулум бар. Андан кийин барып, биз үй-бүлөбүз менен кан чыгарып келгенбиз. Балалуу боло албай жүргөн аялдар ушул ыйык жерге келип, суранып кетишсе, аларга кудай берет. Ишенич болсо эле эч токтобой кудайдан перзент сураш керек. Алла талаам баарына, аялзатына бала, бакыт берсин», - дейт Майлуу-Суу шаарынын тургуну Гүлүмкан.

Таш-Көмүр шаары

Каз-Булак

Южный кичи шаарчасы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Южный кичи шаарчасы менен Дүйшөн базарынын ортосундагы сайды өрдөп кеткен Темирбаев Сатымбай көчөсүнүн аягындагы ордо, асканын түбүндө жайгашкан. Эки булак жанаша агат. Булактын жанында ванна сыяктуу болуп жасалган цемент коюлган. Булактын көзүндө жалаң аппак таштар үйүлүп коюлган. Жанында жалгыз түп мисте, анын бутактарында тилек тиленип байланган чүпүрөктөр бар. Ал мистенин тамырлары каздын таманын элестетип жерден чыгып турат. Андан бир аз ылдыйраакта жанаша эки түп дарак өсөт. Ал жер таштак, аска-таш болгондуктан, бадалдардан башка чоң түп дарак жок. Эки жагы тоолор менен курчалган.

Мазардын түрү - жардын түбүнөн жанаша чыккан эки булак жана жалгыз туп мисте.

Элдин каттамы коп. Бул жер шаардын четине жакын жайгашкандыктан, шаардын тургундары жана коншулаш айылдардан жана Озбекистандан коп келишет.

Оозеки тарыхы:

Бул Каз-Булак ыйык жери качан пайда болгонун эч ким так билбейт.

Илгери бир хан болгон экен. Анан анын аялы төрөбөй калат. Төрөбөй калгандан кийин ошол хан аялынын колуна бир казды карматып туруп, кетирип жиберет. Ошондо ал аялдын бара турган жери жок болгондуктан, ошол жерге барып, калып калган экен. Азыркы күндө дагы зыяратка барган көзү ачык адамдарга ошол ак каз ээрчиткен аял көрүнүп, актыгы жок жөнөкөй адамдарга каздын үнү кадимкидей угулуп турат экен. Мына ошол себептен бул жер Каз-Булак ыйык жери деп аталып калыптыр.

Шор-Булак

Микрорайон шаарчасы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Микрорайон шаарчасындагы 7-орто мектептин үстү жагында, Осмонбеков көчөсүнүн баш жагында, кырдын түбүндө жайгашкан. Булактын тегерек чекесинде адамдар отурукташкан.

Мазардын түрү - кырдын түбүнөн чыккан жалгыз булак. Булактын үстү чөп-чар, топурак-таш түшпөсүн үчүн, шиферлер менен калкаланып коюлган. Ал шиферлердин үстүндө зыяратка келген элдер таштаган акчалар таш менен бастырылып коюлган. Бул жер суусу жок, кургак, таштак жер болгондуктан, булактын көзүнө түтүк орнотуп коюшкан. Жанында суу ичиш жана куюп кетиш үчүн дайыма бир-эки чыны турат. Бул булак кырдын боорунда жайгашкандыктан, элдин оңой чыгуусуна ылайыкташтырылып тепкич жасап коюшкан. Жанында эч кандай дарак жок. Булактан 3-4 метр бийиктикте кырдын төбөсүндө одур-бодур тоо кыркасы бар.

Оозеки тарыхы:

Бул жерден туздуу суу чыкканы үчүн эле, Шор-Булак деп аталып калган дешет. Шор деген бул туздуу дегенди билдирет.

Шор-Булак (Байыз-Булак)

Таш-Көмүр шаары

Байыз-Булак айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Нарын дарыясынын жээгинде, Ош-Бишкек жолундагы Байыз-Булак айылында. Бул айыл тоонун этегинде болуп, ал тоонун боорунда Шор-Булак (Байыз-Булак) ыйык жери жайгашкан. Айылдан булакка чейин 100 метрдей, тоого тике баруу керек. Машина айылга чейин барат. Тоо бооруна жөө чыгышат.

Мазардын түрү - тоонун боорунда жанаша чыккан эки булак. Булактын тегерегинде суу куюп алыш учун чынылар коюлган. Акча, тыйын, шакектерди да таштап кетишет. Биринчи булактын жанында бир түп орус дарагы өсүп турат. Тилек тилеп, ал даракка чүпүрөк байлап кетишет.

Экинчи булак биринчи булактан 2 метр ары аралыктан чыгат. Ал булактын оозун төрт бурчтук темир менен тосуп коюшкан. Бул булактын жанында дарак жок, бирок бир узун жыгачты орнотушкан. Зыяратка келгендер ошол жыгачка чүүпүрөк байлашат. Тегереги аска-таш. Ылдыйында обочороок жерде орус дарактар, үйлөр жайгашкан. Ал жерде болгону 10-15 эле түтүн эл бар.

Элдин каттамы орточо. Негизинен бул жерге тери ооруларын, жарат-журатты айыктыруу учун Таш-Көмүр шаарынын тургундары келишет. Бул булак Ош-Бишкек жолуна жакын жайгашкандыктан ары-бери каттагандар кайрылып, суу алып кетишет.

Оозеки тарыхы:

а) Байыз-Булак деген аталышы жөнүндө эл ичинде мындай уламыш айтылып жүрөт: Нарын дарыясынын жээги болгонуна карабастан, тоонун түбү болгондуктан, бул жерге отурукташып калбастан, эл дайыма көчүп кетип калып турган экен. Ошондо пайгамбар: «Суусу кенен, малга жайлуу болсо дагы, бул жерге эл түбөлүк жашап калчудай эмес. Ушул жерге бир касиети күчтүү, дарылык пайдасы бар булак, отун терип кыйналбасын деп көмүр кенин чыгарып коёюнчу. Элдер байыз алып, ушул булакты байырлап, жашап калышсын, балким бул жердин канчалык кооз, мал-жанга жайлуу экенин ошондо түшүнүшөөр деп, ушул булакты жаратып койгон экен. Ошондон кийин бул жерде элдер отурукташып, түбөлүккө байыр алып жашап калган дешет.

б) Ал эми Шор-Булак деп аталып калганы жөнүндө мындан жогорку булак тууралуу айтылгандай эле, суусунун туздуулугу себеп болгон.

41. Келем-Ата

«Келдиш» эс алуучу жайы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Таш-Көмүр шаарынан 10 чакырым алыстыкта, «Келдиш» эс алуучу жайынын баш жагында жайгашкан. Машина ал жердин түбүнө чейин барат. Анан түз жерден 5 метр каптал менен кырдын башына чыгыш керек.

Мазардын түрү - чоң аска таш, анын боорундагы үңкүр. Чоң аска таштын түбүнөн булак чыгат. Тегерек-чекесинде бак-дарактар өсөт. Жоондугу үч адамдын кулачы араң жете турган бай түп арча бар. Ал эми үңкүрдө болсо, түрдүү таштар бар.

«Келем-Ата мазарына барганым 5-6 жыл болуп калды. Ал убакта бул жерде тамеки заводу бар болчу. Мен ошол заводдо иштетчү элем. Келдиш эс алуучу жайы биздин заводдун балансында эле. Биз бул жерди эс алуучу жай катары жана андан сырткары подсобное хозяйство катары колдонуп, ал жакка эчкилерди бактырчу элек. Завод жоюлгандан кийин бул чарбалар дагы жоюлуп кеткен. Мына ушул завод иштеп турган мезгилде заводдун жумушчуларын атайын эс алганы ошол жакка алып барышчу эле. Ал жерде бир тоголок таштын боорунда бир кичинекей үңкүр бар. Ал үңкүргө колунду салсан түрлүү таштарды алып чыгасың. Булар жөнөкөй таштар эмес, ал таштар адамдардын органдарынын таризин элестеткен таштар. Бирин алып карасаң жүрөктү элестетет, экинчиси адамдын киндигин элестетет, адамдын баш сөөгүн элестеткен да таш бар. Бул ташта адамдын баш сөөгүндөгү издерди элестеткен сызыкчалар да бар. Андан сырткары дагы бир төрт чарчы кирпич сыяктуу таш бар. Ал таштын бетинде бөбөктүн сүрөтү түшкөн. Анын түбүндө жазуулары бар, бирок бул жазуулардын кайсыл тилде, эмне деп жазылганын эч ким түшүнбөйт. Биерде бул таштардан башка акчалар да бар. Бир эле биздин сом эмес, башка түрдүү акчалар да бар. Бул акчаларды ташка бастырып коюшат. Ташта жанагитип баланын сүрөтүнүн болушу бул жерге келип түнөгөндөр балалуу болот деген түшүнүктү билдирген касиеттүү таш болуш керек. Ошондуктан бул жакка көбүнчө бала тилеп келишет. Баласы турбагандар да барып, балдарынын чачын ошол жерден алып, бир тал чачын ырым кылып албай калтырып коюшат. Анан бир канча жыл өткөндөн кийин ошол жерге барат дагы, баягы чачты алып ташташат. Мындан сырткары дагы ар кандай тилектерди тилеп: бактылуу болоюн, жолум ачылсын, тынччылык болсун, токчулук болсун деп ырым-жырымдын түрлөрүн жасап келе беришет», - дейт Таш-Көмүр шаарынын 46 жаштагы тургуну Айталиева Уулбүбү.

Оозеки тарыхы:

Илгери баласы менен атасы жайлоодон келе жатып, атасы ошол жерге келгенде каза болуп калат. Баласы өзү жалгыз болгондуктан, атасын андан ары алып кете албай,

ошол чоң аска таштын боорундагы үңкүргө коюп кеткен дейт. Анан ошол жерден кетип жатып: «Келем, ата», - деп атасына убада берип кетет. Мына ошондон улам бул ыйык жер Келем-Ата ыйык жери деп аталып калыптыр.

«Менин билишимче, ошол зоонун үстүнө чыкса, жайкалган көк шибер чөптөр, түрлүү гүлдөр өскөн килемдей тептегиз кооз жайык бар дейт. Мына ошол жайык жерди килемге салыштырып Килем-Ата деп коюптур. Анан дагы ал жерде зоо бар дедим го, ошол зоонун өзү деле алыстан тартып койгон килемге окшоп көрүнөт. Ал зоодо түрлүү түстөгү таштар да бар. Мына ошол себептен дагы, салыштырма иретинде ошондойчо аталып калган, бул менин уккан бир вариантым.

Экинчи вариантым мындай. Ал жерде илгери жанагы мен айткан зоо жок болгон экен. Ал жер көк жайыт, жайлоого жайлуу жер болгон дешет. Ал жерде адамдар жашашкан экен. Ошол жерде 100 дөн ашып жашаган кары чал жалгыз баласы менен жашачу экен. Бир күнү атасы менен баласы бара жатканда, атасы ошол жерге жеткенде ооруп калат да, ошол жерден каза табат экен. Анан баласы коюп: «Мен келем, ата», - деп, кетет экен. Ал жерде эл ары-бери басып өтүп жүрө турган жер болгондуктан, баланын атасы коюлган жерде «Бул жер ыйык болуп калды, эч ким бул жерди баспасын деп» чоң зоо пайда болуп калган экен. Ошол жерде ошол коюлган абышканын мүрзөсү бар дейт. Ошол себептен, бул жер ыйык аталып сыйына турган жерге айланып калыптыр да, Келем-Ата деп атап коюшуптур.

Бул жерди көпчүлүк адамдар Килем-Ата деп айтышат экен. Мен уккан вариант боюнча бул жер Келем-Ата деп айтылат» (Кубатбеков Алмаз, 41 жашта, Таш-Көмүр шары).

Кара-Көл шаары

Тогуз-Булак

Кара-Көл шаары

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кара-Көл шаарынын ичиндеги парктын күн батыш жак четинде жайгашкан.

Мазардын түрү - тогуз булак. Булактардын тегерегинде тал-терек, алча, чычырканактар, камыштар өсөт.

Таш-Булак

Кара-Көл шаары

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кара-Көл-Бишкек кан жолунун оң жагында жайгашкан. Кара-Көлдүн Заводская деген районуна бурулган көпүрөдөн бурулбастан, оң жакка түз эл аралап кирип кетет. Машина менен 15 мүнөттүк жол.

Мазардын түрү - чоң таш, тал, булак. Булактын ичинде таштары көп. Тегерегинде бак-дарактар өсөт.

Төлгө-Таш

Кара-Көл шаары

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кара-Көл-Бишкек кан жолунан тоо жакты карай жылга аркылуу жарым саатта жеткидей жолдо жайгашкан. Машина барат.

Мазардын түрү - чоң таш, булак. Тегерегинде бак-дарактар, арчалар, мистелер жана башка нерселер өсөт. Бул жер тоонун ортосунда жайгашкан.

Оозеки тарыхы:

Бул жерде бир чоң таш бар. Ал таш Төлгө-Таш деп аталат. Себеби, ал таш ар бир жылдын май айында төлгө чачат. Мындайча айтканда, ар жылы май айында таш өзүнөн

майда-майда аппак таштарды чачат. Анан төлгөчүлөр төлгө салуу үчүн атайын ошол таштардан терип келип, төлгөгө колдонушат. Бул жердин таштары менен салынган төлгө туура келет деген ишеним бар.

Жаныш-Байыш-Ата

Жазы-Булак айылы

Кароолчусу жок

Бул ыйык жер Кара-Көлдөн кетип баратканда, кан жолдун сол жагында, Жазы-Булак айылында жайгашкан.

Мазардын түрү - кабыр, анын жанында өскөн көп жийделер.

Тарыхы: Илгери кыргыз жеринде аябай көп согуштар болгон экен. Анан ошол убакта кыргыздардын ичинен Жаныш, Байыш деген эки бир тууган баатырлар чыгыптыр. Ошол баатырлар ошол жерде шейит болгон. Ошондон кийин ушул жер ыйык аталып, эл зыярат кылып калган.

2 – БӨЛҮМ

ЫЙЫК ЖЕР ЖАКШЫЛЫКТЫН ӨБӨЛГӨСҮ

КИРИШҮҮ

Бул бөлүмдө Жалал-Абаддагы ыйык жерлерге барган, азыр дагы каттап турган карапайым зыяратчылардын ой толгоолору берилет. Алардын курагы ар кандай – 29 жаштан 80 жашка чейинки адамдар. Бири үчүн үй-бүлөлүк тиричиликтин, күнүмдүк иштин жакшы багытка баш койгону, мал-жандын аманчылыгы зарыл нерсе болсо, башкасын тынчсыздандырган нерсе - бала-бакыранын аманчылыгы, тукум улоо, дагы бирөөлөр үчүн жандын айласы, ден соолук, кара жандын тынчтыгы маанилүү. Мында маалыматчылар кыялый нерселерин эмес, болуп бүткөн, баштан өткөн, жыйынтыгы көрүнгөн окуяларды баяндашат. Алардын аңгемелеринен тигил же бул мазарга болгон ыраазычылык, милдеткердик сезилет. Барган мазарлары тууралуу тыянактуу ой айта алышат. Алардын ишениминде ыйык жерден туура эмес басып, чекилик иш кетирүү адам тагдыры үчүн кооптуу. Анткени мындай окуяларга же өздөрү, же жакындары, жок эле дегенде алыскы же эбаккы учурда, жерде жашаган же жашап өткөн кимдир бирөөлөр кириптер болушкан. Демек, ыйык жерлерге баруунун айныксыз өз тартиби, жол-жобосу бар.

Ыйык жерлердин өзгөчө касиетин анда көргөн сырлары менен дагы байланыштырышат. Кайсы бир ыйык жердин ээсин көрүү же эшитүү, кулагына ар кандай жаныбарлардын үндөрү – аттын кошкурганы, атчандардын дүбүртүнүн угулушу, көзүнө жылаандын, түрдүү жандыктардын көрүнүшү - мунун бардыгы алардын ыйык жерлерге ишенимин арттырат. Мындай шартта аяр кадам кылууга аракет кылышат, ыйык жер ээлери “салкынын салып” койбосо экен деп далалат кылышат.

“Салкынын салуу” – адам ишениминдеги өзгөчө түшүнүк, зыяратчылардын кадамын салмактап турган көрсөткүч. Адам баласынын таарынычын жазса болот, ал эми мазар ээлерин таарынтып алуу же болбосо ачуусун келтирүү жыйынтыгы начар ишке алып барышы мүмкүн. Таарынтуу деген нерсе бул, айталы, кайсы бир ыйык жердеги бак-даракты кыюу, же бутагын сындыруу, булактарга таштандыларды таштоо, күмбөздөрдүн кышына тийүү жана башка кыймылдарга байланыштуу.

“Мазарга келгенде тартип сакташ керек. Дарактарынын бутактарын сындырбаш керек. Котур-Булактын камышын, чөптөрүн эч ким оруп албайт. Жолдун үстүн оorso болот, ал эми жолдун алдына, булактын жээгиндеги нерселерге тийбеш керек. Мындан 5-6 жыл мурда бир мындай нерсе болду. Бул айылдын бир баласы бул жерде дарактын бирин кыйып койгон экен. Кыйгандын эртеси уйкудан турса, оозу бир жагына кыйшыыйп калган. Анан алар кайра ушул жерге кайра-кайра келип, Кара-Кыз энеге да барып жүрүп, бир кыйла убакыттан кийин өзүнө келтиришпедиби. Азыр ал балалуу-чакалуу болуп калды. Буга окшогон ыйык жерлердин ыйыктыгы мына ушундай. Ал жердин бир нерсесин сындырып, же бир туура эмес иш жасап койсо, тескери таасирин тийгизиши мүмкүн. Ал эми ал жерлерге сыйынып, зыярат кылып жүрсө, мындай ыйык жерлердин элдерге болгон жардамы аябай чоң. Мисалы, айтып кетсем мындай да: тигинде агып жаткан сууга жарат-жураттарды жуумак түгүл, чөмүлүп жатып алсаң деле пайда болбойт, ал эми бул жердин суусуна жуундуруп койсо, бүт оору деген нерселер жоголуп, адамдын ден-соолугу жакшы болуп калат. Мына ушундай”, - деп ишенимдүү билдирген Аксы районунун тургунунун сөзүн көп адамдардын оозунан эшитүүгө болот. Демек, жерге болгон урмат жергиликтүү адамдардын өз ниети, тажрыйбасы аркылуу жаралат. Тыштан келип эч бир адам бирөөгө көрсөтмө бере албайт.

Дагы бир зыяратчынын айтымында: “Ал жакка барганда 7 же 9 оймо салып барып, куран окуп, шам тигип, кудайдан тилеп кайтышат, колунда барлар мал дагы союшат. Ошол жерде чоң дарактары бар. Ошол дарактарга чүпүрөктөр байланат. Шам тигилген

соң шамдын күлүн ушул жердин олуя мүзүрүптөрү колдоп жүрсүн деген максатта жаш балдардын чекесине сүртүп коюшат”. Дарактардын бутагына чүпүрөк байлоо же байлабоо башка маселе, бирок жогорудагыдай түшүнүктүн өзү – эл арасындагы жазылбаган мыйзам. Кыргыздын улуусу кичүүсүн ушундай жол менен, “Керегем сага айтам, келиним сен ук” болуп тарбиялап келишкен. Дегеле кыргыз сөздү каймана сүйлөйт. Эртели-кеч чай үстүндө, кеп арасында айтылган мындай создөр кичүү муундун кулагына кумдай куюлат. Кыргыздын тарбиясы ошондой.

Ошентип, бул бөлүмдөн окурман аталган чөлкөмдөгү ыйык жерлердин түрдүү өзгөчөлүктөрүнөн кабардар болушат.

МАЗАРДАН КИЙИН ИШИБИЗ ЖАКШЫ ЖҮРҮШӨ БАШТАЙТ

Түйүмкан эне

80 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы, Жаңы-Талап аянты

Кагылайын, мына мен 80ге чыктым. Мен бала кезимде эле бул жерди ыйык деп элдер сыйынчу. Эс тарткандан бери биз деле сыйынып келебиз ушул жерге. Мен 80ге чыгып калганы мурдагыдай тез-тез барганга кудуретим жок. Кээ-кээде Кара-Кыз эне түшүмө да кирет. Түшүмө киргенде: «И-и, мени күтүп жаткан го», - деп, үйдөн эле жыт чыгарып, куран окуп коемун. Эми бул жер аябай касиеттүү. Бул жерге шек келтирип болбойт. Мындай бир окуя болгон, айтып берейин.

Бир адам ошол Кара-Кыздын ичинен бир машине отун алыптыр. Анан Кадыке: «Эй, бул жерден отун албагын. Эмнеге бул жерден аласың? Бул жер мазар, касиети уруп кетет», - деп айтыптыр. Десе, ал киши Кадыкеден сурайт: «Сен канчага чыктың?», - деп. Ал баланча жашка десе, «Ошончо жылдан бери сени урбаган, мени урат беле», - дептир. Десе, баягынын машинеси бузулуп, көп өтпөй анын баласын торпок сүйрөп зыян болгон. Ошон үчүн, бул жердеги отундарды бейчеки алганга болбойт, бирок бул жакка зыяратка келгендер кудайы кылганда колдонсо болот.

Өткөндө кыздар келип калган экен, барып шам тигип, зыярат кылып келдик. Шаарда кыздар-балдарым, неберелерим жашайт. Ошолор эс алганы келгенде, бала-чакаларын алып баарыбыз үй-бүлөбүз менен ошол Кара-Кыз энеге барып, куран окуп, шам тигип келебиз. Биз жашыбыздан ушул мазарга барып көнүп калганбыз да. Эгерде ал жерге көбүрөөк барбай калсак, бир ишибиз бүтпөй калгандай болуп, өзүбүздү ыңгайсыз сезип калабыз. Ал жакка барып келгенден кийин кадимкидей жеңилип сергип калабыз, ишибиз дагы жакшы жүрүшө баштайт. Кудай-таала деле Кудайды эске алып турган адамдарды колдойт дейт, ошол себептен ошол Кара-Кыз эне аркылуу биз Алла-тааланын жолуна арнап кудай өткөрүп, Кудайдан жакшылыкты, барчылыкты, тынччылыкты, токчулукту тилеп кайтабыз. Кудай-таалам деле айтат турбайбы: «Эстегенди – эстейм, сактанганды - сактайм», - деп. Эми бул жарыктыкта баарыбыз ошол Кудай-тааламдын макулуктарыбыз, ошон үчүн ар дайым Алла-таалага сыйынып, аны эске алып жүрсөк өзүбүзгө эле жакшы да. Эл: «Кудай деген кур калбайт», - деп бекеринен айтпайт да, ар бир пенде «Кудай» деп жүрсө, заман тынч болот, эл-журт аман болот, ооруу-сыркоо деген жоголот. Кудай-таалам кыргыз элине өзүнө деп сактап койгон бейиштин жерин берген экен да.

Илгери Кудай-таалам бардык улуттарга жер бөлүштүрүп бере баштаптыр. Бардык элдер келишип, Кудай-таалам бөлүп берген жерлерди алып кетишет экен. Анан «Ким калды, баарына жер жеттиби?», - деп отурса, кыргыз жок имиш. Кудайым күтөт экен, күтөт экен - кыргыз дагы деле жок имиш, караса, кыргыздарга жер дагы калбай калыптыр. Анан бир маалда кыргыз чуркап келет экен. «Жер калбай калды го, сен эмне кечигип келбей жүрдүң?», - десе, кыргыз: «Мен уктап калыптырмын», - деп айтыптыр. Анан Кудай-таала ойлонуп отуруп, өзүнө деп алып койгон бейиштин төрүн кыргызга берген экен. Мына ошондуктан биздин жер бейиштин жериндей кооз деп айтышат. Бул жерде мөмө-жемиш дегендин бардык түрлөрү өсөт, жан-жаныбарлардын бардык түрлөрү

жашайт. Биздин жерге жетпей жүргөндөр канча. Бирок биз ошол жерди барктап-баалай албай жатабыз.

ТИРИЧИЛИГИБИЗ МАЗАРДЫН ЖАНЫНДА ӨТӨТ

М. ава

65 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы, Котур-Булак ыйык жери

Котур-Булак жөнүндө айтып кетсем мындай: бул жөнөкөй булак эмес, сүрү аябай күчтүү. Кеч калганда биз бул жерден жалгыз-жарым өткөндөн коркобуз. Бул булактын Жаңы-Талап жашоочуларына гана эмес, кошуна айылдарга да пайдасы чоң. Пайдасы чоң дегенимдин себеби, айылда бала-чака жылаңайлак эле жүрө беришет, буттарын чөп тилет, ал жерге чаң кирет дагы, ырбап жарага айланып кетиши мүмкүн. Бул жерде чымын-чиркей деген көп, чиркей чакса эле жаратка айланат. Тиричилик ушундай, күнүгө жуунганга шартыбыз жок. Айда, жылда бир жуунуп коебуз. Мына мындай шартта бала-чакага жарат-журат деген нерсе да көп чыгат. Ушуга окшогон ооруларга ушу булактын суусу эч кимге айтпас дары. Дары-дармек деп акча коротпой эле, ушул булактын суусун алып барып алып тез-тез жууй берсе, «сен көр, мен көр» айыгып калат. Мына балам, бул булактын касиети ушу.

Мазарга келгенде тартип сакташ керек. Дарактарынын бутактарын сындырбаш керек. Котур-Булактын камышын, чөптөрүн эч ким оруп албайт. Жолдун үстүн орсо болот, ал эми жолдун алдына, булактын жээгиндеги нерселерге тийбеш керек. Мындан 5-6 жыл мурда мындай нерсе болду. Айылдык бир бала бул жерде дарактын бирин кыйып койгон экен. Кыйгандын эртеси уйкудан турса, оозу бир жагына кыйшайып калган. Анан алар кайра ушул жерге кайра-кайра келип, Кара-Кыз энеге да барып жүрүп, бир кыйла убакыттан кийин өзүнө келтиришпедиби. Азыр ал балалуу-чакалуу болуп калды. Буга окшогон ыйык жерлердин ыйыктыгы мына ушундай. Ал жердин бир нерсесин сындырып, же бир туура эмес иш жасап койсо, тескери таасирин тийгизиши мүмкүн. Ал эми ал жерлерге сыйынып, зыярат кылып жүрсө, мындай ыйык жерлердин элдерге болгон жардамы аябай чоң. Мисалы, айтып кетсем мындай да: тигинде агып жаткан сууга жарат-жураттарды жуумак түгүл, чөмүлүп жатып алсаң деле пайда болбойт, ал эми бул жердин суусуна жуундуруп койсо, бүт оору деген нерселер жоголуп, адамдын ден соолугу жакшы болуп калат. Мына ушундай.

Биз кичинебизден тартып ата-энебиз менен кошо ошол жерлерге барып сыйынып, булактын суусун колдонуп жүргөн адамдарбыз. Биз атайылап барбасак деле, күнүмдүк тиричилигибизде ошол булактын жанынан жок дегенде бир күнү эки жолу өтүшкө туура келет. Мал-кел карап чыга каласың. Аерге барсаңар, ошол булактын тегерек-чекеси бүт элдердин үлүш жерлери. Ал жерлерде эртели-кеч, жаздыр-күздүр элдер иштешет. Ошентип бул булакты айланып, тегеренип эле биз жүрө беребиз. Ошондо нары-бери өткөндө жөн өтпөстөн, жок дегенде куран окуп коюп өтөбүз. Сүрү чоң. Сайдын ичи да. Бир аз күүгүм кирип кетсе, ал жерде ак теректер шуулдап, деги эле сүрдүү.

МАЛ-ЖАНДЫН АМАНЧЫЛЫГЫН СУРАШАТ

Кубатбеков Алмаз

41 жашта, Таш-Көмүр шаары

Мен Аксы районунда төрөлүп, бирок Таш-Көмүрдө туруктап калганбыз. Себеби, ата-энем ушул жакка мамлекеттин жумушу менен келип туруп калышкан. Бул жерде Союз убагында шахта болгондуктан, эл төгөрөктүн төрт бурчунан ушул шаарга келип туруп калышкан. Бул жерде бардык улуттардын өкүлдөрү бар: кыргыз, орус, татар, немис, корей, кытай, осетин, еврей, өзбек жана башка. Мен бул жерде көп жашап калгандыктан, бул жер көмүргө бай болгондуктан, шаардын ортосунан Нарын дарыясы агып

өткөндүктөн, ушул шаардын өзүн деле ыйык, касиеттүү деп эсептейм. Бирок атайын эл сыйынып, зыярат кылып барып жүргөн жерлердин бири - Килем-Ата. Ал биздин Келдиш деген эс алчу аймагыбыздан 7-8 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ал жер жомоктогудай кооз: чоң зоонун боорунан, тактап айтканда ошол зоону тең экиге бөлүп булак агып турат. Зоонун түбүндө чоң түп арча жана башка бак-дарактар өсөт. Бул жерде жашаган элдер ошол жакка барып зыярат жасап келишет.

Ал жакка элдер жайлоого чыгышат. Менин чоң атам да жайлоого чыкчу. Ошондо биз жайлоого барып эс алып келчүбүз. Бизди ээрчитип алып, чоң атам мазардан куран окуп кайтчу. Анан бир жолу биз ошол жакта жүргөндө автобус менен Таш-Көмүрдөн элдер барышкан. Алар тамеки заводунун жумушчулары экен. Тамеки заводдун ал жакта ижарага алган жери бар болчу. Ошол жерде ар нерселерди отургузуп, эчки бактырышчу. Ошондо барганда чоң атамды чакырышып, эчкисин союп, куран окуп, ошол жерде түнөп, анан эртеси кетишкен. Мына ушул эсимде калыптыр. Ал жер аябай кооз болгондуктан, ал жакка элдер сыйынганы гана эмес, эс алганы да көп барышат.

Менин укканыма караганда, ал жакка көбүнчө бала тилеп барышат. Баладан башка дагы нерселерди тилеп сыйынып келишет. Ал эми ошол жерге жайлоого чыккан адамдар: «Ушул жерден аман-эсен, ден соолукта, тынччылыкта болуп, мал-жаныбыз менен күздө аман-эсен кайтып кетели», - деп тилешип, шарты боло калган кезде барып сыйынып турушат.

Ал жерде дайым отуруп, эки жагын тазалап, келгендерге «тигил тигиндей, бул мындай», - деп түшүндүрүп отура турган шайыгы жок, ошону үчүн ар бир келген адам кайтып бара жатканда эки жагын шыпырып, жыйнап кетиши керек. Анан бул жер алыс жерде жайгашкан. Шайык дегендер, менин билишимче, эл көп каттаган жерлерде отурушат. Бул жак алыс болгондуктан, эл көп деле келбейт.

УШУЛ ЖЕРДЕН АГАРЫП-КӨГӨРДҮМ

Рая

79 жашта, Жалал-Абад курорту, Мадамин-Ажы-Булак

Шайыкмын. Ушул жерде 1949-жылдан бери иштейм. Өзүм Кокондо жетим балдар үйүндө чоңойгом. 16 жашка чыкканыбызда ал жерден беш кызды Жалал-Абад курортуна алып келип, ишке жайгаштырды. Калган төртөө чыдабастан кетип калышты. Мен болсо ушул жерден иштеп, турмушка чыгып, 10 балалуу болдум.

Мадамин ажы Жалал-Абаддан илгери Меккеге ажылыкка жөө барып, ажы болгон киши. Ошол киши ажы болуп келгенден кийин ооруп калып, ушул суудан ичип жүрүп оорусунан айыгат. Кийин Мадамин ажы ушул булакты тазалатып, элдер сыйынуучу жерге айландырат жана касиеттүү булак ошол кишинин аты менен аталып калат. Бирок ошол кишинин атын канча жылдан бери алып жүрөт билбейм.

Көбүнчө бул касиеттүү жерлерге ишенгендер келишип, сыйынышып, куран окутушуп кетишет. Кышында адам аз болот. Негизинен бул жерге Кудайдан бала сурап келишет жана көптөрү балалуу болушат. Балалуу болгондон кийин өмүрү узун болсун, бактылуу бала болсун деген максатта нияз чач коюшат. Анан бала так жашка, 1, 3, 5, 7 жашында шартына ылайык ушул жерге келишип, тоок, эчки, кой союшуп, куран окутушуп, нияз чачын алып кетишет. Биз куран окуганыбыз, ниязын алганыбыз үчүн мынча сом бересинь дебейбиз, бергенин алып батабызды беребиз.

Менин өзүмдүн кызым турмушка чыгып, 9 жыл төрөбөй жүрдү. Кайын энеси жаман сөздөрдү айтып тил тийгизет. Кызым ошол күндөн баштап эрте менен эрте туруп күн сайын Алла таалага, Аюб пайгамбарга сыйынып, ыйлап-сыктап бала тилейт. Бир дагы сом албай ушул жердеги ыйык деп эсептелген, кишилер сыйынуучу жерлерди шыпырып, тазалап, бир топ жыл зарлап ыйлап бала тиледи. Акыры кызым шыпаа таап, балалуу болду. Атап-тилеп башына нияз коюп, кийин чачын алдырды.

Баса, балалуу болбой сыйынып жүрүп, эки жолу түш көрөт. Биринчисинде ала чапанчан, ак селдечен абышка бешик берет. Ошондо кызым: «Мага эмне үчүн бербейсиз, же акчага сатасызбы?», - дейт. Ошондо абышка: «Жок кызым, сага акчага эмес, убагы келгенде жөн эле берем», - дейт. Бир топ мезгил өткөндөн кийин баягы карыя кайра түшүнө кирип, бешик берет. Ошондон кийин кызымдын боюна бүтүп, уулдуу болгон.

ТОПУРАГЫ ШОР, СУУСУ ТАЗА

Иманов Сейтаалы

46 жашта, Аксы району, Кербен айылынын тургуну

Кербенде Сафет-Булан, Байбулак-Ата, Пача-Ата, Шүдүгөр-Ата деген жерлер бар. Өзбекстанда Балык-Көл деген дагы бар.

Байбулак-Ата мазарында булак, бир түп дарак бар болчу илгери биз барып жүргөндө, азыр барбы-жокпу билбейм, жанында үй бар. Биз барганда дарактарга чүпүрөктөр байланчу, азыр билбейм. Мен атамдар менен 7-8 жашымда баргам зыярат кылганы, андан бери көп убакыт өттү. Биз шам тиккенбиз, оймо жасаганбыз. Жети оймо беле, кырк оймо беле, эсимде жок. Кыргызда аны жыт чыгарат деп коёт, тамак кылышат, ар бир мазарда шайык болот, ошого куран окутуп, дем салдырып келишет.

Союз убагында адамдар мазарга көп барышчу. Биз барган мазардын түнөгөнгө шарты жок болчу, үйү аябай кичинекей. Ал жерде дарак өсүмдүктөр жок, бир мүрзө бар эле, ал кимдин мүрзөсү экенин азыркыга чейин билбейм. Мен айтып жаткан мазардын топурагы шор, ошол себептен өсүмдүктөр жок, бир гана дарак бар, долоно болуш керек. Булагы жакшынакай эле, шор эмес, суусу жакшы, ал булак дайым чыгып турбайт, бир убактарда чыгат да, бир убакта чыкпай токтоп калат. Ал жердеги шайык дайыма жашабайт, барып-келип турат болуш керек. Ал жерде оймо салганга казан бар, такта, элек, очоктор, баары бар. Ун, отун, май алып барып, өздөрү жасашат.

Биз барган кезде көп барышчу: Өзбекстандан, Намангандан, Ташкенттен. Аларга караганда жакын жашагандардын көбү мындай ыйык жер бар экенин билишпейт.

Мен эми кичинекейимде баргандыктан, жакшы элес албай калдым, эмнеге ал жерге барып адамдар зыярат кылат, кайсы ооруга жакшы, ал жөнүндө билбейм.

Ошол булактын жанында чөптөр жок. Башка жерде суу жок, ошол жерде суу болгондуктан, мал жайгандар сугарганга малдарын айдап барышат, чаң болот. Мал баргандыктан ыйык жер катары каралбай калган. Мал ошол жерде жатат, тегереги тосулган эмес.

Кийик от деген чөп өсчү мурда, суу болгондуктан чөптөр бат эле куурап кетет, жашыл болуп турбайт, топурагы ак да. Ак топуракка өспөйт, кара топуракка көп нерсе өсөт.

Кызыл-Алмада мурда кара мрамор чыкчу. Кербенге ашып жаңы жол салынды го, ашып кетип бара жатканда ошол жолдун оң кол жагында тыт бар, ал жер дагы мазар. Тыт жерлерди мазар деп коёт кыргыздар. Аны Бүтөө деп коёт. Элдер ал жерге барып түлөө өткөрөт, суу тилешет, суу чыгат. Ошонун үстүндө мрамор чыккан, кандай мрамор экенин билбейм, союз убагында ачып, кайра жаап коюшкан, жаш экен деп. Менин укканым боюнча ал ошол ашууга чыгып бара жаткан жерде.

ПАЙГАМБАРЛАРДЫН УЛУТУ АЙТЫЛБАЙТ

Досумбетов Замирбек

57 жашта, Чаткал району, Жаңы-Базар айылы, Ыдырыс пайгамбар мазарынын шайыгы

Чаткал суусу Ташкентке чейин агып барат. Бул суу тоңбойт, эң кымбат суу. Жанагы Меккеге барганда ажы болуп, ошондо замзам суудан ала келишет го, ошол суудай

дары болуп эсептелет. Ар кандай тамак жеп туруп, артынан жарым чыны суу ичип койсо эъ сонун.

Бул жерде бардык шарттар бар. Казан, очок, идиш-аяк ж.б. бар. Канча адам болсо да күтсөк болот. Бул жерге кой союлат, чырак тигилет, оймо салынат ж.б. жөрөлгөлөрдүн бардыгын аткарсак болот. Оймо дегеним, жети токочту жети атага арнап, жети атанын руху колдоп жүрсүн деп бышырат. “Арбак тоймоюнча, пир тойбойт” дейт.

Шайык болуп иштегениме үч жыл болду. Шайыкты эл адамдын жүрүм-турумуна карап туруп шайлайт, дилинин тазалыгына карайт. Келген адамдар ар тилдүү болушу мүмкүн. Ошолор менен да сүйлөшө турган болуш керек. Менден мурун да шайык болгон. Бирок бул жердин баркын кетирип, өкмөттүн тилин албаган үчүн элдер бошоткон.

Жаңы-Базар айылы Чаткал районунун мурунку борбору болгон. Бул жерде 500 түтүн эл бар. Ал эми Чаңгалаш айылы эски фарс тилинен алганда “Сан талаш” (дилде талаш, алтын талаш) дегенди түшүндүрөт. Чаткал дайрасы 130 чакырымдан кийин Ташкентке куят. Бирок бул суу эч пайдасыз кетип жатат. Чуңкур жерден аккандыктан, биз эч пайдалана албайбыз. Түптүз эле кетип жатат. Анча-мынча жайыктарга чыгарса болот, бирок жапырт эл ылдыйда аккан сууну өйдө чыгара албайт.

Ыдырыс пайгамбарыбыздын үч кабыры бар. Бирөө - чилдеканасы, бирөө - аскер кызматкерлерине арналып курулган, бирөө - кайып болгон жер. Атеизм убагында бир кабыр бузулган. Бузулуп, анан эл кайра тургузганы - чилдеканасы болуп эсептелет.

Атеизм убагында элди өкмөт: “Куран, намаз окубагыла, сыйынбагыла”, - деп кубалаган. Мына ушундай саясат жүргөн. Мисалы үчүн мага окшогон молдо, шайыктарды камап, мечиттерди бузган. Бузуп алып, үйлөрүнө алып барышып, мончо, меш салдырышкан. Ошону бузган адам ууланып калган дейт. Анан баягы ууланган адам алган материалдарын кайра алып келип, мечит тургузган деп айтылат.

Кирпичтерин жыйырма беш миң серке союп, ошонун майы менен канына бышырган деп айтышат. Алиге чейин баягы кирпич фарфордой болуп үн чыгарып турат. Азыр ошол бузулган кабырдын пайдубалы бар. Кийин алып келип, кайра тургузганда эмне кошуп тургузганын алиге чейин эч ким билбейт. Чилдеканасы - көп күн илим-билим алып, куран окуп, зикир чалып отурган жери. Ыдырыс пайгамбарыбыз билимдүү адам болгон. Билимдүү болгон үчүн Ыдырыс деп ат коюлуп калган.

“Бала-чакам менен аман болоюн, эли-журтубузда тынчтык болсун”, - деп тилек кылыңыздар. Кандай тилек кылсаңыздар, ошол тилектер кабыл болот. Эки рекет намаз окуп алсаңыздар жакшы болот. Пайгамбарларыбыздын баары Алла-тааланын айткандарын элге жеткирген элчи болушкан. Ыдырыс пайгамбар - эъ алгачкы пайгамбарлардын бири.

Чаткал दौरа башталган жердин оң жагы - Чаңгалаш, сол жагы – Айгыр-Жал. Экөө кошулгандан кийин Чаткал суусу башталат. Кошулган жер чат болуп эсептелет. “Чаткал” деген кеп ошондон калган. Бул чатты бир убакта элдер таштап кетишкен. Үч найза бою кар жаап, элди кыйнап, кырылып калган. Анан тирүү калганы Таласка, Жамбулга, Аксыга кеткен. Анан “Каяктан келдиң?”, - дегендерге, “Чат калды, жат болуп калды, Жаткал”, - деп аталып калгандыгы айтылат. Бул жерден Кара-Бууранын ашуусуна чейин - 150 чакырым. Ашуунун бийиктиги – 3690 метр.

Маңдайдагы көрүнүп турган ак карлуу тоону Бугулуу төр дейбиз. Ошол тоону ашканда, ат жол бар. Ошол жол менен түз Жамбулга түшүп барса болот. Ары жагында медстанция бар. Медстанциянын жанында вертолет кулаган жер бар. Анын керектүү нерселерин алып кеткен, калганы ошол бойдон турат.

Ыдырыс пайгамбарыбыздын турган жери биягы 70 чакырым Ак-Суу, Кара-Суу деген жерлер бар. Ошол жерде Күлбөс хан деген, ал эми бул жагында Чача хан деген хан өткөн. Ошол эки хандыктын ортосунда Ыдырыс пайгамбар жайгашкан. Ыдырыс пайгамбарыбыз бул жерде төрөлгөн эмес. Ал Йорданиядан келип, ушул жерде жашап калган. Пайгамбарлардын улуту айтылбайт. Пайгамбарлар көп болгон, ошол пайгамбарларды Алла-таала: “Сен - Ыдырыс, сен – Мухаммед”, - деп элчи кылып элдерге таркаткан. Алладан түшкөн куран китепти пайгамбарлар элге таркатып, элди ыйманга

чакырган. Анан эми бул пайгамбарлардын улуту кыргыз экен, еврей экен деп айтылбайт. Ыдырыс пайгамбар Кыргызстандан тышкары көп жерлерди кыдырган.

Бул жер мечит эле, бирок урап калган. Анан ушул жерге картошкөчү болуп келген киши мечитти тургузуп, жерине паластарын салып, ырастап коюп кайра кеткен. Мындайларды Кыдыр ата деп коёбуз. Кыдырып, жакшылык кылып жүргөн адам: "Чаткалдын суусун ичип, тузун татып кеткем", - деп мына ушуну эки жыл мурун тургузган.

Ыдырыс пайгамбарыбыздын "Умайэнесинин супурасы" деп коёбуз. Умайэне супура кылып олтурса, каапырлар келип калганда шашып кетип, баягы супураны "таш бол" дегенде, таш болуп калган экен. Ал ташта ийленген камырдын изи бар. Ошол ташта ар бир адамдын ырыскысы, напсиси бар эмеспи, ошону үчүн тилек кылып коюңуздар. Канчалык тилек кылса, бала-чаканын напсиси ошончолук бийик болот.

Бул жерде бир чуңкур бар. Ошол жерге нур төгүлүп турат. Башка планета менен байланышы бар дешет. Муну Кыргыз улуттук илимдер академиясынан келген илим изилдөөчүлөр айтышты, алар оголе көп болуп келишкен. Мен да бар элем ошондо. Президенттик аппараттын адамдары да бар экен. Алар зыярат кылып отурушту. Ошондо айтышты: "Бул жердин касиети күчтүү экен, ушул жердин кандайдыр бир планета менен байланышы бар, бир нур түшүп турат, ошол нурлардын таасири астында, адамдардын айткан тилеги кабыл болот экен", - деп айтышты. Биз жаш убакта ушул жер бүтүндөй таш болчу. Көрсө, жер өсөт экен. Мен алтымышка келип калдым, ушул таштар бир кезде тептегиз эле. Биз бала кезде жатып алып кулагыбыз менен тыңшачу элек. Мына бул жерде Талант, Шайбек, Исраилдер болуп ойночу элек. Анан ары жагында таш бар. Эми адамдарда ар кандай оору сыркоолор, көйгөйлөр бар да. Мына ошол жерге бүт көйгөйүңдү унутуп туруп келип, эч нерсени ойлонбой туруп, бойду эркин таштап олтуруп: "Э, Алла-Парбардигер, алдыңа келдим, мени оору-сыркоодон кутказ", - деп Алла менен сүйлөшүп, терең дем алып, тилек кылып, ошол ооруган жерлерди кагып-кагып турсаңар, оору-сыркооңор жок болот. Зыярат кылгандан кийин адам өзүн сергек куштай сезип калыш керек.

Мына бул Жебрейил периштенин эки канаты Чыгыш менен Батышты байланыштырып турат экен. Ал эми ай - жыйырма жети айдын белгиси менен, илим таркатат экен. Бул болсо улуу Жибек-Жолунун уландысы. Фергана, Аксы, Чаткал, андан кийин Кара-Буура ашуусу менен Таласка ашып, Чүйдүн Кара-Балтасы менен өтүп кеткен Улуу Жибек-Жолунун уландысы. Бул китептин ачылышы.

Бери жагы тозок деп чечмеленген. Буларды изилдеп жүргөн Нургазы агабыздын айтуусу боюнча, бул жерди казса пирамида чыгат. Таштардын бети да чечмелениши керек.

Бул жерде дагы бир ташка чегилген карта бар. Бул Махмуд Кашгаринин түзгөн картасы деп табылды. Глобус деп айтышчу экен. Республиканын борбору Бишкек шаары, Ысык-Көл ж.б. бар. Япония да жүрөт. Бул картанын бир бөлүгү - Кудайга ишенгендер. Менин окуп-билишиме караганда ушул бөлүк башка планеталар менен байланышат экен, дүйнөдөгү эң компьютерлештирилген, цивилизациясы өнүккөн мамлекеттердин бири. Күн биринчи ушуларга тиет.

Таштын бети көрүнүп турат, топон суу алдында калган таштар. Буларды чечмелегендер транска түшүп, нурдан аян алып, айтып жатышат го. Эми булардын баары барып-барып такталат, азырынча уламыш, легендалар да.

Устаканасында пайгамбар Кудайга ишенбегендерге каршы атайын, найза, кылыч жасаткан экен. Кийин буларды эритиш үчүн химиялык кумдарды, саркындыларды жаккан экен. Окумуштуулардын божомолуна таянсак, 7-кылымга таандык болуп жатат.

Бул жакка атайын эки шайык шайланат. Эки жактан келген адамды өз-өзүнчө тейлеш керек.

Ыдырыс пайгамбар башка ааламга кетти дебедикпи. Дулдул деген аты күтүп отуруп, жерди чапкылап, кишенеп атып таш болуп калган экен. Дулдул - аттын мыктысы

дегенди түшүндүрөт. Аттын тулку бою, ээр токумун чагылдырган чоң таш бар. Кызматка көтөрүлөм, машина алам ж.б. дегендер келип тилек кылышат.

Буларды айтып жатканыбыздын себеби, Ыдырыс пайгамбар биздин Манас бабабызга окшоп, легендага айланып кеткен. Манас атабыздан кийин Ыдырыс пайгамбарыбыз болгон. Бизде негизи атадан-балага, укумдан-тукумга сакталып келаткан элден жыйноо деген болгон да. Ошол уккандарыбызды сиздерге айтып берели дедик. Чаткал боюнча китептер, тарыхый окуу куралдары дагы бар.

Ыдырыс пайгамбарыбыздын касиети менен быйыл Чаткалда күн жылуу, кар жааган жок. Бирок кышында эки метр жаайт. Кеч күздө жылуу. Азыр Кытайда, Бишкекте кар жаап атат. Бизде жылуу. Бул да болсо касиет да. Дайыма эле ушундай болуп турбайт. Элдер кышкы отунун алып, даярдык көрүп жатат.

Эл кантип оокат кылат?

Эл дыйканчылык жана мал чарбачылык менен жан сактайт. Арпа, буудай, картошка ж.б. айдашат. Айыл чарба менен алектенебиз. Суудагы балыктарды кармашат. Кыргыздар илгертен эле балык кармап жешкен. Илгери бир ачкачылыкта элди балык сактаган деп айтылат. Ачкачылыкта кыргызды биринчи алгы менен сопкелди сактап калган. Алгы деген аябай чоң, сонун нерсе. Алгы деген чөптүн түбү картошкадай, жапайы, аппак болуп өсөт. Ошону кырып-кырып, суудан куюп тазалай берет. Тогуз жолу кырып, тогуз жолу суу куйгандан кийин ачуусу кетет. Анан аны кургатып туруп, үбөлөп, буудай акшагынан жасалган боткодой (мантый каша) кылып туруп сүткө бышырса, аябай сонун болот. Сопкелди менен алгы Чаткалды баккан экен.

Сопкелдиси сабиз баштанган болот. Аны кесип туруп, казанга буулап коет. Ал дагы сонун оокат да. Азыр деле дары катары пайдаланышат. Мисалы үчүн бир ай алгы ичсеңиз, жаңы туулгандай кылып коет дейт. Таптаза кылып, бүт оору-сыркоодон тышкары кылат.

Көздү көр кылып кое турган да уу чөптөр бар. Ал эми Буураш-Ашыр деген чөп жылкыны семиртет. Чаткалда дары чөптөр аябай көп. Тоолуу район болгондуктан, жердин кыртышы жакшы, ошондуктан дары чөптөр көп кездешет. Мисалы, мумия, мөмө кара, барпыдары, мекейир деген дары чөптөр бар. Алгы илгертеден ачарчылыкта элди багып келген.

Чөптүн түрлөрү бар. Мисалы, мекейир деп коебуз, бычак менен колду кесип алсаңыз, ошол чөптү упаратып туруп сээп койсо, кан токтойт. Башы - ак гүл. Тамырын алабыз дагы, кесип туруп кан аккан жерге коебуз. Кан токтотот. Алтын тамырды жакшы кылып даярдаса, ар кандай ооруларга дары. Өрмө кара, ак барпы, кара барпы, мумия деген бар.

Алгы таштын жаракасынан чыгат, ошонун саркындысы менен өсөт. Аны момолой чычкан жейт. Анан ошону чычат. Ошол момолойдун богу - мумия болот. Таштан балга окшогон бир нерсе агып турат. Ошонун өзү тээ таштарда кездешет. Бирок илимде изилденген, ошону жеген момолойдун богу - дары. Момолойдун богун кайнатып, эритип коюшат. Тиги таштан агып түшкөн суюктук менен эриген момолойдун богунун айырмасын таба албай каласың. Бул мумияны сыныкка, жаракка кеткен жерлерге пайдаланышат.

Ыйык жердин таштарын, чүпүрөктөрдөн тытып алып катып коюш керек. Жазуулары, сүрөттөрү бар таштарды музейге койсо болот. Мына ушуларды чогултуп сактап жүргөндөр бар.

Бизде көп жаныбарлар, башка жакта жолукпай турган бейиш чымчыгы деген чымчык бар. Башкалардан касиети чоң болуп эсептелет. Болгону бизде гана жашайт. Кооз кыргоолго окшош, жарымы жашыл, жарымы кызыл, сары болгон чымчык. Бүркүттөр, кара шах деген куш бар. Алар тээ аскаларда, тоо эчкилери жүргөн жерлерде кездешет. Мергенчилер бар. Ал эми карышкырлар бардык жан-жаныбарларга кол салат. Райондон мергенчилер уруксат алышат дагы карышкырларды жоюшат. Карышкырдын териси эң баалуу тери болуп эсептелет, үйгө, боз үйлөргө кооздук үчүн илишет, ичик

жасаса болот. Сүлөөсүн, кабылан, суусар, аркар, каман, кийик, кулжа, күрөң аюулар бар. Аларга мергенчиликке чыгышат. Кээ бир айларда атып келгенге уруксат берет. Айрыкча, күзүндө.

Эчкилерди оттогону мазарга жолотушпайт. Мазарды тебелеп кетишет. Эми келечекте буларды тоссокпу деп турабыз. Мурун райондун мекемелери салышкан, ошолорго район бөлүп беришкен. Айылда мечит бар. Иمامы бар. Зыярат кылганга алар каршы болушпайт. Бүбү-бакшылар келип, ырым-жырымдарды аткарышып, оймо салышат, чырак тигишет, келген элден бата алып кетишет. Тилек кылып, ниет кылып ушул жерден балалуу болсо, бул жерге келип чачын алдырат, түлөө өткөрүп, элди чакырып кан чыгарып, мал союшат.

Аба ырайы

Ал эми аба ырайынын кандай болоорун алдын ала аксакалдар төмөнкүчө жоруп келишет. Мисалы, айдын көрүнүшүнөн, ай чалкасынан жата турган болсо, ай жаанчыл болуп эсептелет, эгер кырынан тура турган болсо, ал ай кургак болуп эсептелет. Ушул айдын өзү (2008-жылдын ноябры. - Айгине) кургакчыл, жакшы. Өткөн айларда ай чалкасынан жатты эле, жаанчыл болду.

Жылдызды караганда, мисалы, бир малды жоготсоңуз, өзүнүн жайытына барат. Жылкыны Таластан алсаңыз, жылкы ошол жерде жүрүп жайлаган болсо, жылдызды карап келет экен. Жылкынын көзү ачык дейт. Асманды карап, жылкы жылдызды карап, мурунку жүргөн жайытына сөзсүз келет дейт. Ошон үчүн Ысык-Көлдө Тору-Айгыр деген айыл атына байланыштуу айтылып калган сөз бар.

Күздүн кандай болоорун дарактын жалбырагынан билинет. Мисалы, дарактын жалбырагы көпкөк болуп, жакшынакай болуп, көпкө чейин түшпөсө, күз созулат, эл-журтка жакшы болот, түшүм жакшы болот дейт.

Анан суудан да билсе болот. Сууга сумбула түштү деп коебуз. Мисалы, сентябрдын 20-21де сумбула деп коет, тээ тоонун башындагы булактарда муз пайда болот. "А, сумбула түштү, кыш келатат, кышка кам көрөлү", - дешет. Кыш: "Өтүгү жокко өзүм барам, камы жокко өзүм барам", - дейт экен.

Кыргыз калкы илгерки калк. Жылдызга, айга, чөп-чарга, айлана-чөйрөгө карап жашаган. Көчмөн эл болгондон кийин, качан көчөөрүн келгин куштардын келишинен, учкун куштардын учушунан билишкен. Кээ бир куштар жылуу жакка кетет. Маселен, жайында келгин куштардан кекилик келет, суук түшөрдө кетет. Кекилик эрте кетсе, эрте кыш түшөт. Эгер кеч кетсе, күз созулат. Мына ушул жерден учуп, ушул жерге келет, көп адамдар кармап алышат. Ар бир үйдө кекилик кармагандар бар, кекиликти дарычылыкка жешет, анын эти ак болот, даамы жакшы.

Шайык - улуу жерлерге барганда кызмат көрсөткөн, зыяратчыларды күтүп алган адам. Египетке барсаңыздар дагы шайыктар бар, ошол жактан да көрөсүздөр. Биз Мекке, Мединаны ордо дейбиз, кыбылага ошол жакка карайбыз. Меккеде тургандар кайсы жакты карап турса, ошол жакты карап намаз окуй берет. Мен бул жакта турсам, ушул жакты карап окуй берем, анткени мен жердин ортосунда турам. Келген адамды күткөн адам, кичине да болсо маалымат берген адам - шайык. Мейманканадагы иштеген аялдар - күтүүчү. Аны айыл өкмөтү салган, алыстан келген адамдар ушул жерге түнөшөт. Бир суткасына - 30 сом, тамак-ашын өздөрү ала келишет, жанагы күтүүчү эки аял төшөк-жууркандарынын баарын ырастап, даярдап берет.

Менчик маселеси боюнча

Учурда республиканын айрым жерлериндеги ыйык жерлерди ким бирөөлөр менчиктештирип алып жатышат. Эртеби-кечпи, бул Алла-тааланын иши, эч кимибиз Алладан күчтүү боло албайбыз, ошон үчүн ыйык жерлерди өзүнчө, жайына эле коюш керек. Көз карандысыз кылыш керек, бирөөгө каратып койсок, туура эмес болуп калат. Айыл өкмөткө дагы көз каранды болбош керек, мамлекеттик деңгээлде каралса жакшы. Бул ыйык жер Чаткалдыкы гана эмес, жалпы элдик, жалпы Орто Азияныкы. Ушул

калыбында сактап калып кийинки урпактарга жакшынакай кылып өткөрүп беришибиз керек, биз эле көрбөй кийинки урпактар дагы көрүшү керек. “Эскини жаңыртпайт” - дейт, боеп оңдоп коюш оңой, бирок азыркы калыбында сактап калыш эң кыйын. Биринчиден, суу агып бузулуп калбаш үчүн үстүн жабыш керек. Жүрөктү өйүгөн ушул маселе болуп жатат, нукура калыбында сактасак деген ой.

Орто Азия боюнча бул Ыдырыс пайгамбар - Адам атадан кийинки пайгамбар, өзүнүн аты - Акбугу.

ЧАТКАЛДЫН АСТЫНДА НУР ДЕГЕН ШААР БОЛГОН

Оморов Үсөн

1961-жылы Чаткал районунун Жаңы-Базар айылында туулган. Ош мамлекеттик пединститутунун музыкалык факультетин 1983-жылы бүтүргөн. Учурда Таласбай Жаналиев атындагы Чаткал орто мектебинин музыка мугалими болуп эмгектенет. Чаткал районундагы Ыдырыс пайгамбардын күмбөзүнүн шайыгы.

Башка бир адамдын көзү өткөндөн кийин ушул Ыдырыс пайгамбарга алып келип коюшса, баягы өлгөн адам эзели ушул жерге жакшылык кылбаса керек, жер анын сөөгүн кабыл албаптыр. Койгондун эртеси бала-чакасы, аялы келип караса, мүрзөсү ачык. Көрдүн оозу ачылып, кепини жок, сөөгү жок. Эки жакты караса, маңдайга ташталган экен. Ыргытып жиберилген деп айтылат. Маңдайдагы эки зым карагайдын ортосу тегерек болуп бозоруп турат. Ошол жерге кепини менен ыргытып жиберилген дейт. Кайра көмгөндө кайра ыргытып жиберилген, анан тууган-уругу биригип, башка жакка алып кеткен делип элдин ичинде айтылып жүрөт. Кыскасы, бул ыйык жер ушул жерге жакшылык кылбаган адамды кабыл албайт. Азыр деле айылдын гараждан берки жагына сөөктөр коюлат. Гараждан нары жагы ар жакка коюлат. Жанындагы тоо – Аскер-Тоо, бери жагы Каапыр-Тоо деп айтылат.

Биздин Жаңы-Базар айылы менен Чандалаш деген кичинекей айылдын ордунда эки шаар болгон. Алар күмбөздөй болгон үйдө аябай байгерчиликте жашап, ар бир үйдө муштумдай алтын болгон. Кайсы бир жылдары кар улуу жаап, жазга маал көчкү жүрүп, элдин көпчүлүгү апаат болуп калган дейт. Апаат мезгилде аман калгандары бул жагы Аксы тарапка, ары жагы Таласка, Казакстан, Жамбулга ооп кеткен деп айтышат. Ошондон “Чаткал” деп айтылып калган, “чат” деген эки суунун куймасы дегенди билдирет, “гал” дегени бизге жат болуп калды дегендей. “Жат” деген “бейтааныш”, “бөлөк” деген мааниде. Ошондон Чаткал деп аталып калган.

Менин таятам чоң молдо болчу. Чаткалдын астында Нур деген шаар болгонун ыраматылык апамдын айтканынан угуп калгам, нур деген көп айтылып жатат. Касиети бар адамдардын айтуусунда ташта “нур” деп дагы жазылган.

Хандыктар боюнча этекте Жанчар хандын ордосу болгон. Курулуштун үстүндө Кызыл-Бел деген этектен, келген жоону тоскон. Бийик таш коргондордон жана аң терилерден корголгон. Экинчи хандык Күлбөс деген хандыктын ордосу, ал жерде кол өнөрчүлүк менен соодагерчилик өнүккөн. Биздин өрөөндүн борбор шаары Арбакент деген шаар болгон, муну мен археологиялык казуулардын негизинде айтып берип жатам. Үчүнчү шаар Таластагы Кара-Буура ашуусунун кире беришинде Кара-Кысмак деген коктуда болгон, бул жерден жогортон келген жоону тоскон. Анан мен биздин айылдын ылдый жагындагы мектептен компьютерден бир маалымат жазып алдым. Биздин замандын I-V кылымдарына чейин биздин өрөөндө сак, усун уруулары жашаган. Алар Чаткалды **Жадигал** деп аташкан. Өз учурунда апам атасынан: “Нур деген шаардын болгонун кайдан билесиз?”, - деп сураган. Анда атасы: “Ээ, балам, китепте жазылган”, - деген.

Нур шаарынын Чаткалда болгонун мен араб тарыхтарынан караш керекпи деп ойлойм. Бул жерде жайгашкан цивилизациянын болгонун бир топ нерселер айгинелейт. Бул жердеги байыркы түтүк боюнча бир уламыш бар. Бул жакта Аскер-Тоо деген бар, ал

жакта илгери мусулмандардын жоокерлери болгон. Алар каапырлар менен салгылашканга даярданып жатышкан болот, каапырлардын жоокери аз экен. Каапырлар бир айла таап мусулмандарды кырмак болот. Бир жез кемпирди жиберип, жанагы түтүктүн башына уу септирип, ал түтүк аркылуу келген сууну ичип жүргөн мусулман аскерлери кырылып калган экен.

Александр Македонский кадимки биз тарыхтан окуган Искендер Зулкайнарн пайгамбар деп айтылат. Ааламды топон суу каптаганда ал киши кеме менен сүзүп келип бул булакка түшүп, бир ташты жара чапкан. “Аны кайдан билесиз, ата?”, - деп апам сураса, таятам: “Мына балам, китептерге жазып койгон”, - деп арабча китептерди көрсөткөн экен.

Мен былтыр төбөдөгү күмбөздөргө шайыктык кылып, анан атайы өзүнчө көз жүгүрттүм. Баягы таш жоголуп калды, өзүнчө бөлүнүп жатчу. Кийин касиеттүү молдолорго көрсөттүм. Талант молдого көрсөтсөм, ал: “Эми менин болжолум боюнча бир ташта аллах деп жазылган. Жанагы жабылган булактын оозундагы таш экөөнү беттештирсе далма-дал келет”, - дейт.

Шайык болуп калганымдын себеби, мен 20 жыл илгери мусулманчылыкка аракет кылып, окуп алсамбы деген ниет болгон. Андан кийин 15 жыл Жусуп деген молдодон сабак алгам. Былтыр шайыктыкка 6 талапкер көргөзүлгөн, аларды эл өздөрү сунуштаган, көңүлү сүйгөн адамдарды айтышкан. Ошондо мени тандашкан, шайлоо болгон, кол көтөрүп шайлашкан. Мен өзүм катышкан эмесмин, болбой койгом, ошол күнү батага кетип калгам, мен жок шайлап коюшкан, ошондон кийин иштеп калдым. Айылдагы ак сакалдар чогулуп, ал жыйынга айыл өкмөтү биргеликте катышкан.

АР ЖАКТАН ЭЛДЕР КЕЛЕТ

Асылбеков Акылбек

51 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы

Бул жерде чындап эле ыйык жерлер көп, биз ал жерлер менен аябай сыймыктанабыз. Мисалы, Ак-Суу айылынын борборунда Имам-Ата, Коргон-Төбө, Кара-Кыз эне, Көл-Башат, Кайнар жана башка жерлерибиз бар. Имам-Атага мен өзүм баргам. Биз ал убакта Таш-Көмүрдө жашап жүрчү элек. Андан бери 15-20 жыл өтүп кетти. Таш-Көмүрдө жашаган биздин досторубуз: «Сен Ак-Суудан болосуң да, бизге экскурсовод болуп барып кел», - деп мени алышып, бир автобус менен келип кеткенбиз. Ал келгендер ошол түнү түнөп, мал союп, куран окушуп, зыярат кылып, эртеси кетишкен. Биз барганда ал жерде Өзбекстандан келген 5-6 тууган, Ош областынын Өзгөн шаарынан келгендер бар экен. Бул жерге жылда эле сезон маалында автобус-автобус болуп ар жактан элдер келип турушат. Бул жер ыйык гана жер болбостон, абдан кооз дагы. Ошондуктан бул жерде Союз убагында лагерь бар болчу.

Мында зыяратчылар жатканга шарттары жок. Келгендер идиш-аякты өздөрү ала келишет. Төшөнчүлөрүн да алып келишет. Бул жер айылдын эле ичинде болгондуктан, кээ бир түнөгөнү келген адамдар, ошол жерге жакын жайгашкан үйлөргө түнөгөн убактар да болот. Мына азыр Ак-Суунун Россияга, Казакстанга жана башка жактарга иштеп кеткен жаштары марафон өткөрүү жолу менен ошол жерге түнөп кетүүгө ылайыктуу шарттарды түзөлү деп демилге көтөрүп чыгышкан. Бул маселе боюнча айыл өкмөтүнө да кайрылышып, кеңешип жатышат.

КУДУК-САЙ БАЯНЫ

Кожонов Улукбек

29 жашта, Аксы району, Кудук-Сай айылы

Бул жерде Намаздык-Ата деген дагы ыйык жер бар. Ал жер бийик тоо. Биздин тоо менен Майлуу-Суу тоолорунун кошулган жеринде жайгашкан. Ал жер биздин Кудук-Сай айылынан 20-22 чакырым алыстыкта турат. Ал жакка машина менен жетиш кыйын, жарым жолго чейин машина барат, андан ары тоого чейин ат, эшек менен барыш керек. Ал жерге негизинен балалуу болбой жүргөндөр бала тилеп зыяратка барышат. Бул баягы тоонун башы, жолу дагы татаал болгондуктан, элдер ал жакка көп каттабайт. Айласы куруп балалуу боло албай жүргөндөр эле атайылап барышат, же ошол жакка жайлоого чыккан адамдар ал жерди сыйлап, куран окуп турушат.

Илгери бир кыргызчылыкты аябай колдонгон көзү ачык киши болгон экен. Анан ал киши орто жашап калганда, бир күнү түшүндө аян берет. Анын түшүндө: «Сенин ажалың кара курттан болот», - деп айтат. Аны уккандан кийин баягы киши жан айласы кылып кара курт жок суук жерге, ошол тоонун башына чыгып кетет. Жарым жыл өтөт, бир жыл өтөт. Анан бир жылдан кийин анын кызыбы же баласыбы, түрлүү-түрлүү мөмө-жемиштерди, жүзүм, оокат-аштарды алып барат. Барып дасторконун ачса эле, жүзүмдүн ичинен кара курт чыгат. Анан баягы киши намазды окуп, баары бир ажалым кара курттан экен деп, тилин тосуп берген экен. Анан ал кишини ошол жерге таш менен коргондоп коюп коюшат. Эртең менен эрте ошол жерден намаз окуган адамдын үнү угулат экен. Ал жер ошондуктан Намаздык-Ата деп аталып калыптыр. Азыр ал жерде ошол адамдын руху жашайт экен, ошон үчүн эртең менен эрте намаз окуган адамдын үнү угулат дешет.

Илгери бул жерде катуу согуш болгон экен. Анан ошол согушта намаз окуган адамдар гана аман калышат. Ошол жанагы мен айткан тоонун башына кара курттан качып кеткен киши, ошол чоң согушта аман калган. Бул чоң согуш жөнүндө илгери тарыхта да айтылып калган экен. Ошондо бул жерде көп адам кырылып кетет. Ошол себептен биз турган Кудук-Сай айылы мурда Көп-Сөөк деп аталчу. Ошол адамдардын сөөктөрү азыр деле үй салганда чыгат. Анан аларды башка жерге алып барып, кайра көмүп коюшат. Кудук-Сай деп аталып калганынын себеби, мындан 12 чакырым жогоруда бир кудук бар. Илгери бул жерде суу тартыш болуп, ошол кудукка суу толтурушуп, ошол суудан ичишчү экен. Биздин ата-бабалар ошол Кудук-Сайды жайлашкан. Кийин-кийин ошол жактан сууга жакын жерге жылып отурукташып отуруп, ушул айыл пайда болгон. Анан ошондуктан, бул жерге элдер Кудук-Сайдан көчүп келишти деп, бул жерди дагы Кудук-Сай деп атап коюшкан экен. Менин атам бул жерде бригадир болуп иштеген. Ошол адам элди бул жакка көчүрүп отуруп, мына бул жер ушинтип чоң касиеттүү айылга айланып калды. Бул жерде 200гө жакын түтүн бар.

3 – БӨЛҮМ

БАЛАҢ ҮЧҮН КАНТИП МАЗАР БАСПАЙСЫҢ?

КИРИШҮҮ

КАСИЕТТҮҮ ШУМКАР-АТАМ БАЛАМДЫ САКТАП КАЛГАН...

Сыйдалиев Төрөбек

77 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Биз өзүбүз эчки багып, чабан болуп жүргөндө дайыма Шумкар-Ата жакка барып жайлачубуз. Жыл сайын мал союп, сыйынчубуз. Менин Бишкекте Камбар деген балам бар. Ошол баламды кичинесинде Шумкар-Атага алып барып түнөтүп, ошол жактан жакшы кылганбыз. Ал балам бир жарым-эки жашында ооруп калды. Бир жөтөлөт дагы, көпкөк болуп, дем ала албай көгөрүп калат. Бербеген, кылбаган нерсебиз калган жок. Догдурдан да жардам болгон жок. Көк карганын эти жакшы болот экен дегенди угуп, аны да бердик, болбоду. Айлабыз кеткенде Шумкар-Атаны көздөй алып жөнөдүк.

Шумкар-Атага жетпей, кайра кайтып жөнөдүк. Кетип бара жатканда үч жерден ошондой жөтөлү кармады. Ошентип отуруп Шумкар-Атанын мандайындагы Ийри-Суу деген жайлоого жеткенде, балам дагы бир жолу жөтөлдү дагы, жок болуп калды. Ошол жерден эмне кылышты билбей, кайра артка, Шумкар-Атага кайтыш керек болуп калды. Эмне кылаарымды билбей башым маъ болуп турсам, ары жактан Мамат деген таанышым кишилери менен чыгып калды. Биздин абалыбызды көрүп: «Эми ушунча келип Шумкарга деле жетип калыпсыңар, Шумкардын сообу тийиш керек, аркага кайтпай эле Шумкарга жеткиле», - деди. Анан Шумкардын боорун көздөй өрдөй бергенде дагы бир жолу жөтөлдү дагы, көгөргөнү жоголуп, өңү бир аз өзүнө келе түштү. Анан ошентип Шумкардын түбүнө да жетип бардык. Барып шам тигип, жол-жобосун жасап, куран окутук. Биз менен Шербет деген аял дагы баласын алып кошулуп барган эле. Ал жерге куран окуткандан кийин Шербет деле, менин аялым Зейнеп деле, бала деле чарчаганынан ташка башын жөлөп уктаган боюнча түнү бою былк этишпеди. Бала деле жөтөлгөн жок. Буга чейин баланын жөтөлгөнүнөн түнү бою уйку болчу эмес да. Зейнеп деле былк этип койгон жок. Анан эртеси таъ атканда атап алып барган эчкини союп, ошол жердеги жайлоодогуларды чакырып, этин таркатып, батасын алдык. Ошол баягы оорудан сен көр, мен көр эле айыгып кетти. Ошондон кийин бир да кык этип жөтөлгөн жок. Догдурдан жардам болбогон мына ошол Шумкар-Атадан жакшы болгон. Касиеттүү Шумкар-Атам мына ошол баламды сактап калган. Мына эми азыр өзү да бала-чакалуу болду. Анан баягы биз менен барган Шербеттин баласынын дагы талмасы бар болчу. Мына ал баланы деле алып барбаган жери кылбаган. Ошентип, анын баласы дагы ошол жерден айыгып, адам болуп кетти. Ал бала азыр каякта экенин билбейт экем. Ал менин балам менен тен чамалаш болуш керек эле. Эмгиче бала-чакалуу болуп калган болуш керек.

БАЛАМ КАРА-ЖЫГАЧ МАЗАРЫНАН АЙЫККАН

Күлүйпа

67 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Биз турган жердин баары эле ыйык. Бул жерде булак деген нерсе аябай көп. Мал-Калды суусу - булактардан топтолгон суу. Ошол суунун чекесинде да булактар аябай көп. Биздин айыл Мал-Калдыдан суу ичишпейт, көбү ошол булактардан ичишет. Анан сыйынып бара турган жерлерибиз да көп: Жылуу-Булак, Кара-Жыгач, Бай-Терек деген мазарлар бар. Мына ушулардын ичинен Кара-Жыгач мазары аябай касиеттүү жана ыйык.

Ал жерге барганда союш союп, кан чыгарып куран окутушат, же малга алы жетпесе дасторкон-табак жасап барып, шам тигип, куран окушат. Эл казан-табак көтөрүп убара болушпайт, ал жерде анын баары бар. Ал казан-табактарды дарактардын бутактарына чаң тийбеген бийик жерге илип коюшат, казанын дагы ыпыр-сыпыр түшпөгүдөй кылып таза жерге, таштардын үстүнө көмөрүп коюшат. Барганда дарактарын сындырбай, жаман-жуман нерселерди таштабай, ал жерди таза сакташ керек.

Менин апам мурда ошол жактагы Шайтобо деген жайлоого чыкчу. Жайлоого ары-бери өтүп баратканда жок дегенде шам тигип, куран окуп коюп өтчүбүз, жайлоого алып бараткан азыктан жеп, ошол жерге бир аз эс алып, суусунан ичип, анан андан ары жайлоого чыгып кетчү элек. Андан кийин апамдар башка, Шумкар-Ата, Карагайлуу деген жайлоолорго чыгып калышты. Ошентип ал жакка барбай калдым эле. Анан чоң балам бир ооруп калып, ошол жакка барып жүрүп жакшы болду.

Анда балам 10-класста окучу. Бир кыз менен сүйлөшүп жүрчү экен. Ал кыз авария болуп, көз жуумп кетти. Анан ошол сүйлөшүп жүргөн кызын ойлой берип, балам дагы ооруп калды. «Ой балам, башка кыздар жокпу? Көп ойлонуп, денсоолугуңду жок кыла турган болдуң го», - десек деле болбой, эч ким менен сүйлөшпөй, окуусуна да барбай койду, болбосо өзү жакшы окучу. Анда эжеке, агайлары: «Балаңарды эмне мектепке жөнөтпөйсүңөр?», - деп, бизден сурашат. Баламдын болсо таптакыр мектепке баргысы жок. Кийинчерээк өзүнчө эле сүйлөнө бере турган болуп калды. Ооруканага алып барсак, анализдери жакшы чыгат. Андан жардам болбогондон кийин кыргызчылык кылалы деп, молдолорго окутуп жүрдүк. Ал убакта ушул жерде Кара-Сакал молдо деген өзбек киши бар эле. Анан бир жолу Кара-Жыгач мазарына арнап кан чыгарып, куран окутуп койгула дегенинен, анысын аткарганбыз. Ал жакка эки жолу барып келгенден кийин балам мурдагыдай сүйлөнбөй, көңүлү ачылып, биз менен сүйлөшүп, оңоло баштады. Ошентип жакшы болуп кеткен. Ошон үчүн мен ал жерди өтө ыйык, касиеттүү, күчтүү деп эсептейм. Кагылайын кудайым берген ыйык жер да, канча деген адамдар ал жерге барып, сыйынып, балалуу болбогондор балалуу болуп, ооругандар сакайып, ошол жердин касиети колдоп, алар аман-эсен эл катарында жүрүшөт.

Мен билгендерден бизде Алымкан деген табып-дарыгер өзүнө көрүнүп келген адамдарды ошол Кара-Жыгач мазарына алып барып, түнөтүп, ошол жердин жардамы аркылуу дарылап жүрөт. Бул келинге ар жактан адамдар көп келишет. Алар барып түнөгөндө, ал жерден ар кандай нерселерди көрөт дейт. Мисалы, ошол жерде ак жылаан бар дейт, бирөөнө ал ошол жердеги чоң теректин башынан көрүнөт имиш, бирөөнө булактын көзүнөн көрүнөт дейт. Бирок биз барганда андай нерсени көргөн жокпуз, же мен балким, баамдабагандырмын, балам деле көзүнө андай-мындай нерсе көрүнгөнүн айткан жок. Же балким ал түнөгөндөргө гана көрүнөт окшойт, биз эртең менен барып, кечинде эле кайтып кете берчүбүз.

Бул жерге барыш үчүн адегенде ишенич керек, ишенип барбаса болбойт. «Кудай колдоп, ошол жерден сакайып кетейин, олуяларым жардам берсин», - деп чын дилден тилеп барыш керек. Жанагы бүт дүнүйө жүзү сыйынып барып келип жаткан Мекке деле ушундай эле ыйык жер. Ал жакка жетиш үчүн бир топ акча, убакыт керек. Ал эми андай жерлер мына биздин өзүбүздүн жаныбызда көп. Мына ушундай касиеттүү жерлерди сактап, сыйлап, муундан муунга өткөрүп беришибиз керек.

МАЗАР КАСИЕТИН БИРӨӨДӨН УКСАМ ИШЕНЕТ БЕЛЕМ?

Сейиткулова Сергил

63 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Мен билгендерден Кара-Жыгач деген ыйык мазар бар. Ал жакка эл сыйынып, ар кандай жакшы тилектерди тилеп барышат. Ал жерге биздин Жаңы-Жол айылынан гана эмес, туш тараптан келишет. Мисалы, коңшулаш Кой-Таш, Кара-Жыгач, Авлетим, Кербен жана башка жерлерден келип сыйынып кетишет.

Менин бул мазарга барганымдын себеби мындай болгон: бир балам армияга кеткен эле. Анан ал жакта баламды качырып жибериптир. Өзүнөн-өзү жөн эле качпайт эле, менин балам андай балдардан эмес. Биз атасы экөөбүз тең өмүр бою мектепте иштеп пенсияга чыктык. Атасы болсо мектептерде директор болуп иштеп жүргөн. Тартип биринчи өзүбүздөн башталыш керек эле да. Ошол себептен биз балдарды жакшы эле тарбиялаганбыз. Менимче, армияда «дедовщина» деген нерсе болот да. Барганда уруп-согуп, коркутуп-үркүтүп бир нерсе кылган го. Бизге эмне себептен качканын ошол боюнча айтпай койду, өзү айтпагандан кийин биз деле көп такып сурай бербедик, жарасын козгобойлу деп. Ошентип анан ал баланы кармап, камап коюшат. Ошондо «Таштак айылында Алымкан деген көзү ачык келин бар, ошонун айткандары туура келет, адамдарды дагы дарылайт, аябай күчтүү» дегенди угуп, ошол келинге бардым. Ага барсам, ал мени Кара-Жыгач мазарына алып барды. Биз менен кошулуп дагы эки-үч келин барган, алардын дагы көзү ачык экен. Алардын бирөө шам тикти, куран окуду. Дагы бири: «Көрдүңүзбү, бул булактын суусунун жарымы туптунук, жарымы бир аз ылайланып агып жатат», - деп калды. Бизге суу туптунук эле болуп көрүнүп жатты. Куран окугандан кийин алар өздөрүнчө сүйлөшүп жатышты. «Бул жердин адамдары башка эле, азыр жаш бала болуп калыптыр» - дешти. Анан ошол жаш балага кайрылып: «Мына эми сен жаш экенсиң. Эми сен келгендердин тилегин кабыл кыл. Сенден булар мына ушул тилектерди тилеп келип отурушат», - деп айтып жатышканда, мен өзүмдү-өзүм кармай албай, токтоно албай, аябай буулугуп ыйлап жаттым. Кандай ыйлаганымды өзүм сезбей да калдым. Жакшы эле бышык жан элем. Мен ыйлап, сооронгондон кийин көзү ачыктардын бири: «Мына, буюрса тилегиңер кабыл болот экен. Баягы ылайланып аккан суу тунуп баратат», - деп айтты. Анан ошентип ал жерден сыйынып, шам тигип, куран окуп, жол-жобосун жасап келгенден кийин 10-15 күнгө жетпей эле баламдан «Мен бөлүмгө (частка) кайрылып келдим. Мени камактан бошотушту» деген жаңылык келип калды. Анан ошондон кийин балабызды армиядан алдырып алышка туура келди, калган кызматын альтернативдик түрдө өтөп бүттү. Мына ушундан кийин мен ал мазардын касиети ошончолук күчтүү экенине ишенип калдым. Эгер бирөөлөрдөн уксам, ушунчалык ишенич пайда болот беле, жок беле, ким билет?

Мени менен барган келиндердин бири Авлетимден, бири Кербенден, үчүнчүсү өзүбүздүн эле Жаңы-Жолдон болчу. Кербенден келген келиндин көзү ачык экен. Ал эми берки эки келиндин балдары жок экен, бала тилеп барышкан. Жаңы-Жол айылынан барган келин мугалим болчу, бир убакта биз чогуу эле иштеп жүргөнбүз. Кийин балалуу болуп алды. Менден кийин дагы бир жолу сыйынып барып келиптир. Андан кийин бир жерде жолугуп калганымда: «Эже, мен балалуу болдум» - деп, аябай сүйүнчүлөдү. Мен дагы уулумдун жолу жакшы болуп, иш каалагандай бүткөнүн айттым. Экөөбүз Кара-Жыгач мазарынын касиети өтө чоң экендигин бир топко сүйлөшүп отурдук.

Ошол барганыбызда жанагы көзү ачык келиндердин бирөө шам жагып, куран окуду. Анан булакка келдик, ал жерден дагы өзүнчө бир нерселерди окуп жатты. Мен алардын бирин уксам, бирин уккан деле жокмун. Себеби, мен айттым го, алар ошентип тилек тилеп жатканда, мен кантип өзүмдүн солуктап ыйлаганымды сезбей калдым. Көзүмдөн тимеле жаш куюлат. Алымкан болсо ары жакта өскөн чоң дарактын жанына барып алып, ушундай Кудайдан зар тилеп, тиленип жатат. Эми алардын сөзүн угуп турсаң, ыйлабай тура албайсың. Тилдери дагы бир башкача экен, эч токтобостон биринин аркасынан бири куюлуштуруп, тилек тилеп жатат. Анан түнү менен берки эки келинди уктаткан жок. Бизди алып барган көзү ачык келиндин бирөө: «Бул жерге келгенден кийин, жыт чыгарып кетишибиз керек» - деп, баягы эки жаш келинге камыр ачыттырды, алып барган тооктору бар экен, ошолорду союп, канын тамгызып, оймолорун жасап, ошентип, кыскасы, уктабастан танды атырдык. Мен баягы улуу болгон үчүн мага аны жасаңыз, муну жасаңыз деп айта алган жок, бирок мен өзүм колумдан келишинче каралашып жаттым. Ошондо көзү ачыктын бири төрөбөгөн келиндердин бирине: «Бирөөңөрдүн аркаңардан ээрчип калды, кудай кааласа, төрөп аласыңар», - деп атты. Анан кийин ошол келинге жолугуп калып атпаймынбы.

Мен андай ыйык жерлерге мурда көп деле бара берчү эмес элем. Анан андай жерде түнөгөн дагы эмесмин. Ошон үчүн аябай коркуп, кыжаалат болуп чыктым. Жакшы деле уктаган жокмун. Ал мазар өзү тоого чыгып бара жаткан кыя жолдо жайгашкан. Тегереги токой-таш. Ал жерде сыйынып баргандардан башка кыбыр эткен жан жок. Тоонун арасы. Ал жерде түндө эмес, күндүз жалгыз-жарым жүргөндөн коркосунь. Биз таң атканча уктабадык. Ал жакка биз менен менин жолдошум да кошулуп барган. Ал эркек киши болгон үчүн, казан-табакты биз өзүбүз эле кармадык да, аны эс ала бер деп койгонбуз. Ал жатып уктап калган. Эртең менен жолдошум: «Кудай кааласа, тилегибиз кабыл болот экен. Мен аябай жакшы түштөрдү көрдүм», - деди дагы, эртең менен эрте: «Мен эми жылкыга барайын», - деп кетип калды. А биз болсо калып, баягы оймо-соймолорду бышырып, куран окуп, шам жагып түш чамалап кайттык. Сырлар бизге окшогон жөнөкөй адамдардын баарынын көзүнө көрүнө бербейт окшойт. Мен эч нерсени көргөн жокмун, башкалардан эмне көрдүң деп сураганым жок. Бирок ошол биз менен барган Алымкан деген келин: «Мобу чоң ак теректин башында дайыма бир ак жылааным бар эле, кийинки күндөрү ошол менин көзүмө аз-аз эле көрүнүп калды», - деди. Мен ошол түнү каерден, качан ак жылаан чыга калат деп ошол ак теректин башын карай бердим. Кичине бир нерсе «шырт» десе дагы, ошол ак жылаан эсиме түшө калат. Анан тигил келиндерден уялганыман эле эч кимге билгизбейин деп, бушайман болуп атып таң атырдым. Алымкан менен экинчи көзү ачык келин таң атканча жылдыздар, төлгө жылдыздары жөнүндө сүйлөшүп жатышты. Алардын тилин биз жакшы түшүнбөйт экенбиз. Бирин түшүнсөк, бирин түшүнгөн жокпуз.

КАЙЫН СИҢДИМ ЖАКЫНДА ТӨРӨЙТ

Ж. эже

45 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы, Тоо-Басты айылы

Менин кайын сиңдим 1993-жылы турмушка чыккан. Ушунча жылдан бери балалуу боло албай, ак эткенден так этип жүрүшкөн. Ар жерлерге барып, кыргызчылыкка да көрүнүп жүрүштү. Догдурларга да көрүндү, жардам болбогондон кийин Имам-Ата жөнүндө угуп, ошол жакка чын дилинен барып ыкылас жасап келген болчу. Мына минтип кудай кааласа, август айында төрөйт (Бул маалымат 2009-жылдын август айына чейинки мезгилде алынган. – Айгине).

Ал жакка барганда 7 же 9 оймо салып барып, куран окуп, шам тигип, Кудайдан тилеп кайтышат, колунда барлар мал дагы союшат. Ошол жерде чоң дарактары бар. Ошол дарактарга чүпүрөктөр байланат. Шам тигилген соң шамдын күлүн ушул жердин олуя мүзүрүптөрү колдоп жүрсүн деген максатта жаш балдардын чекесине сүртүп коюшат. Мындан башка, бул жерде Имам-Атанын кабыры бар. Ошол кабырга кирип, атайылап куран окутуп чыгышат. Мен ал жерге коркуп кирген эмесмин. Бирок биз менен баргандар кирип, куран окутуп чыгышкан.

Ал жакка бара жатканда, сөзсүз түрдө ыкылас кылып, ишеним коюп, чын дилинен ишенип барыш керек да. Бара жатканда сөзсүз даарат алыш керек, таза болуп, таза кийинип барыш керек. Кыз-келиндер башына жоолук салып, көйнөк, шым кийип жүрүш керек. Баргандан кийин дарактарды бейчеки сындырбай, ал жердин өсүмдүктөрүнө зыян келтирбей, анан кетээрде эки жагын тазалап, таштандыларды таштабай жүрүш керек. Эгерде ушундай терс көрүнүштөр же Кудайга жакпаган иш-аракеттерди жасаса, мындай жердин ээлери зыян келтирип коюшу мүмкүн экен.

АПАМДЫ СЫЙЫНЫП ЖҮРҮП ТАБЫШКАН ЭКЕН

Соорбеков Дурусбек

44 жашта, Аксы району, Мукур айылы

Мен Баба-Ата деген ыйык жерди жакшы билемин. Бизде «Баш тилесең Баба-Атага, Мал тилесең Падыша-Атага бар» деген макал бар. Бул макалдын мааниси аябай зор. Себеби, бала тилегендер ошол жакка барып сыйынышып, балалуу болушат. Мен да ал жакка апамды алып баргам. Таята, таянебиздин балдары токтобой жүрүп апамды ошол жерге барып, сыйынып жүрүп табышат экен. Анан апам токтоп калат. Анын атасы Караванда раис болуп иштеген. Анан апам 7 жашка чыкканда атасы: «Сени ушул жерден тилеп жүрүп таптык эле», - деп атка мингизип алып, Баба-Атага алып барат.

Анан апам: «Мени ошол Баба-Атага алып барып келгилечи», - деп айтканынан аны алып барып келгем. Апам анда 55терге чыгып калган болчу. Ошол убакта негедир эле ошол жакка барам дей берди, мурда антип деле айтчу эмес. Көрсө, Баба-Ата апамдын түшүнө кире берген экен. Ошон үчүн алып барып келгиле деп сураныптыр. Биз бул жерде туруп деле ал жакка барган эмеспиз да. Апамдын айтканынан улам издеп бара бердик. 7 жашында барып көргөн жерлери эмигиче апамдын эсинде экен. Издеп баратсак: «Ак кайындары бар эле, мен ошол кайындарды тегеренип ойнодум эле», - деп отуруп Баба-Атаны таап бардык. Көрсө, ак кайындар башка жерде жок, бир гана ошол жерде өсөт экен. Аны кийин баргандан кийин көрүп жатпайлыбы. Ошентип барып бир күн түнөп, эртеси алып келгем.

Биз бир улак, анан оймо, боорсок жана башка дасторкон жасап барганбыз. Баргандан кийин баягы улакты союп, канын чыгарып, куран окудук, дасторкон жайып, оймолорго шам тигип, ошол жердин олуяларына атап, ошол жердеги элге улактын этин таратып бердик. Биз барсак ал жерде дагы бизден башка адамдар бар экен. Ал жерде кожогат деген нерсе аябай көп болот. Ошол август айында кожогат аябай мөлтүрөп бышып турган убакыт болот. Биздин Авлетимдегилер баары, Авлетим эмес Аксынын башка айылдарынан дагы ушул жакка келип кожогат терип кетишет. Ошол кожогат тергендер дагы ошол жерге булакка түшүшкөн экен.

Ал жерге көбүнчө төрөбөй жүргөндөр барып, балалуу болушат. Андагы булактын суусу дагы өзүнчө дары. Ылайынын дагы дарычылык касиети чоң. Аллергия ооруларын ошол булактын суусу менен жуундуруп, ылайын сүртсө, жакшы болуп калат дешет. Муун ооруларына дагы жакшы.

БАБА-АТАДАН БАЛА ТАПКАН ЭКИ ЖАКЫНЫМ БАР

Орозалиева Сонунбү

50 жашта, Аксы району, Авлетим айылы

Бизди Баба-Атага кайын энебиз алып барган. Менин бир абысыным көпкө балалуу болбой жүрүп калды. Анан ошол Баба-Атага барса балалуу болот дегенди угуп, кайын энебиз келиндерин топтоп алып, бир машина менен барып келгенбиз. Баба-Атага барганга чейин абысыным догдурга бир нече жолу жатып дарыланган, бирок андан жардам болбоду эле, ошол Баба-Атага барып келгенден кийин балалуу болду.

Кийин Кербенде менин бир кайын синдим бар. Ошол кайын синдимдин балдары эч токтобой койгон, үч бала төрөп, үчөөсү тең эки-үч ай болгондо эле чарчап калып жатты эле. Анан догдурга барса, “балдарындын ден соолугу чың, жакшы эле балдар болуп чыгат, эмне себептен мындай болуп жатканын биз деле түшүнбөй калдык. Эми кыргызчылык эле кылып көргүлөчү, балким ошол жактан жардам болуп калаар”, - деп айтышыптыр. Ошондон кийин алар дагы Кербенден ушул Баба-Атага келип эчки союшуп, зыярат кылып, союлган эчкинин этин ошол жерде чөп-чар чаап жүргөн элдерди чакырып куран окутуп, берип, батасын алат. Үйүнө келгенден кийин эки-үч ай өткөндө мындай түш көрүптүр: Баба-Атада жүрсө, бир жерде бир бешик турган имиш, анан абысыны: «Ии, бул жакка сыйынып бала тилеп келгендердин бирөөсү бешигин унутуп кетип калган турбайбы, жакшынакай бешик экен, мен алып алайынчы, төрөсөм баламды бөлөйүн», - деп алып алган имиш. Ойгонуп кетсе эле түшү экен. Анан кайын синдим кайын энесиникине барып көргөн түшүн айтып берет. Анын кайын энеси ошондо эле карыган

кемпир болчу. Кайын синдимдин түшүн уккан кемпир: «Ии, жакшы болгон турбайбы, кудай буюрса, балалуу болуп калат экенсиң, кагылайын, Кудайым түшүндү кабыл кылсын», - деп батасын берет. Анан дагы бир жолу Баба-Атага барып, түшүбүз кабыл болсун деп сыйынып келишти. Ошондон кийин эки-үч ай өтпөй эле кош бойлуу болуп калды. Баласынын атын Баба-Атага барып жүрүп балалуу болдук деп, Бабыр коюшкан. Ошентип анын баласы туруп калган. Андан кийин үч бала төрөп алды. Азыр балдары чоңоюп, мектепте окуп жүрүшөт. Ошол Баба-Атага барган баласынын чачын ошол жактан коюп, бир-эки жашка чыкканда, кайра ошол жакка барып алдырып келишти.

Мына ушинтип өзүмө жакын адамдардан эки адамдын мисалын өз көзүм менен көрдүм. Баба-Атанын ошончолук ыйык экенине ишенбөөгө болбойт. Азыр аны догдурлар деле билип калышты. Мурда, Союз убагында андай ыйык жерлерди эч ким анчалык барктачу эмес. Андай жерге барган адамдарды да коомчулук ырымчыл-динчил адам дешип анча сыйлачу эмес. Ал эми азыр болсо догдурлар өзү деле ошол жакка барып, түнөп келгилечи деп кеңеш берип калышты. Атургай догдурлардын өзүлөрү деле ошол жакка барып жүргөнүн угуп калам. Баарыбыз эле Кудайдын пендесибиз, ошон үчүн ыйык жерлерге сыйынып, ыкылас кылып жүрсө, Кудай таала ар бир адамдын тилегин берээрине мен ишенем.

Азыр айылдын ар бир тургунунан сурасаңар, баары чекесинен бул ыйык жер жөнүндө айтып беришет. Биздин кайын энебиз ошондой жерге көп барат. Азыр деле бирөөлөр бара турган болсо энебизди кошуп алышат, себеби ал киши бир топ жашка чыгып калган да. Биринчиден, энебиз ушундай жерлерди көп билет, экинчиден, ал киши азыр карып калды. Карынын батасын алалы, ошондой болуп арып-карып, балалуу-чакалуу болуп жүрөлү деген тилек менен энемди да кошуп кетишет. Анан дагы энебиз ушул жашка келип, ооруканага жатып көргөн жан эмес. Өзүнүн анча-мынча «чымыны» да бар. Бир токуй коет. Бизди мазарга алып барганда: «Ушул тилекти жаттагыла, барганда айтып, тилек тилейсинер», - деп жаттаткан. Эсимде калганы ушулар:

*Кагылайын ыйык жер,
Бул пендеңе бала бер.
Бала жытын жыттасын,
Бала тилеп келгендер.*

*Кагылайын ыйык жер,
Денсоолукту дагы бер.
Ден соолукта жашасын,
Ден соолук тилеп келгендер.*

*Кагылайын ыйык жер,
Бүт элиме ыйман бер.
Биймандуу болуп жашасын,
Алакандай кыргыз эл.*

*Кагылайын ыйык жер,
Элиңе бакыт-таалай бер.
Бактылуу болуп жашасын,
Кагылайын кыргыз эл.*

МАЗАР КАСИЕТИНИН КҮЧТҮҮЛҮГҮНӨ ИШЕНИП КАЛДЫМ

Анарбаева Айша
32 жашта, Кара-Көл шаары

Мен ушул Кара-Көл шаардык мэриясынын аппарат жетекчиси болуп иштейм. Шаарда биз сыймыктанган ыйык жерлер аябай көп. Мисалы, шаардын ичинде эле

парктын четинде жайгашкан Тогуз-Булак деген жерибиз бар, Төш-Мазар деген жерибиз бар, Таш-Булак деген булагыбыз бар, Чоң-Таш деген ыйык жерибиз бар. Мына ушул мен жогоруда атап кеткен жерлердин бардыгы ыйык жана абдан кооз. Ал жерлер ыйык болгондуктан, элдер ошол жерлерге барып денсоолук тилеп, ырым-жырымдарды жасап келишет.

Кыргызда «Атына заты жараша» деген макал бар эмеспи, анысыңарындай ал жерден чындап эле 9 булак агат. Мына ошол себептен ал жер Тогуз-Булак деп аталып калган. Аябай кооз жер. Булактын суулары мөлтүрөп таптаза, туптунук, жайында муздактыгын айтпа. Бизде шаардын тургундарынын көбү ошол булактын суусунан ичишет. Денсоолукка аябай пайдалуу, дарылык касиеттери көп. Анан бул жердин кооздугу эле, таза абасы адамдын көңүлүн көтөрүп, көздү кубантат.

Булактын суусу жердин жети катмарынан сүзүлүп өтүп отуруп тазаланып калат да. Мисалы, агын сууну карасаң, киргил тартып турат. Ал эми булактын суусу туптунук, таптаза. Анан дарылык касиети да бар. Негизинен жаш балдар ооруп калса, ошол жерге барып суусунан ичирип, куран окуп коюшса, балдар сакайып калат. Эгерде балдарга андай-мындай жаралар чыкса дагы, ошол булактын суусунан алып келип жуундуруп коюшса, ал жаралар тез эле сакайып кетет. Менин эле өзүмдүн эжемдин баласы бутун чөпкө тилдирип алган экен, ошол жери жара болуп, такыр айыкпай койду. Врачтар жазып берген зеленка менен бир далай дарыладык. Баягы жарасы чоңоюп, ырбап да кетти. Анан «баланы кыйнабастан ошол булактын суусунан алып келип эле жуундура койгулачы», - деп апам айткандан кийин, 2-3 күн жуундургандан кийин эле, баягы жара карт болуп тез эле айыгып калды. Андан кийин экинчи жолу байкемдин баласынын колдоруна жара чыгып кеткен эле. Аны ооруканага алып барбай эле үй-бүлөбүз менен баарыбыз чогулуп, байкемдер болуп ошол Тогуз-Булакка бардык дагы, нан жасап барып, дасторкон жайып, куран окутук, шам тиктик. Анан ошол булактын көзүнө тыйындарды таштадык. Анан ошондон кийин байкемдин баласынын колун булактын суусу менен жуудук. Ошондон кийин колу тез эле айыгып калды. Мына ошондон кийин мен Тогуз-Булак мазарынын касиети өтө күчтүүлүгүнө ишенип калдым. Мындай жерлерге барганда сөзсүз түрдө ишенип, ошол жердин шыпаасы жүрөт, касиети колдойт деп чын дилинен сыйынып барыш керек. Ошондо тилеген тилеги кабыл болот деп ойлойм. Андан башка дагы кошуналардын, тааныштардын Тогуз-Булакка барганын көрүп жүрөмүн. Мына ушул себептен, биз бул ыйык жерди өтө сыйлап, кадырлап, барктайбыз.

Эми ал жерге атайын сыйынып, денсоолук тилеп баргандан кийин, сөзсүз түрдө куру кол барбай, 7 же 9 токочту жасап, дасторкон-табак жасап барышат. Бул жердеги жергиликтүү элдердин көпчүлүгү ал жерге үчүнчү жана төртүнчү күнү барышат. Себеби, ушул күндөр жуманын эң жакшы жеңил күндөрү болуп эсептелинет экен дагы, тилеген тилектер 100% болбосо дагы, 60-70% кабыл болот деген элде ишеним бар. Ал жерде 9 булак болгон себептен, көбү 9 токоч жасап барышат экен. Анан ошол булактардын ортосу көк жайыт жайык жер, тегерек чекесинде жийделер, алчалар, чычырканактар жана башка дарактар өсөт. Ошол жерге отуруп, дасторконун жайып, куран окушат, шам тигишет, булактын көзүнө тыйын ташташат. Анан булактын бир жерине атайын көлмө жасап коюшкан, ошол көлмөгө балдарды жуундурушат. А кышында болсо, ал жердеги булактын суусун алып кетишет дагы, үйлөрүнөн жуунтушат. Ал эми жаз айларында көбүнчө Ноорозда кыргыздарда кудай өткөрмөй салт бар да, ошондо кудайыны көчө-көчө болуп, ошол Тогуз-Булакка барып, мал союп, Кудайдан ар кандай тилектерди тилеп келишет. Бул кудайы өткөргөн дагы өзүнчө чоң майрам болуп кетет. Бир көчөнүн элдери бардыгы кары-жаш дебестен, бала-чакалары менен барып, ошол жерде кудайын өткөрүп кайтышат.

ТИЛЕГЕН ТИЛЕГИБИЗ КАБЫЛ БОЛДУ ДЕП ОЙЛОЙМ

Карабалаева Зейнеп

47 жашта, Аксы району, Сыны айылы

Менин үч балам бар. Мен билгенден Көк-Тоңду-Ата деген өтө ыйык мазар жерибиз бар. Андан сырткары Көк-Таш деген ыйык жер, Суунун-Башы деген мазар бар. Бул Сыны айылынын эң башында жайгашкан, баратканда Сары-Үңкүр деген жайлообуз бар. Ошол жайлоодон өткөндөн кийин эле Суунун-Башы башталат. Бул Суунун-Башына ар жылы жылаажырат кылганда, жазында Нооруз деп коебуз го, бул жакта жылаажырат деп айтышат да, жазда ошол чоң кудайыны Суунун-Башы мазарына барып өткөрүшөт.

Көк-Ташка да баргам. Мен ушул жердин тургунумун, ушул жерде төрөлгөм, балалыгым ушул жерде өттү. Жаш кезибизде ушул жерде эле мал-сал айдап, издеп жүрчүбүз. Ал жерде ар кандай өсүмдүктөр көп өсөт, аябай кооз жер. Анан дагы аябагандай чоң түп катыренки, анын жанында бир чоң тамдын жумгагындай болгон чоң таш бар. Ошол катыренки мазардын башы болуп эсептелинет. Көпчүлүгү ошол катыренкиге сыйынышат. Катыренкинин бутактарына тилек тилеп жип байлашат. Бирок азыркы күндөрдө көп деле жип байлашпай калды го. Мен ал жакка балам үч жашка чыкканда алып барган элем. Барып кудайы өткөрүп келгенбиз. Ошону менен ошол балам 11-классты бүткөндө дагы барып жакшы тилектерди тилеп, дагы кудайы өткөрүп келдик. Мына ошол ыйык жердин касиети колдоп ошол балам азыр Бишкектен окуусун бүтүп, кудай кааласа, журналист болуп иштеп жатат. Менин айтайын дегеним, биз ал жерге барып тилеген тилегибиз толугу менен кабыл болду деп ойлойм. Бул жер ошончолук ыйык, кандай тилек тилеп барбагын, чын дилиңден болсо, ошол тилектериң аткарылат. Ал жерден ары-бери өтүп бара жатканда деле жөн өтпөстөн келме келтирип, «Бисмилланы» жети жолу кайталап өтүш керек.

Ал жерге баргандар мал сойгону мал соет, мал сойбогону тапкан нерсесин алып барып, дасторкон жайып, куран окушат. Андан башка шам тигилет. Шамдын күлүн балдардын чекесине сүртүп коюшат. Балдарга таштын түбүнөн топурак алып жалатат. Силер топурак деп айтасыңар, а ал жердин топурагын «камыр» деп коюшат. Аны жанагы мен айткан чоң таштын түбүнөн көбөлөп алып чыгат дагы, балага жалатып коет. Андан сырткары ал жерге барганда «Бисмилланы» сөзсүз жети жолу айтыш керек. Андан башка ал жерге барганда ошол жердеги бак-дарактарды сындырбаш керек.

БАЛАМ КОЖОАТАНЫН КЕЛИНИНЕН ЖАКШЫ БОЛДУ

Кожонов Улукбек

29 жашта, Аксы району, Кудук-Сай айылы

Орто билимим бар. Азыр турмушка байланыштуу соода-сатык ишиндемин. Биз турган жердин баары эле ыйык. Мен бир убакта Бишкекке такси айдап, эл ташып каттачу элем. Ошондо бир киши менен сүйлөшүп калдым. Аябай жетишкен, бай кишилер экен. Анын бир иниси кыргызча оору менен ооруп калыптыр. Анан эч жерге токтоп тура албай калган экен, ошол жигит азыр ушул жерде жакшынакай болуп турук алып эле жашап жатат. Ал Кожоатамдын келинине көрүнгөн экен. Эже дарылагандан кийин оорусунан айыгып, айыктырган адамдын үйүндө жашап калган.

Илгери бул жерде Кожоата деген чоң молдо болгон. Аны бизче шейх деп коюшат. Ал адам аябай күчтүү болуп, эч ким дарылай албаган ооруларды айыктырчу экен. Ошондуктан ооругандар догдурга эмес, Кожоатабызга барчу экен. Анын касиеттүүлүгү ушундай, биздин сайда Нарын дарыясы агат, ал аябай терең, түпсүз. Ошол дарыянын үстүнөн Кожоатабыз таягын таянган боюнча бир өйүздөн экинчи өйүзгө өтүп кетчү экен. Муну биздин чоң аталарыбыз өз көзү менен көргөн экен. Ал жерден азыр көпүрөдөн өткөндөн да коркосуй. Касиети чоң болгон үчүн, суунун үстү ага дангыраган эле жолдой болуп турчу экен. Ошол Кожоатабыз ушул жерде жашап өткөн үчүн биздин Кудук-Сай айылы ыйык болуп калган. Бул жерге ар жактан адамдар келишет дагы, кеткиси келбей, ушул жерде жашап кала беришет. Азыр биздин айылда ыйык Кожоатанын келини жашайт. Элдер анча-мынча ооруп калса, ошол кишиге барып дарыланышат. Ал көп ооруларды булактын суусу менен дарылайт.

Ага мен дагы баламды алып барганмын. Балам төрөлгөндө эле беттерине кичине сепкил сыяктуу болуп ак тактар пайда болуп калган болчу. Анан аны ошол жанагы Кожоатамын келинине алып барсак: «Мындай ооруулар эскичеге туура келет. Мындай оору пайда болгондо, кимдир бирөөнүн акысы болот, ошон үчүн бала-чаканы топтоп, шам тигип, бата алып коюш керек, муну кыргызчылык кылып дарылаш керек. Силер 7 катма (оймо) жасап келгиле», - деди. Ошентип биз ал эже айткандарды аткардык. Балам анда 6 айлык эле, азыр бир жаштан өтүп калды. Ошол окуткандан кийин эле, баягы аппак сепкилдер бирден-экиден азайып отуруп, азыр таптакыр жок болуп калган. Азыр баламдын бети туптунук, жакшынакай. Ошол ак тактар кетээр-кеткиче булактын суусуна жууп турдук.

БИЗДИН АЙЫЛДА ТӨРӨБӨЙ КАЛГАН БИР ДА АЯЛ ЖОК

Боталиев Муратбек

58 жаш, Аксы району, Ак-Суу айылы, Кара-Кыз эне ыйык жери, (Ак-Пейил эне ыйык жери)

Мен бул мазарга жөн эле зыярат кылып кетейин деп келип калдым. Биз ушул Жаңы-Талап аянтынын тургуну болгондуктан, бул жерди сыйлап, өтө бир чоң себептер менен гана келбестен, жөн деле тез-тез келип, зыярат кылып турабыз. Бул жер бүтүндөй Жаңы-Талап аянтын суу менен камсыз кылат. Бул жердин суусу болбосо, биздин көргөн күнүбүз эмне болмок. Мына ушул жерде өзүңөр көрүп тургандай, 8 булак чыгып турат. Ушул 8 эле булактан чыккан суу чоң айылдын адамдарын дагы, бак-дарагын дагы, эгин-тегинин дагы суу менен камсыз кылат. Айылдын этегинде дагы бир булак бар, Котур-Булак деген. Бирок анын суусу туздуурак. Аны ичкенге болбойт.

Бул мазарга балалуу болбогондор келип сыйынып, Кудайдан тилеп, “биз дагы ушул Кара-Кыз энедей балалуу бололу” - деп, зыярат жасап кетишет. Анан ошол келгендердин тилеги орундалып, балалуу болгон учурлар көп. Биздин айылда төрөбөй калган бир да аял жок. Мындайлар шаарларда көп кездешет го, бизде андай жок. Ар бир үй-бүлөдө эң аз дегенде 5-6 бала бар. Бул жерде 13 балалуу болгондор да бар. Бул да ошол Кара-Кыз энебиздин касиети деп түшүнөбүз.

Баладан башка дагы ар кандай тилектерди тилеп келишет: бактым ачылсын, ишим жүрүшсүн, денсоолугум болсун деп. Андан сырткары, бул жердин тургундары жылына бир жолу мал союп, кудайы өткөрүп, элим, жерим аман болсун, тынччылык, токчулук болсун деп тилек кылышат.

Балалуу болбой жүрүп балалуу болгондор же баласы токтобой жүргөндөр ушул жерге келип, тогуз оймо салып, шам тигип, ушул жерден балдарынын чачын алат дагы, көкүлүн, же болбосо төбөсүнөнбү, же дагы бир жерине бир топ чачты албай калтырып коюшат. Баланын чачын алса дагы, ушул жерде коюп койгон көкүлдү же калтырылган башка чачты башка эч бир жерден албаш керек. Ал чачты мүмкүнчүлүгү болгондо кайрадан ушул жерге келип, мурдагыдай кылып оймо жасап, шам тигип, зыярат кылып ошол чачын алып, ушул жердеги бак-дарактын бир жерине кыстарып коюп кетишет. Минткенинин себеби, баланы ушул жерге келип жүрүп таптым эле, эми баламды ушул жердин колдоочулары, Кара-Кыз эне колдоп жүрсүн дегени.

ПАША АПА ТУУРАЛУУ

Бердалиева Гүлжан

49 жашта, Аксы району, Кызыл-Туу айылы

Төрт кызым бар.

Мамадалиева Пашакан 80ге чыгып калды, айтылуу Кожо-Ата мазарынын жанында турат. Көбүнчө жаш балдарды карайт, итий оруусун дарылайт, ал кишиге төрөбөгөн

аялдар барат. Рахитти иттин баш сөөгү менен дарылачу, кирине киргендерди жакшы жойчу, Аксы району боюнча билгендердин баары Паша эжеге барып жойдурчу. Сыныкка коёндун сөөгү жакшы дечү, коёндун далысы менен эмдөөчү, ошол сынган жерге карата коёндун тишин талкалап, бир азыраак нерсе кошуп ичирет дечү, талкандай кылып. Жаш балдардын далысы жармашып калганда далыны көтөрүп, коёндун далысы менен эмдөөчү. Суук тийип калгандарга төрөбөгөн аялдарга аюунун майын колдончу, бөрүнүн өтүн жалатчу. Андан кийин ал киши көбүнчө жойгондо илимий түрдө изилденбесе дагы күлдүн, пияздын тутумунда, темирде, тузда кыргызда кирине деп коё турган нерселерди тартып ала турган касиет же кандайдыр бир магнит сыяктуу заряддар болоорун айтчу. Ар бир адамда биоток боло турган болсо, оң же терс зарядды көбүрөөк болот экен. Анан көздүү адамдар деп коюшат го, көзүнүн нурунда кандайдыр бир күчтүү заряддуу учкундар ашыкчараак болот экен. Ал көңүл буруп карап койгондо, көзүнөн түшкөн нурлар адамдын денесине кадалып, аны оорутат экен. Паша эженин колу жеңил, кармап койгон жерлеринен эле ушундай жеңилдик болот, балдар ыйлап барып эле күлүп келишет, көп адамдар ишенип барышат.

Ал ичи ооругандарга укалоо жасайт, менимче, биотогу бар болуш керек.

Биз аны менен кошуна болчубуз, биздин тез жардамыбыз Паша эже деп койчубуз. Паша эже кайненеме курбалдаш болчу, догдурга барбай эле ошол жакка чуркачубуз, неберелерин көтөрүп барып эле эмдетип келе калчу. Бир күнү келсем эле үчүнчү кызымдын ичи көөп кеткен экен, аябай чоң болуп, заара кыла албай калды. Анан кайненеме чуркап келип айтсам, Паша эжеге алып барды. Ал ичин колу менен сылап-сылап койгон экен, үйгө келгенден кийин заарасы чыкты. Карасак пластилин жеп алган экен, “отравление” болуп, ооруканага жатып калбадыкпы. Ошондо Паша эженин колунун эми менен заара кыла албай жаткан кызымдын ичи кетти да.

Кызым бир жарым жашта болчу, жаңы басып жүргөн. Аябай илкип, башында чачы ала жол болуп, чачтарынын жарымы чыгып, жарымы чыкпай калгандарга көө пайдаланчу, ошол жерлерге сүйкөп койчу. Анан иттин башы менен эмдейт, анан чач чыгып кетет. Итий деген балдар үчүн аябай кооптуу турбайбы, башына ала болуп түшкөндө убагында эмдебесе көзү кыйшык болуп калат экен. Итидин өтүшүп кеткени көздүн кыйшайганына алып келет экен.

Үйүнөн эле дарылайт, эгер шам жагыш керек болсо, шаршемби күнү же жума күнү келиш керектигин айтчу.

4-БӨЛҮМ

МАЗАР – ЖАН АЙЛАСЫ

КИРИШҮҮ

ИНИМ ДА, БАЛАМ ДА ШҮДҮГҮР-АТАДАН ЖАКШЫ БОЛДУ

Орозалиева Сонунбү

50 жашта, Авлетим айылы

Менин бир тууган инимдин көзү ооруп калып, Шүдүгүр-Атадан жакшы болгон. Ал жердеги булактын суусу көз жана түрлүү кычыткы оорууларына аябай жакшы дары. Инимдин көзүнө конок конуп калганда, догдурдан жардам болбоду. Анан мазарга барып куран окуп, шам тигип, ошол булактын суусунан алып келип эртели-кеч ошол суу менен жууп жүрүп, 2-3 күндө эле баягы көзүндөгү конок кетип калган. Ал булакка барганга чейин догдурдан башка эгиз бала төрөгөн аял көзүнө үйлөсө конок кетет дегенди угуп, үйлөтүп да жүрдү. Бирок ага болбой эле коногу кыпкызыл болуп, күндөн-күнгө чоңою берген. Анан ошол Шүдүгүр-Атага баргандан кийин гана жакшы болуп кетти.

Шүдүгүр-Атанын суусун алып келип элдерге да таратып берген, себеби, Шүдүгүр-Атанын суусун ичкен адамдарга жарат-журат деген нерселер чыкпайт. Анан дагы кары-картаң адамдар өзүлөрү ал жакка жете алышпайт, алар дагы суу ала кел деп суранышкан. Карыган адамдардын көзүнөн нур качып, начар көрүп, же жаш чубуруп калат, ошол убакта ошол суу менен чайкап жүрсө, көзгө кубат берет. Ал тургай мен билгендерден биздин айылдан үч кемпир карыганына карабастан, өзүлөрү барып зыярат кылып, сууларын алып келип, колдонуп жүрүшчү. Алар дагы деле бар, азыр алар 80ден ашып калышты.

Мен өзүм деле баргам. Иним 2-3 жолу алып барып келген. Анда менин бир баламдын кичинекей убагы эле, 2-3 жаш болуш керек. Ошол баламдын денесине чака ташып (жара чыгып) кеткен. Анан ооруканага барсак: «Мындай оорулар түндөсү денени кычыштырып оорутат» - деп, бир дары жазып, жарасына шыбагыла деп зеленка берген. Алардын айтканын канча жасасак деле, баягы жаралар кетпей койду. Бири кичине катып айыгып баштаса эле, анын жанынан кайра экөө-үчөө тостоюп чыга калат. Көрсөтпөгөн жерим калган жок. Байкуш балам ошону менен бир жарым-эки айга чейин кыйналды, такыр айыкпай эле кайрадан жаңыра берди. Ошентип ал жактан жардам болбогондон кийин Шүдүгүр-Атага алып барайын деп ойлодум. Кошунам да айтып калды. Анан кудай жалгап эле, ошол жактан суу алып келип жуундуруп, ошол жердин топурагынан алдырып сүрткөндөн эки күндөн кийин, баягы жаралар катып-катып түшүп калды. Мен ошончо тез жардам болорун күткөн эмес элем.

БУЛ ЖЕРДИН СУУСУ ТИШКЕ ПАЙДАЛУУ

Атамкулов Алиярбек

44 жашта, тиш догдур, Таш-Көмүр шаары

Менин бул жерде жашаганыма 20 жылдан өтүп калды. Өзүм 1965-жылы Аксы районуна караштуу Жаңы-Жол айылында төрөлгөм. Мектепти бүткөн соң Фрунзе (Бишкек) шаарына барып, мединститутка окууга кирдим. Институтту бүтүп, ушул шаарга келип иштеп калдым. Мен Шор-Булак (Байыз-Булак) ыйык жери жөнүндө көбүрөөк билем. Өзүм да бул жакка бат-бат келип турам. Мындан башка Каз-Булак деген ыйык жер бар деп айтышат, бирок мен ал жакка барбагам.

Шор-Булакка көп келишимдин себеби кесибиме байланыштуу деп ойлоймун. Менин кесибим тиш догдурлук болгондуктан, өзүмдүн пациенттеримдин тиштерин ушул

булактын суусуна чайкап жүрүшүн дайыма сунуш кылам. Себеби, туздуу суу менен тиш чайкап жүрсө, тишке пайдалуу. Тиш терилеринде стоматит жана башка оорулар болбойт. Тишти жулгандан кийин дагы туздуу суу менен бат-бат чайкап турса, тиштин эти ырбап кетпестен бат айыгат. Сууга туз салып жасалма туздуу суу колдонгондон көрө, жаратылыштын өзүнүн туздуу суусун колдонуу чоң натыйжа берет. Ошондуктан мен бул жердин суусунан алып барып, адамдардын тиштерин дарылоодо колдоном. Мындан сырткары, бул булактын суусу аллергия, жара жана башка тери оорууларын айыктыраарын билем.

ЖҮРӨГҮМ ООРУП ИМАМАТАГА БАРГАМ

Сааткан эне

72 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы

Мен ушул жерде чоңойгом. Менин атам Бишкекте бир эмес, эки-үч окууну бүтүп келген адам. Ал жогору кызматтарда иштеп жүрүп, кийин молдо болуп кеткен. Атам молдо болгондон кийин бизге ыйык жерлер жөнүндө көп айтып берчү. Мен ошол атамдын айткандарынан айтып берейин.

Илгери бир пайгамбарлардын үй-бүлөсү жашаптыр. Ал үй-бүлөдө балдары көп экен, анан бир гана жалгыз кызы болуптур. Ал эң кичинекей Кара-Кыз эне болгон экен. Анын улуу акелери - ИмамАта, Баба-Ата, Падыша-Ата, Камбар-Ата, Чолпон-Ата. Булар пайгамбарлар болушкан экен. Анан буларды каапырлар кууп келет да, пайгамбарлар туш-туш тарапка, тоо-тоолорго качып, ошол жерлерде калып кетишиптир.

Ал пайгамбарлар Аравиядан келген араб экен. Аравиядан келишкенинин себеби, Мухаммед пайгамбар төрөлгөндө ага каршы адамдар аны өлтүрөбүз дешет. «Мухаммед бардык адамдарды динге киргизет экен, ага жолтоо кылыш керек», - деп, ага каршылар пайгамбарды кууп калат экен. Ошентип бардыгына Мухаммед пайгамбарды издегиле деп издөө салып калышат. Анан аны издеп баратып, Нил дарыясынын көпүрөсүнөн баягы Мухаммед пайгамбарды көрүп калышат. Мухаммед пайгамбар Нил дарыясындагы көпүрөдөн өтүп келе жаткан болот. Ал киши абдан сулуу киши экен, селде оронуп келе жатыптыр. Ошо пайгамбар көпүрөдөн өтүп келе жатса, баягы Мухаммедке каршы эки адамдын алдынан чыгат. Баягылар кол берип учурашат. Учурашкандан кийин Мухаммед экенин таанып калышат да: «Кайсыл кишисиң? Сен кимсиң?», - деп сурашат. Алар Мухаммедди таап алабызбы деп ойлоп жүрүшкөн. «Мен Мухаммедмин», - дейт баягы киши. Берки эки адам Мухаммеддин жүзүн көргөндөн кийин бул Мухаммед пайгамбар менен кол алып учурашкан адам дагы кандайдыр бир кудайдын керемети менен динге кирип калат деген ишеничтен улам, ушундан көрө боюбузду сууга таштап жиберели деп, сууга секиришет экен ошол көпүрөдөн. Бирок суудан экөө кучакташып барып, анан бир жерден Мухаммед пайгамбар менен кол алып учурашкан киши кандайдыр бир керемет менен суудан чыгып калыптыр. Ал эми экинчиси, учурашпаганы болсо суу менен кетиптир. Мухаммедке кол берип учурашканы ушул жерден суудан чыгат. Чыгып келсе ушул жерде кыргын жаман согуш болот. Мен ушу согуш-кыргын болгон дегенине ишенем, себеби, кайсыл жерди казбагын, кайсыл жерге там салбагын сөзсүз түрдө сөөк чыгат. Анан биз аларды башка жакка алып барып, куран окуп, көөмп коебуз. Бир далайын ошол ордуна эле көмөбүз, анан эмне кылабыз. Анан согуш болгондон кийин баягы бул жердин имамы калбай калат да. Ошондо имам сурайт экен да. Ошондо баягы Мухаммед пайгамбарга колун берип учурашкан кишини: «Мына ушул силерге имам болот» - деп, берет экен. Анан ушул киши Имам-Ата болуп калыптыр.

Ушул Имам-Атага келип зыярат кылса болот деп айтышат, себеби, бул Меккеден, Аравиядан келген киши да. Ошондуктан бул жерге, анан Ала-Букада Совет-Булан деген ыйык жер бар, ошол жерге дагы барган адамдар ажы катары боло берет имиш. Бул жерлердин экинчи Мекке боло турган күчү бар экен. Мунун баары эски китепте бар. Муну мен таякемден уккам. Таякем ошол жолдун боюнда, Майлуу-Сайда жашайт, ага

Өзбекстандан көп кишилер келип, ушул Имам-Атаны сурашыптыр. «Эмнеге силер Имам-Атаны сурайсыңар?» - десе, «Биз эски китептен бул ыйык жер жөнүндө окуганбыз, эски араб китептерде дагы ушул Имам-Ата жөнүндө жазылат. Ошондуктан биз азыр аны издеп келе жатабыз. Меккеге жетпегендер ушул жерге келип зыярат кылып кетсе, ошол Меккеге барганы менен барабар, ажы болуп эсептелине берет экен», - деп жооп берген экен. Мен ишенген жерим ошол.

Менин бир кызым, эки бир тууганым удаа өтүп кетти. Ошого кайгырып жүрүп, жүрөгүм ооруп калды. Анан Имам-Атага баргам. Башта деле барып жүргөнбүз. Бирок ошол ооруп калгандан кийин эки жолу бардым, эки жолу тең мени бирөө ээрчитип барган. Ошол жерге бардым, жазууларды көрдүм, кабырдын ичине мени киргизип сыйындырды. Ал жерге кирсе болбойт дешет, бирок мага кирип сыйынганга уруксат беришти. Кирип, сыйынып анан аркам менен чыгып кеттим. Анан ошондон кийин мен калыбыма келип, жакшы болуп, басып кеттим.

Мен барганда мындай болду, шайык: «Бул жерге шам тикпегиле. Бул Кудайга туура келбейт», - деди. Мен мал сойбой эле жеңил эле оймо-соймо жасап алып бардым эле. Биз барсак, тээ алыстан Сузакбы же Базар-Коргондонбу мал союп келгендер бар экен. Анан алар бизди чакырды. «Эми сиз аксакалсыз, биз менен келип отуруңуз», - деп чакырышты. Чай ичтик, малдын этин жедик. Анан ошентип калгандарын ар жак, бер жакта жашаган элдерге таратып бердик. Мына ошентип сыйынып келдим, кагылайын.

Имам-Атага Өзбекстандан дагы көп келишет. Бул жердин жаратылышы кооз, абасы таза, суусу тунук, өзү ыйык жер. Эми шарт түзүп, жолун оңдоп койсо, чет мамлекеттерден деле көп келишмек. Бул жердеги булактын суусун келгендер алып кетишет, себеби бул суунун касиети чоң, айыкпаган жара-жураны жууса айыгып калат. Мындан сырткары, бул жерге балалуу болоюн, бактылуу болоюн, бир жерге тынайын деп дагы сыйынып келишет.

АНДАЙ ЖЕРГЕ КӨЗҮ АЧЫК АДАМДЫ ЭЭРЧИП БАРЫШ КЕРЕК

Луиза

30 жашта Кара-Көл шаары

Мен да Кара-Көл шаардык мэрияда иштеймин. Таш-Булак деген дагы башка ыйык жерибиз бар. Ал жерге да элдер көп сыйынып барышат. Көбүнчө ал жерге төрөбөгөндөр барышат. Кулагы ооругандар барышат. Сөөл чыккандар байлатып келишет.

Менин жолдошумдун дагы колуна жайнап сөөлдөр чыгып кеткен эле. Анан биз ошол жерге барып жол-жобосун жасап сыйынып келгенбиз. Биз өзүбүз менен кошо намаз окуп эл көрүп жүргөн бир эжени кошуп алып бардык эле. Андай жерге барганда сөзсүз түрдө ошондой көзү ачык адамдардан бирөөнү кошуп барыш керек. Биз менен кошулуп барган эже жолдошумдун колун ошол булактын суусуна жууп, өзүнчө куран окуп, келмесин келтирип, сөөлдөрүн байлап берген. Ошондон бир ай өтүп-өтпөй, кагайып-кагайып эле түшүп калышты.

Биздин шаарда Нускайым деген эжебиз бар. Ал эжени бардыгы билет. Ал көп нерселерди айыктырат. Мисалы, чыгып кеткен жерлерди салат, сынган жерлерди бүтөйт, сыркоолоп калган балдарды жоет, чоң адамдарды дагы дарылайт. Ал эже көбүнчө адамдарды дарылоодо чөп-чарларды колдонот. Салима деген да эже бар. Ал дагы балдарды жоет. Анипа эже деген, Болпу эне деген бар. Мына ушул адамдар элди кыргызчылык жолу менен дарылап, сообуна калып келе жатышат. Болпу эне да күчтүү эле, азыр карылыгы жетип, бир аз ооруп жатыптыр. Бул адамдар көрүнгөнү барган элдерден «мынча бересиң, тигинче бересиң» деп сурашпайт. Адамдар өзүлөрүнүн көңүлүнөн чыгарып беришет. Бул адамдар соопчулук үчүн иштеген адамдар да. Ошон үчүн Кудай таала буларга ушундай касиетти берип отурган болуш керек да. Кайсыл убакта жүрүңүз десек дагы, ошол ыйык жерлерге биз менен кошулуп барып, кошо

сыйынып, жакшы кеп-кеңештерин айтып турушат. Кээ убактарда үйгө дагы чакырып шам жактырабыз. Үйлөрдү ысырыктатып, тазалаттырабыз.

МЕН БУЛ ЖЕРГЕ КЕЛГЕНДЕ ӨЗҮМДҮ АЯБАЙ ЖЕҢИЛ СЕЗЕМ

Алимбекова Жумақан

67 жашта, пенсияда, Аксы району, Төш-Башат ыйык жери

Э-э балам, биз, пенделер (адамдар), баарыбыз бир Алла-тааланын пенделерибиз да, ошон үчүн Кудай-тааланын жолунда жүрүшүбүз керек. Кудай-тааланы, ушундай ыйык жерлерди ар дайым эстеп, сыйынып жүрүш керек, мусулман баласы болгондон кийин. Менин ыраматылык апам 99 га чыга жашады, ошол апам дайыма бизге айтчу эле: “Балам, Кудай-таала дагы эстегенди эстейм деп айтат экен, ошон үчүн ар дайым Кудайды эстеп, тилеп жүрсөңөр Кудай-таала да силерди эстеп, тилегиңерди кабыл кылат”, – деп. Апам өзү ар убак намазынан жазбай, беш маал намаз окуйт эле, мына ушул жерге да дайыма келип куран окуп кетип жүрчү эле. Өзү болсо күндө кечинде жатканда: “Жаттым - тынч, жаздыгым - кенч, дилим - инсан, тилегеним – ыйман, кагылайын жараткан, тилегимди кабыл кыл, Кудай деген пендемин” – деп, тилек тилеп, анан уктайт эле. Ошентип жүрүп жүзгө чыга жашабадыбы. Ал убакта мына азыркыдай жыргал жашоо кайда дейсиң? Ачкачылыкты дагы, үркүндү дагы, согушту дагы башынан өткөрүп, эң кыйын өткөөл (татаал) заманда жашап өтпөдүбү. Азыркы заманда болгондо 100дөн да ашып жашайт беле, ким билет? Азыр адамдар Кудайды эстемек тургай, өзүнүн тууган энесин деле эстебей, таштап кетип жатпайбы. Мындайларды өз көзүбүз менен көрүп, угуп жүрөбүз го. Качан мусулманда ошондой болду эле, бул Кудайга жакпаган нерсе, элдин пейили бузулду, илгери, ачкачылыкта, үркүндө, согушта бир нанды бөлүп жеп эле, ынтымакта тиричилик кылып келишкен, ал убактагы адамдар Кудай деген пенделер болчу. Мына минтип мен деле жетимишке жакындап отурам, дагы канча жашайм ким билет, ушу биздин бала-чакага, жаштарга айтып-деп турбаса, аларга: “Кудай жолунда жүргүлө, Кудай берген ыйык жерлерди сыйлап, сактап жүргүлө”, - деп айтпаса, алар өздөрү кайдан билмек? Ата-энелери айтып-деп жүрсө, баланын да көңүлүнө жат болуп калат да. Мына мен азыр алым-күчүм бар убакта ушинтип келип, сыйынып турам, алдан-күчтөн тайгандан кийин бул жерге жетмек кайда. Мен бул жерге келгенде өзүмдү аябай жеңил сезип, сергий түшөм. Азыр да ошо куран окуп кетейин деп келгем, балам. Силер жашсыңар, ушундай жерлерге сыйынып жүрсөңөр, Кудай-таала оң көзү менен карап койсо, тилегиңер бүтүндөй кабыл болот, балам.

Илгери апам айтып берчү эле: “ Илгерки заманда бул жол менен кербендер жүрчү экен. Ушул жол менен өткөн кербенчилер азыркы Кербен деген жерге барып, соода-сатык иштерди жүргүзүп, анан андан ары Өзбекстанга өтүп, ал жактан өзбектер менен соода-сатык жасашчу экен да, мына ошол себептен Кербен деп аталып калган экен азыркы Кербен айылы. Ал убакта чоң базарлар ошол мен айткан Кербенде, анан тиги Үч-Коргон деген жер бар, ошол жерде, анан тиги Кербенден ары өткөндө Нанай деген Өзбекстандын жери бар, ошол жерде болгон экен. Анан андан ары Наманганга кетчү экен кербенчилер. Менин деле эсимде бар, биз көбүнчө ошол Үч-Коргонго же Кербенге барчу элек. Ал убакта бул жерде башат (булак) болбогон. Ал убакта тиги Таш-Көмүрдөгү мелтиреп аккан дайра деле жок болгон экен. Анан бир күнү кербенчилер ушул жерге токтоп эс алып, түнөмөй болушат экен. Баягы кербенчилердин камдаган суулары дагы, тамак-ашы дагы байып (түгөнүп) калат экен. Алар менен бир жаш жетим бала да болот экен. Аны кул кылып сатканы алып бара жатса керек. Анан баягы баланын курсагы аябай ачат, суусайт, жейин десе тамак жок, ичейин десе суу жок. Анан баягы байкуш бала ыйлап отуруп чарчаганынан уктап калган экен. Анан түш көрөт, түшүндө шаркыраган суунун боюнда отурат экен. Ошентип эрте менен бала ойгонсо эле, баягы баланын көз жашы тамган жерден, төштүн боорунан шаркырап башат (булак) чыгып калыптыр да. Мына ошол себептен ушул жер Төш-Башат деп аталып калган экен. Апам: ”Бул ыйык жер, жаш

баланын көз жашы тамган жер, бул башат ошондон пайда болгон, бул жерге дайыма сыйынып жүрсөңөр, силердин да тилегиңер кабыл болот“, - деп айтар эле. Азыр мен дагы балдарга дайыма айтамын, менин балдарым дагы колу бошой калганда келип, куран окуп, булактын суусунан алып кетип, ичип жүрүшөт.

УШУЛ БУЛАКТАН ЖАКШЫ БОЛДУМ

Б.эже

53 жашта, Кочкор-Ата шаарчасы, Жылуу-Булак ыйык жери

Бул мазарга ар кайсы жактан уккан-билгендер келе беришет. Кочкор-Атадагылар барат, Ноокенден, Маданияттан, аркы Өзбекстандан көп келишет. Биз Өзбекстан менен чектешпиз да. Кичине сыркоолой калсак эле ошол булакты көздөй жүтүрөбүз же суусун алдырабыз. Ошол жердин өзүнө эле барган жакшы, себеби сууну ысык боюнча колдонгондо жакшы таасир берет да. Ал эми үйгө алдырганда, суу келгенче муздап калат. Ооруган жерге тийгизген таасири да жакшы болбой калат.

Мени биринчи жолу ал жакка кайненем алып барган. Мен биринчи баламды төрөгөндөн кийин белим ооруп калып, эки-үч жолу барып сууга бутумду буулап келгенден кийин, белим жакшы болуп калган. Кийин-кийин бут оору пайда болбодубу. Эми мен ал жакка ошол бутумдун айынан барып жүрөм.

5-БӨЛҮМ

ЖЕР СЫРЛАРЫ

КИРИШҮҮ

КАРА-ЖЫГАЧКА БАЙЛАНЫШТУУ СЫРЛАР

Сыйдалиев Төрөбек

77 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Бул жерде ыйык жерлер көп: Жылуу-Булак, Бай-Терек, Үңкүр, анан Шайтобого чыгып бараткан жолдо Ак-Терек (Кара-Жыгач) деген чоң мазар бар. Буга илгертен тартып элдер сыйынып жүрүшөт. Ошол Ак-Терек менен Жылуу-Булак мазарлары бири-бирине бетме-бет турушат, экөө тең бийик кырда жайгашкан. Ушул эки мазардын олуя-мүзүрүптөрү бири-бири менен атаандашат экен. Бирок Кара-Жыгач мазарынын касиети күчтүү деп элдер аябай катуу айтат. Ал жердин чырпыгын да сындырганга мүмкүн эмес. Мурда Шайтобого жайлоого чыккандар бир аз күүгүмгө калса, ал жерден өтө албай коркушчу экен. Күндүз деле өткөндөн коркушат.

Бул жакта мурда Арстанбек, Кыркын дегендер Шайтобого жайлоого жайлаганы чыгышчу экен. Анан бир Кенжебай деген абабыз бар эле. Ал: «Кечки намаз убагы болуп калды, балдар. Эми ал жерден өтпөгүлө. Түнөп калып эртең менен эрте чыгасыңар» - деп, калтырып койчу экен. Анан кээ күндөрү балдар болбой кетебиз десе, ошол Кенжебай абабыз мазарга барып эки жагын байкачу экен. Ал барган убакта Кара-Жыгач мазарынын ээлери катар тизилип отуруп алып намаз окуп жаткан болушат. Анан алар намаз окуп бүткөндөн кийин кайра келип балдарды баштап барып, мазардын алысыраак жээги менен акырын өткөрүп узатып койчу экен. Ал Кенжебай деген абабыздын да көзү ачык болгон. Ошол жердин ээлери менен кадимкидей сүйлөшө берчү экен.

Биз дагы мурда чабан боло электе, ошол жакка жайлоого чыкчу элек. Анан ары-бери өткөндө ошол жол менен кетебиз да. Ошол жерге сөзсүз токтоп, мал союп, куран окутуп, анан ары жайлоого чыгып кетчүбүз. Анан күздө жайлоодон кайтканда дагы бир мал союп, куран окутуп, канын төгүп, анан кыштоого түшүп баса берчүбүз. Анан бизде бир Акматаалы деген күчтүү молдо бар эле. Ал ушул жерге көп келип, түнөп, сыйынып кетчү. Ал ушул жердин касиети колдодубу, аябай күчтүү молдо болуп чыккан. Догдурлар айыктыра албаган ооруларды айыктырып жиберчү. Жанагы «жандуу оору» (жин ооруусу) деп коет го кыргыздарда, ошол ооруну догдурларың таза айыктыра албайт да, жылда ооруканага жаткыра берет, анан майып деп чыгарып коет. Акматаалы молдо ошондой ооруларды жапжакшынакай кылып айыктырып койчу эле. Ал айыктырган адамдар экинчи жолу кайталап ооручу эмес. Ошол оорууларды да ушул жакка алып келип түнөтүп кетчү эле. Эми ал кишинин көзү өтүп кетти.

Бул жакка ар кандай тилек менен келишет. Ал жерге баргандарга тилеги кабыл боло турган болсо, түшүндө аян берет экен. Бизде бир Чыкый деген киши бар эле. Ошолор бир эле кыздуу болуп, эч балалуу болбой жүрүп аялы элдерден угуп, ошол жерге түнөгөнү барат экен. Баргандан кийин күн аябай төгүп, жамгыр жаап жиберет. Баягы аял сыгып алма суу болуп калат. Суу болгондо ачуусу келип: «Мен ушунча алыс жолдон атайын бала тилеп келсем, ачык турган эле күн жаап жибергени эмнеси, балаң болбосо кое кал», - деп кетип калат. Анан ошол түнү түшүнө мазар кирет, анан үн угулуптур: «Сен барарда жакшы бардын. Ошол жамгыр сен үчүн төктү эле. Денең тазалансын деп төктү эле. Бирок сен аны көтөрө албастан, оозуңдан жаңылдың. Эми сага эч нерсе жок», - деп айтылат. Анан ошол чындап эле башка балалуу болгон жок. Анан анын жалгыз кызы да балалуу болбой калды. Ушундан бала-чака көбөйсүн деп, кызынын атын Көбөй койду эле. Анан ал ырым кылып, бир туугандарынын баласын багып алды. Дагы бир туугандарынын бир кызын багып алды. Ошондон кийин бир балалуу болгон. «Бул аял кийин деле кайра

жаңылдым-жаздым, олуям өзүң колдо, өзүң кечир деп сыйынып кайра келсе, төрөп деле алмак», - деп эл айтып калат. Ал аял эми бешенемдегини көрдүм да деп тобокелге салып, кайра келбей койгон экен. Мына ушундай ал жер, ыйыктыгы, касиеттүүлүгү башкача.

Мындай окуялар көп. Жанагы Акматаалы калпа башында бул мазарга келчү эмес экен. Анан бир жолу ушу өзүбүздүн эле айылда жашаган бир кишинин кызы жандуу оору менен ооруп калды. Аны ар кайсы жакка алып барып, окутуп-чокутуп жүрүшөт. Эч жерден жардам болбогондон кийин атасы ошол Акматаалы калпага алып барат. Анан бир күнү калпанын түшүнө кириптир. Түшүндө: «Сен бул кызды алып барбаган жериң калган жок. Бирок ошол Кара-Жыгач мазарына бир да жолу барбадың. Ошол жакка алып барып түнөтсөң, бул кыз тез эле жакшы болуп кетчүдөй болуп турат», - деп айтылат. Анан эртең менен туруп алып эле, Акматаалы калпа ал кызды алып ушул Кара-Жыгач мазарына келет. Үч жолу түнөгөндөн кийин баягы кыз чындап эле жакшы болуп, адам катарына кошулуп калат. Анан атасы: «Ушул кызымды кайра адам катарына коштуң. Эми өзүң эле бүлө кылып ал», - деп ошол кишиге турмушка берген. Бул жер мына ушундай аябай ыйык. Бул жерде эртең менен эрте азан айткан үндөр угулат. Анча-мынча жалгыз-жарым жүргөн адамдардын көзүнө да көрүнөт дейт. Анан жанагы көзү ачык, олуя дегендерге дагы көрүнөт Алар кадимкидей эле сүйлөшө беришет экен. Ошон үчүн мындай жерде этияттап, шек келтирбей жүрүш керек.

Шек келтирбеш керек дегеним, мындай жерге ичип алып барбаш керек, ичимдикти да алып жүрбөш керек, сөгүнүп-сагынып жаман сөздөрдү сүйлөбөш керек. Тегерегинде өскөн бак-дарактарды сындырбай, жаман-жуман нерселерди таштабаш керек. Ал жерге атайылап барбасаң дагы, ары-бери өткөндө ошол жерлердин олуяларына атап куран окуп коюш керек. Ошентип жер-суулардын олуяларын эске алып куран окуп коюп жүрсө, алар дагы андай адамдарды колдоп жүрөт. Мына ушундай. Кэчээ эле жакында Союз убагында бир мындай нерсе болду. Ал жерге бир трактор алып барышкан, бул жерди түздөйбүз деп. Ал жерде башаттар жайнап чыгат да. Анан баягы трактор бир-эки жолу сүзүп, тебелеп, үчүнчү жолу тебелемек болгондо, ал тракторду жер өзүнө соруп алыштыр. Анан ошол жерден баргандар тракторду таштап коюп качышып, кийин кайра-кайра барып куран окуп жүрүшүп, түшүп кеткен тракторду эки-үч трактор менен тарттырып отуруп, араң дегенде чыгарышпадыбы. Баягы жерди сүрдүрөм деген деле эч ким жок. Баары коркуп, ал жакка кайра барышкан жок. Ал жер ошол бойдон калды.

АТТЫН КОШКУРГАНЫ УГУЛГАНДАЙ БОЛГОН...

Күлүйпа,

67 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Мындай ыйык жерде сөзсүз жердин ээси болот. Мына ошол себептен мындай жерлер ыйык деп айтылып, элдер ошол жерге сыйынып турушат да. Ээси бар жерлерден өтө абайлабаса болбойт. Мындай жерлерде түнкүсүн жалгыз-жарым жүрүп да болбойт. Себеби, жалгыз жүргөн адамдарга салкынын салат (зыяны тиет) деп коюшат. Бир мындай окуя эсиме түштү. Биздин айылга сугат сууну тээ Авастын кыштоосунан буруп алып келишет. Анан ошол арык кумдуу жерден алынып өтүлгөн. Жазында жамгыр жаганда, ошол кумдуу жерден кум-таш агып түшүп, арыкты жаап калчу эле. Анан баарыбыз топтолуп барып арыкты тазалап келчү элек. Бир күнү дагы кетмен, күрөгүбүздү көтөрүп алып тазалаганы барып калдык. Түштө үйү жакындар чай ичкени үйлөрүнө кетишти эле. Мен дагы бир кыз, кичинекей бала үчөөбүз ошол жерде калып калдык. Анан суунун жээги жакка түшүп, салкында отура туралы деп ойлоп басып барсак, мындайраакта башат бар экен. Анан башатты көрүп сүйүнүп кеттик. Себеби дегенде, биз жээгине барган суунун суусу ылайланып агат. Анан булактын суусунан ичип, курсагыбызды тойгузуп отуруп, уйкубуз келип кетти. Ошол булактын жанында суунун үстүн көздөй жыгылып өскөн тал бар экен. Баягы кичинекей бала ошол талдын бутагын ат кылып минип отурган боюнча

уктап кетти. Анан биз дагы бир аз чырма этип алалы деп уктап кеткен экенбиз, бир убакта биздин жаныбыздан ат кошкуруп буту менен жер чапчыгандай үн кулагымдын түбүнөн угулуп, чочуп ойгонуп кеттим. Жанымдагы кыз дагы ойгонду. Мен уккан аттын кошкуругун ал дагы угуптур. Карасак, айлана-тегеректеги бизде ат тургай, кыбыр эткен жан жок. Ал жердин ээси бизди жактырбай калганын байкап, кичинекей балабызды ойготуп алып, коркконубуздан үйгө баса бердик. Биз биринчи ойгонгондо тигил чай ичкени кеткендерден бирөө жарым келдиби деп ойлодук эле. Көрсө, кийин уксак, ал жер ээлүү жер экен. Биз ошол жерге барганда жактырбай, белги берген экен. Мен үйгө келгенден кийин оозума учук чыгып кетти. Катуу коркуп калган экем. Анан үйдөн шам тигип, оймо жасап, ошол булакка арнап куран окуп койдум. Азыр ал булак барбы, жокпу билбейм, ал жакка барбай да калдык. Себеби, баягы жамгыр жааганда кум көчө берген жерге акча чогултуп түтүк коюп койдук. Айта берсе мындай жерлер бизде аябай көп.

АЛ ЖЕРДИН ОЛУЯЛАРЫ САЛКЫНЫН САЛЫП КОЕТ ДЕШЧҮ...

Сейиткулова Сергил

63 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Биз анда жаш кезибиз эле. Жаш кыздар болчубуз. Биз жашаган үйдүн желкесинде эле Кара-Сакал деген ыйык жер бар эле. Ал мазарда бүт чоң-чоң кучак жеткис саада дарактары (кара жыгач) өскөн. Жөн эле өспөстөн, атайлап отургузулгандай тегерек таризди элестетип өскөн. Андан башка ал жерде эч кандай дарак жок, ошол саадалар гана. Андан ары жакта жаңгактар көп өсөт, бирок мазардан алысыраак жерде. Анан элдер ошол саадаларга сыйынышат. Анан бизге ата-энебиз: «Ал жакка көп барбагыла, ал жер ыйык болот, ыйык жерде ойносо болбойт, эгер ал жерге барып ойносоңор ал жердин олуялары жактырбай калса, силерге салкынын салып коюшу мүмкүн», - деп айтышчу. Минтип айткан себеби бизди коркутканыбы, же ошондой ыйык жерлерди жаштар билип жүрүшсүн деп тарбиялык мааниде айтканыбы, же ар кандай кырсыктарга туш болбосун деп сакташканыбы, айтор, бизди ал жакка көп жөнөтчү эмес. Эми азыр барганда көрүп калам, ал мазардын тегерек-чекеси бүт айыл болуп калган.

Биз ата-энебиз эскерткени үчүн ал жакка барчу эмеспиз. Балким, ал мазар биздин үйдүн жанында болгондуктан, ата-энебиз ошентип тез-тез «барбагыла» деп тургандыр. Анан айылда бала-чака ооруп калса, элдер өзүлөрүнчө «Ошол жердин олуялары салкынын салып койдубу?» - дешип ойлошчу окшойт. Себеби, «Баланчанын баласы бир колун көтөрө албай калыптыр», же дагы «ооруп жатыптыр» - деп айтып калышчу да, анан ошол ооруган балдарды ошол жердеги мазарга алып барышып шам жагып, ошол жерден наппан жасап, куран окуп, сыйынып кетишчү эле. Ошентип сыйынып кеткенден кийин эле, баягы колун көтөрө албай жатканы колун көтөрүп, ооругандары айыгып кетчү эле. Өзү ал жер балдар ойногонго аябай ыңгайлуу жер болчу. Баягы жаш балдар жашынмак ойношот, анан ошол чоң-чоң саадалардын арты жашынганга ыңгайлуу. Ата-эненин айтканын жаш балдар тез эле унутуп коюшат. Ошентип балдар ал жакка ойноп барып калышат.

Болгон бир окуя ушул. Биз мектепте окуп жүргөндө бир кошунабыздын кызы бар эле. Ал менден бир жаш улуу болчу. Анан ошол мал кайтарып жүргөн болот. Баягы саада чоң да, көлөкөсү калың, ошол жерге отуруп уктап калыптыр. Анан ойгонсо эле, анын оозу кыйшайып калыптыр. Анан анын ата-энеси коркуп кетип, ооруканага алып барса, догдурлар: «Бул нервден» - деп, дары-дармек жазып үйүнө жөнөтүп жиберет. Ал убакта биздин айыл Жолборстунун өзүндө оорукана жок болчу. Чакан айыл болчу да. Анан ооруканага Кичи-Ак-Жол айылына келчүбүз. Анан ал кыз врачтардын дарысын ичип жүрдү. Ага болбогондон кийин ошол Кара-Сакал мазарына алып барып каадасын бир канча жолу жасагандан кийин, баягы кыздын оозу жакшынакай болуп, түзөлүп эле калды. Анан ал мектепке бара баштады. Азыркы мен айтып берген окуяны мен өз көзүм менен

көргөм. Ошондон кийин биз ал жакка такыр барбачу элек. Ага чейин кыздар «жүр-жүр» десе, ойноп кетип калчу элек да. Ушундай болгон.

БУЛ МАЗАРДЫН ЭЭСИ – АК ЖЫЛААН

Боталиев Муратбек

58 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы

Ак-Сууда ыйык жерлер көп, мисалы: Ыйман-Ата, Кара-Кыз эне, Кол-Башат, Котур-Булак, Шүкүр-Ата. Анын эн ыйыгы Ыйман-Ата деп аталат. Негизинен ошол Ыйман-Атада илгерки кабыр бар. Ал Ак-Суунун борборундагы Мазар деген айылда жайгашкан. Бул жерге «жакынкынын кадыры жок» дегендей, өзүбүздөн азыраак барышат, бирок башка жактардан көп келишет, айрыкча, Өзбекстандан, Ала-Бука, Чаткалдан уккандар көп келишет. Бул жерде мурда Союз убагында окуучулар жайында эс алыш үчүн атайын лагерь уюштурушкан. Бирок бул жер өтө ыйык, касиеттүү болгондуктан бул жерде бейчеки дарактарды сындырып же кабырга жакын даарат ушатуу дегендей терс көрүнүштөрдү жасабаш керек. Бала деген бала да, балдар жашында шок болот. Ыйык жер, жөнөкөй жер дегендин айырмасын билишпейт. Ал эми Союз убагында адамдарды атеизмге тарбиялашчу, «ыйык жер», «касиеттүү жер», «бакшы», «бүбү» деген түшүнүктөр жок эле. Анан ошол лагерь болуп турганда, мындай бир кокустук болуптур. Бир орус бала кабырдын үстүнө чыгып даарат ушатып коюп, ошол жерден мүрт кеткен дейт. Мындан тышкары дагы бир окуя, жанагы мен айткан чоң чынар теректе бир ак жылаан жүрчү экен. Ал жылаанды бир бала өлтүрүп коюп, ал бала дагы ошол жерден өлгөн дейт. Мына ушундай кокустуктардан кийин, бул жердеги лагерди жабууга мажбур болушкан. Эми башкаларга жылаандын көрүнгөнүн же көрүнбөгөнүн так биле албаймын. Бирок тилек тилеп, зыярат кылып, ошол жерге түнөгөн адамдарга түшүндө тилеги орундала турган болсо, аян берет дейт.

Ал жерге көбүнчө балалуу болбогондор бала тилеп барышат. Кыргыздарда, жандуу оору деп коет, ошондой оору менен ооруган адамдар айыгуу үчүн барышат. Мындай оору менен ооруган адамдардын ушундай ыйык жерге сыйынып, түнөп кеткенден кийин көзү ачылып, элди көрө башташат (төлгө салат, дарылайт, жоет).

БУЛ ЖЕРГЕ ЖАЛГЫЗ-ЖАРЫМ АДАМ КЕЛБЕЙТ

Сабира эже

57 жашта, Көл-Башат ыйык жери

Биздин айыл бүтүндөй мына ушул Көл-Башат булагынын суусунан ичишет. Ошондуктан бул жердегилер эч оорубайт дагы, анан көп жашашат. Мисалы, менин эле кайын энем 87ге чыкты. Дагы бир кошунабыз дагы (аял киши) 87де, кайын энем экөө классташ экен. Мындан башка да биздин айылда 90го чыгып жашаган карыларыбыз көп. Мисалы, Акуш эне 90го чамалап калды. Бул көрүнүштү биз ушул касиеттүү булактын суусун ичкенибиз үчүн, ошол жердин касиети колдоп ушинтип көпкө жашайт болушубуз керек деп түшүнөбүз. Анан дагы бир сыймыктанчу нерсе, бул жерде жашагандар баары эле көп балалуу. Эң аз балалуу деген үй-бүлөдө 4-5 бала бар. Кээ бир үй-бүлөлөрдө 12ге чейин балдары бар. Анан дагы бул жерде адамдар оорубайт деп айттым го. Буга мисалы катары бир киши жөнүндө айтып берейин. Ал жайда деле, кычыраган кышта деле, жылаңайлак жүрө берет. Бирок ошо кишинин дегеле ооруганын көргөн жокпуз. Мисалы, ал балким башка жакта жашаса, минтип жыңайлак жүрсө, ооруп калмак беле, ким билет.

Бул жерге келгендер түнөбөйт. Күндүз келип, күндүз кетишет. Себеби, бул жерде түнөгөнгө шарт жок. Анан дагы бул жерге жалгыз-жарым адам келбейт. Анткени, бул жерге жалгыз келсе, ал адамга ар кандай сыр көрүнөт деп айтышат. Мындай бир окуя болгон.

Менин кайним ал убакта зоотехник болуп иштетчү. Чабандар алыс жайлоолордо жашагандыктан, ал жакка ат менен катташчу. Жайлоо алыс, бир күнү кайним кечке калып калат. Түн ортосунда ушул мазардын жанынан өтүп баратса, бул булактан кыйкырып, ырдашып, бийлешип жаткан үндөр угулуптур. Анан кайним түн ичинде ырдап, бийлеп жаткан ким болду экен деп атын бастырып барса, баягы үндөр деле жок болуп угулбай калыптыр, бул жерде эч ким деле жок экен. Анан ал коркуп кетип эле атын чапкан бойдон үйүнө кантип жеткенин да билбей калыптыр. Айылдагыларга айтса, алар: «Ал жер ошондой, ал жакка түндө жалгыз-жарым барганга болбойт», - деп айтышыптыр.

Бул булактын суусун ичишет, бирок балыгына эч ким тийбейт. Биринчиден, бул балыктарды кармаш оңой эмес. Кандайдыр бир кереметтин күчү менен алар эч карматпайт. Мындай окуя болгон. Ушул жерде жашаган бир адам: «Бул булактын суусун ичкенден кийин, балыгын жегенге эмнеге болбосун», - деп бирөө менен мелдешип кетет. Анан балыктарды кармайм деп, кармап албай койгондон кийин ошол балыктарды жардырып кармаган экен. Кийин ошол балыкты жегенден көп өтпөй эле, ал киши өтүп кетти. Ошондон кийин эл дагы бул жердин ыйык касиетине биротоло ишенип, азыр балыктарга эч ким тийбейт. Сырттан келгендерге дагы бул жердегилер «балыгын кармабагыла, кармаса болбойт», - деп эскертип турушат.

ТЕГЕРЕК-ТАШТЫН ЭЭСИ – ЖЫЛААН

Абдышева Жайкал

52 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Ак-Моло сыяктуу эле айылдын ортосунда жолдун эле так боюнда жайгашкан Тегерек-Таш деген ыйык жерибиз бар. Ары-бери өткөндөр ал таштын жанына токтоп, куран окуп өтүшөт. Ал жерде бир чоң тегерек таш, үч кичине тегерек таш, бир түп мисте бар. Таштардын таризинин бардыгы окшош. Нан жабаарда камырды үзүп туруп тоголоктоп коебуз го? Ал таштар дал ошондой болуп тоголоктонгон. Башка жердеги таштарга окшоп үч бурчтук же төрт бурчтук эмес, төртөө тең тептегерек, беттери жылмакай. Атайын кол менен жылмалап койгондой. Мен азыр ошол бир болгон окуяны эстеп кеттим. Анда мен ошол Тегенеде жашачу элем. Анан ошондо, менин иниме Таш-Көмүрдөн достору келип калды. Анан иним аларды коноктоп, Кичи-Ак-Жолдун суусуна алып барып сууга чөмүлтүп, кайра кайтып келе жатканда, ошол жерге келгенде бата кылат. Аны байкаган достору: «Ай досум, сага эмне болгон ташка деле бата кылып?», - деп тамашалап күлүп коюшат. Иним аларга: «Жок достор, бул жер ыйык. Мындай жер менен тамашалашканга болбойт», - деп айтып, оозун жыйып-жыя электе эле машинасы жүрбөй токтоп калат. Баягы Таш-Көмүрдөн келгендердин бирөө машинаны жакшы билет экен. Ал ары жагын чукулайт, бери жагын чукулайт, машина оң эле экен, бузулган жерин таппайт. Анан ошол жерден батыраак кетип калалы деп өзүлөрү дагы шашып калышат да, машинасын түртүп отуруп дүкөнгө чейин жетишет. Анан машинаны бир үйдүн эшигине токтотуп коюшат. Анан эмне кылаар айласын таппай отуруп калышат. Алар эми инимдин коноктору да. Анан иним машинасы бар тааныш балдарын чакырат. Анан ал машина дагы жапжакшынакай жүрүп келгенине карабастан, алар отургандан кийин от албай коет. Айласы кеткенден кийин ошол машинаны токтоткон үйдө бир түн түнөп кетели деп калып калышат. Эртеси туруп, машинаны от алдырса эле, машинасы от алып кетет. Көрсө, баягы Тегерек-Таш аларды жактырбай калыптыр. Алар ичип алып дагы келе жатышкан экен да. Анан мына ушинтип, аларга Тегерек-Таш сыр көрсөтүп коюптур. Тегерек-Таштын жанына келгенде этияттап өтүш керектигин бул жерде жашагандардын баары жакшы билет. Анча-мынча жаман сөздөрдү сүйлөбөш керек. Сөзсүз түрдө бата кылып өтүш керек. Буларды сырттан келгендер билбейт да. Бул жерден түнкүсүн жалгыз-жарым өтүү да коркунучтуу.

Жогорудагыдан сырткары жакында эле бир окуя болгон. Биздин жолду кытайлар ондоп калышты. Анан ошол Тегерек-Таш мазарына келгенде, алардын чиймеси боюнча

бул таш алыныш керек экен. Ошол жол кырды тегеренип өтөт. Чийме боюнча кырды тегеренбей, кесип өтүш керек экен. Анан кытайлар бул жер ыйык дегенди угуп алып: «Биздин дагы бала-чакабыз бар. Биз мындай ыйык жерлерди аябай сыйлайбыз», - деп ташты албастан калтырып, жол ошол мурунку боюнча кырды айланып өтүп калган.

Дагы бир уккан нерсе эсиме түшөт. Бул окуя тээ бир топ жыл мурда болгон. Тегерек-Таштын желкесинде кыр бар дедим го. Ошол кырды сүздүрүп жол салышмак болот. Эл каттаганга эмес, чөп ташыш үчүн жол кылышмак экен. Анан жаңы эле сүзүп баштаганда, тракторго туш-туштан жылаандар жайнап кеткен дейт. Тракторист коркконунан тракторун ошол жерге таштап коюп качып кетет. Ал тракторду кийин 5-6 күндөн кийин сүйрөтүп алып кетишкен. Ал жерде мына ушундай нерселер болгон.

КӨП АТЧАНДЫН ДУБУРТУ УГУЛУПТУР...

Надырбекова Анаркан

57 жашта, Аксы району, Тегене айылы

Менин беш балам бар. Буга чейин өзүбүз Таш-Көмүр шаарында жашаган элек. Эми минтип карыганда мал-сал күтөлү деп Тегенеге, ата-бабабыз туруктаган жерге бир уулумду алып көчүп келдик.

Шаа-Тыт деген жерге ошол Таш-Көмүрдө жашап жүргөндө абысыным менен келип кеттик эле. Ал жакка ташкөмүрлүктөр жайлоого чыгышат да. Ошондо биздин таекебиз жайлоого чыккан эле. Шаарда мал кармаш кыйын, болгон малыбызды таекебизге айдап келип, бадага кошуп кеткенбиз. Ошондо Шаа-Тытка барып куран окуп, шам тиктик. Ал жер аябай кооз жер экен. Чоң-чоң жети түп шаа тыты бар экен. Ал тыттар кадимки бактарга окшоп тикесинен өспөстөн, жерге жатып өскөн. Мунун өзү дагы бир кызык, табышмактуу. Убагында бул жерде шамал аябай катуу болчу да, ошол шамалдан жыгылып өскөнбү дейин десем, башка дарактар түз эле өсүп турат. Кыскасы, эмнеге ал тыттар антип өсүп калганы түшүнүксүз. Анан ошол жерден оргуштап булактар чыгат. Суусунун тазалыгын айтпа, тим эле туптунук, мупмуздак. Дагы ал жерде чоң-чоң таштар бар.

Биз ал жерге атайылап барган эмеспиз. Ошол жерге баргандан кийин кайрылбай койсок болбойт деп, дасторкон-табагыбыз менен барып, шам тигип, куран окуп кеттик да. Ошентсе деле, ар кимибиз жакшы тилектерди тилеп: Кудайым бизге денсоолук берсин, тилектерибиз кабыл болсун, тынччылык-токчулук болсун деп ниет кылдык. Ак-Молого бала гана тилеп барышат дейт, а бул жерге бардык тилектерди тилеп чын дилинден ыкылас кылсаң, тилектериң кабыл боло берет экен. Ал жерден баягы шаа тыттын мөмөсүн терип кеткени келишет экен. Аны да жөн терсе болбойт, 7 оймо жасап келип, шам тигип, сыйынып, анан терет. Бул жердин булагынын суусунун дагы дарылык касиети чоң. Биздин бир кошунабыз бар. Анан анын алы эле кете берет экен. Врачтар толук диагноз кое албай коюшкан. Анан Таш-Көмүрдө Каныш апа деген күчтүү табып-дарыгер бар болчу. Ал тамырды кармап эле диагнозду коюп, анан өзү дарылачу. Ал Шаа-Тыттагы булактын суусун алдырып, дарылаган экен. Мындай-тигиндей кылып ичесиң деп бүт жол-жобосун айтып берет. Ошондо баягы келин Каныш апанын кеңеши боюнча түндө ошол булактын суусун банкага куюп, оозун жаап, таң атканга чейин айдын жарыгына коюп койчу экен. Эртең менен эрте туруп ачкарын ошол суудан бир чыныны толтуруп ичип алат экен. Анан бир саат убакыт өткөндөн кийин кадимкидей тамактанып, ишин кылып жүрө берет экен. Ошентип эле, алы-күчүнө кирип, алсыраганы деле жоголуп, азыр тарсылдап эле тиричилигин кылып жүрөт.

Шаа-Тытка келип түнөө, түнөбөө бул ар кимдин өзүнүн каалоосуна жараша. Ал жерге түнөш дагы опурталдуу болуш керек. Себеби, такемдер ошол жакта мал багып, жайлашат дебедимби, ошол айтып калчу: «Ал жер ээлүү», - деп. Бир жолу мындай деп айтып бергени эсимде: Эми ал бардык элдердин малын топтоп ошол жакка тоого чыгып кетет да. Анан бир күнү бир беш эчкиси келбей калыптыр. Эчкилер күндүз талаада оттоп

жүрүп, кечинде өздөрү кайтып келип калышат да. Мына келет - жок, ана келет - жок, эртеңкиге калса чөө-пөө, түлкү-пүлкү жеп кетпесин деп, күүгүм киргенде издеп жөнөйт. Аркы кырды, берки кырды кыдырганча караңгы да кирип калат. Анан караңгыда эчкисин таппай, ошол Шаа-Тыттын жанынан өтүп келе жатса, артынан көп атчандын дүбүртү угулат экен. Анан такем: «Бул жакта мынча көп адамдар жашабайт эле. Бул атчан келе жаткандар кимдер болду экен» - деп, эки жагын караса, деги эле эч ким көрүнбөйт. Анан бул эмне болуп кетти экен деп бир аз токтоп туруп калат. Такем токтоп турганда, баягы атчандардын дүбүртү жетип келип, такемден алдыга озуп кетишет. Өзүлөрү көрүнбөйт, бирок аттардын дүбүртү жанынан өткөнүн сезет. Анан ошол жерден эле «кой, тезирээк үйгө кетип калайын» - деп, эчкини деле унутуп, үйүнө кетип калат. Анан эртеси үйүнөн эле олуя-мүзүрүптөргө атап шам тигип, куран окуп койдум дейт. Ошентип алар ал жердин сырларына көнүп деле калышыптыр. А сырттан баргандар түнөсө, кокус коркуп калса, жүрөгү сезгенип калат, же учук чыгып кетиши мүмкүн. Көрсө, баягы эчкилери болсо кошуналардын эчкилерине кошулуп кетиптир. Эртеси ошол жактан таап келдим дейт.

ЫЙЫК ЖЕРЛЕРДИН КАСИЕТИ КОЛДОП ЭЛГЕ КОШУЛДУМ

Абдуллаева Нускайым

62 жашта, Аксы району, Тогуз-Булак ыйык жери

Тогуз-Булактан башка дагы Кайындыда Төлгө-Таш деген аябай ыйык жерибиз бар. Ал жерде бир чоң таш жана булак бар. Бул таш аябай ыйык. Себеби дегенде, ар бир жылдын май айында кандайдыр бир кудайдын керемети менен өзүнөн майда-майда ак таштарды чачат. Тегерегинде түркүн бак-дарактар, жыты буркураган не бир сонун арчалар, мистелер жана башкалар өсөт. Бул жер аябай кооз жер. Бул жерге төрөбөгөндөр, турмуштан бактысын таба албагандар, ар кандай оорулуулар, тилек кылып баласына көкүл койгондор барышат. Андан сырткары, төлгөчүлөр таштын чачкан таштарынан төлгө салыш үчүн терип келишет. Ал таштар дайым туура айтып берет, ал таштар менен салынган төлгөлөр туура чыгат. Себеби, ал таштын касиети күчтүү. Андан сырткары, адамдар жөн деле барышып, ошол жерге сыйынышып, ошол жерде өскөн арчалардан алып келип, үйлөрүн, иштеген ишканаларын ысырыктап, аластап турушат. Ал арчаны ар кандай тумоо-бучкактарды дарылоо же алдын алуу үчүн дагы пайдаланышат. Себеби, арчанын жыты абадагы ар кандай зыяндуу микробдорду жок кылат. Мына бул жер ушундай ыйык, касиеттүү.

Мен өзүм ал жакка эң аз дегенде жылына бир жолу барып турам. Андан сырткары, мага келген элдер ошол жакка алып барып келинчиз деп суранса, алар менен кошулуп барып, зыярат жасатып келем. Өзүм барганым жөнүндө айтып берейин. Мен анда ооруп жаткан убакта барган элем. Мени алып барышкан. Биз зыяратыбызды кылдык. Кайта турган да убакыт келип калды. Биз антип-минтип жыйналгыча бат эле кеч кирип кетти. Кеч кирген сайын менин тынчым кете баштады. Ошентип караңгы да болду. Менин болсо алым начар, белимден өйдө боло албайм, башымды өйдө кыла албайм, жерди карап эле жүрөм. Башым оң жакка оосо - оң жакка, сол жакка оосо – сол жакка жыгылайын деп кетем. Анан келе жатканда жарык эле, лагерге чейин машина менен жеткирип коюшкан. «Эми караңгыда кантип гана жетер экенмин, бутума араң туруп эми эл катарына кошула баштаганда дагы кандай күн болот, көп күч келип, бир эле ташты жаза басып алсам, бутум кылт этип кетсе, дагы баса албай жатып калсам эмне болор экен», - деп кыжаалатмын. Эки жагымдан эки адам колтуктап келе жатат. Анан ошентип жолго да түшүп калдык. Бир маалда байкасам, чагылгандай болуп жолумду жарык кылып жылаан жол салып келди. Жолдо лагерь бар. Ошол лагерден өткөндөн кийин жарык башталат. Ошол жерге жеткенге чейин ошентип жолума жарык берип келди. Лагерден өтүп, көпүрөгө жеткенде жок болуп кетти. Мына ошондо: «Ии, менин кыжаалат болгонумду сезип, Төлгө-Таш-Атамдын касиети колдоп, жол көрсөтүп келген турбайбы», - деп ойлодум. Анан ошентип эртеси ойгонуп, буту-колум ордунда бекен деп кыймылдатсам, дегеле эч жерим ооруганы

сезилбейт, ордумдан туруп көрөйүнчү деп турсам, шып эле туруп кеттим, эч жерим деле ооруган жок. Тескерисинче, өзүмдү аябай жакшы сезип, жепжеңил болуп калыпмын. Ошондон кийин мен ал жердин өзгөчө ыйык экенине аябай ишенип калдым. Бул мага жакшылыкка берген аян болуш керек деп түшүндүм дагы, ичимден өзүмчө «Кудай кааласа, сакайып кетет экем» - деп, тилек кылып койдум. Айткандай эле, ошол тилегим кабыл болуп, ошондой ыйык жерлердин касиети колдоп, эл арасына кошулуп, элге аз да болсо пайдам тийип жатат.

БУЛ ЖЕРДИН МАЗАРЛАРЫНЫН БААРЫНЫН ЭЭСИ БАР

Сааткан эне

72 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы, Жаңы-Талап аянты

Көл-Башат деген ыйык жер мобу эле кырдын ары жагында. Бул да аябай ыйык жер. Мен Көл-Башат жөнүндө мындай окуяны айтып берейин. Менин чалым бар болчу. Менин чалым деле билимдүү, кызматта иштеген киши болчу. Ал түндө иштен кайтып келе жатса, көп кыз-келиндер көрүнүптүр. Ошол жерде музыка ойноп жатыптыр, кадимки азыркыдай музыка тартып жатыптыр. Анан жолдон бурулуп өйдө чыгып кеттим дейт. Анан ал жерден бир топтон кийин өзүмө келип, кайра жолго түшсөм, дагы деле ошентип жатыптыр дейт. Чалым ошентип айтып келди. Мен мурда ишенбейт элем. Чалым айткандан кийин ишенип калдым, ал киши эч калп айтчу эмес. Биердин мазарларынын баарынын эле ушундай ээлери бар, кагылайын. Бул да өзүнчө чоң мазар, бирок илгерки китепке түшпөй, айтылбай калган да. Ал жерде кабырлар бар, кабырлар турган жер кыргыздарда илгертеден чоң мазар болуп эсептелет. Анан ошол кабырлардын жанындагы сайдан оргуштап чоң башат чыгат. Ошол башат топтолуп өзүнчө бир көл пайда болуп калган. Ал көлдө кандайдыр бир кудайдын керемети менен балыктар пайда болгон. Өзү булактын суусунда балык болбойт да. Бул балыктар качан пайда болгонун, кайдан келгенин эч ким билбейт. Бул булакка башка жактан суу кошулбайт да. Эгер башка жактан суу агып келип кошулса, анда ошол жактан балык кошо агып келип түштү десе болот эле. Ошон үчүн бул балыктарды ыйык балыктар деп коюшат. Ал балыктарга эч ким тийбейт дагы, кармабайт дагы. Кармаса зыян тартып калат дейт. Адамдар барганда ал балыктар бир паста эле жок болуп кетет, каякка жашынганын эч ким билбейт.

Мен да баргам ал мазарга. Биз ошондой жерлерге барып сыйынбасак, андай жерлерди сыйлабасак ким сыйлайт? Ал жакка мен бир жолу барганмын. Майлуу-Сайдан кудагыйларым келип, ошол Көл-Башаттын булагынын суусу көп нерсеге дары экенин угушуп, “ошол жерге зыярат кылып, суусун алып келели», - деп келишкен экен. Ошолор менен бирге дасторкон-табак алып барып, куран окуп, шам тигип келгенбиз. Ал жерден куда-кудагыйларым баклашкаларга суу куюп алып кетишти. Биз эми жаныбызда Кара-Кыз-Эне мазары бар болгондуктан, Көл-Башатка көп бара бербейбиз. Ал жакка жазында, күзүндө ошол айылдын тургундары сөзсүз бир жандык союшуп, кудайы өткөрүп турушат. Анан биздин айылдан тери ооруулар, бут ооруулар менен ооруп калгандар барып сыйынып, жол-жобосун жасап, суусунан алып келип дарыланышат.

Кудагыйым бутум деп жүрчү эле. Мен кошулуп баргандан кийин дагы, кийин өзүлөрү бир келип кетишиптир. Анан өзү келе албай калган убактарда бул жакка каттаган элден суусун алдыртып дагы жүрдү. Азыр мына, кудайга шүгүр, балдагы жок эле эл катары басып жүрөт. Доктурга, ары жак, бери жакка чуркап жүрүп, кайсыл жагынан шыпаа болду билбейм, азыр жакшы.

Мен мына азыр 72ге чыгып отурам. Биз дагы канча жашайбыз, ким билет? Ушул биз жаштайыбыздан тартып ата-энебиз менен ошондой ыйык жерлерге барып жүрүп чонойдук, карыдык-арыдык. Эми биздин бала-чакалар дагы, небере-чөбөрөлөр дагы ушундай жерлерди сыйлап жүрсө, Кудай-таалам тилегин кабыл кылат да. Ошон үчүн бул жерлер жөнүндө биз бала-чакабызга, небере, урук-тууганга айтып беришибиз парз.

“БУЛ ЖЕРДИН ЭЭСИ ЖАКТЫРБАЙ КАЛДЫ...”

Алмаз

42 жаш, Аксы району, Тегене айылы, Төш-Башат ыйык жери

Мен Аксы районундагы Жаңы-Жол айылында төрөлгөм. Азыр Таш-Көмүр шаарында жашаймын. Орозгүл аттуу келинчегим, Күмүшай аттуу кызым бар.

Бул булак жолдон алыс, тоого жакын жерден чыкпайт беле. Негедир ал дал жолдун боюнда. Ушунун өзү эле бул булактын өзгөчөлүгүн, касиеттүүлүгүн билгизет да. Кудай таалам ушул жерден адам баласы көп өтөт, жүргүнчүлөр кыйналбасын деп өзүнүн керемети менен жараткан да. Мына ошондуктан адамдар да бул жерди ыйык тутуп, сыйынып калышкан деп ойлойм. Анан дагы бир ыйыктыгын билгизген нерсе - бул жер ичкендерди жактырбайт. Эгер ичип келе жаткан адамдар болсо, көбү ушул жерден кандайдыр бир кырсыкка учурашат, же бир сырларды көрүшөт. Менин эсимде, менин бир досум Кичи-Ак-Жолго барып, туулган күндөн кайтып келе жатышып ушул жерге келип баш жазмак болушат. Анан келип, бир аз эс алып, булактын суусунан ичип «өзүлөрүнө келмек болушат», жанындагы бир бөтөлкө арагын алып чыгып, булактын суусуна салып коюшат. Ошондон бир 5 мүнөт өтүп-өтпөй эле «тырс» деген добуш угулат. Чочуп кетип карашса, баягы сууга салып койгон бөтөлкөсү тең ортосунан бычак менен кескендей болуп, экиге бөлүнүп калыптыр. Анан балдардын бирөө: «Балдар, жүргүлө кеттик бул жерден. Тез-тез кетип калалы. Бул жердин ээси бизди жактырбай калды», - деп айтыптыр. Анан балдар тез-тез эле жыйналып алып кетели деп машинасына келип отурса, жакшынакай жүрүп келе жаткан машинасы от албай коет. Анан машинасын башка машина менен тарттырып Таш-Көмүргө барышат. Анан мага барышып: «Машинанын эки-жагын карап берчи», - дешкенинен карасам, баары жайында сыяктуу. Бир күндөн кийин от алдырса, машинасы жүрүп кетти. Кайра Төш-Башатка келип, куран окуп кетишкен. Ошол досторум азыр анча-мынча иче калганда, Төш-Башатка токтошпойт. Мындай ыйык жерлерге өтө аяр мамиле кылбаса, көп эле аяк басты кылып жиберсе, башка жакка которулуп кетиши мүмкүн.

ЭЭН, ЫЙЫК ЖЕРДЕ ТҮНӨСӨ БОЛБОЙТ

Казыбеков Эгемберди

51 жашта, Сузак району, Кара-Алма айылы

Эмчек-Үңкүр мазарына мен үч жолу баргам. Алгач бала-чакабыз менен үч үй-бүлө болуп, бир эчки алып барып союп, куран окуп келгенбиз. Ошондо баргандагы бир жаштагы балам азыр 20 жашка чыгып отурат.

Кийинки барганда Жалал-Абаддагы чогуу иштегендер болуп барганбыз. Анда дагы бир кой алып, бир автобусту заказ кылып, эртең менен барып, кечке чейин мал союп, ырым-жырымдарды жасап, суусунан ичип, анан кечке маал кайтып келгенбиз.

Барганда алып барган малды соёбуз, ошол ыйык жердин олуяларына атап куран окуйбуз, шам тигебиз. Анан алып барган идиштерибизди суу тамчылаган жерге тосуп койсок, суу толуп калат. Аны алып ичип, ооруган жерлер сакайып кетсин деп тилек тилеп, союлган малдын этин ошол жерде жашаган малчыларды чакырып берип, өзүбүз кошо жеп, анан кечинде кайтып келгенбиз. Андан башка ал жерге баргандар ушул жердин олуясы колдоп сакайып кетейин деп, ошол үңкүрдүн ичине, чуңкур жерлерине акча, ар кандай буюмдарды, аялдар болсо сөйкө, шакектерин, иши кылып жакшы көргөн бир буюмун таштап кетишет.

Андай ээн ыйык жерде түнөсө болбойт. Анткенге шарт да жок. Ал жакка зыярат кылып келем дегендер өздөрү төшөнчү-ордун, тамак жей турган казан-табагын да алып барыш керек.

Ал жердин касиети аябай чоң, Үңкүрдүн керемети башкача. Биринчиден, ал жерге ооруп жүрүп зыярат кылып барган адамдар оорусунан сакайышат, бул бир касиети. Экинчиден, эгер адамдар бирин-бири сынагысы келсе (көбүнчө аялы-күйөөсү) бул үңкүр күнөөсү бар адамды чыгарбай кысып калат. Анан ал адам ал жерден кудай айтып чыгат дагы, кудайы өткөрөт. Же болбосо, күнөөкөр адам башын уруп алышы мүмкүн. Же жакшынакай эле баратып бутун чыгарып, же болбосо башка дагы зыяндарды тартып калышы мүмкүн. Бул дагы өзгөчө касиети. Буга мисал катары бир болгон окуяны айтып кетким келет. Биз бир келгенде (үчүнчү жолу келгенде) бир кошунабыз менен барганбыз. Анын баласынын колу туткак эле. Анан ошол бала жакшынакай баратып эле биринчи жолу үңкүрдүн төбөсүнө башын уруп алды. Андан ары түз эле жерден баратып жыгылып, бутун кайрып алды. Анан чогуу баргандар: «Бул жер бир сыр көрсөтүп жатат, бул бала бир нерсе кылды го», - деп шексинип, ал баладан: «Эмне кылдың эле? Бул жөн эмес, сыр көрсөтүп жатат», - деп сурасак, көрсө, ал бала баягы элдер таштаган акчаларды алып алыптыр. Анан биз ага: «Кой, ордуна коюп кой. Бул жерден эч нерсе алганга болбойт, тетирисинче, бул жерге өзүңө жаккан бир буюмду тилек кылып, жакшы болуп кетейин деп таштап кетишиң керек» - деп, акчаны ордуна койдурганбыз. Мына ошентсең сен дагы жакшы болуп, колундун туткактыгы калат деп түшүндүрдүк. Анан ал бала кийин эс тартып калганда сыйынып, ошол жерге барып жүрчү эле. Колунун туткактыгы дагы да калып калган болчу. Бирок, кийин Россияга кетип иштеп, жакшы бутуна туруп калды эле. Анан бул ыйык жерге келбей да калды. Ошентип Россияда жүрүп дагы эски адатына түшүп кетиптир. Ошентип жүрүп, ошол жактан ал бала «үзүлүп кетти» (каза болуп калды), бечара.

Менин дагы бир тааныштарым бар эле. Алардын бир баласы сүйлөчү эмес, дудук эле, «апа», «ата» дегенден башка сөздү сүйлөй албайт эле. Ошол таанышыбыз Эмчек-Үңкүргө көп жолу барды. Ошентип сыйынып барып жүрүп, баласы азыр сүйлөп калган. Бизге окшоп так сүйлөй албаса дагы, сөзүн жакшылап уксаң түшүнөсүң. Ал азыр жаш да, балким бара-бара тили так болуп кетээр. Бул бала өзү дагы аябай сүйлөп кетсем деп, тырышып жүрдү. Үңкүрдүн тээ төр, кууш жагынан суу тамчылап турат да. Аны чоң адам алышы кыйын. Сойлоп барып эле алып чыкпасаң, алыш кыйын. Анан ал бала жаш бала да, жылаандай сойлоп эле ошол төр жагына жетип. бардык жерден тамчылаган суудан ичип жүрүп, мына азыр адам катары сүйлөп калды.

Мен биринчи жолу барганда, жакшы тилектерди тилеп, үй-бүлөм аман болсун, бала-чака оорубасын, денсоолугубуз чың болсун, тилектер кабыл болсун деп, зыярат кылып кеткенбиз да. Ал эми экинчи жолу барганда, жумуштагылар менен чогуу барганбыз. Ар ким тилектерин тилеп, мал союп, куран окуп, ырым-жырымдарын жасап келдик. Үчүнчү жолу жанагы баласы сүйлөбөгөн таанышымды алып барып келгем.

МЫНДАЙ ЖЕРЛЕРДИН ЭЭСИ БОЛОТ

Айталиева Уулбүбү

Таш-Көмүр шаарынын 46 жаштагы тургуну

Биздин Таш-Көмүр шаарынын шарты таштак жер болуп, аба-ырайы жайкысын өтө ысык болгондуктан, бул шаардын тургундары дем алыш күндөрү же убактылары бош боло калганда Келдиш суусуна кетишет. Келдиштин баш жагында Келем-Ата деген ыйык жер бар, ал жер кооз дагы, сыйкырдуу жана касиеттүү дагы.

Бул ыйык жерге сыйынып баргандан башка эс алып да барышат. Бирок алар мындай жерлерде ичимдиктерди ичишпейт. Себеби, кыргыздар баарыбыз эле мындай жерде ичимдиктер ичилбешин жакшы билебиз да. Ичкилери келгендер ал жерге зыярат кылып сыйынып коюп, башка жакка барганда ичишсе керек. Эгерде мындай ыйык жерде иче турган болсо, ал ыйык жердин ээлери салкынын салып коет. Ошондуктан коркуп, жүрөгү даап эч ким андай терс көрүнүштөргө барбайт. Кудайым деле «сактанганды сактаймын» дегендей, ар бир адамга жан ширин да, мындай жерлерге барганда өздөрүнө

сак болуп, арак ичимдиктерди ичпей, ал жердеги дарактарды сындырбай, кетээрде таштандыларды таштабай, баардык ырым-жырымдардын жол-жобосун сактаганга аракет кылышат.

Мындай ыйык жерлердин ар биринин «ээси» деген болот. Андай нерселер жөнөкөй адамдардын бардыгына эле көрүнө бербейт. Мына ошол жерге барганда, ал жерге зыян келтирип, дарагын сындырып, ушуга окшогон нерселерди жасаса, ал адам зыян тартып калышы мүмкүн. Мына ошол себептен коркушат. Мен өзүм андай зыян тарткан адамдарды кездештирген жокмун. Тескерисинче, ошол жерге зыярат кылып барып пайда көргөн адамдарды кездештирип жүрөм. Бирок ошол жерде жашаган чабандардын айтымына караганда, ичип алып баргандарга ар кандай коркунучтуу түштөр кирип, көзүнө ар нерселер көрүнүп, басырык басат дейт. Мына ушундан бул жер жактырбай калганын билип, андай адамдар өздөрү бул жерден батыраак кеткенге аракет кылышат. Же болбосо ооруп да калышы мүмкүн. Ал эми пайда көргөнү жөнүндө мен өзүм эле бир мындай окуяга күбө болгом. Биз менен тамеки заводдо иштеген бир эже 40 тарга чамалап калса дагы балалуу боло албай жүргөн. Анан ошол Келем-Атага барып, түнөп, зыярат кылып түндө уктап кетсе, түшүндө эмес өңүндөгүдөй эле кулагына: «Тиги үңкүргө колунду салып таш албайсыңбы», - деген үн угулуптур. Анан «көзүмдү ачсам, ойгоо эле жаткандай сезип, уктабагандай эле болуп калдым», - дейт. Түн болгондуктан өзү үңкүргө колун салгандан коркуп, тандын атышын күтүп жатыптыр. Таң атканча ар нерселерди ойлоп, «бул жакшылыкка болсо экен» - деп уктабай чыгыптыр. «Үңкүргө барып таш алгандан дагы корком», - дейт. Акыры үңкүргө барып бир ташты сууруп чыгып караса, баланын сүрөтү бар таш чыгыптыр. Ошентип, 40ка чыкканда ошол жерге барып тилеп жүрүп бир балалуу болгон. Ага чейин дагы эки-үч жолу барып түнөп келген экен. Бул жер алыс болгондон эле эл анча барбайт, болбосо аябай ыйык жер. Таш-Көмүрдөн Тегенеге чыга бергендеги Ак-Моло да ушундай ыйык. Ал жерге да ушинтип бала көрбөгөндөр барып, балалуу болушат.

6-БӨЛҮМ

КЫРГЫЗЧЫЛЫКТЫН ООР ЖҮГҮ

КИРИШҮҮ

ҮЙ-БҮЛӨМДҮ ДАГЫ, БАШКАНЫ ДАГЫ ОЙЛОБОЙ, АЛАРДЫН АЙТКАНЫН КЫЛДЫМ

Ажыбаев Эргешбай

1992-жылдар эле. Анда Аксыда жашайм, мектепте, анан лицейде дагы иштечүмүн. Лицейден пенсияга чыгып жатканда документ толтуруп, тиешелүү кагазымды өткөрүп, тиешелүү кагазымды алып жаткам. Колумду коюп эле кагазды алсам, кагаздын үстүндө 20 сомдук акчалар өзүнөн-өзү жарк деп пайда боло калып жатпайбы. Мына ушундай көрүнүштөр болгон.

Менин бир карындашым Таласка турмушка чыккан, 40 жашында жүрөгү ооруп, каза болуп калды. Ошондо таластыктар келди да мазарга (мүрзөгө). Мен ошол кезде мазарга кире албай жүргөм, барсам башым айланып кулап калам. Таластан келген бир тууганы бар болчу, Токтогул деген молдо, бул 1996-жылдары. Ошондо ал киши менин жаман болгонумду байкап: “Мен кийин сизге атайын келем, сиздин касиетиңиз бар”, - деп айтты. Мен ишенген жокмун Таластан келмек беле деп. Бир күнү чындап эле ошол куда үйүмө кирип келди, союш союп мейман кылдым. “Сен мугалимдигиңди ташта, сенден канча адамдар жакшы болот, тириликим өтпөй калат деп иштеп жатасың”, - деди. Мен көңүлүмө алган деле жокмун.

Мурда Пача-Атага барып жүргөнбүз, анда жөн гана барчубуз. Ал куда менен атайы барып, кызыктарды көрдүк. Пача-Атага барганда жаттык, эртеси атты токуп, Баба-Атага кетип жатабыз. Негизи менин күчтөрүм мени мазарга бара жатканда аябай чуркатышат. Куду атка мени минип ал деди. Бирок мен жаман болуп турам, жүрөгүм сезип турат, бирок болбой эле атты минип алдым, атты мындай бастырып көрөйүн дедим, чылбырды бердим, бергенде эле чуркап кетти. Пача-Атадан Тостуга чейин ат менен бардым, андан ары Баба-Атага чейин 7 чакырым жерди чуркап бардым. Куду абалым ат менен артымда келе жатат, мен жөө чуркап баратам. Ал келген жолду билбей артымдан ыйлап келатат. Ал билет, мен кандай чуркап барганымды билбейм. Мазарга барсак эл көп экен. Өзбекстандан, Жалал-Абаддан келгендер бар экен, тамактанып жатышыптыр. Мен байгеге чуркаган адамдай чуркап бара жатсам, зыяратчылар мас адам келе жатат деп качышты. Барып Баба-Атанын күмбөзүн кучактап ыйлап, башкача бир абал болгон. Пача-Атадан чыгып белеске келгенде мазардын ээси мени менен коштошту. Коштошкондо айландырып-айландырып туруп, ушундай бир күч коё бергенде жомоктор дүйнөсүнөн чыккандай болдум. Мунумду айтсам, “Сен али жомоктор дүйнөсүнө түшө элексиң”, - деп баары күлүшөт.

Ошентип жүргөн кезимде кишилерим мага “Жаз!” - деп буюрушту. “Эмнени жазам?”, - деп мен таң калам. Ал кезде өзүнөн-өзү Кеңеш Айткеев экөөбүздүн башыбыз биригип калган эле, “Эмнени жазам?”, - деп таң калганымды Кеңешке айтам. Анан ал жазышым керектигин айтып, колума калем, кагаз берип койду.

Кеңеш мага чейин эле мазар баскан, өлөөрүнө 7 күн калганда мазардан айыккан, ал көргөн күндү эч ким көрбөсүн, түндөсү аялын кошо ээрчитип мазарлап кетчү. Чаткалда

барып жүргөн мазары бар, ошол жерде көзү ачылган, ошол жерден мазардын ээси Кеңештин элесин берип койгон мага.

Унчукпай калем, кагаз алып олтурсам жаздырды. “Биз силерди атайын чакырганбыз”, - деп бир нерселерди жаздырып, анан экөөбүздүн тузубузду кошконун айтышты. Унчукпай кагаз, калем берип коюп, кайра Кеңеш тузубузду кошкондон кийин бир үйдө жашашыбыз керектигин айтып ойлонуп калды. Ошондон кийин эки жыл ал экөөбүз Аксыда мейманканада жашадык, тузубуз бир болду, бул 1999-жылдын ноябрында болгон.

Сабактарым бар, психолог дагы болуп иштейм, эки директорубуз бар, кечиксем, ишке келбесем эч нерсе дешпейт, эмнегедир таң калычтуу. Үйдөгүлөр дагы эч нерсе дешпейт. Сабактан калмак түгүл 5 мүнөт кечиксең ал кезде ортого салчу, 10 күн сабак өтпөсөң айлыгыңды кыркып салчу. Меникин иштебесем дагыүч ай айлыгымды ай сайын эсепчилерибиз жашаган жериме алып келип берип турушту, бир туугандардай мамиле кылышты. Үч ай такыр эшикке чыккан жокмун, күнү-түнү жаздым, жазгандарымды дагы окубайм, жаза берем. Андан кийин мектепке барып-келип иштеп жазайын дедим, баары бир жашаганга акча керек да. Антсе, саат 12де барып кайра 16да келип калышым керектигин айтышты. Кийин “Койгула, мен иштеген жокмун, мага айлык алып келбегиле, силер жамаат мененсиңер, алар сөз кылышат”, - деп айлык алуудан баш тарттым, болбой койдум.

Мен жазган нерселер ыр түрүндө, кара сөз түрүндө болду. Бүтүндөй кыргыз элинин тарыхын жаздырды. Ошол кезде окучу эмесмин, жаза берчүмүн. Кеңеш мага тамак кылып берет, жатып алып менин жазгандарымдын баарын окуйт. Мен жаза бергем, бирок ишенген эмесмин. Кыргыздын тарыхын мага толук берген, мергенчилердин баарынын баянын берген. Ал - бери жагы 50, ары жагы 100 китептик маалымат. Бул кабар - маалымат берүүчү энергия. Мендеги бул көрүнүш автоматтык жазуу экен.

Кийин Бишкекке жол түштү. Кеңеш дагы, мен дагы келдик. Менин бир окуучум мединститутту бүтүп жаткан, ага жолугуп калдым, ал Москвадан, Ташкенттен жакынкы убакта окумуштуулар келээрин айтып калды. Мендеги көрүнүштү ошолордон сурап көрүүсүн өтүндүм. Көрсө, иимдердин айрым гана адамдарга бериле турган архиви бар экен. “Агайга ошондон берилип жатат, эми башкасы агайдын аракетине жараша болот”, - деп айтышыптыр. Аракетим ушунда болду, айтылганды кылып жаттым, үй-бүлөмдү, башканы ойлобой, жалаң ушул нерсеге аракет кылдым. Азыр иштеп жатам, китептерди чыгарганга аракет кылып жатам. Биринчи китепти Максат деген жигит демөөрчүлүк кылып чыгарып берди. Буюрса, кийинки китепти чыгарганы жатабыз.

ӨЗӨГҮНДӨ ЭМНЕ ТУУРА, ЭМНЕ ТУУРА ЭМЕС ЭКЕНИН КУДАЙ БАР БОЛГОН ҮЧҮН БИЛЕТ ЭКЕНБИЗ

Өмүрбек кызы Гүлсина,

63 жашта, мугалим, Жалал-Абад областы, Аксы району, Тегене айылы, азыр Бишкекте жашайт

Өзүм Кыргыз мамлекеттик университетинин чет тили бөлүмүн бүтүргөм. Адистигим - англис тили мугалими. Окууну бүткөндөн кийин 20 жыл Политехникалык институтта сабак бергем. Азыр комузда ойнойм, 7 жашымдан баштап ооз комузда дагы ойногом. Музыкант болом деп өмүр бою жулуна бердим. Бир күнү бир чонь, аябай татаал күүнү мен 25 мүнөттө үйрөнгөм, аны эч ким 25 мүнөттө үйрөнө албайт. Мен анда университеттин биринчи курсунда болчум. “Музфакка алабыз, бизге бергиле, бул кыз жаратылышынан музыкант турбайбы”, - деп тамашалап калышты. Анда англис тилинен берген агайым: “Жакшы окуган студент бизге дагы керек”, - деп сүйлөшүп калышты. Музыка тармагына өтөйүн деп калганда, илимдин кандидаты болгон экономист эжем: “Ачык айта берейин, музыкант болсоң алар көп күйөөгө тийишет, адеп-ахлактык жактан таза болбой каласың”, - деп жибербей койдум. Ошентип, музыкант болбой калдым. Сен

маанилүү нерсе менен алектенишиң керек деп болбой койду. Биринчи физик болум дегем, биздин үйдө жалаң физик, математиктер болчу, алар жетишээрин айтып, мени англис тилине окутуп коюшкан. Ошентип жүрүп-жүрүп, 38 жаштан баштап мен обон жаза баштадым. Азыр жаштар ырдап жүргөн “Сүйүү вальсы” деген ырдын обонун жазгам, анын сөзү белгилүү акын Сооронбай Жусуевдики. Бул обон бир мүнөттө келип калган нерсе. Бир топ обондор жаралды, темир комуздагы күүлөрүм бар, ошентип музыканын үстүнөн иштей баштадым. Анан мен 44 жашымда Күрөңкеевдин сырттан окуу бөлүмүнө тапшырдым. “Ырга айланган махабат” деген жакшынакай ырлар бар, жаздырам деп жаздыра албай жүрөм, ошону жазып барсам сольфеджиеден мага дайыма беш коюп коюшат, андан жазып деле кыйратпайм.

Музыкада жүргөн кезимде көзү ачык Жунанын китеби чыгып калды. Капыстан өзүмдү жоготуп койдум. Каалабасам дагы, бир адамдын башы ооруп жатса, алыстыктан өзүм алып коём, анан табыпчылыкка өтпөдүмбү. Кечки медициналык училищаны окуп алдым, анан элдик медицина клиникасын ачтым. Бул нерсе Кыргызстанда биринчи жолу ачылды, 7 палатасы, дарылоо гимнастикасы жасала турган чоң бөлмө, тамактанганга жарай турган дагы бир бөлмөсү болгон. Бул жай медициналык окуу жайга карачу, жетекчиси Кененбаев эле, кийин өтүп кетти. Биз ал жерде 4 жыл космос менен иштей баштадык. Алар кадимкидей үстүнөн көрсөтмө жасап коюшат, түшүнбөйсүң, татаал уникалдык сүрөттөрдү тарта баштадык. Окуучуларым тартат, мен аларды транска чыгарып жиберем. Мен азыр “Жан, дене жана өмүрлөр” деген китеп жазып жатам. Жанагы сүрөттөр ушул китепке кирип жатат. Китепти бүтөйүн деп калдым, эми өзгөрүүлөр, толуктоолор болот. Жоопкерчиликтүү нерсе болгондуктан, жазып-жазып бере салганды каалабадым, азыр ошол боюнча иштеп жатам. Дагы “Байыркы жана бүгүнкү Манас” деген эмгек башталды, ошол боюнча дагы иштеп жатам. Эки жыл мурда башталган бул нерсе мага 19 жыл илгери берилген. Мен маңызын 17 жылдан кийин түшүнүп жатам, болбосо аны мен мага берилген табыпчылык деп ойлогом.

Кыргызчылык мага 44 жашыма чейин берилген. Бирок мен жасабай жүрүп анан таяк жеп, клиникалык өлүмдөн өткөндөн кийин түшүндүм, анан кыргызчылыкка келдим. 5 жашымда жана 30 жашымда дагы бул көрүнүштөр болгон, канча убакыт болгонун билбейм. Ата-бабаң тиги жакта тирүү, бардыгы бүтүн, эми аны силерге айтканда түшүнбөйсүңөр, алардын өздөрүнчө чөйрө. Ал өзүнчө керемет нерсе. Биздики 3-өлчөмдөн (измирение) 4-5-6-7-ге чейин. 9 чөйрө бар, майда чөйрөлөр - 242. Эки клиникалык өлүмдөн кийин табыпчылыкка келдим, табыпчылыктан илимге келип жатам. Азыр 20 жыл топтолгон тажрыйбаларды колдонуп, китеп жазып жатам.

Мага Таластан Манас ордодон мындай бир “роколённий” оор шар келген. Колум менен көтөрө албай артка болуп кеттим. Түшүп кетет, эмне кылсам десем, түшкөн жок. Эгер сага берилген нерсе болсо ал түшпөйт, денеңе сиңип кеткен толкундай болуп. Мен бармынбы, жокмунбу деп өзүмдү жоготуп койдум. Ушундай сезим болгон, бир башкача сымаптай нерсе чачымдын учуна чейин кыймылдаганын сезгем, анан ал денеме сиңип кеткен. Мен кыскартып ошол жерин айтып жатам, ага чейинкисин айткан жокмун, убакыт жок. Андан кийин табыпчылык менен иштеп жатпаймынбы. Бирок табыпчылык ушул нерсеге алып келет, биз оорулардын бардыгын айыктырып жибердик деп айта албайбыз, себеби бардык оорунун кармалык себеби, руханий негизи болот, себебин тапмайынча дабасын табуу оңой эмес. Эгер адам өзү кармалык себебин түшүнсө, ал адам айыгып кетет. Мен көбүнчө кармалык жактан ооруйм, өзүмдүкүн жакшы билем.

1986-жылы мени бир нерсе жетелей баштады, өзүм басып кетип калчумун. Султан Абдырахманов деген жигит телевидениеде башкы директор болду го. Ал учуучу табактын жерге конуп, кайра учуп бара жатканын тартып алган. Сонун болуп түшкөн, бирок азыр өзү ошол плёнканы архивден издеп таппай жатат, кайсы жакка койгонун билбейт. Өткөндө дагы китеп жазып жатканымды айтып, таап берүүсүн өтүнгөм, таппай жатат. Бизге түз байланыш келчү, кээ бир убактарда түндө чыгабыз да, ошондо бирөө эмес бир нечеси учуп жүргөн болот. Менин 7 кыздан турган тобум бар, алар ошону алдын ала айткан, азыр алар аябай күчтүү. Бирөө - Гүлнара Мухтарова (Дастан Сарыгуловдун

кайнежеси), Үмүт эже деген бар, дагы бир жигитим бар медресени бүткөн Канат деген. Бул аябай узун өмүр да, кичине өмүрдө көп окуя болот да, баарын айтканга убакыт да жетпейт.

Биринчи жолу мен аномалдык кубулуштарды сезгем. Ушундай абалда жатам деп айта албасам дагы, өзүмдүн сөзүм, жүрүш-турушум мага айкын болчу. 5 жашта болчумун. Менин ата-энем эсеп-кысап жагында иштешчү, атам каржы бөлүмүнүн жетекчиси, апам эсепчү болчу. Бир күнү апам экөөбүз жумуштан келдик, мени бир жерге алып барып, кайра келе жатканда ала келчү. Машыккан деген агам бар, үч атадан барып кошулат, Машке деп эркелетчүбүз. Эшиктен кирип келди. Келе электен мурун үйдүн төмөн жагында алмурут бар, ошол аяндуу сезилчү, кандайдыр бир күч карап тургандай болчу. Анын жанынан өтүп жүрчүбүз, ошол жерге келип калганбыз, андан мурун астынан сары тайган чыгып келип, мага жармашып кубалады. Мен качып жүрөм, тиги киши “мага кел” дейт, барайын десем кебетеси жаман. Апама жакындап барайын десем, бети өзгөрүп кетет. Эмне бар болсо, баары мага келип тийет, жаздыктар, төшөк жууркандар баары мага келип тийет. Качам, текчелер, дубалдар менен, түшүнбөйсүң да, эмне үчүн баары токмоктоп жатат деп. Өкүрүп-бакырып ыйлап качып жүрөм. Ошондо болгон окуяны кийин түшүндүм, анализдеп баштадым, анан бүт өмүрүмдө өткөндүн баары кайра келбедиби. Көрсө мындай экен да, бир адамда үч рух бар болот, ошол чочуп качкан мезгилде, илешкерлер илешкенде духту дух көрөт да. Анан ал дененден үзүлүп алып качат экен да, жаның дубал менен кача берет да. Кийин айтып, анан апамдан менин кайсы жакта болгонумду сурадым. “Сен чыңырып жерде жаттың”, - дейт. Денем жерде жаткан экен, ошол мезгилде мен качып жүргөндөй болгом, ошондон кийин катуу коркуп калдым. Бирок алар мени 12 жашка чейин ушундай кубалашты, эч качан карматпай качып кетээр элем. Алардын сөзүн эч укчу эмесмин. Көрсө, мени милдетим башка жакта экен. Мен кийин таза дүйнөгө барганымды түшүндүм. Ошол абалдан чыгып кетчүмүн, чыгып кетишиме сөзсүз касиеттүү кишилер таасир берчү. Көрсө алар бизге жакшылык кылбай турган духтар, карама-каршы дүйнө болгон.

Жезделерибиз бар болчу эшен, тажик, укмуш керемет киши болгон, сууну окуп коюу кылып койчу. Кайнагасы ачуусуна тийгенде, жерге салып олтурган бостек болот го, ошонун аркасына көлдөлөңдөй кылып жармаштырып коёт экен окуп. Анан кайнагасы жарым саат жалдырап: “Шерменде кылбай алып сал”, - дегенде анан алып салган, ушундай окуя болгон. Тиги кишинин аялы менин эжелерим болчу, үйүнө барсам ити таптаза болчу, эшеги аппак болчу, алары дагы көзүмө башкача көрүнчү. Ал кезде пол жок, жер топурак, бирок ушунчалык таптаза болчу, бир башка дүйнөгө келип калгандай сезчүмүн. Кетким келбей кала берчүм, атам таштап кетет, ошол киши окуп байлап берген. “Бир нече касиеттерди калтырдым, жети-он жылдан кийин кайра келет, коркпогула”, - деди. “Эмнеге калтырды?”, - деп анда эч нерсе түшүнчү эмесмин.

Тигилер байланышка чыкканда башың айланып, көздөрүң чымырап, кускуң келип, жаман болосуң. Анткени сен аларга кирбейсиң, кирип кетпей качып жүрөсүң да, ошон үчүн келе берет, кууй берет. Анан 7 жылдан кийин бир күн кечке согуштум, адамга, маймылга окшогону карышкыр болуп келет. Негизи мындай нерсе күздүн күнү башталат. Ар бир мезгилдин чилдеси болот, ошол чилдеде кармайт. Ошто пединститутта окуп жүргөм, пахта тергенге барганбыз, бир өзбек бала бар болчу, мен мушташып жатсам жанагы бала кармайт мени, ага эми көрүнбөйт да, колумду кармаса мени тигилер уруп жатат. Мен жанагы баланы уруп салдым, эч ким жок сага болушаар. Урушасың да анан, бир урсаң колуң кирип кетет, ура албай каласың, бир кызыктай да. Эшикти илип алып анан кечке чейин согуштум, кечинде кетишти, жок болуп кетишти, эч таптакыр баш ийбей койдум. Жанагы бала коркупжетекчибизге айтты ушундай болуп жатат деп, анан мени коё беришти. Эки ай жыргап пахта тербей үйдө жүрдүм, ал бала мени аябай жакшы көрөөр эле... Ошондон кийин менде согуш токтоду, ошол акыркы согуш болду.. Бир аз болот, үндөр угулуп кетет, көлөкө сыяктуу болуп көрүнүп кетет, эми азыр көрсөм дагы коркпойм, ушунча жылдан кийин коркпой калат экенсиң.

Университетти бүтүп бул жакка келдим, сабак бере баштадым. Кичинемден түшүм так, туура келчү, бир иш кылаардын алдында натыйжасы кандай болоорун сезип турам. Эгер болбосо убактыңды, өмүрүңдү коротпо деп айтам. Менин балдарым ооручу эмес, эки уул, бир кызым бар. Алдыма алып олтуруп, өзүмө тартып алып, күйгүзүп кайра чыгарып жиберчүмүн, бул - мона ыкмасы. Эргеш аке да биздин мектептин кишиси, оорукчан кызын алып келип жүрүп милдетин тапты, мона ыкмасынан башталган аныкы. Усумбекова Атамгүл жазбадыбы, мен аябай сүйүндүм, анын баары мага келген, бирок чачкын болгон, ага жакшынакай кылып ирети менен сабактай кылып берген. Иргеп, түшүнгөн коомго сабак бериш керек, адамзатты ошол бурулушка даярдаш керек. Бардык адам нурдан жаралган, кайра нурга айланып материалдык дүйнөгө келип-кетип турабыз да. Илим-билим топтой турган - материалдык дүйнө. Материалдык дүйнөдөн кайып дүйнөгө өтөөрдө, биздин тилде айтканда ушундай аномалдык кубулуштар деп коёлу, аябай көбөйүп жатканы ошондон. Эч качан бул жөнүндө конференция болот деп ойлобогон жерден Кыргызстанда ушундай болуп жатат, ушунун баары жөнөкөй нерсе эмес. Манас ата боюнча жазып жатам азыр, аян болгон мага, жанагы шаар ошол илимди берген экен да. Манас ордодон кабыландын туруп келе жатканы көрүнгөн. Андай убакта бир кызыктай болот, сүйүнүп кетесиң, бир туруп жүрөгүң түшүп калат, энергия деген укмуш болот. Бул жагымдагы кыз көрдү, ал аябай сезимтал кыз болчу, титиреп жатат. Ал секирип бул жакка өткөндө мен кармап калдым, чочутуп жиберсек тоскоолдук кылабыз да. Бул жактагы бала көрбөй калды окшойт. Кол берип учурашбайлыбы деп жүрөт, көрсө антип айтпайт эле, андай сөз оозуңа келбей калат, ал өзү дагы кыйын кишинин тукуму.

Баса, мен бир топ жыл “Билим коому” деген жерде аномалдык көрүнүштөр жөнүндө лекция окугам, анда биоэнергетика деген бир бөлүк бар болчу. Мага чейин бир орус бала окучу, кийин ал Чернобылга кетип калды, мен жерди тазалайм деп. Биз көп болчубуз, бирок ал лекцияны менин уланта алаарымды айтып, мага таштады, ишенээрин айтты. Мен анын лекциясын укканга келгем. Булар азыр дагы чакырышат, ушул жерден баштап азыр сонун нерселер болуп жатпайбы, район-район боюнча чыгарып, топ-топ менен.

Биз аябай кордук көрдүк, ал кезде “Билим коому” бизди аябай кордоду. Мен Аскар Акаев менен иштешкем, жакындан жакшы билем. Аябай жакшы киши, кыргыз эмес да, анын түпкү ата-бабалары кытай. Апалары кыргыз, өзүнүн апасы казак, мунусу дагы керек чындыгында. Менин үй-бүлөм интернационал, азыр кытай болосуңбу, кыргызсыңбы, адамзатты сактап калыш керек болуп жатпайбы. Ошол киши илимге келсе жакшы бир нерсе жасайт эле, мен ал кишини колдойм. Мен диссертация жактаганга эки тема алып, кайра таштап, бул жакка өтүп кеткем. Ошолордун баарын бирин калтырбай окуган экен, жазгандарым жагаарын айтып, кененирээк олтуруп сүйлөшөлү деп ал президент болуп турганда чакырткан экен. Кайдан? Анын ар бир мүнөтү бөлүнгөн экен, ошол боюнча жолуга албай калдым.

Кийин Чыңгыз Айтматов менен маектештим, ал керемет адам, гениалдуу айкөл киши да. Сүрөттөрдү көрсөтсөм, ал мындай карап көрүп, кичине баланы күчүктөй кылып эркелеткендей эркелетип, мамиле жасаган. “Булар кайсы тилде сүйлөшөт экен?”, - дейт. “Чыке, они мысли посылают”, - десем, кызык нерсе экен деп, анан олуттуу мамиле кылып, бир убакыт таап келсем сүйлөшөөрүн айткан. Мен барганча Люксембургга кетип калды, ошо менен жолукпай калдым. Бирок түшүмдө дайыма маектешем, кандай сүйлөшсөм ошондой менде илим кетет. Ошентип, эки киши менен маектешкенден кийин туруктуу ишенимдүү баштадым.

Менин үй-бүлөм интернациональный дегеним түпкү энелерибиз казак. Менин кызымдын кайнатасы - казак, кайненеси – уйгур, кайнатасынын энеси чуваш, менин кызым кыргыз, неберелерим - төрт кандын балдары. Ушундай жакшы, жөндөмдүү, биздин үй-бүлө, менин дагы орус досторум көп. Алар Манаска аябай кызыгышат, Жайсаң “Манасын” түшүндүрүп бер деп турушат. Мен Манасты айтып жатканда, башы ооруп жатканынын башы басылып калат. Бишкекте бир орус мектепте Татьяна деген бир келин Жайсаң вариантын которуп жатат. Ага котормосу келет, ал маанисин жоготпой жакшы

которуп берет. Мен бир аз окугам, эми мааниси өзгөрбөй ошол бойдон түшүп калган. Котормо дагы кайып дүйнөдөн келет, ал дагы биздин мугалимдер менен маектешет. Бизде мугалимдер бир эле, алар улут болуп бөлүнбөйт, баары чогуу. Биримдикке келтириш үчүн алар бирге иштешет, алардын максаты бир - адам затын алтын доорго алып чыгып, андан ары кайып дүйнөгө чыгарып жиберүү. Улутка бөлүнүү иштегенге ыңгайлуу болот, ошон үчүн гана керек. Менде болгон маалыматка караганда адамдарүч жерден тараган: Араваттан Ной пайгамбардан, Улуу тоолордон, Африкадан. Кара түстөгү адамдар дагы керек, алар климатка жараша болот. Адамдын бардыгын бир гана жаратуучу жаратып жатпайбы, кайра келип, кеткенде анан биригемиз. Анан топ-топ кылып бөлүп коюп жатпайбы. Казактардын өздөрүнүн жакшынакай нерселери, касиети бар. Кыргыздардыкы, орустардыкы, кытайдыкы, тибеттиктердики кандай керемет нерсе. Ошону ошондой кылып жер-жерлерге бөлүштүргөн, “сен бул жердин касиетин өзүңө ал” деп бөлүштүрүлгөн. “Бер, бер”, - деп, Кудайдан алып жатпайлыбы, биз дагы беришибиз керек. Ошондо иштегенге ыңгайлуу, иштегенде чачыратып коюп кантип иштейсиң? Дагы бир Татьяна деген 40 жаштагы келин “Манас” боюнча окуу куралын жазып жатат, биринчисин бүттү, мектепке 4-класска киргизип койгон. Өзү сабак берет дешет. Эми, кудай буюрса, ошого жолугайын деп жатам. Карабайсыңбы, кайып дүйнө бар экени далилденип жатпайбы.

Уруулар боюнчаүч канат азыр биригип жатат. Адамзат бир кезде жаңылган, доорлору кайсы мезгилге, катмарга туура келгенине жараша, адамзаттын акыл-эсине, аь-сезимине жараша биригип жатат. Азыр ааламдын “вдох” мезгили, аалам аябай чоң, “вдох” бир нече миллион жылдарга созулат, “выдох” дагы бир канча миллион жылдарга созулат. Жүк ташыган машинаны 1954-жылы өмүрүмдө биринчи жолу көрдүм эле, эми кандай деген кереметтер болуп жатат, кандай тез өнүгүп жатат. Кудай топ-топко бөлгөн адамдарды жакшы өнүксүн деп. Кыргыздарды үч канатка бөлүп, бир өлкө кылып койгон. Ошол үчөөнөн үч акылман чыгат, анан ошол адамдардан эл жүгүн алып кете ала турган бир адамды шайлап алабыз. Кош дүйнөнү алып кете тургандай ал адам жетекчи болот. Чачырап кеткенде биз бири-бирибизди тааныбай калабыз. Беш-алты атадан бириккен бир тукумдан турасыңар. Башында бир тукум башкарган, башчы бар, ал баарын жакшы билет, эми ушундай жумуш башталат. Укум-тукумда эмне болуп жатат, кандай жакшы иштер болду, кандай жаман иштер болду, ким уурулук кылды? Ким эмне кылганы дапдаана белгилүү болуп калат. Ич ара талкуулап, жаман жасаган иштерди жөнгө салып коёт. Андан ары жети атадан бириккендер болот, пирамида сыяктуу да, маркетинг түйүнү сыяктуу баары биригип, бир адамга баш ийет. Коррупция, уурулук, калпычылык ошондо жоюлат. Азыр биз ар кимибиз ар жакта чачырап жүрөбүз, биз Кудай алдында жооптуубуз. Салт таануу ошондо кетет, “салт билбеген калың элдин каргышына тете” деген сөз бар. Өзүңдүн ордуңду билбесең, бул эмне деген жоготуу? Биз руханий нерсени жоготуп жатабыз, мына ошолорду ордуна келтиришибиз керек.

Манас илими эми кыргыздын философиялык илимине айланат. Мен мурда айтчу эмесмин, Манас ата боюнча азыр бардыгын ачык айтып жатпаймынбы. Эл мурда жакшы кабыл алчу эмес, азыр эми жакшы кабыл ала баштады. Чындыгында биздин жашоо тиги жакта, бардыгын бизге Кудай пландалган түрдө берип жатпайбы, балдар, кыздарыбызды дагы. Кыргыздын үч канатынын өкүлдөрү келип жатат, алар биригишине макул болуп жатат. Алар биздей эмес, жөнөкөй адамдар, бирок биригишибиз керек деген ойду алар туура деп ойлоп жатышат.

Алардын тилин албай, укпай койсок, ооруп жатып калабыз. Табит жок шалдырап, онтоп жатасың, шал же дагы бир нерсе болосунь. Медицина эч нерсе кыла албайт, ооруңду аныктай да албайт. Анткени алардын акылына сыйбаган нерсе болуп жатат. Ооруп жатканда ачка болосунь, ошондо денен, сезимиң жукарат, ошондо жетет. Эгер менде өлүм болбосо, мен түшүнбөйт элем. Мен ууланып (отравление) өлүп калдым, 13 күн ооруп, такыр кетип калдым, денем муздап, эриндеримде гана жылуулук калган. Жаткан жеримден денемден үзүлүп чыгып, түптүз жаткан жеримден тиземди бүкпөй туруп кеттим. Карасам жерде жатам дагы, бул жакта дагы турам, эки адам болуп алдым.

Биринчи түшүнгөн жокмун, эмне калып калдым, эмне үчүн туруп калдым, эч нерсе түшүнгөн жокмун. Кичинекейимде эки адам болуп калчу эмес белем, ошондой болуп калдым го деп коём. Көрсө, кичинекейимде дагы ушундай денемден үзүп кетип турган окшойм. Баары ыйлап жатышат, атам, апам өлүп калды деп жатышат. Апамды барып жулкулдатам мен өлгөн жокмун деп, десем атам, апам шалкылдайт. Көрсө, жан жанды кармаганда шалкылдаганы менен, дене катуу болуп калат экен. Карап олтурсам, баары ыйлап жатат. Бир нерсе зың дей түштү, аябай бир алыс башка дүйнөгө кетип калдым. Тигилер аябай алыс түпкүрдө ыйлап жатат. Мага баары бир болуп калды, “сфералык катмардын ортосунда” деген нерсе бар, ошондо мен 4 менен 5тин ортосунда жүрүп, кайра туман аркылуу келгем. Аркы бет жакка бара жатам, тим эле ал жер жыргал, пахта сыяктуу бир нерсени сүзөсүң, ошол нерсени сезесиң. Ары жакка жапжарык гүлдөгөн талаага түшүп калдым, гүл бейиш деген гүл бейиш болот тура. Андан өтүп ары жакка барсам, “сфералык катмардын ортосунда” 5 менен 6 ортосу илимдин архиви экен. Барып ары жакка өтөйүн десем сүзүп алдым, катуу жапжарык көрүнүп жатат. Баарын көрүп жатам, жарк-жарк деп турат мунарык. Мунарык болгонуна карабай жапжарык болуп көрүнүп жатат. Аркы бетте агып жаткан суунун ичиндеги ташты даана көрүп жатам, бирок өтө албайм. Аябай кооз, сонун, 4 -5- 6-атамды көрдүм. Мындай адырмактар, конуш дагы аябай татынакай, боз үй тигилип турат. Комуз дагы татынакай, үч энем үч атамды көрдүм, аларды билдим. Мен келдим өзүмдүн айылыма, мекениме келдим дейм, “Баса көрүп турасыңар го, эмнеге эшикти ачпай жатасыңар?” – деп, ал жерде эшик жок өтө албайм, алар тике көзүмө караган жок. Киргизбей койду деп таарынайын десем болбойт, таарына албай жатам. Спортко машыккам көп жылдар бою, артка келип сүзөм, анда дагы болбойт. Башым дагы оорубайт, эч нерсе ыргыбайт, эч нерсе болбойт, спорттун ыгына салып үч жолу сүзүп көрдүм, өтө албай койдум. Анан эмне болду билбейм, бул жакты бурулуп карасам гүлдөр бар. Алар чакырбай коюшту, гүлдөргө кеттим деп гүлдөргө кирип кеттим, ал бир керемет нерсе. Өрөөнгө кирээрде мен 8 жашар кыз болуп калгам, чачым сары, мындай өйдө байлап алгам, аппак көйнөк кийип, колумдун учу, бутумдун учу көрүнүп турат. Колу-бутум көрүнгөн үчүн мен тирүү калдым, көрүнбөсө, кепинде болсом, өлүп калмакмын. Бүт баарын көрүп жатам, айнек сыяктуу болуп калдым, өзүмдөн баарын көрүп жатам, булуттар, кайсы экенимди билбей жатам. Гүлдөрдүн арасына түшүп калдым, анда дагы 8 жашар кыз болчумун, бир убакта чоң болуп калдым, өзүм кайсы жашта болсом ошол жаштагыдай. Бир нерсе зың деди да, кичине бир чымындай болуп калдым, акыл-эсим баары жайында, өзүмдү жакшы сезип жатам, сүйүнүп гүлдүн ортосуна кондум. Эми бул керемет нерсе, сөз менен айтып жеткире албайм. Кудай ушундай нерселерди кандай жараткан? Анын усталыгына таң калдым, ушундай нерселерди кандай жаратты, канча түрдүү нерселер бар. Алаканда сызыктарга түшүп кеттим, чоң каналга түшүп кеткендей болдум, аябай чоң. Чачыңдын ичи көңдөй, эми мындай турат го кыл, акылың жетпейт бул нерсеге. Гүлдөрдүн баарына конуп чыктым. Мен бирок бир нерсени билдим, Калыгул деген биздин бешинчи аталарыбыз олуя болгон, ал жан алгыч менен сүйлөшүп. макулдашып кеткен дешет. Ал боюнча эми көпкө чейин айтыш керек, эми ага азыр убакыт жок, ал баатыр болгон. Ошол атамды көрдүм, чилтенге олтургузду, акыркы үч күнү ошол атам келди, кара аргымагы болгон, ошонусу менен. Кара аргымак секиргенде даңкан деп коёт, аргымактын бутунан чапчып калгандай чоң-чоң эки кесим жер, ал мындай секиргенде данканы мындай алдына карап кетти. “Жарк” деди, баары даана көрүндү, тиги киши дагы. Керемет, улуттук кийимдер, маасысындагы оймо-чиймелер, кылычтын кынында, кындын өзүндө, кыймасында оймолор бар. Кылычтын өзү мындай сайылып турат, бул жагында кылычтын сабында оюлар бар. Камчы кармап турган, камчынын өрүн куштун эмнесине күмүш менен бекитип койгон, аны дагы эстеп калдым. Көзү аябай курч, сүрдөп өлүп калдым, жалынып-жалбарып жатам. Ошол кишиге таандык экенимди билип атам да, бардыгын көрүп турам. Мени моралдык жактан тарбиялап кетти тартипке салып, мен моралдык жактан аябай күчтүү адам болушум керек дегендей. Мен мыйзамдарды бузбашым керек. Ошондон кийин аларды угушум керек, клиникалык өлүмдөн кийин. Мен канчада элем ал кезде? 35ке чыга элек болсом керек.

Менде клиникалык өлүм болгондо, мени менен менталдык жан, руханий душа кеткен. Адамда үч рух болот. Бир рух денем менен калган, эмоционалдык, же астралдык душа деп коёт. Мени чечиндирип тиги жакка өткөрүп жибербесин деп. Кыл тамырчы абам бар болчу, көзү ачык эжем экөө мени окушкан, мен канча жатсам ошончо саат окушкан. Алар дагы катышкан бул процесске. Мүмкүн алар үчүнчү жандын учуп кетпешине себеп болдубу, билбейм. Алар жанымды, денемди колдошту, өздөрү билген жок, бирок колдошту азыр ойлосо. Акыры келдим өзүмө. Машина чакыртып коюшкан, Ошко ооруканага бардык, ал жерде жакшынакай басып жүрдүм. Ал жакка барганда кайра учуп кеттим, үч күнгө кеттим, ал үч күн кайда жүрдүм билбейм. Колумду чукуй беришти кан алабыз деп, эч нерсе сезбейм, кан чыкпай, ордуна аба чыгып жатат. Врачтар өлүп калат деп айтышты, денем жатат, жаным олтурат, ошондо билдим да, сездим өлбөйт экенимди. Үч күндөн кийин өзүмө келдим, ал убакта эмне болдум, билбейм. Бирок ушунчалык жагымдуу болду, ушунчалык өзүмдү жакшы сездим, бул мага эс алуу болду. Кандарым жаңырып, жакшынакай болуп калдым.. Чалап эле ичип жаттым, эч тамак ичким келбейт.

Ошол кезде менде бир айлык боюмда бар болчу, түшүрөм деп дары ичкем. Бул баланы мен төрөбөй, дары ичкенден кийин ал дагы ууланып калды да, тазалап алып салышты. Мен алдырбай төрөшүм керек болгон экен, анткени касиеттүү бала болгон. Мындай нерсе кылбаш керек экенин түшүндүм, Кудай ошон үчүн мени жазалады. Ошол рух мени менен 21 жыл жүрдү, жанымда, койнумда, жатып алып сүйлөшөбүз экөөбүз. Кадимкидей сезем угуп жатканын.

Меккеге барганда мени менен барды. Басканда мен аябай катуу, бачым, бир заматта далай жерди басып койчум. Кийин ал кеткенде, мен мурункудай баса албай калдым. Мен ага жалдырай бердим, мен төрөй албай калганда: “Сен кетпе, кайра кел, менин балдарымдын бирөөнү танда да, ошол аркылуу кел”, - дедим. Ал кетти, эки жылдан кийин кызым төрөлдү. Ал кыз эми укмуштай жан, акылдуу, башкача кыз, бөлөк адам, эч кемчилиги жок, айттырбай оюңду билип коёт.

Бул клиникалык өлүм мага жазалоодой болду. Кудай бизди жазалабайт, биз өзүбүздү өзүбүз жазалайбыз, Кудай жөн гана текшерет. Бизди мугалимдер окутат, Кудай бизди окутпайт, ал бизди карап турат. Өзөгүндө эмне туура, эмне туура эмес экенин сезип каласың го, ошону биз Кудай бар болгон үчүн билет экенбиз.

УШУЛ КӨРГӨН КҮНҮМ, ИЧКЕН СУУМ, БАСКАН-ТУРГАНЫМ – МЕН ҮЧҮН БЕЙИШ

Абдуллаева Нускайым,

62 жашта, Аксы району, Тогуз-Булак ыйык жери

Бизде Чоь-Таш-Ата, Төлгө-Таш-Ата, Жаныш-Байыш-Ата, Тогуз-Булак, Кош-Терек-Ата деген ыйык жерлер бар. Жакшы тилек тилеп, дилин коюп, Кудайга ишенип, ошол жерден шыпаа таап кетейин деп, ыкыласын коюп баргандар ошол жерлерден сакайып кетишет.

Тогуз-Булак деген жеринин касиети абдан күчтүү. Бул жерге канча жылдан бери төрөбөй жүргөндөр барып сыйынып, төрөп, бала таап кетишет. Ар кандай тери оорулары менен ооругандар, жараат чыккандар ошол булактын суусунан шыпаа табат. Бул жер шаардын эле ичиндеги паркыбыздын четинде жайгашкан. Мен бир жылда бир нече жолу келип турам.

Мен табып-дарыгермин. Мени ушул жолго салган адам, устатым, мени жети жерге зыяратка алып барган. Ошол зыяратка барган жерлериме жылда эн аз бардым дегенде бир жолу барып келем. Бир жолу барганым өзүм үчүн гана, андан тышкары мага келген элдер: «Эже, бизди ошондой жерге алып барып келсеңиз, биз менен кошо барып бериңизчи», - деп суранышат. Анан мен аларды зыярат кылдырып келем. Мурда мындай жерлерге көп

барып, түнөп жүргөм. Ошон үчүн мен кошулуп барган адамдарыма ыйык жерлерге барганда кандай ырым-жырымдарды жасаш керек, кантип куран окуш керек, ал жерге барганда өзүн кандай алып жүрүш керек, анын жол-жоболорун көрсөтүп кеңеш берип, зыярат кылдырып келем.

Мага адамдар ар кандай максат менен келишет. Догдурга барып, жардам болбогондор ушул жерден айыгып кетер бекем деп чоң үмүт менен келишет. Көп жылдан бери балалуу боло албай жүргөндөр дагы келет. Эски ооруларды, «жандуу ооруларды» да караймын. Бала-чакага дем салып, жоемун. Эски чыккан жерлерди дагы, сынган жерлерди дагы дарылайм. Мен чыккан жерлерди салганда оорутпай салам. Себеби салаардын алдында укалоо жасайм.

Мен төлгө салбайм. Келген адамдардын тамырын кармайм, көзүн, жүзүн караймын. Мен ошентип тамырды кармаганда, жүзүн караганда, менин дилиме салат. Анан мен ошол дилге салган нерсени айтамын. Анан ошол мен айткан нерсе алар УЗИден өткөндө дал ошол айтканындай болуп чыгат. Бирок ооруканадан анализи чыкпаган кишилер мага чыгат. Мен дароо эле мага келген адамдын оорусу эмне экендигин сеземин. Өздөрүнөн сурап отурбай эле, өзүм аныктайм.

Мындай касиет менин ата-бабаларымда болгон экен. Бирок менде мындай касиет бар экенин мен билген эмесмин. Орусча өсүп, Караколдо орустардын арасында жашагандыктан, мындай нерселерге маани берчү эмес элем. Бизде кыргызчылыкты эч ким карманбаган экен. Ошентип жүрүп мен ооруп калдым, көп оорудум. Барбаган жерим, догдурум калган жок. «Бир бутум көрдө, бир бутум жерде» - болуп, өтө начар абалга жеттим. Ошентип жүргөндө мага: «Ооруканадан жардам болбогондон кийин кыргызчылык кылып көрүшүң керек», - деп айтып калышты. Ошентип, кыргызчылыкка түшүп тогуз ай бою дарыландым. Анан мени биринчи топтогу майып деп чыгарып коюшту. Себеби, мен ошондой абалга жетип калган болчум. Кыргызчылык кыла баштагандан кийин күндөн-күнгө сакайып отуруп, иче турган суум, көрө турган күнүм бар экен, эл катарына кошулуп, азыр кайра элге соопчулук иш кылып келе жатам. Ушул көргөн күнүм, ичкен суум, баскан турганым – мен үчүн бейиш. Менде Кудай-тааланын берген 21 касиети бар экен. Ушул кыргызчылыкка түшкөндөн кийин табыпчылык-дарыгерчилик жолумду кармана баштадым. Бул жолду карманганымга 14-15 жыл болуп калды. Мага ыкыласын коюп келген адамдар шыпаа таап кетип жатышат. Мен аларды өзүм чакырбаймын, өздөрү издеп-сурап, таап келишет. Келгендерди кудаанын жолунда дарылап, Кудай-тааланын берген касиеттерин ошол келген адамдарга сарптайм.

Мен мурда эле ар кандай сырларды көрүп жүрчүмүн. Бирок мен аларды жүрөгүмө анчалык жакын албай жүргөн экенмин. Бардык эле адамдарга ошондой көрүнөт болуш керек деп ойлочу элем. Мына ошондой сырдын бирин айтып берейин. Анда мен кыргызчылыкка бара элек элем. Анан бир мындай нерсе болду. Мен анда ооруканада болчумун. Баса албайм, мени бирөө карап жатат. Бир жолу мени карап жаткан адам да, палаталаш жаткан келин да сыртка чыгып кетишиптир, мен жалгыз калыптырмын. Чак түш, мен кечке ойлонуп жаткам, ошентип жатсам эле бир жактан: «Нускайым, сен эми кыргызчылык кыл», - деп кыйкырган бир катуу үн чыкты. Көзүмө эч ким көрүнгөн жок. Анан мен: «Бул үн каяктан чыкты? Эшик деле ачылган жок, кыштын күнү - терезе жабык, эч кимди деле көргөн жокмун», - деп эле таң калып калдым. Ошол-ошол болду. Анан мен: «Өзүм минтип туралбай жатсам, алым болсо бул болсо, мен кантип кыргызчылык кылмак элем?», - деп ойлонуп калдым. Мен чындыгында жашоодон үмүтүмдү үзүп койдум эле. Анан мындай бир ой кылт эте түштү: «Догдурлардан минтип жардам болбойт экен, балким кыргызчылык кылсам жакшы болуп кетээр бекем», - деп үмүт кылып калдым. Анан мени ал жерден дагы Жалал-Абадга ооруканага алып кетмек болуп калышты. Себеби, менин оорубаган жерим жок эле, башымдан бутума чейин бүт денем, тулку-боюм ооруган. Бир кашык сууну да иче албай жатам. Догдурлар да эмне кылып дарылаарын билбей, баштары маң. Себеби, мага диагноз кое албай коюшту. Анализдерим таза чыгат, УЗИге түшсөм, дагы таза. Анан догдурлар эмне кылаарын билбегенде «Жалпы оору» деп аныктап, майыптыкка чыгарып коюп атышпайбы. Алгач УЗИнин жыйынтыгы дагы,

анализдериң да таза дегенде, мен «Булар мени алдап эле жатышат, өлөм» - деген ой менен жүрдүм. Кийин бир жылдан кийин паспортумдун ичинен УЗИнин кагазын таап алдым. Карап отурсам, чындап эле баары таза экен. Ошентип Жалал-Абадга алып кетишти. Ал жерге баргандан кийин башка бөлүмгө - неврологияга котормок болушту. Анан мага баягы «Кыргызчылык кыл» деген үн угула бере турган болду. Кочкор-Атада кайын синдим бар эле, ал кыргызчылык кылчу, ошону менен кеңешип көрөйүн дедим. Анан апамдарга: «Мага ошол кайын синдим Жумагүлдү алып келгилечи. Ал күндө деле, түндө деле көрө берет экен го. Мен төлгө салдырып көрөйүн, жакшы болуп кетемби же жокпу», - деп калдым. Апам менин айтканымды жактырбагандай болду. «Догдурлар жардам бере албай жатса, ал кантип жардам бермек эле», - деп ойлоду окшойт. Анан мени көңүлү ооруп калат дедиби, «Ии, макул, чакыртабыз», - деп койду. Бирок алып келишкен жок. Анан ошол убакта менин өзүмдүн бир тууган кайним келинчеги экөө келип калышты. Өтүнүчүм менен кетишип, түнкү саат экиде Жумагүлдү алып келишти.

Эртеси Ноороз болуп калды. Мен аны өзүмдүн кайын сиңдим деп эле, баштагыдай жакшынакай учурашат болуш керек деп ойлосо, суз учурашып, башкача болуп калыптыр. «Ии, бата жолуна түшкөндөн кийин ушинтип өзүн-өзү карманып калган турбайбы», - деп койдум. Менин тамырымды кармап туруп: «Догдур деп жүрүп акыбалыңыз ушул болуп калыптыр го», - дегенди угуп ыйлап жибердим. «Жеңе, айтып коюш менден, калганы сиздин өзүңүздөн. Догдурга дагы барсаңыз мындан бешбетер болосуз», - деди. «Мындан бешбетер дегени өлүм эмеспи», - деп, кайын сиңдимдин макулдугун алып, ага шакирт болуп калдым.

Устатым ал убакта турмушка чыга элек, 28 жаштагы кыз болчу. Азыр 40тан өтүп калды, үч балалуу болду. Ошол кез 1993-жылдар болчу. Ал талыкпастан күн-түн дебей, 9 ай бою мени карады. Мен анын тилин укпаганда азыр бар болот белем, жок болот белем, бир Кудай өзү билет. Мен ал устатыма эки дүйнөдө миң мертебе ыраазымын. Ал мени арбактар менен дагы сүйлөштүрчү. Ал мени мазарларга деле алып барган жок, үйдө карап жүрдү. Ал убакта мазарга бара турган алым деле жок болчу. Ошентип 9 ай өткөндөн кийин менден жакшы жылыш болбогон соң, мени чилтенге, караңгы жерге отургузушту, рухча тазалоого салды. Жумагүл мага: «Сизди эми рухтар тазалайт», - деп айтты. Мен деле ал убакта ал кандай болоорун түшүнбөйм да. Мени өзүнчө бир караңгы үйгө отургузду. Чилтенге киргенге чейин 6-7 киши мага тынбай укалоо жасап турчу болду. Беш мүнөт укалоо токтотулса, мен зыңкыйып катып калчу элем. Караңгыга отургузабыз дегенде, «Мени караңгыга жаткызып койсо кандай болот, мен эч кимди көрбөсөм, эч ким менен сүйлөшпөсөм, өзүм такыр кыймылдай албасам, эми көргөн күнүм эмне болот», - деп ойлодум да, кайра: «Мейличи эми, Кудайдын бешенеге жазганын көрөөрмүн. Кудай жардам берсе, оңолуп кетээрмин», - деп чыйралдым. «Мага төшөктү кенен салгыла, ооруганда ары-бери оонай турган болоюн», - деп караңгыга кирип, ошол убакта 11-классты бүткөн кызым тамак киргизип турду. Биринчи отурганда 6 күн отурдум.

Мени чилтенге рухча операцияга салуу үчүн отургузган да. Ошол жөнүндө айтып берейин. Алым жок, жаткым келет, колу-бутумду сунуп коюп жатам, уйкум келбейт. Ошентип жатсам эле «шыбыр-шыбыр», «шып-шып» деген үндөр чыгат. Анан келип эле үстүмдү каптап калышат аппак кийимчендер. Ортосунан шыкалып эч нерсе өткөнгө мүмкүн эмес. Анан мен баягыларды карап жатам, коркунуч сезими деле жок, үн жок, сөз жок, «шырык-шырык» деп эле кайчынын үнү угулат. Анан «шып-шып» деп, жабдыктарды бири-бирине бергендери угулат. Ошентип отуруп мен уктап калам. Анан ойгонсом эле, өзүмө келип калган болом. Ошентип мен канча күн рухча операцияда болдум. Анан бир күнү мындай окуя болду: ошентип операция болуп жатканда, Аксакал-Атам: «Керектүү жерин койгула, керексиз жерин алгыла», - деп буйрук берип жатат. Анан нары жактан үн чыкты: «Өпкөсүнчү?», - деп. «Өпкөсүн тим койгула, өпкөсүндө төрөлгөндөн кара калы бар», - деди. Аксакал-Атам дегеним - бул менин аркы дүйнөдөн ушул жолго кайтарып салып жүргөн колдоочум. Ошонун ошентип айткан үнүн уктым. Мен дагы мурда мындай нерселерге ишенчү эмес элем. Ушундан кийин ишенгенге туура келди. Бул өпкөмдөгү кал жөнүндө ооруканадан рентгенге түшкөндө дагы айтышкан. Мына ошентип караңгыдан

чыккандан бир жумадан кийин апам: «Балам, мен сага көз тийип кетет экен деп эч кимге айтпадым, денөң жаңы төрөлгөн баланын денесиндей болуп калыптыр. Жүзүңдө бир да бырышың калбаптыр», - деди. Ушулардын бардыгы алты күн караңгы жерде отуруп, рухтар операция жасагандан кийин болду. Тамак тургай суу дагы иче албай жүргөн мен, караңгы жерге отурган күндөн тартып тамакты жей баштадым, өзүм да оңоло баштадым. Менин тамак жегениме ишенбей ата-энем кайра-кайра сурашат экен: «Тамакты чындап эле жеп жатабы кызыбыз?», - дешип. Кудайга шүгүр, мына ошондон баштап кыргызчылыкка ишенишке туура келди. Ошентип устатым мени ушул жолума салып койду. Бирок мен кээ бирөөлөргө окшоп төлгө салбаймын, мен ал жолду жактырбагам, мен – табып-дарыгермин.

Эми мага чын дилин коюп, ишенип келгендерден ар кандай оору менен ооругандар шыпаа таап кетип жатышат. Мисалга айта кетсем, сарык оорусу менен ооругандар, көп жылдан бери башы ооруп жүргөндөр, кыргызча жандуу оору, жараттардын түрлөрү менен ооругандар, дене сөөктөрү чыккандар жана сынган жана башкалар шыпаа таап кетип жатышат. Мисалы, мен чыккан жерди салып жатканымда оорубайт. Себеби, мен чыккан жерди салаардан мурда биоток берип анан саламын. Мисалы, мындай учурлар да кездешет, эшиктен өзү баса албай көтөртүп, же жетелетип келип, мен салгандан кийин ушул жерден кайра өздөрү басып чыгып кеткен убактар да болду. Кыскасы, мен улуу Кудайымдын кудурети менен оорунун бардык түрүн айыктырам.

Негизинен түрдүү чөптөр менен дарылайм. Анан эгерде мага келген адамдар дарыгерлер жазып берген дары-дармекти колдонуп жаткан болсо, мен ага тыюу салбайм. Ошол дары-дармегин бул жерге алдырам дагы, ага дем салып окуп берем. Ал дарыларын деле иче беришет, менин айткандарымды да жасай беришет. Менде атайын дары чөптөр жөнүндө китептер бар. Бирок мен ал чөптөрдүн баарын эле колдоно бербейм. Мен ошол адамды көрүп жатканда, мага «ушул чөптү ушуга буйру», - деген аян берилет, мен ошону гана буйруймун. Дарыны мен өзүм жасап берем. Чөптөрдү болсо элдин көзү көрбөгөн жерлерден терип келем. Көбүнчө Чычканга барып, жолдон алыс жерлерде өскөн таза чөптөрдү терем. Мен аларды эртең менен күн чыга электе, же кечинде күн уясына батып кеткен мезгилде чогултам. Таза көлөкө жерге кургатам дагы, анан кездемеден тигилген атайын калталарга салып сактайм. Ар бир калтага чөптөрдүн аттарын жазып коем.

КӨЗҮ ӨТКӨН КАЙЫН АТАМ ЖҮК БЕРИП ИЙИПТИР...

Сажид,

66 жашта, Таш-Көмүр шаары

Мен турмушка чыгып, Таш-Көмүрдө жашаганыма 40 жылдан өтүп калды. Кудай таалам ушул Нарын дайрасынын суусун буюрган экен, ушул жерде орун-очок алып, бала-чакалуу болуп, неберелүү-чөбөрөлүү болуп отурам. Убакыт деген учкан куштай тез өтөт экен, өзүмдүн дагы кантип 60тан ашып калганымды сезбей калдым. Кудайга шүгүр, ушуга дагы ыраазыбыз.

Бул жерде ыйык жерлер көп, байлыгы да көп. Мен көбүнчө мына ушул өзүбүздүн шаардын чөлкөмүндө жайгашкан ыйык жерлерге барып сыйынып келип жүрөм. Мага көрүнгөнү келген элдерди дагы ошол өзүм барган жерлерге сыйындырып, чогуу тилек тилеп, Кудай тааладан суранып келебиз. Мына ушул өзүбүздүн кичи райондо Каз-Булак деген ыйык жер бар. Анын берки желкесинде Шор-Булак деген ыйык булак бар. Ал эми Нарындын ары жак бетинде Пайыз-Булак деген ыйык булак бар. Мындан ары Таш-Көмүрдөн Тегенени көздөй кеткен жолдо Ак-Моло деген аябай ыйык чоң таш бар. Мына мен өзүм көбүнчө Каз-Булакка барып жүрөм. Каз-Булакка мен көбүнчө төрөбөй жүргөн адамдарды же балдары токтобой жүргөндөрдү алып барып келем.

Ал жер асканын түбүнөн эле жылжып аккан эки жанаша булак. Жанында жалгыз түп тамырлары каздын таманын элестетип чыккан мисте бар. Ошол мистеге сыйынып баргандар тилеген тилектерим кабыл болсун деп чүпүрөк байлашат. Андан сырткары ал жерге баргандар колунан келген, тапкан нерсесин алып барып, ошол жердин олуяларына арнап куран окуп, шам тигишет. Үйлөрүнөн ошол Каз-Булактын олуяларына атап эчки союп же тоок союп, этин көтөрүп алып, дасторкон-табактарды жасап барып сыйынып кайтышат. Ал жерге дагы ак таштан бирди алып булактын көзүнө коюп кетишет. Анткенинин себеби, ушул ак таштай аппак болгон наристе бере көр деп Кудайдан тиленгендикти билдирет. Ал булак боордо жайгашкандыктан, ал жерде атайын отурганга ыңгайлуу мүмкүнчүлүк болбогондуктан, булактын жанында цементтен куюлган төрт бурчтук ташты коюп коюшкан. Элдер ошол таштын үстүнө отуруп, ырым-жырымдарын жасашып, тилектерин тилеп сыйынып кете беришет.

Биз ал жакка көбүнчө эртең менен эрте салкында, булакка мал-кел түшө электе барып келгенге аракет кылабыз. Ошон үчүн жайында эртең менен таң атып, ата электе эле, жерге эми жарык түшкөндө эле барып калабыз. Ал жер айылдын эле чети. Анан ошондо, эртең менен эрте барганда кез-кезде мен ал жерден аппак казды ээрчиткен келинди көрөм. Бирок ал мени менен баргандардын көзүнө көрүнбөйт экен. Аларга каздын гана какылдаган үнү угулат. Эми ушулардын баарын айтып отурса, бул дагы өзүнчө сыр да.

Анан мен мойнума алганга чейин дагы ар кандай сырлар көрүнүп, түшүмдө аяндар берилчү. Мунун бардыгын айтып берсем, бул 3-4 күндүк жомокко айланат. Ошолордун бирөөсүн айтып берейин. Жашымда курч болгон экем, канча сыр берсе деле мойнума албай жүрө бериптирмин. Бир күнү башым ооруганынан бир аз жатайынчы деп жаткам. Жатсам эле бир маалда чагылган чарт дегендей болду дагы, оң жак жаагым ысып чыкты. Мен чочуп кетип, жамгыр жаап жибердиби деп терезени карасам, күн ачык эле турат. Ошондон кийин башымды такыр өйдө көтөрө албай койдум. Анан атамдар келип бир молдого алып барып окутушкандан кийин башым жакшы болуп, көтөрүлүп калды. Ошентип, арадан бир аз убакыт дагы өтүп кетти. Бир күнү түштө эле баламды эмизип отурсам эшик ачылып эле, түлкүнүн терисинен жака таккан бир узун киши шап этип эле кирип келди. Мен аны көрө калып эле, бул ким болуп кетти деп таң калган боюнча отуруп калдым. Анан ал мени карап: «Өткөн жолу чагылган болуп жаагыңа деле чаптым. Эмне такыр кыргызчылыкты мойнуңа албайсың? Эми мына минтип өзүм келип отурам. Мени карачы, мойнуңа аласыңбы?» - деп сурады эле, мен: «Жок, ала албайм», - деп айттым. Мен жок дегенден кийин ал киши унчукпастан мен жакка басып келип баламдын башынан сылап коюп чыгып кетти. Анан ал кеткенден кийин оюма ар нерселер келип, аябай корктум. Ал киши жанымда турганда коркуу сезимин деле унутуп койгон экем. Анан аны деле эч кимге айткан жокмун. Ошентип кыжаалат болуп эми эмне болоор экен деп ойлонуп жүрүп, ал күнү дагы кеч кирди. Балам жакшынакай эле боюнча жаткан, эртең менен турсам болбой калыптыр.

Анан бир күнү дагы бир мындай сыр болду. Жайдын күнү. Чак түш. Үйдө бала-чака баары уктап жаткан. Анан бир маалда эле гүрүлдөп келип үйдүн жанына машина токтогондой болду. Ким экен деп чыксам, бир чоң машина турат. Андан эки адам түштү дагы: «Кайын атаңар жүк берип жиберди эле, түшүрүп калгылачы», - деп айтышты. А мен таң калып эле: «Кайын атам өтүп кеткен эле», - деп ичимден ойлоп койдум дагы, машинаны карасам үстүндө каптарга салынган бир нерселер турат. Анан алар жүктү эшиктин алдына түшүрүп коюп кетип калышты. Анан мен дагы үйгө кирдим. Карасам балдар бардыгы эле уктап жатышыптыр. Баягыдан кийин коркуп калдым эле. Анан «бул дагы кандай сыр болуп кетти, дагы эмне болоор экен» - деп ойлонуп калдым. Анан кайра эшикке чыгып «бул эмне жүк болду экен же жаңылып таштап кетиштиби?» - деп карасам, баягы жүк жыйылган жерде эч нерсе жок.

Ошондон кийин «Кой, колумдан келишинче элдерди көрүп, кыргызчылыкты моюнума алайын» - деп, кыргызчылыкка моюн сунуп, элдерди көрүп соопчулукка иштеп жүрөм. Мага ар кандай оору менен келишет. Мен өзүм тамыр кармап, оорулардын

диагнозун коюп берем, диагнозун койгондон кийин «Сөзсүз мага кел. Мен дарылайм» - дебейм. «Кааласаңар врачка баргыла, кааласаңар мага келгиле» - деп, өз каалоолоруна коём. Менин колумда биоток дагы бар. Андан сырткары, мен чыккан жерлерди салып, сынган жерлерди бүтөймүн. Кудай таалам мага ушундай касиетти бергенден кийин, аны элдин соопчулук ишине пайдаланбасаң өзүң кыйналып калат экенсиң. Мен канча жылдар бою мойнума албай, жаштык кылып, канча аян берсе деле көгөрүп жүрө бердим. Жаштыгымда курч болгон экем да, коркконду да билбептирмин. Анын үстүнө мен жаш дагы болгонмун да. Анда мен: «Мен өзүм жаш болсом же медициналык билимим болбосо, мен кантип эл карамак элем?» - деп, өзүмчө кыйналып, ойлонуп эле жүрө берчү элем. Бул мага көрсөтүлгөн сырларды, берилген аяндарды эч кимге айтчу эмес элем. Себеби, «элдер ишенбейт да» - деп ойлочу элем. Анан дагы «Бул Сажида акылынан адашып кетип жатканбы» - деп айтышабы дечүмүн. Ушул мен көргөн сырларды башка адам эмес, өзүмдүн ата-энеме, жадагалса, күйөөмө айтчу эмесмин.

Азыр биринчи жолу адам көргөнүм эсиме түштү. Анда менин ошол улуу балам төрөлгөндөн кийин эле. Үйгө бир бала колун чыгарып алып келип калыптыр. Мен кантип адам көрүштү деле билчү эмес элем, атайын устаттардан деле бата алып, көзүмдү ачтырган эмесмин. Анан тигил бала келгенде эмне кылаарымды билбей турсам, кулагыма жанымдан эле бирөө: «Баланын колун кармала», - деп айтты. Бул сөз кулагыма дапдайын угулду да, жанымда эч ким деле жок. Колдоочу адамдар мага мурда деле келип жүрчү да, кадимкидей көзүмө көрүнүп, кадимкидей эле сүйлөшүп кетишчү. Анан ал айткандан кийин мен баланын колун кармадым, ошентип турсам, андан ары эмне кылышты билбейм да, аңгыча менин колумду бирөө кармады дагы тартып жиберди, ошол убакта тигил баланын колунун кырс дегенин уктым. Андан кийин: «Болду, колуң ордуна түштү. Бир айга чейин оор нерсе көтөрбөй жүр, дагы бир-эки күндөн кийин келип кет. Азыр баргандан кийин шишиги таркап калат, ооруганы да басылат», - деп кантип айтканымды өзүм сезбей калдым дагы, жөнөтүп жибердим. Мына ошентип биринчи жолу баланын чыгарып алган колун салганым эсимде.

ЗАМАН КАНДАЙ ЖЫЛСА, ОШОГО КАРАТА ӨЗГӨРҮҮ БОЛОТ

Абдыраманов Кошбай,

80 жашта

Мурда бул жерде эл болбогон экен, кийин гана үркүнчүлүктө келип отурукташыптыр. Ак-Көл, Көк-Көлдө жол бар. Ошол жол менен көчүп түшүшкөн экен.

Бир алааматта эл качып, ошондо Ханыша деген кемпир бир кызы менен калган экен. Ошол Чанач менен качып баратып, белге чыкканда: “Кош эми, Жатка”, - деген экен. Мурун Жаткал эле, анан барып Чаткал болуп калды.

Эски адамдардын айтымында, Алла таала Ыдырыс пайгамбарды жаратып туруп: “Бар эми, көңүлүң сүйгөн жерден орун ал”, - дейт экен. Ошондо Ыдырыс пайгамбар ушул жерге отурукташыптыр, Чаткалга. Чаткалдын башында Авлетим деген жерде ал кишинин турган үңкүрү бар дейт. Күнүгө беш убак намазын окуп, дулдулун минип ошол жакка кетип баратканда, Арашандан даарат алып, этектеги Таштопияндан беш убак намазын окучу экен. Бул маалымат мусулманча “Ыдырыс пайгамбардын тарыхы” деген китепте жазылган.

Ар заман кандай жылса, ошого карата өзгөрүү боло берет экен. Мен билгенден биз жаш кезекте догдур деген такыр жок эле. Ошондо тамырчы, табыптар күчтүү болчу. Ал табыптар: “Сенин өмүрүң бүтүп калды, сен өлөсүң”, же “Сен адам болосуң” дегени чын чыкчу. Мындайлар ар кыштакта болоор эле. Биздин айылда Ырсалиев Бекимет деген киши болгон.

Мен тиф деген оору менен оорудум. Ал ооруну көтөрүп, үч күндөн ашканы адам болот экен да, үч күнгө жетпегени өлүп калат экен. Төртүнчү күн дегенде мени агам

табыпка алып барды. Там башына керебетти коюп, алдыма көк бедени салып отургузуп, өлбөйсүнь деп койду. Ылды карасам, жолдо бир кемпир кетип бара жаткан экен. Табып ал кемпирге: “Кайт, аркаңа кайт, азыр сага жолугат”, - деп калды. “Жолукса Кудайдан көрдүм, сенден келсе мен кете бердим”, - деп көгөрдү кемпир дагы. “Азыр ушул кемпир сага жолугат, эмдиги жылы ушул күнүн өлөт”, - деди табып мага. “Кайт, кайт”, - деп үч мертебе айтты, ошону менен айыгып кеттим.

Кийинки жылы мен там салдым. Бир күнү отурсам, баягы кемпирдин каза болгонун айтып калышты, табыптын айтканы оюма келип, жүгүрүп бардым. Былтыркы кагазыңызды караңызчы десем, так ошол күн экен.

Тиф оорусун тамыр кармап айта алышчу эмес, дарысы да жок болчу. Кызыл жүгүрүк деген оору болгон. Аны баланча оокат жесең айыгасың, баланчаны жебе деп дарылачу. Биздин Шамыр деген атактуу кишибиздин карындашы ооруп, ана кетти, мына кетти болуп, боз үйгө чыгып калышат. Дайырбек деген акеси Бекиметти алып кел деди эле, Бекимет келбей коет. “Карындашы өлүп кетсе эмне болот, көңүлү үчүн барып бер”, - деп эл ыйлап-сыктаганда, бир литр кымыз, бир кил кара мейиз, бир кил сары мейиз алып келип, бир жайдары ат союштары керек экендигин айтат. Күздүн күнү кайдагы кымыз? Ошондо агасы бир түндө Намангандан алып келген экен. Аракет кылып, кымызды ачытып ичирип, ал киши 25 жыл жашады.

Каныш-Кыяда Нышан деген чоң табып болгон. Дагы бир табып бар эле, сыныкты салчу. Азыр алардын неберелери бар. Алар деле тамыр кармашат, бирок ашкере чыгарбайт. Кагылайын деп атайын көрүнгөнү барсаң, бул оокатты же, тигинт, минт деп айтканга жарашат. Мисалы, менин кемпиримдин ооруганына беш жыл болду, болгону кордо гана жейт. Кордо – күрүчтү сууга кайнатып, туз салбай бышырылган тамак. Ушуну жесе гана жашайт деди. Адегенде корктум, анан карасам, кудайга шүгүр, жашап келатат...

..., Тогуз-Торо району, **Өрнөк айылы**

ЭМИМ ЭМНЕЛЕРГЕ ТҮШӨТ

же мен киммин?

Колум бошобой, мазарга эки жылдан бери бара элекмин. Келген балдарды үйдөн карайм. Итий болгондорду өт менен киринелеп, жүрөгү түшкөндөрдү эмдеп берем. Кирине киргендерди эмдейм. Кичинелерди дагы, чоңураактарын дагы карайм. Куймулчагы түшкөндөрдүн куймулчагын көтөрөм. Бул ырым-жырымдын бардыгын чоң кайненемден үйрөнгөм. Өзүмдүн таяталарымда да болгон дешет. Өзүмө ишенип эле, карап калдым. Казарман, айылдардан келишет, айыгып калдык деп кетишет. Кудайдан да шыпаа түшөт да. Өзүмдүн 12 балам бар, 5 кыз, 7 эркек. Абышкам каза болуп калган. Орозодомун.

Оорулууларым бүгүн эмдеп, эртеси кичине жакшы болгондо, адамбыз да, келбей коет. Ошондо илең-салаң болуп, кускуң келип, куса албай жүрө берем, ичим өтпөйт, бирок ооруйт. Алардын жүгүн алгансыймын. Үйдү аластап, шам жагып, анан жеңилдеп калам.

Шам жакканда биринчи 7ни жагыш керек. Анан 9ду арбактарга атап жагыш керек. Өзүң кыйналып, же бирөөгө жагып берсең, жаткан же отурган жерине жагыш керек. Мисалы, бала бешикте болсо, жанына жагыш керек. Киринелеп жүрүп эле, шамды бирөө жактырды, ошондон кийин эле жагып калдым.

Нукура шыгым десем болот. Мен мазарга барган жокмун. Жылаңач-Бугуга жактырган киши гана жетет дешет, жакпагандары кайра орто жолдон келишет. Барганга өзүмдүн деле дитим барбайт.

Итийдү эмдегенде карышкырдын өтү менен эмдейм. Өздөрү алып келишет. Азыр өт дагы мурдагыдай болбой калды. Алгандар да оңой менен бербейт. Дары чөптөрдү телевизордон айтышат, мен аларды колдонбойм. Кол менен эле эмдейм. Далысы

жабышкандарды ушалап берем. Жел турганда, кармап бергенде жылат. Алаканым өзүнчө ысык, оорулуу дагы жылганын айтат. Өзүм оорлошуп калам, жүгү түшөт. Балдарым орозодо көп эмдебей эле койчу дейт. Алар үйдө жокто, койчу алыстан келсе деп, эмдей берем.

Колдоочу. Көзүң илинген сыяктуу болгондо кулагыңа шуулдаган сыяктуу бир нерсе угулат. Түш жорубайм. Кусуп калган баланы киринелейм. Кыргызча болгондо тырмактары жабышып, бутун учкаштырып калат. Жүрөгү түшкөндө чочуп калат.

Киринелегенде мен туз, арча, топурактан кошуп жасайм. Эшектин кыгын кошсо, кирине тез чыгат. Көбүнчө кирине кирбесин десе, мазар, булактардан 7 кара, 7 ак таш кылып, көп жашаган кишинин кийиминен же жыртишынан көз мончокту каптап, тагынтыш керек. Көз тийсе, көз мончоктун агы түшүп калат. Тезек менен киринелегенди деле өрттөп коём. Ак жип менен кара жиптен тил тиш деп коет, кыркасың. Эки жипти эшип, ошону кишиге өлчөп кыркып туруп, киренелеп туруп, сууга агызып ийиш керек, же өрттөп салыш керек.

Кирне кирген кишиники келгенде эле билинет. Жүрөгү түшкөндө эмгеги бөксөрүп калат. Жүрөгү дүкүлдөп калат. Нан кесип, быжы жасайм. Мелүүн кезинде, муздатпай туруп кесиш керек. Быжыны кескенден кийин, кесилбей калса, көзү чалыр болуп калат.

Бала көргөнүмө көп эле, 25 жылдай болуп калды. 1972-73-жылбы, айтор, 77-жылдан кийин эмдеп калдым го. Келатканда эле эмне менен келатканын билесиң балдардын.

Биринчи эмим түшкөн адамды эстеп көрөйүн. Өзүм бир жумадан ашык ооруп, Казармандан күйөөсү автошколдун директору болгон бир келинге барып жүрдүм. Ал менин кыргызчылыгым бар экенин айтып, ошондон кийин эмдеп калдым. Кыргызчылык – бала-чаканы эмдегенди билгендик. Акырындык менен ал баштап көрсөттү. Бир-экини эмдегенден кийин, эмим түшөбү, түшпөйбү деп коркуп жүрдүм. Анан акырындап көнө баштадым.

МЕН ОКУГАН ДУБА КУРАНДА ЖОК

Чыныбеков Бекмурза ажы,

Айылдын имамы Тогуз-Торо району

Тиштерди дубалайм, тиш байлайм. Тиш оору, экзема жана башка ооруларды Алладан шыпаа берсе, үч сапар, көбөйүп кетсе, беш, же жети сапар дарылайм. Мен бир чыныга суу алдырып келип, ага дуба кылам ичимден жети сапар. Колдо биоток бар. Анан ооруган жерди басам, ысыйт, беш мүнөт басып турам. Ысыгандан кийин жакшы болуп, үч-төрт күн келбей калат. Сууга да жети сапар дем салып берем, үйүнө барып ичет, бир бөтөлкөгө, бир литрге. Үч күн ичет. Жара болуп келишет, ага да ошентем. Өткөндө Казармандан бир келин келди. Бетинде ай сыяктуу үч белгиси бар экен. Жети сапар дуба кылып берсем жакшы болуп кетти. Айылдашым Кеңеш дегендин кызы Айнанын дагы бети кыпкызыл болуп таркабайт, өзү арак ичет экен, ичпе дедим. Анан азыр жакшы болуп калыптыр. Чөбү жок эле суу менен дарылайм. Жараларга кир самынды дубалап берем. Синтамицин майын дубалап берем. Илгери Жөргөмүш деген бир киши бар эле, ал өлүп калды, ал абышкага тишим ооруп баргам. Сенин тишиңди дарымдап берейинби деп, дарымдаса эле эртеси басылып калды. Ал ооруган жерлерди басат. Жөнөкөй жулдурса, ооруйт да. Ал кишиге биринчи барып, анан тиш догдурга жулдурганы барса, оорубайт дешет. Ага бээ саадырганы барып жүрүп, ушинтип үйрөнүп алдым.

Мен окуган дуба куранда жок. Жөргөмүш деген кишиден үйрөнгөн дубам. Муну кыш чилдеде үйрөнсө жакшы болот. Аялыма үйрөткөм. Жаңы үйрөнгөндө Чүйтү деген жеңелер мени кармап коесуңбу дешкенинен, мойнунан кармап койсом, басылып калды дешчү. Башында өзүмдүн колум ооручу, көрсө, биотоктон болгон экен. Биоток башка илдетти, жанагы сыяктуу дубалар башка илдетти дарылайт. Ар кимге эле айта берсе,

дубанын касиети кетет. Кудай таалам демди бергенине берет, дубаны үйрөнсө эле, аны алып кете беришпейт. Дуба дагы таза тамак жесен кабыл болот, арам тамак жесен дубан кабыл болбойт. Мисалы, сууга бир тамчы арак таамп кетсе, кырк күнгө чейин сууга дуба түшпөйт. Арам тамак дегеним, өлгөн малдын эти, ичимдиктер.

Азыркы аалымдардын пикиринде адам ден соолугуна залака алып келчү нерселердин бардыгы арам деп эсептелет. Арак, тамеки, насвай... Халал деген азыктардын бардыгы - адам ден соолугуна зыян алып келбөөчүлөр.

Кандайдыр бир касиет болсо, кыргызда суусунан, топурагынан деп коюшат. Илгери жылкы ферма болуп турганда Сары-Камыш деген айылга барып калдым. Шакир деген айылдын башкармасы экен, аныкында болчубуз, жатып алып, эртең менен туруп карасак, суусу кызыл болуп шар агат экен. Анан ал сууга байланыштуу бир окуяны айтып калышты. Ошол айылга кадимки куудул Куйручук келип, жатып, эртең менен анан бизге окшоп агып аткан сууну көргөндө: «Эмне бул айылдан кыйындар чыгат десе, суусунан турбайбы», - деп айтып кеткен экен.

Анысы кандай, биздин Кара-Суу кышында тоңбойт. Туздуу деле эмес, бирок кыштын күнү суук 40 градус болсо да, суу тоңбойт. Суу жакын деле жерден чыкпайт, Жылаңач-Бугудан чыгат, ошондон бери агып келет. Касиеттүү жер – Манастын оозу деген бар. Сойломо деген үңкүр бар. Ошондо, айтышат, илгери чырак менен кирип, 10 метрге чейин киришкен, андан ары аба жок, чырак өчүп калып, кайра чыгышкан. Манастын сөөгү ушунун башында деп айтышат. Бүбү Мариям үч-төрт сапар келип кетти.

КУУЧУЛУКТУН ӨЗ ШАРТЫ БОЛОТ ТУРА

же Курдаш куучу жөнүндө

Мааткалыков Эсенаалы,

Тогуз-Торо району, Кара-Суу айылынын тургуну

Илгери биз бала кезде Курдаш деген бир абышка бар эле. Көтөрмөдө чөп чаап жүрөбүз. Итбакпаста анын үйүндө жатабыз. Чалап ичезиз деп, анын жанында жатабыз. Анан кечиндеси кобурашып отурабыз. Ал киши куучу болгон экен.

«Тоого кетип баратсам, бир таштын түбүндө эле кыздар отурат. Албарсты деген ушу турбайбы деп коём. Бир убакта эле карасам, жок, бир улак жатат. Аны атыма өңөрүп алып, эркек бекен же ургаачы бекен деп, карайын десем, «Ий» деп эле, кыз болуп калды, чачы сары. Анан чачынан кармап алып, чаап атам. Анан чачынан кесип алдым, ал болсо артымдан ээрчип алды. Чачты батегимдин алдына салып алдым. Ээрчип эле, жалынып жүрөт. «Экинчи сенин арканьдан баспайын, айланайын, Курдаш аке», - деп атымды дагы билет экен. Кандай кылалы десем, өзүнүн дубасын үйрөттү.

Кийин анан куучулук кылып, «Чаар, чаар тили, Чапса, камчы тили, Токто малик тили...», - деп айтканымда, кара басып төрөй албай жаткандар эс алып калчу. Анан Көтөрмөдө, Өмүрдүн айылында бир келин кыйналып жатат деп чакырып калышты. Ал кезде догдур жок да. Баратсам, бир сары ит өпкө тиштеп келе жатат. Ушул экен деп аны кубаласам эле, кайра боз үйгө барып өпкөнү таштап, кайра кетти. Кеткенден кийин келин жакшы болуп калды. Андан чыгып алып эле, кулкунум куурап, ошол айылда бир үйдө бозо бар экен. Эми келин жакшы болуп калды деп санам тынып, ошол үйдөн бозого тоюп алдым. Анан кайра баягы келинди кыйналып атат деп чакырып атышпайбы. Кайра барсам, баягы ит деле көрүнбөйт, келин өлүп калды. Көрсө, ошол айылдан бозо тургай, башка тамак да ичпеш керек экен», - деп Курдаш карыя өз окуясын айтып берди эле.

Аялдардан куучу чыкканын укканыбыз жок. Аял бүбү эле болот. Кийин агаларыбыз Жумакемнин аялы Асыл жеңе эркек төрөдү. «Уй ферманын аялы төрөдү, отун алып келгиле», - деп бизге окшогон жаш балдарды жумшап калышты. Биз эки ноопас менен отунга барып, кайра келсек, эл бака-шака. Баягы куучу Курдаш абышка жүрөт,

мылтык атып атат. Бирок, болбой эле жеңе өлүп калды. Көрсө, өткөндөгү окуядан соң, анын куучулук касиети кайтып кетиптир.

ЖАН ДИЛИМЕ САЛГАНДЫ АЙТПАСАМ ООРУП КАЛАМ

Абдуллаева Нускайым,

62 жашта, Аксы району, Тогуз-Булак ыйык жери

Жаныш-Байыш-Ата ыйык жери абдан ыйык. Бул жерге ооругандар ошол Жаныш-Байыш-Атабыздын арбактары колдоп, Кудайдан кайтып ооруган жерлерибиз сакайып кетер бекен деп, балалуу болбогондор балалуу болуп, ушул Жаныш-Байыш-Атабызга окшоп эгизден төрөп, өнүп-өсөлү деп, зыярат кылып барышат. Жаш балалуулар балдарыбыз ушу эки баатырдай болуп күчтүү, денсоолукта болуп чоңоюшса экен деген тилек менен ал жерге барышып, куран окуп, зыярат жасап, ошол жерге ырымдап барып балдарына көкүл коет да, кийин балдары үч-төрт жашка толгондо ал балдарынын чачын ошол жактан алдырып келишет. Оорубаган адамдар деле мындай эле барып сыйынышып, тилек тилеп келишет. Ар бир эле үйдө бала-чака бар да, ушул бала-чакабыз аман жүрсүн, күчтүү болсун, ушул Жаныш-Байыш-Атанын жолун жолдоп жүрүшсүн деген ар кандай тилектер менен барышат. Мен деле ал жакка мүмкүнчүлүгүм боло калганда тез-тез барып турам.

Мен биринчи жолу ал жакка барганымда «көзүмө эч нерсе көрүнбөсө, бир нерсени сезе билбесем, ал жерге барганда кандай болор экем. Түшүмдө жакшы болуп кетесин деген аян берер бекен, а эгер ошондой аян берсе, ал аян экенин кантип билем?» - деп, ар нерсе оюма кеткен. Мына ошол жерге барганда мындай окуя болду. Биз ал жакка түнөгөнү барганбыз. Мен аябай жакшы уктап кетиптирмин, эч антип тынч уктай алчу эмес элем. Анан таңга маал эки зоот (согуш кийимин) кийинген эки адам келип мени карап туруптур. Анан негедир өзүм уктап жатып эле ойгонуп кеттим. Аны мен жүрөгүмө жакын деле алган жокмун. Ошентип үйгө да кеттик. Үйгө келгенден кийин баягы түш тууралуу ойлондум, көрсө мага ошол жердеги эки баатырды түшүмдө көрсөткөн экен.

Мен көп жерлерге барып зыярат кылып жүрөм. Бирок көзүмө эч нерсе көрүнүп кетпейт. «Кокуй, менин көзүмө баландай көрүнүп кетти, баландай болду, түкүндөй болду» - дебейм, мен андайдан алысмын, андай нерселер менин көзүмө көрүнбөйт. Мисалы, мен адамга айта турган нерсемди адамдарым өзү сүйлөтүп коет. Мага адам келгенде мага айттырат: «Бул кишинин чоң атасынын руху келип турат же жети атасынын руху келип турат, айт» - деп, дилиме сала берет. Мен аны айткым келбесе дагы айттырат. Бирок аларды мен көрбөйм, жан дилиме сала берет, мен ошону айтышым керек. Мен аны айтпасам ооруп калам.

КЫРГЫЗЧЫЛЫК ТУКУМ КУУЙТ

Базаркан эже

47 жашта, Таш-Көмүр шаары

Биздин Таш-Көмүргө жакыныраак жерде жайгашкан Пайыз-Булак айылында бир булак бар. Шор-Булак деп аталат. Ошол булактын суусу аллергия, кычыткы, жарат-жураттарга дары дешип, колдонушат. Анан Таш-Көмүр шаарынан чыга берген жерде Ак-Моло деген ыйык жер бар. Бул Аксы районунун Тегене айылына караштуу. Таш-Көмүрдөн Тегенеге бараткан жолдун боюнда жайгашкан. Бул аппак бийик таш. Жанында бир түп арча бар. Бул ак таш алыстан караганда башына ак селде оронуп отурган кишиге окшоп көрүнөт. Менин оюм боюнча бул жер Ак-Моло эмес Ак-Молдо болуш керек. Анан элдер шашып сүйлөгөндө «д» тамгасын таштап коюп айтып атып, Ак-Моло болуп калган

го. Падыша-Атаны деле кыскача Пача-Ата деп коюшат го. Ушундай болуш керек деп ойлойм. Ал жерге көбүнчө балалуу-чакалуу болбогондор бала тилеп барып, сыйынып кайтышат, турмушу жакшы болбогондор, турмушум оңолуп кетсин деп, бул турмуштан теңимди табайын деп, ой-тилек кылып барышат. Шам жагышат, мүмкүнчүлүгү болгондор ал жерге түнөп кайтышат. Элдер туш тараптан көп келишет.

Мен атайлап өзүм барган эмесмин, бирок ары-бери өткөндө кайрылып куран окуп коюп жүрөм. Ал жерге кайрылбай түз өтүп кете албайсың. Биринчиден, ал жер жолдун боюнда жайгашкан, экинчиден, ал таш ушунчалык кооздугу менен же бир касиети менен өзүнө тартып турат, шашып баратсаң дагы бир аз убактынды бөлүп, кайрылууга туура келет. Менин иним ошол жакка барган эле. Биздин ата-бабаларыбызда кыргызчылык болгон экен. Анан ошол кыргызчылык бизге дагы өтүп, инимди кыргызчылык кыл деп айтышыптыр. Ошондо иним ошол жерге барып түнөп келген. Аны устаты алып барып келген. Бир мезгилдерде иним устаттарына кошулуп, бала-чака көрүп, жоюп жүрчү эле. Андай нерселерди жасаганга иним өтө эле жаштык кылат да. Азыр андай нерсени таштап койгон. Башында: «Күчтүү бала экен, эми да жакшы жүрөт экен», - деп элдер бала-чакаларын алып келип жүрүшчү. Анан иним жаштык кылып, Кудай берген ал касиетти кармана албай калды.

Биздин ата-энелерибиздин дагы ошондой касиети болгон. Апам дагы майда бала-чакаларды жоюп жүрчү эле. Апамдын көзү өткөндөн кийин иним жанагинтип мазарга барып түнөгөндө түнкүсүн көзүнө апамдын апаппак кийинген элеси көрүнүптүр. Анан теспе бергендей болду дейт. Бирок ошол теспени алганын же албаганын иним так эстей албай калыптыр. Мен ойлойм да, ошол теспени алып калганда, иним кыргызчылыкты таштабай, бала-чаканы дагы деле жоюп жүрөт беле деп. Иним жаштыгы менен жакшы көңүл бөлбөй койду окшойт, болбосо күчтүү чыкты эле. Апамдын эми да аябай жакшы тийчү. Коло-кошуналар ооруп калган балдарын ооруканадан жардам болбосо түз эле апама алып келишчү. Анан ошондо: «Ооруканага алып бардым, баланчага алып бардым, ал жактан жардам болбой койду эле, ушу Кадича эненин деми жакшы тийет, ушул жерге келип жакшы болуп калды», - деп айтышчу. Ал киши азыркыдай кылып көзүн деле ачтырган эмес, мойнуна деле алган эмес. Жөн эле өзүнүн чын дилинен карап, жоюп берчү. Апамдын көзү өткөндө кошуналар абдан өкүнүч кылышкан.

Бир жолу менин түшүмдө дагы апам мындай аян берди. Анын көзү өткөндө кыркына чейин отурганбыз. Боз үйдө тайэжем экөөбүз түнөчүбүз. Апамды коюп келгенден үч-төрт күн өткөндөн кийин мындай түш көрдүм: Түшүмдө боз үйдө отуруптурбуз. Боз үйдүн бурчунда ак марлиден көшөгө тартылып туруптур. Ошол көшөгөнүн бери жагында мен, ары жагында ак кийимчен бир адам турат. Эркек-аял экени белгисиз. Анан ошол адам жай намазды үч бурчтук кылып бүктөп, ортосуна теспени салып коюптур. Анан мага: «Тос, тос колунду», - деп айтып жатат. Анан мен эки колум менен баягы жайнамазды тосуп алдым. Анан эртең менен туруп эле, түшүмдү тайэжеме айтсам: «Ии, апаң бала-чака жойчу эмес беле, ошол кыргызчылыгын сага калтырып кеткен турбайбы», - деди. Бирок мен да турмуш-шартыма байланыштуу, кыргызчылыкты карманганга мүмкүнчүлүгүм болбоду. Мен азыр шартка байланыштуу соода-сатыкта жүрөм. Арак ичимдиктерин да сатам. Ал эми кыргызчылык кылганда арак ичимдиктерин сатса болбойт, ичсе да болбойт. Мен болсо той-тамаша болот дегендей, ошол убактарда «ал-ал», «кел-кел» болгондо ууртап койгонго да туура келет. Эгерде кыргызчылык кылганда ичимдик бар жерге отуруп калса, бир жагынан күнөө болот, экинчи жагынан кыргызчылык кылган адамга жүк түшүп, аябай кыйналат. Апам ыраматылык той-тополоңго барып калганда, айласы жок көпчүлүк менен отурат да, ошондо эстеп, көзүнөн жаш чыгып, кускусу келип, ушунчалык кыйналчу.

Менин апам Ак-Молого далай жолу барган экен. Бир-эки жолу бизди дагы алып барган, бирок биз ал кезде жаш кыздар элек. Биз ата-энелерибиз менен кошулуп барчу элек. Ал убакта биз жаш болгондуктан, ата-энелерибиз эмне максат менен барганын деле билбейбиз да, биз үчүн экскурсияга барып келгендей эле сезилчү. Ал жер ыйык экендигин эс тартып калгандан кийин гана түшүнө баштабадыкпы.

Мазардын пайдасы тууралу айта берсе сөз түгөнбөс. Баштан өткөн окуялардын бирин айтып берейин. Өзүбүздүн эле туугандардын келини келгенден кийин төрт-беш жылга чейин балалуу болбой жүрүп калды. Анан бизде, кыргыздарда билесиңер да, андай убакта дароо эле ар кандай сөздөр айтыла баштайт. Баланын ата-энеси: «Кой эми балам, бул келин төрөбөсө, ажыраш да, башка бирөөгө үйлөн. Убактың өтө электе балалуу-чакалуу болгонун жакшы», - деп, уулуна айта беришти. Анан бул сөз бир күнү келинине да жетиптир. Ал аны угуп алып ыйлап, көңүлү чөгүп, көпкө капа болуп, чүнчүп да кетти. Анан бир күнү апама келиптир: «Эже, сиз мага жардам бере аласызбы? Менин кайын-журтум бизди ажыраштырып баласына башка аял алып бергени жатыптыр», - деп. Анан ошондо апам ыраматылык анын кайын энесине барып: «Койгула, антип кызуу кандуулукка салбагыла. Балаң менен келиниң ынтымактуу жакшы жашашат. Андан көрө Ак-Моло мазарына алып бар дагы, мал союп, тилек тилеп, ошол жерге түнөтүп кел. Кудайым оң көзү менен карап, ошол жерден эбепке-себеп болуп кетсе ажеп эмес», - деп айткан экен. Анан ошондон кийин айткандай эле, ошол жерге эки жолу барып түнөп, жол-жобосун жасап келишти. Андан бир жыл өткөндөн кийин эле баягылар эгиз уулдуу болушту. Азыр жолукканда кайын энеси: «Мен ошондой ырым-жырымга анча ишенчү эмес элем. Ал жерге барганда деле жардам болобу же болбойбу деп анча ишене бербегем, бечара келиним менен баламдын үнү Кудайга жеткен экен, мына ошол Ак-Молонун касиети колдоп минтип эгиз балалуу болуп отурат. «Койчу ушул бечаралардын беш жылкы төрөлө турган баласын чогуу эле берип коююн» деген окшойт. Минтип ак эткенден так этип жүрүп, эгиз балалуу да болушту. Кудайга миң мерте ырахмат. Мына ушундан кийин мен кыргызчылыкка, ушундай ыйык жерлердин касиетине ишенип калдым», - деп айтып калат. Ал неберелери азыр мектепке да барайын деп калышыптыр. Ал балдарга ошол Ак-Молого алып барып көкүл коюп келишкен экен. Былтыр барып ошол көкүлүн ошол жактан алып келишиптир. Мына ушинтип ал жактан балалуу болгон адамдарды өз көзүбүз менен көргөнбүз. Ал жердин ыйыктыгы бир үй-бүлөнү ажырашуудан ушинтип сактап калган.

ЫЙЫК ЖЕРЛЕРГЕ БАРГАНЫМ ҮЧҮН КАСИЕТИМ КҮЧӨДҮ ОКШОЙТ

Абдышева Жайкал,

52 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Өзүм Тегенеде туулуп өскөм. Ошол жерде жашагам, бул жакка көчүп келгениме эки-үч жыл болуп калды. Мен бала көрөм, бала жоем. Ошентип Кудай берген касиетти эл үчүн колдонуп келе жатам. Мен ыйык жерлерге барып түнөгөндү аябай жакшы көрөм. Андай жерлерге мени өзү эле тартып турат. Андай ыйык жерлерге барып келгенден кийин менде күч пайда болуп, өзүмдү аябай жакшы сезип калам. Жанагы Айтикеев Акбаралы деген бар го, мурунку беш жылдыкта президенттикке талапкер болгон, ал биздин жакын инилерибиз болот. Ошонун Каныш деген апасы бар болчу. Ал аябай күчтүү тамырчы, табып-дарыгер болчу. Ал адам мына ушул Ак-Молого келип сыйынып жүрчү. Бул кереметтүү Ак-Молонун касиети ошончолук чоң экен, Каныш апабыз дагы ушул жердин касиети колдоп, күчтүү дарыгер болуп чыкпадыбы. Врачтар өтүшкөн рак деп диагноз коюп, адам болбойт деп чыгарып койгон абышкасын сопсоо кылып өзү айыктырып албадыбы. ыраматылык, азыр анын көзү өтүп кетти. Ак-Молонун күчү мына ушундай.

Биздин Мырзалы деген бир акебиз бар. Ошонун келинчеги Ширин жеңебиз догдурларга барып көрүнүп, мына төрөйм-ана төрөйм деп жүрүп 17 жылын коротуп, Ак-Молого барып сыйынып келгенден кийин, 37 жашында бир балалуу болду. Ошо бир баласы менен эми төрөтгөн токтоп калды. Эгер өз убагында ошол Ак-Молого барганында азыр көп балалуу болуп калмак.

Андан башка деле бир топ аялдарды көрүп жүрөм. Мектепте иштеген дагы бир келин бар эле, азыр аты эсимден чыгып турат, ал дагы 9 жыл төрөбөй жүрүп, Ак-Молого

бир-эки жолу барып сыйынып түнөп келгенден кийин, уул төрөп алды. Анын баласы азыр экиге чыгып калды, басып жүрөт.

Ак-Молонун дагы бир мындай өзгөчө касиети бар. Эгерде мал тууй албай козу салып койгон учурлар болот го, же төлү өлүк төрөлүп калышы мүмкүн, ошолордун алдын алыш үчүн бооз малды тууту жакындап калганда, ошол Ак-Молого айдап барып, оң жагынан айлантып, сол жагынан айдап чыгып кетсе, эми бир айлантып айдаса, ал малдар эч кандай чыгым болбой, козу салбай, жакшы төлдөп алат.

Эсимде калган дагы бир нерсе, апам менен Ак-Молого бир барып түнөгөнүбүздө, эртең менен апам уйкудан ойгонгондон кийин эле: «Кагылайын Кудай, түндө түшүмдө жакшы аян келди. Кудай кааласа, бала-чакам аман-эсен болуп, бапырап-тапырап, өнүп-өсүп, жакшы турмушта жашашат экен, Кудай бере турганын берди», - деп айтты. Биз анда жаш элек, ал сөздүн маанисине деле көңүл бөлбөптүрбүз. «Эмне берди?», - деп деле сурабаптырбыз. Апабыздын түштөрү көбүнчө туш келчү.

Бала-чаканы жоюу касиети менин тайэнем тараптан келди. Жогоруда айтып кетпедимби, апамдын түштөрү көбүнчө тура келчү деп. Тайэнебиз да бала-чака чыргоолоп калса, жое койчу экен. Ал убакта эл деле анча түшүнчү эмес да, догдурга деле барбай, бала-чакасын көтөрүп эле тайэнеме чуркап жетип келишчү экен. Ал убакта мындай адамдар аз болгон да. Союз убагында көзү ачык, бүбү дегендерди бийликтегилер жаман көрүшчү эмес беле. Ыйык жерлерге барганым үчүн, менин касиетим күчөдү окшойт деп ойлойм. Эми минтип тайэнемдин ордун басып, мен бала-чака жоюп жүрөм, тамыр кармайм, ооруларды дарылайм.

КЫРГЫЗЧЫЛЫК БИЗДИН АТА-БАБАБЫЗДА БОЛГОН ЭКЕН

Мамакеев Шерден

46 жашта, Кара-Көл шаары

Азыр жумуш тартыш болгондуктан, жумушсуз калдым. Дипломуну болбосо азыркы заманда иш табыш дагы кыйын болуп калды. Жумушсуз калгандан кийин бир аз жандык алып жайлоого чыгып кеткем. Азыр эч жерде иштебейм, ошол мал менен алекмин. Курсагыбызды тойгуздурган дагы, кийиндирген, ичиндирген дагы - ошол мал.

Биздин Кара-Көлдө мен билгенден Кайынды деген ыйык жер бар. Бул жерге элдер сыйынып барып, куран окуп, мал союп, шам тигип келишет. Анан жаш балдардын чачтарын дагы ошол жерге барып алдырышат. Анткенинин себеби, ошол ыйык жердин олуялары колдоп жүрсүн деген ойдо болушат. Андан сырткары жанагы бүбү-бакшы дегендер ошол жакка барып сыйынып, түнөп келишет. Ал жерде казан-табак коюш үчүн атайын кепе да куруп коюшкан. Ошо кепенин ичине кирип, куран окуп чыгышат. Союлган малдын канын ошол жердеги булактын көзүнө тамызышат. Андан сырткары булактын көзүнө тыйын-тыпырларды да ташташат. Бирок ал ташталган тыйындарды эч ким албайт. Аны алса тилеги кабыл болбой калат деген ишенич бар. Тыйындардан сырткары өзүнүн көңүлүнө жаккан жакшы буюмдарды дагы «тилегим кабыл болсун» деп таштап кетишет. Биз барганда дагы булактын көзүнө тыйын таштаганбыз. Анан баягы балдарыбыз жаш да, тыйындарды көрүп, алып алышыптыр. «Биз тыйын таап алдык», - деп тим эле кудундап сүйүнүп алышыптыр. Анан биз аларга: «Бул тыйындарды алганга болбойт. Кайра алып барып ордуна салып койгула», - деп түшүндүрдүк. Бул жер аябай кооз жер. Бул жерде арча, кара-жыгач, жапайы алча, жапайы алма дегендер толтура өсөт. Анан ал жерде кайыңдар көп. Ошол себептен бул жер Кайынды деп аталып калган болуш керек. Биздин Кара-Көлдүн башка жеринде кайың көп өсө бербейт, чанда гана кездешет. Булак болсо жылгадан агат. Булактын үстү жагы камыш. Түп жагында түркүн токойлор бар.

Мен ал жерге баламды алып барган элем. Баламдын чачын ошол жактан алдыргыла дегенинен, эжемдин баласын дагы кошуп алып, экөөнүн тең чачын ошол жактан алдырып

келгенбиз. Биздин үйдөн ал жакка менден улуу эжем бат-бат барып турат. Себеби, ал эжемдин бүбүчүлүк жолу бар. «Атына заты жарашат», - дегендей, эжемдин аты Курманжан да, анан ошол атактуу Курманжан датканын бир касиеттери бар окшойт деп ойлойм ал эжемде.

Эжем ал жакка башка элдерди алып барат. Өзүнө көрүнгөнү келген элдерди Кайыңдыга алып барып түнөтүп келет. Тапкан-ташыгандарын алып барып, ошол жерге куран окушуп, сыйынып, ар кандай жол-жоболорун жасашып, түнөп кайтышат. Азыр ал эжем 60тан ашып калган. Беш маал намаз окуйт. Ошентип бала-чака жоюп, киринелеп жүргөнүнө 10 жылдан ашып калды. Ошол айылда бала-чаканын табы айный калса, ооруканага алып барбай эле, түз эжеме көтөрүп келип калышат. Элдер эжемдин эми жакшы тийет деп айтышат.

Кыргызчылык биздин ата-бабабызда болгон экен. Мына ошолордон эжеме өтүптүр. Эжем майда бала-чаканы жоюп жүрөт. Бирок чоң адамдарды дарылай элек. Себеби, азыр күчүнө кире элек. Менин баламды мазарга алып барганга дагы эжем себепкер болгон. «Кантсе дагы тун балаң, ошон үчүн баландын чачын мазарга алып барып алдырсаң, баландын дени-карды соо болуп, оорубай, жакшы адам болуп чоңоет. Биздин урукта кыргызчылык бар. Ошон үчүн биз кыргызчылыкты кармап жүрүшүбүз керек. Андай кыргызчылыктын пайдасы ушул бала-чакага дагы тийет», - деп айтканы эсимде.

4– БӨЛҮМ

ЖЕРДИН КУТУ ЖАНА ӨНӨР

КИРИШҮҮ

БАЛАЛЫГЫМ ТАРИХЫЙ ЖЕРДЕ ӨТКӨН

Омор Сооронов,

19.-жылы

Жыйырманчы кылымдын алтымышынчы-жетимишинчи жылдарындагы жаш акындардын алдыңкыларынан саналган Курбанбай Калдыбаев алгачкы китебин «Тууган жерим – туу казыгым» деп бекер атабаган да, сөз менен иштеген ар кандай өнөр адамдарына, айрыкча акындардын канаттуу саптарына ар дайым өскөн жер өбөк берип турат эмеспи. Ал эми кызыл акчаны кубалап, жерден жер которуп, чет мамлекеттерди мекендеп кеткендерге туулган жердин топурагы өлөрдө гана эстелбесе, калган убактарда «эскергени» жөн эле кеп болсо керек...

Мен бул саптарды акын кыз Аида Эгембердиеванын өтүнүчү менен гана жазып атам, тууган жерден чыгып кеткениме 55 жыл болуп, айда-жылда барып келгеним гана болбосо, көргөн түштөрүмөн башка убактарда эсиме түшө да бербейт. Ошентсе да поэзия кумарына кириптер боло баштаган курагым жана андан мурдагы балалык күндөрүмдөгү Коргон-Жар аттуу тарыхый жайдын жан дүйнөмдөгү ордун айта кетейин.

Коргон-Жар ички аянты беш гектардай (сыртынан бери эсептегенде ондон ашат) төрт бурчтуу коргондон жана ага жанашкан тереңдиги 50-150 метр, кеңдиги 50-200 метр, узундугу бир чакырымча (километрче) жогортон ылдый кеткен узун жар. Коргондун дубалы кыштан (кирпичтен) эмес, жерден казылып, топурактан кадимки дөбөдөй кылып жасалган. Чыгыш жак капталы азыр Узун-Дөбө деп, батыш жагы Чоң-Дөбөдөн улай жардын сол капталы менен кеткен кырка дөбөдөн турат. Коргондун түндүк, түштүк капталдарын түзгөн жапыз дөбөлөрдүн атайын аталыштары жок. Бул коргонду Амир Темирдин (Темирландын) аскерлери жайгашкан турак деп аташчу. Ортосунда аскер башчысы турчу дөңчө да бар эле, кийин пахта аянтына айландырабыз деп чоң тракторлор менен сүрдүрүп отуруп жок кылышкан. Ошол казууда коргонго суу апкелинген куурлар (трубалар) чыкканын айтышкан. Жогоруда аталган Чоң-Дөбөнүн ичи көңдөй болуп, батыш жагындагы эшигинен аскерлер киришчү имиш, анын чын-төгүнүн ким билсин, текшерип көргөн киши деле болгон жок.

Балалыгым ошол тарыхый Коргонду бойлоп өткөндүктөн, ошондогу ой-кыялымдын негизги бөлүгүн ошол Коргон-Жар, тарых менен аздыр-көптүр тааныша баштаган кезим атактуу Амир Темир жөнүндөгү легендалар ээлечү. Кийинки чыгармачылыгымдын, түштөрүмдүн да башкы майданы ошер болуп жүрдү. Маселен, «Жазуусу жок эстелик» деген ырым:

*«Бала кезден «Манас» укканда
Жүрөк «дик-дик», оюм ээлигип,
«Моюн сунбай» бир да душманга
Чыгат элем көккө теминип.*

*Чоң-Дөбөнү Манас дечү элем,
Кароол-Дөбө Чубак болучу.
Абык-Кыштоо, Тандоо бетинен
Коңурбайлар чыгат болучу»,*

- деп башталып, андан ары Коргон-Жарга байланышкан саптар уланып кетет.

Элүү беш жылдык сырттагы жашоомдо да каникулдарга, отпускаларга барганымда үйдөн чыгып, жогоруда аталган жардын сол кыры менен жүрүп отуруп, Чоң-Дөбөгө тырмыша чыгып, көпкө чейин айлананы карап албасам, черим жазылчу эмес. Тилекке каршы, кийинки 20-30 жылдын ичинде анте албай калдым, башка аймакта жашаган Зулпукар аттуу тууганыбызды Мамат акем көчүрүп келип, Чоң-Дөбөгө жакын жерге жайгаштырып койсо, «Нысапсызга кашык салса, беш ууртайт» болуп, жолду тосуп, жардын ичине чейин кашагалап ээлип алыптыр, өтө албай, ары-бери баса албай калдым. Ошондон бери айылдагы үйгө барган сайын бир нерсем жетишпегенсип, максатым орундалбагансып кайтам.

Жакында Академиянын корреспондент-мүчөсү Осмонакун Ибраимовдун «Аалам кыргыздары» (№7, 8, 2009-ж.) деген журналга чыккан «Бабур жана кыргыздар» аттуу макаласынын изи менен келсем, Индияда Могулистан империясын түзгөн Бабур «Бабурнаме» деген мемуар-китебинде өзбектин Шайбани Убайдулла аттуу хандары кубалап чыккан мезгилдерде Базар-Коргон районунун аймагындагы Кень-Кол деген жайлоого, Гава деген кыштакка башпаанектегени, ушул биздин айылдагы Коргон-Жарда да болгондугу айтылат экен.

Менин балалык күндөрүм ушундай тарыхый жерлерде өткөнүнө аябай сыймыктанып калдым. Мурда жомоктой туюлган «Амир Темирдин ордосу» жөнүндөгү сөздөр, кыр такымдап кеткен Гөлөгөн арык ошол «Амир Темир көрөгөн» делгендеги «көөрөгөн» (алдын ала билген, кыраакы) деген сөздүн «р» тыбышынын ордуна «л» тыбышы айтылып калгандан келип чыкканы айкын боло баштады. Дагы атам 15 жашында эккен жаңгак аябай зоройгон, мен 1954-жылы 10-майда жазган алгачкы ырымды («Мектебим») ушул кылым ашык жашаган Чоң жаңгактын түбүндө жазганымды дайыма эстейм. Ошондогу күндүн табы, сеңселген чөптөр, асман мелжиген жаңгак көзүмө көрүнүп турат. Ошол Чоң жаңгак жөнүндөгү ырым:

*«Турпак белден өткөндө булут таяп,
Арстанбаптын аскар тоо бийиксинет.
Андан дагы жакшылап көрсөң карап,
Гөлөгөндө бир жаңгак көктү чиет.*

*Шыбак-Белден өткөндө шыр тиктесей,
Бабаш-Ата баарынан сүйкүмсүнөт.
Сага билбейм, мен үчүн атам тиккен
Чоң жаңгактын мээримди жылуу тиет»,*

- деп башталат. Районго сырттан келген конокторду ошол атамдын Чоң жаңгагынын түбүнө меймандашчу. Жаңгактын жайгашкан жайына, чоңдугуна жана көлөкөсүнө (конок тосконуна) байланыштуу го, ошол жактагылардын мен түбүндө отуруп биринчи ырымды жазган Чоң жаңгакты билбегени жок. Мен атам тигип кеткен Чоң жаңгак менен да аябай сыймыктанам, жайкысын барганда анын көлөкөсүндө уктап кайтпасам, черим жазылбайт.

ЧАТКАЛ ДЕГЕН – ЧАМГАРАГЫ ДҮЙНӨНҮН...

Акбаров Атантай,

1960-жылы Чаткал районунда туулган. ОшМИнин филология факультетин бүтүргөн. Ал – Алыкул Осмонов жана Молдо Нияз атындагы республикалык адабий сыйлыктардын жана Жалалиддин Руми атындагы эл аралык сыйлыктын ээси. Учурда КР ЖКнын аппаратынын редакциялык-басма бөлүмүнүн улук консультанты

«Акындын ким экенин билгиң келсе, анын туулган жерине бар» - деген кеп бар. «Чаткал – жер соорусу» - деп бабаларыбыз да бекер жерден баалап келишкен эмес чыгаар. Дүйнөдө кездешпеген жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүнө, адам буту тийе элек, көз

жоосун алган керемет кооз жайлоолорго бай бул ажайып аймак чындыгында да кыргызга берген Теңирдин таберигиндей эле туюлат.

Өрөөндүн чок ортосунан орун алган Жаңы-Базар кыштагынын **өөйдөрөөк** жагында жайгашкан тектирчеден орун алган көөнө тарыхый эстелик – Ыдырыс-Атанын күмбөзү дагы бул касиеттүү жердин ыйыктыгын ого бетер арттырып тургансыйт. «Ыдырыс» деген сөздүн түпкү этимологиясына кайрылсак, ал Кут-ырыс дегенди билдирет. Кут-ырыс кезинде Теңирчиликтин пайгамбары болгон дешет. Өз аты – Баабедин экен, ошондон улам «тогуз тооч Баабедин» деген кеп калган деп да айтылат. «Кут» деген сөздүн биринчи мааниси «от» деген билдирсе, экинчи мааниси «бакты-таалай» дегенди түшүндүрөт. «Кудай», «Кудурет» деген сөздөр да ошол Теңирчиликтин таасири менен тарап, ал түшүнүктөрдүн түпкү этимологиясы да «Кут» деген сөз менен байланышкан. А чечмелеп айтканда, «Кут», «Кудурет» деген сөздөр – Кут чачкан (же бакыт берген) Жараткан деген маанини берет.

Ыдырыс пайгамбарды элибиз өтө ызааттагандыктан, көзү өткөн соң ага арнап күмбөз тургузуп, ар кайсы замандарда аны улам жаңыртуу турушкан. Акыркы жолу аны Тоголок бий кайра оңдогон деп айтылып келет. Ошол Ыдырыс пайгамбардын күмбөзү тургузулган тектирчеден өрөөнгө көз чаптырсаң, баары алаканга салгандай көрүнөт. Өрөөндү аралап өткөн эки дарыя да ошол аймактан кошулат. Ошого байланыштуу Чаткал деген сөздүн мааниси дагы «Чат-кол», башкача айтканда, эки суунун кошулушу дегенди билдирет. Дагы бир уламышка караганда, ошол эки суу кошулган аймактын жээгин бойлото жайгашкан калаа болгон имиш. Ошон үчүн «Чаткал» деген сөз «Чат-калаа» деген маанини билдирет деп да айтылып жүрөт.

Туулган жердин таасирине арбалып мен дагы «Менин айылым» аттуу ырымда:

*«Эки көздөн куюлган жаш биригип,
Эринимди өрттөп кетип жаткандай.
Эки дайра ушул жерден кошулуп,
Кең өрөөндү жарып өтөт шамшардай,
Мен отурган таштын уюп далысы,
Үстүмдө асман чалкып турат Чаткалдай»*,

- деп жазган элем.

Ал эми «Чаткал» деген ырымда болсо туулган жердин керемети мындайча сүрөттөлөт:

*«Чаткал, Чаткал, чай чыныга баткан жер,
Чалкарлыгы чексиз бирок бу жайдын.
Коең сымал суу жүгүргөн коктуда
Колдорунун изи калган Кудайдын.*

*Пайгамбарым Ыдырыс да Чаткалды
Паана кылып, акка моюн сунаарда
Аскар тоонун өңүрүнөн өпкөн да,
Андан ары аттап кеткен Кудайга.*

*Шылдың кылып турат мында настыкты,
Зыңгыраган бийик тоолор, дабандар.
Олимп тоодо жашагандай Кудайлар,
Жашайт мында ыйык, бийик адамдар.*

*Гүлдөрүндөй кайсы гүл жыт себелеп?
Булбулундай кайсы булбул безенет?
Чаткал деген - чамгарагы дүйнөнүн,
Чаткал деген - бейшите жок керемет!*

Кыргыз жери – Жер шарынын жүрөгү,

*Эгер аны сактабасак, Жер өлөт.
Чаткал болсо ал жүрөктүн толтосу,
Мындай жерде кыргыз жылдыз өңөрөт».*

ТЕМА

Темирлан Сманбеков,

19...

Мен Кетмен-Төбө жөнүндө айтып берейин. Илгери Манас ата жердеген Алтайдын элинин тилинде «Ит ичпестин ала көлү» деген сөз кездешет. Бул жер барса келбес жай, бирок ушунчалык кооздугу, керемети укмуш жер дейт. «Ит ичпестин ала көлү» деген сөз «туздуулугунан иче албаган дегенди» билдирет экен. Изилдөөлөрдүн негизинде ошол көл азыркы Кетмен-Төбө өрөөнү экен. Ал Чычкан капчыгайына кире бергенде туздуу суунун шор катып калган кыртыштары көрүнүп турат. Ары жагы Талас тарап, Суусамыр, Нарын, Жумгал болуп кетет. Дагы бир факт ошол жакта Шамшыкал-Ата деген тоо бар. Азыр туздуу тоо Токтогулда гана бар. Ал жактын тузу набаттай тунук болгон. Кийин ошол туздуу көл тоону жиреп отуруп, ары жагына агып кеткен. Көлдүн орду бара-бара түздөлүп жерге айланган. Ошол туздуу тоо, көл бар жерлер касиеттүү деп айтылып, Кетмен-Төбө тарапта хандыктар көп болгон. Бул жобо көптөгөн археологиялык казуулардан табылган шаардын калдыктарынын негизинде айтылып жатат. Бул өрөөндөн Токтогул, Эшмамбет, Коргоол, Бекназар куудул, Куйручук, азыркы биздин замандаштарыбыздан алсак Асанкалый Керимбаев, Шахра Талипова, куудул Жусуп Толтоев, Тууганбай Абдиев, Роза Аманова, Гүлнур Сатылганова, Үч-Теректин үч кызы - Лира, Дилбар, Анапия Райымбековалар, Бек Борбиев, Абдылда, Жаныбек сыяктуу көптөгөн таланттуу адамдар чыккан жер. Чолпон-Ата, Мазар-Суу, Токтогул атабыз туулган жер. Узун-Акмат суусун бойлоп кетип баратканда жарлуу, укмуш канаттуулар уялаган капчыгай бар. Торкен айылы, алгачкы аталышы Төрт-Кен, башкача айтканда төрт кен: туз, алтын, көмүр, сымап чыккан жер.

Биздин уруубуз - саяк, түпкү жерибиз - Кызарт деген жер, Түгөл бий деген эң улуу атабыз комузчу болуптур. Андан Маңгыт бий, Маңгыт бийден Курманкожо бий, андан Жумгалды мекендеген Медет датка атабыз, бир баласы Тайлак баатыр деген атактуу адамдар болгон. Бир себептен ушулар таасир этиши мүмкүн. Экинчи себеби менин өзүмдүн чон таятам Чатыраш олуя, Кетмен-Төбө өрөөнүнө сооданы, маданиятты алып келген, бий болуп туруп байлык топтобогон, боорукер, берешен киши болгон экен. Ал киши Андижандан боз атына эки аппак куржунун түркүн таттууларга толтуруп алып, жол бою жетим балдарга таратып жүрүп отурчу экен. Ал адам өзү музыкага, жаратылышка өтө ынак болуп, жаратылышка таазим этип келген. Анан өзүмдүн атамдын апасы чоң апам дагы, Каратай болуштун карындашы, абдан даанышман, боорукер, адамдын кайгысын, кубанычын сезе билген, жан дүйнөсү таза адам болуптур. Ал эми чоң атам Ысманбек да олуя чалыш киши болуптур. Анын Нурлан аттуу уулу, менин атамдын иниси, менден бир жаш улуу эле, бирок экөөбүз чогуу барып, чогуу окудук. Ал жакшы окуп, отличник эле. Бир күнү чоң атам, экөөбүздүн башыбызды кармап туруп, Нурландын башын кармап: «мунун башы жакшы иштегени менен айылда эле калат, ал эми Темишимдин башы жука, бул алыска кетет», - деген экен. Атам муну ушул убакка чейин айтып келет. Өзүм кичине кезимде ыр жаза койчумун, жаратылыш койнунда чоңойдум, мал багып.

Биз Булак деген айылда турчубуз. Жанында Көк-Мойнок деген жер бар эле. Ал жерге чоң атамдын сөөгү коюлган. Ошол жерден жалгыз өткөн адамдарга жаш бала көрүнүп, артынан кууп ойночу экен. Мен ал жерден абдан көп өтөөр элем. Бирок мага эч нерсе көрүнбөйт эле. Ушундай ыйык жерде туулуп, ыйык жерлерди басып чоңоюшум менин ийгилигимдин дагы бир таасири. Дагы бир кызык нерсе, атам Ошто окуп жүргөн кезде каникулга келээрин бирөөдөн айттырып жиберет. Чоң атам кер кашка деген ушундай күлүк, ушундай сулуу атын күндүз келип, Торкендеги эже-жездеме келип,

Камаш келсе берип койгула деп таштап кетет. Ал кезде атам он тогуз-жыйырмадагы студент жигит болсо керек. Атам кечке маал келип, жатып кет десе болбой, «жер кашка турса, өзүм жаш болсом, ата-энемди сагындым», - деп түнү менен чыгат. Жолдо, капчыгайдын тең ортосуна келгенде жолдун үч айрылышына туш болот. Ал жолдун бирөөсү тоо жакты көздөй, бирөөсү Борду-Кыяга, бирөө Кишен тарапка кетет. Ошол үч айрылыш жерден апасынын элеси көрүнүп, «Балам, келе жатасыңбы? Мен сени күтүп турдум эле», - дейт. Берки жолуна салайын десе, баягы элес берки жагынан дагы көрүнөт. Апамдын «Ал азыткы, кел бул жакка кел», - деген үнү чыкты. Үчүнчү жагына салса, ал көрүнүш кайталанат. Кимисине ишенээрин билбей турганда, Кер кашка окурунуп, секирип тынчсыздана баштайт. Ээрдин башын кармап, колу карышып калганын бир билет, андан кийинкиси эсинде жок. Ошентип акылдуу ат Керкашка кемпирлерди тээп отуруп, үстүнөн ашып чуркап, качып кутулуп кожоюнун үйүнө алып келген экен.

Мага да үч-төрт жолу аян болгон. Биринчисинде Байтик атанын мазарына барганда, бир көзү ачык келин айткан: «Байке, сизди артыңызда ээрчип жүргөн ак боз ат бар экен», - деп. Кийин Сулайман тоого таңга маал таза абага чыксам, бир аксакал отурган экен. Ошол аксакалдан экинчи жолу уктум. Үчүнчү жолу Таласка барганымда Кароол-Дөбөгө чыгып, куран окуп келе жатсам мазарга тиешелүү нерселерди саткан ак жоолукчан эжеден уктум. Ошондо атамдын: «Балам мен мине албай жүргөн боз аргымак бар, түшүмдө да көп көрөм, ошол сага өттү окшойт», - деп айтып калаар эле. Андан көп өтпөй түшүмдө баягы ак боз атты жайдак минип алып, сызып бараттым. Ошол түш менин жеткен ийгилигимдин дагы бир далили, дагы бир таасири десем жаңылышпайм.

Мурун эски Токтогулдагы көлдүн астында береке төгүлүп турчу эле, биз ал жактан пахта өстүрүп, аны терчүбүз. Ал эми алма, коон, дарбыз, жашылчалары, деги койчу берекеси төгүлүп тураар эле. Ошол жер азыр көл түбүндө калбаганда, эл жокчулукту билмек эмес. Учурда ал жерде Токтогул ГЭСи бар.

МАЗАР ДЕГЕНДИ АПАМ АРКЫЛУУ ТААНЫГАМ

Бактыгүл Сейитбекова,

19.-жылы

Кетмен-Төбө - касиеттүү жер. Менин айылым Көтөрмө Шамшыкалдын маңдайында жайгашкан. Шамшыкал – бул туздун кени турган жер. Жергиликтүү эл ошол жерден кертип келип, тузду тамак-ашына колдоно беришет.

Адатта Токтогулдан таланттар көп чыгаарын айтышат. Мындан башка дагы өзгөчө жактары бар. Айталы, Токтогулдун эти экендигин билсе, Ош менен Жалал-Абадда бир кесим калтырбай талап кетишет. Анткени бул жердин малы Шамшыкалдын тузун жейт, ошондуктан этинин даамы бир башкача. Эт өзү бат кургайт. Бир суткага жетпей эле, жаңы союлган эт болсо дагы, кагырап кургап калат. Этти кургатканда Шамшыкалдын тузу менен туздайбыз.

*«Бийик тузун бир башкача дарылап,
Таткан сайын дем кошулган демиме.
Суун болсо мүрөк мага ар убак,
Не тең келет Шамшыкалдай кениңе.*

*Булбул болгон атпай кыргыз элине,
Токтогулдай улуу акын туурусунь.
Дагы деле элестери элинде,
Жоомарт сындуу сейрек талант уулуңдун»,*

- деп жазганым бар.

Дагы бир ырымда:

«Бийик туздан бүткөн тоолор көк тиреп,

*Ташып сатып түгөнбөгөн кениң бар.
Мрамордун тоолору да бийиктеп,
Ак мрамор асыл таштын кени ал.*

*Бүтпөс жомок, бүтпөс дастан сен мага,
Бул жазганым сен жөнүндө абдан аз.
Маган ыйык тооң эмес, ташың да,
Сууң, абан сагыннат да, сагыннат»,*

- дегем.

Мектеп жашымдан эле ыр жазып жүрдүм. Анан көпкө чейин, ал тургай студент кезимде да жазган жокмун. Адабиятка абдан кеч келдим. «Жаман акындын жазбай койгону – адабиятка кошкон чоң салымы» - деген пикирди карманчумун. Анан бир күнү белгилүү акын, жазуучу Меңди Мамазаирова эже ырларымды окуп калып, ыр жазышым керектигин айтты. Калемди кайра колго алууга туура келди.

Ал эми апам, белгилүү семетейчи Сейдана Молдоке кызы тууралуу көп жаздым, жаза турганымдын али чети да оюла элек. А көрсө кайран апам түгөнбөгөн кенч экен да. Апам өмүр бою айылда жашады. Чыкса, кандайдыр бир жумуштар менен эки жакка чыкчу, бирок өз айылынан башка бир жерге барып жашоо деген нерсе анын үч уктаса түшүнө кирбес эле. Бизге, балдарына дагы, «Токтогулдан кетпегиле, бул керемет жер» деп көп айтчу эле. Менин дагы күнү бүгүнкүгө чейин үйүм Көтөрмө айылында. Соодасатыкка байланыштуу иштер менен Россияда жүргөнүм болбосо, кайра эле кайтып барчу өз үйүм, өлөң төшөгүм – туулган айылым.

Апам экөөбүз Шамшыкал мазарына көп бардык. «Дарттууга даба берген, бала жокко бала берген, багы жокко бак берген, тагы жокко так берген мазар» дечү апам Шамшыкалды. Эгер кимдир бирөө аны өтө капалантса, ал киши менен жаман-жакшы айтышчу эмес. «Астыда арбакка, үстүдө Кудайга, туурада Шамшыкалга койдум», - деп гана койчу.

Мен алгач Шамшыкалдын мазар экендигин билчү эмесмин. Апам «Көчө» деген көркөм тасмага ошол жерден тартылып калды. Бакен Кыдыкеева көндүрүп, анан апам ал тасмадагы эшек жетелеген аялдын ролун ойногон. Мазарда үч чоң дарак бар эле, бүгүн да бар. Бул акациялар илгери үч чоң мунара болгон дешет. Көрсө, ошондо эле табиятка жакын экем. Апам тасмага тартылганча, акациянын гүлдөрүнөн десте жасап алдым. Аны апам байкаган жок. Экөөбүз ээрчишип алып айылга келе жатканбыз. Бир убакта эле апам көрүп калып, бул гүлдөрдү кайдан алганымды сурады. Жанагы бактардан сындырып алганымды айтсам, мени колдон дегдеңдетип жетелеген бойдон кайра үч бакка жеттик. «Айланайын мазар, бала балалык кылыптыр. Кечирип кой. Атайылап сындырган жок. Мынакей минтип кайра алып келдим», - деп буркурап, ыйлап, кечирим сурап жатты. Ошондо анан менин балалык кабылдоомдо «мазар» деген түшүнүк пайда болду.

Ошол жерди багынтам дегендердин баары өлүп кетти. Шамшыкалды кен катары иштетем дегендер өтүп кетти. Азыр жергиликтүү эл, келген-кеткендер туздан пайдаланышат, бирок акча үчүн кеңири пайдаланылып, атайын завод, аны-муну курулуп жиберилген жок.

Шамшыкалга баратканда, өрөөндө адегенде Мүйүздүү-Мазар, Кара-Булак, Тогуз-Булак, Кайнар-Булак дегендер жолугат. Алардын бардыгы өз-өзүнчө ыйык. Мени апам Кайнар-Булакка да көп токтотчу. Апам агамды мазардан ушинтип тилеп жүрүп төрөп, ошондуктан атын Тилеген койгон экен. Агам байкуш апамдын көзү өткөндөн кийин анын семетейчилик өнөрүн, баатырлардын жүгүн көтөрө албай аз жыл мурда «Семетей» айтып жатып дүйнөдөн кете берди. Анын китебин, вариантын көзү өткөн соң мен чыгардым.

Тилегиң жакшы кабыл болот деп апам мазарга көбүнчө жаз, күз мезгилинде алып барчу. Жай, кыш өзү да барчу эмес, бизди да алып барчу эмес. Шамшыкалга бараткан жолдо атамдын күмбөзү бар. Ошерге жеткенде мени ыйлатып туруп, бутумдагы тапичкемди чечип алып, өзүнүн бутундагыны дагы чечип, аларды эч ким тийбейт деп

атамдын күмбөзүнүн ичине ыргытып коюп, анан мазарга жөө жөнөчүбүз. Кийин турмушка чыкканда, менин көпкө чейин төрөбөй жүргөн учурум болду. Ошондо апам:

*«Итке берген балаңдан,
Битке берген балаңдан,
Оо кудайым,
Бактыгүлдөн неге аядың?»*

- деген бойдон мазарга барганча солкулдап ыйлачу. Мен балам жогун деле анчейин сезип-сезбей, апамга зээним кейип кошо ыйлап жөнөчүмүн. Анан апам айтчу: «Бир белги көрүнөт, ошол белги көрүнмөйүн тынымсыз келе беребиз», - деп. Ошол 1988-жылы анан бир жолку келгенибизде мазардан чындап эле сыр көрдүк. Бир белги болду. Аппак коен келип эле, отурган апам экөөбүздүн ортобузга жатып калды. Жыл айланбай, 1989-жылы уулум Алиханды (төрөлгөндө койгон атыбыз башка) төрөдүм.

Биз мазарга барганыбызда, апамдын батасын алыш үчүн ошол тегеректеги бүбүлөр келишчү. Апам абдан батакөй киши эле. Эң жакшы көргөн жээни Алиханга, менин уулума, берген батасы бул:

*«Бактыгүл балам, уулуң –
Сууга салса чөкпөсүн!
Атса – мылтык өтпөсүн!
Каргаса – каргыш жетпесин!
Башынан бакыт кетпесин!
Жалгыз болсо –
Жалпыга татыыр бала болсун!
Бирөө болсо –
Миңге татыыр бала болсун!
Асылдын асылы болсун,
Апасынын акылы болсун!
Өмүрү узун болсун,
Өрүшү жайык болсун!
Шаймерден колдоп жүрсүн,
Кыдыры оңдоп жүрсүн!
Манасым көзүн салсын,
Бакайың сөзүн салсын!
Жапнай жалаадан сакта, Кудай!
Бакнай балаадан сакта!
Элинин эр жигити болсун!»*

Шамшыкалдан тышкары жылыга Манастын күмбөзүнө барчубуз. Апам баатырлар тойбой калат деп дайыма чоң союш алып барчу. Таттуу-паттууну кенен алдырчу. Апамдын көзү өткөндөн кийин агам Тилеген, анын үй-бүлөсү болуп барып жүрдүк. Эми жылыга мен барам. Апам азыркы Манас-Ордонун шарты тургузула элек кезде деле каттап, барганында күмбөзгө жатып алчу экен. Бизге дагы бир сыр көрмөйүн кетпешибиз керек экендигин айтчу. Азыр деле мен күмбөздүн ичине кирбесем дагы, терезесинен башымды салып, дубалына сүйөнүп, айланып, бир белги издей берем. Кандайдыр бир үн угам, белги болот, ошондо гана кайтам, зыяратым кабыл болду деп эсептейм. Ал жердеги куран окуп берген молдо, күмбөз кызматкерлери бизди жакшы билип калган. Куранды болсо, барганда апам өзү окучу, окуганы бир укмуш эле. «Кыргыздын эң акыркы баатыры Садыр баатырга дагы багыштадым», - деп куранын бүтүрчү. Ал эмне болгон баатыр экендигин азыркыга чейин биле элекмин. Ошол баатырдын урматына агам Тилегендин кичүү уулун Садырбек деп атаган. Кызык жери, Садырбекте дагы чоң энесинен, өз атасы Тилегенден калган касиет – манасчылыкка, семетейчиликке үрөн бар.

Апамдын менде эмнеси калды? Таланты калды го. Апамдын баягы баатырлар алып койгон төрт бакандай уулунан кийин тилеп жүрүп төрөп алган уулу Тилеген жана дагы бир уулу, төрт кызы болду. Ошол балдарынын ичинен Тилеген байкемдин жөнүн айттым.

Таланты анан менде калды. «Манас», «Семетей» эпосунун көп жерлерин жатка билем. Кулагымда калып калган да. Эпосту бүт окуп да чыккам.

Апам кайраттуу болчу. Кишини дагы катуу чыйралтчу. Мага бара-бара апамдын ошол кайраты өтүп баратат. Апамды жоготтум, агамды жоготтум, дагы башка андай-мындай болду дегендей, турмуштун соккусун белди бууп көтөргөнгө туура келди. Азыр эми иш менен башка эл, башка жерде жүрөм. Кыргыздын кызы экенимди билген орустар Манас жөнүндө, анын баатырлыгы, сөөгүнүн кайсы жерге коюлганы жөнүндө сурашат. Мен өз билгенимче жооп берем. Апам Манастын сөөгү Кара-Зоонун үстүндө экендигин айтчу:

*«Эчкиликтин кара тоо,
Мелмилдеген кара зоо.
Эптүү жеңең Каныкей,
Эптүүлүктү билгизип,
Ичи чирип кетет деп,
Ичи менен аккан суу
Үстү менен жүргүзүп,
Ооз жагын карасаң,
Араң киши баткыдай,
Ар жак жагын көөлөтүп,
Алты миң кой жаткыдай.
Сексен жыл сууга чыласа,
Серпилип чети оңбогон,
Зор килемди салдырып,
Алчадан малма алдырып,
Арчанын күлүн төктүрүп,
Алтындан чырак чөктүрүп,
Үстү түшүп кетет деп,
Алтындан түркүк койдуруп,
Алтымыш түрлүү жерине
Караңгы болуп калат деп,
Алтындан чырак койдуруп»*,

- деп кете берчү.

Апам куран окуганда мазарлардын баарын атап куран окучу. Өтө катуу ишенчү. «Кудайды көзүң менен көрбөсөң, акылың менен тааны деп коет, балам. Бирдемени тилей бер. Дароо асмандан секирип түшпөйт, бирок тилегениңди акыры Кудай берет. «Кечирээрмин, кечирээрмин, анан кеч ураармын» - дейт экен Кудай», - деп калчу.

Өз жерин дагы апам мазар тутчу. «Кетмен-Төбө - касиеттүү жер. Көтөрүлө албаган киши, ооп келген киши дүркүрөп өсөт. Адамдары сулуу, бай келет. Чанып кетпегиле. Бул кут даарыган жер», - дечү. Бул – апамдын сөзү. Токтогулдан чыккан өнөрпоз, таланттарды саймедиреп айтып отурчу. Өмүр бою Токтогулда жашаганын жогоруда дагы айттым. Апамдын дагы бир айтканы боюнча, Манас ата кыштаганы Токтогулга келет экен. Өрүктүнүн үстүндөгү көлгө келип кыштайт экен. Апам барчу ал жерге, түнөчү. Айтор, Манастын изи калган жердин баарын апам жөө кыдырган. Манас дүйнөсүнө келүүсү кандай оор болсо, ошол жоопкерчиликти апам өмүр бою аркалады. Оор дегеним, «Баатырды айта албайм. Өзүм аял киши болсом. Кантип элдин алдына чыгып, «Манас» айтат элем», - деп айбыгып жүрүп баатырлардын сөзү менен айтканда, төрт «шеринен» айрылып, төрт эркек баласын алдыргандан кийин, айтып калган. Ошол балдарын өмүр бою унута алган жок. «Мен жөн балдарды төрөгөн жокмун», - деп айтып калчу. Тилеген байкем деле бир топ зор жигит болду. Бою бир метр 80 сантиметр эле.

Тилегенден кийин төрөлгөн мени башкача бир эркелетчү: «Аппак бак, алтын так, кырк кыздын кыраакы, алтымыш кыздын артыгы, жетимиш кыздын жеткилең, бардык кыздан артык», - деп жалынып отурчу. Атам да, апам да ой боорумча эркелетип,

балалыгым жакшы өттү. Мектепти бүтөйүн деп калганымда атамдан айрылып, дароо эсиме келдим.

Мен төрөлөөрдө апам түш көрүп, түшүндө бир куш үч кекиликти бырпыратып кармайт экен. Терезеден апамды көздөй кое берип, өзү шаңшыйт экен. Үч кекилик үч башка – кызыл, сары, кара дейт. Төрт уулунан ажырап жүрөгү үшүп калган апам түшүндөгү куштун шаңшыганынан жүрөгү түпөйлү болуп, түшүн бир бакшыга жорутуптур. Бакшы ошондо эле менин кийин Россиядан иштээримди, мен төрөлгөндөн кийин апамдын ал балдарын эстеп көп ыйлабай калаарын, мен ата-энемдин үйүнө бакыт, бейпилчилик, бакубатчылык, жакшылык алып келээримди, акын болоорумду, апамдын түшүндөгү үч кекилик кыргыз, орус, казак эли экендигин, акын болгон мен ошол үч элге таанылып, алынып, атактуу болоорумду айтыптыр. Мактаныч кылбайын дейм, бирок бир чети чын эле «Любовь Манаса» (-Б.:Бийиктик, 2008) деген китебим орус окурмандары тарабынан Москвада жакшы кабылданып (котормочусу – акын Светлана Сулова), «Сары жалбырак» деген, таланттуу инилердин бири Сыймык Бейшекеев обон чыгарган ырым казактар тарабынан ырдалып, балким, жанагы бакшынын айтканынын чындыгы барбы дейм.

Манастын махабаты жөнүндө эч ким мага чейин жаза элек экен. Мен анын Сайкал менен болгон махабатын жазгам. Дегеле бардык китебимде Манас, Семетейди айтканга аракет кылам. Мен муну турмуштагы өзүмдүн милдетим, озуйпам деп түшүнөм. Мектепте экенимде «Манасты» укмуш айтчумун. «Айтпасаң, жазалайт», - дечү апам. Азыр айтпасам дагы, кайсы бир келечекте өзүмдү «Манас» айтып калчудай сезем. Апамдын көзү өтүп баратып, өзүндөгүнү «Уулума өткөрүп бердим», - деди. Туугандар баарыбыз чогулуп отурганбыз. Эшикке басып кетиптир, апам үзүлөйүн деп жатканда, Тилегенди таппай калдык. Апам улам башын көтөрүп, эшикти карап, анан мага: «Ушу сен деле алчы», - деди. «Мен деле алдым», - дедим дароо. Аңгыча эшиктен аттап-буттап байкем кирип келди да: «Мен алдым, апа. Камтама болбо», - дегенге үлгүрдү. Эшикте жүрүп, үйдө ошол сөздүн болуп жатканын кандайча билди, же сездиби, билбейм, байкем мойнуна алып калды.

Апамдын көзү өттү, ошентип, анан Тилегенге кыйын болду. Өзү кичине бүкүрөйүп басчу эле, Манас ата медосмотрдан өткөрдү, бүкүрөйбөй түз басып калды. Аялы менен эркек катары жашабай калды. Бала кезде сынган бутун, баатыр сындырып, кайра салды. Байкемдин уялчаактыгы гана анын түбүнө жетти. Дароо элге чыга алган жок тарткынчыктап атып. Көтөрө албай калды. «Өзүмө көрүнсө экен, балдарыма көрүнсө экен», - деп тилеп атып, 31-май күнү менин колумдан үзүлдү. Эми мунун бардыгы, Манас дүйнөсү күндөп-түндөп айтсаң да түгөнбөгөн нерсе экен. Байкемдин артында беш эркек уулу калды. Кичүүсү, жанагы апам атын койгон Садырбек «Манас» айтат. Тилеген байкем жанагинтип баатырлардын сынагынан өтүп жүргөн күндөрдө кырк күн камалып, үйдөн чыкпайт. Баатырлар менен аралаш жүрүп, Каныкей менен Айчүрөк «Манас» айтканды үйрөтөт. Үйрөтүп жатса, эң кичүү баласы төрт жашар Садырбек үйгө кирип келип, бакырып ыйлап, тоскоол болуп туруп алат. Ошондо Каныкей эне алдына алып отура калып, оозуна эмчегин салып, Садырбекти эмизип салган дейт. Чын эле чыйрак, башкача бала. Байкемдин жогун жоктотпогон балдарынын ичинен ошол бала мени көп сооротот, үмүттөндүрөт.

КӨЛ АЛДЫНДА ЭЛ ЖАШАГАН ЖЕР КАЛДЫ...

Бактыгүл Чотурова,

19.-жылы Токтогул районунун Кара-Жыгач айылында туулган. Акын, Алыкул Осмонов атындагы сыйлыктын лауреаты. “Кызыл Ат”, “Боз торгой”, “Сагыныч”, “Ысык-Көл сүйүүнүн көзүндөй”, “Чокморовго ырдесте”, “Легендарный Иссык-Куль” аттуу ыр жыйнактардын автору. Республикалык “Кыргыз туусу” гезитинин бөлүм башчысы.

...ушундай элестүү саптардын автору Шамшы Молдокеевдин сөзүнө жазылган Асанкалый Керимбаевдин обонун Кыргыз Республикасынын эл артисти, булбул таңшык ырчы эжебиз Шахра Талипова ырдап жүрүп, элдин жүрөгүнө жеткирди. Азыр бул ырды билбегендер аз. Сөзү да, обону да шайкеш чыккан мындай керемет ырды автор катары Асанкалый Керимбаев агабыз өзү дагы кемелине келтирип ырдачу эле. Анткени турмуштун чындыгынан жаралган ыр “мен кетмен-төбөлүкмүн” дегендердин баарынын көз алдында элеси өчпөс болуп калган өкүнүч менен сагыныч, кусалык, эңсөөнү козгоп, жүрөгүнөн сыдырылып өтөт. Көл алдында эл жашаган жер калды... Эмне үчүн? Бул суроого жооп берүү үчүн кылымдын көчөлөрүн кыдырып чыгуу керек...

*Менин бир төмөнкүдөй ырым бар эле:
Биздин айыл тоо этектеп айлана,
Дан жыттанган аңыздарга бай, жана...
Дагы эстесем көл жок эле, бирок да,
Укмуш болчу мөл булактар кайнама.*

*Көл жок эле биздин бала чактарда,
Көп элестер көз алдымдан акканда...
Балык болуп сүзүп барып эркелеп,
Тургум келет биз ойногон таптарга.*

*Ар кимибиз өз тагдыры куткарбай,
Учтук эле топ жарылган куштардай.
Жаз чакырган сайын барып турсак да,
Балалыктын издери жок, бүт калбай...*

*Кылым оошуп кыйырынан эл өсчү,
Бул турмушта мезгилге ким теңешчү!
Карт тарыхтын барагында жашаган,
Канча тоолор кумга айланган эмеси...*

*Ошо сымал суу алдында дайыны,
Суу үстүндө кусалыктай кайыгы.
Көл баскандан тумчуккансып кыйналам,
Биз сагынган балалыктын айылы...*

Ооба, биз туулуп, өскөн жер суу алдында калды, көрөйүн десең мелтиреп үнсүз көгөргөн көл гана турат. Балалыктын бактылуу күндөрүнүн элеси көкүрөктө сагыныч болуп гана жашай турган болду. Болгондо да өкүнүчтү жетелеген сагыныч. Биз го кур дегенде туулган айылдын элесин унуталбай, кусалуу эскеребиз, айтып түгөтө албай, дагы эле болсо ошо айтып алсак дагы көргөндөй болуп көңүлгө көп нерсе түшөт. А бизден кийинки муундарчы? Алар түшүндө көргөндөй дагы элестете алышпайт. А, түшкө дагы көрүп жүргөн жер кирет да. Өкүнүчтүү нерсе ушул. Ошентсе дагы аны кур дегенде кагаз бетине калтыруу биздин моюндагы парз.

Керемет таланттардын бешиги - Кетмен-Төбө

Көркөм өнөр көрөңгөсү менен туулгандар Кетмен-Төбөдө Кудайга шүгүр, көп деп айтсак да болот. Ошон үчүн биздин жерди таланттардын бешиги дейт эмеспи. Акындык бийиктигин алганда Токтогул Сатылгановдон баштап айтсак, кыргыз элдик оозеки адабияттын ири өкүлдөрү деп айтууга арзый турган Балыкооз, Эсен ырчы, Коргоол, Бекназар куудул, Курман, Жолой, Казак, Шадыкан, Акбермет, Казак, Тейти, Саадабай. Абдрасул, Малабаш, Кадыркул деген ырчылар өткөн. Андан бери биз жашаган доорго

жакын Кади, Алтымыш, Качкынбай, Абдиш, Азиз акындарды атоого болот. Алардан кийин өзгөчө даңазасы менен таанылган төкмө акын Тууганбай Абдиев болду. Тууганбай аганын шакирти Элмирбек Иманалиев (Эшманбеттин жээни) уккан кулакты сүйүнтүп элге аты чыгып калды.

Төкмө акындыктын туу чокусу манасчылык өнөр деп айтылып жүрөт. Бул өнөрдү дагы Жаңыбай манасчы, Семетейчи Сейдана кыргыз улуттук адабияттагы чоң орду бар залкар таланттардын катарында салмагы бар.

Касиеттүү ырдын залкарлардан калган учугун улап, заманына жараша жаңы өңүт менен эл алдына чыгып алакан чаптырып, өнөрүн тартуулап, учурда ыйык сахнанын гүлдөрү болгон чыгаан таланттар Асан Керимбаев (маркум агабыз), Шахра Талипова, Гүлнур Сатылганова, Роза Аманова, бир тууган эже-сиңдилер Анапия, Дилбар, Лира Райымбековалар, Күлүйпа Керимбаева, Гүлзат Батырканова, Канымжан Жаманбаева, Сыймык Бейшекеев, Айбек Карымов, Бек Борбиев, Нуриза Абазова, Майрамбек Осмонов, Мухтар Атаналиев ж.б. биздин мактанычыбыз.

Ал эми жазма адабиятта Кетмен-Төбө өрөөнүнөн чыккан таланттардын дүбүртү калың. Көч башында Жоомарт Бөкөнбаевдин аты аталып, андан кийин кыргыз поэзиясында керемет ырларды жараткан таланттуу акын Кудайберген Жуманазаров болгон. Анын замандаш калемдештери Медербек Жамгырчиев, Тууганбай Касымалиев, Карачал Курманбаев, Шамшы Молдокеев, Билиш Момунбеков болгон. Алардан кийинки муунга Алмаш Чойбекова, Бергеналы Базарбаев, Бузурманкул Бакиров, Исабек Токтогулов, Самсак Станалиев, Калчоро Көкүлов, Анарбек Акматбеков кирет. Андан соңку биздин муундун катары Карбалас Бакиров, Алик Акималиев, Бактыгүл Сейитбекова, Шириналы Айылчиев, Зулайка Мырзатаева, Бурул Карагулова, Венера Бөлөкбаева, бир туугандар Таалайбек менен Максатбек Максүтовдор, Базарбү Медетова, Нургазы Ахмедулин, эң кенжебиз, Нуриса Өмүрбаева менен толукталат.

Прозада Макей Жоошбаев баштаган агабыздын соңунан А.Көлбаев, А.Асранкулов, Т.Ошбаев, Т.Мүлкүбатов, А.Токтогулов, А.Жапаркуловдун ысымдары таанымал. Булардан кийинки чыккан муундан кыргыз адабиятындагы сейрек жанр фантастикалык чыгармалардын чебери, ондон ашык тил билген зирек таланттардын бири Турусбек Мадылбаев, таланттуу романчы Тойчубай Субанбеков, “Алиппенин” автору, жазуучу Сулайман Рысбаев, жазуучулар Абдразак Асранкулов, Акматжан Кадыралиев, Качкынбай Керимбаевди атоого болот.

Адабияттагы сын жанрында чоң абройлуу аты менен таанылган Теңдик Аскарров агабыздан кийинки таланттуу сынчылар Самсак Станалиев менен Жамгырбек Бөкөшовдун аты таанымал.

Биздин айыл - Кара-Жыгач

*Кара-Жыгач айылым,
Какырдан чыккан дайының...*

Мектепте окуп жүргөндө айыл тууралуу сочинение жазганбыз, эмнегедир ошондо мен жогоркудай саптар баштаган ыр менен жазган болчумун. Бирок менин ушул саптар эле эсимде калыптыр, көлөмдүүдөй эле көрүнгөн, калганын эстей албайм. Кара-Жыгач - биздин мектепке чейинки балачагыбыз өскөн жер. Окуучулук күндөр Кызыл-Жазыда өтсө дагы, тээ мурунку бал тилдүү, таттуу кыял балалыктын мекени унутулбайт окшойт. Гүлдөрү эмес шыбагынан бери жыты буркурап, эстегенде бая гана көргөнсүп, кадимкидей сагындырат.

Эл Кызыл-Жазыда жашаган менен, менин атам дыйкан болгондуктан, жыл сайын Кара-Жыгачка жайкысын көчүп кетип, эгин сугарып, мелмилдеген буудай талааларында кетменин күнгө жаркылдатып күнү-кечке талаада жүрчү эле. Күзүндө окуу башталганда кайра көчүп келчүбүз. Ошондон го, кайнаган ысык, кызыл кумдуу боз талаалары эске түшүп кетип, сочинениени ошондо жыргап элестетип жазсам керек. Кара-Жыгачтын

түндүк-чыгыш жагындагы Тумшуктун тоосунун тар капчыгайында чиелер укмуш өсчү эле. Биз кичинекейибизде чогулуп алып чиеге барчубуз. Чие деген алчадай кыпкызыл, ичинде катуу данеги бар, бирок алчадан кичинерээк болот. Таттуу келет. Чиеге барган күндөр биз үчүн майрам болчу өзүнчө. Ошол жакта тегирмен да болор эле. Кийин аны Кара-Жыгачка көчүрүп келип Муратаалы деген киши тегирменди иштетип журдү. Ошол тегирменге айылдын бүтүндөй эли келип эгинин ун, талкан кылып тартып кетип турушчу. Ошол капчыгайдан ары Тумшуктун тоосун айланып өткөн жол бар. Ал жол менен Тумшуктун тоосунун кылда чокусуна чыккандан кийин тоону ашып кайра түзгө түшө баштайсың. Ошондо Шилеькана деген жер бар. Чөптөрү буралган, жапжашыл укмуш жер. Бир жеринде жапайы жузүмдөр өсөт. Ошол Шилеьканадан аккан суу Тумшуктун тоосундагы капчыгай менен түшүп олтуруп биздин айылга билектей болуп агып келет. Ошо суудан Шилеьканада өскөн кара жыгачтардын уругу кошо агып келип, айылдын четине кара жыгач өсөт экен. Андан бир топ, бир топ кара жыгачтар өсүп чыгып, кийин ошол жерге бирин-сериндеп эл көчүп барып, эгин айдап отурукташа баштаган дешет. Ошондон айылдын аты Кара-Жыгач болуп аталып калган экен.

Атамдар Кызыл-Жазыга кийин көчүп барып, там салып жашап калышкан. Анткени Кызыл-Жазы сууга кенен, турмуш-тиричиликке ыңгайлуу жакшы жер эле. Мурун көчө түшүрүп, элди отурукташтырып, колхоз уюшулганы ошондон деп жүрүшөт. Анан кайра так ошол жер сууга бастырылып, кайрадан эл Кара-Жыгачка көчүп чыгышты. Чынында биздин ата-бабалардын туулган жери ошол Кара-Жыгач. Мен мектепке окууга кире электе Кара-Жыгачта эле чоңойгом. Баары эсимде. Атамдын достору бар эле. Дункан Атагараев деген колхоздун башкармасы болчу. Айып, Кутунай, Шаршен акелер дайыма чогуу жүрүшчү. Кечке талаада иште болушуп, кечкисин отту улуу жагып алып бир үйдөн тамактанышчу эле. От боюнда чоң кишилер аябай сөзгө кирип алып, түн бир убакка чейин кызуу сүйлөшүп олтурушчу. Кээде ырдашчу. Эсимде “Кызыл атчандар”, “Завойшиктер” деген ырларды укмуш шаңдуу жүз менен алыска угулчудай шаңкылдап ырдашчу эле. Калтар деген аке менен атам алым-сабак айтышып ырдашканын укчу элем. Атам “Манастан” үзүндүлөрдү да келтирип айтчу.

*Чычкандары күчүктөй,
Күчүктөрү мышыктай.
Кескелдирик жойлосо,
Кере карыш жылаандай,*

- деген саптар алигүнчө көөнүмдө турат. Мен атамдын тизесине олтуруп алып ушул саптарды укканда кадимкидей жомок дүйнөсүнө кирип кеткендей болор элем. Эмнегедир ошол учурда адамдардын пейили жайылып, бир кенендик көкүрөгүндө чөбөгөдөй уюп калгансып сезип кетем азыр ошол күндөрдү эстегенде. Дасторкондо нан, жарма менен бозо, сүт менен каймак сөзсүз болчу. Көбүнчө чоң казанга этти салып, бешбармакты кимдин үйүнөн болсо дагы чогуу жешер эле. Азыркы биздин заманда тамактын түрү канчалык көбөйсө дагы ошончолук ички дүйнөдө тардык бардай сезилет. Чакырылбаса эч ким бирөөнүн үйүнө бармай жок, илгичи чоң темир эшиктер көбөйдү. Биздин балачактарда коңшулар бир жакка кетип баратканда үйүнүн шыпшыргасына чыбыкты сайып коюп, бири-бирине табыштап кете бергенин өз көзүбүз менен көрүп калдык. Ошо темир эшиктерди жылаан өлтүргөнгө таш алып бербеген темир жүрөктүү адамдар ойлоп тапкандай сезе берем. Баары бир айылды эстөө мен үчүн ушунчалык бир ырахаттуу сезимдерди берет. Балким ар кимдин өз айылы көзүнө ысык сезиле берердир. Менин да өскөн айылым баарыныкынан жакшы көрүнө берет деген баланын кыялындай жылуу, аруу сезимден эч арыла албадым.

Кетмен-Төбө аймагындагы башка айылдарга караганда киндик кан таамп, туулуп өскөн Кара-Жыгач айылымды көбүрөөк билгеним ырас. Кантсе да жүрөгүмө жакын, уккан, билгеним көп дегендей. Бирок биздин айыл суу баскан айылдардын бири катары көкүрөгүбүздө арманга айланды. Дал ошол айылды көчүрүү учурунда биз мектепте окуп

жатканбыз, бардык кыйынчылыкты, элдин аргасыз түйшүгүн өз көзүбүз менен көрүп, ата-энелерибиздин андагы азабын кошо тартышып калдык.

Суу баскан аймактан көчүп чыгаруу түйшүгү райондун борбору үчүн гана эмес, көп кыштактарды дагы жабыртууда кыйынчылыкты баштан кечирүүгө мажбур кылган. Мисалы, Чычкан дарыясынын аркы өйүзүндөгү Терек-Суу, Чоң-Арык, Чолпон-Ата, Мазар-Суу, Ак-Тектир, Кара-Күңгөй айылдары бүтүндөй жабы курулган. Ал эми Чычкандын берки өйүзүндө жайгашкан Кара-Суу, Кара-Тектир, Көтөрмө, Кара-Жыгач айылдары кайрадан курулду. Өзүнчө чоң курулушту башынан өткөргөн Үч-Терек аймагындагы Жетиген, Кызыл-Ураан, Үч-Терек, Саргата, Өзгөрүш, Тельман айылдарын мисал кылууга болот. Көчүп-конбогону менен Жаңы-Жол, Арал, Бала-Чычкан, Кызыл-Туу, Торкен, Бел-Алды, Толук, Сары-Камышка чейин жогорудагы көчүрүлгөн айылдардын айрым тургундары ата-бабаларынын туулуп өскөн жерин көздөп көчүп барып, көчүрүлбөгөн айылдардын эли дагы кыйынчылыктарды тартышкан. Анткени алардын күнүмдүк турмуш-тиричилигине көңүл бурулбай калган. Көбүнчө көчүрүлүп жаткан айылдын элине негизги көңүл бурулуп, алардын абалы да жыргатарлык эмес экени белгилүү эле. Такыр башка жакка көчүп кетишкендери да болгон. Ошол суу баскан жерден көчүп чыккандардын бири биздин Кара-Жыгач айылы болчу дебедимби. Акын катары мен айылым тууралуу бир нече ырларды жазгам. Ошонун бирөөнү ушул жерге мисалга кыстара кетүү оң болуп тургандай көрүнөт:

*Көл алдында калган айыл... армандыр,
Түшкө кирет сагындырып бизди эми.
Балыктардын жолу болуп калгандыр,
Балалыктын жылаңайлак издери.*

*Сырын ачпай, өз мыйзамы түймөдө,
Суунун асты кеч кирбей да күн чыкпай.
Кыйналгандай үн-сөзү жок дүйнөдө,
Биздин айыл кантип жатат тумчукпай?*

Мен айылга барганда мелтиреген көлдү карап туруп чын эле биз өскөн айыл суунун алдында тумчугуп, биз чуркап ойноп жүргөн жолдор толкундардан кыйналгандан ийрелендеп жаткандай сезиле берет. Көлдөн көзүмдү ала качып, тоолорду тиктейм...

Кымбат күндөр калган Кызыл-Жазы

Биз жашаган мурунку айылдын аты Кызыл-Жазы дебедимби. Кызыл-Жазы деп аталганы топоним деп түшүнүүгө болот. Биздин түпкү аталарыбыз ал атты жердин жаратылыш шартына карата коюшкан сыяктанат. Жер кенен, өрөөндөгү эн ысык чөл, кыртышы бүт бойдон кыпкызыл кум менен таш, топурак болгон. Эмне айдаса дагы эрте бышчу. Түшүмү жогору болот. Ошондуктан бул берекелүү кенен жер деп Кызыл-Жазы деп ат коюп коюшканы эл оозунда айтылып жүрөт. Чынында мелмилдеген айдоо аянттары жатчу. Айрыкча жүгөрү көп айдалганын билем. Күзүндөгү жүгөрү аянттарынын мелтиреп жатканы көз алдымда. Буудай да айдалчу. Мөмө-жемиштердин бардыгы бар эле. Эмнегедир ошондо коңшулар бири-бирине соода-сатык мамилеси жок, бир башкача кең пейилдүү адамдар жашагандай сезилет. Айылыбыз менен Нарын дарыясынын ортосуна жайгашкан Арал деген чакан ажайып жер бар эле. Ичи толтура ысырыктар болчу. Күзүндө кыпкызыл болуп мөлтүрөп бышканда сыдырып жечүбүз. Орусча барбарис деп коюшат го. Ал жер калың токойчогу окшош эле. Сарымсак казып жечүбүз. Түркүн-түркүн гүлдөр, жыты буркураган ар кандай чөптөр өсүп, ошону тебелеп чуркап жүрчүбүз. Кой, эчки кайтарып барчубуз. Биздин көчөдөгү Нурканбек, Качкынбай, Оңолбек, Жыпаш болуп кээде Аралга мал кайтарып жүрүп жашынмак ойночубуз. Ал азыр жок, биздин айылдын азыркы балдары кум менен ташты кечип ойноп жүрүшкөнүн көргөндө ошол ажайып Арал көзүмө элестейт. Аны сүрөттөп берсең жомок айтып берип жаткансып, азыркылар жакшы түшүнбөшү мүмкүн. Мына трагедия!

Бабалардын көрүстөнүн которуп...

Кызыл-Жазыда турганда, айылдын этегинде токмоктор турган жерде Өмүрзактын күмбөзү деген чоң күмбөз болгон. Ошол жерге айылдын маркумдары коюлган. Айылдын ортосунда Нанбай деген көрүстөн болгон. Колхоздоштуруудан кийинки коюлган ат эле, эл эгин айдап, турмуш оңолуп, нан көбөйүп, ошол аймакка караштуу жердин аты Нанбай аталып калыптыр, андан ошол жердеги көрүстөндүн аты да ошондой аталып калган дешет. Айылдын баш жагындагы дагы бир көрүстөн Чолок күмбөз деп аталган. Жанында чоң алма бак бар эле. Илгертен берки ата-бабалардын сөөгү ошол жерге коюлган да. Биз ал жердин жанынан өткөндө кандайдыр бир аялуу сый, кол тийгис урмат көңүлүбүздөн туюлуп, экинчиден, бир сүрдүүлүктү денебиз менен сезгендей үнүбүздү да катуу чыгарбай шыбырашып сүйлөшүп өтчүбүз. Анткени аталарыбыз бизди ошого үйрөткөн экен, эми ойлосо. “Ата-бабалардын арбагы карап турат. Эсирбей эстүү болгула, ал жерден өткөндө боюңарды түздөп, катуу сүйлөбөй, ыйбаа менен өткүлө”, – деп кулагыбызга кумдай куйчу да. Мунун баары тарбия турбайбы.

Ошол жерлердин баарын суу басты. Ошо суу басардын алдында качандыр өтүп кеткен ата-бабалардын ошол жаткан жайын, арбагын козгоп казып алып, биздин айылдын эли азыр жашап жаткан тоо этегиндеги таштак жердин эски көрүстөнүнө кайрадан коюлду. Урук-тукумдары тааныган мүрзөлөрдү казгандары өздөрүнчө алып барып, намысы үчүн ырымын жасашып, көмүштү. Таанылбай калган мүрзөлөрдү бүт казып туруп, сөөктөрү чогуу эле көмүлүп калды.

Биздин анда мектепте окуп жүргөн тестиер курагыбыз эле. Мектептин бир тарабындагы бөлмөлөрдөн эски мүрзөлөрдү казып, изилдөөлөрдү жүргүзүүгө жиберилген археологдорго беришкен. Терезелер ичинен бир нерселер менен далдаланып тосулуп турчу. Ага карабай биз кызыгып келип шыкаалап карачубуз, бирок эч нерсени көрүүгө мүмкүн эмес болчу. Эшигине болсо жолотушчу эмес эле эч кимди. Ошондо чоң кишилердин кобураган сөздөрүн тыңшап угуп, калган нерселерге кошо таңданып, балалык баёлук менен жомоктун окуяларын элестеткеним эсимде. Кээ бир эски мүрзөдөн калыбы менен сакталып калган өлүктөр, бешигинде баласы менен кошо чыккан аялдын сөөгү, алтын кылычтар, ар кандай буюмдардын сыныктары, темир менен кадоосу бар баш сөөктөр ж.б. укмуштарды угуп калчубуз.

Ал эми азыр айрым булактарга таянып карасак, Токтогул ГЭСи курулаардын алдынкы жылдарындагы атайын археологиялык казууларда И.Кожомбердиев Кызыл-Жазы айылындагы эле 40 мүрзө-дөбөчөлөрдү изилдеген экен. Андагы табылган жогорудагы айтканыбыздай эски сөөктөр менен адам турмушунда күнүмдүк колдонулуучу ар кандай буюм-тайымдар биринчи-бешинчи кылымдарга таандык экендиги далилденген.

Археологиялык казуу учурунда эмне чыкса дагы, анын баарын элге көрсөтпөй экспедициянын адамдары борборго жөнөтүп турушчу экен. Аны мүрзөдөн өз жакындарын казып алган элдин арасынан айрымдары айтып келишчү окшойт сыягы. Ошондо биздин айылда Көкө деген аксакал бар эле. Тынар деген мыкты уулу бар болчу. Азыр көз алдымда турат, биз бакан менен каналга суу алганы барганда Ошо Көкө атанын үйүнө жакын жерден өтчүбүз. Биздин үйдүн көчөсү айылдын төмөн жагында болуп мектептин жанында жашачубуз. Көкө атанын үйү айылдын жогорураак жагында болчу. Ошонун байбичеси оорукчал болуп, ар дайым ооруканада көп жатып, көп дарыланганын кеп кылышчу. Мүрзөсүн казганда ошол байбиченин турпаты бузулбай сакталып калгандыгын айтышып, таң калып жүрүштү. Балким көп дарылануунун таасириненби, ким билет. Адамдар арасында ар кандай сөз жүрө берет эмеспи, Ый менен күлкү аралаш жашайт деп да коюшат го. Ошол күндөрү ичимдикти көп ичкен кишинин да сөөгү бузулбай ошол бойдон сакталып калат экен деп күлүп жүрүшкөнүн да угуп калчубуз. Мунун канчасы чын экенин ким билсин, канткен менен маркумдар жаткан жайды ачуу жакшы деле иш эместиги белгилүү нерсе го. Муну мен кийин китеп жазам деген кайдагы ой бар эле анда.

Андай болгондо көп нерсени куштарлык менен кулагыма илип, жүрөгүмө сүртмөкмүн. Акылга кирелек чактагы ал күндөрдү эстесем абдан өкүнөм. Мынчалык элдин жүрөгүн силкинткен окуяга эмне зарыл. Момун эл турбайлыбы мурунтан деп кейийм.

БАШЫБЫЗГА ИШ ТҮШСӨ БАЗАРГА ЭМЕС, МАЗАРГА БАРАБЫЗ

Элмирбек Иманалиев,

1978-жылы Токтогул районунун Өзгөрүш айылында туулган. Беш жашынан комуз кармаган. Айылындагы Акжар орто мектебинен 7-классты аяктагандан кийин окуусун Бишкек шаарында улантып, Улуттук филармониянын алдындагы студияны, андан соң 2004-жылы Кыргыз мамлекеттик искусство институтунун фольклор кафедрасын бүтүргөн. 1994-1998-жылдар аралыгында “Сейтек” балдар борборунда, Мамлекеттик филармонияда, андан соң Шариен атындагы театрда иштеген. Учурда Республикалык “Айтыш” коомдук фондунун аткаруучу директору болуп иштейт.

Республикалык жана эл аралык деңгээлде өткөрүлгөн акындар айтыштарынын, бир нече сынактардын лауреаты жана жеңүүчүсү. Журтчулукка комузчу, төкмө акын, обончу, аткаруучу катары жакшы белгилүү. Акыркы мезгилдерде ал Манас айтуу жагдайындагы өнөрүн дагы элге тартуулап келе жатат.

*“Сал-сал, сал билек – эй
Сары майга мал билек – эй
Кунан койду сой билек – эй
Куйругуна той билек – эй.”*

Бул ырды алгач качан укканымды билбейм. Бирок мен ушул жарыкчылыкта бар экенимди сезе баштаганда эле бул ыр бар болчу. Төрөлүп өскөн айылым Чоңконун (Бир аты Акжар) күн батыш тарабында айтылуу Сыдык болуштун сөөгү жаткан Жетиген айылы. Апам Сыдык болуштун чөбөрөсү болот. Кезинде залкар акын Токтогул, куудул Куйручуктар атайын барып Сыдык болуштан бата алып турушчу экен. Сыдык болуштун мураскери бологон уулу Сатар болуш атасы Сыдыктан 40 жылдан кийин дүйнөдөн кайтып, сөөгүн атасынын күмбөзүнүн ичине коюуну туура көрүшөт. Ошондо Сыдык олуянын денеси жаңы эле өлгөн кишидей чирибей жатканын, болгону кепининин бир тарабы гана саргайганын көрүшкөн.

Элес-булас болсо да эсиме уюп калган бир учурларды эстей берем. Кийин апамдан тактап сурап көрсөм, мен эки жашка чыгып-чыгалек кезимде апамдын бир тууган агасы Арапбайдын уулу Түнтөй үйлөнгөндө ошо Жетигенге барыптырбыз. Боз үйдүн ичинде болчубуз. Чоң дасторкон жыйылып үстүндө үймө боорсок. Мен негедир беймаза болуп ыйлап атканымды билем. Ошол убакта чоң-чоң, ак, чарчы канттар боло турган. Колдоруна уучтап тесиер балдар ойноп олтурушат. Кийинчерээк андай канаттарды көргөн жокмун. Мени сооротуш үчүн окшойт, колума кант беришсе кайра ыргытам. Мен токтобой ыйлап атсам кара шапкечен бир бала босого жакта отуруп алып мага бейтааныш

*“Акыл, намыс, ар барда, намыс, ар барда
Жаштык оту жалында, оту жалында!”* – деген сөздөрдү кыйкырып атты. Бир убакта кара шапкечен баланын үнү бирде угулса, бирде угулбай “бали” деп коштогон кызуу кыйкырыктар менен аралаш –

*Сал-сал, сал билек
Сары майга мал билек.
Кунан койду сой билек*

Куйругуна той билек – деп жатты. Бирок бул ыр мага жаңылык эмес болчу. Мен ушул ыр менен уктап калсам керек. Бери жагын билбейм. Айтор, мени калың кийинтишип, атка өңөрүп өзүбүздүн үйгө келгенибизди бир билем. Көрсө мен табым

айнып катуу ооруп калган экем. Апам коркуп уктабай таң агарышын күтүп жатып, жылдыз суюлганда эле мени алып үйгө жөнөптүр.

Атам совхоздо жумушчу болуп көп жыл иштеген. Таң менен кетип кеч менен келет. Иштен келгиче сагынчумун. Бир күнү атамды ээрчип ыйладым эле атам мага кылчайбастан кетип калды. Апам мени жонуна көтөрүп сайдагы сууну жээктеп, бир өйдө, бир ылдый басып сооротуш менен алек. Болушунча кежирлендим окшойт. Бир убакта мени жонунан түшүрүп, намазга жыгылгандай колдорун бетине төшөп, “Анда мен өлдүм” деп чөк түшүп жатып алды. Болбой эле чапчылап атып “тирилтип” алдым. Анан мени алдына алып олтуруп, кан-жаныма орноп калган ырды мага жагымдуу үн менен ырдай баштады:

*Сал-сал, сал билек
Сары майга мал билек.
Кунан койду сой билек
Куйругуна той билек.
Атаң иштен келгенче
Айтканымдай бол билек.
Чыр кылганды кой билек.
Алдей, алдей, алдей...*

Кыргыз эненин бир керемети – бала тарбиялаганы деп түшүнөм. Апам көп икаяларды мен сурасам да, сурабасам да, уксам да, укпасам да сүйлөп олтура берчү. Мен анда кээ бирине түшүнсөм, кээ бирине түшүнбөй, бирде оюнга алаксып, бирде кулак түрүп, мага кызык болгон жеринде аңгемесине аралаша калчумун. Мына ошол икаялардын бири менин төрөлүшүм тууралуу эле. Менимче, ар бир адам үчүн өзүнүн жарыкка келээр алдындагы күндөр менен кантип жарыккан келген күнү маанилүү болсо керек.

Эжелеримди көргөндөн кийин биздин үй эркек баланын үнүн көксөп жүргөн учурунда апам жүктүү болуп, боюндагысы кыз же эркек экенине күмөн тууп жүргөн кезинде сыр көрүптүр. Уйку-соонун ортосунда апама бир адам көрүнөт. “Баарын көрүптүөп жатсам да анчалык корккон жокмун”, – дейт апам. Тигил неме апама мындай деп кайрылат: “Балам боюндагы шер куйрук. Төрөлгөндө ырымдап төбөсүнө чач кой, кези келгенде чачын кыркып алып тээтиги күн чыгыш тарап жагыңарда Шаймерден деген мазар бар, ошол жердеги баканга байлап келесиң”, – деп көз алдына элесин тартып айтып берип, кайып болот. Апам ошол замат ордунан туруп тооп кылат. “Ичиңдеги шер куйрук деди, буюрса уул көрөм, ал артынан дагы бир уул эрчитип келет экен”, – деп апам катуу сүйүнөт. Айткандай эле агам Айдарбек төрөлөт. Баягы аманатты аткарып төбөсүнө чач коюп, убагы келгенде баягы мазарды издеп табышат да, таң калышат. Ага чейин Шаймерден мазарды көрүшпөптүр. Көрсө баягы сүрөттөп айтылгандар кудум дал ошондой чыгыптыр. Андан кийин апам 48 жашында мени төрөп, менин төбөмө да ырымдап чач коюшат. Мен ал чачымдан уялып дайыма топумду башымдан түшүрбөй кийип жүргөн күндөрүм эсимде. Балдар менен ойносом топумду жула качып “кыз” эле “кыз” деп шылдың кылышаар эле. Кийин апама бир көзү ачыктар жолугуп: “Балаңа ырымдап койгон чачын эртерээк алып койгула, антпесе кежир болуп баратыптыр”, – деп айтышыптыр. Мен ошондо сүйүнгөнүмдү айтпа. Балдардын шылдыңынан кутулдум десем керек да.

Кетмен-Төбөнүн Үч-Терек багытына – Саргата, Кызыл-Ураан, Ничке-Сай, Бууракан, Коңур-Өгүз, Камыш-Башы, Жетиген, Чоңко айылдары кирет. Алардын ичинен Коңур-Өгүз, Камыш-Башы, Чоңко үчөөнү Кызыл Өзгөрүш дечүбүз. Чоңко – тоону этектей жайгашып, жайлоого кеткен чоң коонун оозунда, (балким ушундан улам да

элибизди Чоңко дешет чыгаар) ортосунан көк кашка суу аккан эки беткей кырда жайгашкан элүү түтүн чамалаш бир уруу айыл.

Атамдын мүнөзү жаз күнүндөй болчу. Ачуусу бат келип, бат жазылган, жүргөн жери күлкү, сөзмөр, тамшакөй эле. Үч-Терек аймагында Калил аттуу кишилердин түрү көп болгондуктан атамды эл Чоңко Калил деп аташчу. Үйдө зыңгыраган тартип эле. Атамдын жазылбаган мыйзамын так аткарчубуз. Мени апам кырк сегиз жашында төрөп, өмүрүбүз өр тартканда көргөн “көкүрөк күчүгүбүз” деп аябай жакшы көрүшчү. Айрыкча атам жанын берчүдөй сезилип кетээр эле. Бирок тартип бузсам эч нерсеме карабай камчы менен сабаганда, эң жаман киши менин эле атам болуш керек деп ойлочумун.

Бир жолу кызык окуя болду. Тамыбыздын жанында суу толуп турган чоң аңгек бар эле. Байгашка деген итибизге суу сузуп берем деп аңгекке кулап кетиптирмин. Апам Зайна деген курдашы менен узун сөзгө кирип кетишип үйдө олтурушса, менден беш жаш улуу агам Айдарбек: «Апа, Элмир сууда сүзүп жүрөт», - деп сүйүнүп айтып келет. Жагдайды түшүнгөн апам курдашы экөө кокуйлап чуркап чыгышса, мен эмес эле менин кийип жүргөн күрмөм суунун үстүндө калкып калып, өзүм чөгүп кетиптирмин.

Мени суудан көтөрүп чыгышып башымды ылдый каратып асканда ооз, мурдумдан бир чакадай суу агып чыгыптыр. Өзүм бир кыйлада барып “апа” деп үн каткан экенмин. Ошондо гана менин тирүү калганыма үмүт байлашыптыр. Эң кызыгы алар чырылдашып мени аңгектен чыгарып жатышкан учурду өзүм да үстүдөн калкыган абалда көрүп тургыныма азырга чейин таң калам. Айтсам ишенишпейт: «Сен ал учурда эс-учуңду билбей, өлүп жаткансың», - деп.

Бул окуяны атама ың-жыңын билдирбейбиз деп үйдөгүлөр жабык убада алышып, мени да айтпа деп көндүрүшөт. “Түшүмө арбактар кирип атышыптыр” демиш болуп апам он эки топоч бышырып ырымын кылып, атам куран окуду.

Апам мени урушуп калса эле көпчүлүк убакта мен: “Зайна экөөңөр ушакташып олтуруп мени өлтүрүп алганыңды атама айтам”, - дейм. Апам жалынып-жалбарып: «Кой айланайын, айта көрбө», - деп бекиткенин бергенче, катканын карматканча шашат. Кээде көнбөй көгөрөм. “Кой кокуй, билип калса атаңдын ачуусун билесиң, мени союп коёт”, - дейт. Мен ошондо гана атамдын сабында секирген жолборстун сүрөтү бар, жаркылдаган учу кайкы, сүрдүү, курч макисин элестетип өзүм да коркуп кетчү элем. Ошентип бул окуя “жабылуу аяк” боюнча калды.

Семичкени биринчи көргөнүмдү элес-булас билем. Ким экени эсимде жок, бирөө тумагына толтуруп көтөрүп жүрүптүр. Өзү “кырс” тиштеп, “тырс” түкүрүп коёт. Көзүмө алакурттун балдарындай түрү суук көрүнгөнү менен, күйүк сымал жагымдуу жыты жагып, кызыгып калдым. Тумагын жан-боорунан бетер кучактаган тигил неме мага эки-үчөөнү араң карматты эле, мен ал чылап “кырс” тиштеп, “кырс” түкүрмөк кайда, чайнап-чайнап жута албай тим болдум. Бир айтканы эсимде, “базардан алып келишиптир” деген. Ошол базар дегени эсиме мыктай орноп калды. Мен базары эмине экенин да билчү эмесмин, мазар деп түшүнгөм. Негизи эле анда биздин айылдын кишилери базарды көп оозанышпайт, мазарды жакшы билишет. Айылыбыздын тоолор менен тогошкон жеринде узатасынан жар, жарды бойлоп көк кашка суу жүргөн, биздин үйдөн алты кадам ары кырда чакан, дүпүйгөн бака теректер, тегереги мүрзө, таш корумдап от жаккан кемегелери бар, чалдыбарга айланган оолу турчу. Ошол биздин мазарыбыз. Ал жерде айтылуу Сарке абам жатат. Биздин айылдын бар маселесин ошол Сарке абам гана чечет. Берсе Сарке абам берет, алса Сарке абам алат, турса Сарке абам турат, урса Сарке абам урат. Айтор, доосун доолашкан, жоосун жоолашкан, жоготконун издешкен, уурдаганын кайрышкан, талашканын бөлүшкөн да Сарке абам. Балта жоготсок таап берет, калта жоготсок таап берет. Башыбызга иш түшсө базарга эмес, мазарга барабыз. Аш сурап барабыз, баш сурап барабыз, мал сурап барабыз, жан сурап барабыз, жаан сурап барабыз. Пендеден бирдеме сураганда береби же бербейби деп шек санап, бергенче көзүбүз чыгат. Ал эми Кудайдан сурап Сарке абама барганда эч шек санабай эле барабыз. Койду союп, отунду жарып,

казанды асып эт бышканча эл чогулат да, эт бышканда бабырап-жабырап жеп бүтүп, бата тартып үй-үйүбүзгө тараган кезде, кайдан-жайдан кара булуттар каптап биз сураган жаан төгүп жиберчү. Ага эч ким таң калчу эмес. Биздин айылдын кишилерин базар алдайт, мазар алдабайт. Ошондуктан мен тигил неме “кырс” тиштеп, “тырс” түкүрүп жүргөн шумдуктуу семичкесин да Сарке абамдан алса керек деп ойлопмун.

Кичүү эжем Нурайым менен агам Айдарбек мектепте окушат. Мен төрт жашар кезим. Атам дүкөндөн жүз дептер алып келсе, элүүсүн санап мага берет да, калганын экөөнө бөлүп берет. Алар үнөмдөйт, мен элүү дептерди эки күндө сүрөттөр менен толтурам.

“Манас”, “Жаныш Байыш”, “Курманбек”, “Кожожаш” дастандарын бирде атам кеп кылса, бирде апам кеп кылат. Бирок бул китептер үйдө жок болчу.

Атам менен бир атадан тараган Кайсарбай акебиздин аялы Тажыкан эжем кайра эле апамдын бир тууган сиңдиси болгондуктан жакын туугандарбыз. Бир жолу алардын үйүнөн “Манас” деген сырты күрөң китепти көргөндө эле жабыштым да калдым. Көктөн тилегеним жерден табылды. “Асман менен Жериндин тирөөчүнөн бүткөндөй, Айынь менен Күнүндүн бир өзүнөн бүткөндөй, алтын менен күмүштүн ширөөсүнөн бүткөндөй, Касиетинден кагылайын айкөл», – деп апам айткан, тоодой кула ат минген Манасты эми ушул жагымдуу ыш жыттанган күрөң китептен сүрөттөрү менен таап алганыма сүйүнгөнүмдү айтпа. Үйгө кетпей эле Кайсарбай акемдикине жашап алгым келди.

Ак көңүл балпаңдаган Тажыкан эжем: «Ушул китебиңерди Элмириме бергиле», – дегенде жүрөгүм туйлап өрөпкүп, жетине албай, ал күнү үйгө кут көтөрүп келдим. Тамгаларды өз-өзүнчө тааныганым менен эзели кошуп окуп көргөн эмесмин, касиетинден кагылайын Айкөлдүн касиетиби, эки эле күндө “Манасты” шатырата окуп, ал тургай жаттап баштадым. Китеп “Манастын” 1-томдугу болчу. Менден мурун Айдарбек окуп бүттү. Мен Жакып Чоь жиндини Ошпурга койчу кылып берген жерине чейин келем да артка кетем. Чоь энем: “Билбей калдым, кайра башынан оку”, – дейт, мен башынан баштайм, ал болсо бирдемелерди сүйлөнүп, китептин ичиндегилер менен урушуп, жарашып атып өзүнүн сөзүнө алаксып кетет да, калганын укпай калат. Ошентип чоь энем Тай экөөбүз Ошпурдан оолак кеталбай калдык. Агам китепканадан калган томдорун алып окуп, мага өзүм окуй элек калган окуялардын бардыгын айтып салды.

Мен эч кимге көрүнбөй тамдын аркасындагы таш короого барып Манас айтып жүрдүм. Оозума келгенди айта берчү эжем.

Агам экөөбүздүн ортобуз беш жаш болсо да тең курбудай ойноп, ырдашып, сырдашып калчубуз. Бир күнү: «Сен угуп тур Манас айтып берейин:

Карама каршы турушту,

Канжар менен урушту.

Кулактары бырышты

Куйкалары тырышты.

Манас келип бир сайды

Сайкал келип тыртайды,

– деп кирсем эле, «Андай жери жок, оозуңа келгенди оттоп калыпсың, өзүң кошуп ийдиң», – деп заматта мени калпычы кылып салды. Ошондон кийин уялып айтпай калдым.

Айдарбек бала чагында сыртынан жоош көрүнгөнү менен шок эле. Ойлоп таппаганы жок эле.

Бир күнү асманды ала булут каптап күн бүркөлчүдөй болуп калды. Андай учурда мени үйдөн чыгарышчу эмес. Дагы бир кызык оюндан калдым деп ичимден кейип олтуруп, Айдарбектен күн качан ачылат деп сурадым. Бушайманымды бура кетирбей түшүндү окшойт:

– Бирпаста күн ачылат.

– Кантип?

– Жүр, таш короого баралы!

Жүгүрүп тамдын артындагы таш короого бардык.

– Сен мен айткандай кыласың...

– Кылам.

– Оозуңду ач!

– Аа-а.

Ал эки сөөмөйүн ууругума салды. Менин боюм анын көкүрөгүнөн келчү.

– Мен күн бүркөлүп ачылат дейм, сен болсо аа-уу, аа-уу дейсиң мейлиби?

– Мейли.

– Мен жамгыр жаап басылат дейм, сен кайрадан аа-уу, аа-уу дейсин, мейлиби?

– Мейли.

– Кана кеттик! – Күн бүр-кө-лүп, а-чы-лат.

Созолонтуп ырдап менин оозумду чоюп кирди.

– Аа-уу, аа-уу...

– Жам-гыр жаап, ба-сы-лат.

– Аа-уу, аа-уу...

Күндүн бетин булут жаап турат. Ачылган жок.

– Ох-х, ачышып кетти...

– Чыда, канча катуу аа-уу десең ошончо бат чыгат.

– Эмине чыгат?

– Күн.

– Кана кеттик!

– Күн бүр-кө-лүп, а-чы-лат.

– Аа-аа-уу-уу, аа-аа-уу...

Оозумду мурдагыдан да катуу чоюп баштады.

– Жам-гыр жаап, ба-сы-лат.

– Аа-аа-у-у-у-у, оо-о-о-ох-хи-и-и-ий...

– Жаша-а! “Молодес”, так ушундай.

Бул учурда чындап эле сур булут каалгып жылып, күн баш бакты.

– Эми кол чап!

Мен кол чаптым. Уурутгарым ачышып ооруп кирди. Алаканым менен сыйпап көрсөм, канап кетиптир. Көрсө менин оозумду аккордеон кылып чоюп, өзү анын коштоосунда ырдап, кайра өзүмө кол чаптырып, жыргап концерт коюп аткандагысы экен. Ал күнү кечинде Айдарбек атамдан чокуга бирди жеди...

Үйгө ортончу эжемдин күйөөсү Кубанычбек жездем достору менен келип калды. Ичинде бир тамашакөйү мага кайра-кайра: “Эшпай-почпай Эшмамбет”, – деп тийишет. Мен чычалайм. Чыдабай апама арыздандым.

– Чычалаба балам, Эшмамбет чоң тай атаң, – деп койду. Мен угуп эле жүргөн ысым экен. Ойлонуп калдым.

Үйдө бардыгыбыздын эрмегибиз десек эрмегибиз, кастарлаганыбыз, аяганыбыз, күткөнүбүз, укканыбыз, таң калганыбыз – бир радиоприемник. Ал мага баарын билген кишидей сезилчү. Төрт буроосунун бири кулагы, бири мурду, бири оозу, бири көзү болуп көрүнчү. Атам барып бурап калат. Апам барып бурап калат. Эжем барып бурап калат. “Күү берсе экен эми”, – деп калышат. “Курманбекти берсе экен эми”, – деп калышат. “Өлүгүңдү көрөйүн”, – деп апам тилдейт. “Энеңди...”, – деп атам тилдейт. “Каңкылдатып кайдагыны берди”, – деп калышат. Бир күнү атам айткандай “ак көңүлү кармап” «Курманбекти» берди. Тууганбай Абдиев айтат деди.

– Биздин Ничке-Сайлык, – деп атам жыргап эле калды.

Эсимде. Өксүгөн коңур үн менен:

– “Алдыңдагы Телтору,

Жоорудубу Курманбек?

*Ажсал өлүм башыңды
Тоорудубу Курманбек?*

*Өткөн өчүм бар эле
Алайынбы Курманбек?
Өзөгүңдө каныңды*

Жаяйынбы Курманбек?” – дегени, апам үшкүрүп кейигени, мен апамдын көзүнөн кылгырган жашты байкап калып: “Курманбек дагы төркүнүңүзбү?”, – деп сураганым эсимде. Апам экөөбүз Жетигенге жөө каттаганда өлгөн төркүндөрү жөнүндө узун сөз кылып айтып берип, анан олтура калып үшкүрүп, жол боюндагы мүрзөлөргө куран окучу. Көздөрү жашылданып кетүүчү.

Радиодон комуздун күүсүн уксам, көкүрөгүм бир башкача дем менен көтөрүлүп бараткандай туюлчу.

Демейдекидей кечтердин биринде атам эшиктен эле бакылдап сүйлөп, мага айланып-кагылып кирип келди. Саал кызуураак. Колунда сары капка оролуп жип менен байланган бирдеме бар.

– Мен силерге комуз алып келдим, – деди. Айдарбек экөөбүз сүйүнгөнүбүздөн тура калып, секирип-секирип ийдик. Айдарбектен мурун жетип кармап эле: “Меники!”, – деп кыйкырдым. Кыш болчу. Туура бешке толгон кезим эле. Каптан чыгарып атам өзү чертти. Тоңуп калганбы, бураганда бир кулагы сынып калды. Атам: “Эч нерсе эмес, Бектурганга өрүктөн кулак жасатып тактырып алабыз. Күүлөтөбүз. Мейманчылайбыз. Сага бармагын тиштетем. Маңканын черин бир жазайын”, – деп куунак сүйлөп олтурду.

Бектурган – атамдын жээни. Бир жагынан жашынан бир жүргөн ынак досу. Оорудан улам муруну жамаачы эле. Маңка дегени ошондон.

Кадимки дастан болуп айтылып жүргөн Жаныш, Байыш баатырлардын ордо мекени Кетмен-Төбө болгон. Ал эми айылыбызда Байыш-Булак деген мазар бар, ошол жердеги түлөөкананы Бектурган абам салыптыр. Ошондон кийин оорусунан айыгып, Жаныш, Байышты айтып калган. Токтогул, Калык, Каракунан, Сарыкунан Дыйканбаевдер да ошол Байыш-Булакка жүрүшкөн.

Комуз болбосо мен Бектурган абамдын өзгөчө, мыкты талантын билмек эмесмин. Эртеси эле атам экөө үйгө кирип келишти. Өрүктүн кургак бутагын кармап алышыптыр. Комуздун кулагын ошол эле күнү жасап, тага баштады. Жаңы жасалган кулак комсоо көрүнүп, өзүнүн кулактарына окшобой, борбоюп калды. Кыл өтүүчү көзөнөгү дагы тар болуп калган окшойт, кылын тагаарда Бектурган абам көпкө убараланды. Атам шаштырып калды эле, Бектурган абам: “Бүтүгөн көзүнөн кыл өтпөй атпайбы”, – деп атама тийиштире сүйлөп, күлүп койду (Атам көздөрү кичинекей киши эле. Жеңелери Бүтүк деп тергешчү). Атам да кур калбай: “Жамаачы немеде жарыган көз болмок беле”, – деп, комуздун жаңы жасалган кулагын айткан болуп, досунун мурдуна бир тийди. Экөө тең кырсылдап күлүшүп, кеч көңүлдүү башталды.

Бектурган абам таң атканча күү чертип, көп кызыкты сүйлөп берип, ырдап да олтурду.

– Бул маңка оңой эмес, уулум, – деп атам маңдайы жарыла кубанып, апам казан толо сүр эт бышырып, укмуштай кеч болду.

– Радиодой чертет экен... – деди мен. Ал түнү уктап алган жокмун.

Бектурган абамдан кийин мен комузду кармагандан сүрдөп калдым. Ал киши да биздин үйгө көп келе баштады, ошол чакта өзүнүн комузу жок экен. Үйгө келгенде эле комуз менен учурашат, комузду кармайт. Мен болсо: “Жатып кет деп айтыңызчы”, – деп атамдын кулагына шыбырайм. Атамдын сөзүн кыялбай, бир жагынан комузду кыялбай, ышкылуу мени кыялбай кээде жумалап биздин үйдө жүрчү эле.

*“Көк олпокко бир тийип
Көк коргошун былчийип.
Ак олпокко бир тийип*

Ак коргошун былчийып”, –деп “Жаныш-Байыштан” айткандарын жаттап алдым. Атам экөө казан астырып коюп “атчандар” менен жарышат (ал убакта атчандардын сүрөтү бар арактар болор эле). Экөө чоң сөздөргө кирип алганда, мас да болушчу эмес.

Атам өзү да комузду анча-мынча кыңгырата койчу эле. Бирок эми ойлосо Бектурган абам бир топ өнөрпоздордон өзгөчө талант экен. Комузду үстүртөн эмес, каны, жаны менен берилип, ичине кирип кеткендей чертчү. Ал комузду өзүнөн кем көрчү эмес. Комузду атасындай көрчү. Азабы, тозогу, жыргалы, жыласы, тагдыры ушул өнөрдүн арты менен түптөлгөн экен көрсө.

Бектурган абамын көзүнчө комузду кармачу эмесмин. Качан ал киши эшик-эликке чыкканда, же такыр кеткенде гана өз алдымча үйрөнүп жүрдүм. Ошентип көмүскө көшөрүп жүрүп Токтогулдун “Кербезин”, “Курманбек” дастанынын обонун, дагы башка угуп жүргөн ырлардын кайрыктарын окшоштуруп алдым.

Комуз билбеген кишилер үйгө келсе, аларга билгенимди көрсөткөнчө шашам. Өзүмдү дасыккан комузчудай сезип, мактанып чертип берем. Акыры атам: “Сүрдөбөй черт, болбосо комузду кармаба!”, - деп урушуп атып, Бектурган абама да чертип бере баштадым. Ал сүйүнүп: “Уулуң «Кербезди» мендей эле чалып калыптыр”, - деп атам экөөбүздүн көңүлүбүздүдү көтөрдү.

Биздин уруктун аксакалдарынын бири – Жумабай чоң атабыз. Бою шыңга, эти нык, балбан киши болчу. Ошондуктан аны Төө Жумабай деп аташчу. Бир күнү биздикине кирип келди. Төрдө комузум илинип турат эле: “Ой Калил, муну ким чертет?”, - деп сурап калды. Атам: “Мен чертем”, - деп койду. Мен чыдабай кетип: “Жок, мен!”, - деп кыйкырып тура калдым. Аңгыча апам мени тилдеп, эшикке чыгарып ийди. “Жумабайдын киринеси кирет. Көзү бар, көзү жаман, көзү тийет” деген сөздөр айылда көп болот. Ошондон улам мени аяп жатышкан турбайбы, көрсө.

Бирок Жумабай чоң атам аябай сүйүндү.

– Бул уулумда чымын бар турбайбы. Сен Калил сайратып ийгениңди көрчү эмес элем. Өркөнү өссүн. Чоң тай атасы Эшмамбеттин арбагы колдосун. Эшмамбеттин каны өткөн экен. Биз көрүп, угуп калдык. Дабышы шумдук эле, тигил өйүздөн бул өйүзгө даана угулуп, жаныңда туруп айткандай эле го! Эшмамбет ырдап атат деп Коңур-Өгүздүн башынан Кумдамага чейин ат чаап келип көрүп кетчүбүз. Ырдаганда кирген буурадай эле жарыктык. Сакалы белден эле. Бай-манап менен жүргөн деп колдобой койбодубу чиркин кишини. Болбосо ага теңдеш ырчыны көргөн эмесмин, - деп бапылдап узакка сүйлөп олтурду. Балалык кылып көп сөздөрүн эсиме тутпаптырмын.

Аябай таң калдым. Жумабай чоң атамдын айтканына чейин Эшмамбет ким экенине жетик маани бербей жүргөнүмдү карачы. Анын адамдан башка касиеттүү турпаты көзүмө тартыла түштү. Ушунда укмуш ырчынын кызы менин чоң энем экенине сүйүндүм. Чоң энем Тай жөн кемпир эмес, тирүүлөй жомок болуп көрүнүп калды. Радиодон “Анда Током, Анда Эшмамбет” дегендер алардын өздөрү эмес экенин баамдап түшүндүм.

Жумабай чоң атам кетээри менен комузумду алып черте баштадым эле, үнү мурдагыдан да мукам, тулкусу мурдагыдан да сулуу сезилип, дүйнөдө комуз, анан мен эле калгандай, андан ажырагыс жан туюмумду сезгенсигем. Ошентип кыш чилдеде сары капка ороп алып атам мага ТАГДЫР көтөрүп келген экен.

Мага атамдын комуз белек кылышы мындайча болот. Кошуналардын бардыгы бир атадан тараган жакын туугандарбыз. Үйлөрүбүз жакын. Айрыкча корообуз жакын киришкен, кол сунушсак тийишкен Самарбек атабыздын үйү. Мен ал маркумду көрбөй калдым. Жесири Зулайка чоң апамды кичинемден жакшы көрөм.

Бир күнү ошол Самарбек атабыздын уулу Төйтө (Назарбай) акебиз үйлөнүп, той беришет. Той берген жерде топурап айылдын эли бака-шака. Казандын тегерегинде келин-кесек, кыз-кыркын. Момпосуй, боорсок аңдыган мен курдуу балдар. Бир убакта атам балдардын арасынан мени издеп таппайт. Үйүбүзгө келсе каалга ичинен илинген. Бир шойкомду астыртан байкаган атам терезеден аңдып караса радионун үнүн болушунча көтөрүп алып, мен шартылдата күү чалып олтурам. Атам айраң калат. Бир кыйлага чейин карап тура берет. Радиодогу күү токтойт. Менин күүм токтобойт. Оозу-башымды

кыйшаңдатып дегеле болбойт имишмин. Эъ кызыгы колумда комузум жок. Атам карап туруп бир жагынан ышкыма ыраазы болуп, экинчиден, боору ооруп мага комуз алып берейин деп улуу ниет кылат.

Бир жолу уктаарымда жаздыгымдын алдына нан менен комузду коюп ырым кылышты. Кайсынысы түшүңө кирсе, ошонун көйү менен болсуң дешип.

Түшүмө комуз эле кирсе экен деп санаа тартып жатып уктап кетиптирмин. Түнү менен түшүмө мен билбеген, көрбөгөн орустардын арасында калып, комузумду таппай издеп жүрүпмүн. Эртеси эмне болду деп сурашканда болгонун болгондой айтпай: “Бир да нан көргөн жокмун, комуз чертип жатыптырмын”, - деп калпты айттым. “Элдик киши болот экенсиң”, - деп жакшылыкка жоруп бата беришти.

Атам дагы илгери бир көргөн түшүн тамаша-чыны аралаш айтып калчу эле. Ал мындайча болуптур. Атам түш көрөт. Түшүндө казылган оронун ичинде олтурат. Оронун оозу тар, таман жагы кенен, кампага ылайык экен дейт. Бир маалда бир чанач жарма, бир кап кум көтөргөн эки киши көктөн түшө калгандай пайда болуп: «Эй Калил, оозуңду ач!», – дейт. Атам оозун ачат. Заматта бирөөсү каптагы кумду атамдын оозуна куйганы калат. Атам башын чулгуп макул болбойт. Антсе деле болбой кумдун бир-эки бүртүгү оозуна кирип кеткен экен, атам аны да бүркүп ийип: «Мага жармаңарды бергилечи», – деп жалынат. Ошондо тигилер чаначтагы жарманы башынан ылдый жаба куюп басып кетишиптир.

– Кумду куйса шумдук ырчы болмок экемин. Ашкеби жаным “жарманы” деп ийип, ашкеби боюнча калбадымбы, – деп бизди күлдүрчү эле.

Тоолор...

Биздин айылдан, биздин үйдөн тоолор башталат. Тоолорго жаз биздин үйдүн эшигинен жөнөйт. Акыркы карды далистен жети кадам ары биз күрөйбүз. Биздин тамдын боору жылыганда, таштын жону жылыт окшойт, күнгөй беттеги таштар өсүп келаткандай башпагат. Күн тамдардын башын сылаганда шыйпырга шыкалган таранчылардын ырын угуп, бетин жууп олтурган таргыл мышыктын жону жылыт. Аны сылаган менин алаканым жылыт. Күн тоолорду сылаганда тоолор ак көйнөгүнүн этегин түрөт. Кол караган мал жер карайт. Көк караган биз жер карайбыз. Жердин жыты укмуш. “Өлгөндөрдү жердин жыты ойготот” дешчү. Иттер жер жыттайт, куштар жер жыттайт, мал жер жыттайт. Алгачкы жамгырдын тамчылары жүзүбүзгө жумшак урунганда ишенбей алакаңдарыбызды тособуз. Бешенебизге сыйпайбыз. Бош чакага таш салып алып калдыратып чуркайбыз. Жерге, көккө угуза: “Жер айрылып – чөп чык! Желин айрылып – сүт чык”, - деп кыйкырабыз. Ийне чөп, байчечекей, чырыч чыгат. Кар кеткен жерлерди кыдырып, байчечекей издечүбүз. Биринчи көргөнүбүздө сүйүнчү айтып келчүбүз. Сүйүнчүбүзгө жазга сакталган карындагы сары майдан томуруп беришчү. Жылкыучкач, чабалекей келет. Жылкыучкачты биринчи көргөндө учурашабыз: “Эй, былтыркы көргөн Жылкыучкачым быйыл да келген турбайбы, Умай энемин көзү айыктыбы?”, – деп кыйкырып сурайбыз. Эгер антпесек ал: “Ээй.., былтыркы көргөн кишим быйыл да өлбөй жүргөн турбайбы”, - дейт экен. Ал антип айта электе биз айтып калабыз. Жылкыучкач унчукпай калат. Умай энемиздин көзүн сураганда “айыкты” деп учуп кетет. Бир жолу сурасам “айыккан жок, айыккан жок” деп секирип-секирип чуркап жөнөдү.

– Айыкпаса чоң энем Тайдын көз айнегин сурап берейин, – дедим эле, жанымдагы Казыбек жээним: “Шылдыңдаса болбойт, келесоо”, – деп мени бир чапты. Тигил чымчык “Айыкты!” деп учуп кетти. Энемдин көз айнеги өзүндө калды.

Биздин эл аба, жер, от, суу, таш, жан-жаныбар, ит-куш, чөп-чардын тилин билет. Илгери Сулайман пайгамбар билчү экен. Ал эми бизде Сулаймандардын өлкөсү...

Биздин Чоңкодо эки көчө бар десек болот. Көчө деп биз машине өткөн жолду айтабыз. Бир көчөбүз айылдын борборунан келет, экинчиси биздин күн чыгыш менен күн

батышты кошуп турат. Бул жолдорду бизге көчө болсун деп атайын салып беришкен эмес. Борбордон келгени айылыбызды аралап жайлоого кетет – малчылар үчүн салынган. Экинчисин сугат үчүн арык куруучулар салган. Ошол көчөбүздү анда-санда шаңга бөлөп, санжыргасын арттырып, өйдө-төмөн “лөкүбай машине” каттап калат. “Малга бараткан экен” деп калабыз. “Чыгыштан батышка, батыштан чыгышка кеткен Айтматовский” көчөбүз өңгүл-дөңгүл. Андан “лөкүбай” бийлеп өтөт. “Айдоого бараткан экен” деп калабыз, “Жолдошбек Турдумамбетов!”, – деп кыйкырып калабыз. “Деректир!”, – деп кыйкырабыз. “Деректир болобуз”, - деп кыйкырып калабыз. Андайда “Тилегиңерге жеткиле айланайын, болсоңор эле деректир болгула...”, - деп калышат кемпир чалдар.

Бир күнү атам мени атына учкаштырып көчөгө түштүк (айылдын борборуна барсак “көчөгө түштүк” деп айтабыз). Атам менен көчөгө түшкөн бир жыргал. Катар дүкөндөр бар. Мен каалаганды сатып берет. Жолуккан кишилер салам айтып, атамдын кебине каткырып күлүшөт.

Бир убакта атам жарашыктуу кийинген, жүзү жылуу бир киши менен аябай жакшы учурашып калышты. Сөздөрүнө көп маани бербей турдум эле, атам мени көрсөтүп:

– Мынабул балам жакында “биринчиге” барат, – деди.

Мен оңтойсузданып, уялып кеттим.

– Аа, азамат-азамат, жакшы экен, Калил аке... Уулуңузду алып көчөгө түшкөн экенсиз?

– Түшкөнүн түштүк, эсепчилериңиз эринбей “ме!” деп ийсе уулумду суудай жасантайын деп атам.

Тигил киши көздөрүн сүзүп, чалкалап күлдү да: “Деректир айтты деп ала бериңиз”, - деди. Мен ошондо анын Турдумамбетов экенин түшүндүм. Ага чейин анын “лөкүбайын” эле көргөм. Атам жай бою баш көтөрбөй сугатта иштетчү. Тамашага чалып, айлык маянасын деректирдин өзүнөн сурап аткандагысы экен көрсө.

“КОҢУР КҮЗ” деген жаңы унвермагга кирдик. Андан кийин катар дүкөндөрдү кыдырдык. Атам өзү айткандай мени суудай кийинтти. Айрыкча сумкам жакты. Мектепке барам деген сезимим бир башкача уйгу-туйгу кылат. Мени “б” класска бергиле дейм. Эжем менен агам экөө тең “б” класста окуучу да.

Эртең мектепке барам деп элирип жатып, түн жарымында эле ойгонуп Нурайым эжемди өзүм ойготтум. Ал мени 1-б класска киргизмек. “Аттокур агай менен сүйлөшүп койдук, ал сенин биринчи мугалимиң болот, - дешкен.

Эжем ойгонуп чай ичбиз деди эле, мен ичпей койдум. Ал мени кийинтип алып ээрчитип жөнөдү. Шымымдын кыры эңкейсем мурдумду кесип кетчүдөй. Бутумдун жалтыраганын айтпаңыз. Жасанып алганымдан өзүм уялам.

Биздин Чоңкого мектеп бир топ алыс, өзүнчө айылда. Мурда жанынан эле өтпөсөм, короосуна кирип көрө элек ак мектептин сүрү менин жүрөгүмдү дүкүлдөттү.

“Токтогул районунун Кызыл-Өзгөрүш айылындагы Ак-Жар орто мектебинин босогосун алгач аттап жатышкан” балдар бирин-бири чоочуркап карашып, томпоюп сыр беришпейт.

Ары жактан толмоч бир аял чаар шапкечен баланы сүйрөп келе жатат. Апасы окшойт. Бала ыйлап олтура калат. Толмоч аял желкесинен тартып тургузат. Акыры ой-боюна койбой көзүнүн жашын жеңи менен сүрткөн баланы биздин катарга кошуп койдү. Тигил баланы көрүп менин жүрөгүм мурдагыдан да катуу дүкүлдөдү. Аны кайра карагым келген жок.

Узун бойлуу, кызыл тору, колуна кызыл журнал кармаган жаш агай менен кара сумка колтуктаган сары жоолукчан жаш эжей биздин маңдайыбызга келди.

Сары жоолукчан эжей биз тарапка кыйкырды:

– Катарга тизилгиле!

– Сиз өзүңүздүн балдарды чакыра бериңиз, – деди узун агай ызаат менен.

– Эжей колундагы ак барактан балдардын аты-жөнүн айтып чакыра баштады. Аты аталган балдарды улам-улам: “Азаматсыңар”, – деп мактап бир тарапка тизе баштады. Мени качан айтат деп калтырап турам. Артыма кетенчиктеп жылып олтуруп бирөөнүн бутун басып алдым эле, желкеме кичинекей, жумшак муштум “шак” тийгендей болду. Артымда чачын селкинчек кылып өрүп байлаган тоголок бет кыз мурчуюп туруптур. Мен уялып жер карадым.

– Иманалиев Элмирбек кана?

Эжейдин сызылып чыккан ичке үнү мени кулагымдан чымчып алгандай сезилди. Анын үстүнө фамилиямды олуттуу кишинин оозунан биринчи жолу укканым мурдумдан тер чыкканча сүрдөттү.

– Жок, эжеке муну “б” класска беребиз, – деп чоочунгандай жооп кайтарды Нурайым эжем.

– Аа, бул баягы гезит окуйт деген балабы? Муну мага сүйлөшүп кетишкен, – деди агай. Мен анын Аттокур экенин түшүндүм. Ийнин күйшөп, кашкайып күлүп койгону көзүмө жылуу көрүндү.

Ошентип эжей атын атабаган балдардын баарын Аттокур агай ээрчитип класска алып кирди. Класс салкын, сыр жыттанып турду. Баягы ыйлап аткан балага дагы бирөө кошулуп алыптыр. Эки бала катуу чыр салды. Бирисин кайра ошол замат алып кетишти. Толмоч аялдын баласы класска кирбей, каалганы чирене тээп алды.

– Бул жерде ойнойсуң, ийне сайбайт, келесоо...

Толмоч аял ачууланып, баланы колунан тартып сүйрөп кирди.

– Кел, келегой, мен доктур эмесмин, – деди Аттокур агай.

Биз эки-экиден бөлүнүп, көк бет, күрөң бут парталарга олтуруп калдык. Менин жаныма өңү кара тору, көк көз, сулуусумак бала олтурду. Сумкасынан алманын жагымдуу жыты буруксуду.

Ал күнү таанышуу күнү болду. Эртеси “Алиппе” деген китеп алдык. Ал эми чаар шапкечен бала күнүгө апасы менен келип, эң арткы партада “печений” жеп үч-төрт күн олтурушуп анан кийин көрүнбөй калышты. Биз адегенде эле эки классташка кемидик.

Мени таң калтырганы китептеги чоң тамгалар менен жазылган “ата, ото, ат, ат-ка така как” деген азганакай сөздөр, анын да көбү сүрөттөр менен толтурулган. Ошону күндө окутат. Башкалар кыйналып окуп атышса, мен ансайын корком, мени оку деп калса эмине кылам деп. Бир күнү Аттокур агай жаныма келип: “Кана Иманалиев сен окучу!”, – деди. Менин башым жерге кирип кетти. Аябай сүрдөдүм. Үн катпай койдум. Агай: “Соо эмес”, – деп коюп басып кетти.

Андан кийин да бир нече жолу оку десе эле тилимди жутуп алгансып үндөбөй олтуруп калчу болдум.

Күндөрдүн биринде атам жумуштан келип эле мени сөгүп кирди: “Манасты оку!”, – деди, окудум, “Жадыбалды айт!”, – деди, бештин жадыбалына чейин айтып бердим. Жадыбалды мектепке чейин эле Айдарбек жаттатып койгон. Атам кармап олтурган камчысын ордуна илди да, анан Аттокур агайды сөгө баштады.

Көрсө Аттокур агай атама жолугуп: “Баардыгын билет деп мактаган балаңыз эч нерсени билбейт экен, аракетин жок, сиз калп айтыптырсыз. Чоңколугуңузду коюңуз!”, – дептир.

Жагдайды Нурайым эжем түшүнүп: “Сен жөн эле уялып атасың, эми оку десе коркпой эле окуй бер. “Чалканды” окугандай, “Манасты” окугандай эле шатыратып оку!”, – деп үйрөттү.

Кийинки жолу так эжем айткандай кылдым. Он барактан ашык окуганча Аттокур агай унчукпай карап турду да: “Мээң менен жергегир, мурда эле ушинтсең эми не?... Атаңа уят болдум”, – деп, башымдан нукуп, аябай күлдү. Ошондон кийин менден кээде үй тапшырмасын эле сурабаса калганын сурабай калды. Каникулга чыгарып ийгендей эле болгон.

Эрте менен эрте туруп сабакка жөнөмөйгө кыйналсам да аз-аздап көнүп кеттим. Атам 3 сомду 10 тыйындыкка майдалатып катып коёт да мага күнүнө 30 тыйындан берип турат, ал он күнгө жетет. Мектептин жанында жыгач көк дүкөн бар эле, ага кирип чыгуу биз үчүн өзүнчө майрам. Анын үстүнө 1-класстын окуучусу үчүн 30 тыйынга ал заманда оңбогондой эле нерселерди сатып алууга болот эле да. Байсак деген жээн досум бар, ал мени менен катар “1-А” класста окуган. Экөөбүз мектепке бирге барып, үйгө бирге келебиз, дүкөнгө бирге киребиз. Биз дүкөндөн чыкканча бизден тың көчөнүн балдары ээндеп күтүп турат. Мектепке жакын жашаган балдарды көчөнүн балдары дечүбүз. Алардын мүнөзү бизге салыштырмалуу бир топ митайым болоор эле. Болбосо бизден кичүү, али мектепке кире элек Таалай деген бала биздин колубуздагы таттуу-маттууну тоноп алчу. Иттики ... ал жалгыз, биз экөөбүз. Сабап коёлу дейбиз, бирок ал кыйкырчу болсо үйү мектептен алты эле кадам артта, жардамчылары жетип келсе өзүбүз доого жыгылабыз. Ошон үчүн кээде анча-мынча алганыбызды дүкөндүн ичинде туруп алып жеп жүрдүк. Шашып атып какап кала жаздайбыз. Биздин үйлөр мектепке алыс. Жолдун жээгиндеги арыктан кээде суу акса, кээде соолуп калат. Күн ысыган күндөрү суусагандан акактап шайыбыз кетет. Жамгырдан калган көлчүктөн суу ичкен күндөр да болду. Аныбыз аз келгенсип ээн жолдо оюндун шорун катырабыз. Үйгө эрте келгенде эки-үч саат жол жүрөбүз, биз дейдип жүрүп андан да кеч келебиз. Бир жолу эртең менен кеткен мен күн батканда келдим. Мени эминне болду деп тынчсызданган атам жолду карап кырда олтурат. Ачууланып алганын көрүп, учурашпай туруп эле: «Бүгүн алты саат окудук», – дедим. Атам каткырып күлүп ийди да: «Жок уулум, сен туура он эки саат окупсуң», – деп саатын көрсөттү. Агам Айдарбек үйгө кеч келген убакта атамдын сурагына: “Алты саат окудук”, - деп жооп берчү. Мен ал ыкманы туура эмес колдонуп алыптырмын.

Менин комуз чертээримди көпкө чейин мектептегилер билишкен жок. Эжемдин Мира деген классташы бар болчу. Өзү комуз чертип ырдап, “Курманбек” дастанын айтып, оюн-зоокко жакын, өнөрпоз эле. Дооронбек Садырбаевдин “Махабат дастаны” киносу ошондо жаңы чыгып, андагы баш каарман Бегимайды туурап бизди таң калтырчу. Тартынбаган тың кыз болчу. Мектептеги мугалимдерге мен жөнүндө сыртымдан кабарлап “өлө” мактаптыр. Мени ээрчитип барып, зам директорубуз Батма эжейге “кыйын бала” деп тааныштырды.

Алгач уялып мугалимдерге комуз чертпей жүрүп, кийинчерээк көндүм. Уялганым аз келгенсип, мен комуз чертип баштаганда эле күлүшөт. Себеби тилдерим соймоёдоп, оозу-башым кыйшаңдай баштайт экен. Ал адатымды күзгүгө карап чертип жүрүп, араң токтоттум.

Жаңы жыл майрамында биринчи жолу мектепте Токтогулдун “Кербезин” чертип бердим. Комуз чертип атканда мени сүрөткө тартышкан, сүрөттө да бир жак ууртум саал кыйшайып турат.

1-2-класста “орус тили” сабагын Талип деген агайыбыз окутчу. Убагында эмне деген киши деп түшүнчү эмеспиз. Азыр ойлосо орус мүнөз киши экен. Жаап-жашырбай бардыгын ачык айтчу. “Ким тартип сактап, жакшы окуп аракет кылса – ал менин балам, ал менин кызым, ким тескерисинче болсо, андай ...идиоттун кереги жок”, - деп ачууланмайы бар эле. Уят-сыйытты ачык эле айтып аралаштыра сөгүнгөндө, уккан кулагыбыз жыргап эле калчу. Кыздар “жаман агай” десе, балдар “эркек агай” дечүбүз. Сабагына бир кечигип кирген окуучуну сабак бүткөнчө бурчка тургузуп койчу. Бир күнү ошол бурчту жалгыз ээлеп туруп калдым. Агай балдардан үй тапшырмаларын сурап аткан экен.

– Пассажир деген эмне?, – деди Талип агай.

– Автобус, – деди бирөө (айылдагы кемпир чалдар автобусту ушундай аташчу). Мен чыдабай кетип “жүргүнчү” деп кыйкырдым. Талип агай ошол замат мени колтугумдан ала, өйдө көтөрүп эки бетимден чопулдата өөп кирди. Балдар каткырышып,

кыздар беттерин сөөмөйлөрү менен көрсөтүшүп “өл-аа, өл-лаа” деп чурулдап киришти. Мен уялганымдан тыбырчылап, агайдын колунан түшкөнчө шаштым. Качан агай орусча бир сөздү адатынча келиштире айтып сөгүнүп туруп, столду “тарс” эттире бир чапканда балдар тынчып калышты. “Кечиксең да аракет кылыпсың, азамат” деп алкап мени партага олтургузду. Ошол күндөн баштап шылдыңдын алдында калдым. Айрыкча кыздар “Сени орус тил агай өпкөн” деп чычалатышканда, жаман болуп жүрдүм. Ошол учурда бизде мугалим окуучуну өбөт деген түшүнүк болбосо керек.

5-класста окуп жүргөнүмдө: “Оюндан башканы билбейсиң, иш кылышпайсың”, - дешип апам, агам экөө мени сабашты. Мен агама моюн бербей жулунуп, бошонсом эле колума тийген нерсе менен ургулай баштадым. Ошондо апам уй тушаган жип менен эки колумду чытырата байлап, агамдын алдына басып берди. Эки жаагыман эч нерсе койбой Айдарбек шакылдата чаап атат, апам: “Ыр-рас болот, ажеп болот”, – деп табасы кангандай карап турганын көргөндө ызам ичиме батпай, өкүрүп-өксөп көкүрөгүмдөн дүпүйгөн нерсе сызылып келип тамагыма буулгансыды.

Жыям деген көңүлдүн, казам деген картөшкөндүн, оокатыңдын, тирилигиңдин, түйшүгүңдүн баардыгына тоюп, кусам ашып, буулугуп ыйлап жаттым. Береги уй экөөбүздүн тушоону эптеп колумдан чыгарып, ташка жанчып-жанчып ыргыттым.

Үйүбүздөн анча алыс эмес кырдагы мүрзөлөрдөн күн кып-кызыл болуп кылкылдап батып баратты. Мен үйгө киргим келбей ошол күн баткан тарапка кетип калдым. Апамын жанагы кылыгы такыр эсимен кетпей койду. Агам Айдарбектин мени бүгүнкү урганын, апамын колумду таып бергенин, Зайна курдашы экөө эбиреп-жебиреп ушакка кирип кетишип мени үч жашымда өлтүрүп ала жаздашканынын баардыгын, баардыгын төкпөй-чачпай атама айткым келди. Бирок атам өмүр бою укпаган ал окуяны эми угабы? ИМАНАЛЫ УУЛУ КАЛИЛ деген жазуусу бар унчукпаган, муздак, томсоргон таштын жанындагы бозоргон дөмпөктөн шыбактын жыты “бур” этти. Жүрөгүм “зыр” этти.

Үйгө каш карайганда келдим. Тебенээк уй тушоосу жок саадырбай чаканы тээп, сүттү төгүптүр. Апам сүтү жок чай ичип, кейип олтурган экен. Өзүңө “ыр-рас болот” дедим ичимден.

Кошумча кыскача маалымат: *Кетмен-Төбө (Токтогул району) – кыргыз жергесинин өтө касиеттүү бир өңүрү. Айрыкча өнөр куту түшкөн жер. Көптү билген көөдөнү бай, көптү көргөн көзү ачык инсандардын айткандары боюнча айтылуу Шамшыкал ата мазары – өнөр мазары болуп эсептелет экен. Кыргыз жергесинин башка аймактарынан чыккан да көрүнүктүү өнөр адамдары дал ушул Кетмен-Төбө өрөөнүндө жүрүп жетилгени жалпыга маалым. Четинен эле айтканда, ырчынын кара туулгасы атыккан Эшмамбет, кара жаак Калык, обончу, шайыр Атай, залкар манасчылар – Балык, Жаңыбай, куудулдан Куйручук баш болгон көп таланттарды айтсак болот. Ал эми бул өрөөндүн өзүнөн чыккан таланттарды санасак өтө эле арбын. Ал тургай азыркы мезгилдеги кыргыз элинин ырчы-чоорчуларынын тең жарымы ушул өрөөндөн экени талашсыз. Канчалаган касиеттүү мазарлар да ушул өрөөндө. Кыргызда айтылып жүргөн мал пирлери:*

Жылкы пири – Камбар ата

Төө пир – Ойсул ата

Уй пири – Зеңги баба

Кой пири – Чолпон ата

Эчки пири – Чычаң ата . Ушулардын ичинен Камбар ата менен Чолпон атанын мазары Кетмен-Төбөдө. Эң кызыгы Кетмен-Төбөдө уй мал, эчки малга караганда жылкы менен кой туягы бат арбыйт. Ал эми «Жаныш-Байыш» дастаны менен Кетмен-Төбө жергесинин тарыхы эгиз экени талашсыз. Ал тууралуу физик, тарыхчы А. Калыбековдун чоң эмгеги бар.

5 – БӨЛҮМ

АДАМ КАСИЕТИ

КИРИШҮҮ

БЫЙЫК ЖЕР. БАЙДӨӨЛӨТТҮН КЕРЕМЕТИ. МОЛДААЛЫ КАЛПАНЫН АЙТЫМЧЫЛЫГЫ. АРАКБАЙ. КУТ

Аскараалы Абдылдаев

Тогуз-Тородо Тагай, Бөрү деген эки эл турат. Мен Атайданмын. Кировдо беш жыл башкарма болгом. Талаачылык, мал чарбачылыктын сырын жакшы билем.

Биздин өрөөн ыйык жерлерге бай. Киров айылынын үстүндө Жылаңач-Бугу деген мазар бар. Биз кезде дал ошол жерде Манастын сөөгү коюлган деп аңыз кылышкан, ошол жерде Манастын оозу, Манастын үңкүрү деген жерлер бар. Төбөсүндө мүрзөдөй топурак, казан бар дешет. Бирок ал жерге мен өзүм барган эмесмин.

Ошондон ары көздөй Көкташ мазары деген бар. Өзүм 62 жыл чарбада иштегем. Анын 53 жылын ошол Көкташтын айланасында иштедим.

Көкташ мазарында илгери Байдөөлөт деген эшен турчу экен. Өзүнүн уругу Тагай болот. Анын маңдайында Нарын суунун өйүзүндө, Токтогул жагында Ак-Колот деген мазар бар. Көкташ Камбар-Ата ГЭСинен он чакырым алыстыкта жайгашкан. Чоң боз үйдөй көк таш. Тикесинен турат. Жанында мүрзөлөр бар. Ошол көк таштын түбүндө Байдөөлөт эшен боз үй тигип, жайы-кышы турчу экен. Аркы Тогуз-Торо, Жумгал, Сары-Камыштан төрөбөгөндөр, оорулуулар, баласы токтобогондор келип, шыпаа алышчу экен. Кийинки жылы ыраазычылык билдирип, бата алып кетчү экен.

Ташка айланган теңге

Ошол кезде Кокон хандыгынын убагы. Мадели хан Тогуз-Торого чеп салган. Ошол борбордо 30дай аскери менен бек, кожоюн турган экен. Анын максаты - элден салык алып, ханга жөнөтүп туруу болгон. Анан ага эл Бакдөөлөт калпа элден ыраазычылык катары акча-тыйын алаарын ушактайт да, он үйлүү тууганы менен тураарын, бай экендигин айтышат. Бирок ал бай эмес экен. Аны уккан бек айдап кел деп эки аскерин жиберет. Барса, үйүндө жок. Байбичесинен, балдарынан сурашса, намазга кеткенин айтышат. Ак-Колотто теректер, мүрзөлөр бар. Ал киши Көк-Таштан аркы ошол өйүзгө өтүп намазын окучу экен. Барышса, көпүрө жок. Тиктеп турушса, намазын бүтүп, суунун үстүнөн кепиччен басып келет. Коркуп кетишип: “Таксыр, Сизди бек чакырып атат”, - дешет аргасыздан. “Болуптур, кеч болуп кетти. Эртең менен кеткиле”, - дейт. Меймандарды боз үйгө киргизет. Байбичеси тарткынчыктап, үйдө мейман коноктоорлук эч нерсе жок экендигин айтып шыбырайт. Байдөөлөт эч капарсыз: “Казан аса бер”, - деп коет. Аңгыча бир бүркүт бир уларды кууп келип, так очоктун жанына түшүрөт. Бышырып, экөөнү коноктошот.

Эртеси ойгонуп, шам-шум кылган эки аскер: “Жүрүңүз таксыр, баралыбы?”, - деп кайрылса, “Силер бара бергиле, артыңардан барайын”, - деп Байдөөлөт калып калат. “Барбай койсо ит болдук го”, - деп экөө кетет. Беш сааттык жол. Эки аскери жетип, кожоюнуна Байдөөлөт эшендин жакында келээрин кабарлайлы дешсе, Байдөөлөт алардан мурун жетип, бек менен сүйлөшүп отурган болот. “Мына таксыр, келдик”, - дейт Байдөөлөт беймарал. Таксыр чакырган себебин бидирет. “Биз бай эмеспиз, бирок алчуңузду айтыңыз, беребиз. Шариятта мындай: “Улук Кудай эмес, бирок Кудайдан кем эмес,” – деп айтылат. Буйругуңузду аткарабыз”, - деп жооп берет. Ичинен кымылдаган бек жылына канча салык төлөп туруулары керектигин билдирет. “Камтама болбоңуз. Айткан күнүңүздө келип турат”, - дейт Байдөөлөт. Бек анда: “56 жылдан бери дегеле

төлөбөптүрсүз. Берип кетпейсизби?”, - дейт. “Канча?” десе, “баланча теңге”, дейт. Байдөөлөт калпа колун жазса, ошончо теңге түшөт. Батасын берип кетейин дейт. Бакдөөлөт калпа кеткенден кийин, сүйүнгөн бек теңгени сандыгына катат. Эки-үч күндөн кийин канча теңге берди экен деп караса, бергени таш дейт. Бир керемет болуптур.

Байдөөлөт. Азирет Аалы. Мышык

Байдөөлөт калпа жылына эки маал: жазда, күздө жоголуп кетчү экен. Мергенчилер кийиктин аркасында жүргөнүн, атайын кийик аталы деп барып, аталбай койгондуктарын айтышчу экен. Ошол мезгилдерде Жалал-Абаддан эшен хамра деген бекти өзүнө чакыртып калат. Бек Байдөөлөт калпаны калканч кылып, “Сизди эшен чакыртып атат” деп, жанына беш дубананы кошуп жиберип ийет. Эшен кой союп коноктоп, анан меймандарына Азирет-Айыпка (илгери эл сыйынчу мазар болгон, азыркы Жалал-Абад курорту) сейилдеп келүүнү сунуштайт. Үч булагы бар. Бир булагы 40 градус жылуу, күкүрттүү суу. Экинчиси сасык. Айыкпаган жараларды жуушат. Азыр мамлекет ылай менен айыктыруу (грязолечение) кылып бөлүп койгон. Байдөөлөт калпа: “Ал - өлүк мазар, биз тирүү мазарбыз. Азирет Аалы өзү келип учурашсын”, - деп барбай коет. Кечки намаздан кийин Байдөөлөт калпа: “Ассолоому алейкум”, - деп коет. “Кимге салам айтып атасыз?” дешсе, “Азирет Аалыга салам айтып атам. Ал өзү келди”, - дейт.

Бек Байдөөлөт калпаны сынап көрмөкчү болуп, мышыктын этине палоо бастырат. Бир жигит табакка толо ысык палоону көтөрүп келип койгондо, калпа мурдун көтөрүп “пыш-ш” деп коет, табактан мышык ыргып чыгып, эшикти көздөй жүгүрөт. “Болду, болду таксыр”, - деп ыраазы болгон эшен эртеси башына ак топу кийгизип, үстүнө ак чапан жаап, “Сиз мурда калпа эле болчусуз, эми эшен-калпа болдуңуз”, - дейт. Ошондо баягы коштоп барган беш дубана: “Ушунча жыл ушуга кызмат кылып, малын багып жүрсөк, бир келген Байдөөлөттү эшен калпа кылып, бизди дубана бойдон кетирет”, - деп өз ара сүйлөшүп, нааразы болушат. Аны эшиткен эшен: “Кыргыздын кара мылтыгын билесиңерби? Байдөөлөт баарын даярдап келип, мен болгону ошол кара мылтыкка от коюп койдум, Байдөөлөт мурда эле эшен экен. Силер, макул калпа болгула”, - деп кенендик кылган экен.

Кызыл буудай. Эшендин кою

Бир жылы ачарчылык болуп, уй жазында кеч тууп, эл катуу кыйналган экен. Талаадан келген Байдөөлөткө байбичеси жеп-ичээрге эч нерсе жок, балдардын ачка экендигин айтат. Чоң казанга суу куйдуруп, калпа байбичесинин эшикке чыгып туруусун өтүнөт. Канча бир убакыт өткөн соң: “Байбиче кел, сүтүң жылыды, жаап кой. Эртең менен ачасың”, - дейт. Байбичеси эртең менен казанды ачса эле, чын эле айран болуп калыптыр. Ошол айран түгөнбөй, он күнчө он үйлүү айылды багыптыр. Бул бир сыры экен.

Экинчиси, жаз маалы, эгин айдаганга үрөн жок. Арып-азып турган эле Байдөөлөттүн айтуусу менен арык чаап, жардын боорунан суу алып келишет. “Сугаргыла”, - дейт Байдөөлөт. “Үрөн жок, эмнени?..”. “Табылат,” – дейт ал. Баягы жерди бүт сугартып, айдатып, айдоонун башын каздырат. Каздырып, жаргылчактай ташты оодартса, астынан кыпкызыл буудай чыгыптыр. Септирип, ороону кайра жаптырат. Элдин көңүлү тынат. Эшен кеткенден кийин туугандарынын беш-алтоосу: “Бул эмне болду экен, калган буудайды ачып ичели”, - дешип, түндөсү келип ачып көрүшөт. Ташты оодарышса, буудай жок, кыпкызыл эле кум экен. Берки жерге себилген буудайдын түшүмү болсо совет мезгилине чейин эле эшендин буудайы болуп түгөнбөптүр.

Бир күнү айылдагылар: “Эшен буудай деле, айран деле чыгарып атат. Жандыгыбыз жок, жандык кылып бербейсизби”, - деп кайрылышат. “Жандык зарылбы?” - дейт. “Зарыл”, - дешет айылдагылар. “Көрөлү. Кудайдан тилеп көрөлү” дегенден кийин эки-үч күн өтүп кетет. Бүт айыл дым жатат. Түн. “Байбиче, эшикти жаап, түндүктү чүмкө. Эшикке чыкпа, чүмкөнүп жат, чыга калба”, - деп буйруйт Байдөөлөт. Күн күркүрөп, катуу күн жаайт. Жамгыр түшөт. “Абышка, эмне болуп атат деги?”, - дейт тынчсызданган

байбичеси. “Жат, жат,” – дейт абышкасы. Бир маалда эле малдын маараганы угулат. Каяктагы кой деп, чыдабаган кемпири эшикти ачып жиберсе, “Болду, байбиче, болбой калды. Эшик ачылбаганда бир кочкор да түшөт эле, бул саналуу мал бир короо кой болот эле. Он чакты эле түшүп калды, эми ушуну күтүп алгыла”, - дейт Байдөөлөт, анын ошол койлору эшендин кою болуп көпкө чейин элди баккан экен.

Байдөөлөт калпанын Нурдөөлөт калпа, Жапан калпа деген уулу жана небереси дагы ата касиетин бир аз аркаламыш болушту. Бүгүнкү күндө калпанын чөбөрөлөрү бар, бирок аларда баягы улуу касиет уланган жок.

“Эмдиги жылы согуш болот...”

Тогуз-Торонун Атай айылында да бир олуя чыкан. Ал Молдаалы калпаны өзүм көрдүм. Бүгүнкү күндө неберелери бар. Төрт баласы бар эле, бир баласы жакында өлдү. Молдаалы калпа окубаган, сабатсыз киши болгон. Кой кайтарып жүрүп, талаада уктап калат. Үйүнө келип эле, ар кайсыны айтып, бул мындай болот, тигил тигиндей болот деп ардемени айта берсе, агасы урушуп, башка айылга көчүрүп ийет. “Баланчанын аялы төрөйт, баланчанын тигиниси өлөт” деп айтып калчу экен. Согуш болоордун алдында 1939-жылы 17-18 деги баласын учкаштырып алып, бир күнү агасыныкына келет. Үйүндө коногу бар экен. “Эй жинди, сен бирдеме айта койчу элеч, бу заман эмне болуп атат?”, - дейт агасы оюнда эч нерсе жок, сөз арасында. “Замандын эмнесин сурайсың? Батыш жагында өрт күйүп атат. Эмдиги жылы согуш болот. Согушка сенин да балаң кетет, менин да балам кетет”, - дейт иниси. “И анан эмне болот?”. Ал киши өлгөндөн аябай коркчу экен. “Бири келет, бири келбейт”. “Ананчы?”. “Согуштун экинчи жылы сен өлөсүң. Мен өлмөк элем, бирок сен өлөт экенсиң. Анан эки жылдан кийин Калмурат менен Кочкор өлөт”, - дейт. “Ий!”, - деп камчысын ала калып, жонго чаап жиберет агасы. Тиги киши ыйлайт. “Сурабашың керек эле, сурагандан кийин айтпасам болбойт. Болду, назарым сынып калды, эт арам болуп калды”, - деп жеңеси жалынса да болбой, ашты күтпөй кетип калат.

Атайга келип, Субан дегендикине конмокчу болот. Жолдо баратканда шатыратып жамгыр жаайт. Аркасына учкашып келаткан баласы артын карамакчы болгондо, кылчайба деп, үйгө келсе, баласы шалбыраган суу, өзү эч нерсе болгон эмес.

Ал кишинин мен түбүн ичип калдым. Баласы менен кыйын теңтуш элем, ал согуштан аман-соо келген. Баласын ээрчип алардыкына барам, мени жакшы көрүп, табагынын түбүнө эки-үч кашык тамак калтырып коюп мага берет. Байбичеси: “Сейтаалыга бербейсиңби”, - деп баласын айтса, “Сейтаалыга берип бүткөм, мобу балам бактылуу болсун”, - дечү. Сейтаалы былтыр 86 жашында өлүп калды, менден үч жаш улуу эле. Сейтаалынын согуштан аман келгенин айтып берейин.

Молдаалы согуш болоорун бир жыл мурун айтып атат. “Кокуй, баягы акмактын айтканы чыгып калды”, - деп агасынын күйбөгөнү күл болот. Айткандай эле, агасынын Асанбек деген баласы, өзүнүн баласы Сейтаалы бир жөнөп калат. “Мен барбайын, - дейт баласына, - силерди акем Жалал-Абадга чейин узатат. Жолдон кимиң катуу оорусаң, догдурга барбагыла, эки-үч күн жатып айыгасыңар”. Жүрүп отуруп Алматыга келишет. Эртең согушка жөнөйт деген күнү өз баласынын кол-буттары шишип, баса албай калат. Асанбектерди поюзга салып алып кетет. Аны ооруканага алып бармай болушат, атасынын сөзү менен барбай коет. Үч күндөн кийин өзү айыгат. Москвага кетет. Байланыш түйүнүнө байланыштуу кызматка түшүп калат. Ошентип, 1946-жылы эч бир жарадар болбой аман келди. Асанбек фронтко кетип, набыт болду. Молдаалы калпа өзү 1953-жылы өлдү. “Акмак, атаң экөөң Асанбекти өлтүрүп, эки баланы жетим кылгансың”, - деп тамшалай бербүмүн Сейтаалыга. “Ой койчу, балдар укса чын көрбөйбү”.

Молдаалы дароо бирөө эмне болот дегенге айыгат десе, айыкчу. Камына бергиле десе, өлчү. Менин досуман кийин Абдылда дегенинде бул касиет аз-аз бар болчу. Молдо болуп жүрүп өлдү. Баланчанын аялы төрөбөй жүрөт десе, келсинчи деп, келсе, оозуна түкүрүп туруп: “Баланча молдого барып окутуп алсаң төрөйсүң”, - дечү. Төрөбөчү болсо, “Мага келбей эле койсун”, - деп дароо көргөндөн баш тартчу

Адам тагдырын айткан Аракбай

Айылда жакын агаларыбыз бар болчу. 1953-жылга чейин колхоздо актив болуп жүрүп, кийин Аракбай атыкты. Бир күнү эле аны өлөт-өлөт деп калышты. Барып көрүп калдык. Мен анда окуп жүрчүмүн. Өлгөн жок, бирок үч жыл төшөктөн турган жок. Бир күнү эле анан Аракбай айыгып, эшикте басып жүрөт дешти. “Койчу, Аракбай кантип эле басып жүрсүн?”, - деп туура эмес сүйлөгөн киши 40 күнгө жетпей өлүп калды. Акыры ал киши төрөбөгөн кишилерди Жылаңач-Бугуга барсын, Саймалы-Ташка барсын деп, калпа болуп калды.

Бир күнү ал агабызды Аткаруу комитетинин төрагасы үйүнө чакырат. Кийин ал киши мени менен иштеп калды. Өзү мага муну айтып берди: “Балам токтобойт. Аялым айтты, Разаканга барсаңар токтойт, жардамы тийет деп эл айтып жатат деп. Макул деп, сөзүн туура көрүп, Разаканды үйгө алдыртып, эт салып коноктоп, түнөттүк. Эртең менен болгондо анан: “Аялымды окуп бериңизчи”, - деп өтүндүм. Ал киши окучу деле эмес. “Аялыңды чакырчы”, - деп калды. “Чай куюп берип келип атпайбы”, - дедим. “Аялың сенден ажырашса, баласы токтойт. Сен башка аял алсаң, сенин да балаң токтойт”, - деди. Абдан жаман болдук. “Келжирейт”, - деп койдум. “Аялың эркек төрөйт, бирок токтобойт”, - деген. Айткандай эле, аялым эркек төрөдү, анын дагы экиге чыкканда чарчап калды. Анан эмне кылабыз, жаман-жакшы айтышпай эле, ынтымакча оокатыбызды бөлүшүп, ажыраштык. Аялым ошол эле айылга турмушка чыкты. Мен аял алдым, койчунун кызын. Үч жылдан кийин балалуу болдум. Тиги аялым дагы эки эркек, бир кыздуу болгон. Көңүл калган жок, чай ичишип турабыз”, - деп, баланчанын аялы деп мага көргөздү. Айтканы айткандай чыккан Разакан деген ошол киши 1956-жылы өлдү.

Кут. Мечит

Кыргыз динге ишенбеген, теңирге ишенген эл. Менин чоң атам 1963-жылы 96 жашында өлдү. Өзүмдүн атам 89 жашында өлдү. Атамдан укканым боюнча бир да киши намаз окучу эмес экен. “Үйүбүздө кутубуз бар, куттуу үйбүз”, - дешкен. “Апамдан акыры сурам, койдун куйругун сыйпап, ак чүпүрөккө ороп, таардан согуп, бир аз ачык жерин бүчүлөп, чамадан дегенге катылган коргошунду көргөздү. Коргошунду эритип туруп куйганда, бир жагы менен түшүп чачырайт да, ошондо ар кандай мал кебетеленип түшүп калат. Демек, ар бир үйдүн кут коргошуну ар башка таризде”, - деген эле атам. Негизи кутту асмандан коломтого түшөт дешчү. Атамдын айтып бергенинен улам ойлосо, кут дегени элдин өздөрүнүн эле чыгарып алган нерсеси окшойт. “Кийин биз чоңойдук, - дейт атам. - Менин укканымда 12-13кө чыгып калганымда арабдын дини кирди. Башка аймактагы элге эрте кириптир, бизге кеч кирди. Атам мени Кашкардан келген молдодон окутту. 1885-жылдары араб дини күч ала баштаган кез. Салык салып, айылдын манаптарына бийлик кылып жаткан кез. Үйдөгү кут дегенди уурдап алып, чүкөгө куюп салдым. “Башка чукак кылдың”, - деп апам ыйлап... Мен жалгыз болуп, алты эжем бар эле, менин жалгыз эркек болуп калганымды энем менин кутту жоготуп салганым менен байланыштырды”. Атамдын бул айтканы илгерки биздин элдин ишенимин көрсөтөт.

Айылга мечит курулганы көп болду, эл азыр деле барбайт. Мен айылда башкарма болуп турганда, айылдагы аксакалдар: “Балам, пайгамбар жашына келдик, өлүп калсак деле кандай болот, намаз окуп туралы, мечит куруп бербейсиньби”, - дешти. Мейли дедим. Тракторчуларга үч бөлмө ашкана салдырып жаттым эле. Гараждын ичиндеги өнөркананы ашкана кылып, курулуп баштаган бөлмөнү мечит кылдырып салдым. Жаңы деректир келип калып, мен чала бүтүрүп калдым. Бир жылдан кийин ошол жердеги чала молдого жыл сайын орозодо битир тыйын деле алып жатканын айтып, акчасын чыгартып, шыбагын бүтүрттүм, чатырына жүз шыйпырды совхоздон сатып берип, усталарга акыны төлөп жаптырдым. Менден суранган ошол чалдар гана ал жерден намаз окуду. Андан кийин ал мечитке басып барган жанды көргөнүм жок. Орозо айтта, Курман айтта айт намаз окугандар барышып калганын көрөм. Кийинки бир-эки жылдан бери ар кай жактан сакал коюп, сары халат кийген жаштар барып ошерге түнөп калганын көрчү болдум. Алар

эмне кылып жүрүшкөнүн деле билбейм. Айылдын эли аларды мусулман динине үгүттөшөт экен деп айтканын угуп жүрчүмүн. Өздөрү дабатчыбыз дешет.

Бир күнү бешим ченде биздин үйгө келип, короонун сыртынан мени чакырышканынан чыксам, үч жаш бала экен. “Аксакал, сүйлөшөлү”, - дешти. Үйдөн чай берип, курактарын сурасам, 20, 23 жана 30 жаштарда экен. Элди мечитке чакырып Кудай жолун айтканы келишкенине беш күн болуптур, дагы алты күн турушат экен. Отуздагысын кепке тартып аялы барбы деп сурасам, аялы, эки баласы бар экенин, байлыгын сурасам, тамы, малы, акчасы бар экенин сурасам, атасынан калган тамы гана бар экенин, таластык экенин, берки экөөнүн бири – Чүй, бири Оштон экенин айтышты.

Кудай жолуна элди чакырып, мечитке алпарып эмнени айтышаарын сурасам, “Намаз оку, Кудай де, ниетиңди оңдо, тиги дүйнөдө тозокко түшпө дейбиз”, - деди. Билимдери жок экен, молдодон намаз үйрөнүп алышыптыр.

Мен шкафтан Эрнис Турсунов которгон, анан Амудин Мансур которгон “Куранды” алып чыгып, айрым сүрөөлөрдүн арапча-кыргызчасын окуп берип, намаз-кураанда окулган Фатиха сүрөөсүнүн арапчасын окуп, анан котормосун окудум – мээримдүү жана райымдуу алланын ысмы менен мактоо, алкоо бардык адамдын рабиси болгон Алла үчүн... “Ушул сыяктуу сен минтип жүрбөй, үйдөн эле ошондой айтып сыйынсаң болмок. Аял алган эркекке балдарын багуу парз, аны аткарбай минтип жүрөсүң, аялың кетип калып, эрге тийүүгө акылуу. Сен аны бакпасаң талак түшөт деген Курандагы аялдар тууралуу сүрөөнү оку деп айтып, минтпей жер казып оокат кылып, балдарыңды, аялыңды бак дедим. Парзды аткарбоо күнөө экени Куранда жазылганын окутум да, үйдөн узатып койдум.

ЖАРАТЫЛЫШКА ЖАКЫН БОЛГОНУБУЗ ҮЧҮН, КУДАЙДЫН БИЗГЕ АЙТААРЫ КӨБҮРӨӨК

Алымбек Култаев ажы

Оштогу Сулайман-Тоо ыйык жеринин шайыгы

Мен билген бир киши бар эле. Ал келечекте кандай кыш болот, кандай жаз болот, баарын билчү. Аны кантип билээрин сураганымда, шамалдын жүрүшүнөн билээрин айткан. Шамал каякка карап согот, дегеле шамалдын жүргөнүн айдын бешинде, он бешинде текшерип керек экен. Үркөргө карап, кыш эрте түшөт, кеч түшөт деп билчү. Кардын үстүнө тебетейин көмкөрүп коюп, кыштын эрте чыгышын, кеч чыгышын айтчу. Ошол тебетейинин астына колун салып туруп, анан айтчу. Бир топ аксакалдардын тажрыйбасы боюнча, теректердин уч жагынан жалбырактары түшсө, ошол жылы кыш суугураак болот. Жалбырактары орто жеринен түшсө, көп суук болбойт, кыш орто болот деп айтылат. Ал эми алды тарабынан түшсө, анда кыш аябай жылуу болот. Кыш кире электен мурун эрте кар жаап койсо, кыш жеңил болот, б.а. “аба ырайы бала салып койду” деп айтышчу экен.

Эгин-тегинди айдын жаңырышына карап тигиш керек деген сөз таркап кетти. Кыргыздар ошону билген экен. Кара-Көлдүк бир изилдөөчү гезитке жазып жүргөнүн окугам, түбүнөн боло турган эгинди айдын этегинде эгиш керек дейт. Ал эми өсүмдүктүн мөмөсү учунан боло турганды ай жаңыргандан кийин, жаңы айдын он-он бештеринде эксе, башынан ала турган жер-жемиштер жакшы мөмөлөйт. Ал эми жылдызга караганда жылдыз өзү мааниси боюнча жыл-сапарды, жылып атканын билдирет. “Дарс” деген түркчө сөз бар, “колдонмо” дегенди билдирет. Бир нерсени, багытты көрсөтүүчү карта сыяктуу, батышка кетип жатабы, чыгышка кетип жатабы, жанагы чөлдөрдө, деңиздерде, тоолордун арасында жанагы Алтын-Казык жылбайт да, ошол Алтын-Казыкты ортого алып туруп, чыгыш-батышын ажыратып алышкан. Ажыга барган сапардагылар да мына ушуну колдонгон. Илгери компас жок, деңиздин ичинде, чөлдө кайда экенин билбей, бүтүн жылдыздар менен жол алып кетишкен. Бул илимди Идирис пайгамбарыбыз үйрөткөн экен. “Кыссасы ламбия” деген китебинде жазылган. Ошол адам жылдыз илимин

билген. Ал кишинин илимин уланткан кийинки илимпоздор ошол кишинин жолу менен жүрүп олтуруп, илимин кеңейтишкен. Ислам динине келгенден кийин ошол пайгамбарыбыздын жылдыздардын ичинен “суррая” деген жылдызды көп айткан экен. Азыр тибеттиктер “Сириус” деп жүрүшөт. Ошол жерде Кудай илими бар деп айткан. Эч кимдин колу жетпей турган убакта, бир илим жетет деген. Бул фарсы элинен чыгат деп айткан экен. Биздин башчыбыз ошол кишинин жолун кармайт. Киймомаззам деген киши болгон. Ошол кишинин илими бүткүл дүнүйөдөгү ислам аалымдарынан билимдеринен жогору турат. Миң жылдан ашты, ошондо деле ал кишиден өтө алышкан жок. Пайгамбарыбыз ошол адамдын колу гана илим жылдызына жетээрин айткан. Жылдыздар бүткүл мөмө-жемиштерге, даам беришке, туз беришке катышат.

Ыдырыс пайгамбарыбыз асманга чыгып түшкөн болсо, мына биздин Манас да чыгып түшкөн деген ойлор бар. Асман кишиси деген маанини айтышат. Ман (арабча, түрк, англис тилдеринде) - киши, ас - асман дегенди түшүндүрөт.

Көпчүлүгү айтып жүрүшөт, пайгамбарлар еврейден чыккан деп. Ал илимий далилге жатпайт. Неге дегенде биздин пайгамбарыбыз айтып кеткен: “Бүткүл пайгамбарлардын уругу бир. Бир чынжыр, бир жип менен келет дагы, булардын энеси гана башка болуп калат, ата тарабынан бардыгы бир келет, бир уруу, бир улут болуп калат”. Демек, пайгамбарлар иудейлердин гана арасына жиберилген. Башка иудей эмес. Башка-башка улуттарга дин болуп кирип жатканы менен алардын уругу башка болот. Бир эле иудей эмес, алардын уругу өйдөдөн таза келет деген. Башка урууларга кошулбай таза келет. Зынаанын айыбы буларга жетпейт деген. Ошондуктан башка улуттан кошулбайт деп айтылган. Пайгамбарлар уругун мурункудай сактап, таза келет экен. Буларга тапшырма бериш да оңой болот экен. Кабыл алыш да оңой болот экен. Руху таза болгондон кийин элге айтышы дагы таза. Алар өзүнө тартпайт, жалпы элге тартат. Бул пайгамбарларга берилген табият экен. Ошентип урукту таза кармоочулукка кыргыздар дагы өтө чоң маани берген. Ошол пайгамбарлардан келген салтты кармап келишкен. Ыдырыс пайгамбарыбыз, Муса пайгамбарыбыз, Мухаммад аллейки салам, андан мурунку пайгамбарлардын бардыгын ичине камтып келген эл болот кыргыздар. Пайгамбар кайсы элден болду экен десе, еврей же араб дешет. Бул туура эмес. Булар араб дагы эмес, еврей дагы эмес, чыныраак келгенде кыргыздарга кошулуп кетет. Муну айтып жаткан себебим, уругун таза кармаган элдерге келет экен. Булар башка тилди ошол элге барып үйрөнүп калат экен. Мисалы, Нух пайгамбар кайсы тилде болгонун азыр эч ким билбейт. Алты миң жылдан ашык убакыт өттү. Нух пайгамбар - Мухаммед пайгамбардын атасы. Бир кызык жери биздин Умай-Энебиз бар эмеспи. Ошол Умай-Эне Нух пайгамбардын кызы болгону аныгыраак болуп турат. Ошон үчүн Умай-Эненин адамдык сапаты өтө жогору болгон дагы, кыргыздар энени көбүрөөк урматтаган. Тарыхтан окудум, эне башкарган матриархаттык доор болгон. Алар көпкө чыгышкан. Нух пайгамбар бир миң бир жүз элүү жыл жашаган деп айтылып жүрөт. Бирок куранда элүү жылдан миң жыл пайгамбарлык кылды деген. 950 жыл пайгамбар болуп калат. Биздин эрада ай эсебинде миң жыл болот. Айга жүз жылда үч жаштан кошулуш керек. Ай боюнча эсептегенде 33 жылда бир жыл кошуш керек. Себеби, ар жылда он күндөн кемийт. Ай эсебинде 54 күн болот. Бул боюнча окумуштуулар китеп жазып жатышат. Мен да китеп жазайын деп жатам.

Ыдырыс пайгамбарыбызды асманга тирүү учуп чыгып кеткен, бейиште тирүү жүрөт деген жыйынтык чыгаруу бар. Бирок, мен дагы бир тарыхый китептерден окусам, төртүнчү кабат асманга барганда ал кишинин жанын алган деп жазыптыр. Демек, ал киши жер бетине эле коюлуп калган окшойт.

Ыдырыс пайгамбарыбыз дарс окуп, сабак берчү, оюу-чийүүлөрдү үйрөткөн. Жазууларды ала-кийиздерден, шырдактардан, оймо-чиймелерден көрө алабыз. Ошолордо жазуу бар. Алар илим жазуусу. Өзүнчө мааниси чоң. Таш китеп, кийиз китеп дегендер бар го. Ал эми азыр кагаз китеп болуп жатпайбы. Кыргыздар пайгамбар экендигин мурунку элибиз жакшы билген болуш керек. Даут деген пайгамбарыбыз Сулайман пайгамбардын атасы болот. Даут пайгамбар темирди камырдай жууруй билген. Бул - пайгамбарга Кудайдан берилген керемет. Темирди моюн сундурган. Ошондуктан Алтайдагы

кыргыздардын тарыхын окусаңыздар, падышасы темирчи болбосо падыша болгон эмес. Даут пайгамбар падышалык да кылган, темирчилик да кылган. Буга 3300 жылдан ашты. Ал эми дагы бир нерсени окуса болот, алтайлык кыргыздар төөнүн этин жешпейт. Кыргыздар тарыхта таптакыр чочкого жологон эмес. Муну алты аалам деп жатышпайбы. Мына ошондон эле билип алышкан. Эмне үчүн чочконун этин жебей калды дегенде, муну Жакып пайгамбарыбыз ошондой кылган экен. Еврейлер, жөөттөр күнөө кылганда Кудай таалам жаза кылыш үчүн төөнүн этин жебегиле деген. Ыйык окшойт деп анан жешкен эмес.

Дагы бир окуя өткөн. Салих деген пайгамбардын убагында бир чоң тоонун боорунда чатырдай таш болгон. Эл пайгамбарга: “Ошол таштын ичинен ботосун эмизип турган төөнү чыгарып берсең сенин пайгамбарлыгыңа ишенебиз. Болбосо бир буддага сыйынганыбыз жакшы”, - деген. Пайгамбардын кудурети менен таш ушундай жарылып туруп, ичинен ботосун эмизип турган төө чыккан. Басып, оттоп жүргөн. Негизи ал жерде төө жашачу эмес экен. “Бу төө дегениң кайдан чыкты, башка малдар төөдөн үркүп, жатат”, - деп эл сөз кылганда, пайгамбар: “Төөнү өлтүрбөгүлө, өлтүрсөңөр силерге Кудай бир жаза берет”, - деген экен. Акыры болбой төөнү өлтүрүп салышканда, Кудай таалам ошол элди кырып жок кылган экен. Булар самут деген эл болгон. Анан кыргыздар төөнү сыйлаганы ошондон болуш керек. Биз дүнүйөлүк цивилизацияда башка элдер менен өтө байланышкан эл экенбиз. Себеби, биздин барышыбыз, келишибиз бат болгон экен. Жылкы менен жашаганбыз, ат үстүндө жүргөн элбиз. Көчмөнчүлүктүн пайдасы мына ушундай болгон.

Ыдырыс пайгамбарыбыз менен эле чектелип калбастан, биздин кыргыздарда бүткүл пайгамбарлардын сөздөрү сакталып калган. Азирети Аюу пайгамбарыбыз “Сабыр” деген атка ээ болгон. 13-кылымда Аюу пайгамбардын болгондугу тарыхка жазылган. Бир таш бар дейт, ошол ташка төрөбөгөн адамдар көкүрөгүнө чейин ачып туруп, үч жолу тийгизсин, ошондо балалуу болоорун айткан. Кыргыздарда айтып жүрүшөт, төрөбөгөндүк аялдан болот деп, бирок, жаңылышат, күнөө эркектен болот. Уул төрөш, кыз төрөшкө дагы эркек киши себепчи болот. Эркек киши дагы сыйыныш керекпи дешет, эми аял киши сыйынганы барса, эркекке да зыяраты тийет. Тилеги ошо менен бирге болот. Дин шайтан деп коет, ошолор да тосуп коет. Кудай таалам шайтандар тосо албай турган тараптан жардам берем дейт экен. Инсанды бир аз кыйнашка шайтандар аябай аракет кылышат экен. Кудай таалам өзү билген тарабынан зыяратчыга жардам кылып коет. Шайтандардын күчү жетпей калат. Чач алып койгон дагы ырымы бар. Маселен, ажыга бараткан адам сөзсүз чачын алат же кыскартып алат. Аял киши дагы кичине учунан болсо да кыскартып алат. Эмне себептен Кудай таала мындай кылдырып жатканын биз билбейбиз. Ажылыкка бараткандар милдеттүү түрдө чачын кыркыш керек. Ошондо да бир нерсе жатат да. Бул жерде дагы чачты ыйык жерге алдырып, чачты кайра алып барып бериш керек. Эмне үчүн чач ушундай, мында да бир сыр жатат. Дүйнөнүн биринчи сериясын себеп дүйнөсү дейт. Куран окулган да касиеттүү, себеби, Кудайдын түздөн-түз сөзү айтылып жатат. Куранды тарыхта баяндап эч ким жеткире албайт. Ырым-жырымын жасап, куран окулганда гана Кудайга жетет. Себеби Кудай өзүнүн сөзүн өзү сактоосун убада кылган. Башка сыйкыр мазарларды коргоосуна куран себепчи болот. Диндер да адамга назар салат. Анткени бул дүйнө - себеп дүйнөсү. Себептерин баарын издеп, аткарып, көрүп эч мүмкүнчүлүк болбой калса гана, Кудайга табыркат кылыш керек. Табылбай калганда “Кудайыбызга тобокел” - деп туруш керек. Антпей, себептерин даярдабай Кудайга сыйынуу, шарыятта туура эмес иш. Андай кылса күнөөкөр болот. Кудай сактасын деп таштан секирип кетсинчи, эмне болоор экен. Болбойт да. Демек, себептерин издеш керек. Мени сактап калат деп канат жасаш керек, бардык себептерин аныктап, бышыктап алып, анан-анан күчүңөр жетпей калса гана мага тобокел кылгыла дейт. Динге берилип кеткендер мага Кудай таала берет деп, эч нерсе кылбай, көбүнчө айылдагылар, жер айдабай, же мал кармабай жаткандар бар. Ошолордуку туура эмес. Себептерин издеш керек. Кудай таалам ырыскыны берген. “Ырыскыны издеш үчүн күндүздү жаратып койдум, түндү бердим силерге кийим кылып”, - дейт. Чын эле кийимге ороп койгондой, эти жумшарат, сөөгү жумшарат адамдын, тынч

уйкуга кетет. “Эми күндүздү силерге тиричилик үчүн, ырыскы издеш үчүн жараттым”, - дейт. Күндүзү адам иштегиси келет, баскысы келет, тургусу келет. Ошого да аракет кылыш керек да. Муну кудаа жаратыптыр. Эми Кудай берет деп үйдө жата берсе, аны Кудай кечирбейт. Эми ырыскы түгөнбөйт. Ар бир адам өзүнө ырыскы табышы парз. Кудай таала ошону жакшы көрөт. Мындай эле бериши мүмкүн. Бир олуялар бар. Бир жылда бир эле тамак жеген. Булар ошондой кереметке жеткенден кийин, анан тобокел кылат Кудайга. Пайгамбар айткан: “Мен үчүн кайгырбагыла, орозону көп тутат дебегиле, тамакты аз жеп жатат дебегиле, мени Кудай жедирип, ичирип турат,” – деген. Андайлар сейрек кездешет. Биз аракеттенип турушубуз керек. Кудайдын философиясы ушундай.

Ал эми кыргыздарда бүт философия бар. Адам кээде ырыскыдан кемий баштаганын билет. “Ырыскы качса тууш койбойт” деген кыргызда макал бар. Өзүнүн жөндөмүн баары бир койбойт, келтирет дейт. Тууш – жөндөм, аракет деген мааниде. “Туушта” бардык нерсе жатат. Сыйлоо да, бирөөлөрдөн бата алыш да, аракет да бар. Мисалы, Кудай таала бирөө күнөө кылса, ырыскысын кыскартат экен. Аны бир гана нерсе кайтарып алат экен. Ал дуба. Бата кайтарып алат экен. Эгер батанын күчү жетпей баратса, жанагы өтүп кеткен аалымдардын арбактарынын батасын алыш керек. Ошого зыяратка барганда арбактар бата берет. Алардын батасын Кудай таала кайтарбайт. Анан бул өлгөн, мунун колунан эмне келет дебеш керек. Алардын жер жүзүн кыдырып жүрүүсү болот экен. Кээ бир жерлерге байыр алышса, кээ бир жерлерден качып кетишет экен. Мисалы, шаардын бир жерине барып сыйынайын десен, арбак качып кетет. Себеби, шаар таза эмес, күнөөкөр, кино-дискотека, аны-мунулар бар жерге эч токтобойт. Бизде эмне үчүн сыйына турган жерлер жок болуп кетти. Кийин кыргыздарда көп адам шейит болуп, жылда-жылда кырылып кеткен. Кудайга берилиши өтө күмөнсүз болгон. Неге дегенде жаратылышты көргөн адам Кудайга ишенет экен. Асманды, тоону, сууну Кудай жасаптыр деп билет адам, ал эми шаарда жүргөн адам эч нерсе билбейт, көрбөйт да.

Жаратылыш бизге жакын болгондуктан, Кудайдын бизге айтаары көбүрөөк. Тоону карап туруп: “Оо, кудурети күчтүү!”, – дейт да. Үйдү карап туруп айтпайт. Аны адам жасаган. Өгүз менен кош айдайбыз. Ошол өгүз бейиштен келген делет шарыятта. Анан кошту эмне үчүн айдайт. Бир гана арпа, буудай үчүн, нан үчүн болот. Жылаңач киши турат, бул Адам-атабыз. Бейиштен кийимдеринин барын үстүнөн үзүп кеткен. Анан жерге түшкөндө, Жебрейил периште ошондо үйрөткөн. Буудайды мындай айдайсың, урукту топуракка, дарактын түбүнө көмөсүң. Ошол көмгөндү “Кус” (кесе) деп айтат. Ал эми чөнтөктү “Кисе” дейт, Буюм сала турган идиш (“Манас” китебинде). Кус, кис, кас – деген сөздөр урукту сактоочу деген сөз. Уккус – ук-урук – кус – сактоочу. Анан жанагы кош айдоочу буканын атын “угуз” деген. Ошон үчүн уул-ук-урук, кус – кыз дегенди түшүндүрөт. Уул - урук берүүчү, өндүрүүчү. Кыз – ошол урукту сактоочу болуп эсептелет. Угуз - өгүз. Кус-кустар деп жүрүп кийин бизге “кара” деген сөз кошулган. А-деген Кудайдын аты, каар - Кудайдын күчү дегенди билдирет, ал эми кара-капкара (черный) дегенди түшүндүрбөйт. Арабдарда – Кахр дейт. Кыргыздарда “Каар” дейт “Каары келиптир, карылуу экен”, - дешет. Эъ күчтүү дегени. Кудайдын каары - Кудайдын күчү. Кара кус болуп жүрүп, “каркус”-“кыргыз” аталып калган. “Манаста” “каар жүзүнө айланып”, “жүзүнө каары чыгып” – деген сөз бар. Бүткүл кара деген жерде кыргыз бар. Каркуз – кырк кыздан тарады деген маани бар. Ошол жанагы кус - дегени кызды билдирип жатпайбы. Урукту өндүргөндү “кус” дейт, биз дагы “кус”танбыз да. Бул илимий божомол, дискуссияга катуу түшө турган нерсе. Ал эми Жебрейил периште “кус”ту “Хош” деп айдаган. Ошол “хош” дегенден Ош аталган экен. “Кош келиңыз, куш келиңыз” деген сөздөр ошондон калган. Арабдар “Хушу”, Батыштагылар “Гуд” дейт. Кытайлар “Хуа”, Япондор “Йош” дейт экен. Биринчи буудай эгилген жер Ош болот. Адам атабыз түшүп, “Хош” деп биринчи ошол жерде айткандыктан. Ош болуп калган. Тарыхчылар 700 миң, 800 миң жыл мурун элдер болгон дейт го, ал элдер башка элдер. Биз Адам атадан бери аз эле жыл болду. Аларга Кудай берилген эмес. Аларда адамдын рухундай рух болгон эмес. Кемчилдик көп болгондуктан, алар өтө эле дүнүйөнү бузуп жиберген. Алар адам сыяктуу, бирок, аларда эркек-ургаачы болгон эмес. Биз Адам атаданбыз, Кудайдын

руху, бир нуру бар бизде. Өстүрүүчү рух бар. Дарактар тамыры менен өсөт го, ал эми биз ашказан менен өсөбүз. Биз маселен жердеги нерсени ашказанга салып коебуз. Ал эми ашказан өзү өстүрөт. Өстүрүүчү рухтун жардамы менен өсөт. Бир чачка, бир көзгө болуп кете берет. Айбандын рухунда айбанга окшогон пейилдер болот. Аябайт, мээрим жок дегендей. Биз ошолорду чектешибиз керек. Биз ошондой деңгээлге жетишибиз керек. Сыйынып жаткан жердеги рухтар - мына ошол деңгээлге жеткен кишилер. Алар өлбөйт.

Мусулман дининин мусулманы бар. Ал эми жанагы транска чыгып, айтканын аткарып жатпайбы кээ бир көзү ачыктар. Бизде Кудайдын руху болгону үчүн биз алардан өйдө турушубуз керек. Керек болсо, биз аларды иштетишибиз керек. Бизге кызмат кылышы керек. Биз алардан коркуп-үркпөшүбүз керек. Кудай айткан: “Менин жакшы досторумду силер да жакшы көргүлө”, - деген. Биз жакшы көрүшүбүз, сыйлашыбыз шарыяттын парзы. Ал эми көрүнчүлөргө сыйынып, анын жолунда жүрүштү Кудай жактырбайт. Пайгамбарыбызга адамдар айткан да: “Сиз Кудайга эң жакынсыз, кээ-кээ убакта сизге да сыйынып турбайлыбы?”, - деп. “Мен сага окшогон эле адаммын, мен дагы каткан нанды жеп чоңойгом, сүт эмгем, мен деле силердей кишимин, мага сыйынбагыла”, - деген. Бирок пайгамбардын этегин, колдорун өөп, бутуна жыгылса, пайгамбарыбыз күнөө болду деп айткан эмес. Кудайдын досу экен деп сыйлап жатат деп билген. Жанагинтип намаз сыяктуу, селде кийип, сыйынып, антип-минткенди жактырган эмес. Пайгамбар: “Менден сурагыла, мен Кудайдан сурайын”, - деген.

Адамдар биринчи убакта Кудайга кыйын ишенген, ошондо кантип адаштырышын билбей: “Силер өтүп кеткен тууганыңарды жакшы көрөсүңөрбү? Сүрөтүн сызып алып, кез-кезде эстеп тургула”, - дейт. Анан адамдар жүрүп-жүрүп, сызгандан көрө таштан эле жасабайлыбы деп үйүнүн бир бурчуна коюп жүрүшкөн. Кийин бул унутулуп кетип, бир жүз, эки жүз жылдан кийин ал таштарды таап алышып, адамдар, ата-бабабыз сыйына турган нерсени турбайбы деп сыйына турган нерсе кылып алышкан. Ошентип отуруп Будда келип чыккан. Сүрөткө табынуу мына ошондон келип чыгып, христиан агымы пайда болду. Исанын сүрөтүн тартып алышып, Исаны көргөн эмес да, ошону карап алып чокунуп, Иса-Кудай деп жатышпайбы. Кудай мына ушундай нерселерди жаман көрөт. Мен бардык нерселерди жасадым дейт. Кудайды издеп жүрүп отуруп, аркы дүйнөдө бир гана бейишке кире турган адамдар көрөт. Ошол Кудайды көргөндө бейиштин рахаты дагы эстен чыгат экен да. Кудай баарын көрөт экен. Толуп турган айды элдер кандай көрсө, Кудайга адамдар ошондой көрүнөт. Бирин дагы ары тур, бери тур дебей бардыгын тегиз көрөт.

Кыргыздар жөнүндө Манаска байланышкан иликтөөлөрдү мен бир топ даярдап койгом. Китеп кылып чыгарам, буюрса.

Тарыхчыларыбыз бир туура эмес түшүнүктө. Ислам десе эле, Мухаммед пайгамбардан кийин келген деп ойлошот. Адам атадан бери келаткан Кудайды тааныткан илимдин бардыгы ислам деп аталат. Араб тилинде гана ислам деп аталып калгандыгы үчүн, башка тилде башка болот. Мисалы, биздин тилде – тынчтык дегенди билдирет. Адамдын жүрөгү тынчтанат. Адамдын жүзүнө ошол илим чыгат. Адамдын кандай экени жүзүнөн билинет. Мисалы, менин тажрыйбамдан айтайын, азыр ушу тапта, башка динге өтүп кеткен адамды айтпаса деле жүзүнөн тааныйм. Кудайдын нурунан тартып коюптур деп билем. Ислам динине кирип калган башка диндеги адамды мен айтпаса да билем. Сураштырсам ошол чын болуп чыгат.

Жанагы Хизб-ут-тахрир, вахабисттер - ислам дининдеги агымдар. Падышалык күн батыш, күн чыгышка мусулман болгон замандан бери өткөн. Башка диндегилер андай нерсеге жетпей турган заманда мусулман эли - фарс болсун, түрк болсун, араб болсун - бардыгы өтө чоң илимдерге жеткен. Ошол убактыларда тоскоолдук кыла турган ушундай агымдар болгон. Бирок, өтө тез арада бастырылып турган. Азыркы убакта да адамдын табияты ушундай экен да, ойлоп-ойлоп туруп, “Ий, мынабу туура окшойт” деп өзүнчө жаңылык чыгарып жиберет экен. Бул дагы бир себеп. Биздин динибиздин түпкү тамырына жетиш үчүн отуз-кырк жыл окуш керек. Ошону билиш керек. Анан гана ажыратат. Беш-он жылдын ичинде ажырата албайт. Ошондо адашып кетет. Ошол жерден

пайдаланып, жүз жыл ислам динин үйрөнгөн мамлекеттер бар. Ошолор кайсы жагынан бузушту, эсептеп чыгып туруп, мына бул жагынан деп туруп, динди мен таратуучу экенмин, бейишке бара турчу адам мен экенмин деп, фанат болуп чыгат. Буларды басып турбаса бары-жокту бузуп жиберет. Дүнүйөдөгү ислам мамлекеттери мындай агымдарды басып келген. Ичинен бузулуп жатат. Анан бир агымга түшүп кеткенден кийин, чыгарыш кыйын болуп калат. Карапайым, эски элдин толук тамырына жетип бара албаса да, чөйрөлөргө, башчыларына, диндин жетекчилерине жетип барып калат экен. Булар киши өлтүргүчтөр, бөлгүчтөр экен дешет. Мисалы, мусулман дининен илгери эле кыргыздарда ислам болуп келген десем түшүнбөгөн адам мага каршы чыгат. Кантип мусулман дининен мурун ислам болсун дейт. Мурунку пайгамбарды ээрчигендер баардыгы ислам дини болгон деп айтам. Кудай тааланын дини - бир эле ислам. Адам атабыз да ошону айткан, Ыдырыс пайгамбарыбыз да ошону айткан, Нух пайгамбар дагы, Ибраим пайгамбар да ошолорду айтан. Кудайдын бир экенин таанытуу - Ислам. Анан ар бир пайгамбардын заманындагылар ошого ишенип келе берет. Мында эч айырмалай турган жер жок. Биздин пайгамбарыбыз: “Менин туткан диним, Ибраим пайгамбардын туткан дининен айырмаланбайт жок”, – деп айткан. Ошол эле намаз, болгону Ибраим пайгамбарыбыз эки эле маал намаз окуган экен. Исла дегени жер бетин кыдырган дегенди, ал эми, Ыбрай дегени асманга чыккан дегенди билдирет. Биздин элибиз азыраак жашаганы менен көбүрөөк сооп алыш үчүн, беш убак намазга өтүшкөн. Алар кеми жүз жылдан ары жашашкан да. Ыбраим пайгамбар 175ке чыккан. Миң жылдап жашаган пайгамбарлар болгон. Азыркы илимпоздор мурункулардын узакка жашагандарын көп деле айта беришпейт. Бул тахмин деп коет. Күмөн көп нерсе жазылып кетет. Асман китептеринин негизинде илим алыш керек. Ошол туура болуп чыгат. Адам атабыздан бери 14 миң жыл жетип-жетпей бери жакка кетет. Анын ары жагындагы 20-30миң жылдагылар башка адам сыяктуулар. Башкаларды алла-таала жасаган. Алар суудан чыккан деп аталат. Анан жинден, оттон, анын нурунан периштелер жаралган. Адамды кудай өзүнүн кудурет колу менен жасаган. Мындан башкасы эволюция жолу менен болот. Кудай бол дегенде эле болуп калган жок, кол менен жасалды. Динозавр, пил ж.б. жаныбарлардын бардыгы суудан чыгып келген нерселер. Балыкка окшоп жашап жүрүп, анан кургакка чыгышкан. Адамды Алла-таала жер бетинин кожоюну кылып жасаган. Ошон үчүн адам эң акыркы заманда жаралган. Нефть, газ, көмүрдү пайдаланып жатабыз. Болбосо булардын бардыгы канча жылдан мурун пайда болуп келип анан бизге жетип жатат да. Аны башка айбандар пайдалана албайт. Электрди да кудай таалам буюруп бизге берди. Бир эле диний тарапта боло бербеш керек, бирок, ал деле керек, ары жактагы маңызын билиш керек да.

6 – БӨЛҮМ

ЭЛ МЕНЕН ЖЕР КИНДИКТЕШ

КИРИШҮҮ

А. ЖЕР ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

АДАМДАН КОРКПОГОН ЭЧ НЕРСЕ ЖОК

Султанкулов Токтомажин

Тогуз-Торо району, Кызыл-Суу айылы

Мен өмүр бою койчу болуп келдим. Билимим жок, бирок тоолорду жакшы билем. Байбиче экөөбүз өмүр бою мал багып келдик. Жалгыз бээбиз бар эле, бээ байлап, саап ичип, тирилик кылдык.

Энь күчтүү мазар. Тогуз-Торо

Ар кандай жерлер бар. Бизде жерди, тоону, ташты мазар деп эсептейт экен. Мүрзө мазар дегени да бар. Мазардын энь күчтүүрөгү Манастын мүрзөсү го дейм, аны Жылаңач-Бугу ата деп коюшат. Башында мындай аталып калган себеби, тиягындагы ойдо карагай бар, менин угушум боюнча, ошол карагайда бугу көп болгон экен. Илгерки кишилер айтып калчу, тоонун жылаңач жагынан бугу чыгып кеткен дешип. Же Бугу касиет менен ошерге жайылып калган.

Биз Жылаңач-Бугунун түбүндө жашап жүрдүк. Эл сыйынат аерге. Шилинин бели деген бел бар. Нары жагы Кыйдынын ак ташы дейт. Кыйдынын үңкүрү деген нерсе бар нары жагында, укмуштуудай. Кыйды деген баатырдын карындашын бир хан угуп калып алмак болгондо, карындашын алып качып, Кыйды ошол үңкүрдө жашаган дешет. Бир эле тоонун башы, зоо, адам деле жетпейт. Айланасы бүтүн тоо болгон, толо кийик болгон, кийиктен атып жешкен. Андан ылдый карата кетип баратканда Как-Көл деген көл бар. Бул Как-Көлдөн бир торпок чыгып кетип Ай-Көлгө түшүп кеткен, экөө байланыштуу болсо керек дешет. Кош-Булактын аркы бети, белдин аркы бети Как-Көл, берки бети Ай-Көл. Анын баарын бизден жумгалдыктар тартып алып, бербей жатат.

Тогуз-Торо деп аталып калганынын себеби, мобу тоонун артында батышында да, чыгышында да, түндүгүндө да, түштүгүндө да катар-катар тогуз тоо бар экен. Быйыл Ат-Башыга чейин бардым, Жумгалды көргөнүм жок эле. Накта тогуз тоо экен. Муну кээ бири Тогуз-Төрө деп жүрүштү. Бул ата-бабадан келаткан сөз.

Мобу кара тоодо Жылаңач-Бугу деген мазар болгон. Биз сөөк коюлган жерлердин бардыгын мазар деп атайбыз. Көзү ачыктар болсо бир чоң таш болсо деле, тал болсо деле мазар кылып алган. Аларды шайтан менен жин-пери ээлейт экен. Жаратылышыбызда бизге душмандар чыккан. Душмандар болуп шайтандар, аны менен кошо жин-перилер чыккан. Жин-перилер менен шайтандар көзү ачыктарга айтып турушат экен да: «Эй, келгиле, бизге келип от жаккыла, сыйынгыла, шам жаккыла, биз силерге жакшылык кылабыз», - дешип алаксытышат экен. Анан алардын тили менен көзү ачыктар: «Биз баарын билебиз, көрөбүз», - дешет экен. Билгени деле чын. Шайтандар деле өтө билимдүү. Ошо шайтан үйрөтүп жатат көзү ачыктарга, болбосо алар эчтеке билбейт эле да. Биздин Тогуз-Тородо эле бир Бурулсун деген кыз бар. Силер сыяктуу эле кадимки кыз болчу. Байбиче экөөбүздүн кошунабыз эле. Велосипед тээп эле тарктап жүрчү. Анан кыргыздар менен өзбектердин кагылышында жүрөгү түшүп, ошондон бери эле көзү ачык болуп калды. Шайтандын үйрөтүүсүндө көзү ачыктар чыгат. Көзү ачык дегендин мааниси көзү көрүп турат, айтат дегендик.

Менин өзүмдүн атам 80ге чыгып өлдү. Маке деген чоң атабыз тактап айтып келген. Көрсө, Жылаңач-Бугунун өзүнүн касиети бар экен, тоо канчалык бийик болсо, ал ошончолук касиеттүү болот экен. Биз тоонун түбүндө отурганда шалдыр-шалдыр этип эле, коңгуроонун үнү чыгып, суунун ылдыйкы куюшунда, Көк-Таш ата деп коебуз, ал жерде мүрзөлөр бар, Киндик деген жер бар, ал жерлерден коңгуроонун учуп өткөнүн көп эл, Жапар калпа акебиз уккан экен, ата-бабаларыбыз уккан экен. Балким, ал коңгуроо байлап койгон куш болуш керек. Жапар калпа коңгуроонун учуп келип, Киндикке конгонун айтат. Көзүнө, бирок, эч нерсе көрүнбөптүр.

Жылаңач-Бугуга эл сыйынат. Бүбү Мариям да буга чыгып жүрөт. Бизге окшоп мусулманчылыкка ишенген адам: «Бир Алла өзүң жалгызсың. Мен дагы бир өзүңдөн жаралдым. Бизге эми ушул Жылаңач-Бугунукундай касиет бер, бала-чакага аманчылык бер, бала-чака ыймандуу болсун, ырыс-кешиктүү кыл. Алла-Тааланын үйүн көргөз, Каабаны», - деп сыйынса, бир-эки жылдан кийин берет. Кудайдын буйругу менен мен ажыга барып келдим. Ошондо жакшы ойлонбоптурмун, балдарымдын араак ичпешин тилеп, дагы көп эле нерсени сурансам болмок экен.

Колунан келгенин алып, мал, улак союп алып барышат. Баарына куран окулат. Нан бышырып алыш керек. 7 ден 21 ге чейинки нан алыш керек. Жылаңач-Бугунун аркы бетинде булагы бар, ошерге барып сыйынышат.

Аркы бети менен чыксаңар, көп нерсени көрүп келесиңер. Туурасы 30 метр машине жолдой тазаланган жол бар. Өйдө жакта мелтиреген муз. Тоону карап басып келатканда, сол жагыңыздарды карасаңар, адамдын колу менен жыйгандай таш бар, аны сүрөткө тартып алсаңар. Анын бери жагында кол менен казгандай Тукур деген жер бар.

Манастын оозу деген берки жерден бир кезде кен казып алышкан, мындан нечен кылым мурун. Андан өйдөлөп барганда үңкүр бар. Кытайдын убагындабы бул жерден кен алышкан дешет. Эмне болуп Манас аталганы белгисиз. Же Манастын сөөгү алынып чыкканбы? Же Манастын сөөгүн алып бара жатып, батпай калып, бир ишаарат болгонбу? Айтор, Жайсаңды окуп чыксам, Мухаммед пайгамбар Манастан 125 жыл мурун туулган экен. Пайгамбар менен Манас бир эле катарда чыгып калган. Ошондуктан бул М. пайгамбардан кийин эле Шер болуп Манас чыккан. Ага ок да, найза да өткөн эмес. Ал намаз окубай жоого чыкканда, денесине эч нерсе өткөн эмес. Намаз убагында чечингенби, ошондо жанагы чоң калмак сайып жатпайбы. Каныкей дарыгер болгон.

Касиет

Эгерде сизде касиет болбосо, мага сөздү үйрөтүшүңүз мүмкүн эмес, касиетиңиз болгон үчүн сиздин сөзүңүз мага жугат.

Мен чокунун башына кийиктеп чыгып жүрдүм. Орто ченинде шылдыр-шылдыр деп суу угулуп турат, каерден чыгып атканы белгисиз. Анан Жылаңач-Бугуга ата деп сыйынып жүргөнбү, үстү союлдар, таяктар. Үстү күмбөз. Анан ал жерде топурак бар. Менин Мансур деген балам ооруп, ошонун үстүндөгү топурактан жегизсек эле жакшы болду. Анан жээним Асылдайдын оорусу дагы ошол топуракты жегенден кийин калып калганын айтышат. Мен дагы татып көргөмүн, аягында камыр даамдангансып калат. Үстүнө чыксаңар, ал топуракты жалап көрсөңөр болот, таш аралаш, таштан коркпой эле койгула. Бул бир. Экинчиси, бир аз күн мурда балдар чыгып келишти, үстүндө жазуу бар ташты фотоаппаратка тартып алышыптыр. Тиктегенде түшкөн дейт. Жерге түшкөндөн кийин карасак, жок дейт. Бул да бир сыр болуш керек. Ал арабча жазуу да.

Жылаңачтын башында боорсоктой таштар бар эле, алар эрип калган. Тоголок таштардын эгин сыяктуу эле даамдары бар.

Мен мал багып жүрдүм. Үстүнө мал чыкпайт. Шагыл таш. Чоң-чоң таш, корумдун айланалары жырткыч. Наркы бети шагыл таштар. Мергенчилер баса берет, кыздардын басышына кыйын. Чоң таштардын кычыктарынан тыншасаңар, шылдырап суунун үнү угулат. Кийиктер бар. Эчки, теке экөө эле бар болчу. Этегине түшүп оттойт да, кайра чыгып кетишет. Жанагы муздарга эч ким чыга албайт. Эч кандай жылан жок. Сарала бир

боз чымчыктар болот. Муздун үстүнөн түшүп учушат. Сарала чымчыкты кооз болгондуктан башайы чымчык деп коюшат.

Жылаңач-Бугу. Кытайдан келгендер

Илгери бир Кытайдан жазуучулар келишиптир. Биз кой бакчу элек. Жети кыз, бирде төртөө барат, бешөө барат, бизден айран, кымыз ичип өтүшөт. Бир күнү тоонун этегине чыкканда эле жаан жаап эле, бир жума убара болушту. Бир күнү чыкканда кыян, сел каптады. Эмне маселе менен, эмнеге келгенин билбейбиз, райондогулар балким билишээр. Тил билбейбиз, биз билген жокпуз. Болжолумда алар ошол чокуга Шанхай деп ат коебуз деп, бирок сел, мөндүрдөн улам жети күн чыга албай, акыры качып кетишти.

Табият. Мал

Бир аз чөптөр бар. Балыр бар. Ылдый жагында чөп көп эле бар. Мал жейт. Бетегелер көп, кыпкызыл болгон. Таштын арасында эле бээлер, жылкылар жүрөт, семирп кайра келишет. Барып, аттан түшө турган жерде булак бар, аны эч ким көрбөйт экен. Бир жолу кийикке барып бир атым жоголуп, бир булактын түбүнөн таап келгем, семирп эле бүтүптүр.

Малды семиртүү дегенге келгенде ар бир жердин өзүнүн артыкчылыгы болот, ошого жараша мал семирет. Тээ Саймалы-Таш жакта да мал бактым. Бул жакта да мал бактым. Бул жактан мал семирбейт, Саймалы-Таш жактан тез семирет. Баламды чабан кылып коюп, Саймалы-Таштын Сары-Жол деген жайлоосунда 7 жыл мал бактым. Экөө бет маңдай да. Таштарда текенин сүрөтү бар. Катуу семирет экен мал, төлдү көп берет экен. Тескей тарабы жакшы. Тескей жагына малга жагымдуу чөптөр көп өсөт. Биз бул жактан туз бере беребиз, аябай багабыз, бел жерде деле чөп чыгып турат, бирок анчалык семирбейт. Ары жагынан Жылаңачка чыгаарда көрөсүңөр, ал жерде да 7 жыл бактым малды. Менден башка эч ким чыга алчу эмес ал жерге, бийик жер. Совет учуру учурунда бир эле бээ саачубуз. Жашообуз ушундай болчу. Кийикти жөн эле атып келчүмүн. Алдыбыз бүтүн калың карагай эле. Арасы элик болоор эле. Эликти кеч курун атып келчүмүн. Эликтин эти таттуу, куурдак куурганга жакшы, ал шорпого анча эмес. Бир уулубуз бар эле, эркелетип ага куурдак бере берип, аны Берешен деп коюшчу...

Мен дагы эле кубаттуу болот элем, авария болуп калдым, эми тиземден баса албайм. Авария 1972-74-жылдары Ийри-Суу деген жерден болгом. Кызым ооруп, аны көрүп келаткам. Өлдүк десем, автобусту буруп ийди, он ала салдык. Айнек бырчаланып, жаңы костюм-шымым калбыр болуп калыптыр. Кудайга шүгүр, 79га чыктым. Байбичем 84кө чыкты. 12ни төрөдү. Эгер бул окуп калганда бул мектептин директору, мен кароолчу болуп алмакмын. 12 баланын алтоосу кайтып кетти. Бир кызым үйлүү-жайлуу болгондо, калгандары 3-4 айында эле. Экөөнү кийин окуп жүргөндө ээсине бердик. Гүлай деген кызым тилчи. Кичүү уулубузун 5 баласы бар. Бешөөнүн бирөө Бишкекте. 2-курс болду. Токтомажин – толук атым. Балдары токтобой жүргөндүктөн, атам ушинтип коюптур, мындай атты эч кимден уга элекмин.

Тоодон түшкөндөн кийин тетигил өйүзгө барып он жыл кой бактык. Он жылдын биринчи жылынан тартып эле төлдү жакшы бере баштады. Балдар да көөп уйчу болуп алды. Мен анын коюн бактым.

Койчулуктун сыры

Мыкты койчу болуш үчүн жайытты биле пайдаланыш керек. Жайлоонун жакшы жерине барыш керек. Бир жерге көп отурбаш керек. Жайытты жакшы пайдаланыш керек. Бир жерде эле отура берсең, чөп начарлайт. Өкмөт мага Ардак белгиси орденин, мактоо баракчаларын берди. Канча жыл кой бактым, колхоздун бир коюн кемитип көргөн жокмун.

Көтөрмө деген жайлоого чыктым. 7-8-класстын окуучу балдарын иштеттим, үйрөттүм. Ошол жерден 500 тонна чөп жыйдырып бердим. Башкарма ыраазы болду. Адал

эмгегим менен иштейин деген ой менен жүрдүм. Башкарма болбой сунуш кылганда, актив болбостугумду бек айттым.

500 тонна чөптү жыйнагандагы шартым ушундай болду. Бир машина, 40 бала бар - балдар, кыздар. Аларды мелдештирип коём, ким биринчи турат деп, кимиси кеч турса, анын мойнуна чака менен суу куйдурам. Эрте тургузуп иштетип, жакшы иштеттим. Ошол кыздар азыр эне болуп калышты. Башкарма аябай сыйлык берди. Балдардын эмгектерин бердик.

Достукту бекемдеген жол

Мен койчу болуп жүргөн кезде түшүнгөн эмесмин. 50гө чыкканда Жалал-Абадга мейманга барып, Ноокаттан бир молдо келип калды, Момун деген молдо, экөөбүздүн уруубуз бир болуп чыкты. “Достошолу” десем, “достошолу, бирок сенин тилиңди мен албайм, меникин сен албайсың, болбосо мага кошул” деди. “Сен арак ичпейсиң, орозо кармайсың, беш маал намаз окуйсун”, - деди. Өз жолуң менен жүрсөң ар нерселер болчудай. Кол беришип, ошондон намазды үйрөнүп, 50 жашымдан бери, Кудай кааласа, ушул жолдомун. Совет учурунда эле беш убак намаз окудум, он жылдан бери ороzonу да буза элекмин, Алланын жолундамын. Баарыбыз эле кетебиз, Алланын алдында баарыбыз жооп берет экенбиз. Алланын айтканын аткарбасак, өтө чоң кыйналышта болобуз.

Малазияны көргөн жээн. Дордой базары

Жакында жээним, карындашымдын баласы Малазияга барып келди. Ошол мамлекеттин мамлекет болуп курулганына 50 жыл болуптур, ушундай өнүгүптүр, тоюна катыштык, өлкөсүндө такыр ууру жок дейт. Мейманкана 50 кабат экен дейт. Лифт менен 50-кабатка чыксаң, көл пайда болуп алды, ушундай өнүгүптүр дейт. Кыздар жоолук салынган дейт. Куран окулат дейт. Көп сыноолор өттү дейт. 49 мамлекеттен киши барыптыр, баарын өздөрү тейлешиптир. Ууру деген жок дейт. Арак деген такыр жок дейт. Өзү Каирден 6 жыл окуп келген. Ат-Башылык, Мамытбеков Жыргалбек Ишеналиевич деген. Дордой базарынын мечитин карайт. Балдарды окутат. Андагы 30 бала сырттан окуп келиптир, алардын саны эми 90, 300 болуп атып 600гө жеттик дейт.

Мендеги касиет –Кудайдын шыпаасы

Менин сыныкчылыгым бар. Койчу болуп жүрүп, малдын буту сынганда шакшактап таңып, кайра киргизип жүрсөм эле, бала-чака: «Ата, биягым чыгып кетти», - деп келе берчү болду. Алла адамга өзүнчө шык берип калат экен, кийин-кийин эле. Малдын сыныгын киргизип жүрдүм. Жараңка кетсе, колум өзү эле урунат жик сыяктуу. Чыккандыкы дароо шишибейт, сынгандыкы дароо шишийт. Ушуларды практикалап билип калдым. Байбичем мени: «Ий штаты жок догдур», - деп жаман көрөт. Мунун оюнча буга кант же акча, бирдеме бериш керек да. Мен: «Алланын сыйлыгы жетишет, болбосо ашыкча болот», - деп айтам. Кээ бирөөлөрүнө бинт алып келдирип, таңып берем. Азыркыга чейин келишет. Кечээ да бир бала 8-класста окуйт, ал да келди, томугу созулуп кетиптир, бечара үч күндөн кийин Алла шыбаа кылат деп таңып, кетирдим. Бирдеме алып келбегиле, убара болбогула деп айтам. Кээде болбой алып келишет, албаса мусарап болот да.

Сыныкчылык тажрыйбадан келди деп атам. Албетте, Кудай шыпаа берет. Жалаң эле койдун сөөгүн таңганым менен эле сыныкчы болуп кете албайт элем. Алла биринчи Адам атаны жаратып, андан кийин бизге олуя болуп жатпайбы. Улукманды да жараткан. Улукмандан калган иш да бардык иш. Бул Улукмандын иши. Аны мен жасап жатам деп айтпайм. Бирок ошолор да Аллага сыйынышы, суранышы керек. Кээ бирөөлөр бир бөтөлкө арак алып кел, тиги-муну алып кел дешет. Бул туура эмес, Алла жактырбайт. Өздөрү өз көңүлү менен берип жатса, албай кое албайсың. Кээ бирөөлөр ыйлап жиберчүдөй болуп турса, шагын сындырбайын деп алам. Көпчүлүгүн ошентип көндүрүп алдым, бирдеме болсо жөн эле жүгүрүп келишет.

Догдурлардын эъ жакшысына деле Алла шыбаа берет. Силердин ишиңердин жакшы жүрүшүнө дагы Алла шыпаа берет. Өзүм жасадым эле, жаздым дешет, баарыбызды Алла көрүп турат. Алла мээнетти, эмгекти баалайт.

Кыргызчылыкты кандай түшүнөм?

Сен татарсың, өзбексиң деп улуттарга бөлүп коет. Бизди ошондуктан кыргызчылык деп коет. Урукту бөлгөн. Адамды сен мындайсың, каапырсың, мусулмансың дегенге акыбыз жок. Кудай каапырды мусулман кылып коет. Бири-бирибизди ызатташыбыз керек.

Бөрү уруусунанмын. Аталыштын себеби, биздин чоң аталарыбыз бир жерден качып жүрүшүп уурулук кылышып, уурдалган бир козунун куйругун бүт жеп коет экен. Ошондон Бөрү аталган дешет. Бөрүнүн түпкү аталары, биз Адам атадан таралганбыз, андан кийин эле Нух пайгамбардын балдарыбыз. Нух пайгамбар баласын, келинин кемеге салып чыгарган. Менин балдарым балалуу болуп жатат. Аларды баланчанын баласы дешсе, ошентип бөлүнө берет да. Орустар минтип бөлүнбөйт. Бөрүлөр бул жерде аз. Көбү Совет районунда, анан Алайда жашайт.

Күйүкпөс күлүк болмокмун...

Мен улакка кийин-кийин түшүп жүрдүм. Майрамдарда койчу болуп келе калганда күрөшкө да салып жүрүштү. Эңиштерге көп түшкөнүм жок. Күрөштөн 4-5 эле кишиге түштүм өмүрүмдө. Биринен жыгылдым карыганымда, ооруп жүрдүм эле, ошондон кийин күрөшпөй калдым. Мен койчу болуп тоодо жүрдүм. Мен анан 14 жаштан 15 жашка оогондо, Нарындын Казан-Куйду деген жеринде 700 баланы ойнотуп, жарыштырганда, 700 баланын ичинен биринчи келдим. Тогуз-Тородон Сыдыгаалы деген бала бар эле, көзү өтүп кетти, бечара. 700 баланын бирин койбой жыгып чыкты. Кийин укканым боюнча, балбан болуп көп киши менен күрөшүп жүрүптүр, өмүр бою бир жер таянган эмес экен, Кыдыл деген бир балбандан жыгылса керек десем, андан да жыгылбаптыр, аны жыгыптыр. Мени да издешиптир. Нарындан чакыртып, анан Бишкекке алып кетишмек экен. Мен деле бир күйүкпөйт элем, насип экен. Тамак-аш жок. Жездем мергенчи эле, бир тууган эжем жаргак шым тигип берген, жылаңач калып...

Жетим болчумун. Агаларымдын, жеңелеримдин колунда өстүм. Жаргак шымымдан бит куюлуп, ошондо мага берген япон шымы менен жаргак шымымды алмаштыргам. Кыйын заман болгон. Азыр сонун турмуш да. Баары жетиштүү.

Жаныбарлардын бөтөнчө мүнөздөрү болот

Кайберен, кийиктерди Кудай таала өзү кайтарып жүрөт, Алланын себеби менен болот. Кайберен азыр теке, эчки менен аралашып эле жүрөт. Булар бөлөк да. Булар эч убакта бири-бири менен жакындашпайт. Ноябрь-декабрь айында гана теке бир маалда бир калыпта тууйт. Биздин койлор, эчки менен аралашып эле тууйт, маалы жок эле тууйт. Ата-бабаларыбыз качан кийик тууганда, белдигин алып, малын кошчу экен. Ошондо бир маалда жазында туудуруп алышкан малды. Ал мал берекелүү да болот. Өсүмдүү да болот, ден соолугу чың болот.

Баратканда шамалды карайбыз. Кийик турган жакты карай шамал уруп турганын көрсөк, демек, анда кийик аттырбайт. Бирөө «чайк» десе эле, алар болду карматпайт. Ошончолук сергек. Бул Алла-Тааланын кайтаруусу менен болуш керек.

Кожожаштын окуясы - бул жазуучулардын эле чыгармасы. Алла-Таала көз көрүнөө эле антип ээрчитип, мелтиреген зоого алып барып, асып койбойт эле. Киного да тартышыптыр. Кожожашты да Алла жасаган. Мергенчиликти да Кудай шыпаа берет. Шыпаа – берилген ырыскынын күчтүүлүгү. Ар бир жакшы адистин шыгы болуш керек. Болбосо жакшы адис боло албайт. Жакшы ырчы, койчу...

Койлор короодо илгери бош эле жатчу. Көл-Төрдө кызым бар, кичинекей кезинде короодогу койго карышкыр тийип, баары үйгө кире качып, ошол кичине кызым таяк менен карышкырды мурдуна чапкан. Мен болсом, мылтык болот эле. Карышкырды

аттым. Карышкыр деген бардык жаныбарлардан өтө сергек, өзүн-өзү бийликке бербеген мал. Бирөөгө мүнөз алдырбайт, багууга да келбейт, бактырбайт дагы, адамдан акылдуу, илээкор. Илээ – билгич деген сөз.

Мен көрүп-билген жаныбарлар. Жолборс аткан Маке чоң ата

Мен бир ирет кийиктеп жүрүп, Нарын суусунун жээгинен бир шумдуктуу жылаан аттым. Чоңдугу жаш баладай бар экен. Нарын суунун жээги, Көк-Мойнок деген жерде кийиктеп келатсам эле, бирөө чаңырып жатат. Кызыгып барсам эле, эч нерсе көрүнбөйт. Туурасынан чыгып, чаңдаган жерди барып карасам, башы кере карыштан чоңураак, топурактан тумшугу чыгып атат, жылтырап турат. Башы бир карыш. Бир мойноктун үстүнө чыктым, аңдып жатам. Мылтык менен. Азыр сууга түшүп кетет го деп жатам. Нарын бууракандап жатат. Башка атсам эле, оролуп барып, сууга түштү. Ошону көрдүм. Бул 69-70-жылдардын аралыгында. Башка нерсе көрө албадык. Талаада желмогуз бар экен, чыңырык бар экен дешет, аны да көрө албадым. Кумдан эле жалгыз аяк баланын изин көрдүм. Мурунку учурларда ушундай болуптур дешет. Канаттуу деген жерде сүлөөсүн, суусар, илбээсиндер көп болгон. Мергендер барып, капкан салып, түшүрүп алат экен. Эки киши барып, бирин желмогуз өлтүрүп коюптур деген окуяларды укканым бар. Желмогуз экинчи кишини деле кошуп жеп коймок да, эмне үчүн аны өлтүрбөйт. Ал жолдошунан суусарларды кызганып эле, өзү колдуу кылган да. Ак-Суу деген жер. Тегерек жерден эле суу атып чыгат экен. Ак-Вазир деген жерлер бар экен. Кийиктеп келдим, адамдан коркпогон эч нерсени көргөнүм жок. Жолборс да жок. Маке деген чоң атабызды Жылаңач-Бугунун чокусунан жолборс алган экен. Мылтык менен атканга шаасы жетпейтир, мылтык менен сабаарда келип басып калыптыр. Алдында жатам дейт. «Тарт алыстан, мен жалгыз элем», - деп кыйкырса, жолборс атып туруп кетиптир. Этин бүт шыпырып, куйругун белине алып келиптир. Келгенде, аюу уругунан, Турдалиев Дамирдин аталары Чычаңдын сабынан жолборсту көрүп, аны аткан экен. Көйнөгүн бир ташка кийгизип, бир талдын бооруна жөлөп, өзү үстүгө чыгып аңдып жатып, атса, жолборс көйнөккө чала сермеп жетип, өлгөн экен. Анан кечээ эле Жумгалда Рыскелди деген болуш болгон, кечээ жакында эле ошого тартуу кылган да, анан ал болуш Токобай мергенге бир бука жана бир казан берген экен. Ал кезде мылтыкка ок салуу азап эле.

Жолборс аткан деген жанагы Маке чоң ата 110го чыгып өлгөн. Беттери, башы тырык болгон. Байбичемдин, биздин оозубузга түкүргөн. Тамак деп эле жатат эле. Түкүргөнү, ата-энебиз ушу кишинин жашына чыкса деп ырымдаган да. Байбичемдин акелери ал кишинин тамак деп жатканын туурап койсо, тамагы ооруп калган дейт. Анан атайын дасторкон жасап барып, тамагы ооруган жигиттин оозуна түкүрткөндөн кийин жакшы болуптур.

Маке атамды көрүп калдым кичинемде. Керебетке жатчу. 2-3-класста окусак керек. Баласы бар Таштемир деген, ал 115ке чыкты дейт, карыялар 110го чыкканын айтышат. Жолборс менин чоң атамды 50гө чыгып калганда баскан. Анан Токобай атып атпайбы ал жолборсту. Бул жерде өзү жолборс жок экен. Ошол жолборс гана болгон.

Чыңырык деген жаныбар чыңырганда адамдын эси ооп, өлүп калат дешет. Менден мурун бир тууган жездем 80ге чыгып өлдү. Ал жездем мерген болчу, көп жерде жалгыз эле жатты. Эч нерсе көргөнүм жок дейт. Бир эле жолу Как-Көлдөн тамак бышырып жеп отурсам, бир көпөлөк келип отту желпип кетип, өчүргөн дейт. Чоңдугу байлуудай экен дейт. Байлуунун чоңдугу тооктукундай, кулагы бар. Ал көпөлөктү чаап өлтүрдүм дейт. Эгерде кызыккан киши болсо, ала келсе, окумуштуулар изилдеп көрөт эле да.

Азыр Түпкүр деген жерде менин баламдын сарайы бар. Чөө деген неме толуп кетти дейт. Илгери биздин чоң аталарыбыз айткан. Кален деген киши 7 чөөгө учурап калат. 7 чөө талап кетээрде чоң таштын башына чыга качып, бирден атып, сакталып калган экен. Бир чөөнү атса, экинчилери аны дароо талап турушат экен дейт. Ал киши Маке атабыз менен куракташ болчу. Азыр чөөлөр чыңырат десе, мен чочулап жатам, балдарды жеп койбойбу деп.

Баягы жылы бир балама 12-мылтык бергем. Чөөнү атыптыр. Териси доңуздукундай катуу экен, балдар чөө дейт, мен ач күсөн деп талашам. Ач күсөн ит сыяктуу жырткыч. Чөөнүн тумшугу шиш сыяктуу болуш керек эле. Чөө Нарындын башынан Тарагайдан келиптир дешет быйыл. Үндөрү чырылдайт экен. Түндөсү баспагыла деп жатам.

Карышкыр чөөнүн изин басып алса, каык деп ыргып кетет деп укчум. Карышкыр ыргып кетсе, чөө оной нерсе эмес да. Бирок антип ыргып кеткенин эч ким көргөн эмес да. Чөө чуркап бараткан кийиктин көчүгүнөн башын салып, өпкөсүн, боорун сууруп жейт деп уккам. Тумшугу шиш келет экен, өтө шамдагай окшойт. Адамдан коркпогон нерсе жок. Баары коркот. Бирок жалгыз-жарым калып калса, бала-чаканы кырсыктатып коюшу мүмкүн.

Аба-ырайынын өзгөрүшү Аллага байланыштуу

Мен жаңыдан 1951-52-жылы койчу болдум, анда жаан көз ачырбайт эле. Ноябрь, декабрда тизеден кар түшүп калчу. Майрамда кар болчу. Эми аба-ырайы өзгөрдү. Өзгөрүлүш себеби, илгеркилер деле айтчу, тогоол бар, ай арасы бар, Текенин куу шамалы, августта куран, Бугу чуркаган кезде бугунун ооз чайкоору дешип, көп нерсени айтышчу. Ушундай белгилери болчу. Бир да кургак өтчү эмес. Азыр көбү кургак өтөт. Быйыл башкачараак, жаан-чачындуу болду. Мен Куран чуркаган убакта Ат-Башыда болдум. Жаан көп жаады, эки ирет чөбү чирип калды. Мусулманчылык боюнча Мухаммеддин айтуусунда, жаан-чачын - элдин ырыскысы. Жаан-чачын болсо, эгин да болот, чөп, алма, өрүк болот, ден соолук да таза болот. Алладан мурун эле биз жаадырып алабыз дейбиз, көзү ачыктык кылабыз. Өтө билимдүүлүктөн Алланын өзүнүн биринчи ишенчиликтүү жакын кишиси - Мухаммед, аны бизге мугалим кылып жаратып койду. Ал пайгамбардын бир да сөзү туура эмес болбойт. Өзүнө моюн сунуп, мусулманчылыкка киришип калганды, биздики экенсиз дейт, моюн бербегендикине сени менен биздин ишибиз жок, сенин бизде ишиң жок дейт. Аба-ырайынын өзгөрүшү Аллага байланыштуу. Жаадырбай койсо, ачарчылык болот, кургакчылык болот. Бул да Алланын буйругу. Элдин Аллага болгон ишеничи, же намаз окубай, тиешелүү нерселерди жасабагандыктын каары. Эгерде дүйнө жүзүнүн бир жеринен азан угулбай калса, адамзат бүт бузулат. Бул куранда жазылган.

Бардык нерсе Алладан. Биз моминтип эле жашап жүрөбүз. Кайсы күнү өлөөрүбүздү, качан акыр кыямат болоорун билбейбиз. Ушул нерсени насип кылып жаткан дагы - Алла. Аба өзгөрүлдү, 1941-43-жылдары жерге дегеле кар тамбай калган. Ошондо биздин айылыбыздан өйдө Сары-Камыш деген айылда эгин чыкпай, ачарчылык болуп, бизге качышкан. Бирөө бир баланы, кызды багып жүрдү. Кыз менин байбичемден бир жаш улуу эле, уулу Дөөлөткелдини багып алган кишилер өлөөрүндө биз багып жүрдүк. Акыры эле тууган таап кетип калышты. Андан кийин совет учурунда деле бизде 2 жыл кургакчылык болду. Койдон төлдү 30ду алып берем десең, 70ти дечү. Аны Алла берет да. Жакында эле гезиттен окудум, Совет өкмөтү коммунизмди курам деп курулбай жоголду, Америка, Япония дагы кыйын болуп жатты эле, эми кризис болуп жатат. Муну Алла көргөзүп коет. Кытай бир адамга залал көргөзбөйт экен. Ошондуктан өзү өнүгүптүр. Көбү намаз окубайт, бирок, мунун бардыгы Аллага байланыштуу.

Мына, пароходду да жүргүзүп берген, самолетту да учурган Алла. Бир кезде самолет учпай, машина от албай калат экен. Ошондо жөө согуш болот экен.

Бардык иш Алладан болот деп ишенем. Бирок Алланын аркасы менен жаралган ыйык жерлер бар дейм. Бул айтканым Жылаңач-Бугу ата менен Көк-Таш экөөнө байланыштуу.

АЗЫР ЭМГЕК КЫЛСА, ГҮЛДӨЙ ТУРГАН ШАРТ

Карабагышев Мөкүш

Тогуз-Торо району, Кара-Суу айылы

Ушул айылдын аксакалдарынан болом. Бир топ жыл Аксакалдар кеңешинин төрагасы болуп иштедим. Эми карып, калыс болуп жүрүп, ооруп калып, операция жасатып, өттү алдырып, ошо менен жакшы боло албай, жаздан бери араң бир аздан басып жүрөм. Азыр 77 демин.

Ыйык жерлер

Тогуз-Тородо төрт ыйык жер бар деп айтышат. Мына, Жылаңач-Бугу бийик, ыйык тоо. Ага мас, шайтандуу кишилер чыгып бара албайт. Кыштын күнү дегеле эч ким бара албайт. Жайкысын ооругандар, төрөй албагандар барышат. Төрөй албагандардын жактырбагандарын чыгарбайт, шамал болуп. Касиети ушундай. Сыйынган кишилер, таза баргандарды дароо эле чыгарат. Шар эле чыгып, бала-бакыралуу болушат. Апам бирди эле төрөгөн экен. 8 жыл, 14 жылда эле бир төрөп, анан анда-санда эле төрөп калды деп атам ажырашмак болуп, анан Жылаңач-Бугуга барып, сыйынып, анан мени төрөп, анан жашап калышкан. Менден 8 жаш улуу эжем бар.

Биринчиси Жылаңач-Бугу. Экинчиси – Саймалы-Таш. Төбөсүндө таштарга өзү эле жан-жаныбарлардын сүрөтү түшүп калган.

Анан тузу бар, Беш-Көлдүн тузу.

Анан мобу тоонун ар жагында Кан-Ашуу деген жерибиз бар. Илгертен киши барбай, түрлүү айбан, жолборс, кара кулак, шерлер жашачу экен. Атып атышып, азыр жоюлуп кетти да. Тогуз-Торолук болгондуктан, эки жакка барганда Беш-Көлдүн тузунан таттың беле, Кан-Ашууга жаттың беле, ал эч кимди жаткырбайт экен, Жылаңач-Бугуга чыктың беле, Саймалыга бардың беле деп сурашат.

Тогуз-Торонун Көк-Таш ата деген жери бар. Нарындын жээгинде. Бийиги Жылаңач-Бугу менен тең. Согуш жылдарында менин бала кезимде ошол экөөнүн ортосунан катуу, бомбадай үн чыгып, бир сыр болгон экен. Ошондо аксакал, карыялар эки мазар кагышып калды. Бир апаат болот го дешиптир. Эй балдар, мобу Жылаңач-Бугунун өзүнүн бир үнү чыкчу эле. Ошондо Бугу боздогондо бир жамандык болчу эле дешиптир. Кийин эле 51-52-жылдары Сталин менен Мая... атын жазабыз бийик тоого чыгабыз дегенде, чыгарбай койду да. Чыктык дегенде эле, шамал, жаан болуп, айдап түшөт. Бир ирет жылуу кийинип алып, чыгабыз дегенде катуу сел болуп, Казарманга чейин келип каптап калды. Мен өз көзүм менен көрдүм. Жылаңач-Бугуну эл илгертен сыйлаган. Азыр да сыйлашат. Мастар өзү эле чыга албайт. Манастын күнүндө балдар чыгып келишет.

Көңүлдөгү күйүт

Мурда элдин шарты башка эле, аксакал, байбичелердин кебин укчу эле. Формаларды бузбай кийчү эле. Беш-көкүл өрүп коюшчу. Келин менен кыздын айырмасын алыстан эле билишчү. Элечек кийсе, “и, бул келин экен” дешчү. Саймалуу чапан, узун кош этек көйнөк. Эми укмуштай кийимди кийип алган кыздар жүрөт. Ушул форма кыргыздарга жарашпайт. Аксакал, байбиче кетип баратса сыйлап, илгертен жөө кетип баратса журттан журтка жеткирип койчу. Эми алкаш болушуп, илгери кыздар, келиндер арак иччү эмес. Илгери манаптар иччү. Жакшылап ичсе ... болот, жаман ичсе мас болот деп койчу. Илгери айтчу эле, «Ай тамактын баркын билбейсиңер, муну да ичкен киши ичет», - деп, бозону ичүүнүн да жөнүн билишкен. Бир киши ... чыкты да. Ага кыргыздар бүт баш ийип турган. Жаш жигитке жоого бар десе аткарган. Кыргыз жоокер эл болгон. Дүйнө жүзү боюнча ат оюндарын кыргыздай эч ким ойной албайт. Көк бөрүнү көрүп атпайсыңарбы. Техника жалаң ат болгон. Найза менен жоону сүрүп, элди, жерди кайтарышкан. Кыргыздын жери таза, бардыгы курорт болгон. Эми жердин баарынан келип, оорулар келип атат. Мурда суук тийип эле, карагат, бөрү карагат жалатып эле, айран, сүт менен айыгып кетишчү. Эми Америка, Англиядан, согуш учурунда Германиядан оору келген. Кыргыздын жеринин касиети тазалыгы менен айырмаланат. Бака жалбырак, эрмен, куурай, долононун ашы, алма-өрүк. Жер гүлдөп турат. Ушунун

бардыгы адам ден соолугуна жакшы. Эми азыркы заманда түрлүү элдер келип, бизди бузуп атпайбы. Динди бузуп атат. Көрө албагандар көп болуп атат. Болбосо илгери кыргыздын балдары бири-бирине баш ийчү. Карыларды сыйлабай калды бүгүн. Билип алайын, сурап алайын деген балдар аз. Көпчүлүгү эле колду шилтейт. Азыр жыргал, эркин заман. Эмне кылсаң өзүң билесиң. Совет учурунда жакшы жашоо, ынтымак, тартип болду, бирок эрк болгон эмес. Биздин эркибизди бүт тигилер бийлеген. Кен казса да, тияктан сурап, мал, жүн, эт, сүттүн баары тиякка кеткен. Азыр эмгек кылса, гүлдөй турган шарт. Биздики гүлдөй турган жер. Казак менен өзбектики чөл, суусу жок. Бизде бардык жерде суу бар. Биздин балдар Казакстандан шахтыдан иштеп келген. Алар бизге, Жалал-Абад, Ысык-Көлгө келип кетишет. Силердин жериңерде жаткан киши чөп жесе да жашап кетет дешет. Ышкын, сарымсак, бал кымыз бар дейт. Жердин касиети ошондой. Элдин касиети да ошондой болгон илгери. Ортодо жоголуп кеткен, эми кайра кыргыздын салт, мыйзамдарын талкуулап, түшүндүрүп жатышат, телевизордон.

Баасы күч балбан элем...

Балбандык азыр машыгуу, окуу менен байланыштуу. Биз тубаса балбан болчубуз. Күрөшүп, бул жерден Жаркынбай деген өткөн, согушта окопко батпай жүрүп өлүп калыптыр. Артиллерияны төрт киши атат. Ошону жалгыз сүйрөп, атып жүрүп, өлдү. Абдыманап деген болгон. Ошол экөө замандаш. 10-жылкылар. Жаркынбайдын бою 2 метр бир нече сантиметр. Аккөз деген адам 1947-жылы чемпион болгон. Анан Сатыбалды деген болгон. Омолдош деген болгон. Андан кийинки биздин убагыбызда Анатай деген балбан бар. Кыдынь деген, Арзыбай деген балбандар өтүп кетти. Машыгууга барган жокпуз. Областтык беттеш дегендерге бардык. Кийин чыкпадыбы, кыдырып, областтарга баруу. Убагында болгондо, биздин балбандар укмуш болмок экен. Азыркылардыкы башка.

Тубаса балбандык үчүн өзүнүн күчү, таланты, тажрыйбасы болуш керек. Кадимкидей, азыркыдай эле күрөшөсүң, эч ким үйрөткөн эмес.

Жумгалдагы Миң-Кушта кенде иштеп, пенсияга чыктым. Тууган жериме кийин келдим. Жумгалдан беттешип, эңиштен да күрөштөн да биринчиликти алып жүрдүм. Атка да, жөөгө да бирдей элем. Анатай да, Кыдынь да ошондой эле. Азыркы балбандар жөөгө болсо, атка жок. Азыркылар көпчүлүгү амал менен жыгат, биз күч менен жыкчубуз. Саласынь, урасынь. Илгери айылдан эле бала-чака бири-бири менен күрөшүп жүрүп эле машыгышчу. Эки эле майрам болчу, октябрь май майрамдары, анан айт. Ошондо күрөшкө чыгасынь. Илгери окуткан эмес.

Балбандардын колдоочусу - табийгат берген күч. Кээ бирөөнүн түшүнө кирип калат жеңиш болоордо. Же бирөөнү жыгып каласынь, же үйүңө отун көтөрүп келесиң, же ата-бабаң түшүңө кирет. Азыркылар деле анча-мынча таланты бар, бирок өркүндөтүп атат. Анда убакыт да берилчү эмес. Азыр 3, 6 мүнөт деп эс алдырып жатпайбы.

Токон деген бала менен кармашкам. Ал ыкты атайын үйрөнгөн тубаса күч эле, жаш өлүп калды. Талантын көрбөйсүзбү, киши көтөрө албаган жашиктерди машинага көтөрүп салып, эки кишини ийинине көтөрүп кетчү. Авария болду. Зор деле эмес, мендей эле киши болчу. Эки киши ийинине отурса, туруп, басып кетчү. 250 киланы көтөрүп кетчү.

Аба-ырайы

Аба-ырайы өзгөрүп атат. Илгери катуу шамал, добулдар болгон эмес да, жакында эле бак-дарактарды кыйратып кетти, бир топ шыйпырларды алып кетти. Мындан мурункуда, Ат-Башыда бүт кыйратып кетти. Телевизордон көрүп атам, азыр көп мамлекеттерде деңиздер толкуп атат. Тогуз-Тородо кышкысын суук илгеркидей эмес. Мен бала кезде кар көп түшчү, суук да катуу болчу, алма-өрүк өсчү эмес, үшүк алып кетчү. Кийин мен чарбага келгени 10-15 жыл үшүк алып кетчү. Азыр бардык айылда алма-өрүк бар, өсүп атат. Мурунку сууктун катуулугу, кардын көп түшкөнү азайды. Суук болот анча-мынча. Бирок, биз бала кезде териден чокой кийчүбүз. Согуш убагында чепкен, тон

эле кийип жүрдүк. Отунга барганда кайч-кайч деп, бассаң, жерден үн чыгып турчу сууктун күчүнөн. Азыр андай эмес. Жазында катуу, чөп көп чыгаар эле. Азыр андай чөп жок. Тоолордогу булак, суулар азайды. Тоодон аккан суу илгери козу, улактарды агызып турчу. Азыр келген сууну талашып калабыз. Кара-Таштан суу келбей калды. Талаада буудай айдап, ошо менен оокат кылчубуз. Буудайды кол менен орчубуз. 1951-52-жылдары Сатиш деген иним экөөбүз 25 сотук жерге буудай отургуздук. Азыр балдар андай жерди чалгы менен чаба алышпайт. Мен 1 гектарды жөн эле чаап койчумун. Жеңиш туусу бар эле ошондо. Райондон келип, боз үйдү тигип коюп, азандан орокко салып, ушул жерге жеткирчү.

Кымбаттын баары тоголок болот, токтобойт

Илгерки дин, салт боюнча, Калыгул олуянын айтканы боюнча, «Тоо токой болот, Токол байбиче болот, Эркектер казанчы болот, Аял базарчы болот», - деп айтылат. Илгери бир да базар жок, телефон зым жок. Мунун баарын илгери айтып кеткен. Азыркы балдардын тартибин да айтып кеткен. «Жер такыр болот, суу азаят, балдарың тапан болот, каапыр болот», - деп айтып кеткен. Кыз жигитти кубалаар делет, илгери кыздар үйдөн чыккан эмес. Азыр дүйнө кыдырып жүрүшөт. Бара-бара дүйнө жүзүндө илгерки пайгамбар, саабалар айтып кеткен кыямат кайым белгилери болуп баратат. Суук. Эл түшүнбөйт. Жер тоголок, күн тоголок. Кымбаттын баары тоголок болот, токтобойт. Күндү айланган Жер, Жерди айланган Ай, акылмандан адамдын башы тоголок. Кымбаттын баары өтүп атат, эл түшүнбөйт. Суу азайып баратат. Мурунку суулар келбей атат. Азыр айылдарга суу коюп атпайбы, суу издеп жүрүшөт. Бул кыяматтын белгиси. Катуу шамал, дүйнө жүзүндө кандай өзгөрүүлөр болуп жатат. Кудайга, Алла-Таалага, аксакалдардын кебине ишенгендер калат деген. Мусулмандар мечитке барып, элдин көбү, бала-чака да кармап калды. Ушулардын касиети токтотуп турат экен. Илгери Алла-Таала жок, Кудай жок дешти. Үч жолу кыямат кайым болгон. Эл ишенбей атат деп Алла-Таалам Нух деген пайгамбарга шек берген да. Кеме жасап, жердин баары толкун болуп, суу каптатам дегенде эл ишенбей койгон. Кеме жасап, бир ургаачы, бир эркектен алган, өзү үч баласы, чымын-чиркейлер кемеге салынган, урук калтырайын деп. Кемени да булгап, толтура заара кылып кетишкен. Буга ишенбей, элдин бардыгы. Адамдын заңы менен айыккан оору жиберген Кудай...

Төлгө

Илгери кайберендер көп болгон бизде. Кайберендин оттошу менен жылдын кандай болоорун илгертен аксакалдар билген. Кайберендердин касиети менен бир топ нерсени билишкен. Жут болоордо такыр чуркабай коюшкан. Кар калың болоордо, алар айды карап билишчү экен да. Жылдыздардын, айдын тогошу менен жылдын кандай болоорун билгендер кечээги эле күндөрдө болгон.

Азыр андай адам жок. Жумаке деген болгон. Баланча жылдыз баланчадай кетип атат, быйыл жут болот, отун-суу камдагыла дечү. Азыр окшоштуруп айтсаң, эч ким ишенбейт. Кээде менин түшүмө кирет. Кандай болоору, өлүм-житим кирет түшкө. Айтсаң, эл ишенбейт. Эч кимге айтпайт. Түш жорумай бар, бирок түш жоруткан киши жок. Ишенбейт эч ким. Кармап алып, мобуну кыл десең ишенбейт. Бир жакка жумшасаң, болбогон нерсени айтып атат дейт. Быйыл айылда өлүм-житим көп болду. Ажал жетип өлдү го, бирок көп болду. Аба-ырайы, үй-бүлө, эл жөнүндө түшкө кирет.

Өлүк көмүү. Өлүм.

Тогуз-Тородо Кыргызстанда эч жерде болбогон өлүк узатуу барын, бир кабырдын ичине бир нече сөөк жашыруу болоорун сурашат. Бир мүрзөнүн ичине 20 киши коюлуп, көшөгө тартылган деп айтышты. Мен аны уккан эмесмин. Илгери атактуу кишилерге гана күмбөз салынган. Мисалы, Тайлак деген, анын баласы Осмон датка, инилери Баракан,

Төрөкөн дегендер болгон. Баракандын күмбөзү деген бар Ак-Талаадан, саяк элинен келет бизге. 9 баласы болгон дейт. Майга башырылган кирпич жаанга эзилбейт, Баракандын күмбөзү ошондой. Мисалы, Өзгөндө, Сулайман-Тоодогу кирпичтердин сырын билбей атышпайбы. Ал боек эмнеден экенин таппай жатышат. Убагында жасашкан да. Кирпичти майга бышырганы, канча кылым болсо тура берет экен. Мисалы, Каныкей жасаткан да. Жети кылым өткүчө бузулбасын деп эркектин майына жуурутуп салдырган. Ал убакта алы жеткендердин гана күмбөзүн салган.

Бир үйдөн келтеден бир нече адам өлсө, бир көргө коюшканын айтып жатасыздар. Ооба, азыр да бир үй-бүлөдөн ата-эне каза болсо, бир көргө жаткырып коет. Бул Өрнөктө да илгери болгон. Ага жанагындай кылып өздөрүнүн үй-бүлөсүн жана атактууларды кошкон. Илгери кайнага, кайни, келин деген бири-бири менен сыйлуу болгон. Өлгөн кишилерден бири-бирине жакындарды бирге коюш керек экен. Өзүңдүн бир тууганыңдан коркпойсуң да өлсө дагы. Тааныбагандарды бирге койсо, өлүк деле чочуйт экен. Базар бий дегендин окуясы бар. Анын жакындарын дагы күмбөзүнөн тияк, биягына кое берген.

Согуштан качсаң, күнөө экен. Баатырларча сайышып атып өлсөң, шейит. Өкүм шейит деп коет. Шейитаалы деген өтө өкүм жүрөт экен, тиги дүйнөнүн сурагы жок. Шейит деп коет, каза болгондорду. Булар өз жанына жакшы, тың. Булар күнөөсү жок, эли үчүн өлгөн, ажалынан мурун. Өкүм шейит деп коет, алар - ажалына аз калганда сууга түшүп кетип, киши колдуу болуп, кырсыктап өлгөндөр.

Бейишке шейитаалылар, кыйналып өлгөндөр биринчи барат. Баары эле бир ырым-жырым менен коюлат. Өзү муунуп өлгөндөр, өз жанын кыйгандар жаман экен. Анткени өз жанын ажалдан мурун кыйнап өлтүрүп атпайбы. Адам баласы бири-бирине кол көтөрбөш керек. Мусулманчылыкта. Бой көтөрүп, менменсинип, уруп, бей-бечараларды кыйноо, кесир сүйлөө болбойт. Мухаммед пайгамбардын убагында Азиретаалы күйөө баласы болгон. Аны Шер деп койгон. Шердин күчү менен бир топ элди динге киргизсине деген. Анда бир топ эл күч менен да кирген. Динди билишкен эмес да.

«Дүнүйөнүн түбүнө эч ким жетпейт...»

Азиретаалынын Дулдул деген аты болгон. Мухаммед: «Балам, сен бүгүн бир кыдырып келчи Дулдул менен баланча шаарды», - дегенде, мындай чыкса эле кызыл көйнөк кыз жаман эле ат менен алдынан чыгат. Кызга жетейин десе, ал жаман ат менен эле жеткирбей баратат. Кыз жүрүп отурат, тиги чаап эле баратат. Жетпей койду. Шаарга кирип, кыз көрүнбөй калды. Жаман кызга жетпеген атты өлтүрүш керек деп, сабай турган болгондо, периште келип: «Эй, Азиретаалы, сабыр кыл, сага мындан башка жарабайт, - деп көздөн кайым болот. – Чаппа, Дулдулдан башка ат сага жарабайт», - деп, абышка жаман эшеги менен кетип баратат. Барып калса: «Балам, муну алып берип койчу», - деп түшүргөн нерсесин алып берүүнү суранат. Ал тулупту алып берем десе, көтөрөйүн десе эле, өзү тизесине чейин жерге кирип кетет. «Ий балам, буга алың жетпейби», - дейт. Эмкисинде ашам дейт, аша албайт. Карап туруп анан кетип калат. Бир жерге барса бир козу бир короо койду эмп атат, тойбойт. Бир жерге барса дыйкандар эгин оруп атат, көгүн оруп башкасын коюп атат. Эмнеге ушундай? «Мунусу кургайт, анан мунусун оробуз», - дешет.

Кечинде келет.

- Эмне көрдүң, балам?

- Укмуштарды көрдүм, ата. Кызга Дулдулум жетпей койду...

- Жанагы сен бир тегеретип көрөйүн дедиң, жердин туткасы ушул. Жаман дүйнө деген ошол, жанагы кыз. Дүнүйөнүн түбүнө эч ким жетпейт. Жанагы козу тойбой атат, ошондой бир замандар чыгат, бир адам бир районду жесе да тойбойт, ошондой каапырлар чыгат, канаат деген болбойт. Канаат кылып, буюрганды көрүш керек, балам. Жүз жуурканың болсо, бирөөнө жатып ошону жыртасыңбы, жыртпайсың. Бир козуну сойсоң, аны жей албайсың. Бей-бечарага бериш керек. Топ-тобу менен өзгөрүштөр болот

деген экен. Мына ошондой нерселер илгертен болгон экен, балам. Кийинки олуялар Калыгулдар болуп калды. Аларды жазган кишилерди өкмөт айдап жок кылып жиберген.

Касиет туткан адамдар

Акылбек деген киши чыккан. Көк-Кашат деген мазарды айтып жатпаймынбы. Акылбек деген киши ошонун жанында жашаган. Ошо кезде өкмөт чыгып калды, өкмөт кожо-молдолорду, эшен, бай-манаптарды жок кыла баштабадыбы, ушундай киши бар деп эки милиция барат. «Келгиле, балдар», - дейт. Бир алачыкта экен. Бир бүркүт келип эле азык тээп кетет экен. Милицияларды конок кылат, этин түгөтө алышпайт. Кечинде анан: «Ата, биз сенин жаныңда болобуз, кайтарып жатабыз», - дейт. Жатат. Таңга маал суунун үстү менен өтүп тиги өйүзгө өтүп азан айтып, намаз окуп жаткан жеринен көрүшөт. Кайра суунун үстү менен келе жатат. Анан кое беришет экен, бул кишиге алыбыз жетпейт экен. Ушул эле айылдан. Ата-бабалары бар. Анын урпагы Жапан деген аксакалга элдер келип жүрчү. Келгендерге дем салып, ыйлап турчу эле. Аялдары жүгүнүп турат экен. Менин бала кезим болчу, мөн да баргам илдеттеп. Ушундай касиеттүү кишилер болгон. Анын балдары чыкты эле. Урмат деген баласы азыр имам болуп жүрөт, жакшы кармай албай койду. Бул бала окуган жок, 1972-жылкы. Өзү эле дем салып жүрөт. Дагы башка балдары арак ичип, кармай алышкан жок.

Жылдыздарды, жаныбарлардын сырын билген кишилер өттү. Илгери Кожош деген киши билчү, биздин тууганыбыз. Азыр тогоолду карап туруп, айта алган кишини көргөн жокмун.

ТОГУЗ-ТОРО ТООЛОРУ МЕНЕН АЙЫРМАЛАНАТ

Абдылдаев Элеман

49 жашта, Кара-Суу айыл өкмөтүнүн кызматкери, Тогуз-Торо району

Көп жылдан бери колхоздо, союз тарагандан кийин ар кайсы жумуштарда иштеп жүрөм. Малчы да болгом. Армияга Тюменге, Новосибирскиге баргам. Үй-бүлөлүүмүн, 7 балам бар. Жолдошум каза болуп калган. Кыздарым турмушка чыккан.

Топурагынан дегендей, кыргызчасынан айтканда, аймак мазарга мол. Кудайым ушул аймакка берген. Кыргызчылык – биздин азыркы деңгээлибизде конституциялык мыйзам. Кыргызчылык дегенибиз, кыргыздын өзүнүн табияты. Азыркы Конституцияга, медицинага кайрылбай, кыргыздын өз касиеттерине кайрылуу. Эгерде медицина десек, кыргызчылык болбой калат. Кыргызчылыгы барлардын бөтөнчөлүгү бар. Кээ бири намаз окуйт. Кээ бири намаз окубай эле өз эм-дому менен болот. Кыргыздын нукура сөзүн айтышат. Менин чоң атам молдо болгон, бизде кыргызчылык болгон. Ал кишини өз көзүм менен көргөн эмесмин, атамдын айтуусунда жин оорулууларды дем салып айыктырып койчу экен. Намаз окуган молдо болгон экен. Өзүмдүн атам намаз окучу, тигиндей-мындайы жок болчу. Атасынын китептерин окуп калчу.

Тогуз-Торонун өзгөчөлүгү - мазарлары көп. Айлана-чөйрөсү таза. Комбинат болду, бирок ал деле көп булгаган жок. Таза аба, тоонун арасында.

Келүү жолдору кыйын. Катташ кыйын болуп калат. Кышында Бишкек жагы менен келе беришет. Ажынын айтканы боюнча тогуз катар тоо бар деп айтылчу экен. Биз угуп жүрөбүз, илгери Николайдын убагында орустун тогуз төрөсү келген экен. Кыргыздыкы эмес го. Толук маалыматын биле албайм. Төрө болсо, анын аттарын биле албайм. Тогуз жагынан торосо болот, ошондуктан ушундай аталат деп да коюшат.

Илгертен карагай, арча, кайың өсөт. Жакындан бери алма-өрүк өсүп калды. Айва өсөт, ал алма сыяктуу, бирок кычкыл болот экен. **Тоголок могол** деген Тогуз-Тородо эле өсөт дейт. Тоодон казып келишет. Жей албайт, ачуу. Кичине эле оозуңа салсаң, дем ала албай кетесиң. Дары жасаганга колдонушат. Тамак-ашка кошобуз, бирок анчейин эле. Пияз сыяктуу. Чөптөрдүн аттарын көп билбейм. Ар кошкон эл келип, дары чөптөрдү үзүп

кетишчү. Керээз, алгы, сасык бадал дегендерди терип кетишет. Керечти чай кылып ичишет. Тамырын казып алып, чайга кошкондо даамы башкача болуп калат. Дарычылыкка керек. Санэпидемстанциянын жетекчиси Сапар аке байбичеси экөө чөптөр менен иштешет.

Жаныбарлардан бизде чыңырык деген бар дешет, мен маңдайынан көргөнүм жок. Мен ач күсөндү көрдүм. Бир эле буту бар экен. Буту узун, Үч буттап басат. Ошондо эки колу, бир буту бар болуп калат. Жүнү ала-була. Кулагы домпойгон. Мен Жел-Капчыгайдын башынан көргөм. Менин инилерим кой кайтарчу, кечинде барсам, «бир жаныбар көрдүк, койлорду үркүтүп жатат» - эле дешет. Ал аркы Ак-Козу жактан келип атыптыр. Ал күнү көргөн жокмун. Эртеси көргөндө таштын далдаасынан көрдүм. Таянып секирет, жүнү узун. Бул 1992-жылдары болгон окуя.

Бизде Элек баш деген мерген болгон. Ал көргөн жаныбар чыңырат экен. Ал кишиге кол салбайт. Мергенчилер кийик атат да, ал болсо жараланган кийикти барып алып жейт экен. Чоң таштардын түбүнөн эле шимшилегенин көрүп калдым. Ошентип, чыңырыкты мен дүрбүдөн көрдүм. Бою кичинекей, 50 сантиметрдей. Секирип эле таштын арасында жүрөт. Кулагы үкүнүкүндөй экен. Өңү саргыч. Азыр кыздар чачын боеп коюшат го сары кылып, ошол сыяктуу. Көзүн көрө алган жокмун. Калдарбек деген абышка атып, чыңырганынан жытынан бара албай коюптур. Кийин Абидин деген баласына көрүнүптүр.

Тогуз-Торо тоолору менен айырмаланат. Тоолуу жер болсо дагы элдин башка жактан көчүп келип, отурукташып калганынын себеби, мында алма-өрүк, жүгөрү өңдүү дегеле бардык өсүмдүк өсүп атпайбы. Эки тарабыңдын бардыгы чептей болуп турат, илгери бул жерге жоо кире алган эмес. Жердин борбору дешет экен го. Кар калың түшөт, кардан илгери ашууну аша албай кырылып калышчу экен. Ат-Башы, Ак-Талаадай эле. Элибиз гана жалкоо.

ЧОЛУК ЧОҢ АТА. ТОГУЗ-ТОРО. ЫЙЫК ЖЕРДИН СЫРЫ

Матанов Эсенаалы

Кара-Суу айылынын тургуну, Тогуз-Торо району

Бул жерде Бөрү деген урук бар, бир эле атадан тараганбыз. Көбү - Адигине. Биз Адигиненин Бөрүсүнө киребиз. Бир эле кишинин балдарыбыз, Байбешим деген. Байбешимден Атыкул, Атыкулдан Өмүр, Кошукулак, Өмүрдөн Кашкар, Жээн. Мен Жээн, булар Кашкар болуп кетет. Азыр менден Байбешимге чейин 11 ата өтөт.

Менин атам Чолук 13 жашында молдо болгон экен. Азыр тарыхта деле Чолук деп кез-кез учурап калат. 16-жыл жөнүндө көп эле жазып жүрүшпөйбү. Чолуктун бир кызы Шабдандын баласына күйөөгө тийген. 1916-жылы бир убакта көтөрүлүш чыгарабыз деп кыргыздар макулдашкан окшойт. Анан бир жерде чыгып, бир жерде чыкпай калат. Анан мобу Атайга келип, орустар отурукташып калышкан окшойт. Анан ушул Атайдагы каапырларга көтөрүлүш чыгарсак бул жерден кетишээр деп сүйлөшүшүп, уйларын айдап келип союшуп, үйлөрүн өрттөшөт экен кыргыздар. Анан эки орус Саруунга келген экен. Момундай, тактайдан жасап койгон тапчан бар экен алар келген үйдө. Ээси Жалал-Абад жакта иштеп келген неме экен да. Кош ооз мылтык көтөрүп алып барып, папирос ороп жатканда, анын артынан Маамыт дегендер сыйыртмак салып, өлтүрүп, көмүп салышкан. Кичирээк орус качып кетиптир. Атайга жетип, анан алар Жалал-Абадга барып, анан солдат келип, анан түнүндө эле жылтырап от күйүп калды дейт. Казарма дегенден улам Казарман деп аталып калыптыр. Аркы өйүздөн от күйүп калды дейт. Солдаттар барып атып калышты дейт. Качып жөнөп, ылдый жакта ок тийип Токтомамбет деген киши коюлган. Анан Темиркул деген киши биздин үстү жагыбызга көмүлгөн. Элдин баары казанда кайнап аткан тамагын ичпей качып жөнөшүптүр. Көпүрө жок. Бул айылдын өлгөнү ошентип өлүп кеткен экен. Жүрүп отуруп Жумгалдын Саруунуна барып токтошот.

Орустар аларга тарай элек кези. Чолук ошондо: «Бул орустардан мага жакшылык жок, мен Кытайга кетем, ээрчигениньер ээрчигиле», - деп Кытайга кирип кеткен экен да, үлгүргөнү ээрчиптир.

Ак-Талаадан Касымбек деген бир адам орустарга кошулуптур. Орустар: «Биздин кишини өлтүргөн немени жана Чолуктун жакындарынан эки-үчтү гана кармап берсеңер, аны өлтүрөбүз, калганыңарга тийбейбиз», - дегенде, биздин Алма деген, жанагы орусту өлтүргөн кишини жана Акмат атабызды кармап беришкен экен. Анан экөөнү Жумгалдын Саруунунан Чаекке чейин көйнөк-дамбалчан жөө айдап барышкан экен. Августтун аягы, күн суук болуп калган учур. Анан дарга асышыптыр.

Жылаңач-Бугу касиеттүү. Илгери ата-энебиздин айтуусу боюнча согончогу канабай жүргөн эки эже-сыйди барат экен. Анан уктап атканда эле сага эркек, сага кыз берейин деп, түш көрүшүп, алар кайтып келгенде, чын эле ошондой болот экен. Бул касиет.

Анан биздин айылдан Жумакадыр деген адам аялы Гүкүндү жаңыдан алганда, улуу баласы чарчап калды. Жумакадыр карындашы экөө өтүп баратып, бир күнү Көл-Төрдүн Кош-Көл деген көлүнө түшүп, жуунуп чыгат. Андан аркы болгон көрүнүштү Жумакадыр өзү: «Чарчап барып эле отура калып, көзүм илинип кетти. Анан колума эки мылтык берди. Карындашым мага жөлөнүп уктап калды. Эки мылтыкты кантип көтөрөм деп атсам эле, жаныма Кубатаалы (Ал дагы биздин айылдык адам. – Эсенаалы) келип калды. Ме бирин сен көтөр деп, жанагы эки мылтыктын бирин Кубатаалыга бердим, анан эле ойгонуп кетсем, түшүм экен. Андан кийин балалуу-чакалуу болдум», - деп айтып калат.

Ошонун башында Камыр деген бар. Илгери биз бала кезде, эне-аталарыбыз камырдан алып келип, бала-чаканын оозуна жалатчу. Топурак. Сооп дешчү, ден соолук болсун дешчү. Жумшак да. Касиеттүү. Ичинде ар кандай бар. Илгери биз бала кезде чыкканда, ок, сөйкө дегендер болчу. Эми аларды деле калтырышкан жок го.

Мен беш сапар бардым. Башында жалпак таштар бар. Башынан шылдыр-шылдыр деп суунун үнү угулуп турат. Бишкекте Изат Сыдыкова деген бакшы бар. Тогузторолук эмес, көлдүк, бул жакта иштеп кеткен. Күйөөсү автошколдун директору эле. Экөөбүз дос элек. Аялын жаңы көрүп, ал кезде андай нерселер жок эле, кыйын учур. Ошол болуп үчөөбүз чогуу барганбыз, ошондон кийин көрө турган касиетим көбөйдү дейт. Изат ошол жерден бир ак таш алган. Азыр да бар. Ошол таш Жылаңач-Бугунун ушул жакты караган сүрөтү түшкөн таш экен. 3-4 жылдан кийин мен Бишкекке үйүнө бардым. Барсам, ошол ташка Айчүрөктүн оюнундагы элеси түшүп калыптыр. Ч.Айтматов бир Ысык-Көл форумун уюштурбады беле. Изат – убагында Жазуучулардын үйүндө иштеген. Ошондо чогуу барганыбызда, Жылаңач-Бугунун башынан түш көргөн. Түшүндө күйөөсү жөнүндө маалымат алат: «Же чоңоюп кетет, же ушу жерде бутунун экөө биригип чоң болот», - делген маалымат түшөт. Кийин ошондой эле болду. Бизде обком болгон, кийин айыл чарба министри болгон бир адам бар эле, күйөөсү ошонукунда жашап окуптур, айткандай эле, эки айдан кийин ошол министр Изаттын күйөөсүн алып кетип, Бишкектен кызмат таап берди.

Баргандан кийин бир күнү киши укмуш көп дейт, үйдүн айланасы толуп кетти дейт. «Мен портовой машинаны коюп, үстүнө чыгып, мен ушунча кишини кантип көрөм, чоңдорго барып арыздангыла дедим. Грузия, Азербайжандан келгендер бар. Эртеси эле Айыл-чарба, Саламаттык сактоо министрлигинен келишип, текшерип, бир медсестра, бир догдур жардамчы беришти», - дейт Изат.

1949-жылы Жылаңач-Бугунун атын өзгөртөбүз деп Бишкектен келген альпинисттер үч күн чыга албай коюшту. Кыян жүрүп, чоң-чоң таштарды агызып, чыга албай кайра кетишкен. Мазар аларды жактырган эмес да, жактырбаганды чыгарбайт. Кудай деп эле тазаланып, жуунуп барыш керек. Таш алса болот.

Шерипов Бекмамат

1931-жылы Тогуз-Торо районунун Атай айылында төрөлгөн. Учурда аталган айылдын ардактуу тургуну.

Менин илгери Өмүраалы деген чоң атам бар экен. Анын көзүнүн үстүндө мүйүзү бар экен. Менин атам - Бекмамат. Илгеркилер ууруну баатыр деп коюшчу экен, Өмүраалы чоң атам жаш кезинде ошондой баатыр болуп, мал уурдап, элин бакчу экен. Биздин Тогуз-Торо жаңы уюшулган кезде биздин чоң аталарыбыз Жан-Булак дегендин туугандары Саке бий деген болгон экен. Чоң атабыз бир үйүр жылкыны айдап келе жатканда, аркасынан куугунчулар келип калат. Нарын суу кирип аткан кези. Анда көпүрө, кайык жок кези. «Куугунчулар келатат, кандай кылабыз?» - деп кайрылган шериктерине чоң атам: «Беш-Көлгө баргыла, кысыктан өткүлө», - дейт. Анткиче куугунчулар удаа келип калышат. Чоң атамдар айла жок жылкыларын сууга кийирип, өткөнү өтөт, өтпөгөнү агып өлөт, негизгиси жандарын аман алып калышат. Жылкынын көбү агат, 6-7 жылкы өткөндө чоң атабыз жээкте турат. Даакысы түшө элек бир жылкы түптүз сүзүп өтөт. Шериктери: «Эми баатыр, биз келдик, сизге бул жылкылардын болгонун берели», - десе, «Баарын алгыла, жей бергиле. Мен тетиги эле жылкыны алам», - деп чоң атам анысына Тайкула деп ат коет.

Бир жылдан кийин ал жакшынакай ат болуп чыгат. Анан бир тойго барышат. Тайкула бир жерде той болоордо өзү эле сууй баштачу экен, болоор тойду чоң атабыз Тайкуладан улам билчү экен, ошол тойдо биринчиликти алат. Анан казактын бир байы чоң аш берип, ошого барып, күрөш, эңиш болот деп элге жарыялап турушат. Бир күн калганда чоң ат чабыш болот. Биринчи күлүккө тогуздан мал берилет. Эртеси күнү чоң жарыш болуп, чыккан күлүккө байге катары балтыр бешик бала дешет. Ошентип, уктап жатышат.

Биринчи күнкү жарышта казактын Карчыга кара деген күлүгү чыгып келет. Анда менин Өмүраалы чоң атам ат чаап турган кези экен. Жарышкан күнү жарыялап атканда, 300дөй ат чыгат экен. Тогуздан мал дегенде, жылкыдан тогузду, уйдан тогузду беришкен. А күнү Карчыга чыгып келет экен. Экинчи байге Тайкулага тийет. Экинчи күнү бир ашуудан ашып барып жатыш керек экен. Анан эртеси кечке жүгүрүп келиш керек экен. Чоң атабыз бир чоң короого камайт атын. Жолдо тосо тургандар болбосун деп, 6-7 киши жолду караганы кетет. Бала – менин чоң атам уктап жатса, «Эй бала, атыңды быякка байла», - деп атын бир жерге аса байлап коюшат казактар. Байге өзүбүздө калсын, наамыбыз гана чыгат дешет.

Бир кезде ат кишенеп жатканынан бала ыргып туруп жөнөйт. Ооздо эки киши союл менен тосуп туруптур дейт. Бир урганда ат короонун башка бир жагынан ыргып чыгып жөнөйт. Алтымыштай ат, санап баратып бала унутуп калат. Баланын топусу сайма экен, ал түшүп калат. Сүрө-сүрө жерге барып калганда: «Аке, аке, топумду алып берип койчу», - дейт. «Ай, атың жакшы кетип баратат, топуга караба», - дейт. «Мага байгенин кереги жок, топумду эле алып бериңизчи», - дейт. Башка абышкалар: «Баланын шагы сынбасын, алып берип кой», - дешет. Бала кетип баратат. Карчыга такыр алдыда. Ат чычып ийет белге чыгып. Дөңгө чыкканда бала аттын тизгинин бошотот. Тайкула жүрүп отуруп, элдин карааны көрүнүп баштаган мезгилде Карчыгага жетет экен. Карчыга жол бербейт экен, жол тосуп. Анан бир маалда Тайкула Карчыганы тиштегенде, кар жилиги сынып кетет экен. Анан Тайкула байгеге жетет экен. Анан анын ээси жүгөндү алып жөнөйт. Ат мандем болуп калса, жүгөн барса болот экен. Ошентип Тайкула биринчини алып, Карчыгага экинчилик тийет. Ошондо тигилер чыр кылат, биздин кунанды өлтүрдү деп. «Биз атайы өлтүргөн жокпуз», - деп чоң атам тарап казактын бир сынчысын калыстыкка алып келишет. Сынчы: «Эй балдар, элди эр өлтүрсө, өлтүргөн эрдин өзүн албайт, бул бир шарт. Бул экөөнү жарышка кошуп атканыңарды көргөмүн. Карчыга - айбан, жылкыдан чыккан күлүк. Тайкула жарым тулпар дейт, акылы менен. Экөө чыкканда, Тайкула келип кеңешти: «Сен дагы бир күлүксүң, мен да момунча жерди басып келдим. Бүгүнкү

байгени сен ал, экинчини мен алайын», - деп сүйлөшкөндө, жылкыдан чыккан күлүк айбандык кылып, «Күчүң келсе, жетип ал», - деп көчүгүн чайпап кетип калган. Алыстан келген мейманга бергиле», - дейт.

Байгеге сайылган баланы чоң атам өзүнүн элине алып келип: «Бирөөңөр байгеге келгенин оозуңардан чыгарбайсыңар. Киминдин оозуңдан чыкса, эки кулагыңа коргошун куйдурам, ага-тууганыңа тогуздап мал айып салам. Мунун аты - Козубек, менин балам болот», - дейт экен. Бийдин баласы деп жар салат. Бул окуя Николайдын учурунда болгон. Анан союз болгондо, бири болбосо бири оозу жырттылып, Козубекке тек-жөнүн айтпайбы. Ал деле эч нерсени өзгөрткөн жок. Козубек келген жеринде жашады, агарып-көгөрдү. Ысмайылбек деген баласын Нарындан окутуп, ал органда татынакай иштеп, анын баласы болсо тилчи, азыр мектепте окуу бөлүмүнүн башчысы. Бизге тууган, жакындан бери эле катташпай калдык. Ушундай окуя болгон. Аны айтсам, мыйзам бузулат го.

Айтор, атам кыраакы сынчы болгон. Дегеле биздин сынчылар малды өңү-түсүнөн сындашчу экен. Болбосо малды акыл менен сындагандардан менин өзүмдүн деле атам болчу. Менин атам Шерик да. Ал деле ат чапчу экен. Малдын жакшы чуркаарын терин жалап билчү экен. Ошентип, сындачу экен. Атам Советтер Союзу башталганда деле ат чаап, күлүк күтүп жүрчү экен. Мен аны менен алпурушкан жокмун. Ал тургай партияга өтөйүн десем, байдын баласы деп өткөрбөй коюшпадыбы. Бирок, менин Дайыр деген агам солдаттан медалдарды алып келди. Ал солдаттан партияга өттү.

Чоң атамды Өмүраалы бай деп коюшчу. Кою миң деп койчу, бирок 500 эле болсо керек. Өмүраалынын уулу Кыдырбай, анын баласы - Шерик, Тилеш. Шериктин баласы менмин. Анан биздин жердегилер айтчу, чоң атаңдын коюнун алды сарайга киргенде, аягы тетиги тоолордон түшүп келатчу деп. Эми биздин аталар ошентип дүйнөдөн өттү. Тилеш деген чоң атабыздын баласы жакшылар менен жүрүп, түрмөгө барып, эрте өлүп калды. Чыгаарына алты күн калганда, ажалы жетип калды.

Мен атамды көрбөй, анын элесин көрүп калдым. 6 га чыга элек кезим болчу. Жетим өсүп, 7-классты бүтүп, 8-класска киргенде эле, почтодо иштеп калдым. Окуунун отличниги деп Бишкекке баратканда, Ала-Арчанын суусунун жээгине апарып, бир ай болгондо кайра келдик. Мылтык берип, ойноп келдик. 26-27 жигит. Жокчулук кез. 200 гр нан берет үч маал. Бөлкөнүн тыш жагы тийсе, көбүрөөк чайнап, жыргап калабыз, ортосу тийсе бат эле жутуп жиберип эле, туруп калабыз. Согуш мезгили, кыйын учур. Анан мен 1947-жылдан баштап батхоздо иштеп калдым. 1950-жылы үч айлык курсту бүтүп, гидротехник болдум. Абдиев Рахат деген райком бар эле, биздин жетекчилер болбой мени бригадир болосуң дегенде, мен Абдиевге “жашмын, мен гидротехниктикин окуюн дегем” деп айттым. Абдиев “сен иштейсиң, эл ишенип атат”, деп койду, бригадир болдум.

Тогуз-Торо дегени тегереги бүт тоо болуп жатпайбы. Эч бир жерде түз жер жок. Кайсы тарабынан келбе, тоо ашып келесиң.

Тогуз-Торонун өзгөчө нерселери - бозо, туз. Беш-Көлдүн тузун чарчылап кесип алып, чөнтөгүнө салып, жалап жүргөндөр бар. Ушундай даамдуу, касиеттүү. Саймалы-Таш бар. Мобу жерде, Токтогулга кетип баратканда бир нерсе көрдүм. Бир аяшыбыз Жумгалдан келин алып келип калды. Анан Ыңкыбай деген ошол жактан биякка келип калган. Ошоякка жөнөп калдык. Биз Кабак менен жөнөдүк. Кабакка барып, Тамган-Арча деген жерге бардык. Аябай өскөн арча экен. Бетинде балта менен чапкан сүрөт бар экен. Анан ошонун ары жагында укмуштай бир жакшы күмбөз турат. Бышкан кирпичтен. Эми илгери мындай күмбөздөр чанда болгон. Баракан атаныкы сыяктуу. Аксакалдардан сурадым, жанагы күмбөз кайсы элден, ата-жотосу кандай эле деп. Андан бери 15-20 жыл болуп кетти. Ошондо бүтүн болчу, дагы эле бүтүн бойдон турат дейт. Эми ушуну биле албай койдум.

Бир күмбөзгө бир нече кишини коюу илгертен эле бар. Баракан атанын мүрзөсүндө көп киши барын айтышат, өзүм көргөн жокмун. Мурда бир улуттун адамдары өлсө, жердин астын тегиз казып, ородой кылып, илик-жаатын, баласын бирге коюшкан экен. Шейшеп менен чогуу коет эмеспи. Көрүп чыккандар бардык шейшептер ак бойдон, бир

гана шейшеп саргарып кеткен, ал келини болсо керек дешти. Же күнөөсү көбүрөөк немеби? Атайын күмбөз жасатылган.

Жылдыздар тууралуу биле албайм. Ай кырынан турганда: «Ай тынчы жок болуп калыптыр, элдин тынчы жок болот», - деп калышат.

Биздин чоң атабыз, биз деле бул жерде төрөлбөптүрбүз, чоң атам Токтогулда жашаптыр, анын сөөгү коюлган жер азыр - Чылпак мазары, күмбөз. Менин атам - Шерик, атасы - Кыдырбай, атасы - Өмүраалы, атасы - Жанманат, анын атасы - Чылпак. Ошерде биздин чоң атабыздын күмбөзү мазар болуп калды. Санжыраларда да айтылат, мазар жөнүндө. Бияктан да барып атайын сыйынып келишет. Мен да бир жылдары атчан бардым. Ошояктан бир келин алып менин досум, ошондо жанагы күмбөздү көрдүм. Үч күндө жеттик. Үч жерге түнөдүк. Жайдын күнү. Тамыр-Арчанын этегинде күмбөздү көрүп, ээсин анан таппай койдум. Ал кезде жайлоо да. Кышкысын малды ал жакка айдап барып, багып жүрчүбүз да. Баратып көрүп, сурабаган кишим калган жок. Белгисиздин күмбөзү болуп калды.

Мен Үрүмбашка беш жылдай чыктым мал алып. Көбүнчө Кара-Булакка чыгабыз. Союз маалында жылкычы болуп иштегем. 11 жыл батхоздо иштедим. Болбой бригадир кылышты. Үч жылдан кийин Мамажанов деген калмак мени үч ай устанын окуусун окутту, аны 5-разряд менен бүтүп келдим. Анан беш бөлмөлүү финский үйлөрдү куруп, 18 жыл иштедим. Анда кененчилик. Шыйпырды өзүм алып келем.

Байбичем малчылык кылып, кийин депутат дагы болду. «Атай айылынан Сыдыкова Чүйтүн чабан болуп, практикасы аз болсо да, машина менен сыйлансын», - деп областтык чогулушта сыйлык дагы алды. Алтын саат, мактоо баракчалары сыяктуу сыйлыктар дагы далай берилди. Сыйлыгын дагы алдык, сыймыгына да ээ болдук.

Койдон бошогондон кийин жылкычы болуп алдым. Ал оёой оокат экен. Биз Жалал-Абадга карагандан кийин мал күтө баштадык. Нарынга карап турганда тыкылдатып жыйнап кетип атышып, өкмөт ат, жылкы күттүрбөй койду, алып коюп атышты, бээнин кулунун алып коюп атты. Эркек ат күткөндө эч актысы жок эле 260 сомго алып койчу. Нарын бизди жарытпай койду деп чыктык көпчүлүгүбүз. Жалал-Абадга караганы ат да күттүк, байыдык. Кудай өзү кечирсин, тапкан байлыкты алам. Балдар чөптү чаап берет. Инимдин баласы эспарсетти сугарат. Сарайдын өзүндө кызым бар. Бардыгы бар. Тынчылык эле болсо, балдарда бардыгы жакшы болот. Келин өзүнө он чакты уй саайт, калганын саанчы саайт. Сааган сүт, майдын баарын акы катары саанчы өзүнө алат. Турмушта бүгүн каатчылык болуп жатат деген менен, элибиздин жашоосу кудайга шүгүр.

Б. МЕРГЕНЧИЛИК

БИЗДЕ МЕЛЖЕГЕНИН ЖАЗА КЕТИРБЕГЕН МЕРГЕНДЕР ӨТКӨН

Мааткалыков Эсенаалы

Тогуз-Торо району, Кара-Суу айылы

Бизде илгери Ысак деген аксакал киши болгон экен, таза мерген, таза кыйын киши экен. Албарсты деген бар эмеспи, балдарды азыткыдай болуп кыйнайт го, ошол албарстыны кармап, чачын кыркып алган экен. Албарсты ага күндө жалдырап, чачын сурап келет экен. Албарсты чачын бардык жерден кайра ала алат экен, бир гана камчынын жанынан ала албайт. Бычактын үстүнө койсо жана тамандын астына салып алса, айтор, белгилүү гана жерлерге салып койсо, албарсты чачын ала албайт экен. Чачын кырктырыш үчүн албарсты адамдарга асылат экен. Азыткы болуп азгырып, аял болуп, эне болуп келгенде, эмизип койсо, жаш бала сокур болуп, же сүйлөбөй калат. Эгер эркек болуп азгырса, кадимкидей угуп, сүйлөй берет, бирок, анда жаш бала өлүп калышы мүмкүн экен.

Ал кишинин аялынабы, же бир тууганынабы, айтор, жез тырмак келип, кол салып кеткен экен, айылдын тынчын алат. Ошондо Ысак аны атмак болот. Бир жыгачты араалап, киши кейиптентип, жерге узатасынан жаткырып, өзү жанындагы бактын башына чыгып алып, күтүп отурат экен. Аьгыча жез тырмак чынырып келип, жердеги киши кейпиндеги жыгач сөлөкөттү басып жыгылганда, Ысак үстүнөн мылтыгы менен атып, анан өлтүргөн экен. Анын баласы Дордок, жана дагы бирөөсү бар, эки бир тууган, ошол экөөнүн балдары бүт мерген. Эл аларды мергендер деп сыйлайт. Акимбек дегени бар, Акиш деп коебуз, кийик атканы аяк-быякка барып жүрөт. Мылтык бар эмеспи, аны автомат аткандай атат. Патронду салып коюп, тарс-тарс деп, кандай атып атканын билбейсиң. Ал Акиш карышкырды тирүүлөй кармаган. Азыр Кызыл-Суу деген менин айылымда турат, аары кармайт. Оорукчан болуп калды бечара. Ал баарын эле аткан, аюу деле аткан болуш керек. Жакында кийикке барып келди. Өткөндө менин жездем барып келди деп атпаймынбы. Менин жездем ошол Акимбектин бир тууганы, бирок урукта тандап-тандап эле, айрымына жөндөм берилет турбайбы, тандап-тандап тартат дегени туура экен. Ошол Акиш дегени тартып калган. Барып, анын атасынын тарыхы жөнүндө маалымат алсаңыздар болот. Ошол жерде Абдыразак деген куудул киши дагы өткөн экен. Күлдүргөндү күлдүрүп, аябай кыйын киши болгон экен. Ошол өрөөндө мен деген балбандардын бири болгон дешет. Кытайдан келип, Тогуз-Торо деп атап, Тогуз-Торолуктар Ак-Талаадан көчүп келген калк болот. Мамат менен Байсобурлар. Ошон үчүн бизди аркалыктар деп коет.

В. БОЗОНУН БОРБОРУ – ТОГУЗ-ТОРО

Рыспеков Болот

Тогуз-Торо району, Кызыл-Суу айылы

Райондун жалпы аянты – 306 миң ... гектар. Азыр эле жайытты бүт кыдырып чыктым. Дары чөп көп. Бальзам ушул жерден алынат. Тузсуз (пресный) суу бар. Көк-Таш атаныкы шор суу.

Каатчылык учурунда эл алгы деген чөптү кайнатып ичип, ачарчылыктан чыгып кетишкен экен. Ал картөшкө сыяктуу. Басмачылардан качып, акын Тоголок Молдо атабыз ушул жерде, Көк-Ирим деген айылда жашап кеткен. Чолук деген атабыз баатыр болгон. Тоголок Молдонун үй-бүлөсүн, ал качып кеткенден кийин, басмачылар кармап алышканда, аларды бошоткон. Анын өзгөчөлүгү күзүндө ал ар бир үй-бүлөнүн ороосун карап, жалкоолорду текшерип, эгер буудайы жок болсо, кышында ачкачылыктан өлөсүңөрбү деп, чычырканакка бөлөп туруп сабачу экен иштебейсиңерби деп. Орустун атайка деген алмасын элдин өстүрүшүндө ролу бар. Бай катары 30-жылдары атууга кеткен. Көрсө, элдик кишилер дагы бекер жерден атылып кетишиптир да. Эл багаар болуш, революционер болгон. Курманкожо уулу Чолук. Өзүнүн Алиакбар, Алиаскар деген балдары, Касымалы деген иниси болгон. Касымалынын уулу Эмилбек азыр кызматына байланыштуу Ошто турат, ал биздин айылга мектеп салдырып берди.

Тогуз-Торолуктар мал жандуу. Жылкы, топоз, эчки, кой багышчу, азыр топоз жок. Себеби бизде аба-ырайы өзгөрүп, күн ысык болуп кетти. Мөңгүлөр азая баштагандан кийин, аба-ырайы өзгөрдү, топоздор азайды. Топоздордун ысыкка чыдамы жок, ысыкта мурунуна чымын кирип, өлөт.

Бозонун борбору – ушул жерде. Көп эле жерде бозо салат, мындай сала албайт. Жүгөрүнү чийки эле бойдон шак кылып тартат, кургатып алып туруп, тегирменден, азыр грабилкадан өткөрөт. Аны чылайт. Ага топ кошот, мурунку бозонун шагынан. Аны жылуу жаап коет. Чийки шакты ысык чууга чылайт да, анан ал камыр ачыгандай болуп көөп калат. Аны эртеси кайнатат, суу куюп туруп, өтө коюу кылбайт. Ал абдан боркулдап

бышып, кайнагандан кийин, аны муздатат. Буудайдан өндүрүлгөн угутту (жаргылчакка тартылган) кайнаган шактын үстүнө салып, канча салса, ошончо күчтүү болот, анан аны кол менен эссе, баягы күчтүү ботко супсуюк эле болуп калат. Анан аны бир фляга же жыгач челекке салып туруп, жылуулап жаап коет. Эртеси аны өз убагында сүзө баштайт. Эгерде өтүп кетсе, ал ачуу болуп калат. Ошондуктан ачуу болуп кала элегинде аны сүзүп, тобун кийинки бозо жасаш үчүн сактап коюшат. Аны ичкенден кийин көзү ала чакмак болуп калышат. Кара-Суунун суусунан го, абасынан дагы болуш керек, бозосу өзгөчө. Кыргызстандын бардык башка аймактарындагылар бозонун рецебин ушул жерден үйрөнүп кетишкен.

БИЗДИН БОЗО ӨЗГӨЧӨ

Шерипов Бекмамат

Кемпир экөөбүз Воронцовкада жатабыз. Жатып алып «Каныбектин» экинчи китебин окуп жатам. Топурап, 4-5 киши келип калды. «Ата, кандай?», - дешти. Каерлик экенимди сурашты, Тогуз-Торолукмун десем, «А, Тогуз-Торонун бозосун шыпкап ичкен неме да, китепти көз айнексиз окуп атпайбы», - деп атпайбы бирөөсү. Тогуз-Торонун бозосун шыпкап ичкен ким экендигин сурасам, жетекчиси ошол жактан экендигин айтты. Ырас, биздин бозо өзгөчөлүү: суусун кандырат, кубаты күчтүү, мас кылат. Кочкорго барсам, досум жүрүп кетпейсиньби дейт. Тянь-Шандык бир келиндикине барсак, бозосун коюп койду, жүрөккө баспайт. Биздики бат сиңет, көңүлдү ачат. Бишкекте менин кызым атайын сатат. Атайын барып, түшкө калтырбай алып кетишет экен. Суюк болот, ичсең, пиводон дагы күчтүүрөөк болуп калат. Килтейген коюу бозодон эч пайда деле жок.

Жайлоого барсаң чай ич деп чакырышат, сөзсүз туз коет. Бизде Беш-Көлдүн тузу бар эмеспи. Көк кашка тунук, набаттай, андай сары эмес. Суу тоңгондогу муздукундай. Атайын алып барып үстөлгө коюп, сарамжалдуулар чайга татытып ичип жүрүшөт. Илгери согуш убагында эшек менен Жалал-Абадга ташышчу. Взвод кылып 13-15 эшекти 2-3 бала туз артып, Ийри-Суудан ары Жалал-Абадга алып кетчү. Бул тузда бир нерсе бар экен. Орто жолдон эл бузарлар бул туз туура эмес деп бир мыйзам чыгарып ийишти. Эриккендер гана магазинден туз алат. Биз өзүбүзгө Беш-Көлдүн тузунан алып келебиз. Төрт чарчы кылып коюшуп, жаап, чайга салып ичишет. Күчтүү да келет. Ал жерде мазар болгон жок. Өзүнчө бир тоо. Ошону казып алып, койдой, аттын башындай туздарды тоголотуп, алып түшүшөт, машинеге салышат. Ал жерде мамлекеттик адамдар иштейт, арендага алышкан. Азыр бардык жерди эле ээлеп алышпадыбы. Мамлекет аны сатат.

Тогуз-Торону илгеркилер алтын чөйчөк деп коюшат. Атайын жердин өзүнүн ыраактан көрүнүшүнөн улам айтышат. Мында абасы да таза. Абаны кичине бузган мынабу комбинат болду. Иштегенине 20 жылдан ашып калды. Анан менин бир балам колуктусу экөө келип иштеп калды. Ден соолукка туура эмес. Воронцовкага барсам, «Тогуз-Торонь деле курорт, бул жер деле курорт, эмне келдиң?», - деп тамашалап, каткырып күлүп атышпайбы.

Кийинки жылдары аба-ырайы жылыгансып калды. Бир жылдары кыйын түйшүк болду. Чөп-чар түгөнүп, бир жылы малдын баарын Кабакка аттатып, Казарманга барып, атыбызды алып келе албай. Аттын жолуна тердик төшөп өтүп, бир кыйын болгон. Абылмажин деген агаларым түрмөгө кесилип кетти. Анан бошонду. Күздө барып келдик. 14 жыл түрмөдө болду. Бошогон агамды тозоюн деп, жетекчилерден сурансам, үч короо малды тиякка жайгаштыргандан кийин бар дешти. Агамды алып, Ак-Талаага бир айдай туруп калдык. Бул жакка вертолеттон башка эч нерсе каттабайт. Анда жеңем райпунун бир тармагында эсепчи болуп иштеп, Ак-Талаадан Тогуз-Торонун бозосун ичип жаттык. Анан вертолет менен келдик. Вертолет - 93 сом, Московский арак 3 сом, бир бөтөлкө спирт 6 сом, Фрунзеден Москвага самолет - 62 сом болчу. Биздин бир тууганыбыз

Казармандан өлүп калып, сөөгүн бул жерге 3 күндө араң алып келишти. Жол ыгы ушундай кыйын.

7 – БӨЛҮМ

ЧАРБАЧЫЛЫК

КИРИШҮҮ

“ЧАРБА ЖӨНҮН БИЗДЕН АРТЫК КИМ БИЛЕТ?”

ЧАРБАДАГЫ ТАЖРЫЙБАМ. КАЛБАЙ КАРЫЯНЫН “УНИВЕРСИТЕТИ”.
БҮГҮНКҮ МАКТАНЫЧЫМ

Аскараалы Абдылдаев, 85 жашта

Теңирим адам баласын жаратканда эле тагдырын маңдайына жазып коеру чынбы, менин өмүрүм жалаң айыл-чарбасында эмгектенүүгө байланыштуу болду.

Айыл чарбасы - көп тармактуу, татаал тармак. Менин тагдырым дагы ошол өзүм алектенген тармактай татаал, түйшүктүү болду. Мен эс тартып, 4-5 жашка келген кезимде атам кулакка тартылып, үй мүлкү опуздалып, жаңы уюшулуп жаткан Кулданбас уй совхозуна высылка келди. Ошол совхоз кийин “Ийри-Суу” совхозу болуп, Оштун Өзгөн районуна карап калды. Мурда Жалал-Абад областынын Октябрь районунда эле. Атам совхоздо жумушчу, апам саанчы болуп 1937-жылга чейин турушту. Кулактын баласы деп мени мектепке алышкан жок.

Сталин Декрет чыгарып, кулак жоюлду. Атасы үчүн баласы жооп бербейт болгондон кийин, атам эски мугалим катары сабаттуу киши эле, үйдөн окуп жүрүп кат таанып калгам, 1937-жылы элибизге барып, айылдагы мектептин экинчи классынан окуй баштадым.

Атам колхозго кирип, апам экөө колхоздун жерин айдап, эгинин сугарып, чөбүн чаап дегендей иштеп жүрүшүп, 1939-жылы апам кайтыш болуп, төртөөбүз жетим калдык. Дыйкандын үй-бүлөсү болгондуктан, кичинемден машак терип, молоташтын атын минип, чөп ташыган-волокуштун атын минип, улам бой тарткан сайын колхоздун ар кыл иштеринде иштеп жүрүп, 1941-жылы бешинчи классты бүттүм. Анан тылдын түйшүгү болду.

1944-жылы Нарын шаарынан үч айлык курсту бүтүп, 1947-жылга чейин колхоздо эсепчи болуп иштедим. Турмуштун далай кыйынчылыгын тартып жүрүп, 1954-жылы Жалал-Абаддагы зооветтехникумду артыкчылык диплому менен бүтүрдүм. Андан соң согуштан кийинки коомду калыбына келтирүү түйшүгүн тарттык.

Жаратылышынан климаты катаал тоолуу райондо кээ бир жылдары 6-7 ай кыш болуп, тиричиликтин жалгыз тиреги болгон мал чарбасы өнүкпөй 30-40 пайыз мал жуттан кырылып өлүп, тирүү калганы төл бербей калса, кээ бир жылы жай бою күн жаабай кургакчылык болуп, чөбү, эгини күйүп кетип, талаачылыгы түшүм бербей, сулуу баскан азырак аянтына айдаган жүгөрүсү менен жан сактаган элдин айласын ого бетер курутуп, малына шарп, карасан, салаа аксак (некробацилоз), маназиоз сыяктуу жугуштуу оорулар жайылып, кыйынчылык туудуруп атты.

Мен иштеген чарбада кырк миң кой, бир жарым миң бодо мал бар экен. Участкада штаттык расписание боюнча беш кызматчыга орун болсо, кадрдын жоктугунан жалгыз өзүм иштеп, мага жардамчы болуп алтымыштан ашып калган абышка санитар болуп иштейт.

Ай сайын ар бир короодон 10-15тен салаа аксак менен ооруган кой-козу короодон чыкпай жатып арыктап, аркасынан өлүп, чарбага чон зыян алып келип турат. Аларды короолордон бөлүп алып, жем, чөп берип, өзүнчө кармоону сунуш кылсам, чарбанын сабатсыз, акылдуусунган жетекчиси кабыл албай, өлүм токтобой, короолорду кыдырып дарылоого адам күчү жетпей, улам оорусунан тазасына жугуп, аксак арбууда. Бейжал мал өлүмүнүн санаасы менен келатып жолдон ирик кой баккан Калбай карыянын короосуна кандай келип калганымды да сезбей калыпмын. Ит үргөндө карасам, апай беттин астындагы сайма алачык, анын четиндеги короо, анда байлануу турган беш кой, андан ары апай бетте жайылган кой жактан таягын сүйрөп келе жаткан Калбай карыя көрүнүп калды. Учурашып, үйүнө кирдик.

Чай үстүндө баарлашып жатып эшиктеги беш койдун жөнүн сурдым. “Бул нээтиң оңолгурлар эртең менен кой короодон чыгаарда аксап калганынан түштө сасык матал менен дарылайын деп байлап койгом, азыр салаасындагы дүлөйүн алып, дарылап таңып коем”, - деди. Мага көргөзмөй болуп Калбай карыя эшиктен бир койду жыгып, анын барбайып шишип турган шыйрагынын салаасын мага көрсөтүп: “Бул азыр ириңдей элек, ириңдейин деп салааны шишитип ысып турган кези, дүлөйдүн башы ачылып, сары суу чыга баштаптыр”, - деп бычагын алып кесмек болгондо, мен сумкамдан скальпель, пинцет алып бердим.

Скальпель менен дүлөйдүн башын тегерете кесип, салааны тилбей эле пинцет менен дүлөйдү кыпчып тартып, сууруп алды. Салаа канабай, дүлөйдүн орду бош калды, ага сасык маталды жанчып салып, скальпель кескен жерди туздун кору менен жууп, чүпүрөк менен таңып байлап, эки күндө айыгаарын, ушинтип суутуш керектигин айтты. “Минтпесең жайытта таңуу түшүп, жарага топурак, ылай толуп ырбатат, шишик тарабай күчүркөнөт. Мунун дарасын сатып албайсың. Июнь айынын аягында эле бышып, тигинтип томолонуп жатпайбы”, - деп пиязга окшош, тооктун жумурткасындай болгон сасык маталды жаңсап көрсөттү.

“Каныбызга сиңген кайдыгерлик, жалкоолук кендирибизди кесип атпайбы, болбосо Кудай бизге тоолорду бергенде толтура дары чөптөрдү да бериптир. Биздин

тоодо толгон-токой дары чөп бар. Мынабу Миңь-Жылкы жайлоосунда аркар оту, ак кодол, бозунач, аюу чачы деген дары чөптөр өсөт. Андан бөлөктөрү да бар, кээси уу, ченин билсе ал деле дары.

Ак кодол, аркар отулар бел, бут ооруга миңден бир дары. Бозуначты чай кылып ичсе, суук тийгенде эттин ысыганын басып, тердетип, куландан соо кылат.

Аюу чачындын түбүн кайнатып, котур, кырчаңгыны жууса, куландан соо кылат. Салаа аксакты жууса, куртту өлтүрөт. Аны пайдаланбай жатпайбызбы. Кээси билбейт, билгендин иштегиси келбейт. Дары-дармек жокто ушуларды оюңа ала жүрсөң жаман болбойт, уулум.

Илгери мал эмес, кишини дарылаган догдур жок эле да. Алар жылды, айды, алардын кубулуштарын билип, аларга айбан аттарын коюп, ай менен жылдыздардын байланышын байкоого алышып, жылдын кандай болоорун алдын ала айта алышкан.

Жыл үч айдан төрткө бөлүнүп, жаз, жай, күз, кыш болуп, жазда күн-түн теңелип, узарып олтуруп жайга жеткенде кайра күн кыскарып, күздө күн-түн теңелип, күн кыскарып отуруп, кышта кайра күн аз-аздан узарып, жазга жетип күн-түн кайра теңелээрин эсептешкен.

Айдын он беши жарык, он беши караңгы, отуз күн бир ай дешип, жылды 360 күн дешкен. Кээ бир ай 31инен жаңырганын байкашып, 364-365 күн болуп калаарын, беш-алты жылда 11 күндөн айырма болоорун эсептешкен. Ошон үчүн айрым айларды 31инен жаңыртушкан да, жылды он эки ай же 363 күн деп эсептешкен.

Ар бир жылга, айга өздөрү жакшы билген айбан аттарын коюшкан. Чычкан, уй, жолборс, коен, балык, жылаан, жылкы, кой, маймыл, тоок, доңуз деп, алты арам, алты адал жандыктын аты менен жыл аттарын аташкан.

Жаздын алгачкы айын, 16-февралдан 15-мартка чейин жалган куран деп (куран – эликтин эркеги), элик эрте качса тууш керек деп күмөн санап аташкан, бул айды кышка кошушкан. 16-марттан 15-апрелге чейинки айды чын куран дешкен, анткени эликтин тууганы анык болгон. Бээ тууп, кымыз чыгып, күн-түн теңелип, күн узара баштайт. 16-апрелден 15-майга чейинки айды бугу айы дешкен. Анткени бугу уйдаи тогуз ай көтөрөт, бугу тууду дешкен. 16-майдан 15-июнга чейинки айды кулжа айы дешкен. Аркар тууп, кулжа бөлүнүп, семирп, көлөкө издеп баштады дешкен. Бул айлар жазга таандык. Бул маалда күн узарып, 13-14 саатка жетет.

16-июндан 15-июлга чейинки айды теке айы дешип, эчки тууп, теке бөлүндү, күн ысып, теке көгөндөп, үңкүр издеген учур дешкен. Күндүн узундугу 16 саатка жеткен.

16-июлдан 15-августка чейинки айды баш оона деп (оона деген жейрендин эркеги), төлдөгөн ургаачысынан бөлүндү деген маанини туюндурушкан.

16-августтан 15-сентябрга чейин аяк оона дешет, бул бөкөндүн эркеги үйүрдөн бөлүндү дегени. Бул айларды жайга эсептешип, калган үч айды 16-сентябрдан 15-октябрга чейин тогуздун айы деп, 16-октябрдан 15-ноябрга чейин жетинин айы деп, 16-ноябрдан 15-декабрга чейин бештин айы деп күзгө эсептешкен.

16-декабрдан 15-январга чейин үчтүн айы деп, 16-январдан 15-февралга чейин бирдин айы деп, 16-февралдан 15-мартка чейин жалган куран деп кышка кошушкан. Кышта түндүн узундугу 18 саатка жеткенин байкашкан. Токту тойбос, чөмүч кургабас, уйку канбас, уул ойгонбос мезгил дешкен.

Ошентип, айларга ат коюп, узарган-кыскарган мезгилдерин эсептешип, үркөр жылдыз кырк күн батып кайра чыккан мезгилде ай менен кандай тогошконун байкашкан – аны тогоол деп аташкан. Үркөр ай менен жакын тогосо, жыл оор болуп, кыш узакка созулаарын байкашкан.

Муну бир жылкы беш тогоолдо, марттын бешинде кар жаап, күн ачылбай кыш узакка созулуп, элдин жыйган тоюту түгөнүп, эл күрөк ачып, куу чөптү жулуп берип, бирин-экин малын бакканын бир айылдык акын минтип сүрөттөптүр:

Пейилинь кеткен жарыктык,

Беш тогоолдо жут кылды.

Белестен кубаң көтөртүп,

*Белдеги кубат, күчтү алды.
Бечара турсун молдонун
Бел байлап карап олтурган
Беш эчкисин көчкү алды.
Бечара жарды-жалчылар
Жалгыз атын өлтүрүп,
Таягын сүйрөп жөө калды.*

Ар бир ай үркөр менен кандай тогошоорун байкашкан. Марттын бешинде беш тогоол, июнда үч тогоол, сентябрдын тогузунда тогуз тогоол чукул тогосо, суук болуп, үшүк жүрөт дешкен. Ноябрьдын 15инде тогогондо чукул тогосо, кыш оор болот, текенин жүгүргөнүн байкагыла, ал ай менен үркөрдү карап жүгүрөт дешип, мергенчилерден теке чуркадыбы деп сурашып, жыл жакшы болсо, ал онунан эле чуркайт дешкен. Мергендер чуркабай атканын айтышса, кыш оор болот деп тоютту үнөмдөшкөн”, - деди Калбай карыя.

“Быйыл, ниетинь оьолгур, жылдын шойкому жаман, менин байкоомдо кыш оор болот. Ички кыштоодо кыштаган койдун койчусу жакшы болсо кагып-согуп, кар көчүрүп кагындап бакса, коюнун 70-80 пайызы аман калаар. Айдай кел койчунун короосунда кой калаары күмөн, - деди карыя андан ары. – Жайдын бардык тогоолунда чукул тогоп күн жаады. Жакшы жылдары тогоолдо алыстап тогоп күн жаабайт.

Айбан мал жылдын кандай болорун билет. Мен өмүр бою кой бактым. Кой жайлоодо күндүз оттоп, түнкүсүн жуушап, короодо кепшеп тынч жатса, жыл жеңил болот. Быйыл кой короого жатпай, түнкүсүн жайылчу болду, бул бир белги. Союлган койдун карын майы карында тегиз жатпай, ала белек. Бул – экинчи белги. Койдун карынынын барты кетип, такырайып, койдун нысабы кетип калыптыр, бул үчүнчү белги. Кыш оор болот, уулум.

Кабакка кыштаган койлорго жут 8-9 эле күн болот. Токою жакын кыштоодогу койчу тал-терек кыркып берип, 10 күнчө жан сактаса аман калат, болбосо 40-50 % коюн өлтүрүп келет.

Сен ушуларды эсиңе ал, тогоол кургак өткөн жылдары жут болбогону менен жайы кургакчыл болуп, кайрак эгиндер күйүп кетип, чөп жакшы чыкпай, кыйынчылык болот. Сугат жерден гана түшүм алынат. Өзгөчө кара эгин, жүгөрү, таруу андай жылдары жакшы болот. Кудай өмүр берсе, сен элиндин жүгүн аркалайсың. Кезеги келгенде “менин университетимдин дагы пайдасы тийет”.

Калбай карыянын кеңешин эске алып иш жүргүзүп, кой-козунун өлүмүн 70-80%га кыскарттык. Бул иш малчылардын, жетекчилердин алдында мал догдур катары менин кадыр-баркымды бир топ көтөрүп, элге тааныла баштадым.

1967-жылы Айыл-чарба институтунун зоотехника бөлүмүн сырттан окуп бүтүрдүм. Анан институттун алдындагы колхоз, совхоздордун жетекчилерин даярдоо боюнча бир жылдык курсту бүтүрдүм. 1965-жылы райкомдун биринчи катчысы Мелис Турдалиев өзүнө чакырып, мурда ирилешкен чарбадан Киров атындагы колхозду бөлөөрүн, ошол чарбага башкарма болуп иштөөмдү сунуш кылды. Мен ал чарбаны мурда Кызыл-Жылдыз колхозуна кошула электе да, кошулгандан кийин да башкы зоотехник болуп иштеп жакшы билчүмүн. Жери таштак, айдоо жеринин 90%ы кайрак, элинин тартиби жок. Арызданышып атып жыл айланбай башкармалары бошоп, кээси жоопко тартылып атчу. Бир жылы башкармасын өлтүрүп коюшуп, бир тобу жоопко тартылган. Ушуларды айтып, ал чарбага иштей албасымды айттым.

Биринчи катчы: “Тогуз-Торонун эь начар, борбордон алыс, климаты оор район экенин билсем да, мени партия келбейм дегениме карабай биринчи катчы кылып жөнөттү, мага жеңилби? Сени да, мени да партия ушундай оор акыбалды оьосун деп окутуп, билим берип тарбиялабадыбы”, - деп бир ай кыйнап атып аргасыз кылды. Акыры мен ал чарбада малга курулган бир дагы сарай, контору жок экендигин, илгери үч жыл башкы зоотехник болуп иштегенимде бир топ растрат кылган малчыны бошотуп, төлдү уурдап

атасыңар деп тубар мал бакканын бүт бул өйүзгө өткөрүп жаман көрүнүп калганымды, алар мени шайлабасын айттым.

Ал чарбага барганыбызда, биринчи катчы өзү ачып өткөргөн чогулушта менин кандидатурамды эл чын ыкласынан колдоп беришти, зоотехник кезимде көп жакшы иштерди иштегенимди, таза, калыс, чынчылдыгымды ошол айылда башкарма болуп жүрүп пенсияга чыккан карыя баса белгиледи.

Августтун башында чарба бөлүнүп, 3500 тубар, 1500 ирик борук, 1500 козу, 350 уй, жылкы, анын 150сү тубар бээ, 65 тубар уйду Кызыл-Жылдыз колхозунан бөлүп алып, ишке кириштим. Адам күчү жетишсиз. Ошол жылдары орус, чечен, өзбек, тажик, татар улутундагы курулушка иштей турган бригадалар келишчү. Ошолорду таап, эки бригадасына уй сарай, саанчы, малчыга үй салууну, бир бригадасына контор салууну, бирине он адам түшкүдөй мончо салууну, бирине Сары-Булуңга бир короо субай уйга сарай алууну тапшырып, жалдадым. Өзүбүздүн Мырзабек деген устабызга үч уста абышканы кошуп берип, Нарын сууга жүргүзүүгө кайык заказ кылдым. Оор абал курулуш материалдарына байланыштуу эле. Биринчи катчы ал жагынан көмөк кылып, ошол жылдын ноябрына чейин жогорку курулуштарды толук бүтүп, пайдаланууга бердик.

Болгон дан эгинди жыйып алып, жүгөрүнү силостоп, саманды пресстеп, болгон чөптү жыйып, 300 гектар коңтормо айдап, 50 гектар сугат жерге, Сары-Булуңга, беденин үрөнүнө кошуп күздүк буудай сээп койдук.

1500 ирикти Жалал-Абаддын эт комбинатына ар бир килин 60 килден жогорку семиздикте тирүүлөй салмакта өткөрүп, 350 миң сом акча түшүрүп, элдин эмгек акысын, курулушта иштегендердин акысын толук төлөп берип, 1965-66-жылдын кышына кирдик. Ичте үч короо тубар койдун кыштатып, жазга адам күчүн үнөмдөө максатында кышкы туутка койдум. Үч миң кой кабакка, Кармантүз кыштоосуна көчүрүлдү. Кыш ички кыштоодо да, кабакта да жакшы болуп, кой кол карабай жайытка чыкты.

Январда Кармантүзгө барып койдун абалын көрсөм, жакшы. Сары-Таш кыштоосуна келип түнөп калдым. Эртең менен үңкүрдөн чыгып, айлананы карасам, так эле үңкүрдүн маңдайында, 50 метрдей жерде качандыр бир өрттөнүп аяктай куураган, түптүз ышкындай карагайлар 5-6 гектардай жерди ээлеп турат, курулушка жарай турган. Муну кыйдырып, вертолетко баткыдай 4 метрден кылып араалатып, ташып кетүүнү ойлоп, чабандарды жыйып сүйлөштүм, айылдан жардамга 5-6 киши жибермей болдум. Кыштакка келгенден кийин Сейитаалы деген кишини бригадир кылып жибердим. Анан башкы агроном Баатаев Жумабекти кампачы Касымга кошуп, Кара-Талаадагы кампага 15 тонна арпанын адырасын даярдап, каптап тургула. Бир жарым тонна туз алпарып, жем менен кошо жүктөгүдөй бол деп жөнөттүм да, вертолетту биринчи катчы менен сүйлөштүм, он күндөн соң келмей болду.

Айткандай, 5-февралда вертолет келип, аны менен Кара-Талаадагы кампачынын үйүн бошотуп, бир кой союз, үч маал биринчи, экинчиси менен ысык тамак берип, элди иштетип, узуну төрт метр, диаметри 20 сантиметр болгон 30 карагайды жүктөп келдим.

Экинчи рейс менен парторг Молдобаев Бекташты кошуп, сен карагай, жем ташылып бүткүчө тур деп жөнөттүм. Ошентип, 4 күндө 16 тонна адыра, бир жарым тонна туз, үч тонна унду малчыларга жеткирип, 500 коло карагайды кабактан ташып алдык.

1966-жылдын апрелинде кышкы туутту жыйынтыктадык. Үч короо койдон жүз тубарына 98ден төл алдык. Жазгы туут 10-апрелде башталды. Жазгы айдоо-себүү, колхоздун толгон-токой түйшүгү түйшөлтүп, тынымым жок тырпырап чарбаны алга сүйрөп, алдыга чыгарсам экен деп аракеттенип аттым. Табылгыты участкасына жети жылдык мектепти спорт залы менен салып бермекке бир бригада орустарды ишке киргиздим. Баягы мончого күндө жактыртып, айылдын элин эки ай бекер түшүрттүм. Эл бардык жагынан мага ыраазы.

1969-жылдын июль айында атайын издеп барып, жайлоодо Калбай карыяныкында коно жатып, аны менен баарлаштым. Кечке маал жайыттан короого келе жаткан койлорду тиктеп туруп, ириктин арасында жүргөн козуларды көрүп, тамашага чаргытып: “Калбай аке, ириктериңиз төлдөп атабы?”, – деп койдум. Ошол суроону эле күтүп тургандай:

“Ооба, балам, ириктер төлдөп жатат. Жанагы зоотехнигиң чамасы баары тегиз төлдөсүн деп атабы, айрым райондун чыгаан баатыр чабандары жүз тубардан эки жүздөн козу алып атканда, биздин ирик бирден тууса айып болобу? – дейт мага. Үч кылым мурда Калыгул олуя минтип айтыптыр:

Карагайдын таңында,

Элик болот элибиз.

Каптап тузду көтөргөн,

Көлүк болот элибиз.

Башка чапса былк эткис,

Өлүк болот элибиз,

- деп, ошол элик болгон замандын эли биз эмеспизби. Эгер өлүк болбосок, ирик кантип туусун, койдун жүзүнөн эки жүз козу туулбайт, кантип эле беш жүз койдон бирөө кысыр калбай, бала салбай миң козу алынсын дейт элек го, өлүк болгонубуздан “былк” этпей ооба деп турабыз. Эртең сени улугуң кыстап, ирикти туудур десе, сен мага келип, туудуруп бер аке, десең, мен ооба деп туудуруп берем, уулум”, - деп койдун.

Мен район, облус, борбордогулардын ушунчалыкка барып, мени Калбай акенин какшыгына кабылтып атканына ызам келип, сөздү башка жакка бурууга аракет жасадым. “Калбай аке, быйыл кыш кандай болот? Төрт-беш жылдан бери жакшы болду, тогоолдорду байкадыңызбы?”, - дедим. “Бардык жайкы тогоол чукул тогоду, тогуз тогоол сентябрда кандай болот билбейм. Кыш жаман болоорун мал билет. Мынабу нээтин оңолгур ириктер кечке оттоп, түнкүсүн жуушабай, жайылып чыгып атат. Нысабы кетти, союп көрсөң карын майы кардын жаппай, карынынын барты кетип, такыр болуп калды. Бул – жут болоордун белгиси. Мен өмүр бою кой бактым, мындайды көп көргөм”, - деди, бир кездеги айтканын кайталап.

“Анда көрөлү, бир иригиңиздин акчасын мен берейин”, - деп союп, карынды экөөбүз көтөрүп барып аккан сууга жууп көрсөк, жарымынын барты кетип, такыр болуп калыптыр. “Мына, балам, быйыл чоң жут болот. Кабактан 60-70% кой келет, шак кесип, кагындап бакса, ички кыштоого жем-чөптү ушу баштан жеткирбесеңер, 50% коюңар кырылат, быйыл ички кыштоо жайыт бербейт. Анан сентябрда тогуз тогоолдо Айырташ-Каргалык тоолорун карап кой, ошондо күн жаап, тоонун жарымына түшүрө кар жааса, жут болоорун бөркүңдөй көр”, - деди.

Эртеси кыштакка кайтып, ошондон баштап тоют камдоого катуу кириштим. Бедени сугартып, үч жолу чаптыртып, Сары-Булуңга жыйдырдым. 50 гектар беденен 600 тонна чөп алып, эки сарайга 750 тонна силос ачыттык, саманды такай чаптырып, 500 миң пресс жасадык. Кабакка эки короо ирик, бир короо жазгы туутка койгон солук койдун, алты короо козу, үч короо борукту кыштатып, токойго жакын кыштоолорго жайлаштырдык.

Айырташ-Каргалык тоосун карасам, кудум Калбай аке айткандай, жарымынан ылдый түшүрө кар жааптыр. Ошол ноябрдын бешинде жааган боюнча анда-санда бир-эки күн токтогону болбосо, мартка чейин тынбай, үч метр кар жаады. Тамдар көрүнбөй калды. Улам из салып туруп, сарайларга каттап турдук. 1970-жаңы жыл башталганда эле элдин тоюту түгөнүп, бирин-экин малын бага албай, “акчасын алып багып бер” деп, конторго келе башташты. Правлениеде карап, уюн уй фермага, жылкы, кой, эчкинин Сары-Булуңдагы сарайга жеткирип, келишим менен рацион боюнча балансалык баада акчасын алып, багып берүүгө алдык. Кыш узакка созулуп, апрелдин ортосуна чейин барды. Мамлекет берген вертолеттор уча албай, кыштоолорго жем, чөп жеткире албай койдук. Февраль айында Кызыл-Жылдыз колхозуна жүз тонна бедени миң ирикке саттык. Ирикти самолет менен салып келип, бедени пресстеп алып кетип атышты. Ленин колхозунун отуз жылкысын отуз тонна бедеге алмашып алдык.

Кабакка кыштаган бир начар чабан 30% соолук коюн кырып, калганын кыштакка февралда айдап келдик. Калган короодон анча чыгым болбоду. Ошол жылы Кызыл-Жылдыз 48%, Бирдик 45%, Ленин колхозу 31% малын жутка алдырып, 100 тубардан 15-20дан козу, 11-15 кулун, музоо алышып, жүн, эгин планын аткара албай калышты. Биз

койдон 13%, жылкыдан 3% чыгым алып, 100 тубардан 80ден козу, 67ден кулун, 90дон музоо алып, бардык планды аткардык.

1971-жылы жаңы секретарь келип, Мелис Турдалиевич ошол жылкы жуттун күнөөкөрү болуп кызматтан кетти. Эмнегедир 3-4 ай иштешип, жаңы биринчи катчыга жакпай калдым. Анын өтүнүчү менен өзүм суранган киши болуп, кызматтан бошондум. Кетип аткандагы чогулуштагы баяндамада жетишкендиктерди санап, 6500 кой өткөрүп алып, санын 18 миңге жеткирип, этти үч эсе, жүндү беш эсе, сүттү эки эсеге өстүргөнүмдү, элдин социалдык-маданий жактан көп нерсеге жеткенин, курулуш куруу 100% жаңырганын, колхоз миллионер болуп, эсебинде 300 миң сом акча калгандыгын эскерттим.

1969-жылкы менин үстүмдөн жазылган бир арыз эсиме түшөт. “Жакшынын шарапаты, жамандын кесепети” дегендей, июль айында кыркын бүтүп, пресстелген жүндү жүктөтөйүн деп, өзүм резина өтүк кийип, кол кабыш кылып Нарын суусунун жээгинде турсам, Мелис Турдалиевич Султан Ибраимовичти, Көлбаевди, дагы эки орус кишини салып келип калды. Мен дасторкон даярдатып койгом. Жүндү тейлеп бүткөн соң, Мелис Турдалиевич мени тааныштырды. Анан мен даярдатып койгон аттарды минип, мени кошуп алышып, Чат-Карагайга жөнөдүк. Жетип, карагайлардын түбүндө дасторкон жайып, тамактанып жатсак, Көлбаев баягы мен карагай алган бетти дүрбү менен карап: “Оо бечара эл, тээтиги зоодон да карагай алып түшүптүр”, - деди. Аны угуп Султан Ибраимович дүрбүнү алып тиктеп: “Ой-бой, кантип түшүрүшкөн?”, - деп калганда, Мелис Турдалиевич: “Султан Ибраимович, кечээ мен сизге айткан карагайды бул башкарма ошерден алыптыр. Өткөн жылы ошол карагайларды койдуруп, элге свет бердирди”, - деди. Кымыз сунуп аткан мени тиктеп: “Бул бечара башкармага карагай кестиртип, элге свет бердирип алып, миллион сом доо коюп, прокурорго суратып, кайыктан пресс жүн көтөртүп, суу кечтирип атып арыктатып бүтүпсүңөр. Мен курортко путевка бердирейин, санаторийге эс алып кел. Лесхозго бир сом да төлөбө, сен өзүңө алыпсыңбы? Свет да, карагай да элдик, мен лесхоздун министрине айтам. Анан баргандан кийин долбоор түзүп келгиле деп институттун кишилерин жиберем, көпүрөнүн долбоорун түзсүн, акчасы кымбат, төлөй аласыңбы?”, - деди.

Мени сүйлөтпөй эле Мелис Турдалиевич: “Төлөй алат, Султан Ибраимович, бул жигит колхозду миллионерге жеткирип койду, эркин акчасы бар”, - деди. Мен ошол жерден пайдаланып: “Султан Ибраимович, сугат жерибиз аз, кара талаада 700 гектар жерибиз бар, ошого суу чыгарсак жакшы болот эле, алыш 4-5 чакырым жерден эле чыгат, жакын, бирок баш жагы жар”, - дедим. Айткандай эле, сентябрь айында Долбоор институтунан келишти. Кийин мен да, Мелис Турдалиевич да бошоп кетип, Султан Ибраимович каза болуп калып, бул иш создугуп болсо да ишке ашып, канал да курулуп, көпүрө да салынды, аны бүгүнкү күнгө чейин Кара-Суу айыл өкмөтү пайдаланууда.

Мен башкармадан бошогон соң, бал челекчиликке кириштим. Анатолий Михайлович деген менчик бал челек кармаган абышкадан аары уюгун сатып алып, менчик аары кармадым. Кийинки биринчи катчы аарычылык боюнча бирикме түзүп, мени деректирликке көрсөтүп, колхоздордон 150 аары уюгун үч жылга кредитке алып берди, үч жылда акчасын колхоздорго төлөп бересиң деп. Кийин МЖС мекемесинен 150 аары уюгун республикалык аарычылык бирикмесинин башчысы Мартынов Иван Тимофеевич кошуп берип, өкмөттүн чечимин чыгартып, Атай аарычылык совхозун уюштуруп, мени деректирлигине көрсөттү. Ошол аары уюгун беш жылда 1800 уюкка жеткирип, жылына 20 тоннадан бал өндүрүп, совхозду рентабелдүү совхозго айлантып, мамлекетке 11-12 тоннадан натуралай таза бал сатып турууга жетиштик. Совхоз райондун, областтын ардак тактасына жазылып турду.

Бир катар балчылар ар бир уюктан 60 кил бал өндүрүп, республикага рекорд коюшуп, жеңил машина менен сыйланышты. Мен “Ардак белгиси” ордени менен сыйландым. Ардак грамота, медалдарды алдым.

Совет мамлекети жоюлган соң, 1990-97-жылдары Байламтал айыл чарба кооперативин жетектеп, картошка айдап, аары уюгун кармап, мал кармап, жакшы көрсөткүчтөрдү жаратканым үчүн “Ардак белгиси” медалы менен сыйландым.

Жалаң айыл чарбасында 63 жыл эмгектендим. Тогуз жыл мал догдур, он жети жыл зоотехник, беш жыл колхозго башкарма, эки жыл айыл чарбасынын райондук башчысы, он сегиз жыл аары совхозунун деректири, сегиз жыл айыл чарба кооперативинин башчысы, жаш кезимде бир жыл бригадир, үч жыл бухгалтер, кийин эки жыл кой ферманын башчысы, бир жыл мугалим, эки жылдан ашык райондук комхозго начальник болуп иштедим. Иштеген иштерим боюнча күнөө кетирип, жазага тартылганым жок. Он бир балам бар, баары жогорку билимдүү, ар кайсы кесиптин ээси болуп эмгектенишүүдө.

2000-жылдан бери адабият менен алектенип келе жатам. “Тогуз-Торо элинин санжырасы” деген санжыра, “Мезгил шашпа бир азыраак сабыр эт”, “Ой чабыты”, “Көрүнөт көңүлсүздөй ырсыз күнүм” деген үч ырлар жыйнагым китеп болуп чыкты. Дагы бир ырлар жыйнагымды басмага даярдап койдум.

Азыр өмүр жолум боюнча кара сөз менен мемуар жазып жүрөм. Кудай буюрса, 2010-жылга ушул эки китепти чыгарсам деген ойдомун. Быйыл 85 жашка толдум. Жылым – Жолборс.

Тогуз-Торо – Кыргызстанымдын бир чети, бийик тоолордун ортосунан орун алган чөйчөктөй болгон, Санчы сынчы бабабыз баа бергендей, алтын чөйчөк жер. Малдын, дандын, балдын жери. Кийинки мезгилде тоолорунан алтын, күмүш, коргошун, көмүрдүн кендери табылып, Макмал алтын кени бир топ жылдан бери мамлекетибизге алтын берип жатат.

Тогуз-Тородо тунук туздун кени бар, согуш мезгилинде Ош, Жалал-Абад областынын элдери ат, эшек менен ошол кенден туз ташып кетип турушкан.

Жайы жыл бою 4-5 ай ысык болуп бышыкчылыктуу, бардык мөмө-жемиш бышат, кышы жылуу. Климаты боюнча кээ бир жылдары катуу ысып, эгин, чөптү күйгүзүп, кээ бир жылы оор кар жаайт, 6-7 ай кыш болуп, айланы курутмайы бар. Казак сынчы: “Карысы карап турбаган, жигити жилик албаган, кара тумшук жер экен”, - дегендей, мен ошол жерде туулуп, ошол жерде өмүр кечимди өткөрдүм.

90 жашта.

Чаткалдагы ыйык жерлер: Арашан, Ак-Көл. Жакшысы Ак-Көл менен Көк-Көл экөө. Чыгыш тарапка барганда бир мазар бар.

35-40 жылдан ашык кой чарбада иштедим. Партиянын убагында койду абдан жакшы колдоо болгон. Жакшы кашарларды салдырып беришкен. Мурда Чаткалга кой кыштаган эмес. 1964-жылы кашар салынып, 1987-жылга чейин Чаткалда кыштадык. Мен 1965-жылы Чаткалга кыштадым. Ошондо жүнүбүз да, төлүбүз да көп болду. Биринчи жолу мен кыштатканда, көлдүк директорубуз сыйлык берип турган. Чаткалга бир кашар салдырдып, ошол кашарга мени чектейт. Мен болбостон тоют жок деп Ак-Сайга кеттим. Анан кийинки жылы кыштаганда, тоюттарды жыйнап туруп, койлорду кышында жайбай, эки убак чөп, бир убак жем берип, кышында койлор семиз болуп, төл да, жүн да арбын болду. Бир койдон 6 килден кем эмес жүн алдым. 500 койдон 33 пресс. Кыскасын айтканда, 3 тоннадан ашык жүн тапшырчу элем. 100 койдон 175 төл алып жүргөн мезгилимде 1971-жылы мени “Баатыр” кылды. Мактоо баракчасын алдым. Сыйлыктарды көп алдым. 1985-жылы койду тапшырдым. Анан кийин пенсияга чыгып, ошо менен жашап, быйыл Чаткалда районго менин эстелигимди койду. Элге бир бээ союп, 90 жылдык той бердим. Жакшы баталарымды бердим, урмат-сый кылдым.

Койлорду эмне берип бактым де? Чөптү электр менен кыркып бердик. Үч короо кой менин мойнумда эле. Чаткал суук, бирок койлор семиз болгондуктан үшүбөйт. Себеби, койлор жылуулукту сүйбөйт. Салкынды жакшы көрөт. Чөптөрдөн эспарсет, беде,

анан арпа жем берер элек. Жакшы убак болчу. Президентибиз А.Акаев “койду жогот эле жогот” деп, азыр эчтеке жок. Жаштар шаарга кетти. Азыр Президентибиз жакшы, пенсияларды көбөйттү.

Илгери ата-бабаларыбыз койду кантип багышчу эле? Колхоз түзүлө электе элдин баары чогуу болбой, он үй, беш үй болуп, сай-сайда боло берген. Кийин анан топтоштурду да. Колхоз болду, анан совхоз болду. Союз жоголуп кеткенде, баягы койлорду бир жылда эле жок кылды.

Колхоз жаңы уюшулганда басмачылар болгон. Илгерки убактарда Баястан, Султан деген эки бир тууган басмачы болгон. Алар Чаткалды жети жыл сурап элди кыйнаган экен. Мисалы, алар үйгө мейман болсо, тапканын беришет, “союшту апкел, койду апкел” деп тартып алып, жеп кете берген. Мазарбабамдын аркы бетинде күңгөй тарапта, этекте турган экен. Биз аларды көргөн эмеспиз. Аларды өкмөт кармаган. Секин жарашабыз деп эки ай кое берип, эки айдан кийин той болгон жерде, баягы басмачыларды секиден кармап жок кылышкан.

Уруулар боюнча партиялар баш көтөрткөн эмес, уруу-уруу боюнча колхоз, совхоз болуп кете берген. Азыр заман абдан жакшы. Президентибиз сыйлык караштырып, кечээ жакында беш баатырга машине берди. Өзүңдү-өзүң бак деп жерди берип койду. Биздин Чаткал көп байлыкты көтөрө албайбыз. Былтыр жети ай кыш болуп, мал көп өлүп кетти. Азыр уруучулукка бөлүнбөйт, сен кушчусуң, багышсың, моңолсуң дебейт, ынтымакта эле жашап жатышат. Чаткалда кушчу, саруу, кытай, багыш, моңол беш уруу бар. Илгери бийлерди биз президент шайлагандай шайлачу экен. Кушчуларда Эшаалы болуш деген болгон экен. Азыркы убакта жок, бирок, айыл башчы бар. Уруулар боюнча башкаруу жок. Азыр айыл өкмөт - кыпчактардан. Бир урууда той болсо баарысы келет. Мисалы, эки той өттү. Бирөө келин алды, бирөө бала отургузду. Урууларга бөлүнбөй тойго келе берет. Өлгөнгө тууганы, жээк-жааттары 60 сомдон, тууган эмеси 10 сомдон жардам берет.

Мал жут болгондо элде болсо, эл жардам берет, болбосо бетке айдайт, таталап келет, арык болгону өлөт, иши кылып бирөөндө жок болсо бирөөсү жардамдашат. Баарында тегиз жок болсо айла жок. Каякка барат. Мал өлөт. Биз ачарчылыкты көрдүк. Талаа. Казакстан. Ошондо арыкта арам өлүп калган малды отко кактап жеп келе бердик. Жолдон өлгөн адамдар болду. Ошондо биздин Чаткалда ачкадан адам өлгөн жок. Алгы деген бар. Ошол алгыны казып көрүп, тазалап, ташка сүрүп, он эки жолу төгөт, анан кийин бир эчки болсо, бир үй жанды багат. Үч жолу саайт, сүт берсе атала кылып иче берет. Алгы ачуу, таза тазалап, сүртпөсө уу да, адамды өлтүрөт. Сопкелди дегенибиз бар. Казып келип, казанга буулап, кичине, азыраак суу куюп, демдеп коет. Анан картошкөгө окшотуп жей берет.

Эгин, өсүмдүктөрдөн ошол убакта картошка болгон. Азыр картошка, буудай, арпа, нокот, сабиздерди себишет. Азыр жерди адамдын санына карата бөлүп берип койгон.

Аба ырайы ар жылы ар башка. Былтыр жети ай абдан суук кыш болду. Кичинекей кезибизде Чаткалга эң аз дегенде эки метр кар түшчү. Жапак деген болгон. 8-9 метр кайыңдан жасайт, бутка кийип басканда катып калат. Анан ошого жылкынын терисин каптап алып кийишчү. Айылга ошону кийип алып катташчу да.

Апабыз биз согушка кеткенде 1944-жылы өлүптүр. Алты жыл согушта жүрдүм.

Биз келгенде жаңы иштегенибизде колхоз эле. Анан ак койду көбөйтө баштады. Эмне үчүн дегенде жүндү жакшы берет, төлдү жакшы берет. Ак койго дарыны мамлекет берип турган. Кралинге салат, өпкө курт, боор курт, мышьяк, ичеги курт бар, беш жолу дарылап, анан мал кылат. Азыр эми ак кой жок. Аскар Акаев жогот деди, элден талап алды. Кырк жыл бою кой бактым, бирок, койдун корголун да алган жокмун. Бир кашар да албадым. Элдер беш жүз, алты жүздөн алып, азыр жок кылып койду. Көзүнө карабай сатты, сойду, жоготту. Ак койдун жүнү пул да. Ак койдун түбү Чаткалга Таластан келди. Кара койдун жүнүн эч ким албайт. Эл кийиз кылат, токум кылат. Кара кой 2 кил жүн берсе, ак кой 6 кил берип жатпайбы.

Калың маселесинде, жакшы менен куда болсоң, азыраак алат. Кыз менен баланын үйүн жасап беришет. Кээ бир сук адамдар бар, элүү миңге чейин алып атат. Мен жаш

кезде эл кедей болгон. Калынь бул жакта турсун, кийиминь бүтүн болсо ала бер деген. Берсе бир торпок берген, болбосо жок. Элдери колунда болгондон баштап, калынь өзгөрө баштады.

Чаткалдагы топоздор менчик болуп кетти. Колхоз болгондо эки минь, үч минь топоз бар эле. Азыр менчикте эки кишиде бар. Топоз жайытта жүрөт. Кар көп болсо, карды тээп оттой албайт. Анан чөптүн башын илип жеп жүрүп арыктайт, бирок, жаз келгенде бат эле семирет. Колхоз маалында топоздорду Ала-Букадан ары Аксыга айдачу, жем берчү.

Ыйык жерлерге баруу

Жаш кездерде колдо эч нерсе жок болсо, кантип ыйык жерлерге барам, атам жашымда өлүп калып, жетим болуп апабыз баккан. Азыр эки жылда бир мал союп: “Бала-чакабыз аман болсун, ден-соолугубуз болсун”, - деп тилеп, зыярат кылабыз. Ыдырыс пайгамбарыбызга зыярат кылып, Өзбекстандан келет, чет жерлерден кыргыздар келип турушат. Ак-Көл, Көк-Көлгө да барабыз.

Сессияга Бишкекке эле бардым. Москөөгө төрт жолу бардым. Маскөөгө көргөзмөгө чакырчу. 1965-жылы бардык, андан кийин да бардык.

Карганда түштү кармай албайсынь. Жаш кезде түшүмдө, кыргызча айтканда, жакшы түштөр кирчү эле, ат чабасынь, улак чабасынь. Түшүндө ат минген жакшы.

Чаткалдын башка жерлерден өзгөчөлүгү - бир гана кыш узун, курорт, завод-фабрика жок болгондуктан, жайында түтүн-пүтүн жок. Таза аба. Кара-Суунун суусунан суу түтүгүн чыгарган. Практикада жетекчилер анализ кылганда Күңгөйдөгү булакты болбойт деп, тескейиндеги булакты көрсөтсөк болот деди. Суубуз эки булактан чыгат. Жайы жакшы, жайлоого мал кетет. Кымызынын айырмасы чоң. Жер күчтүү, от, бетеге күчтүү. Үч-төрт кесе кымыз ичкенден кийин мас болуп каласынь. Жер кара топурактуу жана ак топурактуу.

Адамдардын мүнөзү жердин топурагына жараша болот. Күңгөй жагы ак топурак, Тескейи да ак топурак. Эгиндер да жакшы өсөт. Бир гектар жерден отуз-кырк кап картошка алып жатышат.

Чаткалдын элинин мүнөзү абдан бае. Шаар жактагы эл менен булардын айырмасы бар. Меймандос болот. Баёо дегеним – аңкоороок. Шаар көргөндөр тыйынды эсептейт, көз карашы башка.

Уйлар арзан. Абдан жакшы уйлар жыйырма минь. Уулум бүгүн чоң кунажынды алты жарым миньге сатты. Жылкы семиртүүдө. Семизи кырк миньге чейин турат. Тыштан келип алып кетет. Бул жерде кичине базар болот. Аксыдан чайкоочулар келип алышат.

Мен ооруганда табыштарга барган жокмун, догдурдан башкага барган жокмун. Табыштар мобу дары деп бере берет, анан мынча сом төлөйсүнь дейт. Туура эмес берип, бир-эки баланы өлтүрүп койду. Мен өзүм көп оорудум, абал кудайга шүгүр, сактоочубуз - биринчиси Кудай, экинчиси догдур. Эртең ооруканага жөнөп жатам.

Кыргыздар уйдун этин жакшы жешкен. Уйдун эти бардык кишиге жагат. Жылкынын эти күчтүү. Чучугуна тоюп алганда, кан басымынды көтөрөт. Мен кан басымым көтөрүлүп, койдо жүргөнүбүздө, төрт киши чучукка тоюп алып, алардыкы дагы жогорулап, Өзбекстандагы бир табыпка барып айыктык. Ал табып чөптөн дары берди. Эмне чөп атын айтпады. Бир банкага аралаштырып жедим. Бир жолу барсам: “Болду айыгыпсыз, тамырыңызды кармабайм”, - деди. Азыр болсо догдурга барып дарыланып турам.

Кыргыздар иттин этин жешкен эмес. Согуш болсун, башка болсун, ал убакта Чаткалда чочко көп болгон, эч качан жеген эмес. Азыр болсо ак-караны ылгабайт, азыркы жаштар чочкону, итти, суурду, өлүп калган, эки күн жаткан уйду да союп алып жеп атат. Ал кыргызга туура эмес да. Кол менен мууздабагандан кийин эки күн жаткан малдын эти арам. Ислам дини келе электе эле, ал эмес, чочконун этин кармаган кишинин колун кармаган эмес. Азыр чочко да жок, суур да азайып кетти. Итти болсо тамак кылып эле жейт экен. Адамдар азыр да уурулук кылып жатат. Ушул заманда уурулук кылган киши өлүп эле калсын. Абийири чыгып, ит болот.

Чаткалда төө жок. Кыргыздар төөнүн этин жеген. Мен да жегем. Эки жеринен мууздайт. Өркөчү бүт эле май болот. Эки жеринен мууздаганы, өзүнүн шарты ошондой. Колхоз убагында эчки көп болгон. Кийин койду көбөйтүп жиберди. Себеби, эчкинин жүнү жок, пайда жок да, чемен менен кырылып калат.

Илгери адамдар бир жакка жөнөгөндө жылдыз аркага келди, башкага келди дечү. Азыр андай жок. Жылдызыңды да, башканы да карабай жүрүп кете берет. Илгери эски кишилер ошондой ой жоруп жүргөн экен. Жылдызды биз билбейбиз да. Жума күнү чыкпа дейт, паланча күнү жолго чык дейт. Ар балээни айта берген. Мен кой багып жүргөндө жылдыздарды карап, мындай кылган жокмун, бирок, бир кой баккан кишиден сурадым, ал: “Чыгаарда чуңкур жерге кон, жалаң жерге консоңуз кой үркөк болуп калып, кой короого жатпайт”, - деди. Үркөр жазында, чөп көтөрүлүп калганда, июнь айында чыгат.

Кыш кандай болот деп алдын-ала жылдыз аркылуу билбедим, бирок, чөптү көп жыйчу элек. 1985-жылга чейин бир да жолу чөп сураган жокмун. Элге берсек бердик, өзүбүз жутаган эмеспиз. Жерди бөлүп берип койгон. Жетимиш гектар жерди чаап, тоют жыйнаганбыз. Совет учуруна чейин, өздөрүнчө жүргөндө эл Аксыга, Ала-Бука тарапка көчүп кетчү экен. Барып, бир сайга отуруп, бир кара үйдү (боз үй) тигип, анан жазында көчүп келчү экен. Талаага жайып, аз койлору болуп, тоют жыйган эмес. Жайында Чаткалга келип, күздө кетип жүрө берген.

Бата

Бак карасын, кыдыр даарысын, кетпес дөөлөт берсин, кең пейил берсин, Кудай силерге баш берсин, узун өмүр жаш берсин, тилегиңерди берсин. Алганыңар алтын болсун, алтын башыңар аман болуп, алганыңар менен тең карып, тең арып, Кудая жакшылыктын үстүндө болгула, оорубагыла-сыркабагыла, кырсыктан тышкары болгула. Кудая менин токсон жашымды сиздерге берсин, кылып аткан ишиңердин баркы көтөрүлүп, кадыр-барктуу жакшы кыз-жигиттерден болгула.

8-БӨЛҮМ

ЖЫЛДЫЗДАР ЭМНЕ ДЕЙТ?

КИРИШУУ

КЫРГЫЗ КЫЛЫМДАР БОЮ ЖЫЛДЫЗГА КАРАП ИШ КЫЛГАН

Жумаев Төрөм

Мен адистигим боюнча 46 жыл травматолог болуп иштедим, анын 17 жылында хирургия бөлүмүнүн башчысы болдум. Мен жасабаган операция калган жок. СССРдеги чоң шаарлардын баарын кыдырып чыккам. Харьковдо үч ай, Ленинградда эки ай хирургиянын гастроэнтерологиясы боюнча, Алматыда эки ай нейротравматология боюнча, Курганда аппаратизар боюнча окудум. 46 жыл бою Кара-Көлдө жылбай туруп калганымдын негизги себеби, менин ишимде кылдай ката кеткен жок. Бармак басым ката кетпеген кишини кармаш кыйын турбайбы. Ката кеткен кишини бир жакка кууп жиберет, же болбосо которуп ийет экен.

Менин ишмердүүлүгүм боюнча бир окуяны айтып коёюн. Илгери 217 метр бийиктикте Токтогул ГЭСи курулуп жаткан убакта башына таш түшүп кетип бир орус жигит келиптир. Баш мээнин кысылып сынышы менен келди. Карап көрсөм баш сөөктүн кошулган жери талкаланып, аны таш басып калыптыр. Баш мээнин сыртында сүйлөө, көрүү борборлору бар. Анан сүйлөө борборунун үстүн кысылган сынык басып калыптыр. Мен операция кылып жатып, ошону шпатл менен көтөрсөм сүйлөйт, кайра коюп койсом токтойт. Бул кадимки факт. Анда башкы инженер Толкачев деген операция бүткүчө башында болуп турду. Баягы орус жакшы болуп айыгып кетти. Кийин Толкачевдун фондусунан ыраазычылык катары москвич автомашинасы келди, аны мага беришти. Бул - менин эмгегимдин бир үзүрү. Хирургдун акыл-эси дагы, колу дагы тең иштеш керек.

Төрөм деп атымды чоң атам койгон. 1937-жылы колхоз башталып калган да. Анан апам кечке арык чаап, кетмен көтөрүп жүрүп келип, кечинде мени эч кандай толгоосу жок эле төрөп коюптур. Чоң атам келинин кечке төрөмдөп, кетмен чаап жүрүп төрөп койду деп, атымды “Төрөм” коюп коюптур. Төрөм деген ат болчу беле десем дагы ысымымды мен өзгөрткөн жокмун, мен чоң атамдын арбагын сыйлайм. Ал улуу киши коюп атса, мага башка аттын кереги жок. Төрөм деген ат республика боюнча менде эле. Башка бир кишиде жок.

Кыргыз календары

Бул календардын түпкү маңызы ушунда - атадан балага, муундан муунга кылымдардан бери оозеки келген. Ушул календардын түп нускасы улуттук календарь деп аталат. Кыргыз эли ушунусу менен улуу, ушунусу менен даңктуу, ушунусу менен барктуу да. Себеби, кылымдардан бери атадан балага айтылып келген календарь кийин кагаз бетине түшүрүлүш керек болчу. Кагаз бетине түшүрүлгөндөн кийин элге жете баштады. Бул чоң эмгекти Дастан Сарыгулов чыгарды. Д.Сарыгулов - кыргыздын улуу экенин даңазалай турган бирден-бир азаматтын бири.

Англис тилинде да астрономиялык таблица бар. Менин балам алып коюптур.

Ал эми кыргызча календарды менин чоң энем билчү. Ал ноябрь, декабрь, январь дегенге тили келчү эмес. Асмандагы ай жаңырганда эле “бул жалган куран турбайбы, теке турбайбы, чын куран, беш собол жаңырып калган турбайбы”, - деп аттарын толук билчү. Ал кишинин айтканын жатка билчүмүн да, ошону астрономия илимине эриш-аркак кылып тактап чыкпадымбы. Ал кишинин айткандарынын бир кылайган катасы жок. Бул өтө такталган нерсе. Бул бир. Экинчи нерсе, 2050-жылга чейин астрономиялык таблица бар.

Чоң энемдин айткандарын кичинемден жатка билем, себеби, мен куйма кулакмын да. Он эки жашка толгондо, он эки жаш бир мүчөл, жыйырма төрт жаш эки мүчөл болоорун чоң энем айтчу. Мен он эки жашка чыкканда менин мүчөл жашымды белгилебедиби. Белгилегени ошол “Эми, он эки жашка чыктың, куда кааласа, чоңойгонуң, киши болгонуң ушул”, - деп ак батасын берип, кичинекей короого от

жагып, анан мени ырымдап, ошол оттон алас-алас деп аттатты. Анан башка балдар да аттап өтө баштады, бирок, мүчөл жашка толгон адам гана аттаганга акысы бар экен. Аттап өткөн ырым-жырым экен. Эски кийимди чечип, жаңы кийим кийгизип койду. “Эски кийим эски менен кетсин, мүчөл жашка толдуң, жаштыгың калган жок. Кудка кааласа, кыргыз элине таанымал киши бол!”, - деп чоң энем бата берген. Ошо чоң энемдин арбагы мени дайыма колдойт. Түшүмө кирет. Жакында эле түшүмө кирди. Себеби чоң энемдин даңкын, баркын мен көтөрмөлөп атпаймынбы. Арбак тирүү деген чын экен. Мени арбак колдоп атат. Колдогонун сезем, кичине көңүлүм ачылып, ишке жөндөмдүү болуп калам. Арбак ыраазы болмоюн иш оңолбойт экен да. Арбактарды дайыма сыйлап, куран окуп туруш керек экен. Мен дайыма эртең менен намаз окуйм. Ошондо дайыма чоң энеме багыштап куран окуйм.

Чоң энемдин ырым-жырымы күчтүү болчу. Мисалы, биздин тамагыбыз ооруп калса, колун домдоп туруп, жоолугу менен өйдө көтөрүп койчу. Бир паста тамактын ооруганы басылып калчу. Бул бир деп кой. Экинчи, боюнда бар келиндерди медицинанын сөзү менен айтканда, “жамбашы менен жатат”, “туурасынан жатат” дегендери бар да. Ошону энем өзү барып эле, жуурканга салып туруп эмдеп, оңдоп койчу. Чайкап кайра оңдоп, чайкап кайра оңдоп жатып анан эмдеп койчу. Анан энем өлгөндө ошол келиндер: “Эми биз кантип төрөйбүз!”, - деп аябай ыйлашадыбы. Акушер быякта эле калчу. Ошондой өнөрү бар болчу. Эм-дому күчтүү болчу. Энемдин баркын деле билчү эмес экенмин да. Ошентип келин-кезектер дүңгүрөп, энемди жоктогондо, анан энемдин баркын билбедимби.

Мүчөл жашка толду деген сөз төмөнкүдөй: асманда февраль айында дайыма жалган куран жети тогоол деген аттагы ай жүрөт. Ошол отуз күн, жалган куран жети тогоол аттагы ай өтүп, түгөнүп калганча, бир күндү белгилеп туруп, мүчөл жашты өткөрүп калыш керек. Эскирген кийимдерди өрттөп, алас-аластап от жагып, ошону аттап өтүп, ошол эле ырым-жырымы. Башка эч нерсенин деле кереги жок. Анан төрөлгөн күнү мүчөл жашка толдум деп жүрөт. Ал туура эмес. Ар бир адамдын эки чоң милдети бар. Биринчиси, мүчөл жашка толгонун февраль айында белгилеп алыш керек. Анан төрөлгөн күнү декабрда болобу, сентябрда болобу аны өзүнчө белгилеп алыш керек. Адам баласы жарык дүйнөгө келгенден эсептейбиз. Бирок, диний китептерде 13 жаш бир мүчөл, 25 жаш эки мүчөл дешет. Алар курсактагы мезгилин да кошуп койгон да. Курсактагыны эч качан кошпош керек. Жарык дүйнөгө келген күндөн эсептесең эл адашпайт, журт адашпайт. Бардыгы жайында болот.

Көзү ооруган кишиникин көзгө конок конду деп коет. Бир баланын көзү чүңүрөйүп эле кирип баратат, анан энеме келип үйлөтпөдүбү. Үйлөткөндө, “уф” деп үйлөбөйт, көзүн чоң ачып туруп “түф” деп түкүрүп үйлөйт. Ошол чечекейин жарып кеткен болот да, катуу сезгенет, эртеси эле көзү ачылып калат.

Дыйканчылык боюнча айтсам, мен кенедей кезимден чарбада жүргөм. Улуу кишилердин арасында чоңоюп калдым. Башкармабыз Буйлашов Орозбек Чорочу деген талаага (тээ Тельманда) бир жылы жалаң таруу айдатып койчу. Бир жылы тарууну буздуруп туруп, жүгөрү айдатып койчу, себеби отоо чөп дегенден арылтыш үчүн которуштуруп айдоо деген мыйзамды ошолор билчү. Карабайсызбы, эски кишилер билчү да. Которуштуруп айдабаса, жер семирбейт дечү. Кыргыз элинде таруу деген жоголуп кетип жатпайбы. Таруунун дарычылык касиети күчтүү. Таруудан бозо салып ичсе – карандай эле ден-соолук. Америка континентиндеги Канадада элдик табыптар бар экен. Алар буудайды өндүрүп, угут кылып алып, айыкпаган отуз үч түрлүү кеселди, ошол угутту жедирип айыктырышчу экен да. Биздин Тельманда Мамурасул деген аксакал 92 жашында, Кочкор аке 86 жашында, Шабдан атабыз 87 жашка чыгып кайтыш болушту. Ушул кишилердин тамак-ашында өмүр бою бозо үзүлгөн жок. Бирөөнүн үйүнө барып бозо улап ичкен кишилер эмес болчу, кемпирине накта таза салдырып ичишчү. Ушул кишилер эмне үчүн узак жашады? Себеби, бозо ичкен үчүн. Бозо угутсуз болбойт да. Канададагы окумуштуулар угут берип дарылаганы ушу себептен. Бозо миңден бир дары.

Бозонун артынан арак ичип алыш жөн эле бир кыямат. Бозонун жалгыз өзүн ичсе гана пайда алып келет.

Чоь-Ташта менин огородум бар. Ошол жерге жалаь картошка айдаим. Мен барып айдап калсам, Чоь-Таштын эли да айдап калат. Мен сугарсам, алар да сугарып, мен орсом алар да орот. Сугарууда үркөр чыкмайынча сугарыш керек эмес. Кыргыз эли кылымдардан бери үркөр жылдыз менен иш кылган. “Үркөр батты кош жатты” деген сөз бар го. Үркөр батып кеткенден кийин кылкандуу дан эгиндерин тактатышкан. Ысык-Көл ж.б. бийик тоолуу райондор, үркөр баткандан кийин деле себе беришкен. Мен билем. Бул буудайдын тагдыры эмне болоор экен деп жүрдүм. Ошол жылы буудай бышпай кечендеп туруп алды. Үркөр баткандан кийин себилген буудай бышпай туруп алат. Буудайды үркөр баткыча сээп алыш керек. Үркөр батты кош жатты деген ошол да. Үркөр жыл сайын качан батат деген суроо туулуп атпайбы. Кулжа бир тогоол аттагы ай жаьырганда үркөр батып кетет. Ошол ай жаьыргыча буудайды сээп калыш керек. Үркөр баткандан кийин токтотуш керек. Буларды ак эгин деп коет. Үркөр баткандан кийин кара эгиндердин кезеги келет. Кара эгиндерге таруу, жүгөрү, конок, шалуу ж.б. кирет. Момундай тартиби бар. Ат-Башы, Нарындагы буудайлар бышпай калып, тизеден кар жаап коюп, 1999-жылы толук кар алдында калган. Жаратылыштын мыйзам ченемдүүлүгүн бир грамм дагы бузбаш керек. Жаратылыш менен эриш-аркак иштеш керек. Жаратылыш менен эрегишиш керек эмес. Ошондо жаратылыш сага жардам берет. Үркөр баткандан кийин, кырк күндөн кийин кайра чыга баштайт. Чыгыштан чыга баштайт. Үркөр баткандан кийин кырк күндүн ичинде жасалган кымызды кыргыздар ууз кымыз деп коет. Ошол ууз кымыздан ичип койсоь сен бир жылдык ден-соолугуьду чындап аласыь. Кыргыздар үркөрсүз оокат кылган эмес. Үркөрдү көрөм десеь, бүгүн түнкү саат ондо күн чыгышты кара, топ жылдыз болуп, бармак басымдай жети жылдыз болот. Күзүндө көрүүгө болот. Жайдын күнү күн узун да.

Март айында чын куран беш тогоол деген аттагы ай жүрөт. Себеби, чын куран деген аттагы ай жаьыргандан кийин жаьы жаьырган ай беш күн өткөндө Үркөр топ жылдызына жакындашып калат. Тогоол - деген жакындашуу. Июль айында Теке 23 тогоол деген аттагы ай жүрөт. Бул ай жаьырганда 23 күн өткөндөн кийин, таьга маал Үркөр топ жылдызына Теке деген аттагы ай жакындашып калат. Эл ушунун баарын эсептеген. Кыргызда гана болгон. Анан кантип кыргызды улуу эл дебейсиь. Кыргыз эли ушунусу менен улуу. Себеби, күндүр-түндүр көчмөн жүргөн эл жаратылыш менен эриш-аркак болуп калып эле, ат койбогон жылдыз жок, ат койбогон айы жок асмандагы. Мындай көрөьгөнү кыргыз ата-бабалары калтырып кеткен да. Мындай өнөр башка улуттардын колунан келбейт. Өзбегинин колунан келген эмес, орустун оюна да келген эмес.

Жалган куран деп аталып калган себеби, куран ача мүйүздүү уйдун тобуна кирет. Бугу, куран экөө ошондой да. Ушулар кайберендер. Февраль айында кыш кадимкидей эле суук болот. Илгерки мергенчилер жондо бир жыйырмага жакын эликтер жүргөнүнөн барса, бирөөсү аябай зоькоюп чоь, анан баары эле токол. Себеби курандын кийин мүйүзү түшүп калат. Курандыкы да, бугунуку да. Жонго барышса эле элиги кайсы, ургаачысы кайсы билинбейт. Баарынын мүйүзү жок да. Айырмаланбайт. Ошондо жалган-чынын аныктай албаган үчүн февраль айындагы көрүнүштү жалган куран деп койгон. Анан бир ай, отуз күн өткөндөн кийин мергенчилер дагы чыгат да. Чыкса, баягы таанылбай кеткен курандардын мүйүзү саксайып чыга баштаган.

- Ээй, баягыда биз тааныбай кеткен элек, анык эле чын куран, мүйүзү чыга баштаган тура, - деп, ошондон чын куран деп калышкан. Баш оона деген сөз асмандагы күн алты ай бою узарат, алты ай бою кыскарат эмеспи. Июль айында күн кыскара баштаган убак болот. Баш оона деген эми баштап башка мезгилге баралы, эми баштап кышка карай багыт алдык деген эле сөз. Эми аяк оона деген сөз – бул кыргыздын боз үйүндөгү психологияны көргөзөт да. Мисалы, июль айында күн узун да, көлөкө так эле коломтого түшкөн. Ал эми аяк оонада баягы күн коломтодон ооп баштайт. Анан анык эле аяк оона деген ошол.

Жылдыздардын мал чарбачылыкка таасири

Кыргыздар мал багууда, кочкор, айгыр салуу, куутка кое берүүдө айдын аткарчу милдети абдан чоң. Ай толгондон кийин куутка кое берген. “Ай толо элек, азыр боло элек”, - деп айды карап туруп иш кылган ата-бабалар. Айдын өзгөчө касиеттери көп экен да. Бүт жаныбарлар дүйнөсүнө, өсүмдүктөр дүйнөсүнө кылган таасири айдыкы күчтүү экен. А күн бардыгына пайдалуу, үркөр топ жылдызынын пайдасы андан бетер. Бул күндөн кичинекей үзүндү калган деп жүрүшөт. Ошол үркөр топ жылдызынын касиети да аябай күчтүү.

Кыргыз эли биз мындайды айтып-айтып жүрө беребиз, а бирок, кийинки келечек муун балээни билеби, бул окуу куралы кылып, экзамендерге билеттерди кошуп койсо кыргыз эли. Мисалы, “мугалим - мөмөлүү дарак” дейт. Мугалимсиз, бир терекке жашынган балдар билбей туруп, кыргыз эли билбейт да, э кокуй! Ушул күнгө чейин мектеп программасына киргизбегенибиз өкүнүчтүү, бул уят.

Беш тогоол болбой бел чечпейт, бешикте бала үшүбөйт дейт. Жазында беш тогоол деген мезгил болот. Менин Сапар деген агам өмүр бою койчу болуп өткөн. Алар жылдыздар менен эриш-аркак да. Ал беш тогоол кеч келет, эрте келерин билчү. Колхоздун коюн кайтарчу. “Беш тогоол быйыл кеч келет, биердеги койду мен кырып алам, андан көрө, Нарын боюна Кабакка (Нарын боюнда жаз эрте келет да) кетейин” деп колхоздун мал догдурларына моюн бербей эле кетчү...

ИЛГЕРКИЛЕР ТОГООЛГО КАРАП ООКАТ КЫЛГАН

Матанов Эсенаалы

Тогуз-Торо району, Кара-Суу айылы

Жылдыздарды көп билбейм. Айдын жаңырышын билем. Мына кыргызча ай боюнча бүгүн 13ү, ал тургай 14ү болуп калды (Бул маек алынган күн 2009-жылдын 3-августу эле. – Айгине) . Орусча календарь боюнча 3ү эле болуп атат. Асмандагы ай 29 же 30 күндө гана жаңырат экен, 31 күндө жаңырбайт такыр. Биздин колдогу календарь боюнча бир жылда 7 ай 31инен жаңырып жатпайбы. Бир ай 28 же 29унан болуп. Ошондуктан асмандагы ай менен биздин календардын ортосунда айырма ушунда экен. Эки жылда бир ай ашыгыраак жаңырып калат экен. Эки жылда 24 ай болсо, кыргыз календары боюнча 25 ай болот экен. Торон Жумаевдики боюнча, өзү Токтогулдан, Кара-Көлдүк, тогоол ушул айдын 17синде болуш керек. Анан кыргызча күн бүгүн 14ү. Ошондо Үркөр менен Ай экөө жакындашат. Тогоол деген ушул. Ай батыштан келет, Үркөр чыгыштан келет көтөрүлүп. Анан экөө жылышып, жакындашып отуруп өтүшөт. Экөө жакындашкан – тогоол. Тогоол учурунда күн бүркөлөт, жаан-чачын болот. Ушундай белги болот.

Тогоол эгер убагында тогосо, жаз убагында келет. Кечирээк тогосо, жаз кечигет. Илгери карылар тогоолго карата жаз эрте келет, же кеч келээрин айтышкан. Бир жылда 12 тогоол бар. 23 тогоол июнь айында жаңырат. Июль айында – 21 тогоол, август айында 19 тогоол, сентябрда 17 тогоол... Эки сандан кемип отуруп, март айынын бешинде 5 тогоол өтөт. Бешинде болбосо, балким, андан мурда же кийин деле болуп калат. 3 тогоол апрель айында, 1 тогоол май айында болуп, анан Үркөр жерге кирип туруп, анан 50 күндө кайра чыгат экен.

Сумбула деген бар. Ал эми өтүп кетти. Сумбула – бул суук түшүп, тоонун башындагы булактардын тоңуп калганы. Августтун 20ларында тоонун башында булак тоңуп калат. Сумбула - кыргыздын сөзү.

Чилде жай чилде, кыш чилде деп бөлүнөт. Мисалы, кыш айы 90 күн да. Кыштын алгачкы 25 күнү, артынан 25 күнү, ортосунда 40 күнү чилде болот. Чилденин адегендеги 7 күнүн Кырды аш дедик. Анан Аалынын алты уулу деп коет. 13 болобу. Андан кийин

Желинин жети уулу деп коет. 20 болобу. Анан 21-күн Каңтар. Аюунун которулушу. Анан 13 күн Үт деп коет. «Жакшылыгына алса үт, жамандыгына алса жут», - деп коет. Ошондо 34 күн болобу. Анан Апкыт, Сапкыт деп, чилде чыгып кетет. 40 күн болот.

Жайкы чилде деле ушундай болот экен. Жайкы чилдени анча деле эч ким элес албайт го. Жай токсон, күз токсон деп 3 ай болот. Кыргызда өзүнчө ай аталыштары бар эмеспи. Жалган куран (февраль) дегени эликтин кураны ошол убакта мүйүзүнөн ажырайт экен да, экөөнү ажырата албай калышат экен. Мартта кайра мүйүзү чыгып, анан ургаачы, эркегин ажыратып калышат экен, ошондуктан ал ай чын куран деп айтылат. Баш оона дегени июнь айында күн кайта баштайт да. Аягы (аяк оона) болсо, даана боло баштады, күн кыскара баштады дегени окшойт. Билгендерим ушулар.

Илгери азыркыдай кыштоо сарайлар салынган эмес. Ар кайсы үңкүрлөрдө, далдоо жерлерде кышташкан. Жылдыздарга карап, жаздын эрте, кеч келээрин билишкен. Бул жөнүндө китептер бар. Илгери Кочкордо бир киши жылдыздарды көрүп туруп: «Быйыл жут болот, көчкүлө», - десе, 6-7 киши ишенип көчүп кетип, калгандары калып калыптыр, анан чын эле жут болгону бир китепте маалымдалат.

Макейдин жылдызы жут болоордо улам эле өйдөлөп жылып отурду, 1969-жылы анан жанагы жут болду. Эл вертолет менен каттап калды. Ошол белги болду. Ошол жылдары бизге кыйын болду. Андан кийин андай өйдө жылган жок. Аба ырайы өзгөрүлүп жатат. Баштагыдан кыш жылуураак болуп калды. Мурун кар көп түшчү. Ай төбөгө чыкпай калды. Жакында катуу бороон болду. Мурда мындай болчу эмес. Чөп мурункудай чыкпай калды. Жаан-чачын аз болду. Көгүчкөн, кекилик, чил азайып кетти, карга көбөйдү, таранчылар көрүнбөйт, себепин билбейм.

Чөптү изилдеген киши жок. Жемиштер да жакшы болбой калды. Алманы курт жеп атат. Өтө ысык болуп атат. Жүгөрү быйыл такыр болбой калды.

ТАБИЯТ ТУУРАЛУУ МЕН БИЛГЕНДЕР

Нургазиев Самаган

Торкент айылы, Токтогул району

Бизде кыргыздарда теке менен кулжалардын ургаачыларынын эркектер менен кошулган убактысын эсептеп, бештин айы, үчтүн айы дешкен экен. Ошол мезгилде белдигин алышкан экен.

Жалал-Абадда чилдени декабрдын 25инде кирип, февралдын 5инде чыгат дешет. Токтогулда, Таласта, Чүйдө декабрдын 5,6,7синде чилде түштү кылышат. Каңтар, аюунун каңтарылганы дешет. Эгер чилде бою кар жаабаса, калтар менен сөзсүз күн бүркөлөт же кар жаайт дешет. Бул 26 же 27 сине туура келет.

9-БӨЛҮМ

КЛИМАТ

КИРИШҮҮ

АТ ТУЙЛАП ТАККА ЧЫКМАК БЕЛЕ, ШАРТКА ЫҢГАЙЛАШАБЫЗ ДА

Сейдалиева Эркингүл

53 жашта, мугалим, Таш-Көмүр шаары

Эки кызым бар. Өзүм мектепте иштейм. Педагог институтту бүткөндөн кийин ушул жерге келип иштеп калгам, мына андан бери арадан канча жылдар өттү, ошондон бери ушул жерди туруктап калганбыз. Бул жерде жашаганыбызга 35 жыл болуп калды.

Бул жердин климаты ар түрдүү, бирде катаал, бирде жагымдуу дегендей. Менин эсимде, биз жаңы институтту бүткөндө бир курдашым экөөбүздү ушул шаарга бөлдү. Ал убакта, Союз убагында окууну бүткөндөр сөзсүз үч жыл окуу жайы бөлгөн жерге барып, иштеп бериши керек болчу. Мына ошентип биз эки кыз Таш-Көмүргө келип калдык. Август айынын аягы эле, күн укмуштуудай ысык экен. Күндүн ысыгынан көп деле кыйналбадык. Ошентип күз да келди, ал жердегилер бул жерде күзүндө, кышында катуу шамал болоорун айтышса, биз ага анча маани деле бербептирбиз. Ошентип биз күткөн күздүн да шамалын көрдүк, чын эле башкача экен, өзгөчө кичирайондо жана Түндүк бөлүгүндө. Биз жаңы келгенде кичирайондогу № 7 мектеп жаңы бүткөн экен. Биз ошол мектепте иштеп калдык. Бул жер таштуу жер да, күзүндө катуу шамал жердеги кумдарды кошо учурат, көчөдө баратсаң шамал делдеңдетип жолуңдан чыгарат, учкан кумдан көзүң жумулуп кетип бараткан жолуңду да жакшы көрө албайсың. Учкан жалбыракка окшоп ары-бери делдеңдеп кете бересиң. Ошентип күздү да өткөрдүк. Эми кыш кандай болор экен деп ойлонгуча кыш деле кирип келди. Эми кышында кар жааса, көзгө кум учпай, таза болуп калат, жок дегенде чаң болбойбуз деп ойлогонбуз да. Көрсө, бул жерде кышында кыйратып деле кар жаабайт, жааган карды шамал учуруп кетет экен. Ал эми шамалдан калган кар бат эле эрип кетет, себеби, бул жерден көмүр чыккандыктан, өзүнөн жылуулук бөлөт.

Жанагы айткан курдашым экөөбүз дайыма чогуу мектепке барып, жумуштан дагы бири-бирибизди күтүп чогуу кайтчу элек. Экөөбүз шамал учурбасын деп шамал катуу болгон күндөрү колтукташып алчубуз. Бир күнү менин сабагым жок күнү ал жумушка өзү кеткен, анан саат 4төрдөн кийин кирип келди, аябай ызаланып алган. Эшиктен кирип эле: «Мен иштебейм, бүгүн арыз жазып келдим», - дейт. Көрсө, эртең менен жумушка бара жатса шамал катуу болуп учурганда, ал тең салмагын жоготуп, буту тайып кетип, жолдун жээгинде коюлган лотоктун ичине жыгылып түшүптүр. Лоток жарым тегерек болгондуктан, ал жерден жыгылган адам буту-колун чыгарып деле алышы мүмкүн. «Ошентип өзүм тура албай ары-бери оонап жатсам бир окуучум келип, моюнун созуп мени карап туруп: «Саламатсызбы эжеке», - дейт. Ага ого бетер ызам келип жатсам, колумдан тартып тургузуп, мектепке чейин жетелеп барды, мен көргөндөргө аябай уят болдум», - деп ызалуу. Ошентип өзү айткандай эле эртеси кетип калбадыбы, бул Таш-Көмүрдүн климатына баары эле чыдай бербейт. Анан мен да кетем деп арыз берсем, кетирбей коюшкан, мына эми андан бери канча жыл өтүп, биз бул жердин климатына бир жагы бышып, бир жагы көнүп, ыңгайлашып да калдык. Бул жердин тузун насип кылып, буйруп койгон экен, мына минтип бала-чака ушул жерден торолуп, ушул жерде чоңоюп калышты. Эми бул жерден дегеле кеткибиз келбейт. Бул жерде буга окшогон кызыктуу нерселер көп болот.

Азыр шамал мурункудай катуу болбой калган. Мурдагы жылы Америкадан бир волонтер бала келип, биздин климатка көнө албай кетип калды. Андан кийин дагы Лорен деген волонтер кыз келген, ал дагы ыйлап жүрүп, эми кичине көнөйүн деди окшойт. Ал кызыбыз дагы темир жолдун көпүрөсүнөн өтө албай, жөн эле зөңгүрөп ыйлап алыптыр дейт. Америка өнүккөн өлкө да, алар мындай жерди көрбөгөн да.

Бул жерде жашап калгандан кийин шартына ыңгайланышка туура келет экен. Эгер климатты өзгөртүп алуу колубуздан келсе өзгөртүп алмакпыз, өзгөртүш колдон келбегенден кийин жанагы кыргыздарда айтылган макалдагыдай «Ат туйлап такка чыкмак беле», биз шартка карата ыңгайлашабыз да. Мисалы, жайкысын, түш мезгилинде эл көчөгө чыкпаганга аракет кылат, ошондуктан көчөдө адам аз жүрөт. Эгер өтө зарыл иши болсо, шляпа же кагаз менен калкаланып чыгышат. Бул жерде ар бир экинчи үйдө бассейн, же жайкы душ бар.

Ал эми кышта суук өтпөгөндөй калың кийинишет. Үйлөрдө мешке от жагышат, кеч күздө отун-сууну, көмүрдү даярдап алышат. Мурда катуу шамал болгондо зымдар үзүлүп, зым карагайлар кулап, кышында жарык жок отуруп калган күндөр да болчу. Эми азыр эмнегедир мурдагыдай катуу шамал жок, климат алмашып жатат окшойт.

Шамал катуу болгондо мөмө-дарактын мөмөсүн күүп салат, же күн өтө катуу ысып кеткенде мистенин мөмөсү күйүп, кургап калат, жаңгактардын даны карайып кетет. Бул жерге ысык жерде өсчү мөмө-дарактар жакшы өсөт. Мисалы, бизде анар, жүзүм, курма, мисте дегендер жакшы өсөт. Ал эми алма анча жакшы болбойт, же курт болуп кетет, же сабагы морт болуп, шамал эле күүп таштайт, алманын кээ бир сорттору гана өсөт.

Кыргыздар илгертеден эле эртеңки күндүн же кыштын, жаздын кандай болорун алдын ала билип турушкан. Мисалы, менин апам азыр 78ге чыкты, ал адам ошондой нерсени көп билет. Апам минтип билет, эгерде ай жаңырганда ай чалкалап чыкса, демек бул ай жаанчыл болот, эгерде тикесинен турса, демек, бул ай жаанчыл болбойт, эгерде күн батып бара жатканда батыш тарап кызарса, демек, эртеси күн ысык болот, эгерде күзүндө күн күркүрөсө, демек кыш жеңил болот, же болбосо пияздын кабыкчалары жука болгон жылы да кыш жеңил болот дейт. Илгерки адамдар өтө акылдуу, баамдуу болушкан да. Мына ушуга окшогон нерселерди илимдин жардамысыз эле билип турушкан. Алар ал тургай жер титирешин да алдын ала билишкен, мисалы, эгерде иттин баары улуп баштаса, бул жер титирегендин белгиси экен, иттер өтө сезгич болушат экен дагы, боло турган кырсыкты же жер титирөөнү алдын ала сезе билет экен. Балыктар да ошондой болот экен. Эгерде балыктар ары-бери тызылдап сүзүп калса, жер титирөө күтүлөт экен. Жылкы дагы сезет деп айтат, бирок ал жөнүндө азыр так эстей албай турам. Эгерде биз ушул жаныбарлардын тилин билгенде, көп кырсыктардын алдын алып калса болмок да.

ТАШ-КӨМҮРДҮН ЫСЫГЫ МЭЭ КАЙНАТАТ

Ормонов Шекербек, 47 жашта, дыйкан, Таш – Көмүр шаары

Мен ушул Таш-Көмүр шаарынын тургуну болом. Жумуштун жоктугуна байланыштуу 20-жерден ижарага жер алып иштетип, тиричилик өткөрүп жатамын. Төрт балам бар, эң чоң балам Россияда, ал да жумуш жок ошол жакта иштеп жатат.

Климат деген сөз - аба ырайы. Мен ошондой деп түшүнөм. Биздин ишибиз дал ошол аба-ырайы менен тыгыз байланышта. Аба-ырайы жакшы болсо, биздин түшүм да мол болот. Эгер аба-ырайы жаман болсо, биздин түшүм да аз болот. Эгерде жазында эгинтегин себилген мезгилде жамгыр жакшы болсо, себилген дан да жакшы өнүп чыгат, ал эми кургакчылык болсо, дан өнө албай кургап калып, түшүм аз болот. Кышында кар көп түшсө, кышы менен жер кыртышы суулуу болот дагы, түшүм мол болот. Дыйкандын тиричилиги ошол аба-ырайына көп баш ийет, ошондуктан биз, дыйкандар, жазында Кудайдан жамгыр бере көр деп жалынып-жалбарып тилейбиз да. Ал эми кышында болсо көбүрөөк кар тилейбиз. Кудайы өткөргөндөн башка биздин колубуздан эмне келмек эле, ар бир жазда кошуналар топтолуп, кудайы өткөрөбүз, кыштан аман чыктык, эми жаз

жамгырлуу болуп, эгин-тегин мол болуп, эл ток болсо экен деп. «Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт» - дегендей, жамгыр болбосо башың менен жер казсаң да кайдан түшүм болмок.

Климаттын терс таасир тийгизген учуру дагы болбой койбойт. Мисалы, жазында жамгыр ак жаанга айланып алса, бул дыйканчылыкка пайда эмес, зыян алып келет. Ак жаан деген тынбай жаайт да, мындай убакта эгин талаалардан сел кетип, бүтүндөй мээнетинди жууп кетет. Ал эми жамгыр жаабай койсо, эгин-тегин күйүп кетет. Жазында мөндүр жааганда мөмө-жемиштерди, жашылча, бакчаны бүтүндөй талкалап кетет да, анан күн көп ысып кеткенде саранча деген нерсеси пайда болот, эр болсоң саранчадан даныңды сактап көр, бир каптаса даныңдан эч нерсе калбайт. Кээ бирөөлөр дыйканчылыкты оңой деп ойлойт, дыйканчылыктын дагы мына ушундай азап-тозогу бар, дыйканга баш ийбеген ар кандай шарттар болот, мисалы, сел каптаса кантип токтотосун, ичин ачышып, кайран мээнет деп, кайра башынан эгиниңди эгип баштайсың, аны деле сел албайт деп ким кепилдик бере алат. Ал эми жайында ысык болбой, жамгыр жаап туруп алса эгиниң бышпай калат, дыйканчылык деген мына ушундай өтө кыйын мээнет.

Кандайдыр бир жол менен аба-ырайын өзгөртүүгө болот. Мисалы, союз убагында колхоз-совхоз деген бар болчу. Ошол убакта эгин-тегинге жамгырдын кереги жок болгон убакта кара булут чыкканда эле аттырышып, жамгыр болтурбай коюшчу, союз жоюлду, азыр антип аба-ырайын өзгөртүү дагы кошо жоюлду окшойт.

Таш-Көмүрдө жай өтө ысык болот, себеби бул жер таштуу келет. Жайкысын түштө көчөгө чыкканга мумкүн болбой калат, жөн эле мээңе чай кайнатат. Кургакчыл жайда Аравия менен эле барабар болуп калат, элдер дагы арабтарга окшоп, күндөн сактанып ак кийим кийип калышат. Күзүндө, кышында шамал катуу болот. Азыр дагы мурдагыдай шамал жок, ГЭС курулганга чейин бул жердин шамалы жөн эле адамдарды учурчу эле. Кудай жалгап Таш-Көмүр ГЭСи курулду, шамал да мурункудай катуу болбой калды.

Таш-Көмүр эки тоонун ортосунда жайгашкан. Шамал бийик тоодон ары аша албай эле ушу эки тоонун ортосу менен келе берет окшойт, ошон үчүн катуу болот болуш керек. Эгер эки жак тоо болбогондо жайылып кетмек да, күчү анчалык катуу болмок эмес. Таш-Көмүрдүн эки башында шамал катуу болот, Түндүк деген жакта, анан кичирайондо. Шаардын ортосунда тигил жактарга салыштырмалуу анча деле шамал жок. Мен ойлойм, ал жерде бак-дарактар көп үчүн шамал тийбейт болуш керек. Түндүк районунда биз мурда жашаганбыз. Ал жакта таза кийимиң көчөгө бир чыкканчалык гана. Көчөгө бир жолу чыктың дегиче таза кийимиң карала ыш болот да калат. Ал тургай бети-башыңды бет аарчы менен сүртсөң, капкара ыш болуп калат. Себеби, ал жакта ачык көмүр кендери көп, ал аз келгенсип элдер деле ар-ар жерден көмүр казып, көөлөп (оюп) жиберешкен, ошол себептен көмүрдүн майдалары шамалга учуп, оозу-мурдуңа кирет.

ТҮШҮМ КЛИМАТКА ТҮЗ БАШ ИЙЕТ

Молдобаева Гүлазим, 52 жашта, медсестра, Шамалдуу-Сай шаарчасы

Төрт балам бар, баары өзү менен өзү, кудайга шүгүр. Мен көптөн бери ушул жерде медсестра болуп иштейм. Биздин Шамалдуу-Сай шаарчасы кичине болгону менен арзанчылык, жашоо жеңил деп ойлойм, мөмө-жемиш, жашылча дегендер башка жакка салыштырмалуу бизде арзан турат.

Эмне себептен биз жашаган жер Шамалдуу-Сай деп аталып калганын билбейм, кээде угуп калам, мурда бул жерде катуу шамал болчу деп. Бирок азыр андай катуу шамал деле болбойт. Бул жердин климаты жагымдуу, ошондуктан бул жерде мөмө-жемиш, эгин-тегин дегендердин баары өсөт. Мен жогоруда айтып кетпедимби, бизде көп нерсе арзан деп. Башка жакта жашагандар жер-жемиш дегенди ушул жактан жүктөп кетип, ал жакка үстүнө акча кошуп кымбат сатышат.

Бул жердин тургундарынын көбү дыйканчылык кылышат, көбүнүн үлүш жерлери бар, үлүш жери жоктор ижарага жер алып иштетишет. Кыргызда «эл эмгегин жер жебейт» делгендей, жерди баксаң, жер ошол эмгегиңди эселеп берет турбайбы. Жерди жакшы карап, жакшы баксаң мол түшүм берет да, түшүм мол болсо, арзанчылык болот. Бул жердин жери да жакшы, климаты дагы жакшы. Ошон үчүн бул жерлердегилердин көбү жакшы жашашат. Жок дегенде ар бир экинчи үйдө машина бар. Себеби, дыйкандарга машина эң керектүү нерсе турбайбы. Алган түшүмдөрүн, жер-жемиштерин машинага салып базарга сата коюп келе калганга жакшы экен да.

Биздин Шамалдуу-Сай шаарчасында жемиштин бардык түрү өсөт: коон, дарбыз, калемпир, картошка, пияз, чеснок, сабиз, капуста, баклажан, ашкабак, жер жаңгак. Биздин жердин климаты эң жакшы болгондуктан, бизде мөмө-жемиштин дагы бардык түрү бар: жаңгак, алма, алмурут, алча, кара өрүк, өрүк, шабдалы, жүзүм, анча-мынча жерде өспөгөн анар, бээ алма, мисте деген дагы, бадам деген дагы өсөт. Бизде жай ысык болгондуктан анжир (инжир) дагы бар, эч жерде өспөгөн курма дарагы да бизде өсөт. Курма дарагы көбүнчө Өзбекстанда көп. Бул дарак ысыкты жакшы көрөт. Мисалы, Аксы тарапта курма дарагынын мөмөсү бышпай калат. Себеби, ал жактын климаты бизге салыштырмалуу суугураак келет.

Эгиндин кандай түрүн билсеңер, анын баары бизде өсөт: буудай, жүгөрү, таруу, сулуу, арпа, семичка, анча-мынча жерде өспөгөн күрүч.

Түшүмдүн мол болушу же, болбой калышы – бул климатка түз баш ийет. Эгерде жаз жамгырлуу болуп, убагында жамгыр жаап турса, жер-жемиштер, мөмө-чөмөлөр дагы жакшы өсүп, жакшы түшүм берет. Эгер жаз кургакчыл болсо, отургузулган, себилген жер-жемиштер тамыр алып кете албай куурап калат. Ошондуктан, ар бир мезгилдин өз убагында болушу айыл чарба өсүмдүктөрүнө чоң таасирин тийгизет. Эгерде жай мезгилде ысык болбой жаанчыл болуп кала турган болсо, жер-жемиштер дагы, мөмө-жемиштер дагы өз убагында бышпастан кечигип бышат.

Эгерде климат катаал болуп, түшүм жакшы болбой калса, бардык нерсе кымбаттап кетпейби. Менин эсимде бар, кайсыл бир жылы пияз отургузгандар аябай көп болуп кетип, анын килин 50-60 тыйындан сатышып, ал эми пиязын жазда сатып бүтө албай калгандар жазында пияздарын төккөнгө туура келген күндөр да болгон. Пияз көпкө сакталса кургап же өнүп кетет да. Ошентип кийинки жылы пиязды аз эгип коюшуп, кийинки жылы пияздын бир кили 50-60 сомго чейин чыгып кеткен. Ошондой кымбатчылык болуп кетсе, үй-бүлөлүк казынага, күнүмдүк жашоого дагы сөзсүз түрдө таасири тийет. Былтыркы жылы пияздын кили биз жакта 5-6 сом болуп жатканда, Бишкекте 13-14 сомго чыгыптыр. Биздин бир туугандар бизге пияз салып жибергиле деп суранганынан үч кап пиязды таксисттерден берип жибергенбиз.

Мен климатты өзгөртсө болот деп ойлойм. Себеби, бизде кээ жылдары жаз кургакчыл болуп калса, эл чогулуп жамгыр болсун деп кудайы өткөрүшөт. Ошондо кудайы өткөндөн көп өтпөй эле жамгыр жаап берчү. Дегеле жамгырдын дагы убагы менен болгону жакшы. Эгерде жамгыр тынбай эле жаай берсе, сел жүрүп эгин талааларын жууп кеткен мезгилдер да болгон. Андай учурда мээнетигь текке кетет. Эгиндерди кайра башынан сээп, кайра башынан отургузушка туура келет. Андай мезгилде эгиндин күзгө чейин бышып жетилиши да күмөн болуп калат.

Биздин чөйрөдө былтыр жер титирөө аябай көп болду. Быйыл кудайга шүгүр, тынч. Кээ жылдары сел каптоолор болгон. Азыр көптөн бери климатыбыз жагымдуу эле болуп турат.

БИЗДИН ЖЕР МАЛГА ЖАЙЛУУ

Андашева Гүлмира, 59 жашта, Кызыл-Жар айылы

Төрт балам, төрт неберем бар. Балдарым, кыздарым чоңоюп, үйлөнүп-жайланып калышкан, кудайга шүгүр.

Биздин Кызыл-Жар айылынын климаты жакшы, элге, жанга, малга жагымдуу. Жайы жайдай, кышы кыштай дегендей, ар нерсе өз убагы менен. Бизде климат жакшы болгон үчүн бардык нерселер өсөт. Бул жерде жашаган элдердин баарынын үлүш жери бар. Бул жерде негизинен дыйканчылык менен турмуш-тиричилигин өткөрүшөт. Анан бизде малга дагы жайлуу жер болгондуктан, мал көп багылат.

Турмуш болгондон кийин ар кандай нерселер болот да. Кургакчылык дагы болгон бир убакта, жазында күн жаабай коюп, эгиндер өнбөй, куурап калган убактар болгон. Же жазында тынбай жамгыр жаап, сел каптап кеткен жылдар да болгон. Чоь-чоь мөндүр жаап, мөмө-чөмөнү күүп салган убактар да болгон. Кайсы бир жылы май айында кар жаап таштап, мөмөлөрдү суук уруп, түшүм болбой калган. Эми жаратылыш адам баласына баш ийиши кыйын экен. Ар кандай нерселерди көрүп келе жатабыз го.

Быйылкы 2008-жылдагы жаз бизде аябай жакшы болду. Ал эми тигил Ак-Суу тарапта чоь-чоь мөндүр жаап, алма-өрүктү бүт күүп салыптыр. Өрүктөрдүн калган-катканы жегенге жарабай, котур болуп кетиптир. Бизде, буюрса, бул жылы эгин-тегин деле, мөмө-жемиш деле жакшы болду.

Менин бала чагым тигил Тегене деген айылда өткөн. Төлөгөн Касымбеков деген белгилүү жазуучу такем болуп кетет. Тегенеде менин жаш кезимде кыш аябай оор болчу эле, кар деген аябай көп түшчү. Эшиктин алдын күрөгөндө тоодой болуп эле үйүлүп жатып калчу. Азыр ал жакта деле баштагыдай оор кыш болбой калды. Мен бул жакка турмушка чыгып отурукташып калдым. Бул жерде илгертеден эле Тегенеге салыштырмалуу кышы жеңилерээк. Бул жерде бышкан нерселер Тегенеде бышпайт, мисалы, коон, дарбыз. Себеби, ал жак бизден суук.

Жайында күн өтө ысып кетсе, кээ бир жемиштер күйүп кетет. Бизде мисте деген нерсе аябай көп. Жай өтө ысык болсо, мистелер күйүп кетет, даны кургап-курап эле жок болуп калат. Бул жерде мисте көп болгондуктан, мисте тергени адамдар ар жактан келишет. Тягы Кара-Суу, Кара-Жыгач, Авлетим, Кербенден келсе, биягы Шамалдуу-Сай, Таш-Көмүрдөн дагы келишет. Анан жана мен айтып кеткендей, сел алып же мөндүр уруп кетсе, элдин деле жашоосу кыйын болуп калат, кымбатчылык, жетишпестик болот. Климатты алдын ала өзгөртүү адамдын колунан келбей турган нерсе, бардыгы Алла-тааланын колунда да. Адам баласынын бешенесине «бул мындай жашайт, тигил тигиндей жашайт» - деп жазып койгон да. Эми биз Кудайдын бешенеге жазганын көрөбүз да.

Кырсыктан Кудай сактасын. Бизде андай кырсыктар деле болбойт. Кез-кезде жер титиреп калат. Жанагинтип мөндүр жааган убактар болуп калат. Жазында жамгыр токтобой жаай берсе, кээ бир жолдорду сел бузуп кеткен убакыттар болот. Менин тигил алайлыктарга, райкомолдуктарга таза боорум ооруду. Аларды мурда көчкүлө деп айткан экен, ошондо көчүп кетип калса, ошондой күн башына түшмөк эмес. Бул дагы бир тарткылык да. Ар нерсеге бир себеп болот дегендей, көчкү себеп болуп калбадыбы. Ошондой бөөдө кырсыктардан Кудай өзү сактасын кыргыз элин. Анан Кудай деп эле карап отура бербей, адамдар дагы аракет кылыш керек. Илгери биздин ата-бабалар акылдуу болгон экен, боз үйдү тигип алып ошондо жашай беришчү. Бир жерден экинчи жерге көчсө дагы жыйнай салып, экинчи жерге барганда тигип алып отура берет. Жер титирегенде дагы коркунучтуу эмес, жеңил-жумшак. Азыр деле биздин айылда кээ бирлери алты канат ак үй тургузуп коюшкан. Ошолор жакшы кылган деп ойлойм. Кудай таалам деле айтат экен да «сактансан - сактаймын», - деп. Ошондуктан биз өзүбүз деле анча-мынча нерседен сак болсок, өзүбүзгө эле жакшы.

БИЗДИН КЛИМАТ ӨЗҮНЧӨ ЭЛЕ ТАБЫШМАК ДА...

Арзыбаева Кутбүбү, 43 жашта, Жаңы-Жол айылы

Климат деген бул жалпы жолунан аба ырайы дегенди эле билдирет. Ожеговдун сөздүгү боюнча, «климат - бул ар бир жердин шартына жараша болгон аба-ырайы». Мен

ушул аныктама так айтылган деп ойлойм. Себеби, чындап эле ар бир жердин климаты ар түрдүү болот эмеспи. Мисалы, Сибирде өтө суук, ошондуктан Сибирдин суугунан көптөр коркушат. Аравияда, Африкада өтө ысык, ал эми Орто Азияда болсо мелүүн климат. Биздин Кыргызстанда деле ар жердин климаты ар башка, Жаңы-Жол айылында мелүүн климат, ал эми Таш-Көмүрдө болсо, кышы - шамал, жайы - өтө ысык.

Мен ушул Жаңы-Жол айылында төрөлүп, балалык кезим ушул жерде өткөн. Ал убакта аба-ырайы башкача эле, кышы аябай суук болчу. Азыр кыш андай суук болбой калыптыр, мен бул жакка ата-энеме, туугандарга көп келем, өзүм азыр Таш-Көмүр шаарында турам. Биз мектепте окуп жүргөндө, кышында сууктун катуулугунан суулардан ак бубак чыгып, туман сыяктуу болуп, 1 метр алдында бара жаткан адам көрүнбөй калчу. Каш, кирпич деген нерсе аппак болуп, бубак басып калчу эле, качан гана күн чыккандан кийин бубак күндүн ысыгына эрип кетчү эле. Тетиги агып жаткан Мал-Калды суусуна, кыш өтө суук болгондуктан, калың муз тоңуп калчу, биз сабактан кайтып келе жатып, тоңгон муздун үстүнө хоккей ойноп, муз тепчү элек. Ошентип, кечке ойноп жүрүп, кечинде көк муштум болуп, үйгө жетип барат элек. Сууну болсо ошол Мал-Калды суусунан ичебиз да, суу алганы барганда, суунун бети калың муз болуп калат, ошол музду балта менен чегип, анан суу сузуп келет элек. Ошончолук калың муз турчу. Суунун аркы жээги менен берки жээгиндеги адамдар кышында тээ көпүрө менен айланып келип отурбай, муздун үстү менен чуркап бара калып, чуркап келе калып, жолу кыскарып жырғап калышчу. Ал убакта кар көп жаагандыктан, эшиктеги карды күрөгөндө чон-чон дөбө болуп үйүлүп калчу, биз ошол дөбөдөн кечке жылгаяк тепчүбүз. Биздин жаш убакта мына ушундай суук болчу эле, кыш оор болгондуктан кээ бир жаныбарлар жем издеп, айыл аралап келип калчу. Бир жылы тээ адам баргыс жакта жашаган элик айылга келип калыптыр, жапайы доңуздар да айыл аралап келип калышчу, азыр бул жерде андай кыш болбойт. Ал мезгилде мектептен алыс жашаган окуучуларды кышында интернатка жүргүзүшчү, суукта алыс жерге барып келип окуш кыйын да, күн да кыска болот, бат эле караңгы кирип калат, алыста жашагандар үйүнө жеткенче караңгы кирип калат да. Анан дагы бир нерсе, улуу адамдар азыркыга чейин 1963-жылды көп эскеришет, себеби ал жылы эң катуу суук болгон экен, биз го андан кийин төрөлүп, ал суукту көрбөй калдык.

Жаз жөнүндө айтсам, жаз көбүнчө жамгырлуу болчу. Эсимде бар, жамгыр көп жааганда сугат суу келген арыктарды сел алып кетип, ошол арыкты тазалап келиш керек дешип, эл кетмен-күрөгүн көтөрүп эле жөнөп калчу, а биз жаш балдарбыз, ата-энебизди ээрчип алып барат элек. Бирок, биз эс тартып калган мезгилде жаз кургак болуп, эл жамгыр жааса экен деп, кудайы өткөргөн убактар да болгон. Кудайы өткөргөндөн кийин жамгыр чындап эле жаап калчу. Азыр дагы бир жыл эсиме келди. Биз мектепти бүтүрүп жаткан жылы да жамгыр болбой коюп, кургакчылыктан чөп болбой калган. Ал убакта колхоз-совхоздун көп малы болчу, ошол малга кышкыга жем-чөп жок болуп, окуучуларды шак (токойдогу дарактардын бутактарын) жыйнаганга алып барган. Кыскасы, ар жылкы аба ырайы ар түрдүү болот.

Табигый кырсык деген бардык жерде эле болчу нерсе. Эсимде бар, бир жылы бул жерде катуу шамал болуп, элдин тамынын башындагы шиферлерди учуруп, дарактарды тамыры менен жулуп салганы. Эл балдарын үйдөн чыгарбай, кайтарып отурушкан. Биз балабыз да, коркуу сезими жок, улам эшикти көздөй чуркайбыз, ата-энебиз урушуп отургузуп коет, бизге эшикте болуп жаткан нерселер кызык.

Дагы бир жылы катуу жер титирөө болгон, ошондо Ош-Бишкек кан жолун көчкөн тоо басып калган, эпицентр Суусамырда болгон экен. Радио-телевизордон кайра-кайра «дагы жер титирөө кайталанышы мүмкүн, сак болгула», - деп эскертип турушкан. Элдин баары коркконунан үйүнө жатпай, 2-3 күн эшикте жатышкан, дагы жакшы, ошол убак август айы эле. Август айында күн ысык, эшикке жатса болот. Кыш болгондо эмне болмок? Ошондон кийин элдин көбү алты канат темир боз үй алып, короосуна тигип алышкан. Мен ойлойм, бул эң жакшы ыкма деп, жер титирегенден да, катуу шамалдан да сактайт, себеби ал боз үйлөр темирден жасалган. Менин эсимде, биздин бала чагыбызда, жер титиресе, эшикке чыккыла деп, эшикке көздөй чуркачу элек, катуу шамал болсо, үйдү

көздөй чуркачу элек. Анан ар кандай кырсыктардан сактануу боюнча америкалыктардын кайсы бир штатында жашагандардын ойлоп тапкан ыкмалары мага жакты. Алар үйүнө жер төлө курат экен дагы, ал жерге да жакшы, жашаганга ыңгайлуу шарттарды түзүп коет экен. Ал штатта торнадо, тайфун деген нерсе көп болот, ошол мезгилде дароо жер төлөгө кирип кетип, жашай беришет. Мындай ыкмаларды биз да колдонсок болот экен, жер төлө жер титирегенден да, селден да, шамалдан да сактайт. Баягы ата-бабалардан бери жашап келе жаткан жер көзгө жакшы көрүнөт, ал жерден башка жакка кеткиң да келбейт, ошондуктан кыргыздар баарына тобокел деп, жанагындай тоо-таштын арасында деле, көчкү жүрө турган жерде деле жашай берет.

Менин апам аба-ырайынын кандай болоорун жакшы билет, алардын курагындагы адамдар бүт эле айдын жаңырганына карап, кийинки ай кургакчыл же жамгырлуу болорун айтып коюшат. Эгерде ай жаңырганда чалкалап чыкса, жамгыр көп болот, эгер тикесинен турса, жамгыр өз убагы менен жаайт дешет. Кыштын оор же жеңил болорун да билип коюшат, эгер кеч күздө мөмө-дарак гүлдөсө, кыштын оор болорун билдирет, кеч күздө күн күркүрөсө, кыш жеңил болот. Эгер жылкычы чымчык жылуу жакка учуп кетпесе, кыш жылуу болот.

Мен жашаган Таш-Көмүр шаарынын климаты абдан кызыктуу, табышмактуу. Кызыктуу дегенимдин себеби, күздө, кышта катуу шамал башталган кезде ар кандай көрүнүштөр көп болот. Азыр бул жердин шамалына байланыштуу бир кызык окуя айтып берейин. 1992-93-жылдар эле, Бишкектен биздин бир курдаштарыбыз бул жакка жумуш боюнча которулуп келип, иштеп калышты. Анан бир кошуна ооруканага жатып калган экен, ошону көрүп келели деп жөнөп калдык. Акмөөр деген курдашым шляпаны кийди. Ал Бишкекте жашап жүргөн да, бул жердин шамалын билбейт. Мен ага: «Шляпа кийбей эле койсоңчу, эшикте шамал», - десем, ал ага маани берген жок. Ошентип үйдөн чыктык, кабат үйлөрдүн арасында шамал анча билинбейт. Дал көчөгө жеткенде шамал Акмөөрдүн шляпасын башынан учуруп кетти да, шляпа көчөдөгү машиналарга аралашып тоголонуп баратат. Биз эмне кылышты билбей туруп калдык, аркасынан чуркайлы десек, машиналар көп, чуркабайлы десек, баш кийимиңди кантип таштап кете бересиң? Шляпа дагы аябай кооз болчу. Ошентип айлабыз кетип турсак, бизди байкап калган бир бала машиналарга аралашып чуркап барып, шляпаны кууп жетип, кармап келип берди. Ошентип, шляпаны колго көтөрүп барып келгенбиз. Мына ошондон кийин эле бир жакка жөнөп калсак, Акмөөргө: «Акмөөр, шляпанды эле кийип алсаңчы», - деп тамашалап күлүп калат элек. Ал убакта союз жаңы гана жоюлуп, эл эч нерсеге түшүнбөй, абдан кыйналып турган мезгил эле. Мына ушундай кыйын, өткөөл мезгилде биздин климат кез-кезде көңүлдү көтөрүп, элге жакшы маанай алып келчү, биз ал шляпаны азыр да эстеп, күлүп калабыз. Күздө көчөдө жүргөн элди карап турсаң, шамал этек-жеңди учуруп, далдактатып аябай кызык көрүнөт, бирок бул көрүнүш бизге көнүмүш болуп калган. Башка жактан келгендерге абдан кызык көрүнсө керек. Бизге келгендер: «Бул жердин шамалы менен ысыгына кантип чыдайсынар?», - деп калышат. Биз мындай климатка ыңгайлашып калганбыз.

Биздин климат өзүнчө табышмактуу. Азыр күн тийип турса, 1-2 сааттан кийин кандай болуп кетерин билбейсиң. Азыр бул жөнүндө дагы бир мисал айтып берем. Бул дагы ошол 90-жылдары болгон. Биз айылга бармай болуп калдык. Чоң кызымдын тушоосун кесиш керек эле. Жыйналып, тамак-ашыбызды, элге бере турган белек-бечкегизди көтөрүп алып, жөнөп кеттик. Биз баратканда күн кайнап турган, 1-май болчу. Биз жайкы кийимдер менен кеткенбиз. Ал жакка барганда күн жаады. Эртеси кайталы десек телевизордон кечинде айтып жатпайбы, Таш-Көмүрдө кар жааганын. Анан биз ал жерден туугандардын пальтолорун алып, кышкы кийимдерди кийип келсек, кар деген тизеден. Жайында кар жаары кимдин оюна келиптир. Мындай нерсе эч болгон эмес. Бирок карылар илгери да бир жайда кар жааганын айтышат.

Бизде жай өтө ысык болот. Ошондуктан чак түш убакта көчөдө эл аз болот. Эл ысыктан сактаныш үчүн жайкы душ орнотуп алышкан, ар бир үйдүн эшигинде жайкы душ бар, ысыкта чайынып албаса, ысыкка чыдаш кыйын. Көпчүлүк эл эшигине бассейн

куруп алышкан. Бизде жай айында температура 40 градустан ашып, кээде 45 градуска жетет. Индияда жайында ысык 50 градустан ашат дегенди угуп таң калчу элек, бизде деле ошого жакындап жатат. Таш-Көмүр таштуу да, таштар ысыганда абаны ого бетер ысытып жиберет, бул - биринчи себеп, экинчиси - бул жерден көмүр чыгат, көмүр да өзүнөн жылуулук бөлүп чыгарып турат, мына ошол себептен жайкысын өтө ысык. Көмүр болгон үчүн кышында бул жерде жааган кар дагы көпкө жатпайт, бат эрип кетет.

Менин бала чагым Жаңы-Жол айылында өткөн дебедимби. Мен андан берки жылдардагы эле климат жөнүндө айтып берейин. Мен айтып кеткендей, бул жерде мурунку жылдары абдан катуу шамал болчу, шамалдын катуулугунан ток өткөн зымдарды да үзүп кетчү, адамдарды бараткан жолунан чыгарып кетчү, азыр андай болбой калган. Күздө, кышта мурункудай катуу эмес. Биз шаардын ортосунда турабыз, ал жерде анча деле шамал жок, ал эми кичирайондордо дагы деле, бизге салыштырмалуу шамал катуу согот.

Менин оюмча, адам баласынын турмушу климатка түздөн-түз баш ийет. Биз эми ошол климатка жараша ыңгайлашканга аракет жасайбыз, күн катуу ысып кетсе, күндөн калкаланганга аракет кылабыз, өтө суук болуп кетсе, жылуу кийинебиз. Жашоо-тиричиликке деле ошондой таасирин тийгизет. Жогоруда айтып кеткендей, жайдын так ортосунда кар жаап таштаса, мөмө-жемиштерди суук чалып кетет, андай учурдарда мөмө-жемишти башка жактан алып келиш керек, ал эми башка жактан келген нерселердин баасы да кымбат. Өзүңдүн эшигиңде өсүп турган дарактар мөмө бербей калса, базардан сатып жейсиң, ал эми катуу шамал болуп, ток өткөн зым карагайларды жыгып же зымдарды үзүп кетсе, аларды оңдоп, түзөгөнчө жарыгы жок отура бересиң. Мындан 3-4 жыл мурда суу кар жаап, зымдар үзүлүп, эл кенен баса албай кыйналган күндөр болгон.

Бул жерде көп деле табигый кырсык боло бербейт, бирок былтыркы жылы жер титирөө абдан көп болду. Элдер коркконунан, кабат үйдүн тургундары жер үйлөрдө жашаган урук-туугандарына барып, жатып жүрүштү, жер тамдан качып чыга калганга ыңгайлуу. Ал эми жазында жамгыр көп жааган күндөрү сел каптоо да болот, бул жерде кум, таш көп болгондуктан, кумдар кырлардан агып түшүп, жолдорду бузуп кеткен учурлар көп.

Мындай кырсыктын алдын ала сактанса болот. Бирок кырсыкты болтурбай коюу адам баласынын колунан келбейт деп ойлойм, ошондуктан алар «табигый кырсык» деп айтылат да. Адам баласы ошол кээ бир табигый кырсыкты кандайдыр бир жолдор менен элге көп зыян келтирбегендей кылып жайлатып, же убактылуу токтотуп турушу мүмкүн. Мисалы, бизде ГЭСтер көп. Эгерде кандайдыр бир себептер менен суу сактагыч ачылып кете турган болсо, ал сууну заматта тоңдуруп койгонго болот. Бирок ал 2-3 саатка чейин гана тоңуп турат. Ошол 2-3 сааттын ичинде элди коркунучтан куткарып кеткенге болот окшойт. Мындай нерсени ойлогондо коркуп кетесиң, андай кырсыктардан Кудай өзү сактабаса, адам алсыздык кылат.

АБА-ЫРАЙЫНЫН ТҮРКҮНҮН КӨРГӨНБҮЗ

Борбиева Жумагүл, 62 жашта, пенсияда, Кочкор-Ата шаары

5 балам бар, 9 неберелүү, 2 чөбөрөлүү болдум. Мен союз убагында колхоз-совхоздо иштеп жүргөм.

Бул жердин климаты жайында ысык. Ысык болгону жакшы, мына бизде эгин-тегин көп эгилет, мына ошо эгинге ысык жагат, анан бизде пахта өстүрүлөт, пахта дагы ысыкты жакшы көрөт, күн катуу ысыганда ушундай бир бажырап аппак болуп ачылат, эми аны көрүп туруп чарчаганыңды деле сезбейсиң, тергиң эле келе берет.

Куда кааласа, быйылкы 2008-жылдагы кыш жылдагыдан жеңил болду. Бул кышта кар деле көп жаткан жок. Анысы элге жакшы, бирок кыштын кыштай болгону жакшы, жер канча ным болсо, эгинге ошончо жакшы. Кар көп жааса, эгин мол болот. Бизде эми кышында көп деле кыйынчылык болбойт, кудайга шүгүр. Биз кышында башка

жактагыларга окшоп отун-көмүр алыш керек, от жагабыз деп кыйналбайбыз. Биздин шаарда үйлөр газ менен ысытылат.

Быйыл жаз аябай жакшы болду, мындан артык кандай болмок эле, жамгыр керек болгондо, жамгыр жаап берип жатты, күндүн табы керек болгондо, күн тийип берип жатты. Мына ошондуктан быйыл куда кааласа, эгин-тегин да жакшы. Талаадагы чөптүн өскөнүн айтпа, жылда бул убакта чапканга чөп таппай калчу элек, быйыл болсо минтип оруп жетише албай калдык. Куда кааласа мал да кыштан жакшы чыгат.

Мен жаш кезде аба-ырайы ар кандай болгон. Кургакчылыкты да көрдүк, сел каптаган жылдар да болду, ызгаардуу кышты деле көрдүк. Баары болду, кар эрте жаап таштап, пахтаны толугу менен бышырбай, кардын алдында кала берген жылдар да болду. Бирок, акыркы жылдары, куда кааласа, баары ойдогудай эле болуп жатат го, Кудайга миң мертебе шүгүр.

Жаз жаздай, күз күздөй, кыш кыштай болсо, ар мезгил өз убагында болсо, эгин-тегин мол болуп, элдин жашоосу дагы жеңил болот. Мындан үч жыл мурда жазында жамгыр токтобой, отургузган жашылча, эгиндерди сел алып кеткен. Ошол жылы жер-жемиш, ун дегендер аябай кымбат болуп кетпедиби. Былтыркы жылы болсо, бактагы мөмө-жемиштерибизди мөндүр жаап күүп кетти эле, мөмө-жемиштер кымбат болду. Мына ошентип адамдардын жашоосу аба-ырайы менен өтө тыгыз байланышта.

Климаттык өзгөрүүлөрдүн алдын алуу бир Алла-тааламдын колунан эле келбесе, бизге окшогон адамдын колунан кантип келсин? Мөндүрдү кантип жаадырбай кое алмак элек? Же нөшөрлөп төккөн жамгырды токтото алмак белек? Мындай нерселерди өзгөртүш адам баласынын колунан келчү нерсе эмес. Жаз мезгилинде «Жаздан аман чыктык. Жаз жамгырлуу болсун. Эгин-тегин көп болсун», - деп тилек кылып, Кудайдан тилеп, көчөмө-көчө чогулуп кудайы өткөрүп жүрөбүз. Кырсыкты кайдан деп билип болобу? Мына азыр күн жаркырап эле тийип турат. Азыр бир жарым сааттан кийин эмне болоорун биз кайдан билебиз? Балким нөшөрлөп жамгыр төгүп ийеби же жер титиреп кетеби, билбейбиз да. Эгер бир кырсык болоорун алдына ала билсек, анда алдын ала бир аракетин көрөт элек. Мисалы, Алайда жер титирөө алдын ала айтылса, эл дагы бир айласын кылып жанын аман алып калат эле. Бизде эми көп деле кырсык болбойт дечи. Бирок былтыр эки-үч жолу жер титиреди. Кээ бир жылдары жамгыр жанагинтип ак жаанга айланып алса, сел каптоо болуп калат. Ошондой болгондо талаадагы эгиндерди жууп кетет. Анан ошол жылы эгин болбой, кымбатчылык болуп калат. Былтыр да укмуштуудай чоң-чоң мөндүр жаады, андай мөндүрдү мен деги эле көрө элек болчумун. Андай мөндүр жемиштерди күүп салат. Деги андай кырсыктардан Кудай-таалам өзү сактасын, Кудайдан башка айла жок.

Илгерки китептердин биринде «Жер үстүндө акыр заман болот. Акыр замандагы адамдардын бою кичинекей болуп калат. Жанагы эрмен деген чөп бар го, акыр замандын адамы эрмендин үстүнө чыкса, эрмен көтөрө турган болуп калат экен. Анан ошондо жер жүзүндө кыямат болот» деп айтылат экен. Эми жанагындай кырсык болоорун бир жараткан Кудай өзү гана билбесе, башка ким билет? Анан тиги эртеңки боло турган аба-ырайы жөнүндө билсе болот. Эми айылдагылар эртең күндүн кандай болоорун күндүн батып баратканына карап билишет. Мисалы, батыш жактан күн кызарып батса, эртеңки күн ысык болот. Анан тиги ай жаңырганда келе турган айдын жаанчылбы, кургакчылбы болоорун дагы биле алышат. Эгерде ай жаңырганда типтик болуп жаңырса, кийинки айдагы жамгыр өз орду менен болот. Эгерде ай типтик болбой, жатып чыкса, же бир жакка кыйшайып чыкса, анда боло турган ай жаанчыл боло турганды билдирет. Анан тиги радио, телевизордон деле айтышат го, «эртең жамгыр болот» - десе, жамгыр болот, «кар жаайт» - десе, кар жаап коет. Кээде мен ойлойм да, ошол эртеңки күнү кар жаай турганын сезген, билген нерсе жердин титирешин же титиребешин деле сезбейт бекен деп. Эми жанагындай сел жүрсө, эгин-тегинди кайра эгип койсок болот экен. Анан жер титирегенден элдер көп зыян тартып калып жатат.

Ормонов Бектен, 67 жашта, пенсионер, Сузак айылы

Аба-ырайы дегенди сөз кылсак, эртеден кечке эле теле-радиодон климаттын өзгөрүп, биздеги жылуу климат Россия жакка ооп кеткенин айтып калышат. Россия деген жер суук болчу эле да, илгери бай-манаптардын сөзүн укпагандарды ошол жакка сүргүнгө айдаган да, ал жактын суугуна чыдаганы кайтып келген, суугуна чыдабаганы ооруп, ар нерсе болуп, ошол жактан кайтпай калган. Жанагы улуу акын Токтогул ошентип байларга каршы ырдап коём деп анан ошол жакка сүргүнгө айдалып кеткен да.

Эми, кудайга шүгүр, Сузактын климаты эъ сонун, бул жерде бардык нерсе өсөт. Жер-жемиш деген жайнайт, мөмө, эгин десеъ жайнайт, дагы эмне керек. Тиги эч нерсе өспөгөн жерде деле эл жашап жатпайбы. Менин чоъ балам Россиянын Томск деген жеринде иштейт. Ал жерде суук экен да, анан бизге окшоп жер-жемиш, бак-дарак деген нерсе өспөйт экен, бышпайт экен дагы, аларга караганда бизде жөн эле бейиш да. Эл эле бир аз пейилин оыдосо, жанагындай ууру-кески дегендер, адам өлтүргөндөр жок болсо, баары жакшы болгон турат. Бийлик деп эле бирин-бири кырып атпайбы.

Кудай буюрса, кыш ойдогудай эле болду, биздин айылда жашагандардын, баарыбыздын үлүш жерлерибиз бар да, биз ал жерлерге эгин эгебиз. Эгер кар ойдогудай жааса, эгин да ойдогудай болот. Быйыл кыш жакшы болду эле, мына эгин да буюрса кудайга шүгүр, жакшы эле болду. Эми жайында күн жакшы ойдогудай ысып берсе, эгин өз убагында бышып калат. Күздүк эгиндин алды быша баштады. Жаз деле ойдогудай болду, жамгыр дагы өз убагында жаап берди, мээнетибиз текке кетпей, тиккен эгинибиз жакшы көгөрдү, жамгыр убагында жаабаса эгин куурап кетмек да. Быйыл баары ойдогудай, куда кааласа, жакшы.

Биз бала кезде кыш суук болчу эле. Жылдан жылга кыш жылуу болуп бараткандай сезилет. Бир эле мен ошентип ойлойм десем, элдин баары эле айтып калат, кыш мурункудай эмес деп. Бизге эмне, ушу эгинге жетерлик кар жаап берип турса болду да. Жазда болсо жамгыр жаайт, жай менен күздө жамгырдын деле кереги жок. «Жаз - жарыш, күз – күрөш» - дегендей, ушу жер менен эле алпурушуп жүрүп кээде жаздын өткөнүн, күздүн кеткенин деле сезбей калабыз. Айылдагы элдин турмуш-тиричилиги баары ушу жер менен да. Ушу жер элди багат. Аба-ырайы жакшы, ойдогудай болсо, жакшы түшүм алып дегеле сүйүнүп калабыз жаш балага окшоп, жазы менен эмгектенген эмгегиңдин жыйынтыгы ошо күздө билинет. Жазы менен маңдай териңди агызып иштеген мээнетин кайтып, жакшы түшүм алып сатып алсаъ, үй-бүлөңдүн да курсагы ток, элдин да курсагы ток болбойбу. Анан жамгыр жаабай, кар аз түшүп, жер кургак болсо, түшүм да жакшы болбойт, баары кымбат болот, кымбат болсо да бар болсо экен деп каласыъ, кайсы бир жылдары уруктукка эгин табылбай калып, жер бош калган убактар да болгон. Бир жылдары болсо сел алып кеткен. Аба-ырайы жакшыбы - элдин жашоосу да жакшы, аба-ырайы жаманбы - эл да кыйналып калат.

Климаттык өзгөрүүнүн алдын алуу кантип мүмкүн болсун, эгер андай нерсе адам баласынын колунан келгенде каалаган убакта жамгыр жаадыртып, каалабаган убакта токтотуп, оыуп эле калбайт беле. Мындай кантип адамдын колунан келсин. Алдын ала билиши мүмкүн жамгыр же кар жаайт же жаабайт деп.

Климаттын өзгөрүшү элдин пейилине жараша да. Пейилди ондош керек. Бизде сел деген нерсе көп болот, Сузакта жер жайык да, тоолуу эмес, ошондуктан жамгыр көп жааса эле сел болуп каптап кирип келет. Эгер тоолуу жер болгондо сел сай менен агып кетет эле. Былтыр жер да көп титиреди. Мурда жер деле титиречү эмес. Эми, сел каптагандан эптеп сактанса болот экен деп ойлойм, кайсы бир жылы бизде катуу сел каптоо болгон, ошондон кийин сел көп жүрө турган коркунучтуу жерлерге дамбаларды куруп коюшту. Ошентип алдын алса болот экен го, а биздикилер качан сел жүрүп, эл зыян тарткандан кийин анан дамба куруп жүрбөйбү, эми ошону мурда эле куруп койсо, канча эл зыян тартпайт эле. Анан жер титирегенден алдын алып сактаныш кыйын го, эгер жер качан титирээрин билсеъ го, үйгө жатпай, эптеп сактанса болот, аны билиш кыйын экен да.

ЖАРАТКАН КАНДАЙ КЫЛАМ ДЕСЕ ӨЗҮ БИЛЕТ

Карабалаева Зейнеп, 47 жашта, Сыны айылы

Климат дегенди мен аба-ырайы деп түшүнөм. Биздин Кара-Жыгач айылында аба-ырайы жакшы, ар нерсе өз убагы менен, жаз жаздай, күз күздөй дегендей. Ошондуктан мөмө-чөмөнүн бардык түрү өсөт. Кара-Жыгачтын алмалары аябай даамдуу болот, анан чоң-чоң дагы болот. Дагы бизде жүгөрү жакшы болот. Жүгөрүнүн көп түрлөрү өсөт, бадырак жүгөрү деген бар, малга жем боло турган түшүмдү көп бере турган жүгөрү өсөт, адамдар оокат-аш катары колдоно турган даамдуу жүгөрү да бар, андан талкан жасап, жентек той бергенде азык жасашат, жайкысын жарма жасашат. Биздин жердин кыртышы да жакшы, ошондуктан жер-жемиш дагы жакшы өсөт, дарбыз, коондон башкасы. Дарбыз менен коон ысыкты жакшы көрөт да, ошондуктан бизде бышышы кыйын.

Быйылкы кыш жылдагыдан жеңил болду го, жылда бизге бир жарым тонна көмүр жетпей калчу эле, быйыл жетмек түгүл артып да калды. Быйыл кыш бардык жерде эле жеңил болсо керек го. Токтогул суу сактагычында кар аз жаагандан суу толбой калды, энергия аз деп эле светти өчүрүп коюп жатышты го. Кычыраган кышта свети жок отурсаң аябай жаман болот экенсиң, үй жылуу болгон менен жарык болбосо жаман экен да. Баягы илгерки эле заман болуп калат экен. Мен жакында Бишкекке бардым эле, келе жатканда атайын уктабай келбедимби, суу сактагычты көрөйүн деп, суу толуп эле калыптыр. Эми кыш келгенде көрөбүз да, светти эмне шылтоо менен өчүрөөр экен, эгер чындап эле суу аз болгондон свет өчүп жаткан болсо, демек быйылкы кышта өчпөшү керек. Мен бир нерсеге таң калам да, канча жылдардан бери жетип жүргөн суу быйыл эле жетпей калганына. Мына мен 50гө жакындап калдым, дегеле бир жарык өчүргөн жорук болгон эмес да. Биз го көмүр алып алабыз, Таш-Көмүрдө туугандар бар, көмүрдү алып келип таштап кетишет, арзан баада. Болбосо көмүр кымбат да, кышында 1 кап көмүр 150 сомго чейин чыгып кетет. А бир кап көмүрүң эки жаккандан чыкпайт, кээ бир адамдар машиналап алганга мүмкүнчүлүгү жок, кап менен алышат да. Анан көмүр, отунга кичине жардам болсун деп үйлөрүн ток меш менен ысыткан адамдар да бар да, ошолор жарыксыз кыйналып калышат экен.

Жаз жакшы болду, бирок быйыл башка жылга караганда мөндүр көп жаады да, мөндүр көп жааса мөмөлөр да котур (карала) болуп калат да, күүп салат мөмөнү. Бирок ошого карабай быйыл бизде кайналы (кара өрүк) аябай жакшы болду. Кайналыны кургатып алсаң, кайналынын кагы аябай кымбат болот, атайын ар жактан келип жыйнап кетишет.

Мурда биздин жаш кезибизде кыш оор болчу эле. Бара-бара кыш жылуулап бара жатат окшойт, биз жаш кезибизде кышында жалаң баш жүрө алчу эмес элек, чүмкөнүп, чоң жоолуктар менен оозу-мурдубузга чейин кошо оронуп алат элек, антпесең тоңуп калчусуң. Азыр болсо кышында деле жылаң баш жүрө беришет. Бул өзгөрүүнүн себеби ар кандай нерсенин таасиринен улам болуш керек деп ойлойм. Балам айтып калат, завод-фабрикалардан чыккан кара түтүндөр, машиналардан чыккан уу газдар баары абага көтөрүлүп, асманда бизди күндүн катуу ысыгынан сактап турган абада тешикчелерди пайда кылып, анан ошол тешикчелер чоңоюп отуруп, күндүн нурун жакшы тоспой калат экен, ошондо күндүн нуру жерди катуу ысыта баштайт имиш. Мен да ойлонуп көрсөм, чын эле ошондой окшойт, башка эмне себеп болмок эле, бир себеп ошол, дагы бир себеп - Кудай-таала. Жараткан кандай кылам десе өзү билет да, мурда Кудай бар десе ишенчү эмес элем, азыр жашым өткөн сайын ишенип баратам. Кудай чындап эле бар окшойт го.

Мунун кантип алдын алса болот? Кантип жерди титиретпей кое аласың? Титирей турган жер сен каалайсыңбы, каалабайсыңбы, баары бир титирейт да. Мындай нерсенин алдын ала билип, токтотуп калыш адамдын колунан келбейт го. Булар эми бизге баш ийбей турган көрүнүштөр да. Кээ бир жылдары жамгыр болбой калса, жамгыр бер деп, кудайы өткөрүшөт. Ошондон кийин кээде жамгыр жаайт, кээде жаабай деле коет, жаабай

калганда дагы кудайы өткөрүшөт. Мен ойлойм, бул жөн эле элдин Кудайга болгон ишеними деп, жазында эми эртеби-кечпи баары бир жамгыр жаайт да.

Табигый кырсыктардан сактанса болот деп ойлойм. Быйыл жазында аябай көп жамгыр жаады го, ошондо кээ бир үйлөргө суу кирип, каптап кетти, мына алар ошондон кийин үйлөрүнүн тегерегине цемент менен кенен суу ага турган кылып арыктарды жасатып коюшту. Эми жамгыр канча жааса дагы суу үйгө кирбей, ошол арык менен башка жакты көздөп агып кетет. Анан кээ бир жерлерде жер көчүп жатпайбы, ошол жерде жашагандар деле башка жакка көчүп алса, андай кырсыктан сырт болот деп ойлойм. Кызыл-Тууда биздин туугандарыбыз бар, ошолор кырдын түбүндө жашайт, мына ошолорго бул жер бара-бара көчүшү мүмкүн деп айтышыптыр. Эми алар дагы ал жерге көнүп калышкан да, орун-очок алып дегендей, кеткилери жок, эми айласы жок көчөт да, башка жер берсе. Башка жерге көчүп алса өздөрүнө эле жакшы да, качанкыга чейин коркуп жашамак эле, бир күнү жер көчүп, басып калса эмне болот.

КЫШТЫН КЫШТАЙ... БОЛГОНУ ЖАКШЫ

Кадырбеков Козубай, 65 жашта, пенсионер, Майлуу-Суу шаары

Пенсияга чейин лампа заводунда иштегем, азыр ардактуу эс алуудамын.

Биздин бул Майлуу-Суу шаарында бензин чыгат, бензин деген бул май да, анан шаардын ортосун бөлүп суу агат, анан май ошол сууга да кошулуп кетет окшойт, ошол себептен Майлуу-Суу деп аталып калган болуш керек.

Биздин шаардын климаты жакшы эле, мөмө-жемиш дегендин баары өсөт, бирок биздин шаардын экологиясы жаман десем жаңылбайм, себеби урандын калдыктары бар. Уран - бул адам баласынын ден соолугуна эң зыян турбайбы, билинбей жей берет экен. Азыр бул көйгөй маселе мамлекеттик деңгээлде каралып жатпайбы, бирок эч кандай иш-аракет жок.

Быйылкы кыш кыштай эле болду. Жакшы эле, өтө суук эмес, кар дагы өз убагында эле жаады. Бул жакшы, кайсы бир жылдары үч жыл катары менен убагында кар жаабай, жаңы жылды кары жок тоскон жылдар болгон, кар убагында жаабаса, жазда жер кургак болуп, эгин-тегин, жемиш болбой, кымбатчылык болот да.

Быйыл жаз дагы жакшы болду, жамгыр көп болду эле, чөп да жакшы болду, шаарда бирин-экин мал кармайбыз, мал кармабасаң дагы болбойт экен, кыргызда той-тамаша деген нерсе көп болот го, андай жерге союш союп барбасаң, уяттуу жер болот дегендей. Ушу төрт малды кышында кантип багабыз деп көп ойлончу элек, быйыл чөп көп болуп, малдын кышкы жемин да мол кылып камдап алдык. Жазга чейин кенен жетет, атүгүл артып да калат болуш керек.

Биз жаш кезде кыш кырчылдап келчү. Сууктугун айтпа, мурду-бетиңди жөн эле тызылдатчу. Тамдын башын, шыйпырды, ар кар жааган сайын тазалап турбаса, шыйпырынды сындырып жиберчидей болуп оор кар түшөт эле. Бир жылы 1984-жылы, бир жума тынбай күнү-түнү кар жаап, тоодой болуп калды го, кар деген неме. Кар тазалагыч машиналар тазалап жетише албай, окуучуларды, элдерди кар тазалаганга айдап, күрөк менен көчө тазалаганбыз. Кардын көбүнөн машиналар жүрбөй, дүкөнгө нан алып келе албай, эл дүкөндөгү болгон нерсенин баарын сатып алып жеп, эптеп курсактарын тойгузганы эсимде. Качан гана кар тазаланып бүткөндөн кийин машиналар дүкөнгө нан ташып, турган кезекти айтпа, нанды жөн эле тытып кетишти го. Ал убакта азыркыга окшоп эч ким өзү нан жаап жечү эмес, союз убагы, баары кенен, ач калам, ток калам деген эч кимдин оюна да келчү эмес. Бир убактарда ушундай кыш болгон. Азыркы кыш да кышпы, мурдагыдай кар жок, мурдагыдай суук жок, азыркы кыш жаздай эле болуп калды го, жамгырдын ордуна кар жааганы эле болбосо.

Климаттын өзгөрүшү бир эле менин жашоомо эмес бардык адам баласынын жашоосуна таасирин тийгизет. Адам баласынын жашоо-тиричилиги климат менен тыгыз байланышта. Кышында көп кар түшсө түшүм деген нерсе жакшы болот, бирок тескери

таасири да бар. Эгер кыш өтө оор болсо, отун деген нерсе көп кетет, көмүр деген нерсенин баасы кышында асмандап кетет, бир кап көмүрүң эле 100 сомдон нары турат. Союз убагында кыш суук болгон менен арзанчылык эле да, кабат үйлөргө жылуулук мамлекет тараптан келип турчу эле, азыр кабат үйлөрдө жашагандар деле бизден айырмасы жок, бизге окшоп меш куруп от жагып калган, отун-көмүргө алы жетпесе меш колдонушат, күчтүн баары токко келип жатат да.

Жайында көп күн ысып кетсе, жашоо-тиричилик эле эмес, адамдын өмүрүнө деле коркунуч алып келет. Мына былтыр жайында күн аябай ысып кетти эле, эки кары адамыбыздын кан басымы көтөрүлүп кетип, көзү өтүп кетти. Догдурга убагында кайрылбай калышыптыр, болбосо догдур эптеп сактап калат эле. Анан кыш келди дегиче тумоо башталат, чүчкүрүп-бышкырып ооруп калышат, кары-жашы дебей. Былтыр кышта тумоо күчөп кетип, мектептерди карантинге эки жумага жапты. Мына ушунун баары климаттын өзгөрүшүнөн да. Анын себебин билсек, алдын алып, климатты өзгөртпөй коет элек го, ошо себебин билбейбиз да. Ал нерсе адам баласынын колунан келбей турган нерсе. Кантип өзгөртөсүң? Климатты өзгөртүү мүмкүн эмес. Бул эми жаратылыштын кубулушу да.

Жер титиресе, үйдөн чыгып кеткенге аракет кылабыз да, эгер жетишсек, жер көбүнчө күтүлбөгөн жерден титирейт да, анан сен жер титиреп жатабы деп ойлонуп, анан качып чыккыча титиреп деле бүтүп калат. Эми бизде көп деле зыян тарткыдай жер титирөө боло элек, Алайдагылырга кыйын болду, бечараларга, ошондой жер титирөөдөн Кудай сактасын. Анан жанагындай жолдорду сел алып кетсе, ортодон акча чогултуп барып оңдоп келебиз, эки жагына сел башка жакка аккыдай кылып нук (арык) жасап коебуз, колубуздан келишинче. Андан башка эмне айла кылмак элек. Колубуздан келгени ошо да.

МЕН ЖАҢЫ КЕЛИН БОЛГОНДОГУ КЫШ БАШКАЧА ЭЛЕ

Абдылдаева Жумагүл, 32 жашта, жумушсуз, Тегене айылы

Кесибим – мугалим, Ош мамлекеттик университетинин филология факультетин бүткөм, төрөгөнгө чейин мектепте иштеп жүргөм. Төрөгөндөн кийин үйдө эле отурчу деп иштетпей коюшкан, анын үстүнө мектепте иштегенге мурдагыдай шарт да жок, айлыгы деле аз. Айыл жеринде мектептен башка иш деле жок да. Азыр болсо Россияга барып иштеп келип жүрөм, антпесе мектептин айлыгы менен бутубузга тура албай турганбыз. Быйыл экинчи баламды төрөп калып, Россияга бара албай калдым.

Климат деген сөз ар бир жердин өзүнчө өзгөчөлөнгөн аба ырайы деп түшүнөм. Мисалы, биздин эле Кыргызстандын ичинде ар жердеги климат ар башка да. Түштүктө түндүккө салыштырмалуу ысыгыраак келет. Ар жерде климат ар башка болуп, бири-биринен айырмаланып турат да. Ал эми Россиянын климаты да башкача. Тегененин климаты мелүүн, кышы өтө суук эмес, бирок жайында ысык эле болот. Бизде кышында акыркы жылдары анча деле суук болбой калды. Мен Россияга жазда кетип, күзүндө келип жүрөм, себеби кышында ал жакта өтө суук, мен суукту анча көтөрө албайм, өзүм суукчанмын. Бул жерде болсо кыш жеңил, суук эмес. Быйылкы кыш да жылдагыга салыштырмалуу жылуу болду. Мен жаңы келин болуп келгенде кыш суугураак болчу. Мен өскөн жерде, Таш-Көмүрдө кыш анча суук болбойт да, шамал эле болбосо. Анан мен бул жер суук болот экен деп көпкө көнө албай жүргөм. Төш-Башаттан бери ашкандагы ашууда жаман катуу шамал болот эле да, шамал карды учуруп, ошол жерге үйүп салат эле, каттаган машиналар же ары, же бери өтө албай кар тазалаган машина жолду тазалаганча күтүп турат эле, суук да болчу. Менин эсимде бар, мен жаңы келген жылдары ошол жерден кышында эки окуучу бала тоңуп калган. Ал убакта машиналар бул жол менен аз жүрчү эле, жолду оңдогондон кийин эле бардык машиналар ушул жол менен жүрүп калбадыбы, анда жол жаман болчу. Баягы эки бала чабандын балдары экен. Үйүнө бара жатканбы, же үйүнөн келе жатканбы, кышында жөө жолго чыгыптыр, машина чыгып

калса кетип калабыз деп ойлогон го, анан жолдо машина күтүп отуруп экөө тең тоңуп калыптыр, ал убакта бир маал автобус жүрөт эле, ал деле кар көп жааса же эл аз болсо келбей калат эле, ошол күнү автобус дагы келбей калганбы, же автобустан кечигип калганбы, айтор, балдар суукта калышыптыр да, байкуштар.

Эми кышында кыйынчылык деле болбойт. Ошо кышка отун-сууну жакшылап даярдап алсак эле болду да, отту жылуу жагып алып жылуу үйдө отура бересиң, үйдөн чыкпай. Кышында эми иш деле жок да. Көмүр маселеси бизде жеңил, өзүбүздөн көмүр чыгат, азыр бул жерде жашаган адамдар көмүр сатып деле алышпайт, мурда карьер болгон жерлерден көмүр казып алышат. Кышка көп кылып даярдап алышат, жагып алып үйүндө отура беришет.

Быйыл жаз аябай жамгырлуу болду го. Эртең менен күн чыкса, бүгүн жамгыр болбойт экен деп сүйүнүп калсак, түштөн кийин эле кара булут чыга калып, жамгыр жаап кирет. Быйыл жылдагыдан мөндүр да көп жаады го. Жамгыр көп болгондуктан быйыл чөп деген нерсе укмуш болду. Элдер чөптү чаап жетишпей жатат, эмгиче чөп чаап жүрүшөт, али чабылбаган жерлер канча жатат. Чөп дагы бул маалда бышып, саргайып калчу эле да, быйыл көпкөк боюнча.

Эми, жай кандай десем, күн тийсе өтө ысып кетет, бирок быйыл жайда деле тынбай жамгыр жаап жатат, ошон үчүн чөптөр саргая элек да. Жайында жамгырдын деле көп кереги жок, себеби чабылган чөп жамгырда жакшы кургабай, карайып, чирип да кетет. Бекер мээнет болот да. Чириген чөптү мал да жебейт.

Жаратылыштын климатка берген таасири оңой эмес го деп ойлойм. Эми баягы кары адамдар ар кандай ырым-жырымдарды жасап калышат. Менин карыган кайненем бар эле, азыр анын көзү өтүп кеткен, кайненем күн жаап же күн күркүрөп калса эле илегенди алып, калдыратып-шалдыратып ургулап калчу эле. Эмнеге минтесиз десем «күн күркүрөп, чагылган чартылдаганда илегенди калдыратып койсо чагылган чартылдабай калат», - дечү эле. А эгерде жамгыр көпкө жаабай калса, айыл топтолуп акча топтоп, эчки алып, кудайы өткөрүшчү. Ошондон кийин чындап эле жамгыр жаачу. Менин энем мындай нерселерди көп билчү эле. Анан азыр андай ырым-жырымды билген энелер жок. Андай карылар деле аз калды го. Тегене кичине эле айыл да. Энем ошондой нерселерди жакшы билчү. Ай жаңырганда айды карап жүгүнүп, «ай көрдүм, аман көрдүм, айдай көңүл куунак болсун, айдан аман, жылдан эсен жүрөлү, барчылык, токчулук болсун» - деп бата кылчу эле да, аны мага да үйрөтчү. Жаңырган айды көргөндө мына ушинтип тилек кылып жүргүлө деп айтчу эле.

Бизде кээде жер титирейт. Быйыл мөндүр көп болду, ошондуктан алмалар таза болбой котур болуп калды. Дагы жакшы, такыр күүп салган жок, кайсы бир жылы чоң-чоң мөндүр жаап, алма-өрүктү күүп салган. Кээде жамгыр көп жааса сел жүрүп, жолдорду бузуп кетчү эле, былтыр жол ондогон.

Жер титирегенде биз үйдөн качып чыгып кутулабыз. Ал эми Россияда болсо 8 баллга чейин чыдай турган үйлөрдү салышат экен. Андай үйдү салыш үчүн эми аябай көп каражат керек да, бизде андай каражат кайдан. Минтип иш жок болсо, айлык аз болсо. Алардын айлыгы көп да, бизге окшоп сырттан баргандарга өздөрүнө салыштырмалуу аз төлөшөт. Бизде андай үйдү салыш оңойго турбайт го, аны кантип салышты билиш керек да. Билбесең кантип салат элөң. Ошондой үй салып алсаң, жер титирегенден сактанганың ошо да. Ал эми мөндүр жааганда эч нерсе кыла албайсың, кейип коюп карап отура бересиң.

БИЗДИН АБА-ЫРАЙЫ АДАМГА ЖАГЫМДУУ

Луиза, 30 жашта, шаардык мэриянын кызматкери, Кара-Көл шаары

Биздин шаардын климаты абдан адамга жагымдуу. Абасы таза, жазы салкын, жай деле бизде өтө ысык эмес, Таш-Көмүрдө жайкысын өтө ысык болот да, ага салыштырмалуу бизде жай андай ысык эмес. Балким, Таш-Көмүрдөн көмүр чыккан

себептен, ал жер өтө ысык болот болсо керек. Бизде көмүр жок да. Ошондуктан биздин аба таза. Кыш кыштай эле, көп деле суук болбойт.

Быйыл кыш жылдагыдан жылуу болду. Бардык жерде эле ошондой болду го. Токтогулга туугандарга барсам да, быйыл кыш жылуу-жумшак болду деп сүйүнүп отурушкан экен, кышында. Токтогулда отун маселеси кыйын да, көмүрдө Таш-Көмүрдөн алып келиш керек, көмүр кымбат, ал жактан алып келгенин да акча. А биздин шаарда көбүнчө кабат үйлөр да, алар атайын **котельныйдан** жагылып, бүт шаар ысытылат. Көмүр, отун алам дебейт, ал эми жер тамда жашагандар, эгер үйү шаардан чет жерде болсо, отун, көмүр жагышат.

Мен кабат үйдө турам, анда кандай кыйынчылык болмок эле, өзүбүз көмүр албасак, от жакпасак. Болгону кышында элдер сасык тумоо менен көп оорушат, кээде мектеп, бала бакча карантинге жабылат, ошондо балдарды кимге калтырып жумушка барышыңды билбей каласың. Мен быйыл балдарды Токтогулга алып барып коюп, карантин ачылганда алып келдим, үйгө жалгыз таштагандан коркосун да.

Быйылкы жаз өтө жамгырлуу болду. Жазды жамгырлуу десек жай деле ошондой болуп жатат, жамгыр түнү бою жаап, эртең менен эле токтоду эле, кайра дагы бүркөлүп турат. Кечке эле тынбай жамгыр жаай берсе жүдөп да кетесиң. Жамгырдан кийин го аба тазарып, салкындап дагы калат го, бирок күндү деле көргүң келет, бир жааганда 3-4 күн тынбай жаап жатпайбы, бизде жайында көп жамгыр жаабайт да, биз ошого көнүп калганбыз.

Менин бала чагым Токтогулда өткөн. Ал жакта ал убакта кыш аябай оор болчу эле, кар көп жаайт эле. Азыр ал жакта деле мурдагыдай кыш болбой калды. Аркы тоого жакын жерде жайгашкан жерлерде кыш дагы деле суук болот. Себебин түшүндүрүш кыйын го, менин оюмча кандайдыр бир физикалык кубулуш болуп жатат го, же климат алмашып жатабы. Эми телевизордон деле айтып жатпайбы, жер жүзүндө «глобалдык жылуу» болуп жатат деп, ошонун негизинде жер жүзүнүн ар кайсы жерлеринде суу каптоолор болуп жатат деп. Мен деле негизги себеп ошол деп ойлойм. Климаттык өзгөрүүнүн алдын алса болобу же жокпу, так айта албайм, бирок ошо климаттын өзгөрүшүнөн болгон ар кандай кырсыктардын алдын алса болот деп ойлойм. Эми андай кырсыктардын алдын алыш үчүн атайын МЧС деген мекеме иштейт да, мындай нерселер ошолордун иши. Мисалы, Ош-Бишкек жолунда кар көчкүлөр көп болот эмеспи, мына ошолорду жасалма жол менен көчүрүп, элди ар кандай коркунучтан сактаганга аракет жасашат да. Эгерде кайсы бир эл отурукташкан жерде көчкү жүрө турган коркунуч бар болсо, аларды башка жакка көчүрүп, боло турган кырсыктын алдын алышат.

Биздин шаар Ош-Бишкек жолунда болгондуктан, Кара-Көлдөн чыгып бараткан капчыгайда кышында кар көчкү болот, жазында жамгыр көп жааса сел жүрүп, жолго таш кулаган учурлар көп болот. Баягы жолду салып жатканда тоолорду аттырышкан да, мына ошондо тоо-таштар бошоп калган. Көп жамгыр жааганда, жер титирөө болгондо, ошол бош таштар жолго кулап, жолду тороп калат. Былтыр болсо бир машина өтүп баратканда таш кулап, машинага тийип, машина жабыр тарткан, дагы жакшы, ичинде отурган адамдар эч нерсе болбогон. Ал жерден чоңдугу үйдөй болгон таштар да кулайт. Эки жыл мурда ошондой чоң таш кулап, бир жарым күн жол жабык болуп турган. Мындай нерселер көбүнчө Таш-Көмүр менен Кара-Көлдүн ортосундагы жолдо болот. Жолдун четинде тосмолор деле бар, чоң таштар кулаганда тосмону кошо жарып кетет же тосмого тийбей учуп түшкөндөр да болот. Тосмолор таш эмес майда кумдар агып түшкөндө тосот деген максатта коюлган, ал эми бошоп калган таштарды эч ким кулайт деп ойлогон эмес.

Жаратылыш кубулушу жөнүндө элден эмес, телевизордон укканым бар, аны силер деле уккан болушуңар керек. Илимпоздор: «Күндүн нуру жылдан-жылга азайып баратат, канча кылымдардан кийин күн дагы күчүн жоготот», - деп айтышат. Ошондо күн азыркыдай ысыбай, жарык да болбой калат дешет. Эми аны элестетсең коркуп да кетесиң.

Абдылдаев Аскараалы, Тогуз-Торо району

Токтогул суу сактагычынын таасири го, ал жердеги көлдөн чыккан буу Тогуз-Тородогу аба-ырайынын өзгөрүшүнө таасир этти. Эми коон, дарбыз бышпай калды. Жайы өтө салкындап, жазы кеч боло баштады, сууктады. Кыргыздар жапан болгон да, кышында кыштоодо, жайында жайлоого жайлачу. Жазында эгин айдап, мал багып, кышында жоробозо ичкенди – ушул үч нерсени гана билген. Жанагы сумбула чыкканда ала карга келет. Андан мурун, күн-түн теңелүүнүн алдында кыргый келет. Кыргый эрте келсе, кыш катуу болот. Кыргый келди, тарууну чымчык жебей калат деп калышчу. Ала карга эрте келип калды, быйыл кыш оор болот дешчү. Үчүнчүсү, ала шалбырт жаз болгондо, бешинчи тогоол болчу. Чукул тогоп койду, жаз кеч келет дешчү.

ГЭС КУРУЛГАНЫ ОҢУП ЭЛЕ КАЛБАДЫКПЫ

Кадырматов Нурбакас, 41 жашта, Таш-Көмүр шаары

Бул жердин климаты өтө татаал. Мурда, Таш-Көмүр ГЭСи курулганга чейин бул жерде шумдук катуу шамал болчу. Кышында шамалдын катуулугу жаш бала эле эмес, чоң-чоң эле адамдарды делдеңдетип айдап кетчү. Калың кийинсең дагы муздак шамал ичи-койнуңа кирип, үшүтүп жиберчү. А күзүндө соккон катуу шамал көзүңө, оозу-мурдуңа кум киргизип, көчөдө баса албай кыйналчусуң. Айтор, шамал болуп жатканда көчөгө чыгыш тозок эле. Бирок ошого карабастан тиричилик кыласың, шамалдан коркуп үйүңө жатып алсаң, оокатың өтпөй калат. Жайы болсо, бул жер таштуу жер болгондуктан, 40 градуска чейин ысып, ал тургай андан да өткөн убактар болгон. Биз да ушундай татаал климатка бышып, көнүп бүткөн элек. Чиркейдин бети курусун, ал жөнүндө айтпай эле коюн, түнү менен уйку жок, чиркейлер менен алышып таң атырчубуз. Кудай жалгап, Таш-Көмүр ГЭСи курулгандан кийин, кышында адамдарды учурган шамал деле токтоп, күзүндө көзүбүзгө, оозу-мурдубузга кум деле кирбей, оңуп эле калбадыкпы. Жайы дагы деле ысык эле болот, бирок эшиктин алдында бак-дарактарды өстүрүп алганбыз, дарактын арасында анча деле ысыкты сезбейсиң.

АР БИР ЖЕРДИН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ БАР

Атамбеков Алияр, 44 жашта, тиш догдур, Таш-Көмүр шаары

Көмүр чыккан жердин кышы да катаал болбой, жеңил болот экен. Жердин түбүндө көмүр кени жаткандыктан, жерден жылуулук кетпейт дагы, жааган кар бат эле эрип кетет. Башка жактагыдай бул жерде кышы менен калың кар жатпайт. Биринчиден, көмүрдүн күчү менен эрип кетет, экинчиден, кышкысын шамал болот дагы, ал карларды учуруп кетет. Бул кыш мезгили жөнүндө, ал эми жай мезгили жөнүндө айта кетсек, бул жерде жай өтө ысык болот. Себеби, биринчиден, биздин шаар тоо-таштуу жер, таш ысыкты өзүнө тез сиңирет, таң атканда араң муздап баштайт, кайра күн чыгып, кайра ысый баштайт. Ошондуктан түндө деле бул жерде дем болуп турат. Экинчиден, бул жерде көмүр кени болгондуктан, жайдын ысыгында жердин бетине жакын жаткан көмүр же ачык жерде жаткан көмүрлөр күндүн табынан ысып, өзүнчө түтөп, ысык түтүн чыгарып турат. Ошол себептен дагы бул жердин жайы өтө ысык.

Көмүрдүн барынын бир жагы жакшы. Бул жерде жумуш аз болгондуктан, шаардын тургундары кышында көмүр казып сатышып, өз тиричилигин өткөрөт. Терс жактары да бар. Себеби, көмүр түтөгөндө экологияны булгап, жан-жаныбар, өсүмдүк, адамдарга терс таасирин тийгизген учурлары кездешет. Мисалга айта кетсек, бул шаардын Түндүк деген кичирайон тарабында ачык карьералар көп болгондуктан, өсүмдүк жакшы өсө албайт. Себеби, абасы ыш жыттанып турат. Ошол себептен, башка жерде өскөн түркүн-түрлүү

дары чөптөрдүн түрү бул жерде өспөйт. Бул жерде негизинен шыбак, коен томук деген сыяктуу кургакка, ысыкка чыдамдуу гана чөптөр өсөт. Мына ушул себептен дагы бул жердин климатына, экологиялык абалына жана географиялык шартына ылайыктуу эчки жандыгынан башка малдын түрү аз кездешет, кой, уй дегенди көп бага беришпейт, биздин шартта бул жаныбарлардын жашашы кыйын. А эчки деген неме ушундай тоолуу-таштуу жерди жакшы көрөт экен.

Ар бир жер өзүнүн өзгөчөлүктөрү менен бири-биринен айырмаланат. Биздин өзгөчөлүк мына ушунда: биринчиден, жерибиз көмүргө бай, экинчиден, бул жерде курулуш материалы катары колдонулуучу өзгөчөлүү таштар көп, таш, суу – бул дагы өзүнчө кен байлык да. Бул жерде жашоочулардын короолору таштан курулат, чекелерин кирпич менен карматып коюшат. Буларды боеп да кереги жок, өздөрү эле жаратылышынан бири көк түстө болсо, бири - жашыл, бири - кызыл түстө. Бул таштар менен курулган тамдар да бар. Таш-Көмүр шаар болуп жаңы курула баштаганда, шахтыга иштөө үчүн ар жактан: Россия, Татарстан, Өзбекстан, Казакстан жана башка жактардан элдер келип иштеп, мына ушул жерде отурукташып калышкан. Ошол убакта немистер таштан үй курушкан экен. Ал таштан курулган үйлөрдүн бекемдиги ушундай, бул үйлөрдү бузуп, жаңы салабыз деп экскаватор менен бузганда дагы дубалын буза албай коюшкан. Мындай үйлөр биздин Түндүк кичирайонунда аябай көп. Таштан курулгандыктан, чептен да бекем. Ошондуктан бул үйлөр далай-далай жылдар бою тура берет. Биз мына ушундай өзгөчөлүктөр менен сыймыктанабыз.

Ал эми климатын айта кетсек, климаты катаалыраак, бирок биз ошого ыңгайлашып калганбыз. Мисалы, жайкысын өтө ысык болгондуктан, түштө, аба аябай ысыган мезгилде эл көчөгө чыкпаганга аракет кылат. Жумуштарын эртең менен салкында, же кечки салкында бүтүргөнгө аракет жасашат. Эгерде кандайдыр бир зарыл жумуш болуп калса, күндөн калкалоочу ак шляпаларды кийип же кол чатыр көтөрүп чыгышат. Ошондуктан түштө адамдарды көчөдөн аз жолуктурасыз. Дагы климатка ыңгайлашуунун бир түрү катары короо, бактарына көбүрөөк дарактарды өстүрүшөт. Көчөлөрдү бойлото тал-теректерди отургузушат. Колунан келгендер, шарты барлар эшигинин алдына кичинекей болсо да бассейн курганга аракет кылышат. Суу сактаган хаос деген нерсе 90% адамдын эшигинде бар. Бассейн кургандын себеби, Нарын жаныбызда турганы менен жайдын сазыраган ысыгында да ага түшүүгө мүмкүн эмес. Суусу өтө муздак, муздак сууга түшкөндө тарамыш түйүлүп калат, бул адамдын өмүрүнө чоң коркунуч алып келет, адам агып кетиши мүмкүн, андай кокустуктар да болгон. Экинчиден, Нарын дарыясы сырттан мелтидеп агымы билинбегени менен өтө тез агат. Үчүнчүдөн, бул дайра түпсүз жана айлампалары көп. Айлампа дегеним, бул суу акпай бир жерди айланып туруп, суунун түбүн көздөй тарткан тартуу күчү бар. Айлампага капасынан туш келип калса, ал жерден сүзүп чыгып кете албайт. Бул жерде суунун түбүн көздөй тартып кетет.

10-БӨЛҮМ

ЖАНЫБАРЛАР МЕНЕН ӨСҮМДҮКТӨР

КИРИШҮҮ

БИЗДИН ЖЕРДЕ ЭМНЕ БАР?

Сыйдалиев Төрөбек, 77 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Биздин аймакта өскөн өсүмдүктөрдүн түрү абдан көп. Алар: ак терек, жүзүм, жапайы алма, алча, долонолор, катыренки, анан жалгыз түп тыт бар. Бул жерде жакын жерде тыт өспөйт, ушул жалгыз түп тыт гана кандай бир керемет менен өсүп калган. Анан бул тыт жыл сайын эле мөмөлөй бербейт, бул тыттын мөмөсүн жеп калгандар чоң соопко калат дейт. Ошондуктан бул тытты аз да болсо үйдөгүлөргө ооз тийгизип коелу деп, терип дагы кетишет. Анан дары дагы болот деп коюшат. Бирок мен эмнеге дары экенин так билбейм. Башатынын суусу дары экени - бул анык.

Бул жерде кекиликтер аябай көп. Жаныбарлар суусаганда, Талдуу-Булакка чейин келип калышат. Бул жерде элдер жашашат. Ал эми кышында болсо, кар оор түшөт. Ошондо жем издеп, айыл аралап деле келип калышат. Анан түлкү бар деп угам, бирок өзүм көрө элекмин. Коен бар, аркы жайлоо жагында карышкыр да бар деп айтышат. Чөө бар экен. Илгери элик болчу экен. Эликтин чакыргандары угулуп турчу экен. Азыр эми бул жерде эл көбөйгөндөн бери алар дагы алыстап, тоо аралап качып кетишти. Адамдар дагы эликтерди жөн койбой, эти дары деп атып жиберипедиби. Эми азыр бул жакта Баатыр деген жигит үй салып жатат дейт. Ата-бабалары илгери ошол жакта жайлаган да. Эми алар ошол жерде жашап калса, калган-каткан жаныбарлар дагы тоо аралап качып кетишетпи дейм. Жапайы жаныбарлар адамдын жытын алыстан эле сезет. Илгери биз ал жакта жайлоодо жүргөндө жапайы доңуз деген көп болчу эле. Ал жакта жаңгак көп өсөт, доңуздар ошол жаңгактарды жакшы көрүп, көп келишет. Азыр доңуздар деле жок болуп кеткен.

Доңуздун майын суук тийген, кургак учук, көк жөтөл, муун оорууларына жакшы дары деп колдонуп жүрүшөт. Бизде кыргыздарда кары-картандар доңуздун этин арам деп жешпейт, а жаштар тетирисинче дары болот деп жакшы көрүшөт. Доңузду атып келишсе, биздин ата-энебиз: «Казан-табагыңарды аралаштырбагыла, бүт арамдайсыңар. Доңузуңарды башка жактан жеп келгиле», - деп, үйгө жакын жолотчу эмес. «Доңуздун этин жесем, күнөө болот», - деп айтышчу эле. Азыр ошол доңуздар деле жок. Мына ушундай.

МЫНДАЙ ЖЕРГЕ ИШЕНИП БАРУУ КЕРЕК

Бекбоева Жүзүм, 77 жашта, Жаңы-Жол айылы, Таштак айылчасы

Кара-Жыгач мазары Таштак айылына жакын Талдуу-Булак жана Шайтобо жайлоосунун ортосунда, жалгыз аяк жолдун боюнда жайгашкан. Ал жерге машина барбайт, ат менен же жөө жетсе болот. Талдуу-Булак жайлоосунан тик өйдө чыгып баратканда жарым саат баскандан кийин, кичинекей тектирче бар. Тоонун боорунан мындай жайык жер пайда боло калышынын өзү дагы керемет деп ойлойм. Болбосо, бул тоонун эле боору да, тегереги бүт аска таш. Бирок бул тектирчеде көпкөк болуп чөптөр өсүп турат. Бул жерде булак бар, ак теректер, мисте, долоно, катыренки, анан бизде болбогон кара жыгач өсөт, мына ушул себептен дагы бул жер Кара-Жыгач мазары деп аталып калган болуш керек.

Бул жерди биздин гана Таштак айылы эмес, бүт Жаңы-Жол айылы билет. Биздин Таштак айылында Алымкан деген көзү ачык келинибиз бар. Алымканга көрүнгөнү келген адамдарды, ал ушул мазарга алып барып түнөтүп, зыярат кылып келишет. Ал эми Алымканга болсо адамдар Аксы районунун бардык туш тарабынан келишет. Атүгүл Жалал-Абад, Ош жергесинен келгендер да болот.

Мындай жерге барганда, чын дилинен ишенип, ушул жерден даба таап сакайып кетем деп, бүт дилинен таза тилек кылып барып, ыкылас жасаш керек. Ошондо гана кудайым өзү колдоп, ыйык жердин касиети менен сакайып кетишет. Ал жерге барганда тазалыкты сакташ керек, дарактарын сындырбаш керек. Мындай бир окуя укканым бар.

Коңшулаш айылда Анарбек деген киши бар эле. Анын жапжакшынакай, супсулуу аялы бар эле. Ошол аялы буту ооруп баспай калды. Анан ага айтышыптыр ушул жерге сыйынып кел деп. Анан аны атка мингизип алып ошол мазарга барышыптыр. Ал келин барганда, эки жагын тазалайт дегенди уккан экен, дарактардын самсаалап турган бутактарын сындырып, топурактан чыгып калган тамырларын жулуп коюптур. Минткен себеби, ал өз оюнча соопчулук иш жасадым деп ойлогон да. Бирок бул жасагандарын олуя-мүзүрүптөр жактырбай калганбы, ал аял жакшы боло албай койду, ал жерден жардам болгон жок. Элдин айтканына караганда, ал аял андан кийин көпкө деле жашабаптыр.

Эң негизгиси, мындай жерге ишенип баруу керек. Ишенсе, бул жерден да жардам болот. Ишенбей баргандарды сезип турат дейт. Тазалап шыпырса болот, бирок бутактарын сындырбай, баргандан кийин кагаз-пагаз жана башкаларды таштабай, самсаалаган бутактарына жөн гана тилек тилеп таза чүпүрөк байлап коюу керек. Сөзсүз түрдө башына жоолук салып, ыңгайлуу көйнөк, астынан шым кийип алуу керек.

Мен ал жерге атайылап барбаган менен, биз ушул мазар аркылуу Шайтобо, Тоо-Алма деген жайлоолорго барабыз. Анан жолдо баратканда ал жерден дем алып, булактын суусунан ичип, ыкылас кылып коюп, андан нары жайлообузга чыгып кетебиз. Бул жер ыйык болгондуктан, бул жерге жеткенде чарчаганын да билинбей, жепжеңил болуп, андан ары жайлоого бат эле жетип каласын.

Биздин жайлоодо парандалардан кекилик эң көп, Талдуу-Булак жайлоосуна жеткенде эле, кекиликтин чакырган үндөрү угулуп турат. Өздөрүн деле булакка суу ичкени барганда байкайбыз. Чымчыктын бардык түрлөрү бар. Ал жерге барганда чымчыктардын түрдөп сайраган добушунан эс ала түшөсүң. Бир жагынан булбул сайрап жатса, экинчи жагынан күкүк сайрап, үчүнчү жагынан түрлүү чымчыктардын үнү угулат. Ал эми жан-жаныбарлардан болсо, коен, жапайы доңуз, элик, түлкүнү көргөнүм бар. Андан башка кашкулак, кирпичи, чөөнү көргөндөр бар экен, мен өзүм аларды көргөн эмесмин.

Бул жаныбарлар жайы-кышы менен жашайт. Ал тургай кар оор түшкөн убактарда кекилик, түлкү жана башкалар тамак издеп, айыл аралап да келип калышат. Түлкүлөр көбүнчө тоок жегени келишет. Эгин-тегин бышып, жүгөрү баш байлаганда, жапайы доңуздар келишет. Азыр донуздар аз калды дешет, себеби бул жерде мергенчилер көп. Элдер жапайы доңуздарды атып, этин дарылык касиетте колдонушат. Мына ошондуктан доңуздар азайып кетти. Кекиликтерди да атышат, бирок кекилик тез көбөйгөндүктөн дагы деле бар. Бул бир себеби. Экинчи жактан, бул биз турган жердин жаратылышы абдан кооз, бардык өсүмдүк, мөмө-жемиштер өсөт. Жайында, бышыкчылык маалында, талаада жүрүп деле ачка калбайсың. Өрүгү, алмасы, долоносу, жапайы алчасы жана башкалар мөлтүрөп бышып турат. Жан-жаныбарлар адамдар атса дагы таптакыр жоголуп кетпестен, байыр алып калганы да ушул себептен болуш керек деп ойлойм.

Кыш оор болгондо кээ бир жан-жаныбарлар жем таппай айыл аралап келип калчу деп айтпадымбы. 1963-жылдан 1980-жылдарга чейин кыш бул жакта өтө катаал болчу. Буга бир мисал айта кетейин. Элик деген жаныбар эң бийик тоолордо, элдин буту жетпеген жерлерде жашайт. 1977-1978-жыл бекен, так эстей албай турам, кар аябагандай оор түштү. Анан бир күнү эле, түш болуп калган ченде айылдан чуу чыгып калды. Эшикке чыгып тыншасам, «Ой, алдын тос, бул жагынан чык, элдерди чакыр» деген эле кыйкырыктар угулат. Бул кыйкырыкты угуп, элдер бат эле чогулуп калышты. Бирок тоо-ташта, ээн жерлерде жашап калган жаныбар элге жеткирбей качып кетти, элик эң күлүк жаныбар да, биздин он кадамыбызды бир секирип эле, тызылдаган боюнча Жылуу-Булак мазары жакка качып кетти. Мазар жакка качып кеткенден кийин эл деле аркасынан даап, кууп баралган жок. Дагы бир жылы оор кыш түшкөндө, Сатканбай деген киши эликтин бир чаарчыгы энесинен адашып, үшүп калган жеринен кармап алып келет. Баягыны алып келип, үйүндө эчкинин сүтүн берип багып жүрөт. Бир күнү эчкинин сүтүн таппай калып, уйдун сүтүн берип койгон экен, эликтин баласы ооруп калыптыр. Мал догдурга алып барып көрсөтүү оюна келбегенби, же өзү жакшы болуп калат деп ойлогонбу, же эмне кылаарды билбедиби, ошентип ал чаарчыкты өлтүрүп алышты. Чаарчыкка уйдун сүтүн

бербейт да, уйдун сүтү күчтүү. Талаада жашаган жаныбар үй шартында жашай албайт. Себеби, булар ошондой катаал климатка ылайыкташып калышкан.

УШУЛ ЖАШКА КЕЛГЕНИ ДОГДУРГА БАРГАНЫМ ЭСИМДЕ ЖОК

Күлүйпа, 67 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Биздин айылда жаңгак аябай көп өсөт. Жаңгактын адам баласына дагы дарычылык касиеттери аябай көп. Ал жерде жаңгактан башка сары долоно, кызыл долоно, тыт, жүзүм, катыреңки жана башка өсүмдүктөр өсөт. Булардын баары ден-соолукка пайдалуу. Мен, мисалы, бала-чакам сыркоолоп калса, чөп-чардан берип эле өзүм дарылап коём, ооруканабыз алыс да, ал жакка жетиш үчүн жөө бир жарым саат жол басыш керек. А ооруп жаткан бала кантип жетсин? Мына азыр эле бул жакта балдар Россияга барып иштеп, машиналар көбөйүп калды. А биздин балдар жаш мезгилинде каяктагы машина дейсинь, болгону эртең менен, кечинде автобус келет эле. Ошон үчүн балдарды өзүбүз эле чөп-чар менен дарылап алганга мажбур болот элек. Айла кетип, колдон келбей калган учурларда гана ооруканага барчу элек. Мен 10 баланы өстүрүп, чоңойттым. Баары аман-эсен чоңоюшту. Мына азыр бары-жогу үйлөнүп, жайланып, өзү менен өзү болуп калды.

Эгер бала-чакага жара чыгып кетсе, чырмоок чөптү жанчып таңып койсо, ал жара бат эле айыгып кетет. Бычак менен кол-солду кесип алса дагы, чырмоок чөп ал жерди бат бүтүрөт. Эгер балдар аллергия менен ооруп калса, чалканды сууга кайнатып, ошол сууга жуунса, кычыткы басылат. Сарымсакты майга кууруп жесе, кычыткы оорусун тез басат. Бала-чаканын ичи өтүп калган күндөрү анардын кабыгын же албалинин бутагын кесип чайга кошуп берсе, дагы бир сары гүлдүү чөп бар, аты эсимден чыгып жатат азыр, ошол чөптү чай кылып демдеп ичирсе, ич оорууну тып басат. Сарык ооруулары менен ооруп калган күндөрү, бөрү карагаттын бутагынан чай демдеп ичире берсе тез жардам берет. Жанагындай тумоо бучкак болуп жөтөлүп калган мезгилде, пиязды сүткө кайнатып, же чайга балды же кожогаттын вареньесин салып ичиш керек. Варенье жок болуп калган мезгилде, кожогаттын жалбырагын деле таза жууп туруп, андан чай демдеп ичирип, жылуу жаткырып бир-эки тердетип койсо, бала тез эле айыгып кетет. Бала-чаканын ичинде жанагыдай майда курттар болсо, ашкабактын уруктарын балга кошуп берсе, ичиндеги курттар жоголот. Буга окшогон дары чөптөрдүн касиетин айта берсе оголо көп. Мен балдарды мына ушинтип эле дарылап, айыктырып алчумун. Азыр балдарым: «Биздин догдурбуз жаныбызда», - деп күлүп калышат.

Ээ кагылайын көзүңө көрсөткөн баланы Кудай-таала оорутпасын. Балаң ошентип кыйналып турса, кантип догдур болгонуңду да сезбей каласың. Эси-дартың балаңда болуп, канткенде баламды жакшы кылып алар экем деп, уккан-көргөн нерселеринди жасайсың да. Менин апам азыр 90го жакындап калды. Дагы деле демдүү, күчтүү. Апам биз сыркоолоп калганда ушинтип чөп-чарларды берет эле. Ал убакта догдур деле азыркыдай көп карабайт беле, же биз өзүбүз догдурга барбайт белек, мен ушул жашка келип, деги эле догдурга барганым эсимде жок. Биз оорусак, ушинтип кыргызчылык кылып, жан-жаныбарлардын май-сайларын, чөп-чарларды колдонуп, ушинтип өзүбүзгө-өзүбүз догдурдук кылабыз, кудайга шүгүр, Кудай колдоп, шыпаасы жакшы жүрөт. Дарыны деле ошол чөп-чардан жасашат да. Дары чөптөр өзүбүздүн бут алдыбызда жайнап жатса, аптекага дары деп чуркаган болбогон эле жорук. Азыр дарыңа деле ишенич жок. «Самопал» дарыларды чыгарышаарын телевизордон деле көрсөтүп жатпайбы. Алар жардам бермек түгүл, бар ден-соолугуңду кайра жок кылат.

Чөптү кайсыл убакта жыйнап, кантип кургатыш керек экенин да билиш керек. Эгер чөптү туура эмес жыйнап, туура эмес кургатып алсаң, жанагы «самопал» дарыга окшоп пайда бермек түгүл, зыянын тартасың. Чөптөрдү эртең менен эрте, күн чыга элек

салкында элдин буту баспаган жерден жыйнап алыш керек. Аларды көлөкө жерге таза кургатып, чүпүрөк калталарга майдалап салып, сактаса болот. Бир жыл сакталган чөптү кийинки жылы колдонгонго болбойт. Кийинки жылы жаңыдан чөп жыйнап, кургатып алыш керек. Мен ошентип чөптөрдү дайым алып жүрөм. Кээде кошуна-колоңдор да чөп сурап келип калышат, менде дайым чөп үзүлбөшүн билишет да. Биздин жерде жери гана ыйык эмес, чөп-чары дагы, жан-жаныбары дагы, бардыгы ыйык деп ойлойм.

ЖАҢГАК МЕНЕН ЖАН БАГАБЫЗ

Сейиткулова Сергил, 63 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Кара-Жыгач мазары деп аталып калганынын себеби, ал жерде абдан бир чоң кара жыгач дарагы өсөт. Анын түбүнөн чоң булак чыгып турат. Бул дагы бир Кудайдын керемети менен чыгып калган булак да. Болбосо ал жер - тоо. Зыяратчылар ошол булак менен Кара-Жыгачка сыйынышат.

Негизинен ал жерде кара жыгачтан тышкары ак теректер көп. Жапайы алча, карагат, бөрү карагат, кызыл долоно деген көп. Бир түп шаа тыт бар. Жапайы алмалар көп өскөн. Ал жер токой. Алча менен алмалары жөн эле мөлтүрөп, шагын көтөрө албай. ийилип араң турат. Ары-бери өткөн элдер ошол жемиштерден жеп, куран окуп коюп кете беришет.

Жайкысын ал жерге элдер жайлоого чыгышат, чатырларды тигип алып ошол жакта жайлашат. Ошол себептен жапайы жан-жаныбарлар ал жерден алысыраак качып кетишкен. Ал эми күзүндө эл кыштоого көчүп кеткенде, түлкү, чөө, кашкулак, коендор жүрөт дешет. Менин укканыма караганда, мурда бул жерде эликтер да болгон экен. Азыр эми, карабайсыңбы, эл көбөйүп, тоо-ташка чейин там салып келип калышпадыбы. Кара-Жыгач мазары жайгашкан тоонун түбүнө чейин азыр эл там салып алган. Эл жашаган жерде жапайы жан-жаныбарлар жашабайт да. Ошол үчүн алар тажап кетишти. Мына ушундай.

Дегеле бизде жаңгак дарагы аябай көп өсөт. Алча, алма, өрүк, мисте, сары долоно дегендер бар. Бир жаман жери, мындан бир-эки жыл мурда сырттан келишип, жаңгактарды кесип, зыян кылып жиберешти. Көрсө, жаңгактын боорунда чоң болуп уюл өсүп чыгат, муну «кап» деп коюшат экен. Анан ошол «каптарды» чет мамлекетке сатып байыйбыз дешип эле жаңгактарды кесип жиберешпедиби. «Кап» дегенден аябай кооз мебелдер жасалат экен. Себеби, ошол уюлду тилдиргенде, тактанын бетине тегерек-тегерек болуп шакекчелер түрүндөгү кооз сүрөттөрү болот экен, ошон үчүн алар аябай кымбат турат экен. Бул, биринчиден. Экинчиден, жаңгак дарагы аябай көп жашай турган дарак, 300 жылдан 500 жылга чейин жашай берет. Демек, жаңгактан жасалган эмерек дагы аябай бышык болот. Ошол «каптарды» кестиргендердин бардыгы чоңдор да. Аларга карапайым адамдар эч нерсе деп айта албайт. Бир нерсе десе, карапайым адамдарды жөн эле алдап коюшат да. Жолборстунун эли ошол жаңгак менен тиричилик кылышат, тонна-тонна жаңгак теришет. Мисалы, былтыр эле жаңгактын бир килинин үйдөн алып кеткени 38ден 42 сомго чейин чыкты. Аларды Бишкекке алып барышып, 70 сомдон ары сатышат экен. Анан жаңгакты бизде көбүнчө Өзбекстанга сатышат. Кээде түрктөр да келип жыйнап кетишет. Алар борбордо жашаган түрктөр болуш керек. Түркияга жөнөтүшөт да. Биздин Кыргызстандын грек жаңгагын бардык жер жүзү билип калды го. Бул грек жаңгагынын дарычылык касиеттери аябай чоң.

Айтып отурсак, жаңгактын сөңгөгүнөн тартып, жалбырагы, мөмөсүнө, мөмөсү быша электе көпкөк болот, ошол көк кабыгына чейин дары. Анын дарылык касиети аябай көп. Суукчан адамга жаңгактын данын кагайтып, майын чыгарып, ошол майга тамак жасап жедирсе, ысыкчан болот. Ошол эле жаңгактын данын тез-тез жеп жүрсө, эске тутууну жакшыртат. Ал эми жаңы төрөгөн аялдарга жедирсе, маткасы тез калыбына келет. Гемоглобини аз адамдар жаңгактын данын балга кошуп жесе, гемоглобини калыбына келет. Ал эми жаңгактын сөөгүнүн ортосунда жука дандардын ортосун болуп

турган тосмолору бар, ошол жука тосмолорду спиртке салып коюп ичсе, аялдарда мастопатия деген оору болот, ошону дарылайт. Ал эми жаңгактын жалбырагын ысык сууга демдеп чачты чайкаса, чачтын түбүн бекемдейт, чач жалтырап, жибектей болуп калат. Ал эми ошол сууга бутту жууса, буттун жытын кетирет. Анан жанагындай жангак быша электе көк кабыгы болот, ошол кабыкчаны кесип алып эринге тийгизбей тишти тазаласа, тиш аппак болот жана тиштин түбү бекемделет. Андан сырткары, жаңгак ашказан, ич өткөк, кант диабети жана башка бир топ ооруга дары. Эми айта берсе, пайдасы аябай көп, менде атайын бир «Жаңгак жана анын дарылык касиеттери» деген китеп бар. Аны окуп отурсаң, бардык ооруну жаңгак менен дарыласа болот экен.

БУЛАКТАН МЕН ДАГЫ АЙЫККАМ

Кадырматов Нурбакас, 41 жашта, Таш-Көмүр шаары

Мен бул жакка Жаңы-Жол айылынан 10-классты бүтүп эле келгем. Үйлөнүп, ушул жерге турук алып калдым. Биз Шор-Булак ыйык жеринен 10-15 кадам жерде турабыз. Бул булактын касиети чоң. Суусу ар кандай тери оорууларын дарылоого колдонулат. Бул жер таштак болгондуктан, чымын-чиркей, чаян, кескелдирик деген нерселер көп. Чиркей чакканда, климат өтө ысык болгондуктан, оңой менен айыкпай, ырбап, жарага айланып кеткен учурлар көп. Мындай учурлар күнүмдүк турмушубузда кезигүүчү нерсе. Мына ошондой убакта күн сайын ооруканага чуркап отурбай, ушул булактын суусунан алып келип, жаратыбызды жууп коебуз. Ал жараттар бат эле айыгып калат. Негизи бул жерде жашагандар тери оору көйгөйлөрү менен ооруканага чуркашпайт. Ал тургай аллергия, ала (витилиго) ооруларын да айыктырат. Кээ бир убактарда ооруканадан жардам болбогон ар кандай тери ооруулары ушул булактын касиеттүү суусунан айыгып кетет. Мына ошондуктан бул жерге коңшулаш Өзбекстандан да кичиавтобустар менен үлпүнчөктөрүн жамынган аялдар тез-тез келип, сууну баклашка, же идиштерге куюп алып кетип жүрүшөт. Мен өзүмдүн башымдан өткөн бир нерсени айтып берейин.

Бир жолу эшиктин алдындагы майда иштерди жасап жүрсөм, колумду чоң сары чаян чагып алды. Бул чаяндын абдан уулуу болоорун мен мурдатан эле билчү элем. Ооруканага чуркайын десем, дем алыш күн болчу, иштебейт. Эмне кылаар айламды таппай шашып калдым. Күн дагы ысык болгондуктанбы, же чаяндын уусу ошончолук күчтүүбү, колум чыканактан өтө, бат эле дырдыйып шишип чыкты. Мен ошондо булакка чуркап келдим да, колумду сууга салып көпкө отурдум. Анан суудан идишке куюп үйгө алып барып, ошол суу менен жууй бердим. Кечке маал колумдун шишиги таркай баштады. Чайандын уусу денеме таркап кетет деп аябай корктым эле. Эртең менен ойгонсом, колумдун шишиги жанып, өзүм тирүү калыптырмын. Мындайда оюңа ар нерсе келет экен, эртең мененкиге чейин аман калсам, таң ата ооруканага жетип барат элем деп коркуп жатып уктап калыптырмын. Сүйүнгөнүмдөн булактын көзүнө жети оймо жасап барып, зыярат кылып келдим. Болбосо биз ушул булактын жанында жашаган үчүн буга анча деле маани бербейбиз да. Мына ушундан кийин мен бул булакты сыйлап, колум бошой калганда эки жагын тазалап кетемин.

Бул жерде шайык жок. Бул жерге мага окшоп келген адамдар эки жагын тазалап турушат. Шайык болгондо деле мында отурганга, жашаганга шарт жок. Биринчиден, таштуу кырдын боору. Экинчиден, чаян, жылан деген көп. Үчүнчүдөн, күн ысык. Суу жоктугуна байланыштуу бир дагы дарак жок. Төртүнчүдөн, бул ыйык жер айыл арасында болгондуктан, ушул жерде жашагандар деле колу бошогондо, мага окшоп келе калып тазалап турушат. Анан шайыктын деле кереги жок деп ойлоймун.

Менин бир инилерим бар. Мына ошонун баласынын тизесине темиротку (тегерек тариздеги тактар пайда болот да, кычышат, бир жерден экинчи жерге жылып, жаңырып чыга берет) чыккан болчу. Аны ооруканага алып барса, шыбаганга эки-үч түрдүү май жазып бериптир. Бирок андан пайда деле болгон жок. Бул темиротку деген нерсе жылып-

жылып, балалап көбөйө берет экен да. Баягы дарылар жардам бербегенден кийин, ушул суудан алып барып жууп турду эле, 10-15 күнгө жетпей эле баягы темиротку деген нерсе айыгып кетти.

Ушундай шартта бул жерде талаа жаныбарларынан карышкыр, түлкү, кирпичи, коен, кекилик дегендер бар. Ал эми үй жаныбарларынан негизинен мурда эчкини гана кармашчу. Себеби, эчкилер дал ушул биздикиндей таштак, ысык жерде жашай берет экен. А кой жандыгы мындай шартта жашай албайт. Жалпысынан бул жердегилер эчки багышат, анан анча-мынча уй да кармап калышкан. Канаттуулардан тоок, үндүк багылат.

Союз убагында аскер заводу иштетчү. Ошол убакта үч гана жерде ушундай завод болгон экен: Украинада, бизде, дагы бир жерде. Ал заводдо уран иштетилгендиктен, урандын калдыктары учуп чыгып, биздин экологияга чоң зыян келтирчү. Ал убакта чымчык деген бул жерде такыр болгон эмес. Өсүмдүктөр дагы бул жерде жакшы мөмө берчү эмес. Адамдарга дагы зыяны тийип, заводдо иштегендердин чачы түшө баштаган. Ушул заводдун кесепетинен көп өсүмдүктөр өсө албай, жан-жаныбарлар бул жерди байырлабай калышкан. Союз бузулгандан кийин завод да банкрот болуп иштебей калды. Азыр бул завод иштеп жатат, бирок элге, жаратылышка зыяны жок, таза продукция чыгарып жатат. Ошондон тартып чымчыктар да келе баштады. Биз биринчи жолу күкүктүн үнүн укканда таң калганбыз. Крокодилди элестеткен тообуз бар, ошол тоодон күкүк сайраган. Азыр кудайга шүгүр, чымчыктын бардык түрү бар. Атүгүл бир ишкер балабыз, кайдан алып келди билбейм, страусту, балыктын түрлөрүн алып келип, дал ошол заводдун жанында жайгашкан жерде өстүрүп жатат.

Шаарды тең ортосунан бөлүп, Нарын дайрасы агып өтөт. Анда мен билгенден форель, маринка бар. Бул балыктар икра таштаган мезгилинде балык уулоого тыюу салынат. Белгилүү бир мөөнөттө гана балык кармоого уруксат берилет. Биздин Таш-Көмүрдө форель балыгына суктангандар абдан көп. Өзгөчө Ош, Жалал-Абаддан келген коноктор форели бар кафелерге барууну самашат. Алар: «Силер кандай бактылуусунар, каалаган күнү форель жегенге мүмкүнчүлүгүңөр бар», - деп көп суктанышат. Ал эми жогоруда мен айтып кеткен баланын колунда бизде жок балыктардын түрлөрү бар дейт, бирок мен өз көзүм менен көрө элекмин. Демек ал жерде түрдүү балык өстүрүлсө, биздин Нарын дайрасында деле балыктын түрүн бакса болот экен деп ойлойм.

Атамбеков Алияр, 44 жашта, тиш догдур, Таш-Көмүр шаары

Жан-жаныбарлардан мен билгенден түлкү, коен, кирпичи бар. Сойлоочулардан таш-бака, жылаан, кескелдирик, кара-курт жана башкалар жашайт. Бул жаныбарлардын адамга зыяны дагы бар, бирок пайдасы көбүрөөк. Зыяны бар деп айтканымдын себеби, бул жерде мисте көп болгондуктан, мисте бышкан мезгилде эл тергени чыгышат. А мистелер болсо суу жок таштуу жерлерде өсөт. Анан ошо мисте тергени баргандарды кара курт, чаян чагып алган учурлары болуп калат. Пайдасы дегеним, мисалы, таш бака бизде көп. Биз анын дарылык касиетин анча биле бербейт экенбиз. Мен акыркы күндөрү таш-баканын этин эң коркунучтуу, айыкпас кургак учук оорусун айыктырыш үчүн колдонушаарын көп угуп жүрөм. Ал эми тукумун элдик дарыгерлер рак оорусун айыктыруу үчүн колдонуп жүрүшөт. Бирок таш-баканын өзүн да, тукумун да табыш өтө кыйын, себеби таш бака жазында гана жер үстүнө чыгат. Жайында жолуктуруш кыйын. А тукумун алыш андан да кыйын. Себеби дегенде, таш бакалар тукумун топурактын түбүнө көмүп коюшат экен. Ал тукумун каерге көмгөнүн билиш үчүн таш баканын артынан калбай кечке ээрчип жүрүшүң керек. Бирок чынын айтсам, азыр таш бака, жылаан дегендер да азайып калды. Себеби, мындан 3-4 жыл мурда таш бакаларды терип кетип, Кытайга ташыгандар да көп болуп кеткен. Себеби, ташбаканы кытайлар деликатес катары жешет, ошондуктан таш бака аябай кымбат турат экен. Бул контрабанда болуп эсептелгендиктен, кийинчерээк таш бака жүктөп кеткендерди тосуп, чара көрө башташты. Ошондон кийин бир тендерден кытайлар жолдун бир бөлүгүн угуп алып, башкы иш бөлмөсү биздин Таш-Көмүр шаарында жайгашып калды. Анан элдерден угуп калам, кытайлар таш бака, жылаандарды жей беришет экен, азыр мурункудай жылаанды да, таш-баканы да жолуктуруш кыйын

болуп калды деп. Балким ушу себептен да кытайлар көпкө жашап, оорубайт болсо керек, себеби дегенде, таш бака дагы, жылаан дагы түрлүү дары чөптөрдүн тамырларын жешет да.

Түндүк кичирайонунда Каныш апа деген бүбү эне бар эле. Бул эне чөп-чар, жан-жаныбарлар менен ар кандай ооруларды дарылачу. Ал апанын азыр көзү өтүп кеткен. Мына ушул Каныш апа өзүнүн күйөөсү ашказанынан рак болуп ооруп калганда, догдурлар: «Дарылоо биздин колдон келбейт экен, үйдөн карай бериңиз», - деп үйүнө чыгарып бергенде, ошол таш баканын тукуму менен дарылап айыктырып алган. Адам болбойт деп ооруканадан чыгарып салгандан бери канча жыл өттү. Ал тургай бул аксакал азыр малды да өзү айдап келет.

БИЗДЕ БААРЫ ӨСӨТ

Асылбеков Акылбек, 51 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы

Бул жерде жапайы жаныбарлар жашабайт. Себеби, бул жер айыл арасы. Үстүндө да, астында да эл жашайт. Адамдар жашаган жерге жапайы жаныбарлар коркуп келе албайт. Ал эми өсүмдүктөр боюнча айтсам, ал жерде баары өсөт: алча, жүзүм, долоно, жаңгак, саада, илгертеден берки чон бай түп бака теректер. Ал жердин жүзүмдөрү ушунчалык даамдуу болот дейсинь, жанагы базарда сатылып жаткандар анын даамынын жарымына да татыбай калат.

ЭРМЕН, ЖАЛБЫЗ ЖАНА БАШКАЛАР

Сааткан эне, 72 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы

Бул жерде өскөн өсүмдүк, чөптөрдүн баары дары. Дары чөптөр абдан көп. Мен колдонгондордон эрмен, жалбыз, чалкан, кийик от, чай чөп бар. Анан тоодо бардык ооруга дары алтын тамыр деген чөп өсөт. Бул чөп дагы бардык жерде өсө бербейт. Кыргызстан боюнча Токтогулда, анан бизде эле өсөт деп укканым бар. Муну ракты дагы дарылайт дешет. Менин чалым бир жолу алтын тамырды тоодон алып келип, эшиктин оозуна отургузду эле, өспөй койду. Көгөрүп, өсүп барып эле, андан ары куурап калат экен. Мына мен айткан эрмен, жалбыздар дагы 101 ооруга дары экен. Жалбызды Америкада атайылап өстүрөт дешет. Жалбыз колтуктагы, буттагы жыттарды кетирет. Жыттуу болот деп аны чайга деле кошуп ичишет. Ал эми эрменди мен деле боор, ашказан, бөйрөгүм ооруп ичип жүрөм. Анан кээде тамакты аш кыла албай кыйналганда дагы ичем. Менде бир китеп бар, табыптардын китеби. Ошону окуп туруп ичтим да. Ичсем анан жакшы болуп калдым. Эрменди кайнак сууга салдым дагы, коюп койдум. Ал сары болуп чыккандан кийин күнүнө үч маал кичинекей чыны менен ичип жүрдүм. Бир 100-150 грамм чыгат го. Эрмен аябай ачуу болот. Ага караган жокмун. Эми кудайга шүгүр, жакшы болуп калдым.

Азыркы жаштардын баары эле чөптөрдүн дарылык касиети бар экенин өздөрү билет. Мен атамдай болуп молдочулукка өтө албадым. Анан өзүмчө беш маал намаз окуп, ыкылас кылам. Анан бала-чака кокустан сыркоолоп калса, бул чөптөн ич, тигил чөптөн ич деп айтып коемун.

КОЖОГАТ МЕНЕН КАЙЫҢ

Соорбеков Дурусбек, 44 жашта, Аксы району, Мукур айылы

Кожогатты көбүнчө фляга-фляга кылып терип, сатышып акча кылып, тамак-аш алышат. Айылда жумуш жок эмеспи. Мөмө-чөмө бышкан мезгилде, мөмө-чөмө сатабыз, күздө жайлоодон мал келгенде, мал сатабыз. Анан мен билгенден кожогаттын дарылык касиети чоң деп келинчегим жылда варенье жасайт. Анан кышында көбүнчө эл сасык тумоо менен ооруйт го, ошондой шартта бизге вареньеден кайнак сууга чылап ичирип койсо, ал аябай тердетет дагы, бат эле сакайтат. Биз кышында сасык тумоого башка дары-дармек деле колдонбойбуз. Биздин эң жакшы дарыбыз – кожогат. Эл деле кожогатты көп пайдаланат. Анан анын жалбырагын деле чай ордуна демдеп ичсе, анча-мынча суук тийгендеги оорулардан дарылайт экен. Келинчегим анын жалбырагын дагы кургатып, сактап коет.

Андан сырткары ал жерде кайындар өсөт, апам ошол кайындарды дагы дарылыкка колдонот. Көбүнчө кайыңдын жалбырактарын кургатып, сактап коет. Кандай ооруга каршы колдоноорун мен так билбейм, бирок ошол биз барганда жалбырактарын жыйнап келди. Анан кайыңдын кабыгын биз кичине кезибизде ар кандай жараларды айыктыруу үчүн колдончу элек. Менин эсимде бар, кичинемде мага бир жара чыккан, ошондо ошол кайыңдын кабыгын коюп туруп, анан таңып койчу. Кайыңдын кабыгы менен ошол жараны айыктырганы эсимде.

АР БИР ЧӨП АР БАШКА ООРУГА ДАРЫ

Орозалиева Сонунбү, 50 жашта, Авлетим айылы

Шүдүгүр-Ата ыйык жеринде бир чоң булак бар. Алы жеткени - кой, эчки, алы жетпегени жок дегенде тоок болсо дагы алып барып, ошол булактын көзүнө канын тамызып куран окушат, шам тигишет. Боорсок-оймону ошол жерге барып жасаш керек. Камырды болсо үйдөн ачытып, даярдап алышат.

Ал жерде булактын жанында бак-дарактын түрлөрү көп. Түркүн-түркүн дарактар өсөт: алча, тал-терек, карагач, бөрү карагат жана башкалар. Анан ошол булактын эле жанында бир гектар жерге алманын түрү өстүрүлгөн. Анын ичинде ак алма көп. Эл ошол алмадан терип келип, дарылыкка колдонот. Бул жерде алма багы ар бир үйдүн эшигинде өсөт. Бирок ал жердеги алма башкача ак алма. Анан мазардын жанында өскөндүктөн, ал алмалардын мөмөсүнүн дагы дарылык касиети чоң деп эсептешет. Ал алмаларды көбүнчө жаш балдардын ичи катканда жедирип койсо, жакшы жардам берет. Анан кан басымы көтөрүлүп кеткендер алып келип жешет.

Андан башка бөрү карагаттын мөмөсүн тумоо-бучкак менен ооруган балдарга чай кылып демдеп ичиришет. Анын сөңгөгүн чай кылып демдеп ичсе, сарык оорусуна жакшы.

Мындан башка ал жерде ит мурун да өсөт. Ит мурунду дагы көп ооруларга дары катары колдонушат. Гемоглобинди көтөрөт. Көрүүсү начарлап бараткандар чай демдеп ичсе, көзү курчуйт. Андан башка дагы көп дарылык касиеттери бар дешет. Ал жерде мен билген дагы, билбеген дагы чөптөрдүн түрлөрү көп. Жалбыз, чалкан, бака жалбырак, ат кулак, беде, чырмаок, чай чөп, бозунач, жапайы ромашка, кийик от жана башкалар толтура. Мен чөптүн баарын жакшы тааныбайм, мындан башка дагы түрү көп. Мен өзүбүз күнүмдүк турмушта колдонгон гана чөптөрдү айтып бердим.

Ар бир чөп ар башка ооруга дары. Мындай чөптөр биздин эшиктин алдында деле өсөт. Бирок биз эшиктин алдын тебелейбиз, мал-кел тебелейт, ал эми бул жактагылар таза, ошон үчүн терип кетип колдонобуз. Мисалы, чалканды бала-чаканын денесин чиркей чакса же аллергия болгондо, кычыткы менен ооруганда анын суусуна жуундуруп пайдаланбыз жана ал оорукчанды сакайтат. Чалкандын тамырын сарык оорусун дарылоо үчүн колдонобуз. Жалбырагын салатка кошуп жесе, эң жакшы болот. Гемоглобини аз адамдар чай кылып ичсе болот. Чалканды саан уйга берсе, уй сүттү көп берет.

Ал эми чырмаокту канаган жердин канын токтотуу үчүн колдонобуз. Чырмаоктун жалбырагын жанчып, кан аккан жерге баса салса, кан бат токтойт. Ошол жердеги жарат

дагы тез айыгат. Эми айта берсе бул чөптөрдүн дарылык касиеттери көп. Мисалы, биз колду кесип алсак, йод колдонбой эле, ошол чырмоок чөптү баса салабыз. Биз турмушта чөп-чарды колдонуп көнүп калдык. Дары-дармекти айла кеткенде эле колдонбосок, көбүнчө ошол чөптөрдү колдонобуз.

МЕН БИЛГЕН ЧӨПТӨР КАЙСЫ?

Абдышева Жайкал, 52 жашта, Аксы району, Жаңы-Жол айылы

Мен адамдарды көбүнчө чөп-чар менен дарылайм. Ооруган адамдардын тамырын кармап, оорусун аныктагандан кийин чөптөрдөн дары жасап беремин же өзүм терген чөптөн берип, аны качан, кантип иче турганы жөнүндө жазып берем. Анан мага келгендердин көбү эле жакшы болуп кетет. Алар дагы ыраазы, мен дагы ыраазымын. Мен, мисалы, аларды дарылаганым үчүн «мынча акча бергиле» - деп сурабайм, ар ким көңүлүнөн чыкканын берет. Кудайдын жолунда жүргөн адам эч качан «Мага мынча бересиң», - деп айтпайт. Канча адамды айыктырып жакшы кылсаң, ошончолук соопко каласың. Мындай нерсе Кудайдын жолундагы соопчулук иш да. Эгерде, мага келген адамдарды кандайдыр бир себептер менен көрө албай калсам, ошол адамдын жүгү мага түшүп, мен аябай кыйналам. Ошондуктан мен келген адамдардын баарын карап, колумдан келген жардамымды бергенге аракет кылам. Мисалы, кычыткы оорусу менен ооруп келгендерди эрмен, чалкан деген чөптөрдү кайнатып жуундурам. Андай кайнатманы ичсе да болот. Ал эми темир отку деген нерсени байлайм. Себеби, ал нерсе аябай тез көбөйөт да. Бир жерге чыкса, бүт дене боюнча жылып жүрө берет. Кээде балалап көбөйүп да кетет. Жанагы айыкпаган жараларды дагы «көз жара» деп коюшат, аны дагы окуп байлайм. Эгерде адам жөтөл-какал менен ооруп келсе, бака жалбыракты кайнак сууга салып бир аз демдеп коюп ичирем. Эне жана өгөй эне деген чөптү, ит мурундун ашын демдеп коюп ичсе, жөтөлү басылат. Жүрөгү ооруп келгендер болсо, бизде кызыл долоно деген өсөт, ошол кызыл долононун ашын же гүлүн демдеп ичсе, жакшы жардам берет. Айылда көбүнчө сарык менен көп оорушат да, ошол сарык менен ооруп келгендерге бөрү карагаттын тамырын, же болбосо кабыгын кайнатып ичирем. Ал эми бөрү карагаттын ашы болсо кан басымды түшүрөт. Жараларды айыктырыш үчүн кайындын кабыгын да колдонсо жара тез айыгат. Ашказан ооруганда же каны аз болгондо каакым деген чөптү колдонсо жакшы болот. Эми бул чөптөрдүн дарылык касиетин айта берсе, 2-3 күндө да бүтпөй турган сөз. Кээ бир ооруларды кайнак суу менен дарылайм.

Мага көбүнчө ушул жерде жашаган элдер кайрылышат. Кээ бир уккан адамдар Кичи-Ак-Жолдон, Кара-Жыгачтан, Кой-Таш айылынан келип калышат. Мен айтып кетпедимби, мен бул жакка келгениме аз эле болду деп. Ушул Тегенеден дагы көп келишет. Кудайга шүгүр, келгендер нааразы эмес. Кудай шыпаа берип, жакшы болуп кетип жатышат.

Буга деле айта берсе көп убакыт кетет, мен азыр кыскача айтып берейин. Мисалы, чачыраткы куурайды тегиз гүлдөгөн мезгилде күн көрө элек кезде жыйнап алам. Аркар от деген чөптү тээ алыскы жайлоолордон жыйнап келем. Ал чөптөр элге жакын жерде өспөйт, тээ бийик тоолордо өсөт, ошондуктан аны аркар от деп коет. Коен томук деген чөп бар. Бул бардык жерде өсө бербейт. Ал чөп бөйрөк жана аял затынын ооруларына дары. Аны дагы ошол таң эртеде жыйнаймын. Негизи эле, бардык чөптөрдү эртең менен күн чыга электе жыйнап алам дагы, кыркып-кыркып көлөкөгө кургатып, пахтадан жасалган калталарга бөлүп-бөлүп салып коем. Кээ бирин банкага салып сактап коем. Бирок банка кокустан катуураак урунуп калса сынып калат да, ошондуктан пахтадан тигилген калталар эң жакшы сактагыч болуп эсептелинет.

Надырбекова Анаркан, 57 жашта, Аксы району, Тегене айылы

Жапайы жаныбарлардан азыр бул жерде адам жебеген эле жаныбарлар калды окшойт. Түлкү, чөө бар, эл көчүп кеткенден кийин карышкырлар келип калат экен. Мурда бул жакка элдер келе электе, бул жерде жапайы доңуздар аябай көп болчу. Анан ал убакта Таш-Көмүрдө орустар көп болчу да, алар доңуздун этин жакшы көрүшөт го, атып жеп жок кылып жиберешпедиби. Ал убактарда кыргыздар: «Донуздун эти арам. Доңуздун этин жеген киши тиги дүйнөдөн тозокко түшөт», - деп жешчү эмес да. Азыр кыргыздарың деле орустан өтүп калган, колуна тийгенин жейт. Мурда, кирпичи дагы болчу экен. Азыр ал деле жок, аны деле кирпичинин эти дары экен деп атып жок кылып жиберешти. Бозбу-Ата тараптан эликтер суу ичкени келип калчу, эми азыр элик тургай, анын аты-жыты жок. Адамдардан коркконунан тээ алыс эл жетпеген жерлерге безип кетишти да.

Мен өзүм кирпичинин эти эмнеге дары экенин билчү эмес элем. Анан бир күнү кайнимдер Кызыл-Жардан бери карай келе жатып жолдон кирпичи көрүп калышыптыр. Анан машинасы менен кууп отуруп, байкуш кирпичини кармап жетип келишпедиби. Ал байкуш дагы жан айласы кылып булар машинадан кармайбыз деп түшкөндө, найзасы менен атыптыр. Анан алар кантип кармаганын билбейм, түн бир убак болгондо кирпичинин найзаларын шалдыратып эле, сулкуйтуп көтөрүп кирип келишти. Анан өзүлөрү ашканага кирип алып өздөр менен өздөрү болуп жатышкан, биз жатып уктап калганбыз. Эртен менен турсак: «Кирпинин этинен жегиле, дары болот» - деп, бизге дагы калтырып коюптур. А мен өзү андай жапайы жаныбарлардын этин жей бербейм, өзүм бир маал намаз окуйм да. Анан балдар жеп алышты. Ал кирпичинин эти суук тийгенден пайда деп айтышат. Мен өзүм колдонбогон үчүн аны так билбейм. Анан доңуздун майын болсо, бала-чака жөтөлүп калганда мен деле балдарга бере коюп жүрөм. Азыр доңуздун майы, иттин майы деп эле базарда жайнап кетпедиби. Ал жерден бары-жоктун баарын табасың.

Шаа тыт деген жанагы бизде өскөн тыт эмес. Мунун мөмөлөрү чоң-чоң болот. Анан аны жегенде кадимки шекер жеген сыяктуу «кырт-кырт» деп турат, даамы дагы кадимки тыттарга окшоп таттуу эмес, ачкыл болот. Анын бышкан мөмөсү деле жумшак болуп эзилеп калбастан, катуу боюнча кала берет. Аны териш дагы оңой эмес. Анын сабы ошончолук катуу болот, ар бир мөмөнү бир топ күч-аракет менен жулкулдап отуруп араң тересиң. Аны кайчы менен кесип алса жакшы терилет. Анан берки тыттар окшоп жазда бышпайт, жайдын аяк ченинде бышат. Мындай тыттар бизде деги эле өспөйт. Ошол шаа тыт дары экен деп ушул жактан көчөтүн алып барганбы же башка жерден алганбы, биздин бир кошунабыз шаа тыттын көчөтүн алып барып отургузду эле, Таш-Көмүрдө өспөй койду, көгөрүп тамыр алды, бирок таптакыр мөмө бербей койду. Анан аны берки кадимки тыт менен кыйыштырып койду эле, жакшы эле мөмө берди, бирок шаа тыттын мөмөсүндөй чоң-чоң болгон жок. Анан мен угуп жүрөм да, бул шаа тыттын мөмөсүнүн дарылык касиети чоң экен. Аны кан басымдын көтөрүлүшүнөн, ашказан ооруларынан айыгыш үчүн колдонсо, жакшы жардам берет дейт. Бирок мен өзүм колдонуп көргөн эмесмин. Биз барган убакта мөмөсү быша элек эле.

ДОГДУРДУН ДАРЫСЫН ИЧКЕНДЕН КОРКОСУҢ

Анарбаева Айша, 32 жашта, Кара-Көл шаары

Тогуз-Булак ыйык жерине барып турам. Чынын айтсам, мен ал жерде өскөн чөптөрдүн баарын жакшы тааный бербейм. Эң жакшы тааныган чөптөрүм: жалбыз, бака жалбырак, беде, бүлдүркөн, каакым, шалфей жана башка. Биз күнүмдүк турмушубузда ошолорду колдонобуз.

Мисалы, жалбызды тамакка, салатка кошуп колдонобуз. Каакымды болсо, жалбырагы жаңы чыккан мезгилде беде, чырыч менен кошуп самса бышырса, ушунчалык

даамдуу болот, канча көп жесень дагы, кайрадан эле жегинь келе берет. Дагы бир баса белгилеп айтып кетчү нерсе - ал жерде өскөн чөптөр эч качан саргайып, куурабайт. Себеби, ал жерде катар-катар булактар агат эмеспи, чөптөр дайыма суу ичип тургандыктан кар жааганга чейин көпкөк боюнча тура берет. Айлана-тегеректеги чөптүн баары саргайып турганда, ошол булактардын ортосундагы жер жапжашыл көк жайык болуп өзгөчөлөнүп турат.

Ал жерде алча, ит мурун, чычырканак, жийде бар. Ал жерде өскөн өсүмдүктөрдүн да касиети чоң. Азыр эл дарыны деле көп колдонбой, көбү элдик медицинага өтүп калышпадыбы. Дары ичкенден дагы коркуп калышты. Догдурлар өзү айткандай, «дары деген - бул химикат. Бир жериңди дарыласаң, экинчи жериңе сөзсүз түрдө зыян келтирет. Экинчиден, дарылардын деле азыр жашырын жасалгандары көбөйүп кетти. Ошол себептен, врачтар жазып берген дарылар ооруларга жакшы таасир бербей жатат да. Андан көрө, жаратылыш чөптөрүн, өсүмдүктөрдү колдонуу элдер үчүн арзан дагы, пайдалуу дагы. Мисалы, чычырканактын майын ашказан оорусун же ашказан жарасын айыктырыш үчүн колдонушат. Мисалы, менин өзүмдүн эле жеңеме ооруканадан «язва желудка» деп диагноз коюшкан. Түтүк жутса, чындап эле жарасы бар экен. Анан догдурлар толтура кылып тизмелеп дары-дармектерди жазып бериптир. Аны догдурлар айткандай кылып бир курс ичип бүтүп, кайрадан текшерилгени барганда, жара ошол эле боюнча калыптыр. Андан кийин биз чычырканак майы менен дарылоону чечтик. Чындап эле чычырканактын майын он беш күн ичкенден кийин кайрадан текшерилгени барса, жарасы айыгып калыптыр дейт. Мына мен өзүм эле ушундай окуянын күбөсү болгом. Ал эми ит мурундун ашын болсо мен өзүм колдонуп жүрөм. Менин гемоглобиним аз экен. Мен кечкисин ит мурундун мөмөсүн термоско демдеп коём дагы, эртеси чай ордуна ошону ичип кете берем. Бул бир эле гемоглобинди көтөрбөстөн, адамга кандайдыр бир күч-кубат дагы берип турат. Биз үй-бүлөбүз менен чайга көбүнчө мята деген чөптү кошуп ичезиз. Ал чөптүн да дарылыгы абдан чоң экен. Жыты дагы буркурап бир сонун.

КЭЭ БИР АДАМДАР БИОТОКТУ АЙДАН, КҮНДӨН АЛЫШАТ

Абдуллаева Нускайым, 62 жашта, Аксы району, Тогуз-Булак ыйык жери

Ал жерде булак, таш деле жок. Баягы эки баатыр өткөн жер деп, ошол эки баатырдын шейити бар. Анан ошол жерге оголо көп жийде өсүп калган. Жийде бизде жөн эле өсө бербейт. Шариятта жийдени, курманы бейиштин тамагы деп айтышат. Анан ошол көп жийделер чыгып калгандыктан мен ойлойм да, демек Жаныш-Байыш-Ата ошол бейиштен орун алган деп. Бул жийделерди эч ким отургузган эмес, кандайдыр бир Кудайдын керемети менен ошол жерге өсүп чыгышкан, болбосо жийде биздин Кара-Көлдө өспөйт.

Мөмөсү майдараак болуп калганы болбосо, ал абдан таттуу. Ал жийделерди элдер сыйынганы барганда терип кетип, бала-чакасына, тууган-туушкандарына беришет. Элде мындай ишеним калган, кимде-ким ошол Жаныш-Байыш-Атага сыйынып, зыярат кылып ал жерде өскөн жийденин мөмөсүн балдарына алып келип жедирсе, ошол жерде өскөн жийденин мөмөсүнө окшоп бапырап-тапырап, өнүп-өсүп, ошол үйдө бала-чака көбөйөт дешет. Мен жогоруда айтып кетпедимби, биздин Кара-Көлдө башка жерде жийде өспөйт, бул жерде кандайдыр бир Кудайдын керемети менен өсүп калган бул жийделер. Элде айтат го, Аравияда дагы ушул жийде өсүмдүгүнөн башка эч нерсе өспөйт экен деп, ошол себептен бул жийдени бейиштин тамагы деп атап коюшкан да. Анан дагы бул бейиштин тамагы деп эсептелгендиктен, жийденин мөмөсүн жегендер чоң соопко калат деген максатта атайын деле келип терип кетишет. Ошол жийденин мөмөсүн жесе, Жаныш-Байыш-Атага сообу тийет экен. Кудай акы мен өзүм терип кете элекмин, бирок терип кеткендерди көрүп жүрөм. Мен жийде быша электе же гүлдөп турган убакта келип, жийде бышкан мезгилге туш келе албадым. Андан сырткары, жийденин мөмөсүн дарылыкка да колдонушат. Мисалы, ичи өткөн балага жийденин мөмөсүн жедирсе, ич ооруну басат,

богок оорусу менен ооругандар жесе, аны дарылайт. Анан жийденин сөөгүн дагы бул бейиштин оокаты болгон үчүн, сөөгүн да тебелендиге таштабаш керек деп, илгерки адамдар чачбак кылып чачына күмүш жасалгалар менен кошуп тагып жүрүшчү. Көз тийгенден сактайт деп жаш балдардын баш кийиминин маңдайына, көрүнөө жерине, же колуна байлап же кийиминин бир жерине тигип коюшчу. Мен ал жактан көкөмерен деген чөптү жана башка чөптөрдү терип келип жүрөм.

Көкөмерендин дарылык касиети абдан көп. Бул чөп да бардык жерде эле өсө бербейт. Ал - ыйык чөп. Ошон үчүн мындай ыйык жерде өсүп калган болуш керек. Көкөмеренди бронхит, жүрөк оорусу менен ооругандар, кан басымы жогорулар пайдаланат. Мен мага ушул оорулар менен келгендерди көкөмерен менен дарылайм.

Мен биоток менен дагы дарылайм. Кээ бир адамдар биотокту айдан, күндөн алышат экен. Анан биотокту көп алып, убагында адамга бере албай калса, өздөрү дагы ооруп калышат. А Кудай-таала биотокту мага өзүмө берген. Мен айдан биоток албайм, жылдыздар менен сүйлөшпөйм, биоток өзүмдүн денемде. Мына мен азыр эл көрбөгөндө муздак болуп эле турам, а эл көрүп баштаганда денемден биоток өзү эле бөлүнүп чыгат. Эл ар түрдүү, оорусу да ар түрдүү. Кээ бирөөнүн оорусуна көп биоток талап кылынат, кээ бирөөлөр өтө ысыкты жактырбайт. А менден чыккан биоток ошол адамдын өзгөчөлүгүнө жараша бөлүнүп чыгат. Мен Алла-тааланын ушунусуна ыраазымын, мендеги биотокту өздөрү жөндөп, адамдын алына, көтөрүмүнө жараша кылып берип турат. Кудай-таала берген ар кандай эм бар, эм менен иштейм. Анан дагы ар кандай оорунун алдын алуу үчүн күндө эртең менен эрте ачкарын бир балгам кайнатылып муздатылган дак суу ичип жүрсө, адам оорубайт. Ал сууну ичкенден кийин жарым саатка чейин тамак жебеш керек. Жарым сааттан кийин тамак жей берсе болот. Мындай суу менен дарылоо, биринчиден, адамдын терисин жашартат, экинчиден, баягы түнү менен топтолуп калган шлактарды, туздарды организмден айдап чыгат, ошентип отуруп шлактар, туздар бүт айдалып чыгат да, жаңылары пайда болбойт, үчүнчүдөн, адам өзүн абдан жеңил жана шамдагай сезет. Көрдүңбү, кадимки эле кайнак суунун касиети деле канча күчтүү. Мындай кайнак суунун дарылык касиетин мүмкүнчүлүк болсо өмүр бою колдонуп жүрсө дагы болот. Эң жакшы дарылоо ушул - бул бардык адамдын колунан келет. Мына ушундай.

Кожонов Улукбек, 29 жашта, Аксы району, Кудук-Сай айылы

Ал булак короонун сыртында турганда, жанында алча, анан теректер, камыштар бар эле. Азыр эми короолоп алыптыр, ал короонун ичинде түрлүү бак-дарактары бар да. Негизи, биздин Кудук-Сай айылында бардык өсүмдүк, мөмө-жемиштердин түрү өсөт. Башка жактан биздин бир өзгөчөлүгүбүз – бизде мистелер аябай чоң-чоң болот. Биз ошол мистелерибиз менен аябай сыймыктанабыз. Экинчи өзгөчөлүгүбүз – биздин климат аябай жагымдуу. Ошон үчүн бизде баары өсөт. Мисалы, Ноокенде буудай жакшы болсо, пахта жакшы болбой калат, пахта жакшы болсо, жер-жемиштери жакшы болбой калат. А бизде болсо, бардык түшүм жакшы болот. Башка жактан кечирээк эгилет, бирок ошолор менен тең бышып калат. Ошондуктан биздин Кудук-Сайлыктар көбүнчө жер иштетип, мөмө-чөмө, эгин-тегиндерди сатып байышат.

Намаздык-Ата - Кудук-Сай менен Майлуу-Суу шаарын бириктирген тоо. Ошон үчүн ал жакка Кудук-Сай, Шамалдуу-Сай, Жыйырманчы, Ынтымактан адамдар барышат. Биз жактагылар жайлоого да ошол жакка чыгат. Ал жакка көпчүлүк болуп барбаса, жалгыз-жарым барганга болбойт, коркобуз. Ал жакта чөө деген неме жашайт, мышыктан бир аз чоңураак болгон жырткыч жаныбар, кан соргуч. Малдардын мойнунан тиштеп, канын соруп салат. Алар бирден жүрбөй, топ-топ болуп жүрөт. Адамдардан деле коркпойт. Жалгыз-жарым адам болсо, кол салып, канын соруп салышат. Алардын ыйлаганы жаш баланын эле ыйлаганына окшош. Ошон үчүн ал жакка жалгыз-жарым барыш коркунучтуу.

Адамдардын колунда бардык үй жаныбарлары бар. Ал эми токой жаныбарларынан түлкү, чөө, чий бөрү, ачкамар (чөө), карышкыр, коен, кирпичер жашайт. Бизде мындан

сырткары куштардын түрлөрү да бар: бүркүт бар, жапайы куштар аябай көп, ушул жакка чейин айыл аралап учуп келип, жөжөлөрүбүздү, тоокторубузду көтөрүп кетет.

Чий бөрү деген бул карышкырдын эле бир түрү, бирок ал бардык малды жей бербейт. Мунун пайдасы да, зыяны да бар. Пайдасы - ал соо малды жебейт, жалаң оорусыркоо малга кол салат. Эми биз малдын кайсынысы оору, кайсынысы соо экенин билбейбиз да. Анан ошентип оору малдын этин жеп алып, эл ооруп калган учурлар деле көп кездешип жатпайбы. Жанагы бруцеллез, сибирская язва деген оорулар бир убакта аябай көбөйүп кетпеди беле. Мына биздин кошунабыз деле, бирөөлөр мал союп, элге тараткан экен, ошонун этин алып жей коём деп, үй-бүлөсү менен баары бруцеллез болуп, ооруканага жатып чыгышты. Дагы деле жылда бир-эки жолу дарыланып турушат. Бул оору жаман экен. Башка ооруларга окшоп дарыланганда басылып калбайт. Жылда дарыланышка туура келет. Мал баккандар дагы малдарын убагында уколдотуп турушпайт да. Азыр малды уколдотуш дагы акча турат. Жанагы мен айткан чий бөрүнү эл малдын догдуру деп коюшат экен. Зыян жактары - ошентип мээнет кылып баккан малыңды жеп отурса, ичиң ачышат. Андайда оюңа ар кандай ойлор келет. Балким ошол мал соо эле болуш керектир деп да ойлоп кетесиң. Чөөнүн эч кандай пайдасы жок. Азыр биздин айылдагылар чөөдөн көп зыян тартып жатышат. Айылдын арасына деле түндө келип малга кол салып канын соруп, жеп коюп кетип калат. Кээде кайтарып отуруп деле кандайча алдырып жибергенин байкабай деле калышат. Эртең менен турса эле, малдын териси менен эле сөөктөрү калган болот. Булар мышыкка окшоп басканы да билинбейт, кантип келгенин сезбей каласың.

Ал эми Нарын дарыясында балыктын түрү көп. Мен билгенден форель, сазан, маринкалар бар. Атайын балык уулоого уруксат болгон кезде эл балык кармап жейт. Ал эми икра таштап жаткан мезгилде балык кармаганга тыюу салышат. Балыктан сырткары Нарында өрдөк көп, аларды атууга тыюу салынган. Айылда аксакалдар: «Өрдөк атпагыла, алар ыйык», - деп дайым эскертип турушат.

БИЗДИН ЭЛ МЫЛТЫК КОЛДОНБОЙТ

Туралиева Анипа, 55 жашта, Аксы району, Жылуу-Булак ыйык жери

Жаныбыздагы Нарын суусунда балык деген аябай көп, болгону мен алардын атын билбейм. Нарын дайрасында өрдөк дагы көп. Мындан эки-үч жыл мурда Нарындын бети көрүнбөй, өрдөк деген толуп калчу, бир-эки жылдан бери ал дагы азайып кетти.

Аба-ырайы деле өзгөргөн жок. Өрдөк элден коркуп калыштыбы, кээде аларды ар жак-бер жактан келип атып кетишчү эле да. Муну биерде жашагандар кылбайт, ошол башка жактан келишет. Келгендин бардыгы эле «Чоңмун, баланча жерде иштеймин», - деп келишет. Кудук-Сайда жашагандардын эч кимисинде деле мылтык жок, мылтыктар эми ошол чоңдордо болот да. Бул жакта чөө деген бир кан соргуч бар. Ал түнкүсүн малды, тоок-поокторду чырылдатып жеп кетип калат. Ошол чөөнү атып коркуталы деп, айыл боюнча мылтык издеп таппай койгонбуз.

БИЗДИН ЖЕРДИН КАРАГАЙЫНЫН САГЫЗЫ ДА ДАРЫ

Бакиров Муратбек, 39 жашта, Аксы району, Хиля айылы

Өзүм Базар-Коргон районунда туулгам. Жумушума байланыштуу ушул жерде жашап жатам. Биздин Ноокен району эгин-тегинге аябай жакын. Андан сырткары Ноокен районунда кооз жерлер, биз сыймыктанчу ыйык жерлерибиз аябай көп. Мен билгенден Тоскоол-Ата, Намаздык-Ата, Көл-Тулпар-Ата деген жерлер бар.

Эми ал жер тоонун арасы болгондуктан, тоодо өскөн өсүмдүктүн бардыгы эле бар. Эми алардын баарын санап отурса, карагай, арча деген көп. Ал жакка сыйынганы баргандар сөзсүз ошол жердеги карагайлардын сагыздарынан алып кетип, балдарына берет. Карагайдын боорунан эзилип чайыр агып турат. Ошол чайырларды күнгө коюп кургатып чайнаса, даамы бир сонун, жыты бир сонун сагыз болот. Ал сагызды «Балдарыбыз ошол карагайга окшоп көп жашасын, ошол көлдөгү тулпарга окшоп күлүк болсун, балдарыбыздын өмүрү ошол жерде чалкып жаткан көлгө окшоп узун болсун», - деген тилек менен балдарына беришет. Азыр балдар базардан бир нерсени алып эле чайнап жүрүшөт, буларың бүт ден-соолукка зыян да. Мына ошол карагайдын сагызын чайнаса, дарылык касиети эң чоң.

Ал эми ал жактын арчалары менен үйлөрүн аласташат, тумоо-бучкак оорулары менен ооруп калган кезде түтөтүшөт. Ал жердеги арчалардын жыты дагы бир башкача да. Тээ алыстан эле буркурап жыпар жыты адамдын көңүлүн көтөрөт. Ал жердин арчалары менен малканаларын дагы аласташат. Аны көбүнчө ошол көлдөгүдөй болуп малым көбөйсүн деген тилек менен жасашат.

Тоонун арасы болгондон кийин сөзсүз жапайы жаныбарлар жашайт. Ал жакта мен билгенден карышкыр, түлкү, коен жана башка нерселер жашайт дешет, бирок мен, чынын айтсам, аларды өзүм көргөн эмесмин.

АЧКАЧЫЛЫКТА АРАМ ТАМАК ДАГЫ ЖЕЛЕТ ТУРА

Боталиев Муратбек, 58 жаш, Аксы району, Ак-Суу айылы, Кара-Кыз эне (Ак-Пейил эне) ыйык жери

Бизде чөптүн түрү аябай көп. Эми мен анын баарын тааныбайм. Анан кайсыл чөп кайсыдан жакшы болоорун деле жакшы билбейм. Кичинекейибизде күнүмдүк турмушта колдонгон чөптөр эсимде. Мисалы, колубузду же бутубузду тилдирип алсак, чырмаок чөптү жанчып-жанчып, ошол жаратка коюп таңып койсок, бат эле жарат айыгып калчу эле. Ошондой жараттарга бака жалбыракты дагы колдончу элек. Анан келинчегим кийик от дегенди тамакка кошчу. Биз жакта зире деген чөп өсөт, аш басканда даамдуу болуш үчүн кошушат. Анан бедеден, чырыштан, каакымдан кошуп самса жасайт. Анан чалкан, эрмен, жалбыз жана башка чөп көп. Ич өткөндө, бөйрөк, ашказан ооруганда дарылай турган чөптөр өсөт. Бизде чөп ошончолук жакшы, ат менен араласаң көрүнбөй каласың.

Бизде жаныбарлардын түрү көп. Жапайы доңуз, тиги Бозбу-Ата жакта эликтер бар. Эликтер мурда ушул айыл арасын аралап да келип калчу эле, азыр айылдан эмес тоодон да эликтерди кездештириш кыйын болуп калды, азыр алар адамдан дагы өткөн куу болуп калды, тиги алыстан эле адамдын жытын алып, тоо аралап качып кетишет. Алар аябай кыраакы болушат. Эми азыр эликтерди дүрбү менен гана көрүп калдык, алар да жан айласы кылып элдин буту жетпеген алыс тоолор жакка өрдөп кетишти. Мурда бул жерде жапайы доңуз деген нерсе көп болчу эле, алар да айыл аралап келип, жүгөрүлөрдү жеп, жерлерди челип таштап кетишчү эле. Баягы союз жаңы жоюлган кезде жашоо бир өтө кыйындап кетти го, ошол мезгилде эл жапайы доңуздарды да атып жеп жиберешти. Мурда кыргыздар доңуздун эти арам деп жечү эмес эле. Курсагы ач болгондо, арам, адал деп деле териштирбей, колуна эмне тийсе ошону жеп калат экен, мына ошентип азыр жапайы доңузду деле сейрек жолуктуруп калдык. Коен көп эле, азыр ал деле жок. Азыр эми жаныбарлардан адамга зыянынан башка пайдасы жок, баягы чөө деген бир балээси бар, ошол гана калды окшойт. Ага караганда доңузду зыянкеч деген менен, анын пайдасы көп экен, жүгөрүнү эле жеп кеткени болбосо, малга тийбейт, а бул чоо деген нерсе малды кырып жиберет экен, керек болсо ач калганда жалгыз-жарым адамга деле кол салат экен. Чөөлөр топ-топ болуп жүрөт да.

Пайда дегенимдин себеби, доңуздун этин, майын ар кандай сууктан пайда болгон ооруларды дарылоо үчүн колдонушат. Мисалы, кышында тумоо-бучкак деген нерсе көп

болот да, донуздун майынан сүткө кошуп ичип жүрсө, ооруган адам тез эле жакшы болуп калат. Эгер доңуздуң этин жеп жүрсө, ал адам сууктан пайда болгон оорулар менен оорубайт.

Биздин жердин климаты татаал деле эмес, бирок кышы башка жакка салыштырмалуу суугураак келет. Ошол себептен бул жерде мөмө-чөмө кечирээк бышат. Жайы болсо салкын, биз дагы ушундай климатка көнүп калганбыз. Эгерде башка жакка барып калсак, мисалы, Таш-Көмүргө, ал жакта чыдай албай калабыз, жайында. Себеби ал жердин климаты башкача: жайы ысык, үлп эткен жел жүрбөйт. Ал эми кышкысын жылуу, бирок, арылдаган шамал жүрүп турат.

ДАРЫНЫН БААРЫ ӨЗҮБҮЗДӨН ЧЫГАТ

Түйүмкан эне, 80 жашта, Аксы району, Ак-Суу айылы, Жаңы-Талап аянты

Мурда бул жерде элик көп эле. Эликтер биздин айылга деле аралап келип калчу эле. Менин балдарым малды мынабу кырга айдап чыкканда: «Апа, эчкилердин арасына эки элик жакшынакай болуп жатып алыптыр да. Эчкилерди үйгө айдасак, алар нары тоону көздөй кетип калды», - деп айтышчу. Кез-кезде эликтин улактарын, чаарчыктарын деле көрчүбүз. Алар бакырып жакшынакай чаарчыктарын чакырчу. Мына ушинтип угуп, көрүп эле жүрчү элек. Алар деле жок болуп кетти, кагылайын.

Бу элик дегендин дарылык касиети да көп экен да. Себеби, алар тоонун башындагы түрлүү, сонун дары чөптөрдү оттошот да. Анан дагы дары катары деле жеп, жок кылып жиберипедиби. Мурда мындагы мазардын тегерегинде адамдар жашабайт эле. Азыр мазардын жанына чейин айыл барып калды. Мына ушундан дагы айбыгып, алыстап кетти окшойт. Анан бир жагынан элдер дагы атып, жеп жиберипти да. Мен билгенден, азыр бул жерде башка жерден чанда кездеше турган кыргоол бар. Кыргоол элди көргөндө, сай өрдөп качып кетет. Аны эл байкабай да калат. Дагы кекиликтер көп биерде. Чөө дагы бар, андан башка карышкыр, түлкү бар. Алар кышында мал келгенде келишет.

Бул жерде дары чөп көп. Дарынын баары өзүбүздөн чыгат. Биздин Ак-Суу айылы бийик жерде болгондуктан абасы таза, жайында салкын, ошон үчүн бул жердин чөбү адамдын бел курчоосунан жогору болуп өсөт. Ушул бизде кайсы чөп өссө, ошонун баары эле чекесинен дары. Бизде чалкан деген чөп бар. Аны эл пайдаланат. Себеби, айылда чиркей деген нерсе көп да, чиркей чакканда чалкан менен жуундуруп койсо, бат эле айыгып калат. Кычыткы деген жугуштуу ооруга да чалкан жакшы. Чалкандын тамырын сарыкты айыктырыш үчүн дагы колдонушат. Мал төлдөгөн маалда чалканды майдалап туурап, жемге же чөпкө кошуп малга берсе, сүттү көп берет. Чырмоок болсо ар кандай жарат-журатты, кесилген жерлерди тез эле айыктырып, калыбына келтирип коет. Аны жанчып-жанчып туруп эле ошол жаратка же кесилген жерге таңып коюш керек. Адамдын каны аз болгондо чалкандан салатка кошуп берсе, каны көбөйөт. Астма, кургак учук, көк жөтөл, ашказан ооруларына дагы чалкан эң бир сонун дары.

Анан кийик от деген чөп бар. Бул ашказан, ичеге-карын, боор, сарык ооруларына каршы эң жакшы дары. Кийик отту биздин элдер тамакка деле кошуп жешет. Андан башка дагы бизде чөп чай деген бар. Бул чөптү баш ооруганда, уйку качканда, радикулит менен ооруганда, ашказан, боор ооруганда чай ордуна демдеп ичсе, бул эң бир сонун адамга айтпас дарынын бири.

Дагы беде деген чөп бар. Анын эки түрү болот: бири кызыл болуп, экинчиси көк болуп гүлдөйт. Кызыл гүлдүү бедени бөйрөк ооруганда, ич өткөндө, кан азайганда, сарык менен ооруганда, бөйрөк ооруганда колдонушат. Мындан башка беденин көк гүлдөгөн түрүн жалбырагы жаңы чыгып келе жаткан кезде, сөңгөгү ката электе самса жасап жесе, бул дагы көп нерсеге дары. Анан бул беде чачтын түбүн бекемдейт, чачты жылтылдатып

жибектей кылып коет. Жанагы чачы түшүп калган адамдар беде менен дайым чачын жууп жүрсө, чачы жок жерге дагы жаңы чач чыгарат.

Анан дагы бозунач деген чөп болот. Муну дагы ашказан, боор, бөйрөк ооруларына каршы колдонсо болот. Ангина болгондо, тиштин эти оюлуп кетсе дагы, ошол чөптү чайдай кылып демдеп тамагын, тишин чайкаса, мындай оорулар жолобойт. Бозуначты биздин эл чайга кошуп дагы ичет. Анткени бул чөптүн жыты жыттуу, чайга кошуп демдесөң алыстан эле буркурап, чайдын даамын укмуш кылып коет. Эми чөптүн баарын айтып отурсак, биздин бутубуздун алдындагы чөптөр дагы дары.

ДЕН СОЛУК МАСЕЛЕСИН АР КИМ АР КАНДАЙ ЧЕЧЕТ

Өмүралиева Гүлнара, 56 жашта, Кудук-Сай айылы

Мен өзүм Шамалды-Сайдан болом, бул жакка турмушка чыгып, жашап калдык. Төрт балам бар, экөө Россияда иштейт, мен азыр ошолордун бала-чакасын карап, «бала бакчамын». Бир аз мал-кел, үлүш жер бар, мына ошолорду иштетип тиричилик кылып жатабыз, жаман эмес, кудайга шүгүр.

Ден соолук маселесин ар ким ар кандай жол менен чечет. Бул ар бир адамдын жекече иши, догдурга ишенгендер – догдурга, кыргызчылыкка ишенгендер – табыптарга барышат, кээ бирлери болсо чөп-чар менен эле дарыланып алышат. Ар ким көңүлүнө туура келген нерсени жасайт да, негизгиси, кайсыл жактан болсо да жакшы болуп кетсе болду.

Мен деле эл катары дарыланам. Айылда догдурлар айткандай «жатып алып» дарыланганга кенен убакыт жок. Жатып алайын десөң тиричилигиң калат. Ошентип «жатып-туруп» дарыланабыз, ооруган жер бир аз басыла калса, чуркап тиричиликке чыга салабыз, ооруй калса – жата калабыз. Айылда ошол да. Эми мен убактым болгондо, догдурга эле барам, кантсе дагы алар окушкан да, кайсыл оору экенин так аныктап, ошого жараша дары-дармектерди жазып беришет. Ал оорунун себебин да билиш керек да. Ал эми кээде кайсы жерим ооруп жатканын так билсем, үйдөн эле өзүм дарыланып алган учурларым болот. Өзүбүздө өскөн чөптөрдүн жардамы менен эле дарыланып алам. Кээде кыргызчылык кылып көбүнчө бала-чака сыркоолоп калса, табыптарга алып бара коём, ага ишениш керек, ишенсөң шыпаа болот, эгер ишенбесөң барбай эле койгон дурус.

Бизде чөптүн бардык түрү өсөт. Бирок мен анын баарын колдонбойм, өзүм билген гана чөптөрдү колдоном. Мисалы, биз кичине кезибизде колубузду кесип же тилдирип алсак, апам чырмоок деген чөптү жанчып туруп, таңып койчу эле, ошондон бир-эки күндөн кийин эле кесип алган жерибиз айыгып калчу, азыр мен да ошентем. Ал эми бышыкчылык мезгилде бала-чаканын ичи өтүп ооруп калса, анардын кабыгын кайнак сууга салып койсо сапсары болуп чыгат, ошону ичирип коём, же болбосо дагы бир сары гүлдүү чөп бар, атын азыр таппай турам, мына ошол чөптү кайнак сууга демдеп ичирип коём. Жарат-журат чыкса, бака жалбыракты жууп туруп, же кайындын кабыгын таңып койсо, бат эле жарат карттанып түшүп калат. Эгерде кычыткы болсо, чалкан деген чөптү кайнатып туруп, ошол сууга жуундуруп койсо, кычыткы бат жоголот.

Чалкандын пайдасы өтө көп, бала эмизген келинге салатка кошуп берсе, сүт көбөйөт, ал сүттү эмген бала да күчтүү болот. Ошондой эле малга берсе дагы, мал сүттүү болот. Чалкандын тамыры сарык оорусуна жакшы. Кыскасы, биздеги чөптүн баары эле дары.

Осмо кашты карайтып, жакшы өстүрөт, чачты дагы, ошол себептен өзбектердин каштары чийилген, чачтары капкара жана узун болот. Алар кичинесинен тартып эле кашына осмо коюп, чачтарын да осмого жуушат экен. «Кашына көп осмо коюп жүргөн адам тиги дүйнөдө бейишке чыгат» - деп укканым бар. Бизде, кыргыздарда, чачты өстүрүш үчүн бедеге жууйт, беде чачты өстүрүп, жалтыратып коет, чачтын какачын кетирип, түбүн бекемдейт. Кээ бирөөлөр гулкайыр гүлүнө да жуушат, ал дагы бедедей эле таасир берет экен.

Дагы бир каакым деген чөп бар, анын сүтүн сепкили бар адам бетине сүртсө, беттеги сепкилдер кетет экен. Аны бир студент кайын синдим бар, ошол эле жасап калат, кээде бетине арыктын жээгиндеги ылайдан да сүртүп алат сулуу болот деп. Эшикте өскөн розанын гүлүн кайнак сууга салып, ошол сууга бетин жууйт, кээде кадимки эле биз ичкен чайга бетин жууйт, эми мындай нерселерди жаштар эле билбесе, биз кайдан эми, жаштыгыбыз эчак эле өтпөдүбү, мына минтип чоң эне, таене болуп калдык.

Жан-жаныбарды кыргызча дарыланганда колдоном. Мисалы, жаш балага сук кирип калса, ачка болгон итти чакырып алып, сук-суктап коюш керек. Итти чакырып, баланы нан менен жоюп, «чык сук, чык» - деп бир нече жолу кайталап, анан нанды итке берип койсо, бала жакшы болуп калат. Анан каны аз болгон адам малдын боорун чала кууруп жесе, кан бат калыбына келет. Андан сырткары, мен иттин, кашкулактын майын балдарга суук тийип калганда колдоном. Ар кандай муун ооруларына иттин териси жакшы жардам берет, иттин терисин ооруган жерге ороп жүрсө муун оорулары айыгат дейт. Айыкпаган бронхит оорусуна жаш күчүктү адалдап багып, анын этин жедирсе, бала заматта эле айыгат. Бирок, муну жасаш өтө кыйын, күчүк деле тирүү жан да, байкуш, андай нерсеге дитиң да барбайт. Азыр эл деле жырткычтан өтүп калды, күчүк эмес, чоң-чоң иттерди деле жеп коюп жатышпайбы. Андан башка, илгери апам төөнүн чуудасы деп коет, тоонун жүнү менен жараттарды айыктырчу эле. Апам Кызыл-Жар деген жерден болот, бир убакта ал жакта төө кармашчу да, ат ордуна. Анан апамдын туугандары төө менен бизге айылдап келчү эле, ошондо апам төөнүн чуудасынан көп кылып алып калчу. Мышыкты деле айтышат, биотогу күчтүү деп. Мышык адамдын кайсы жери ооруп жатса, дал ошол жерди таап, жабышып жатып, дарылайт экен. Биз эле кыргыздар мышыкты жаман көрөбүз. Билген адамга анын деле пайдасы чоң экен, биз эми мышыкты чычкан-пычкан пайда болгондо эле бакпасак, көп бакпайбыз да.

ДАРЫЛЫК КАСИЕТИ БАР ӨСҮМДҮК КӨП

Анарбаева Сайран, 52 жашта, Авлетим айылы

Мен мектепте иштеген үчүн, өзүм көргөн, билген нерселеримди окуучуларым да билсе деп аракет кылам. Биздин союз убагында ар бир адам патриот болуп тарбияланчу эле. Азыр турмуш ушуга алып келип койдубу, өзүмчүл болуп, мурункудай жаратылышты коргоп, туулуп-өскөн жерди сактайын деген адам аз.

Өзгөчө көңүл бурчу нерсе - экология. Экологиябыз таза болуп, бак-дарактар көп болсо, ден-соолугубуз да чың болбойбу. Бизде жаратылыш аябай кооз, көпкөк жайыттар, булактар, бийик-бийик тоолор. Ошол тоолордо түркүн жемиш, дары чөп, жайнаган кожогат, карагат дегендер бар.

Биздин Авлетим кожогаты менен көп жерге таанымал. Кожогат бардык жерде эле өсө бербейт. Ошондуктан кожогат тергени бизге ар жактан адамдар келишет. Бул жагы Кербен, Мукур, тиги жагы Кара-Жыгач, Жаңы-Жолдон келет. Кожогат көп нерсеге дары. Кышында тумоологондо, кожогаттын варьенесин чайга кошуп ичсе, ооруган адамды тердетет, тердегенден кийин адам тез эле жакшы болуп калат. Кожогат ар кандай сууктан пайда болгон ооруларга дары. Бизде кожогаттын жалбырагын да кургатып алышып, чай ордуна ичишет.

Дарылык касиети бар өсүмдүк көп. Ал тургай короодогу бак-дарак деле дары. Токойдо чычырканак деген өсөт, анын мөмөсү ар кандай ашказан ооруларына эң жакшы. Чычырканактын майын чыгарып, аны да ашказан оорусуна пайдаланышат. Бизде кайың өсөт, анын кабыгы да ар кандай жараттарды айыктырат. Кайыңдын жалбырагын кайнатып чачты жууса, чачты өстүрөт, чачтын түбүн бекемдейт.

Андан сырткары талаада кызыл долоно деген бар, ал жүрөккө жакшы. Долононун гүлүн кургатып алып, сууга демдеп ичсе, жүрөктүн согушун калыбына келтирет. Уйкусу качкандардын уйкусун калыбына келтирет, ооруган адамга күч-дем берет. Бизде ит мурун деген өсөт, аны болсо организмде витаминдер азайып кеткенде, кан азайганда канды

калыбына келтириш үчүн, ит мурундун ашын кечинде термоско демдеп коюп, чай ордуна иче беришет. Ал эми арчаны тумоо-бучкакты дарылоо максатында колдонушат, үйдү ысырыкташат. Дагы табылгы деген бар, анын бутагы түптүз болуп өсөт, бирок кээде оролуп, «о» тамгасына окшошуп калат, ошол нерсени кесип алып, тумар кылып, ар кандай суук көздөрдөн сактоо үчүн колдонушат. Дагы бөрү карагат деген бар, анын мөмөсү да ар кандай суук тийген ооруларга пайда, ал эми сөңгөгүн кайнатып, сарык оорусуна каршы колдонушат. Карагат деген бар, аны да суук тийгенде пайдаланышат, күнүмдүк турмушта да варенье катары чайга кошуп ичишет.

ЖАҢГАКТЫН ПАЙДАСЫ КӨП

Сейиткулова Сергил, 63 жашта, пенсионер, Жаңы-Жол айылы

Биздин Жолборстудагылар жаңгагы менен сыймыктанат, себеби жаңгак Кыргызстандын бардык жеринде эле өсө бербейт. Кээ бирөөлөр атайын короосуна өстүрөт, бирок жаңгак андай шартта жакшы түшүм бербейт. Бул өзү талаада өсө турган өсүмдүк да, талаада жакшы өсөт, түшүмү дагы мол болот. Биздин Жолборсту айылы тоонун этегинде жайгашкандыктан, ал жерде жаңгак токою бар. Эгер жаңгактын пайдасын айтсам, жаңгак дарагы өтө бышык, кооз болгондуктан, андан көбүнчө ар кандай үй эмеректерин жасашат. Мен жогоруда айтып кетпедимби, бир убакта биздин жаңгактарды «кап (жаңгактын бооруна өсүп чыккан уюл) алабыз деп, кыйып жиберипти деп, капты сатууга тыюу салынган, ал контрабанда деп эсептелет, каптар өзүнчө мамлекет тарабынан көзөмөлдө турат. Дагы жакшы, бул нерсе мамлекеттик денгээлде каралып, аны сатканга тыюу салып, токтотуп калышты. Болбосо жаңгактар бүтүндөй жок болуп кетмек да. Жолборстунун эли күзүндө жаңгак терип, өзүнүн материалдык абалын да жакшыртып, тиричилигин оңдоп алышат. Жаңгак тергени атайын башка айылдын тургундары да келишет. Караган-Сай, Жаңы-Жол, Кичи-Ак-Жол, Райкомол деген жактан да келишет. Жаңгакты биздин ата-бабалар илгертеден эле элдик медицинада да, күнүмдүк тиричиликте да пайдаланып келишкен. Жаңгактын жалбырагын кайнак сууга салып демдеп ичсе, ден соолукту чыңдап, витаминди толуктайт. Ал эми итий, сарык, ревматизм, ар кандай тери ооруларын айыктырыш үчүн ванна кылып колдонот, ангина болгондо же тиштин эти ооруганда жаңгактын жалбырагын кайнатып, оозду же тамакты чайкаш керек. Чачты да чайкаса, чач жалтылдап жибектей болуп калат. Ошондой эле ар кандай жараттарга жаңгактын жалбырагын майдалап туруп таңып койсо, жарат тез эле айыгып калат. Жаңгактын жалбырагына бутту жууса, ар кандай жагымсыз жыттарды кетирет. Ал эми жаңгактын данынын майын чыгарып, тамак жасаса, тамак өтө даамдуу болот, жаңгактын майы ар кандай сууктан пайда болгон ооруларга эң жакшы дары болот. Эң коркунучтуу жана жугуштуу болгон кургак учук оорусунун бардык түрүнө дары. Илгери биздин ата-бабалар ушундай эле чөп-чар, өсүмдүк, жан-жаныбарлардын жардамы менен эле ден соолуктарын сактап келишкен да.

Жолборстуда ар кандай дары өсүмдүк көп. Кызыл долоно деген бар, аны ар кандай жүрөк ооруларына каршы пайдаланышат, жүрөктүн согушун жана нервди калыбына келтирет. Ит мурун деген бар, аны болсо каны азайып же организмде витамин азайып кеткенде колдонушат. Бөрү карагат деген болот, аны болсо сарыкка, боор, бөйрөк, ревматизм, жүрөк ооруларына каршы пайдаланышат. Кадимки эле биз бакта өстүргөн алма, алмурут, жүзүм, кайналы (кара өрүк), өрүк, шабдалылар деле бүт бойдон дары. Мисалы, алманы С витамин азайып кеткенде же баш ооруганда баш оорууну токтотуу үчүн колдонот. Өрүктө деле ар кандай витаминдер көп, өрүк жеп жүргөн адамдын ден соолугу чың болот. Кайналы болсо ар кандай ичеги-карын ооруларына жакшы, ичегини тазалайт, жалбырагы жаратты тез айыктырууга жардам берет. Ал эми жүзүм болсо, канды көтөрөт, адамга күч-кубат берет, кан басымы жогорулукту түшүрөт, бөйрөк оорусун дарылайт. Алмурут болсо ар кандай ичеги-карын ооруларына дары. Айылда жашаган адамдар эмне үчүн көп жашап, аз оорушат, себеби алардын жеген тамагы табигый да,

жашаган жери таза, таза абада жүрүшөт, таза суу ичишет. Байкасаңар, айыл жерлеринде 80-90 жашка чыга жашаган адамдар көп. Мен, мисалы, шаарга барганда көп жашаган адамдарды аз көрөм. Анан айылдагы карыган адамдар алдан-күчтөн тайбайт да, карыса деле өз тиричилигин өзү өткөрүп, оокатын жасап жеп, кирип жууп дегендей, бирөөгө көз каранды болуп отуруп калбайт да. Бул дагы ошо жеген тамагынын, жашаган жеринин тазалыгынан да. А шаарда эмне, бүт нерсе химикат кошулуп жасалат да, аны жакшына кылып кооз нерселерге ороп коюшат, мына ошолор акырындап ден соолукту бузат да.

Мен бардык эле бизде өскөн чөптөрдү колдоном. Эми бизде көп кездешкен чөптөр: жалбыз, бака жалбырак, эрмен, кийик от, беде, чай чөп, бозунач, жылан чөп, аткулак, каакым, чалкан, жапайы сарымсак, жазында болсо жайлоолордо чукурдук, кымыздык, ышкын дегендер өсөт, тоо пиязы өсөт. Негизи, биздин Кыргызстанда өскөн чөптөрдүн көбү эле дары да. Бирок абайлабаса, уу чөптөр дагы бар. Мисалы, дурман деген чөп болот, аны байкабай ичип алса, адам чөптөрдү туура жыйнап, туура кургатып, туура пайдаланбаса, алар деле терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Мен чөптөрдү кагаз калталарга же коробкага салып сактайм, эң жакшысы буладан жасалган кездеме калтага сактаган жакшы. Банкага деле сактаса болот. Эми анын канча сакталарын да билиш керек. Мисалы, чөптөрдү бир жылдан ашык сактаганга болбойт. Бир жылдан ашык сакталган чөп пайда бермек тургай зыян болуп калышы мүмкүн. Гүлдөрдү эки жылга чейин колдонсо боло берет. Ал эми тамырларды болсо, 3-4 жылга чейин колдоно берсе болот.

Гүлдөрдү мен аз колдоном. Мен гүл деп айтканым, жанагы өсүмдүктөрдүн гүлдөрү. Мисалы, долононун гүлүн да, бөрү карагаттын гүлүн да, акациянын гүлүн да, бакта өскөн мөмө-жемиштердин гүлдөрүн да жыйнап, кургатып алса болот да, кышында керек болуп калса, кимге бармак элөө, өзүндө болсо жакшы да. Мындай нерселерди ооруганда гана издеп калбастан, кез-кезде колдонуп жүрсө зыяны деле болбойт, мисалы, орустар чөптөрдүн түрлөрүн кошуп алып, витамин чай деп ичип жүрүшөт го, ошентип ичип жүрсө, организмге керектүү витаминдер толукталып турат да, анча-мынча ооруну да тоготпойсуң.

Гүлдөрдөн болсо мен ромашка, сары гүл, орусча календула деп коет го, ушуларды эле колдоном. Эми гүлдөрдү косметика катары жаштар колдонот да. Шаардагы кыздар келип калганда, розага бет жуугандарын көрүп калам.

ЭМНЕ МЕНЕН ДАРЫЛООНУ КЕЛИНЧЕГИМ ЖАКШЫ БИЛЕТ

Аттокуров Бакыт, 38 жашта, Шамалдуу-Сай шаарчасы

Үч балам бар. Өзүм Маданият деген жерден болом, турмушка байланыштуу ушул жерде жашап калдык. Шамалдуу-Сайлыктар ооруганда көбүнчө ооруканага барышат. Бирок ооруканага баргылык кылбасын. Бизде «оорукана менен милициядан Кудай сактасын», - деп айтышат. Ал жакка башың ооруп барсаң эле дегеле көп ооруну санап берип салат.

Эгер оору жеңил болсо, келинчегим үйдөн эле дарылаганга аракет кылат. Ал эми катуу ооруп калсак, ооруканага барбашка арга жок. Мисалы, анча-мынча бала-чака жөтөлүп же чүчкүрүп калса, үйдөн эле дарылаганга аракеттенебиз.

Эмне менен дарылоону келинчегим жакшы билет. Эми мен эсимде барларын гана айта алам. Мисалы, балдар чүчкүрүп, тумоолоп калганда сүттү кайнатып, доңуздуң майынан кошуп ичирип коет. Кээде пиязды эле сүткө кайнатып ичирип коет. Кожогаттын вареньедин чайга кошуп берет, кээде балды чайга кошуп ичирет. Эгер ичи өтүп калса, кадимки эле анар бар го, ошол анардын кабыгын кайнак сууга салып ичирип коет. Менин билгендерим ушул эле. Кээде менин башым ооруп калса жалбыздан чай демдеп берет. Анан катуу ооруганда биз көбүнчө ооруканага барабыз, кантсе да алар медиктер да, эмне кандай экенин бизден жакшы билет да.

Бизде жер-жемиштердин баары өсөт. Бизде өскөн жер-жемиштер башка жактагы жер-жемиштерге салыштырмалуу өтө даамдуу болот. Себеби, бизде күн ысык болгондуктан, жер-жемиштер дары-дармексиз күндүн табына бышат. Ошондуктан даамдуу. Башка жактарда эптеп тез-тез бышырып, көлөмүнө маани беришет. Андай жер-жемиштер адамдын ден-соолугуна зыяндуу болот. Бизде пияздан башка: дарбыз, коон, сабиз, калемпир, жер жаңгак, картошка өсөт.

Үй-жаныбарларынан: уй, кой, эчки, ит, үндүк, тоок, каз, ат, баары эле өстүрүлөт. Мисалы, Таш-Көмүрдө уй менен койду багышпайт. Себеби, алар андай жерде жакшы эттенип, жакшы мал болбойт. Алар көбүнчө эчки багышат. Биз турган жер аябай малга жайлуу. Дагы бир жакшы жери бизде пахта көп өстүрүлөт. Малга ошо пахтанын майын чыгаргандан калган калдыгын – күнжараны берсе, мал семиз дагы болот, сүттү дагы көп берет. Бул жердегилер малды көбүнчө күнжара менен багышат.

Ал эми жапайы жаныбарлардан болсо, талааларда коен, чөө, кирпичи, кекиликтер бар. Анан дагы биз аябай сыймыктанган бир нерсе, биздин Шамалдуу-Сай суу сактагычында жапайы өрдөктөр аябай көп, көлдүн бети капкара болуп эле өрдөктөр жайнап калат. Ал эми ошол Нарын дайрасында болсо, эч жерде кездешпеген форель балыктары бар. Андан башка балыктардан сазан, маринка деген балыктар дагы бар.

Балыктар икра чачкан кезде аларды кармаганга тыюу салынган. Атайын бир мезгилде балык уулоого уруксат берилет. Ошол мезгилде кармап келишет. Балыктын эти жана майы дары деп угуп жүрөм, бирок эмнеге дары экенин так билбейт экемин. Бирок балыкты сарык оорусун айыктырыш үчүн пайдаланаарын көргөм. Биздин бир жолдошубуз сарык менен ооруп калганда, бирөөлөр мындай деп кеңеш бергени эсимде, эгер тирүү балыкты кармап суусу бар идишке салып алып, ошол балыктан жарым сааттай көзүн албай карап отурса, адамдагы сарык оорусу ошол балыкка өтүп кетет экен дагы, балык көп өтпөй өлүп калат экен. Анан аны уккандан кийин досубуз ошентип балыкты кармап келип бир нече жолу карап отурган. Бирок ошол эле мезгилде ал досубуз догдурлардын жазып берген дарыларын дагы колдонуп жүргөн. Кайсынысынын жардамы тез болду билбейбиз, ал жолдошубуз тез эле сакайып кетти. Балыктын мына ушундай пайдасын көргөм.

Бизде азыр иттин этин жеген «мода» болуп кеткен. Кытайлар жол курганы келишип, биздин кыргыздарга иттин, таш баканын, жылаандын этин жегенди дагы үйрөтүп коюшпадыбы. Мен уккандан иттин эти, майы сууктан пайда болгон ооруларга эн жакшы дары болот экен. Атүгүл кургак учук оорусун дагы айыктырат дейт. Мурда бизде, кыргыздарда, иттин этин арам деп эч ким жечү эмес эле да. Илгерки адамдар айтышчу эле иттин этин жеген күнөө экенин. Азыр болсо иттин этин деле малдын этиндей жеп жатышпайбы.

Анан таш баканын эти дагы, жумурткасы дагы кургак учук жана рак ооруларына эн жакшы дары болот деп угам. Анан бизде дагы «келте жылаан» деген кыска-кыска, өтө узун эмес жылаандар болот. Ошол жылаандарды дагы кайнатып шорпосун ичсе, жогорку мен айткан ооруларга ал дагы жакшы дары экен. Мындан башка кирпичинин этин дагы дары деп айтышат. Кирчинин этин мен деле жегем. Бирок дарылык үчүн эмес, жөн эле бир жолу балдар кармап келип калганынан жегенбиз. Доңуздун этин дагы, майын дагы кыргыздарда илгертеден эле дары катары колдонуп келишет. Ал дагы ар кандай сууктан пайда болгон ооруларды жакшы айыктырат дешет.

Жапайы доңуздар мурда көп эле болчу. Азыр алар жакынкы арада жок калды, тоолордо болуш керек. Азыр жок калганынын себеби, баягы жаңы Союз жоюлган маалда бир ачкачылык болуп кетпедиби, ошол убакта элдер жапайы доңуздарды атып жеп жибершти да. Бирок доңуздарды тоолордон тапса болот. А биздин Шамалдуу-Сайда болсо орустар чочколорду көп багышат. Алардын этин базарга алып чыгып сатышат. Ошол жактан сатып алып, элдер жеп жүрүшөт. Бирок колго баккан доңуздун эти жапайы доңуздун этиндей дарылыгы күчтүү эмес болуш керек. Үй шартында багылган доңуздар адамдын берген оокаттарын жейт. Ал эми жапайы доңуздар болсо, токойдогу ар кандай

дары өсүмдүктөрдүн мөмө-чөмөлөрүн жейт, жаңгак жейт, ар кандай дары чөптөрдү жейт, ошон үчүн алардын дарылык касиети күчтүү болуш керек.

Өсүмдүктөрдөн Кыргызстанда кандай өсүмдүк бар болсо, ошонун баары бизде өсөт. Мисалы, бир жерде алма болсо, анар өспөйт, же болбосо, жаңгак өссө, курма өспөйт. Ал эми биздин Шамалдуу-Сайда мөмө-жемиштердин бардык түрү бар. Атап айтсам: алма, өрүк, алмурут, кайналы (кара өрүк), алча, албали (вишня), шабдалы, жүзүм дегендер бар. Ал эми башка жакта өспөгөн жемиштерден курма, анар, анжир, жаңгак, бадам, мисте өсөт.

ТИРИЧИЛИК ДЕП ТЫТЫНГАН КАЛК БОЛОТ ЭКЕНБИЗ

Андашева Гүлмира, 59 жашта, Кызыл-Жар айылы

Эми тирүү жан болгондон кийин ооруйсуң да, башың ооруп калат, бутуң ооруп калат дегендей. Бизде, эми, кагылайын билесиң да, тиричилик шаарга караганда оорураак. Айылдын жашоо-шартына көнүш кыйын, ошондуктан жаштарыбыз баары эле шаарды көздөй качат да. Мына ошондой тиричилик деп жүрүп ден соолукка да өз убагында көңүл боло албай калабыз. Кыргыздар өзүбүз ушундай тиричилик деп тытынган калк болот экенбиз, антпесең дагы болбойт. Биякта помидорун эзилип бышып келатса, «башым» деп жатып алганга көңүлүң да чыдабайт. Дары-дармек ичип коюп, тиричиликке алаксып жүрө бересиң, качан гана ооруга чыдабай калганда анан догдурду көздөй жүгүрөбүз, кокуйлап. Мына орустар эң туура кылат. Кичине эле бир жери «тыз» десе догдурга жетип барышат.

Ар кандай ооруга ар кайсы чөптү колдоном. Башыбыз ооруганда жанагы жалбыз деген чөп бар го, ошону чайга кошуп ичебиз, көк чай ичебиз. Биз турган жер ысык келет да, ошондуктан биздин башыбыз көбүнчө ысыктан ооруйт. Ар бир ооруну дарылардан мурда ал оору ысыкпы же сууктанбы, ошону аныкташ керек. Чөп-чардын баары эле суук болот, аны суукчан адамдар көп ичсе, суугу ашынып кетет. Суукчан адамдар чөп-чарды ичкенде оокатын күчтөп, күчтүү оокат жебесе, көңүлү айнып, көзү караңгылап кыйналат. Илгери биз жаш кезибизде апам 95 деген көк чайды көп кылып алып койчу эле. Мына ушул чай баш ооруну тып эле басат. Азыр эми ал чайды табыш кыйын, 95 чай деп сатышат, бирок күчү мурунку чайдай эмес. Анан ич өтүп калганда бир сары тегерек баштуу чөп бар, ошону колдоном, ал аябай ачуу болот, кээде анардын кабыгын колдоном, ал дагы ич ооруга эң жакшы дары. Чалкан деген чөп болот, ал чөп жанагындай кычыткы оорусуна жакшы, бизде пахта көп өстүрүлөт, а пахта бар жерде чиркей көп болот, ошо чиркей чакканда да чалкандын суусуна жуунса, чиркей чаккан жер жара болбой тез айыгат. Негизи бизде чөптүн бардык эле түрү өсөт. Чалкан, бака жалбырак, беде, каакым, кийик от, гүлкайыр, сойлоок чөп, аткулак, чырмоок, кыскасы, бардык эле чөптүн түрү өсөт.

Жаныбарлардан бээнин эрте жаздагы сүтү аябай көп ооруга дары. Ал сүттү саамал деп коет, бул бир эле ооруга эле эмес, бүт ден соолукка аябай пайдалуу, эң табылгыс дары. Бирок саамалдын өзүнүн иче турган бир мезгили болот, аны чөп ката элек мезгилде, май айында ичиш керек, ошол убактагы саамал өтө күчүндө болот да, адамга эң жакшы таасирин берет. Ал эми чөп каткан мезгилде, бээнин сүтү анча жагымсыз болуп калат. Саамалды ичкендин да өзүнүн жол-жобосу бар, аны жылуу боюнча ичиш керек. Ошондо жардамы жакшы болот. Анан жылкынын казысы (майы) бар го, ал дагы сууктан пайда болгон ооруга эң жакшы дары да, ич ооруганда ооруган жерине майлап туруп таып койсо, бир паста ооруну басат. Жылкынын казысы аябай күчтүү дары. Андан башка дагы адамдын каны азайып кеткенде малдын боорун чала кууруп жесе, каны бат калыбына келет. Ошондой эле, каздын майын дагы ар кандай күйгөн жерлерди дарылоо үчүн пайдаланабыз. Ошондой эле, иттин, доңузун майы дагы пайдалуу болот. Бирок биз аларды колдоно бербейбиз. Мусулмандар аларды арам деп эсептешет. Азыр менин эсиме түштү. Кичинебизде атам бизге бүркүттүн тырмагын тумар кылып тагып койчу эле.

Бүркүттүн тырмагын тагып жүрсө, бүркүттөй күчтүү болуп жүрөт экен. Төөнүн жүнүнөн дагы байпак токуп кийсе, же белбоо токуп белин байланып жүрсө, ар кандай сууктан тийген оорулар тез айыгат деп угам. Тигил бийик тоодо жашаган аюунун өтү сынган жерлерди жакшы бүтүрөт. Анан илгери апамдын: «Эгер тулкунун канына тишти чайкаса, тиш аппак, таптаза бойдон жакшы сакталат», - деп айтканын уктум эле. Биздин бир мергенчи кошунабыз бар эле. Ошол кишинин тиши жашы 70тен ашканда деле аппак боюнча, бүтүн эле. Анан ошол кишини айтышчу эле «бул киши тишин түлкүнүн канына чайкаган, ошон үчүн тиши бүтүн боюнча», - деп. Кийин ал кишинин көзү өтөөр-өткөнчө тиштери аппак, жакшынакай боюнча жүргөн. Бирок эми азыр түлкүнү деле кармаш кыйын. Түлкүлөр азыр азайып кетти.

Эми жер-жемиш жөнүндө айтсам, бизде өскөн жер-жемиштин бардыгы эле пайдалуу. Мисалы, пиязды, чеснокку бала-чака тумоолоп калганда сүткө кайнатып, ичирип койсо, балдар тез эле айыгып калат. Анан бул бизде өскөн жүгөрү деле аябай пайдалуу нерсе. Жүгөрүнүн чачыгын сарыкка каршы ичиришет. Ал эми сабиз болсо, гемоглобинди көтөрөт экен. Эми бул менин билгендерим. Коонду, дарбызды, капустаңы, койчу деги, бардык жер-жемишти эле дары деп айтышат. Мен деле бул жер-жемиш дегендер адамдын ден-соолугуна эң дары экенин түшүнөм. Бирок эмнеси кандай ооруга дары экенин жакшы биле бербейм. Эми адам баласы жеген нерселердин баары эле ден-соолукка пайдалуу да.

Жашылчаларды ден-соолукка зыян эмес, пайдасы бар үчүн өстүрүп жүрөбүз да. Ал эми чөптүн баары эле дары боло бербейт, зыяндуулары көп. Эми аны жанагы мектепте биологиядан сабак берген мугалимден сурасаңар, ошолор жакшы билишет бизге караганда. Биз минтип карылыкка баш ийип, анча-мынча билген нерселерибизди унута баштабадыкбы.

ЭЛ БЕКЕР ДАРЫГА – ЧӨПКӨ ӨТҮП АЛЫШТЫ

Торогелдиева Убайкан, 52 жашта, Жаңы-Жол айылы

Ушул жерде төрөлгөм. Төрт балам бар. Алар үйлөнүп-жайланып, неберелүү болуп, чоң эне, таене болуп отурам, кудайга шүгүр.

Ден соолук маселесин ар ким ар кандай жол менен чечет. Катуу ооругандар догдурга барышат, ал эми жеңил-желпи ооругандар үйдөн эле дары-пары, же чөп-чар ичип, же кыргызчылык кылып эле дарыланганга аракет кылышат, себеби догдурга чейин бир сааттык жол. Жай басса 1,5 сааттык жол, ал жакка оору адам эмес соо адам токтоп, эс алып анан жетет, оорулуу адам кантип жетмек эле, тез жардам машинасы келсе келет, келбесе жок. Илгери союз убагында догдурлар тез-тез келип, ал-акыбалыңды сурап турчу, союз жоюлгандан бери ар ким өз арабасын өзү тартып калган.

Азыр дары-дармегиң деле кымбат, илгери бардыгы тыйын турчу эле, азыр дарыга акча жеткириш кыйын болуп калды. Ошондуктан эл бекер дарыга – чөпкө өтүп алышты. Башыбыз ооруй калса ысык көк чай ичип алсак, башыбыз басылып калат. Же болбосо башты укалап жиберсе да баш басылат, же ысык-жылык тамак ичип, тердеп жатса да баш оору басылат. Ич ооруса, вазелин майы же иттин майы, жылкынын казысы, койдун ич майы менен майлап туруп, жылуу таңып алса, ич оору бир заматта токтойт. Болбосо дагы бир жолу бар, ичи ооруган адамды көмкөрөсүнөн жаткырып, белдин терисин үзгөнгө окшотуп тартып-тартып койсо, кырс-кырс деген үн чыгат, анан майлап туруп таңып коюш керек. Муну ичти үзүү деп коюшат. Эгер бала-чакага сук кирип калса, киринелеп коюшат. Бир чыныга оттун күлүн салып алып, матага (кездемеге) ороп, ооруган баланы «чык кирине, чык» деп жоюп чыгат, ошентсе бала жакшы болуп калат. Дагы бир жолу, итке нан сук-суктап салып койсо да, бала тез сакайып калат. Эгерде адамдын кан басымы көтөрүлүп кетсе, жанагы сууда сүзүп жүргөн сүлүктү (пиавка) башына коюп, бетти жаап турса, сүлүк өзү кайсы жерде арам кан бар экенин таап, ошол жерге жабышып, ашыкча канды сорот дагы, курсагы толгондо тоголонуп түшөт, кан калыбына келип калат. Бирок,

сүлүктү колдонгондо абайлаш керек. Сүлүктүн эки түрү бар, биринин куйрук жагы бүтүн болот, мына ошол түрүн колдонуш керек. Эгерде куйругу ачык сүлүктү колдонсо, ал тойбойт да, куйрук жагынан соргон кан агып түшө берет, ошентип ашыкча канды да соруп алышы мүмкүн, аны азыр аптекада деле сатып калыптыр го, ошо аптекадан эле алдырыш керек. Бала-чакага көз тийбесин деп көз мончок тагып койсо, же жыпар мончок (гвоздика) тагып койсо, балдарга көз тийбейт. Тумоолоп калсак арча түтөтүп, тооктун ысык шорпосун ичип, тердеп койсок, тез эле сакайып калабыз. Кокустан бир жерибизди кесип же канатып алсак, чырмоок чөптү жанчып тартып коебуз.

Ыйык жерлерде көбүнчө жийде, долоно, ак терек өсөт. Негизгиси бизде бардык эле чөп өсөт. Эми эл көп колдонгон чөптөр: кийик от, беде, жалбыз, эрмен, гүлкайыр, чөп чай, бозунач, чалкан, дагы башкалар. Буларды дарычылык максатта колдонгондон кийин, тамакка деле колдонсо болот. Мисалы беде, жалбыз, каакым дегенди самсага кошсо аябай даамдуу болот. Жалбызды чайга деле кошуп ичишет. Кийик отту тамакка кошуп койсо, тамактын даамы сонун болот. Ал эми күрүчтөн аш басканда зире чөптү кошсо, аш даамдуу болот. Чай чөптү чай ордуна ичишет.

БИЗДЕ АДАМДАР КӨП ДЕЛЕ ООРУШПАЙТ

Шарипа, 68 жашта, Разан-Сай айылы

Өзүм Аксыдан болом. Таш-Көмүргө турмушка чыккам, анан малга жайлуу деп, ушул жерге көчүп келип алдык. Мусулман болгондон кийин карыганда мал-кел кармабаса болбойт экен. Таш-Көмүрдө мал кармаш кыйын. Шаардын ичинде малга ыңгайсыз да. Ошентип ушул жерде туруп калдык. Бул жер шаардан алыс. Бул жерде эл деле аз жашайт, анан адамдар көп деле оорушпайт, башым, ичим деп калышат, андай ооруларды догдурга барбай эле ушул жерден чөп-чар ичип, жылуу-жумшак тамак ичип эле дарылап алышат. Анан такыр эле катуу ооруп, чыдатпай баратса, Таш-Көмүргө барышат, ал жерде баарынын бала-чакалары, тууган-туушкандары бар. Машине деген нерсе бул жерден көп жүрөт, Ош-Бишкек жолунда дегеле машине көп.

Биз илгерки адамдарбыз да, илгертеден эле чөп-чарды колдонуп, ошого көнүп калганбыз, азыркы жаштар кичине бир жери тыз дей түшсө эле догдурду көздөй чуркашат. Эми ошол ооруну догдурга барбай деле айыктырып алса болот да. Догдурга «башым» деп барсаң, толтура дарыны жазып, колуңа карматып коет, анын баарын ичкен ашказан эмне болот? Андан көрө көк чайдан демдеп, же ысык-жылык (ысык тамак) ичип алып, бир аз жатып тердей койсоң башың басылат да калат. Сууктан баш ооруганда, эгер шакый болсо, жойдуруп же укалатып жиберсе жакшы болуп калат. Илгери биздин ата-бабалар ошентип эле дарыланып келишкен, ал убакта кайсы догдур бар дейсиң? Алар үйлөрүндө, жайлоодо төрөп, ошол жакта эле дарыланып, тиричилик кылып жүрө беришкен. Кайра ошолор аз ооруп, көп жашаган. Адамдын аз ооруп, көп жашаганы ошол адамдын жашаган шартынан, жеген тамагынан, кийингенинен эле болот. Илгерки адамдар таза тамак ичишкен, жегени – эт, ичкени - таза, булактын суусу, жутканы - таза аба, кийгени - малдын терисинен тигилген тон, жүндөн, кийизден жасалган кийимдер болгон, мына ошон үчүн көп оорускан эмес, узак жашашкан. Тон деген нерсе эч кандай суукту өткөрбөйт да. Мисалы менин атам 91ге, апам 93кө чыккан. Азыр андай көп жашаган карылар аз. Менин апам мендей курагында тызылдап чуркап, тиричилик кылып жүрчү, биз жашыбызда шаар деп, шаарга качып жүрүп, мына тапкан пайдабыз. Мен жашымда шахтыда иштегем, көмүр ден соолукка зыян деп, бизге сүт, айран берет эле, ал убакта жаштыкка салып сезбей жүрө берген экенбиз, мына эми эртелеп эле карылыкка баш ийип, «бир күн оору, бир күн соо», Токтогулдун ырындагыдай болуп жүрөбүз. Анан ушинтип отурсаң, күндө эле догдурга бара берип деле жадайт экенсиң, алар сенден жадайт экен, андан көрө өзүм эле дарыланып алайын деп, көргөн-билген чөп-чарды ичип, билбегенди элден сурап ичип эле тиричилик кылып жатабыз да.

Бул жерде бардык эле чөп өсөт. Жалбыз, аткулак, бака жалбырак, чырмоок, жапайы беде, чырыч, жапайы сарымсак, тоо пиязы, чөп чай, жылаан чөп, кийик от, коен томук, ак кодол, эми эсептеп отурса дегеле көп да, мен өзүм таанып, атын билбеген чөптөр канча. Мына ушул чөптүн баары эле ден соолукка пайдалуу, колдонуп жүрөбүз.

Жыландын майын сууктан тийген ооруга жакшы деп апам колдончу эле. Жыланды бөтөлкөгө салып, күнгө илип койсо, күнгө майы чыгып калат. Ошол көп нерсеге дары. Жыландын шорпосу да дары. Чаян чакса, чаяндын майын сүртүш керек деп угам, чаянды майга салып, аны бир идишке куюп, сактап коюш керек экен. Анан жыландын терисин көзгө сүртсө, көз тунук болот деп угам. Анан дагы бир уктум эле, керең адам талаа чычканынын канын кулагына тамызса, кулагы угат деп, бирок канчасы чын, канчасы жалган экенин билбеймин, аны жасап көрүп эле далилдебесе, өзүм колдонгон эмесмин.

Колдогу баккан жаныбардын баары эле пайдалуу, эшек менен мышыктан башкасы. Илгери итти, доңузду арам деп коюшчу эле, азыркылар дары деп жешет экен. Эми мен аларды колдоно бербейм, себеби намаз окуйм. Доңуздун майын колдоном, ал мөмө-чөмө, чөп-чар жейт да, доңуздун, кашкулактын, аюунун майы адал эле го деп ойлойм, өзүм деле колдоном. Мисалы, аюунун өтү сынган жерге эң жакшы дары, сынган жерди бат бүтүрөт, майы сууктан тийген бардык ооруга жакшы. Ал эми доңуздун майы дагы сууктан пайда болгон ооруга каршы ичилет, кашкулактын майы деле ошондой ооруларга пайдалуу. Аюу үчүн тоого барып, сак-сактап жатыш керек, бир нече күн бою. Ал эми кашкулак менен доңуз алыс эмес жерде бар, алар мурда айылга деле келип калчу эле, эл атып, үркүтүп коюшту да, азыр бул жерде жок. Бул жерде коен, кирпи, кекилик, чөө дегендер бар, башка жаныбарлар тоолордо болот. Элден айбыгат да, ошондуктан элден алыс жерде жүрүшөт.

ЖАНЫБАР МАЙЫНЫН ЭЧ КАНДАЙ ЗЫЯНЫ ЖОК

Ашырова Умсун, 49 жашта, Ноокен району, Хиля айылы

Төрт балам бар. Шартка байланыштуу азыр базарда отурам, соода-сатык ишинде иштейм.

Ден-соолук маселесин ар ким ар кандай жол менен чечишет. Мисалы, мен өзүм бир жерим ооруп калса, дароо эле догдурду көздөй жүгүрөм. Бала-чака сыркоолоп калса, дароо догдурга алып бара коем. Ошол догдурдун жазып берген дары-дармегин ичип эле, адам болуп калабыз. Анан биздин айылда жашы бир топко барып улгайып калган кемпир-калачтар көп. Алар көбүнчө баягы илгеркидей эле чөп-чарларды, ар кандай ырым-жырымдарды колдонуп дарыланышат. Мен ооруганда сөзсүз догдурга барып көрүнүш керек деп ойлойм. Анан ошого карап дарыласа, ооруган жер тез айыгып калат. Өзүм билемдик кылып эле чөп-чар иче бергенге болбойт.

Жаныбарлардын майынын эч кандай зыяны жок. Мисалы, мен бала-чака жөтөлүп калса, доңуздун майын сүткө кошуп ичирип коем. Аны ичкенден кийин тамактары жумшап, какылдап жөтөлбөй жакшы болуп калат. Донуздун майы күчтүү болгондуктан тердетет да, адам тердегенде оорунун баары тер менен кошо чыгып кетет. Кыргыздарда айтылгандай, оорунун өзүнүн анты болот экен: «суук менен кирип, тер менен чыгам» деген. Ошон үчүн сууктан ооруган адамдар тердете турган нерселерди ичип, жылуу төшөктө бир-эки күн тердеп жаткандан кийин эле айыгып кетпесе мага келсин, мен өзүм деле балдарды майлап-сайлап, кожогаттын вареньесинен чайга кошуп берип айыктырып алам. Андан башка жылкынын казысын, иттин майын колдоном, вазелин дагы жакшы жардам берет. Мен каздын майын колдоном. Каздын майы күйгөн жерди жакшы айыктырат. Күйгөн жерге каздын майын шыбап айыктырса, ал жерде күйүктүн тагы калбай жакшы айыгат. Андай май керек болсо, базардан оңой табасың. Азыр базардан адамдын жанынан башка бардык нерсени тапса болот. Бир кичинекей пенициллиндин шишесиндеги майды 30-40 сомго алса болот. Майды табыш оңой эле.

Мен чычырканагын майын колдоном. Анын майы аптекаларда деле сатылат. Аны ашказан ооруларына, ашказандагы жараларды айыктырганга жана башка жарат ооруларына колдонсо болот. Ит мурундун ашын көп колдоном. Аны чайга деле кошуп ичебиз. Ал канды көтөрөт, ден-соолукту чыңдайт. Кээде чарчаганды токтотуп күч бере турган, жүрөктүн согушун калыбына келтире турган кызыл долононун ашын ичебиз. Кызыл долононун ашын көбүнчө улгайган адамдарга берсе, жүрөктүн иштөөсүн калыбына жакшы келтирет. Бизде бардык жемиштер өсөт: алма, өрүк, жаңгак, кайналы, бээ алма, жүзүм, анар, жаңгак жана башкалар. Бизде коон, дарбыздан баштап күрүчкө чейин өстүрүшөт. Эгерде эсептеп берсем: сабиз, пияз, баклажан, ашкабак, картошка, жер жаңгак, коон, дарбыз, анделек, дегеле жер-жемиштин бардык түрү бизде өсөт. Ошон үчүн жер-жемиштер бизде башка жакка салыштырганда арзан турат.

Үй жаныбарларынан бардыгы эле бар: уй, жылкы, кой, эчки, ит, үндүк, тоок, каз, өрдөк. Жапайы жаныбарлардан эмне бар экенин айта албайт экемин, себеби, алар тоо жакта жашашат. Тоо бизден алыс турат.

Жогоруда мен айткан майларды биз кичине кезибизде эле апам колдончу, биз ооруп калсак ошого окшогон майларды берет эле, жылуу жаткырып тердеттирет эле, анан биз жакшы болуп тез эле айыгып кетет элек. Мына мен колдонгон нерселердин баарын мен апамдан үйрөнгөм. Эгер билбеген нерселерим болсо, азыр деле апамдан сурап калам. Апам азыр 80ден өтүп калды.

Мен билгенден эгер зыяны болсо биз бул майларды колдонбойт элек, же эмигиче зыянын тартмакпыз. Чөптөр кээде курттап кеткен учурлар болот, андай учурда колдонбой ыргытып жиберип керек. Ар бир чөптүн сактала турган убагы бар да. Кургатылган чөптөр эки жылдан кийин өзү эле унга окшоп майдаланып курттап баштайт, ошол мезгилде колдонсо болбойт. Ал эми май болсо, көпкө сакталат, бирок алынган май тез эле ичилип калат. Кээде жетпей калып, дагы алышка туура келет. Майды күн тийген жерге койбой, салкын жерге койсо, канча деле болсо тура берет, бузулбайт.

Ат, эшек көбүнчө айыл чарба иштерине колдонулат. Аларды машина барбаган жерлердеги жүктөрдү ташып алып келиш үчүн колдонушат. Мисалы, тээ алыстан чөп орсо, аны араба менен ташып келишет. Дегеле унаа катары колдонулат.

Айыл чарба максатында колдонулган өсүмдүктөрдөн бизде беде, пахта өсөт. Бедени биздин Ноокенде бир жылда эки жолу чаап алышат. Кээ бирөөлөр үч жолу чаап алганга дагы жетишет. Беде тез өсүп, тез жетилет да. Бир жолу чаап койгондон кийин кайра дагы тез эле өсүп калат. Кышында малга беде берсе, мал сүттүү, эттүү болот. Андан сырткары пахтанын майын чыгарып алгандан кийин топондору калат. Ал күнжара деп айтылат. Күнжараны жеген мал дагы семиз, сүттүү болот. Башка пахта өспөгөн жерде жашагандар бизге келип кышында малга бергени күнжара сатып алып кетишет. Пахтанын сөңгөгү отун катары колдонулат. Ал дандырга нан жапканга эң жакшы отун болуп эсептелинет.

Бизде беденин эки түрү өстүрүлөт. Жанагы кадимки тегерек жалбырактуу бедени самса жасаганы колдонсо болот. Беденин самсасы аябай ширин болот. А косметика катары бедеге чачты жууса, чачты өстүрөт, какачты кетирет. Экинчи түрү болгон эспарсетти колдонгонго болбойт. Ал узун-узун болуп өсүп, мала-кызыл түстөгү гүлү бар. Аны колдонгонго болбойт.

ДАРЫГА АКЧА ЖОК БОЛСО, ЧӨП-ЧАР КОЛДОНОСУҢ ДА

Кадырбеков Козубай, 65 жашта, Майлуу-Суу шаары

Ооруп-сыктасак догдурга барабыз. Догдурдан өтөөрү барбы? Өзүңдүн колундан келбеген нерсени билгендерден сураш керек да. Эми бир жериң ооруса эмне кылаарынды билбей айлаң куруп калат, ошондо догдурга барсаң, текшерип, керектүү дары-дармегин жазып берет. Болгону дары-дармек кымбат да, биздин пенсия эмнеге жетмек эле, дарыга жетеби же оокат-ашына жетеби, догдурлар жазып берген дарыны акчабыз жетишинче

алып ичебиз, жетпегени калат да. Кимге бармак элек жалдырап, азыр «өзүңдө жок болсо ааламда да жок» деген заман. Өзүңдө болбосо эч ким эч нерсе бербейт, болсо да бербейт.

Жаныбарлардын майын колдоном. Байкуш кемпирим, мен ооруймбу, бала-чака ооруп калабы, майын көтөрүп келип дарылап калат. Менин көбүнчө бутум ооруйт, ошого көбүнчө доңузун, кашкулактын майын шыбап, анан жылуу таып берет. Муундарым ооруйт да. Күн бүркөлүп калса да бутум сыздап ооруп чыгат. Эми бул эски оору да, оной менен айыкпайт. Доңузун деле, кашкулактын деле майы ооруган жерди убактылуу эле басат да. Аптекадан деле ар кандай майларды алып шыбайбыз, ал деле ошол. Кокуй бул жыландын уусунан жасалган май, бул жакшы жардам берет деп бир майды жазып берген, ал май ысытканын ысытат экен, аябай күчтүү май экен, тимеле ысытып, тызылдатып жиберет, бирок анын жардамы деле убактылуу экен. Айыктырса эмгиче айыгып калат эле го. Догдурларың деле: «Аба, сиздин ооруңуз эски экен, айыгышы кыйын болот, ушул дарыларды сөзсүз ичиңиз», - деп колуна карматып коет, акчаң барбы, жокпу, иши барбы.

Дарыга акча калбай калганда айла жок чөп-чарды колдоносун да. Башка аргаң жок, кичине болсо да оорусу токтосун деп ар айланы кыласың. Антпесе «оорунду жашырсаң, өлүм ашкере кылат», - дегендей болбойбу. Мен эми кемпир эмне чөп берсе, ошону иче берем да, эми аялдар чөп-чарды бизге караганда жакшы билет, менин экинчи догдурум - кемпирим да.

Биздин бир кошуна кургак учук болуп, анан аны Жалал-Абадга догдурга алып кетишкен. Жакшы дагы, жукпай турган түрү экен, аны менен кошуна турабыз да, карым-катнаш болот дегендей. Ал жыл сайын ошол жакка барып, жатып дарыланып келчү эле да. Анан ошого бирөөлөр ташбаканын эти менен тукумун (жумуртка) жесе, жакшы жардам берээрин айткан экен. Келгенден кийин таш бака издеп жүрбөдүбү, жазында күн сайын таш бака уулаганы кетет. Ошентип таш баканын этин жеп жүрүп оңолуп кетти, догдурлар өзү таң калды дейт. Анан менин улуум Жалал-Абадда турат. Ал дагы бир жолу: «Жыландын шорпосун алып келип берейин, ичесиңерби», - дейт. Ал дагы сууктан пайда болгон ооруларга пайдалуу экен. Анан мен: «Андай нерсени айтпай бербейт белең, айтып койгондон кийин кантип ичет элек», - дедим. Айтпай эле алып келип берсе, билбей ичип алат элек да, айтып койгондон кийин иче албайсың да, кийин бир келгенде ала келген экен, иче албай койдук, өзү жийиркенбей эле ичип салды. Жалал-Абадда атайын бир жерде жыландан ошондой оокат жасап сатышат экен.

Майлуу-Сууда сойлоочулардан жылан, таш бака бар, чаян, курт-кумурскалар бар. Бизде жыландар кээде үйгө чейин кирип кетет. Бир жылы биздин үйгө жылан кирип кетиптир. Эч чыкпайт, өлтүрүп эле салалы десем, кемпир болбойт, кой уюктуу жылан болсо зыян кылат деп. Анан кемпирим кошунага барса, ал айтыптыр да, өлтүрбөй эле ак (ун) чачып койсоңор кетип калат деп. Кемпир келип, ундан жол кылып чачып койду эле, ошентип отуруп араң кетиргенбиз. Жарым күн ошону менен алек болбодукпу. Жыландын өзүнүн анты болот экен да, ак чачсаң кетем деген, ак ун же сүтпү, чачып койсо кетип калат экен.

Уюктуу жылан ыйык деп коюшат экен. Ал анча-мынча адамдын көзүнө көрүнбөйт экен да. Эгерде аны кимде-ким көрсө анын иши жүрүшөт экен, ошол уюктуу жыланга окшоп балалап-чакалап көбөйөт экен деп айтышат. Уюктуу жыланды билбей өлтүрүп алса, өлтүргөн адам зыян тартып калат дешет. Менин бир бажам бар. Ал жалгыз эле бала да, бир эжеси бар, алар эки эле бир тууган. Анан ошол бир жолу жайлоого бара жатканда уюктуу жыланды көрүптүр, бир жерде эле көп жыландар оролушуп, бири кирип, бири чыгып сойлоп жатканын көрүптүр. Анда ал уюктуу жылан болот дегенди укпаган экен. Анан «О-о, ушундай да көп жылан болот экен да» деп таң калып карап тура бериптир, баягы жыландар болсо билинбей сойлоп-сойлоп эле жок болуп кетиптир, бир паста. Анан келип, апасына айтса, «О-о балам, Кудай берет экен сага, ошол уюктуу жыландай көбөйүп, өнүп-өсүп, ишиң жүрүшөт экен», - дептир. Айткандай эле, бир баладан эле өнүп-өсүп, көбөйүп кетишти. 8 балалуу болду, ишинен да тез эле көтөрүлүп, ар жерде жалаң чоң иштерде иштеп жүрүп пенсияга чыкты. Пенсияга чыгар-чыкканча эч бир чоң иштен кеткен жок. Азыр балдары дагы баары жакшы иште иштешет, колдорунда бар,

оокаттуу болуп жашашат. Бизге да канча пайдасы тийди. Кээ бирлерге окшоп, мен чонь иште иштейм деп боюн көтөрбөйт, жакшы адамдардан болду.

Кытайлар бардык нерсеге эле, көбүнчө кийимге, ажыдаардын сүрөтүн тартып коюшат го, аны балдар кийип алат, жоктон тапкансып. Анан тиги ооруканаларда деле стаканга оролгон жыланды тартып коюшат, ошого караганда жылан көп нерсеге дары окшойт, болбосо жыландан башка нерсенин сүрөтүн тартып койсо деле жарашып калмак да.

Бизде үй жаныбарларынын баары бар. Ал эми жырткычтардан тоодо карышкыр, түлкү, коен, жапайы доңуз, чөө бар. Былтыр чөө деген нерсе аябай көбөйүп кетти эле, быйыл жакшы, тынч. Ал бетбактар топ-топ болуп жүрөт экен, эгер жалгыз-жарым мал калып калса, тери менен сөөгүнөн башка эч нерсесин койбой жалмашат. Былтыр канча деген малды алдырып жибершти.

ИЛГЕРКИ БИЛЕРМАН АДАМДАР АЗЫР АЗ КАЛДЫ

Жунусалиев Руслан, 33 жашта, сүрөтчү, Кой-Таш айылы

Биздин Кой-Таш айылы өтө кооз жер да, бул жердин кооздугун айтып бүтө албайсың, сүрөт тартып да жеткирүү мүмкүн эмес. Мен көбүнчө пейзажды тартам, Кыргызстандын кооздугун даңызалап сүрөткө түшүрөм.

Ден-соолук маселесин ар ким ар кандай чечет, кимдин көңүлүнө кандай туура, жакын болсо ошол жол менен чечет. Мен, мисалы, эгер башым ооруп же өзүмдү оор сезип турсам дайыма жаратылышка чыгам, ошол жаратылыштын кооздугу, гүлдөрдүн, чөптөрдүн аңкыган жыпар жыттары мага дарыдан да жакшы таасир берет, жаратылыштын сулуулугуна суктанып, бир аз таза абадан дем алып алсам, ал мага бир күнгө жетерлик ал-күч, энергия берет, өзүмдү жеңил сезем. Биз башкаларга караганда жаратылышка жакыныраак болобуз, жаратылыш менен тыгыз байланыштабыз. Ошондуктан биз аз ооруйбуз. Мен ооруканага көп барбайм. Кээ бирөөлөр ооруканага барганды туура көрүшөт.

Бизде чай чөп деген бар, аны чай ордуна колдонсо, бир чай гана болбостон, ал адамга күч-кубат берип, көңүлүңдү көтөрөт. Бозунач, жалбыз деген чөптү да чайга кошсоң, бир сонун даамдуу чай болот дейсиң, андай чайды канча көп ичкен сайын дагы ичкиң келе берет.

Кой-Ташта Кыргызстанда кандай чөптөр бар болсо, ошонун баары эле өсөт. Мен чөптүн баарын өңүнөн тааныйм, бирок аталыштарын толук билбейм. Мен билгендерди атап берейин: бизде жалбыз, аткулак, беде, каакым, бака жалбырак, чырмоок, чырыч, сүтүркөн, көбүргөн, чукурдук, ботколдок, ромашка жана башкалар өсөт. Чырмоокту биз колду бычак менен кесип алганда, же бир жер канап кеткенде колдонобуз, ал канды дароо эле токтотуп коет. Анан жылан чөптү мен бир жолу колумду чыгарып алганда кайнатып, ошол сууга муздаганга чейин салып отургам, ал чыккан жерди, сынган жерди тез бүтүрүп, анан ооруну басат экен. Бедени болсо самса жасап жеп жүрөбүз, чырычтан да самса жасаса аябай даамдуу болот, каакымдын эрте жаздагы жаш жалбырагын, жалбызды кошуп самса жасайт. Каакымдын гүлү ашказан оорусуна дары экен, апамдын ашказаны ооруганда каакымдан варенье жасап, ошону дарылыкка колдончу эле. Ашказанга деп асел (бал) да жеп жүрдү. Кайсынысы жардам берди, иши кылып азыр жакшы. Ал эми чукурдук, ышкын, көбүргөн, ботколдок дегендерди кадимки эле оокаттай кылып жейт. Ал чөптөр аябай пайдалуу, гемоглобинди көбөйтүп, күч-кубат берет.

Талаада ит мурун, долоно, жаңгак, бадам, жапайы өрүк, алча, алмурут, жапайы алма, чычырканак, бөрү карагат, карагат дегендер өсөт. Башка дарактар дагы бар. Тоодо карагай, арча деген бар, иши кылып бардык эле дарактын түрү бизде өсөт. Талаада өскөн өсүмдүктүн пайдасы көп. Мисалы, карагаттын вареньесин сасык тумоодо колдонот. Долононун мөмөлөрүн жүрөк оорусуна колдонобуз. Андан тышкары үй канаттууларына жакшы жем, аны жеген үй канаттуулары семиз болот, оорубайт. Үй ысырыктаган

адырашман деген чөп бар. Карагай менен арчанын сөңгөгүн курулуш материалы катары пайдаланышат, алар аябай бышык болот жана курт түшпөйт, алардын бир өзгөчө жагымдуу жыты бар, ошондуктан аларга курт-кумурска жолобойт. Мисалы, теректи курт жеп, оюп жиберет. Ал эми жаңгактын мөмөсү эске тутууну жакшыртат, жалбырагы кийизден жасалган буюмдарды күбөдөн сактайт, сөңгөгү үй эмеректерин жасаганга колдонулат. Жаңгактын пайдасы абдан көп. Даны ысык болот да, сууктан тийген ооруларга пайдалуу. Данын күнгө кургатып, майын чыгарып, ошол майга тамак жасаса, абдан даамдуу болот. Илгери мен кичинемде чоң апам бизге жаңгактын майын чыгарып, ошого тамак жасап берчү эле, илгери ошентип эле тиричилик кылышкан да. Дүкөндөн оокат-аш алуу дегенди эч ким билген эмес, бардык оокат-ашты адамдар өздөрү өстүрүп, табигый түрдө колдонгон, ошондуктан алар аз ооруп, көп жашаган. Менин чоң апам 98 жашка чыгып жашады, азыр болсо ал жашка чыккан адам жокко эсе.

Биздин үйдөгүлөр көбүнчө доңуздуу, иттин майын колдонуп калышат. Андан башка малдын, койдун ич майы да, жылкынын казысы да дары. Доңуздуу майы менен иттин майын кышында сасык тумоого каршы ичирет, сүттү бышырып туруп, сүт менен кошо ичирип койсо, бат эле жакшы болуп кетет. Ал эми жылкынын казысын, койдун ич майын, куйрук майын сууктан ооруган жерге шыбап беришет.

Мурда биздин Кой-Ташта жапайы жаныбарлар көп болчу эле, баягы союз жоюлганда бир ачкачылык болуп кетти го, ошондо жаныбарлардын көбүн атып жеп жибершти. Адам ач болгондо карышкырдан деле өтүп кетет экен. Мурда доңуз, элик, коен, түлкү, суур, сүлөөсүн, суусар деген териси эң кымбат баалуу жаныбарлар жашачу. Сүлөөсүндү мен өзүм деле көргөм, териси жолборстун терисине окшош, ал жаныбар ошол жолборстун эле кичинеси да, өзү мышыктан бир аз эле чоңураак. Анан мурда бул жердин түштүк тарабы суулуу болуп, камыштар көп өскөн экен, ошол камыштын арасында жолборс да бар болчу. Менин апамдын акеси көзгө атаар мерген болгон, ал азыр жок, ошол таекебиз жолборс атып келген экен. Ушул мен атаган жаныбарлар айыл аралап деле келип калчу эле, адамдар деле аларга тийчү эмес. Азыр болсо доңуз деген нерсе аз калган, тээ алыскы тоолордон эле издеп жүрүп таппаса, жокко эсе. Бийик эл жетпеген жерлерде элик бар, түлкү, коен, кашкулак, карышкыр, мадыл (жапайы мышык), чөө бар. Сойлоочулардан жылан, таш бака, кумурска, андан башка курт-кумурсканын түрү бар.

Сойлоочулардан уюктуу жыланды ыйык деп коюшат го, уюктуу жыланга тийбеш керек экен дешет. Кумурсканын да уюгун ыйык дешет, чоң энем менен жайлоого чыгып калганда же малга барганда кумурсканын уюгун көрүп калса: «Тебелебе, балам, кумурсканын уюгу ыйык болот», - деп уюгуна нандын күкүмүн же жанында жей турган эмне болсо, ошону майдалап таштап койчу дагы, кумурскадай көбөйүп жүрөлү деп бата тилечү эле да. Ал эми жаныбарлардан болсо доңуз менен кашкулакты арам деп эсептешчү эле да, эгерде кимдир бирөө доңуздуу же кашкулактын этин жесе тозокко түшөт экен деп айтышчу эле, ал тургай доңуздуу эти бышкан казанды экинчи колдонбой бөлүп таштайт эле, азыр болсо баарын эле жеп калышты го, илгерки адамдар да азыр аз калды да.

ЭЛ. БАЛЫКЧЫЛЫК.

Калдаров Исраил, 75 жашта, Чаткал району, Аймак айылы, Хазирети Буа-Эшен Ата, Келинчек таш ыйык жерлери

Бул жерде жаныбарлардын түрү көп, сууда балыктар бар. Эл балыкчылык менен оокат кылат. Илгери бул жерди урмат кылып, балыктарын кармашчу эмес эле, азыр антпей калышты.

БИР ЭЛЕ ЧӨП БИР КАНЧА ООРУГА ДАРЫ

Сажид, 66 жашта, пенсионер, Таш-Көмүр шаары

Мен ар кандай ооруга ар кандай жолдорду колдоном, ал ооруга жараша болот. Мисалы, колу чыгып келгендер болсо, мен адагенде укалоо жасайм, биоток берем, анан колун салып берем. Ал эми сынган жер болсо, шакшак таып, ар кандай жаныбарлардын майын сунуш кылам. Эгер суук тийип тумоо-бучкактап калса, ага да өзүнө жараша кеңеш берем, мисалы, тумоо-бучкакка кожогаттын варьенесин чайга кошуп, же жалбырагынан чай демдеп ичсе, кожогат тердетип, бат айыктырат. Отурган жерин дагы адырашман же арча менен түтөтүп, ысырыктап туруш керек. Адырашман менен арча абадагы микробдорду жок кылат. Андан сырткары тумоодон пияздын согун же пиязды майдалап колдонсо, эн жакшы жардам болот. Эми айта берсе көп, анын баарын айтып бүтүш кыйын. Бир эле чөп бир канча ооруга дары. Мен элди дарылаганда жан-жаныбарлардын майын дагы, биотокту дагы, чөп-чарды дагы колдоном, эгер мага келген адам догдурдан дарыланып жатса, ал дарыланууну деле уланта берет.

Мен көбүнчө каздын майын, аюунун өтүн колдоном. Балдан чөпкө аралаштырып дары жасап берем. Каздын майын көбүнчө күйгөн жерлерди айыктыруу үчүн колдоном, каздын майы күйгөн жерди так калтырбай таза айыктырат. Аюунун өтү сынган жерди тез бүтүрөт, оорусун басат. Аюунун өтү оной менен табылбайт, аны мергенчилерден эле таппаса, табыш кыйын. Аюунун өтү аябай ачуу болот, дарынын ачуусу биякта эле калат. Аны дагы чыдагандар ичет. Мен көбүнчө чөп-чарды колдоном.

Биздин короодо, талааларда өскөн чөптүн баары эле дары, эл ошого жакшы маани бере бербейт. Мен бака жалбырак, жалбыз, чалкан, ромашка, беде, сары гүл, аткулак, кийик от, ак кодол, чырыч, бозунач, чай чөп, жылан чөп, череда, каакым, койчу деги бардык эле чөптөрдү колдоном. Ал эми дарактардан болсо короодо өскөн алма, жүзүм, бээ алма, анар, деги баары эле дары. Ал эми жапайы өсүмдүктөрдөн арча, сары долоно, кызыл долоно, чычыркана, ит мурун, кайынь, бөрү карагат, карагай, жаңгак баары эле дары. Болгону аларды кантип жыйнап, кантип кургатып, кандай ооруга кантип ичиш керек экенин билиш керек.

Кээ бир чөптөр күн чыккандан кийин ден соолукка зыяндуу заттарды бөлүп чыгарат. Аны ичип алса «артык кылам деп, тыртык кылыптыр» дегендей болот да, ден соолугун ондойм деп бузуп албайбы. Чөп-чарды деле колдонуш оной эмес, бул дагы өзүнчө чөп илим. Мисалы, биздин шаар ичиндеги чөптөрдү колдонууга болбойт, шаардан көмүр чыгат да. Машиналар да көп, алар кандай гана уулуу газдарды бөлүп чыгарышпайт. Союз убагында аскер заводу иштеп турганда бул жерде чөп да азайып кеткен.

Мен чөптү жайлоолордон терип келем. Тегенеге барсам ошол жактан терем. Анан биз айылда жашаган тууган-урукка тез-тез каттап турабыз да, ошол жакка барганда да жөн келбей чөп тере келем. Чай чөптү чай ордуна колдонсо болот. Жалбызды чайга кошуп ичсе, чайдын даамы буркурап жыттуу чай болот, ден соолукка да пайда. Жалбызды салатка да кошсо болот. Ал эми каакым, беде, чырыч, чалкан, жалбызды кошуп самса, салат жасаса, канча тойсоң дагы жегиң келе берет, ошончолук даамдуу, дарылык касиети да чөп.

Чөптү тебеленбеген жайлоо, абасы таза жерден чогултуш керек. Бизде, Таш-Көмүрдө өскөн чөптөр болбойт. Чөптү күндүн нуру чыга элек кезде чогултуш керек. Анын кургатуунун да өзүнчө жол-жобосу бар, чөптү көлөкө, таза жерге шамалдатып кургатыш керек. Кургаткандан кийин сактоонун да өз ыкмасы бар. Кургаган чөптөрдү пахтадан жасалган кездемеге салып сакташ керек.

Арча жана адырашман менен үйдө, ишкананы, баскан-турган жерлерди тез-тез түтөтүп турса, тумоо-бучкак деген нерсе жолобойт. Ошондуктан бул эки нерсени үйлөрдү аластаганда дагы колдонушат. Арча менен адырашман ооруну гана дарылабастан, шайтан-шуйтанды дагы жолотпойт. Мына ошон үчүн үйлөрдү аластаганда мына ушул эки нерсе колдонулат.

САЙМАЛЫ-ТАШ (КОРУК үчүн)

САЙМАЛЫ-ТАШТЫ КӨРГӨНДӨГҮМ

Молдобаев Санташ, улуу чабан, Эмгек Кызыл Туу орденинин ээси

Бизде Саймалы-Таш деген ыйык жер бар. Кайсы жыл экенин билбей калдым, бизде Өзгөрүш Мамбеталиев деген киши мурда башкы агроном болуп жүрүп, кайра кийин аким болуп келип калды. Казыбек деген башкармабызга ал аким: «Мен ушул жерде канчадан бери жашап жатам, Саймалы-Ташты көрө элекмин», - дептир. Анан бир киши экөөбүз акимди бир жездеси менен кошуп, апармак болдук. Мен жылкычы болчумун. Кымызды ырастап, козуну союп алып жолго чыктык.

Июль айы. Ат менен барып, учуна жеттик, анан жөнөйлү десек эле, кудайдын кудурети, июль айында лапылдатып кар жаап кирбедиби. Бизди кабыл албай калдыбы деп мен өзүм чочулап калдым. Анан Өзгөрүш Мамбеталиев өзү: «Аке, барбай эле койсокпу, күн минтип калды», - деп айтып калды. «Тобокел, жайдын күнү жаш баланын кыялындай, мынча аттанып калдык», - деп жөнөп калдык. Илгерки Анжиянга кетип баратканда ошерге түнөп, келатканда ошерге түнөп турган Таш-Рабат деген жер бар. Таштан салынган. Ал жерде нечен адамдар күм-жам болгон. Ошол жерге барып, куран окудук. Тобокел деп жөнөдүк. Анан кар сээлдеп калды. Эми кар утур эрип кетип атат да, бирок июль айында кар лапылдатып жаап атат. Анан бурчка чыга бергенде, ары-бери өткөн атайын бир белги бар, чоң арча, чүпүрөк байланган. Ошого жеткенде күн басылып калды, аерге барып куран окудук. Анан майда бейиттер бар, аерге барып куран окуганда эле, күн аппак ачылып калды. Анан жүрүп отурдук. Анжияндыктар ошерде экен, «Биздин жерге эмне үчүн келесиңер, от-майыңарды бергиле, жайлоонун эсебин төлөгүлө», - дегенде, «Биз билбейбиз, аксакал, биз мал баккан кишибиз, биздин жетекчибиз менен сүйлөшүңүздөр», - дедим.

Анан 3-4 короодон өтүп, Саймалы-Ташка жеттик. Күн чайыттай ачылып кетти. Көк кашка. Менин да биринчи барышым. Канча киши барса, таштын бети ар бөлөк болуп көрүнөт экен. Бирдей сүрөт көрүнбөйт. Даарат алып барып калдык. Бата кылып, козунун этин жедик. Анда космонавт уча элек болчу... Таштар ар бөлөк. Биердеги таштардай эмес. Быткыл, сыткыл эмес. Ар кандай сонун таштар. Кайра келатканда, Өзгөрүш Мамбеталиев бир төрт чарчы ташты сумкесине салып алыптыр, көрсөткөнгө алып жүрөйүн дейт. Мен биерден таш алып кеткен кишини көргөн эмесмин, бирдеме болуп кетпесин десем, кой

деп, ташты кайра ордуна коюп келди. Жакшынакай көрүп келдик. Жакшынакай түшүп келдик.

Аерге кар кете электе барган абдан ыңгайлуу. Төрү мөңгү болот да, мөңгүгө чыгып барасың. Биз Көгарт жагынан айланып барганбыз. Кээ бирде сүйбөй койгон кишилер болот. Бир жылы Швейцариядан келген 74 жаштагы киши, аялы менен адашып мага барып калышты. Дагы бир кичирээк аял экен. Отуруп сүйлөшсөм айтты, экөө тең бала көрбөптүр, Саймалы-Ташка бата кылып келдик дейт. Боз үйгө киргизип, айран, каймак, нан-панды койсом, чемоданын оодарып атат, канча төлөйүн деп. Мен айттым, кыргыздар келген кишини сыйлайт, акча албайт десем, күлүшүп, кемпир экөөбүзгө шоколад алып берди. Ооз тийдик. Алар келгенде, жаан болгон жок.

Швейцариядан кийинки жылы эгиз кызын ээрчитип бирөөлөр келди, анда да жаан жааган жок. Биз ошердебиз да. Саймалы-Ташка жаан жааганда эле, а жактырбаган бирөө келди деп калчубуз. Карып калып эле барбай калдым.

Тогуз-Торо району, КАДЫР ТҮНДҮ КӨРГӨМ

Эки киши кийикке аңчылыкка кетип баратабыз, асман эле көрүнөт, тияк-биягыбыз зоо. Адам кийик жашаган жер экен. Суудан нары-бери өтөбүз. Кийиктин эле жери. Ушундай жерге келдик деп, ыраазы болуп жатып калдык. Ары жагына чыктык. Кийик атып үч күн жаттык. Аерге Токтогулдуктар, анан Тогуз-Торолуктар көп келет экен. Кайра имерилип келип, Согонду дегенге келип жаттык. Жолдон Карачынын үйкүрүнө бардык. Үйкүрдө үч кийиктин эти илинип турган экен. Үч кийиктин бирин алып, биздин келип, андан ары Согондуга кеткенибизди акемдерге кат кылып жазып, таштап кеттик. Токтогон жерибизден этти салып, жеп жаттык.

Эртеси чыксак, шагыраган эле текенин баштары. Таштардын арасында көчкүдө жатып өлгөндөр. Таштардын арасында сөөктөрү калган да, аппак болуп чыга калат.

Саймалы-Таштын бул жагын Көгарт деп коебуз. Моло, анын тиягы Калдама. Калдамадан ары Канаттууну көздөй жол кетет. Азыр бел болуп калды. Илгери сСоюз убагында бул жер Анжиянга караган. Биз Саймалы-Таштын коктусунун ичинде, Көгартта мал бактык. 3-4 айылдын ортосундабыз. Айына ошол жерде турганыбыз үчүн 11-12 миң акча төлөйм. Малдын эсебине жараша алышат. Корук катары акча төлөп турушат. Анан бир күнү Саймалы-Ташка деп райондун акими кишилерин менен келди дегенинен кымыз берип ийсем, ал киши ошерге барып калды. Сүйлөшүп отуруп калганда, мындай жакшылап барбасаңар, жактырбай калса, кырсыктагандар бар деп түшүндүрдүм. Арак ичпей келдим деп, менин атым менен кетишти. Жаркырап ачылып турду. Алар келгиче союлган козуну бышырып койдук. Таштардын баары ар түстө экен деп аябай мактап келди. Анан мага Саймалы-Таштан бери түшкөн жолду көргөзүп, 6-7 киши алып келип каздырып коюмду өтүнүп, ат менен чыгып, ат менен түшкүдөй жол салып койсок деп ниеттенди. Аңгыча эле ал аким өзү иштен бошонуп калды.

Азыр мөңгү түшүп калгандан кийин, ал жагынан чыга албайсың. Мөңгү түшкөн кезде да тумшукка жол салып коелу деп жетише албай калдык. Аким түшүп калбаса, ат жол салынып калат эле. Мөңгү түшкөндөн кийин аягы да жар, биягы да жар болуп калат.

Саймалы-Таш - касиеттүү жер экен. Кабыл албаганда, бери жагына жеткенде эле күн жаайт. Көбүнчө чет элдиктер, орустар деле, кыргыздар деле барат. Анан Кудай тааламдын өзүнүн эркинен экен.

1990-жылдан бери жайлоого чыгабыз. Үч айдан кийин кайра келебиз. Кан-Ашуу Токтогул жакта. Жылаңач-Бугу бияк жакта. Беш-Көл жакта илгертен эле жакшы жерлер бар. Айгыр-Таш ж.б. Кан-Ашууну илгери көп айтышчу. Жез тумшукка учурагандарын аксакалдардан сурадым, учурашпаптыр. Ызгычтын (чынырыктын) үнүн уктым.

Жалгыз аяк болсо жалгыз буттуу болот экен. Башы чоң, маңдайында жалгыз тегерек көз болот экен. Жалгыз соройгон буту болот да, 2-3 метр жерге тук-тук деп секирет экен. Түшкөн жери оюлат экен деп айтышты, муну өзүм көргөнүм жок.

Бизде кыргыздарда Кызыр Алейки Салам, кут түштү түшүнүктөр бар. Мен бир курдай элесин көрдүм. Азыркы эле журтта, Саймалы-Таш жакта болчубуз. Айылчынын жайы деп коебуз да, түн ортосунда чыксам, ошол жак жаркырап турат. Ал жерге биздин балдар чыгып, там салган. Ошол бирдеме болдубу деп, келме келтирип, кемпирди ойготоюн деп ойготкон жокмун. Эртеси ким келди деп барсам, эчтеке жок. **Кадыр түнбү** деп калдым. Учурайт экен да. Даана кадыр түн экенин билсем, кемпирди, балдарды ойготмокмун да. Мен пендемин да, ойго албай эле, үйдүн тышында бирдеме өрттөлгөн экен деп койгом. Ии Кудайдын кудурети, кадыр түн экен да деп койдум.

Чарбада жетекчи болуп иштеп калдым. Сугатчыларды кыдырып жүргөнбүз. Анан мен Казарманга барсам эле, райондогулар Тагайдын үстүндө жол оңдоп жатышат. Барсам, Казарманды кыян алып кеткенин, Шанхайдын атын коебуз деп Кытайдан келгендерди мазар (Жылаңач-Бугу) жактырбай кыян болгонун айтышты. Кыян басылды, эл тынч калды, бирок бир топ зыян болду да.

Азыр Казарманда күн көп жаабай калды. Гидротехник болуп иштегенмин. Агын сууларды өлчөп туруп колхозго сатчубуз. Тогуз-Торонун суусунун андай деле касиетин байкабайм.

КАТАРДАГЫ ИСЛАМ ӨКҮЛДӨРҮ ЖЕ АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МОЛДОЛОР ФЕНОМЕНИ (ТАЛАС ОБЛАСТЫНЫН МИСАЛЫНДА)

Гүлнара Айтпаева

«Айгине» маданий-изилдөө борборунун директору, филология илимдеринин доктору.

Гүлмира Алдакеева

Байройт университетинин Маданий антропология бөлүмүнүн магистранты (Германия).

Аида Эгембердиева

«Айгине» маданий-изилдөө борборунун улуу илимий кызматкери, филология илимдеринин кандидаты.

Кыргызстан постсоветтик өлкөлөрдүн бири болуп саналат. Көз карандысыздыкты алгандан кийин, 90-жылдардын башында өлкөдө өз жолун жана “көз карандысыздык” иденттүүлүгүн (өзүн-өзү таануусун) издөөнүн татаал жолу башталды. Бул процессте элдик жана диний компоненттер борбордук орунду ээлей баштады. Исламдын активдүү кириши жана жайылышы бир эле мезгилде байыркы салттарды кайра жаратуу менен башталды жана чыңалуунун, келишпестиктин өзүнчө бир аймагын түздү.

Азыркы күндө талаштар менен талкуулар өлкөдө кандай ислам “болушу керек” деген суроону жаратат. Бул маселеде негизги эксперт деп өздөрүн молдолор эсептешет. Бул макала өлкөдөгү молдолор көрүнүшүн сүрөттөөнү жана анализдөөнү максат кылат. Анализ сапаттык жана сандык методдорду колдонуу менен Кыргызстандын Талас областында 103 молдодон алынган интервьюнун негизинде аткарылды.

Киришүү

Бул макаланын авторлору 2005-жылдан бери ыйык жерлер жана андай жерлер менен байланышкан элдик билимдер менен тажрыйбалардын биримдиги боюнча кеңири талаш изилдөөлөрүн жүргүзгөн «Айгине» маданий-изилдөө борборунун кызматкерлери болуп саналат. Беш жыл ичинде биз ыйык жерлер өлкөнүн диний жана руханий жашоосунун түйүнү экендигине ишендик. Бул жерде кыргыздардын келип чыгышы жана кыргыз элинин миссиясы, анын тарыхы, учурдагы саясат жана башкалар туурасында талаш-тартыштар күчөдү. Дуулдап талкууга алынган күчтүү маселелердин бири исламга байланыштуу.

Эгерде Кыргызстандын постсоветтик өлкөлөрдүн бири экендигин эске алсак, бул түшүнүктүү жана түшүнүндүрүүгө боло турган маселе. Советтик системанын кулашынан жана көз карандык алгандан кийин 1991-жылы өлкөдө өз жолун жана “көз карандысыздык” иденттүүлүгүн (өзүн-өзү таануусун) издөөнүн татаал жолу башталды. Бул процессте элдик жана диний компоненттер борбордук орунду ээлей баштады. Исламдын активдүү кириши жана жайылышы бир эле мезгилде байыркы салттарды кайра жаратуу менен башталды жана чыңалуунун, келишпестиктин өзүнчө бир аймагын түздү. Бул жагдайда ислам менен элдик ишенимдердин, салттуу баалуулуктун өз ара аракеттешүүсү жөнүндөгү маселе актуалдуу болуп калды.

Бүгүн ислам кыргыздардын негизги дини экендиги талаш туудурбайт. Талаш-тартыш менен талкууларды өлкөдө кандай ислам тажрыйбаланышы “керек” экендиги жөнүндөгү маселе пайда кылат. Бул маселеде негизги эксперт деп өздөрүн молдолор эсептешет. Бул макала өлкөдөгү молдолор көрүнүшүн сүрөттөөнү жана анализдөөнү максат кылат. Бул маселенин башкы эксперттери катары аларды исламдын буйругун абдан ар түрдүүчө аткарган көп адамдар колдойт.

Кыргыздын молдо сөзү арабдын маула - «мусулман ырым-жырымынын билерманы, дин кызматчысы; диний мектептин мугалими; сабаттуу окумуштуу адам» сөзүнөн келип чыккан.

Азыркы учурда ар түрдүү даражадагы молдолор белгилүү бир системага биригишкен. Муфтият Кыргызстан мусулмандарынын түзүлүшүндөгү эң жогорку орган болуп саналат. Муфтияттын алдындагы мечит жана медресе бөлүмүнүн жетекчиси Рахматулла Эгембердиевдин маалыматына ылайык, бул түзүлүштүн кийинки звеносу – казыят (казы сөзүнөн). Муфтияттын карамагында эки шаардык жана жети областтык - 9 казыят бар. Ар бир шаардык жана областтык казыяттын башкаруусунда рай хатибдер, имам хатибдер бар. Ар бир райондо анда жашаган калктын санына жараша мечит жана ар бир мечиттин өз имамы жана анын жардамчылары бар.

Бизди жогоруда келтирилген түзүлүштүн негизинин өзүн түзгөн катардагы кызматкерлери кызыктырды. Бул макала бир областтын мисалында Кыргызстандагы молдолор көрүнүшүн сүрөттөөнү жана анализдөөнү максат кылат.

Тарыхый жагдай

Совет мезгилине чейин жана совет учурунда молдо сөзү кыргыздар арасында эки негизги мааниде колдонулган. Биринчи, кеңири маанисинде, молдо деп сабаттуу, окуганды жана жазганды билген эркек адамдар аталган. Алар балдарды жазуунун жана окуунун негиздерине үйрөтүшкөн. Экинчиси адистешкен мааниде: молдо деп белгилүү бир диний билимге ээ адамды аташкан (Юдахин 1965: 530-531; Карасаев 1996 539-540).

Кылымдар бою оозеки өнүккөн кыргыздын элдик оозеки чыгармачылыгындагы бул эки түшүнүктүн кесилишинде, 19-кылымда «акын молдолор» - жазгыч-акындар, б.а., жазганды жана окуганды билген молдолор феномени пайда болду. Бизге бул феномен тарыхый көз караштан: өздөрүнүн калыптануусунун башталышында молдолордун кандай болгондугу кызык. Тилекке каршы, бул өңүттү изилдөө үчүн бүгүнкү күнү башка булактарды табуу кыйынга турду.

Кыргыз жазма поэзиясынын башатында Молдо Нияз (1823-1896) турат. Андан кийин тарыхта азан чакырылып коюлган ысымын “молдо” сөзү коштой айтылган жазгыч акындардын катарын: Молдо Кылыч (1866-1917), Ниязаалы Молдо (туулган жылы белгисиз - 1916), Омор молдо (туул. ж. белгисиз.-1925), Тоголок Молдо (1860-1942), Молдо Багыш (1888 же 1989-1937), Алдаш Молдо (1874-1930), Жумамүдүн молдо (1862 – 20-кыл. башы), андан кийин Нишан молдо (1846-1916), Нурмолдо (1838-1920) толуктайт. Молдо наамын алган акындар тобун кылдат изилдей келгенде, жок дегенде бир нече акылга сыйбаган (парадоксалдык) деталдар ачыкка чыгат.

Биринчиси: бардык эле акын-молдолор жазганды билген деп бүгүн ишендириш кыйын. Акын-молдолордун поэзиясын араб жазмасынан кыргызчага которгон Кыргыз Республикасынын Илимдер академиясынын илимий кызматкери Омор Соороновдун маалыматы боюнча, жогоруда саналган акындардын ичинен, мисалы, Жумамүдүн чыгармаларын жазган эмес, оозеки айткан.

Экинчи нерсе: тарыхта эркек акындардын гана ысымы сакталган, бирок алардын шакирттеринин арасында аял заты дагы болгон. Кыргыз Республикасынын Илимдер академиясынын Кол жазмалар фондусунун кызматкери Сонор Егембердиеванын айтымында анын таэнеси Күйкө түштүктөгү белгилүү молдолордун бири болгон экен. Бала кезинде Күйкө ошол өрөөндөгү атактуу Ниязаалы молдодон окуган. Исамдын ар кыл жол-жоболорун үйрөнүп, дуба түшүрүү, дубаны чечүү билгичтиктерин үйрөнүүгө жаңы киришип жаткан кезекте анын уруксатын сурабай туруп, ата-энеси аны күйөөгө берип коюшат. Ошентип баштаган жолу өтө тереңдетилбесе дагы, ал чөлкөмдөгүлөр бардык шарттарда, ал тургай адатта эркек молдо гана аткара турган көзү өткөн адамга жаназа түшүрүү учурунда дагы, таэнесине кайрылышкандыгын жээни билдирет.

Үчүнчү нерсе: акын-молдолордун поэзиясын кылдат иликтей келгенде, аларды акындык шыбагаларындагы көрүнүштөрдөн, адамдык принциптеринен улам “динди жактаган” жана “динди жактабаган, каршы турган, же атеист” тараптардын өкүлдөрү катары эки

жээкке бөлүп кароого туура келет. Биринчи топко Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Молдо Багыш сыяктуу акындар кирет. Эң алгачкы исламды жактоочу акындардын бири Молдо Нияз жөнүндө кыскача сөз кылып көрөлү.

Молдо Нияз 1823-жылы түштүктө, мурдагы Кадам-Жай районунун аймагында туулган. Кашгардагы медресени бүтүргөндөн кийин, Молдо Нияз көп саякат кылган, Суусамыр, Чүй, Нарын өрөөндөрүндө болуп, Ысык-Көлдүн тегеретесиндеги айылдарга чейин кыдырган. Бардык жерде акын үгүт-насаат катары өз ырларын окуган. Молдо Нияз үчүн “мусулмандар” деп атаган өз элинин басынган жана укуксуз абалына кайгыруу, күйүү мүнөздүү: «Мусулманды бутпарас Буйлалап хам ноктолоп Минип алды мойнуга». Өзүнүн поэтикалык ой жүгүртүү, үгүт-насааттары менен Молдо Нияз көпчүлүк мекендештеринин жүрөгүнө исламга болгон ишенимди чачыратты.

Диний тематика менен дидактиканын басымдуулук кылышы Молдо Кылыч (1866-1917) үчүн дагы мүнөздүү. Ал ар бир мусулман исламдын эрежесин аткарууга тийиш деп ишендирет. Молдо Кылыч советтик доордун эң алгачкы башталышын көргөн жана советтик бийлик тарабынан диндин танылышын жаны ачып кабылдаган .

Дин мусулман балдары

Өз ичинен жоо болду.

Ошондой жорук болгон соң,

Замана кайдан оңолду...

Пейли бузук адамдар

Беш намазды окубас...

Дини катуу пенделер

Мусулманга кошулбас... (5. 690-б.)

Дал ушул диндик багыттын айынан Молдо Кылыч жана жазгыч молдолордун бул тобунун башка өкүлдөрү тарабынан калтырылган бай адабий мураска тыюу салынган жана кыргыз адабиятында алардын чыгармачылыгынын тегерегинде “ак тактар” пайда болду.

Биринчи түрдөгү акындардын каршысында Тоголок Молдо (1860-1942) турат. Фольклор жыйноочу Ыбырайым Абдыракманов: «Тоголок Молдо айылдагы бала окуткан молдолордон окуп, тырышчаактыгы аркылуу кат сабатсыздыгын толук жоюп, көркөм жазууну колго алган, араб менен парс тилин билчү эмес. Намаз окуганын бир да көрбөдүм», - дейт (Таштемиров 1960: 12). Өзүнүн сабатсыздыгынан улам, Байымбет Абдырахманов – аты-жөнү ушундай богон адам, молдо наамын алган. Ал баарыдан мурда акындык таланты менен таанымал болгондугу талашсыз. Ал жараткан майда тамсилдерден тартып чоң санжыра, легендаларга чейин, өз вариантындагы “Манаска” чейин, окурмандарын тапкан. Бирок таанылуу, андан кийин совет мезгилинде бул акындын чыгармаларынын кеңири жайылтылышынын себеби анын поэзиясынын борборунда изденүүлөрү, кайгы-кубанычы менен кадимки карапайым, катардагы адам тургандыгында. Тоголок Молдо мурдагы муундун акын-молдолоруна мүнөздүү болгондой окуяларды диний түшүндүрүү жок. Көрүнүктүү далил: Тоголок Молдо элдик оозеки чыгармачылыктын кошок жанрын сактоого жана өнүктүрүүгө чоң салым кошкон. Ал өткөөл мезгилдин демин курч жана кылдат чагылдырган бир катар кошокторду жаратты. Ислам түрүндөгү молдонун поэзиясында кошок жанрынын болушу мүмкүн эмес. Анткени бул жаратуучу жөнүндө эмес, дүйнөдөн кеткен адам жөнүндө ыр ырдалчу жанр. Коомдун төмөнкү катмарынан чыккан Тоголок Молдонун поэзиясы советтик бийликтин талаптарына жооп берген жана бул анын талантынын толук ачылышына мүмкүнчүлүк түздү.

Молдо наамына ээ болгон дагы бир белгилүү акын - Алдаш молдо (1874-1930). Исламды жактоочулугуна карата аны динди жактоочулар менен аны сындоочулардын ортосуна коюуга болот. Алдаш молдо медресени бүтүп, бала окуткан (Эркебаев ж.б. 1999: 728). Анын негизги темасы динди эмес, карапайым адамдарды ырдоо болгон. Алдаш молдо элдин эсебинен жашаган замандаштарын токтоолукка жана элге кам көрүүгө чакырган ислам өкүлү болгон.

Биз ошентип 19-20-кылымдардын чегинде жашаган жазгыч акындардын мисалында молдо тарыхына кыскача көз жүгүрттүк. Изилденип жаткан маселе боюнча өлкөнүн архивдеринде жазуу булактарынын болгондугуна байланыштуу бул мезгил тилкеси тандалып алынды. Диний милдеттерди аткарып, бирок өздөрү акын болбогон молдолор боюнча этнографиялык изилдөөлөр өлкөдө азырынча эч ким тарабынан жүргүзүлгөн эмес. Бул обзор көрсөткөн башкы өзгөчөлүк - кыргыз коомундагы молдолор феноменинин эн башынан эле бир өңчөй болбогондугу. Исламды жана анын “тазалыгын” даңктаган, диний чен-өлчөмдөрдүн сакталышы коомдун жакшы жашоосунун башкы шарты экендигине ишенген акын-молдолор менен дин көптөгөн коомдук маселелерди чечүүгө бөгөт болот деп эсептеген акын-молдолор – ушул эки тарап - молдолор көрүнүшүнүн карама-каршы чегин аныктайт.

Азыркы заман: биринчи жакындоо

2007-жылы “Айгине” маданий-изилдөө борбору Кристенсен Фондунун (Калифорния, АКШ) каржылык колдоосу аркасында азыркы молдолор көрүнүшүнө изилдөөгө багытталган атайын долбоорду баштады. Долбоордун чегинде исламдын катардагы кызматкерлеринин негизги мүнөздөмөлөрүн аныктоону максат кылган, 30 “сапаттык” жана 30 “сандык” суроодон түзүлгөн сурамжылоо китепчесин Бишкектен тышкаркы аймактарда апробациялаган. Апробациядан кийин өркүндөтүлгөн сурамжылоо китепчеси Кыргызстандын түндүк-батышында жайгашкан Талас областына колдонулган.

Сурамжылоо китебин түзүү учурунда биз жетекчиликке алган божомол ыйык жерлерди иликтөө учурундагы байкоолордун негизинде пайда болгон. Ал төмөнкү нерселерге байланыштуу: а) областта молдолордун бир нече түрү бар, б) алардын диний жүрүм-турумундагы айырмачылык кыргыздын салттары менен үрп-адаттарына карата мамилелерине байланыштуу.

1999-жылдагы эл каттоого ылайык, Талас областынын тутумунда «90 айылдык элдик пункт», 4 райондук борбор, шаар тибиндеги Маймак кыштагы жана Талас шаары бар. Маселе мындай коюлган - мүмкүн болушунча көп сандагы элдүү пунктарга баруу жана алардын диний кызматкерлери менен жолугушуу болгон. Изилдөөгө Талас мамлекеттик университетинин талаа изилдөөсүнүн жана маалымат чогултуунун ыкмаларына окутулган студенттери тартылышкан.

2007-жылы биз казыяттын өкүлдөрү тарабынан азыркы молдолордун саны боюнча так сандык көрсөткүчтөрдү ала алган жокпуз. Анда атайын статистикалык эсеп жүргүзүлгөн эмес. Рахматулла Эгембердиевдин маалыматына ылайык, бир элдүү пунктка бир молдо туура келет. Аталган өлчөмдөн карасак, анда Талас областындагы 96 элдүү пунктка жок дегенде 96 дин кызматкери туура келиши керек. Бул жетишээрлик шарттуу көрсөткүч, чон айылда же Таластын областтык борборунда бир эмес, бир нече молдо иштээри талашсыз. Бирок «96 x 96» шарттуу көрсөткүчү исламдык администрация аймактардагы толук өкүлчүлүктүн көрсөткүчү катары караган норманы алып чыгууга мүмкүндүк берет. Студенттик топ менен биргеликте биз Талас шаарынан жана областтын 4 районунан 20 дан 84 жашка чейинки 103 молдо менен маектештик. Маалыматчыны тандоо үчүн негизги талап аларда молдо наамынын болгондугу болду. Жогоруда көрсөтүлгөн «96 x 96» көрсөткүчүнүн жанында 103 саны изилдөөнүн 100 пайыз болбосо дагы, ошол жылдагы молдолордун басымдуу көпчүлүгүн камтыгандыгын айтууга мүмкүндүк берет.

Алардын эн көбү – 90.5%ы – ислам биздин өлкөдөгү негизги дин деп ишенишет. Ошондой эле биздин респонденттердин эн көбү - 84.5%ы – Кыргызстанда, талашсыз, «туура ислам» өкүм сүрүп жатат деп ишенет. «Туура исламдын» аныктамасы - туура, «таза ислам» - таза ислам, баарыдан мурда, ислам кызматкерлеринин өздөрүнүн ортосундагы нерсе. “Туура” жана “туура эмес” ислам бар экендиги жана аны алып жүрүүчүлөр жөнүндөгү түшүнүк молдолор статусу менен байланыштуу.

Расмий жана расмий эмес статустар

Таласта талаа байкоосу башталаары менен биз молдо атыккан адамдардын айрымдары бул наамды ишенимдүү бекемдешкендигин жана айрымдары маек баштаардын алдында «мен

молдо деле эмесмин» деп эскертээрин байкадык. Андан соң статуса тиешелүүлүктүн мындай ар түрдүү деңгээли дайыма байкалып отурду. Качан биз себептерин издей келгенде, Поляков тарабынан совет мезгилинде белгиленген (Poliakov 1992: 105), молдолордун “расмий” жана “расмий эмеске” бөлүнүшү Кыргызстанда дагы күчүндө экендиги анык болду. Таластагы «расмий молдолор» - булар документ тарабынан бекемделген, диний билимге ээ адамдар. «Расмий эмес молдолор» - тиешелүү билими жөнүндө документи жок, бирок көчөнүн, кыштактын, райондун (чектер ар түрдүү болушу мүмкүн) тургундары «молдо» деп атап, алардын белгилүү бир диний милдеттерди жана ырым-жырымдарды аткарышына укук берген адамдар. Расанаягам Өзбекстандагы ислам кызматкерлеринин ушуга эле окшош бөлүнүшү жөнүндө жазат, ал «имам» жана «молдо» катары көрүнөт. «Имам – бул Өзбекстан Мусулмандар Кеңешинин кызматына атайын дайындаган кызматкер, «молдо» термини жергиликтүү коомчулук же анын жетекчиси тарабынан дайындалган практиктерге тиешелүү (Rasanayagam 2006:391).

Көпчүлүк «расмий эмес молдолор» бул кызматты алар өздөрүнүн чечими жана демилгеси менн аткарып калбагандыгын белгилешет. Балбал айылынын имамы Алымкулов Исмаил (79 жашта): «Андан кийин айылдагылар мага сен көрсө намаз билет турбайсыңбы, биздин молдобуз бол дешти. Мен анда жаңы эле догдурдан чыккам жана молдонун милдеттерин билген эмесмин, мен баш тартып, билбеген нерсемди кантип жасайм дедим. Менин сөздөрүмө карабастан, айылдагылар ага макул болбой мени молдо шайлашты, ошентип молдо болуп калдым», - дейт. Козучак айылынын молдосу Кашкариев Борошор (76 жашта) өзүнүн “дайындалуусу” жөнүндө: «Менден эл суранды, мени эл дайындады», - дейт. Байтаков Өзүбек (60 жашта): «Мен негизи молдо эмесмин, бирок эл менин Куран окуганыма карап молдо дешет», - деп белгилейт.

Куран менен намаз билгенине карап, элдин молдону дайындоосунун мындай кырдаалы кыргыз чындыгы үчүн типтүү. Ал казактар үчүн дагы, өзбектер үчүн дагы (Abashin 2006: 273) мүнөздүү.

Совет мезгилине чейин сабаттуулук, анын ичнде диний сабаттуулук, кыргыздар арасында сейрек көрүнүш болгон. Совет мезгилинде сабаттуулукка байланыштуу кырдаал кескин өзгөргөн – ал акырындап массалык тариз алды, бирок идеологиялык себептердин айынан диний билим массалык мүнөзгө ээ боло алган жок. Ошондуктан совет мезгилине чейин да, совет учурунда дагы Куран окуган жана дуба билген адамдардын баары эл тарабынан молдо кызматына дайындалган.

Ислам институтташтырылган жана бүтүндөй өлкөнү кучагына алган бүгүнкү күндө расмий молдонун күчү жана корголгондугу ушунда, алар диний бийлик тарабынан укук алган, демек, легитимдүү. “Расмий эмес” молдолордун алсыздыгы жана корголбогондугу ушунда, алардын аркасында муфтият – мамлекет тарабынан таанылган жана колдоого алынган мусулмандык жогорку орган турбайт. Совет мезгилинде “расмий эмес” молдолор дагы эң ызалуу позицияда болушкан. Бирок ислам кызматкерлеринин дал ушул тобунун эбегейсиз салымы Поляковдун изилөөсүндө белгиленген: «Бул молдолордун көпчүлүгү канондук жактан бекемделген ырым-жырымдардын же дубалардын догмасын билишпесе дагы, алар исламга күнүмдүк керектөөлөрдүн деңгээлинде жакшы кызмат кылышат, анткени алар эл үчүн керек экендигин билишет» (Poliakov 1992: 107).

Эки статустагы тең молдолор, респонденттердин 86.9%ы жогорку диний окуу жайларды бүтүргөндөр сөзсүз жогорку адепти көрсөтөөрүн айтышат. Көпчүлүк - 91.7% молдолор ар бир кыргыз исламдык диний жөрөлгөлөрдү сактоого тийиш деген пикирге макул. Буга жардам үчүн суралгандардын 88.1%ы мамлекет айылдарга мечит куруу демилгесин колдоого тийиш дешет.

Мындай “бир ооздон макул” маалыматтардын негизинде “расмий” жана “расмий эмес” молдолорго карата алардын диний дүйнө таанымында жана жүрүм-турумунда принципалдуу айырмачылыктар барбы деген суроо маанилүү.

Эгерде биз негизги милдеттерине кайрылсак, исламдын «расмий» жана «расмий эмес» өкүлдөрү бири-бирине жакын эле тегерекчени чийишет. Аны парыз жана милдет деп

бөлүүгө болот. Молдолордун парызы исламга үгүттөө жана окутуу болуп саналат. Сасык-Булак айылындагы мусулмандарды жетектеген Сулайманов Таалай (38 жашта), бул тууралуу: «Эъ биринчи жана негизги милдет – элге кудайга ишенүү зарылчылыгын жеткирүү, мусулман ишенимин элге туура жеткирүү», - дейт. “Расмий эмес” Ташкул молдо (72 жашта): «Элди шариатка үйрөтүү, шариат жолуна тартуу зарыл, эл кудайга ишениш керек», - дейт.

Эки статустагы тең маалыматчылардын айтканы боюнча, молдонун күнүмдүк милдетине беш маал намаз окуу, айылдыктарды кудайга жаккан иштерге тартуу, нике кыюу, бардык тиешелүү ырым-жырымын (сөөктү жуу, кепинге ороо, жаназа түшүрүү, көмүү) аткаруу менен, маркумду жайына узатуу, дегеле турмуштун кубанычы менен кайгысында диний ардакталган адаттарды талап кылган бардык нерселер кирет.

Молдолор статустары совет мезгилиндеги сыяктуу эле, азыркы учурда да, баарыдан мурда, диний билими менен аныкталат.

Молдолордун билими

Таласта биз 20дан 84 жашка чейинки курактагы молдолор менен иштештик, алардын орточо курагы - 47 жаш. Көбүл бура турган нерсе, биздин маалыматчылардын орточо курагы советтик өткөн учурда тамырланган.

Кыргызстан дин мамлекеттен бөлүнгөн, ал эми мамлекет атеизмди даңазалаган Советтер Союзунан “чыкканы” белгилүү. Экинчи жагынан, 18 жылдан бери Кыргызстан көз карандысыз мамлекет катары жашайт. Анча көп эмес мезгил ичинде анын өз атуулдарын реалдуу камсыз кылган нерсеси – дин эркиндиги. Тарыхтын ушул эки карама-каршылыктуу айдынында өзгөчө кызыкчылыкты адамдар кантип диний билим алгандыгы жана ишмердиктин бул чөйрөсүнө кантип келгендиги тууралуу суроо жаратат.

Таластагы совет мезгилинде диний ишмердигин баштаган аксакал молдолордун арасында “расмий молдо” статусуна ээ, башкача айтканда, окуу жайды бүтүргөндүгү тууралуу документи бар бир дагы адам жок. Улуу муундагы таластык молдолор үчүн исламга тартылуунун жана тиешелүү билим алуунун жалгыз жолу болуп ал учурда жеке окуулар эсептелген. Жеке окуу системасында бир нече варианттар болгон:

а) тукум куучулук, мында азыркы молдолордун устаты атасы же чоң атасы, агалары болгон;

б) жергиликтүү, мында ошол эле айылдагы же жакын жайгашкан элдүү пункттардагы адистер окуткан;

в) аймактык, мында билимге суусаган таластыктар «чоң молдолордон» окуш үчүн Ташкент менен Жамбулга бет алышкан. Булар азыр коңшу Өзбекстан менен Казакстанда жайгашкан шаарлар. Совет мезгилинде булар коңшу республикалар болчу.

Кээде бул жолдор кесилишкен дагы учурлар бар, мында адам алгач өзүнүн тууганынан, андан соң ошол чөлкөмдөгү белгилүү молдодон жана, акыр-аягы келип, Талас үчүн диний борборлор катары таанылган Ташкент, Бухара жана Жамбул сыяктуу шаарлардагы атактуу чыгаандардан билим алышкан. Мындай көрүнүштүн мисалы болуп Сатылган молдо (76 жашта) - он жыл областтык казынын кызматын аткарган Таластагы кадыр-барктуу адам эсептелет. Ал анын алгачкы устаты таятасы Токтосун молдо - өз мезгилиндеги белгилүү адис болгондугун, андан соң башка таластык молдолордон окугандыгын айтат. 1962-жылдан тартып, 1978-жылга чейин Сатылган молдо Ташкенттеги исламдын ири билерманы Шакир Алихановдон билим алган (Баев уулу 2006: 1, 3, 13).

Туугандар менен жердештердин арасынан устат табылбаганда же кандайдыр бир себептерден улам ылайык келбегенде, таластыктар аларды коңшу республикалардан издешкен. Таластагы дагы бир белгилүү кызматкер Ооган молдо чындыгында көптөгөн жылдар бою Талас областынын Өзгөрүш айылынын имамы кызматын аткарган. Молдочулукка – исламдык билим алууга жана андан кийин молдо катары кызмат кылууга өз жолун ал таякеси менен бирге баштаган. Таякеси беш жыл бою өзүнө устат издеп, мындай адамды Казакстандан тапкан. Чабуулдуу атеизм жылдарында Ооган молдо динге

тартылган жердештерин окуткан жана өз айылындагы намазды башкарган. Ал муну өзүнүн шартына ылайык беш ирет, 1970-жылдан 1985-жылга чейин 15 жыл бою аткарган. Бүгүнкү күндө, Оогана молдонун сөзү боюнча, өлкөдө жүзгө жакын шакирти бар.

1985-жылы күтпөгөн жерден кайра куруу башталып, Өзгөрүш айылында мечит курула баштайт. Өзүнүн курагына жана ден соолугуна байланыштуу Ооган молдо курулушка катыша албаса дагы, күн бою куруучулардын арасында болуп, өзүнүн катышы менен салым кошот. Азыр Өзгөрүштүн кудайды тааныган тургундары сыйынганы мечитке келишет, бирок намазды Ооган молдо менен бирге кылып көнгөн башкалары анын үйүнө келип намаз окушат.

Азыр намаз окуу же окубоо – бул жеке маселе, бирок совет мезгилинде бул такыр башкача болгону белгилүү. Ооган молдонун үйү дайыма ачык көзөмөлдүн жана көзөмөлдөө максатынын алдында болгон, молдонун сөзү боюнча, өспүрүмдөр менен жашыраак эркектерди динге жолотпоо аракеттери болгон.

Жаштыкка биз ден соолук факторун кошот элек. Анткени улуу муундагы таластык молдолордун басымдуу көбүнүн динге келиши ушул фактордун айынан болгон. Оору түрүндө келген “тагдыр” Сатылган молдо менен Ооган молдого жаш кезинен эле исламга кетип калууга мүмкүндүк берген.

Сатылган молдо мектепте экенинде намаз окуган жана бул анын окуусуна кылдай таасир эткен эмес: ал жакшы окуган, ал тургай комсомол комитетинин мүчөсү болгон. Орто мектепти бүткөндөн кийин Сатылган Баат уулу экзамендерин ийгиликтүү тапшырып, андагы Фрунзе шаарындагы медициналык институтка өткөн. Эгерде окуу башталардын алдында ал ооруп калбаганда, анын андан аркы турмушу кандай болот эле белгисиз: «Кетээрдin алдында тилден калдым, сутка бою эч нерсе сүйлөй албадым. Анда таятам бар болчу. Ал мага сен барбай эле коюшуң керек деди. Мен ошентип окуй албай калдым».

Ооган молдо өзүнүн жолунун башталышы жөнүндө мындай дейт: «Кудай мени башынан эле жарым жан кылды, ошондуктан илгери 1967-жылы эле мен колхоздун оор жумуштарна жараксыз болуп калдым. Ойлодум, эгер мен мындай жумуштарга жарабасам, дин үчүн жарайм го деп. Мен бала кезимден динге ишенчүмүн, анан ошол ишеним мени исламга алып барды».

Ден соолуктун алсыздыгы же физикалык толук эместик совет мезгилинде жаш кыргыз жигиттеринин исламга оңой кирип кетишинин негиздүү шарттары болгон. Алымкулов Ислам (80 жашта), Тыныбек (74 жашта), Байытаков Өзүбек (60 жашта), Сагынаалы (84 жашта) жана башка алардын замандаштары исламга кызмат кылуунун дээрлик бири-бириникине окшош башталыштары тууралуу сөз кылышат. Алгач оорушкан. Ден соолуктун айынан “катардан чыгып калуу” молдолорго тоталитардык шарттарда салыштырмалуу эркин болгонго мүмкүндүк берген. Бара-бара Сатылган, Ооган, Сагынаалы сыяктуу инсандарга өрөөндүн ар кыл бурчунан ар кыл курактагы шакирттер тартылышты – Таласта исламдын негиздерине окута турган формалдуу эмес уюмдар ушундайча пайда болгон. Сатылган молдо бул окутуунун эң баштапкы курстары болгондугун белгилейт: «Окутууну тамгадан башташ керек – Маалим-саманы, андан соң Ибадатты, кантип намазга жыгылууну, өз эрежелери боюнча окутуш керек. Эң жогорку деңгээлге (Наухзарт) жете турган балдар болгон эмес. Бул деген институттун деңгээли да, алар буга чейин жетишкен жок. Маалим-саманы жана Ибадатты окутуп бүткөндөн кийин мен шакирттерди Бишкекке жөнөтчүмүн. Көпчүлүгү ошондой эле окуусун Таластагы медреседен улантышты. Мен болгону жалпы билим берчүмүн». Сатылган молдо окуучуларын Бишкек менен Таласка жибергенин айтып жатып, ал өзүнүн устаттыгынын кийинки мезгили – исламдык билим берүүнүн институтташтырылыш мезгилин айтып жатат.

Чындыгында эле өткөн кылымдын 90-жылдары диний изденүү жана билим берүү үчүн Кыргызстанда такыр башка мүмкүнчүлүктөр ачылды. 20дан 30 жашка чейинки маалыматчылар (же орто жаштан кичүүлөр) түп тамырынан башка коомдук-саясий кырдаалда эс тартышты жана калыптанышты. Аларда диний адистикти тандоо, өлкөдөгү,

ошондой эле өлкөдөн тыш жактардагы исламдык жогорку окуу жайларга тапшыруу мүмкүнчүлүгү болду.

103 респонденттин 43үнүн бүткөн диний билими бар. Областта иш кылган 20дан 46 жашка чейинки молдолор көбүнчөсү өлкөнүн ичинен билим алышкан: туулган жери Таластан 14 адам билим алган, Бишкектен - 15, өлкөнүн башка шаарларынан – 2 адам билим алышкан. Изилдөө жүргүзүлүп жаткан учурда областта бирден Россиянын, Түркмөнстандын, Пакистандын, Египеттин жана Сауд Аравиясынын жогору окуу жайынын бүтүрүүчүсү иштеп жатышты. Экиден молдо Өзбекстан менен Тажикстандан, үчөө – Казакстандан бүтүп келишкен.

Кээ бирин медресеге ата-энелери алып келишкен, кээ бири өзү келген, анткени, үй-бүлөлүк салтты уланткысы келген, кимдир бирөө оорунун айынан келсе, кимдир бирөөнү мезгилдин агымы алып келген. Бул курактык категориянын өкүлдөрү жогорку билими же квалификациясын жогорулатуу үчүн негизги (эки жылдык) курсту окугандыгы жөнүндөгү документке ээ жана өздөрүн “башкалардын” “өзү үйрөнчүгүмүн” деп атай алышат.

Көз карандысыздык жылдары расмий молдолордун саны менен бирге “өзү үйрөнчүктөрдүн” дагы саны жогорулады. Көбүнчөсү бул адамдар дин эркиндигинин шартында окуп жана тажрыйба жүргүзө баштаган 40тан 80 жашка чейинки адамдар. Советтик мезгилдин “расмий эмес” молдолору менен көз карандысыздык учурдагы өзү үйрөнчүктөрдүн ортосунда бир топ айырма бар. Жеке окутуунун расмий эмес системасы кандай болбосун, бул окутуунун татаалдашкан тартиби болгон: устатты тандоо же аныктоо, узак жылдык окуу, практика, андан кийин кээ бирде башкаларга устаттык кылуу. Бул система совет мезгилинен көп мурда түзүлгөн, ал эми совет мезгилинде идеологиялык басымдын айынан трансформацияланган жана кыскартылган.

Бул системадагы негизги байламталардын бири - устат-шакирт. Ал, Адиб Халиддин изилдөөсүнө ылайык, советтик учурга жана медресе сыяктуу расмий мекемелер үчүн мүнөздүү (Khalid 2007: 31). Сатылган молдо менен Ооган молдо өз устаттары жөнүндө урмат менен айтышат. Эгерде Сатылган молдо өзүнүн мугалиминдеги сейрек кездешчү билимди, тилдерди жана терең исламды билгендигин айтса, Ооган молдо узак он жыл бою устатына канчалык билимин тереңдеттиш үчүн барып жүрсө, ошончолук «бата» алыш үчүн дагы баргандыгын жашырбайт .

«Өзү үйрөнчүктөр» чындап эле өзү үйрөнгөндөр болуп саналат: аларда устат жок, алар исламга саякат жана диний адабиятты өз алдынча үйрөнүү аркылуу жетишишет. Исламга мындай келүүнүн мисалы болуп 80 жаштагы Ислам Алымкулов эсептелет. Ал таластык молдолордун арасында өзүн аксакал деп эсептейт жана эч качан эч кимден окубагандыгын айтат: «Мен эч жерден окуган эмесмин. Менин азыр банкта иштеген уулум бар, ал Аравиядан мага Куран жана теспе алып келип берген. Мен бул китепти эч качан окубайм деп ойлогом, китеп үйдө 2-3 жыл катылган боюнча турду. Андан кийин Курандын котормолору чыкты го. Андан кийин мен эки жакка чыга баштадым. Алгач Ысык-Көлгө бардым, ал жактагы мечиттерден намазга жыгылдым, андан кийин Токтогул, Хайдаркентке чейин жеттим. Кудай мага ушундай саякатты буюрду. Мен Сулайман тоого чейин жеттим . Андан кийин Казакстандагы Жаргент мечитине бардым. Айылдагылар мени акылынан айныган дербиш (дубана) деп атай башташты».

Билим жагдайын жыйынтыктап жатып, азыр Таласта болжол менен бирдей санда атайын билими бар жаш молдолор (45 жашка чейинки) жана өз алдынча окуган улуу муундагы молдолор бар экендигин байкайбыз. Ошондой эле жаш молдолордун арасында бегилүү бир шарттардын айынан жаштар медресе менен институттарда эмес, өз алдынча окуп калган дагы бирин-экин учурлар бар экендигин белгилесек болот .

Диний окуу көз карандысыздык жылдары толук институтташтырылган. Рахматулла Эгембердиевден алынган маалымат боюнча, бүгүнкү күндө Кыргызстанда расмий түрдө 1 ислам университети, 7 исламдык институт, 51 медресе катталган.

Азыр бардык жерден окуганга болот: Таластан, Оштон, Бишкектен, Караколдон, чет өлкөдөн. Атуулдук билим берүүдөгү сыяктуу эле мында дагы ар ким өзүнүн каражатына жана мүмкүнчүлүктөрүнө жараша окуу тандайт. Исламдык билимди

институтташтыруунун натыйжасы болуп совет мезгилине чейинки жана совет мезгилиндеги жеке жана расмий окутуу системасындагы эң маанилүү болгон шакирт-устат сыяктуу жагдайлардын алсызданышы эсептелет.

Кыргызстанда диний билим берүүнүн жетишээрлик орун алышына жана окуган кызматкерлердин чоң тобунун пайда болушуна карабастан, «расмий эмес молдолор» өз дүйнө көрүүсүн (ниша) сакташат. Муну эки негизги: коомдук-экономикалык жана руханий себептер менен түшүндүрүүгө болот.

Коомдук-экономикалык жагы: айыл-кыштактарда билимдүү молдолор жетишпейт. Алар деле догдурлар, мугалимдер жана башка адистер кандай себептен жетишпесе, ошол себептен жетишпейт. Жаштар иштеп акча табууга жана өнүгүүгө мүмкүнчүлүк бар жерде жашоону каалашат. Бул көйгөйдү муфтиятта жакшы түшүнүшөт: «Айылда жаштар аз. Жаштардын көбү борборго качышат. Айылдык мечиттерге коомду башкарган, имамдын, молдонун ишин аткара алган адам керек. Анан биз көп учурда аксакалдардан молдо кылып шайлаганга аргасызбыз. Бирок биз карып калган болсо дагы, жергиликтүү молдодон окуган, исламдын негиздерин билген, мечит коомун башкарууга, жума намазды өткөрүүгө жөндөмдүү адамдарды гана шайлайбыз. Көбүнчө биздин имамдар – булар кары молдолор, мен аларды 50 пайыз деп айтпайм» .

Руханий жагы: дин – бул маанилүү компоненти акыл-ой болгон чөйрө. Акыл-ой менен билимдин ортосундагы байланыш сөзсүз бар, бирок акыл-ой институтташтырылган билим берүүсүз деле өнүгүү касиетине ээ. Эгер адам өзүнүн шыгынын аркасында молдо болуп калса жана көп жылдар иштесе, бул элдердин акылы менен жан дүйнөсүнө таасир этет, алар устатынын статусу жөнүндө ойлонуп деле коюшпайт.

Кыргызстандын кичинекей эле областында болжолдуу бирдей сандагы расмий жана расмий эмес молдолор иштегендиги, ал эми исламдын билимдүү кызматкерлеринин арасында 8 өлкөнүн диний мекемелеринин бүтүрүүчүлөрү бар экендиги өңдөнгөн шарт мусулмандык теориялар менен тажрыйбалардын чоң ар түрдүүлүгүн камсыздайт. Таластагы изилдөөгө алынган топтун арасында радикалдуу ваххабиттик көрүнүш болбогондугуна көңүл буруу керек..

Тукум куучулук

Сергей Абашин орто азиялык исламдын өзгөчөлүгү тукум улап динге кызмат кылуу экендигин белгилейт (Abashin 2006: 273). Биздин изилдөөбүз таластык молдолордун эки курактык тобунун (улуу жана кичүү муундагы) төрттөн бир бөлүгү диний билимди өздөрүнүн кандаш туугандарынан алгандыгын көрсөттү. Айрым жергиликтүү молдолор үй-бүлөлүк салтты баса көрсөтүш үчүн ал тургай «ата кесиби» терминин колдонушат. Бирок негизинен “молдо кесиби тукумдан тукумга берилеби?” суроосу боюнча дин кызматкерлеринин пикирлери бири-бирине жакыныраак үч топко бөлүндү. Биринчи топ молдочулук тукумдан тукумга берилет деп ишенет: «Ооба. Менин таятам молдо болгон, атам – молдо, азыр 75 жашта, ал Ташкудукта жашайт. Менин бардык бир туугандарым жана балдарым окуган. Бул муундар гана эмес, биздин илгерки ата-бабаларыбыз даг молдо болушкан. Биз алардын ишин улантып жатабыз» (Дүйшөнкул молдо, 48 жашта, Өзгөрүш айылынын имамы).

Экинчи топ бул кесип тукум куубайт деп ишендирет: «Жок, бул тукум куубайт. Буга жөн гана окуш керек» (Жусупбеков Марат, 26 жашта, Кызыл Октябрь айылындагы Аррахман мечитинин имамы).

Үчүнчү топ молдочулук тукум кууп да берилиши мүмкүн, үйрөнсө дагы болот деп эсептейт. Бул позиция карама-каршы көз караштарды бириктирген сыяктуу. Сасык-Булак айылынын имамы Сулайманов Таалай “молдо кесиби эмес, өзгөчө шык берилет. Алла кимге чыныгы жолду көргөзсө, кимди чыныгы жолго салса, ошол молдо болот”, - деп ишенет.

Бул жерден кызык тенденция байкалат: орто курактан жашыраак молдолор көп учурда тукум куучулук факторун танышат, улуу жаштагы молдолор көбүнчө ага макул болушат. Белгиленген тенденциянын тарыхый түшүндүрмөсү бар. Атеисттик тоталитаризм убагында молдо болуп калган адамдар үчүн туугандык жана тукум куучулук фактору

чечүүчү мааниге ээ болгон. Бул тыюу салынган аймакка кирүүнүн табигый жана коопсуз жолу болгон. Мындан тышкары, институтташтырылган билимдин эң эле жабык жана аз мүмкүн болгондугунан, көп учурда бул исламды үйрөнүүнүн жалгыз булагы болгон. Өз кезегинде бул фактор молдочулукту монополиялаштырууга алып келген (Abashin 2006: 272).

Дин жолуна тоталитардык мамлекеттин кыйрашынан кийин кирген молдолордун шартында бул фактор чечүүчү мааниге ээ болгон эмес. Дин тыюу салынган жабык аймактан каалаган адам шыгы менен мүмкүнчүлүгү ылайык келсе кире турган уруксат берилген ачык чөйрөгө айлантылды.

Молдочулук жана кыргызчылык

Исламга оору жана жер кезип кетүү аркылуу кирүү, Курандагы сүрөөлөрдүн жардамы менен дарылоонун белгилүү бир түрлөрү, «устат-шакирт» байланышы, ак кийим кийүү, касиеттин тукум куучулугу бул жана башка айрым сапаттар молдочулук - молдолордун ишмердиги менен байланышкан түшүнүктөр менен тажрыйбалардын комплекси жана кыргызчылык - кыргыздын элдик элестөөлөрүнө жана салттарына негизделген түшүнүктөр менен тажрыйбалардын комплекси ортосунда окшоштук табууга мүмкүндүк берет. Кээ бирде молдочулукта дагы мусулманчылык деп аташат.

Сурамжылоо китебинин эки – сандык жана сапаттык бөлүмдөрүндө тең, ислам менен элдик ишенимдердин ортосундагы шайкештикти аныктоого багытталган бир катар суроолор берилген. Суроолордун бул бөлүгүнө карата респонденттердин жоопторунун жыйынтыктары өз ара жогору жана маанилүү байланышат жана “адамдык” катары шарттуу аныкталган факторду түзөт. Мисалга кадырлуу аксакал Сатылган молдону алсак, ал бул чөйрөлөрдү даана бөлөт жана таразалайт. Анын түшүндүрүүсүндө: «Кыргызчылык - бул ката. Азыр көзү ачыктарды кыргызчылыктын алып жүрүүчүлөрү дешет, мындай болбойт. Шариат боюнча аларды дубана, бүбү, бакшы деп аташат. Ислам кыргызчылыкты жаман көрөт, ал ошондой эле дубана, бакшыны жакшы көрбөйт. Куранда Кудай бардык төлгөчүлөр, көзү ачыктар ишенимди ага ишенбегендер сыяктуу эле бузат дейт». Салттык ишенимдер менен тажрыйбаларды ачык эле кабылдабоо Сатылган молдонун бардык жоопторунан байкалат. Бирок бул үстөмдүк кылуучу позиция эмес.

Ислам менен элдик ишенимдер бир эле нерсе экендиги жөнүндөгү суроонун жооптору Таластагы диний көз караштын кызык картинасын көрсөттү.

А тамгасы менен ислам жана элдик ишенимдер бир эле дегенге “толук макулмун” деген жооп белгиленген, Н – көбүрөөк макулмун, G – негизинен макулмун, F - кайсы бир деңгээлге чейин макулмун, E – кайсы бир деңгээлге чейин макул эмесмин, D – негизинен макул эмесмин, C – толук макул эмесмин, B – жооп жок. Бул график а) таластык молдолордун үчтөн биринин аң-сезиминде ислам жана элдик ишенимдер бир эле нерсе, б) молдолордун жарымынан көбүрөөгүнүн ою боюнча молдочулук менен кыргызчылыктын ортосунда принципиалдуу айырмачылыктар менен карама-каршылыктар жок экендигин чагылдырат.

Психология жана психиатрия боюнча «Айгиненин» эксперти Елена Молчанова бул фактыны “респонденттердин психологиялык коргонуу механизмдин иштеши” катары түшүндүрөт. “Биз алар бир эле мезгилде салттык ишенимдерди дагы, исламды дагы карманаарын көрсөттүк, бирок бирин экинчиси менен айкалыштыруу булардын мааниси бир эле экендиги жөнүндөгү элестөөнү иштеп чыкканда гана мүмкүн болот. Расмий диндин өкүлдөрүнүн үчтөн биринен көбүрөөгү язычество менен ислам бир деп эсептеген болуп чыгат [...]. Бул сабатсыздык эмес, психологиялык жарылуу жана муктаждык менен башкача кантип өзүндүн диний аутоидентификацияны коргоого болот, бул табылганы түшүндүрүү кыйын» .

Эгерде муфтият менен казыяттар жетекчиликке алган язычество менен исламдын сөзсүз ажырымы бар экендиги жөнүндөгү теориялык стереотипти алып салсак, таластык молдолордун үчтөн биринен көбү мусулман дини менен салттуу кыргыз ишенимдеринин

негизги постулаттары синтезделген дал ушундай исламдын алып жүрүүчүлөрү экендигин божомолдоого болот.

Мусулман түшүнүктөрү аркылуу мурдагы ишенимдерди механикалык алмаштыруу процессинин эң башталышы сөздөр, кайрылуулар алмашканда дагы мурдагы маанилерин сактоону улантышты деп 19-кылымда Чокон Валиханов сүрөттөгөн (Валиханов 1986: 305). Бул маселе боюнча Кыргызстандын түштүгүндө Дэвид Монтгомери тарабынан жүргүзүлгөн акыркы изилдөөлөрдүн бири “алмаштыруунун” сапаттык башкача абалын белгилейт: «Исламдын жайылышы менен чөлкөмдүн элдери исламды мурунку диндердин ордунда кабылдашты, бирок аларды сөзсүз эле такыр жокко чыгарып салышкан жок – мурдагы ишенимдер менен байланышкан көптөгөн тажрыйбалар “салттуу” жана ислам менен шайкеш кабылданган катары сакталып калды (Montgomery 2007: 356).

Алтынбек (29 жашта) Бишкектеги Ислам университетин бүтүргөн, молдо ишмердигине ырасталган укуктук документи бар, бирок биз маектешкен учурда жеке ишкердик кылып жаткан. Анын түшүнүгүндө: «Кыргызчылык менен мусулманчылыктын ортосунда эч кандай айырмачылык жок – бир эле нерсе. Ыйык жерлерге зыяратка баруудан жана ата-бабалардын арбагына сыйынуудан тышкары айырмачылык жок. Беш жолу намазга жыгылуу, бир кудайды таануу, Аллага баш ийүү – булардын бардыгы жыйынтыгында исламга алып келет.

Бизде бул - кыргызчылык, казактарда - казакчылык, өзбектерде - өзбекчилик, орустарда - орусчулук. Алардын бардыгы сыяктуу эле, кыргызчылык – бул адамдын жан дүйнөсүндө жашаган акыл-ой. Эгерде бул акыл-ой ойгонсо, адам өзгөрөт. Бизде эгерде кимдир-бирөөнү бул кыргызчылыкты карманат экен дешсе, бул анын беш маал намазга жыгылып, адеп-ахлактык тазалыкты сактаарын билдирет”.

Нурлан (46 жашта), табып – расмий молдо, 1996-жылы Бишкек шаарындагы Ислам институтун бүтүргөндүгү жөнүндө документ алган. Бирок Нурлан турмуштагы негизги иши деп табыпчылыкты эсептейт. Өз кезегинде ал Ислам институтунун эң алгачкы бүтүрүүчү студенттеринин арасында болгон. Окууга өткөндөн кийин тез эле Нурлан табыпчылык кылуу үчүн окуусун таштап салган. Ислам менен кыргызчылык Нурландын түшүнүгүндө бир эле максатка умтулат: «Исламда Мухаммед пайгамбар акыркы пайгамбарлардын бири болуп саналат. Мен ушул динди туткандыгыма кубанычтуумун. Анткени баарыдан мурун ислам адеп-ахлакка чакырат, экинчиден, туура тарбияга үгүттөйт, жамандыкка түртпөйт, такыбалыкка чакырат. Башкача айтканда, күнүнө беш маал намазга жыгылган адам эч качан кылмышка барбайт. Кыргыздардын жолу ушул да». Расмий эмес молдо Сапан Кудайбергенов (54 жашта): «Кыргызчылык жолунда баратып, биз исламга келебиз. Эмне себептен? Ислам бул биздин дин. Элдик дарыгер адамдарды дарылаганда, ал кудайга кайрылат жана ооруну айыктырууга анын жардамын сурайт», - дейт.

Молдочулук менен кыргызчылыктын ортосунан эч кандай принциптүү карама-каршылыктарды көрбөгөн көп сандагы молдолордун үч башка тобунун “үндөрү” ушул.

Расмий исламдын өкүлдөрү (муфтият, казыят) башка көз карашты карманышат. Тегерек үстөлдөрдүн биринде Бишкектин Борбордук мечитинин өкүлдөрү кыргызчылык өткөндө калган тарыхтын көрүнүшү катары маанилүү жана кызык, бирок азыр ал артта калгандыктын жана түркөйлүктүн белгиси болуп калат деп белгилешкен.

“Инсандык факторго” катар “курактык фактор” дагы аныкталган, тактап айтканда, курагы өйдөлөгөн сайын бул суроолордун жообу оң багытка кетет: респондент канчалык улуу болсо, ошончолук ал молдочулук менен кыргызчылык байланышы жөнүндөгү суроолорго оң жооп берет, салттуу ишенимдерге карата ошончолук оң көз карашта.

Муун жана салттар

Башкача айтканда, “таза” жана “таза эмес”, “туура” жана “туура эмес” исламдын алып жүрүүчүлөрүнүн ортосундагы – молдолордун ар кандай түрлөрүнүн ортосундагы суу бөлгүч дал ушул салттарга жана ата-бабалардын эрежелерине карата мамилелердин тегиздигинде жатат. Исламдык тажрыйбалардын комплексине кыргызчылыкка (мисалы,

ата-бабалардын арбагына сыйынуу салты) мүнөздүү көрүнүштөрдүн кириши мусулмандык администрациянын көз карашынан “таза эмес” же “туура эмес” исламдын белгиси катары каралат. Мындай терминдер Таластын (дегеле Кыргызстандын) мусулман кызматкерлеринин чөйрөсүндө, диний билим берүүнүн институтташтырылган системасы “тазалык” менен “тууралыктын” чегин так бөлүп койгондугунан улам дагы, көптөгөн талаштарды жаратат, активдештирет.

Респонденттердин жарымынан көбү салттар менен ата-бабалардын эрежелерине эң чырчатактуу жагдай катары мамиле кылат жана бул келишпестикти адамдардын жаш курагы менен байланыштырат. Манас айылынын жаш имамы (34 жашта) Насир молдо: «Ооба, [муундар арасында] бир аз келишпестик бар. Бизди улуу молдолор окуткандай, салттар менен үрп-адаттар шариатка киришти. Алар кээ бирде азыркы молдолор жаңы, такыр башка шариаттарды ойлоп чыгышты деп айткылары келгендей. Алар эми биз исламды салттар менен биргеликте кармасак туура болмок дешкендей. Азыр биз билген билимге ылайык, мунун өзү туура эмес көрүнүш. Салттар менен үрп-адаттар шариатка кирбейт, алар шариаттын нормаларынын арасында болушу мүмкүн эмес».

Молдолордун арасында чанда бир, андан дагы толук деле эмес бир пикирдүүлүктү жараткан үрп-адаттар бар. Биринчи кезекте, маркумдун сөөгү жерге үчүнчү күн дегенде берилип, анын үй-бүлөсү материалдык бир топ чыгым короткондугу сыяктуу кыргыздардын сөөк коюу сыяктуу салттуу ырым-жырымы 90 пайыз молдолордун арасында ачык сынга алынат. Мүмкүн исламдын талабы менен, кайсы бир деңгээлде оор коомдук-экономикалык шарттардын талабы менен бул байыркы жөрөлгө акырындап сөөк көмүү чыгымдарынын бөлүгүнө трансформцияланууда. Сөөктү тезинен жерге берүү жана кошок жагынан исламдык эрежелерге өтүүгө шашпаса дагы, карапайым тургундардын арасында чыгымдар эң рационалдуу болуп баратат.

Молдолордун арасында курч пикир келишпестиктерди туудурган салттар дагы бар. Айталы, бул ыйык жерлерге зыярат кылууга байланыштуу. «Расмий эмес молдолор», ал эми булар обласпта иштеп жаткандардын жарымынан көбүн түзөт, зыярат кылууну кудайга жаккан иш катары түшүндүрүшөт жана көп учурларда зыяратчылар тобун жетектеп барышат. Мындай мамиле “расмий молдолор” тарабынан жактырбагандыкты пайда кылып жана кээ бирде агрессивдүү аракеттерди жаратат. Бирок кылдат байкай келгенде, бул жерде “алтын ортолук” бар экендиги анык болот. Тактап айтканда, зыярат кылуунун туура аткарылган ырым-жырымы менен исламдагы эң оор күнөө болгон кудайга тең коюу – ширкке айланган ыйык жерге баруунун ортосунда ичке чек бар. Көпчүлүк молдолор ыйык жерлердин маанилүүлүгүн танбайт, бирок элдер мындай жерлерде жерге эмес, кудайга сыйынышы керек деп эсептешет (Kehl-Bodrogi 2006: 246). “Курактыкка” караганда, “адамдык фактору” күчтүүрөөк Сатылган молдо ыйык жерге сыйынууну ыйык жерге баруудан так ажыратуу керектигин айтат: «Шариатта мазарларга сыйынуу идеясы жок. Бирок пайгамбардын хадистеринде арбактарга куран окуш керек деп айтылган, анткени маркумдардын арбагы камактагылар сыяктуу эле. Эгерде аларга Куран окусаң, алар жакындарынан тамак-аш алган түрмөдөгүлөр сыяктуу эле кубанышат. Бирок эл муну түшүнбөйт. Ал мазарга келет да, кудайды унутуп: “биздин Манас атабыздын руху, жардам бер” деп кайрылышат. Бул туура эмес. Арбактар эчтеме менен жардам бере алышпайт. Пайгамбар айткан, көксөгөн ойду мазарлардан сураса болот, анткени бейиттен таза жер жок деп. Ошондуктан андай жерлерге келип, кудайга сыйынып кудайдан сураса, ал кабыл болот деген пайгамбар».

Эгерде кыргыздардагы ата-бабалар культу менен жаратылыш культу эске алганда, зыярат кылуу менен күнөө келтирүүнүн ортосундагы чек чын эле ичке. Ошондуктан көпчүлүк «расмий молдолор» эң ишенимдүү чечим деп ыйык жерлерге зыярат кылууга тыюу салууну эсептешет. Жөнөкөйлөтүү, жыйынтыгында “расмий исламды” радикалдаштыруу ушундайча жүрөт. Молдолордун өз ара мамилелери курчуган учурдагы “жарылуулар” ушундайча белгиленет. Эгерде жалпысынан «расмий эмес молдолор», кээ бир жерден ал тургай кечирим сурап, өздөрүнүн “молдо деле эместигин”, аларда окуу мүмкүндүгү болбогондугун, айылдардагы жаш жана сабаттуу кесиптештери аркылуу

элдин диний тарбиясын күчөтсө жакшы болмоктугун айтышса, мазарларга байланыштуу жогорудагыдай маселеге келгенде, алардын позициясы катаал жана туруктуу болуп калат. Мечиттин молдолору менен кээ бирде талашып, кээ бирде талаш-тартыштан качып, алар ыйык жерлерге баруу жана ал жерлерде дарылоо жүргүзүүсүн улантышат.

Эгерде тереңирээк үнүлсөк, жогоруда белгиленген «курактык фактор» чындыгында билим кыртышын туюнтат. Бул – муундар арасындагы эмес, ар кандай билим нормаларынын келишпестиги. Ушул себептен 76 жаштагы Сатылган молдо, улгайып калгандыгына карабастан, караңгылык менен түркөйлүктүн көрүнүшү катары кыргызчылыкка каршы күрөштү толук жетектей алат.

Сатылган молдо – көптөгөн жылдар бою Ташкенттеги бегилүү Алихан Шакировго каттап окуган Таластагы жалгыз молдо. Талашсыз, исламды “исламга чейинки” жана “исламдык эмес” деп бөлүүнү ал талбай, ал тургай белгилүү бир мааниде системалуу деп атоого боло турган окуусу учурунда алган .

Исламга системалуу окуунун болбогондугу, билимдин базалык деңгээл менен чектелип калгандыгы, балким, улуу муундагы молдолор арасында ислам менен элдик ишенимдердин шайкештиги жөнүндөгү суроолорго жооптордун оң болушун түшүндүрө турган факт болушу мүмкүн.

Кичүү муундагы молдолордун арасында ислам менен элдик ишенимдердин шайкештиги жөнүндөгү суроолорго терс жооптордун болушу 2007-2008-жылдары Талас, Бишкек жана Караколдо өткөрүлгөн бир катар тегерек үстөлдөрдө бекемделди. Өлкөнүн ичинде жана чет өлкөдөн окуган жаш муундун “туура ислам” жөнүндө так элестөөсү бар. Толук бүткөрүлгөн билим алуу, дипломдун болушу, араб тилин билүү – “туура исламдын” формалдуу көрсөткүчтөрү ушулар.

Бирок “расмий эмес” молдолордун каршысында алардын билимдүү кесиптештери статус же диплом принциби боюнча бириксе, ич ара алар исламды түшүндүрүүсү боюнча ар бири өзүнүн тууралыгына ишенген эң ар түрдүү топторго жана агымдарга бөлүнүшөт. Бул жагдайда Сергей Абашин: «Борбордук Азиядагы ислам “расмий” жана “расмий эмес”, “туура” жана “туура эмес” карама-каршылыгына караганда көбүрөөк татаал», - дейт (Abashin 2006: 3).

Корутунду

Азыркы учурда Таласта молдо сөзү сабаттуу адам маанисинде колдонулбайт. Бүгүн молдо - дал исламдын кызматкери, тигил же бул деңгээлде исламдын теориясы менен практикасын билүүчү.

Муну менен Кыргызстандын Талас областындагы изилдөө молдолор диний пикирлештердин монолиттик тобун түзбөй тугандыгын көрсөттү. Алардын исламды жана диний практиканы түшүнүүсү кээ бир убакта айырмаланып да турат. Постсоветтик өлкөнүн контекстинде мындай айырмачылыктар өнүкпөгөндүк жана диний сабаттуулуктун начар деңгээли катары каралат . Дүйнөлүк тажрыйбанын контекстинен бул ар түрдүүлүк исламдын өзүнүн табиятында камтылгандыгын көрүүгө болот (Khalid 2007: 107; Light 2007: 492)

Азыркы Кыргызстандын диний билим берүүсүнүн институтташтырылышы жана жетиштүүлүгү бир жагынан молдолор тутумунун байкалаарлык көбөйүшүн жана жакшырышын, башка жагынан, алардын тажрыйбасынын өзгөрүүсүн көрсөтөт. Өлкөнүн жана чет өлкөлөрдүн жогорку окуу жайларында окуган жаш муундун тажрыйбасы бир катар элдик үрп-адаттар менен салттарга карама-каршы келет.

Илгерки салттардын сактоочулары жана коргоочулары болуп кыргызчылык – салттуу ишенимдер менен тажрыйбалардын комплекси исламга каршы келбейт, тескерисинче, Кудайдын батасы менен өнүгөт деп ишенген молдолор эсептелет.

Азыркы учурда расмий диний бийлик – муфтият өлкөдөгү мусулмандык нормативдүү тажрыйбаларды түшүндүрүү жана аныктоо укуктарына ээ. Мунун өзү, айталы, ири диний окуяларды жана ороzonу жөнгө салууда өзүнүн оң салымын кошот. Бирок өлкөдөгү исламдын түшүндүрүлүшүн жана тажрыйбасын бир түргө келтириш үчүн муфтият

жетиштүү саясий, административдик, каржылык жана кадрлык ресурстарга ээ эмес. Бирок бул ресурстардын бардыгы болгондо деле мындай түрдөгү иш-аракет, биздин изилдөөгө ылайык, жок дегенде катардагы ислам өкүлдөрүнүн жарымынын каршылыгын туудурмак. Бул - кыргызчылык менен мусулманчылыктын ортосунда айырмачылыктарды көрбөгөн жарым топ молдолор.

Биз иштешкен молдолордун бардыгы, - кыргыз, демек, өздөрүн дароо мусулманбыз деп эсептеген кыргыздар. Алардын өзүн-өзү таануусунда элдик жана диний компоненттер бириккен. Халид байкагандай, тарыхый жагынан, «Борбордук Азиянын тургундарынын басымдуу көпчүлүгү үчүн ислам жоготуунун формасы, мусулмандар, борбордук азиаттар, жергиликтүүлөр европалыктарга, келгиндерге, орустарга каршы коюлган мейкиндик болгон» (Khalid 2007: 107). Азыркы учурда элдик жана диний мүнөздөмөлөрдүн биригиши кыргыздарга өздөрүн ири жана таасирдүү ислам дүйнөсүнө тиешелүүлүктү сезүүгө, анын көлөкөсүндө жана коргоосу алдында болууга мүмкүндүк берет. .

Эскертүүлөр

Колдонулган адабияттардын тизмеси

Абдулдаев ж.б. 1984 - Абдулдаев ж.б. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. Ф.: 1984. 1-том.

Абрамзон 1990 - Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Ф.: 1990.

Айтпаева 2008 - Айтпаева Г. Кыргызчылык: поиск новых парадигм для древних практик // European Cultures, 2008. Т. 17(2). Стр. 77-89.

Баев уулу 2006 - Баев уулу С. Аллах көрсөткөн сырлар. Б.: 2006.

Байболот уулу 1993 - Талып Байболот уулу. Кыргыз тарыхы, уруучулук курулушу. Түрлүү салттар. Кыргыз деген сөздүн өзү тууралуу // Кыргыздар: Санжыра, тарых, мурас, салт. Б.: 1993. 2-т. 506-556-бб.

Байсалов 2009 - Байсалов А. Улуу Кыргыз Ордо. Б.: 2009. 36-53-бб.

Баялиева 1972 - Баялиева Т.Д. Доисламские верования и их пережитки у киргизов. Ф.: 1972.

Валиханов 1986 - Валиханов Ч. Избранные произведения. М.: 1986.

«Госагентство по делам религий: Религиозная ситуация в КР требует активного вмешательства государства» // АКИпресс. 2008. 20-февр. (www.akipress.kg)

Карасаев 1996 – Карасаев Х. Камус Наама. Б.: 1996

Кудабаева 2009 - Кудабаева Г. Религиозные течения в Кыргызстане (на примере сел Ак-Терек и Кичи-Жаргылчак) // Айтпаева Г. и др. Святые места Иссык-Куля: Поклонение, дар, мастерство. Б.: 2009. Стр. 311-317.

Колесников 1991 - Милославский и др. Ислам. Энциклопедический словарь. М.: 1991. Стр. 170-171.

Сарыбай уулу 1998 - Сарыбай уулу Молдо Багыш. Абак китептери. Б.: 1998.

Таштемиров 1960 - Таштемиров Ж. Тоголок Молдонун чыгармаларындагы атеисттик көз караштар. Китеп: Тоголок Молдо жөнүндө эстеликтер. Ф.: 1960.

Эгембердиева 2009 - Эгембердиева А. Интерпретация понятия молдо в досоветское время // Айтпаева Г. и др. Святые места Иссык-Куля: Поклонение, дар, мастерство. Б.: 2009. Стр. 346- 363.

Эркебаев ж.б. 1999 - Эркебаев А. ж.б. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. Кыргызстан-Сорос: 1999. 1-том.

Шишло 1975 - Шишло Б.П. Среднеазиатский тул и его сибирские параллели // Домусульманские обряды и верования в Средней Азии. М.: 1975. Стр. 249-256.

Юдахин 1965 - Юдахин К. Кыргызско-русский словарь. М.: 1965.

Abashin 2006 – Abashin S. The Logic of Islamic Practice: A Religious Conflict in Central Asia // Central Asian Survey, 2006, vol. 25 (3). P. 267-286.

Aitpaeva et al. 2007 – Aitpaeva G. et al. Mazar Worship in Kyrgyzstan: Rituals and Practitioners in Talas. Bishkek: 2007

- Kehl-Bodrogi 2006 – Kehl-Bodrogi K. Who owns the shrine? Competing meanings and authorities at a pilgrimage site in Khorezm // *Central Asian Survey*, 2006, vol. 25 (3). P. 235-250.
- Light 2007 – Light N. Participation and Analysis in Studying Religion in Central Asia // *Mazar Worship in Kyrgyzstan: Rituals and Practitioners in Talas* / Aitpaeva (ed.). Bishkek: 2007. P. 476-497.
- Privratsky 2001 – Privratsky B.G. *Muslim Turkistan: Kazak Religion and Collective Memory*. London: 2001.
- Poliakov 1992 – Poliakov S. *Everyday Islam: Religion and Tradition in Rural Central Asia*. New York: 1992.
- Khalid 2007 – Khalid A. *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*. Berkeley: 2007.
- Montgomery 2007 – Montgomery D. *The Transmission of Religious and Cultural Knowledge and Potentiality in Practice: An Anthropology of Social Navigation in the Kyrgyz Republic*. Boston University: 2007. PhD Dissertation.
- Ranasayagam 2006 – Ranasayagam J. Healing with spirits and the Formation of Muslim Selfhood in Post-Soviet Uzbekistan // *Journal of Royal Anthropological Institute* (N.S) 2006, vol. 12. P. 377-393.
- Toktogulova 2007 – Toktogulova M. Syncretism of Beliefs (Kyrgyzchylyk and Musulmanchylyk) // Aitpaeva G. et al. *Mazar Worship in Kyrgyzstan: Rituals and Practitioners in Talas*. Bishkek: 2007. P. 507-518.